T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı
Türk Halk Bilimi Bilim Dalı

UYGUR HALK DESTANLARI

(İcra Merkezli ve Karşılaştırmalı Bir Araştırma)

DOKTORA TEZİ

Abdulhakim MEHMET

DANIŞMAN : Prof. Dr. Metin EKİCİ

İZMİR-2006

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum "Uygur Halk Destanları (İcra Merkezli ve Karşılaştırmalı Bir Araştırma)" adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Abdulhakim MEHMET

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ……..tarih ve ..... sayılı kararı ile oluşturulan jüri **Türk Dünyası Araştırmaları** Anabilim Dalı, **Türk Halk Bilimi** Bilim Dalı **doktora öğrencisi Abdulhakim MEHMET**'in **"Uygur Halk Destanları (İcra Merkezli ve Karşılaştırmalı Bir Araştırma)"** başlıklı tezini incelemiş ve adayı **14/07/2006** günü saat **14.00**'da ..... süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız/düzeltilmesi gerekli olduğuna oybirliğiyle / oyçokluğuyla karar vermiştir.

BAŞKAN

Başarılı ☐

Başarısız ☐

Düzeltme (6 ay süreli) ☐

ÜYE

Başarılı ☐

Başarısız ☐

Düzeltme (6 ay süreli) ☐

ÜYE

Başarılı ☐

Başarısız ☐

Düzeltme (6 ay süreli) ☐

ÜYE

Başarılı ☐

Başarısız ☐

Düzeltme (6 ay süreli) ☐

ÜYE

Başarılı ☐

Başarısız ☐

Düzeltme (6 ay süreli) ☐

Not: Doktora Tezi Savunma Süresi asgari 90 dakika - azami 120 dakikadır.

KISALTMALAR

agb.	: Adı geçen bildiri
age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
BY	: Boz Yiğit Destanı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Dr.	: Doktor
EG	: Emir Göroğlu Destanı
GÜ	: Gülendem Destanı
Haz.	: Hazırlayan
ö.	: Ölümü
ss.	: Sayfa sayısı
vd.	: Ve devamı
vs.	: Ve saire
Yay.	: Yayınlayan

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER _____ I
ÖNSÖZ _____ III
GİRİŞ _____ 1
0.1. Uygur Destanları Hakkındaki Çalışmalar _____ 4
0.1.1. Uygur Destanları Hakkındaki Çalışmaların Başlangıcı _____ 4
0.1.2. Uygur Özerk Bölgesi'nde Yapılan Çalışmalar _____ 9
0.1.2.1. Derleme Çalışmaları ve Yayınlar _____ 10
0.1.2.1.1. Derleme Çalışmaları _____ 10
0.1.2.1.2. Metin Yayınları _____ 14
0.1.2.2. Bilimsel Çalışmalar _____ 16
0.1.2.2..1. Kitaplar _____ 16
0.1.2.2.2. Makaleler _____ 24
0.1.2.3. İşlenmiş Malzemeler _____ 29
0.1.2.3.1. Film Senaryoları _____ 31
0.1.2.3.2. Tiyatro Senaryoları _____ 31
0.1.3. Uygur Özerk Bölgesi Dışında Yapılan Çalışmalar _____ **32**
0.1.3.1. Kazakistan'da Yapılan Çalışmalar _____ 33
0.1.3.1.1. Kazakistan'daki Genel Çalışmalar _____ 33
0.1.3.1.2. Kazakistan'daki Yeni Dönem Çalışmaları _____ 37
0.1.3.2. Türkiye'de Yapılan Çalışmalar _____ 39
0. 2. Uygur Destanları Hakkındaki Çalışmaların Yöntem Meselesi _____ 43
0.2.1. Uygur Destanlarını İnceleme Yöntemleri _____ 43
0.2.2. Ekonomik Temel Kavramlardan Yararlanma _____ 52
0.2.3. On Halkalı Sistemden Yararlanma _____ 60
0.2.4. Uygur Oniki Makamı ile Karşılaştırma _____ 65
0.2.5. Uygur Destanlarının İnceleme Dairesi _____ 68
I. BÖLÜM:
DESTAN TÜRÜ VE DİĞER ANLATI TÜRLERİYLE İLİŞKİSİ ___73
1.1. Bir Anlatı Türü Olarak Destan _____ 73
1.2. Türk Dünyasında Destan Anlatıcıları _____ 84
1.3. Destan Türünün Diğer Halk Anlatı Türleriyle İlişkisi _____ 88
1.3.1. Destan ve Mit İlişkisi _____ 89
1.3.2. Destan ve Halk Hikâyesi İlişkisi _____ 90
1.3.3. Destan ve Masal İlişkisi _____ 93
1.3.4. Destan ve Efsane İlişkisi _____ 95
1.3.5. Destan ve Fıkra İlişkisi _____ 96
II. BÖLÜM:
UYGUR DESTANCILIK GELENEĞİ VE DESTANLARI _____98
2. 1. Uygur Destanlarının Oluşumu ve Uygur Destanlarının Genel Özellikleri _____ 98
2.1.1.Kahramanlık Destanları _____ 109
2.1.2. Aşk Destanları _____ 112
2.2. Uygur Destan Mektepleri ve Destan Anlatıcıları _____ 115
2.2.1. Uygur Destan Mektepleri _____ 115

2.2.1.1.Güney Mektebi 115
2.2.1.2. İli Mektebi 117
2.2.1.3. Dolan Mektebi 117
2.2.1.4. Kumul Mektebi 118
2.2.1.5. Turfan Mektebi 118
2.2.2. Uygur Destan Anlatıcıları İle İlgili Terimler ve Anlatıcılar 118
2.2.2.1. Uygur Destan Anlatıcıları İle İlgili Terimler 119
2.2.2.1.1. Elnağmeci 120
2.2.2.1.2. Koşakçı 120
2.2.2.1.3. Kıssahan 121
2.2.2.1.4. Makamçı 121
2.2.2.1.5. Meddah 121
2.2.2.1.6. Destancı 122
2.2.2.2. Tarihteki Uygur Destan Anlatıcıları 123
2.2.2.3. Yaşayan İki Uygur Destan Anlatıcısı 126
2.2.3. Uygur Destan Anlatıcısının Dili 137
2.2.4. Uygur Destan Anlatıcısının Müzik Aleti 139
2.3. Uygur Destan Dinleyicileri 141
2.4. Destan Dinleme Yeri ve Zamanı 143
III. BÖLÜM:
UYGUR HALK DESTANLARININ ŞEKİL VE MUHTEVASI 148
3.1. Uygur Destanlarının Şekil Özellikleri 148
3.2. Uygur Destanlarının Konuları 154
3.3. Uygur Destanlarının Kahramanları 166
3.4. Uygur Destanlarındaki Ortak Motifler 180
SONUÇ 208
IV. BÖLÜM: METİNLER 212
4.1. Uygur Türkçesi 212
4.1.1. Emir Göroğli 212
4.1.2. Boz Yigit 390
4.1.3. Gülendem 467
4.2. Türkiye Türkçesi 526
4.2.1. Emir Göroğlu 526
4.2.2. Boz Yiğit 704
4.2.3. Gülendem 781
BİBLİYOGRAFYA 841
DİZİN 854

ÖNSÖZ

Uygur destanları, Uygur Türklerinin estetik zevkinin, hayata ve olaylara bakışının, millî şuurunun, manevî dünyasının sembolüdür. Uygur Türkleri atalarından kalan bu mirası asırlardır koruyup, saklamışlar ve millî bir çatı altında varolabilmek için genç kuşaklara aktarıp, sevdirerek yaşatmaya devam etmişlerdir.

Bir Uygur Türkü olarak ben de destan anlatılıp, dinlenen bu ortamda doğup büyüdüm. Çocukken, destan anlatmaya ara verdiklerinde, destancılara çay uzattığımı, tarla başında yaşlı dut ağacı altında çalıp söylemek istediklerinde, onlara dutar getirdiğimi halen hatırlarım.

Uygur Türklerinin millî kimliklerinin oluşmasında etkili olan destanlar, Uygur toplumunu sosyal, siyasî ve kültürel açıdan da etkilemiştir. Bu çalışmanın amacı, çocukluğumdan beri kulaklarımda olan Uygur destanlarının sadece sanat eseri olmakla kalmayıp, anlatıldıkları sosyal çevre ve şartlarla birlikte kültürel bir değer, milli şuurun sembolleştiği bir miras olduğunu ortaya koymaktır.

Çalışmamız "Giriş" ve dört bölümden oluşmaktadır. "Giriş" kısmında; ilk olarak Uygur destanları üzerinde yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiş ve bu çalışmalar; derlemeler, bilimsel incelemeler ve işlenmiş malzemeler alt başlıkları altında ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerden sonra, destan araştırma ve incelemelerinde kullanılan halkbilimi kuram ve yöntemleri tanıtılmış ve bu yöntemlerden hareketle çalışmamızda kullanılan yöntem üzerinde durulmuştur.

"Destan Türü ve Diğer Anlatı Türleriyle İlişkisi" adını verdiğimiz Birinci Bölüm'de; çalışmanın temelini oluşturmak amacıyla öncelikle destan türü ele alınmış ve destanın tanımı ile bir anlatı türü olarak destanın özellikleri tartışılmıştır. Burada ilk olarak destan türü ve destan türüyle ilgili temel kavram ve terimler incelenmiştir. Daha sonra, destan türü ile halk edebiyatının diğer türleri mukayese edilerek, destan ile "Mit", "Efsane", "Halk Hikâyesi", "Masal" ve "Fıkra" türleri arasındaki ilişki, sırayla ele alınarak, değerledirilmiştir.

İkinci Bölüm, "Uygur Destancılık Geleneği ve Destanları" adını almaktadır ve bu bölümde Uygur destancılık geleneği ve Uygur destanları konu edilmiştir. Destancılık geleneği, destan metninin yanında anlatıcı, dinleyici ve icrâ ortamından oluşan bir

bütündür. Metin kadar diğer unsurlar da destan geleneğini oluşturan bütünün parçalarıdır ve incelemede bunların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Buradan hareketle İkinci Bölüm, Uygur destan metinlerine ve geleneğin diğer unsurlarına ayrılmıştır. Bu bölümde, Uygur destanları ve özellikleri, Uygur destan anlatıcıları, anlatıcıların dili, müzik aleti, Uygur destan dinleyicileri ile destan dinleme yeri ve zamanı hakkında bilgi verilmiştir.

"Uygur Halk Destanlarının Şekil ve Muhtevası" başlığını taşıyan Üçüncü Bölüm'de ise, Uygur Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktardığımız üç Uygur destanının konuları, kahramanları ve motifleri incelenmiştir. Bu bölümde yapılan değerlendirmelerde metin merkezli kuramlar kullanılmış ve bu bölümde, Stith Thompson'un "Motif Index of Folk Literature" adlı çalışmasındaki motif sıralaması kullanılmış, daha sonra bu motiflerin numaraları verilmiştir. Öncelikle, söz konusu üç destandaki motiflerin tespitinin ardından, Türkiye'de yayımlanmış diğer Uygur destanlarında bulunan motiflerle bir arada yorumlanmış ve bu motifler gerekli görülen yerlerde diğer Türk boylarının destanlarındaki motiflerle mukayeseli olarak incelenmiştir.

"Sonuç" kısmında, araştırmamızda elde ettiğimiz neticeler sıra ile değerlendirilmiş ve çalışmamızın temelini oluşturan Uygur destancılık geleneği, Uygur destanlarının özellikleri ve bunların Türk kültürü bakımından önemi hakkındaki tartışmaların sonuçlarına yer verilmiştir.

Çalışmamızda, "Sonuç"tan sonra, Dördüncü Bölüm olarak "Metinler" yer almaktadır. Bu bölümde; incelemede kullandığımız "Emir Göroğli", "Boz Yiğit" ve "Gülendem" adlı üç Uygur destanın metinleri yer almaktadır. Öncelikle bu destanların transkripsiyonu verilmiştir. Daha sonra ise, Türkiye Türkçesine aktırılmış metinleri yer almaktadır.

Çalışmamız, kaynak olarak kullandığımız eserlerin listesinin yer aldığı "Bibliyografya" ve kişi ve yer isimlerinin bulunduğu "Dizin" kısımları ile tamamlanmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında, başta ailem olmak üzere, pek çok kişinin emeği vardır. Saygı değer hocamız Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN'e, hem bilimsel alanda

ilerleyeceğimiz yola ışık tuttuğu için, hem de Türkiye'ye geldiğimiz günden beri, bize bir baba gibi kol kanat gerdiği için minnet ve şükranlarımı arz ederim.

Çalışmamızın başından sonuna kadar bize yol gösteren, her zaman, her konuda desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Metin EKİCİ'ye teşekkür etmeyi borç bilirim.

Bu çalışma sırasında verdikleri destek için Doç. Dr. Alimcan İnayet'e ve ayrıca, bana yardım eden başta Pınar Dönmez-Fedakâr olmak üzere, burada adını sayamadığım herkese yürekten teşekkür ederim.

Abdulhakim MEHMET

İzmir-2006

GİRİŞ

Oğuz Kağan Destanı'nın eski Uygur yazısıyla kaleme alındığı bölgede; Altay, Tanrı ve Karakurum Sıradağlarının eteklerinde, Oğuz'un at koşturduğu bu uçsuz bucaksız kutsal diyarda, Oğuz'un "öz kavmim-halkım" diye bahsettiği Uygur Türklerinin bugünkü evlatları arasında, kökleri tarihin derinliklere inen, zaman ve mekânın şartlarına uyan, çeşitli süzgeçlerden geçerek ve değişerek varlığını korumakta olan bir kültür ve sanat olgusu olarak destancılık geleneği ve onun belirtisi veya ürünü sayılan destanlar halen mevcuttur.

Uygur sözlü edebiyat geleneğinin en zengin ve önemli türlerinden biri olan destanlar, Uygur sahasının tamamına yayılmıştır. Bu gelenek günümüz Uygurlarının manevî hayatının ayrılmaz bir parçası konumunda olup, Oğuz Kağan Destanı'ndan sonraki yüzlerce yıllardan beri kendi varlığını sürdüre gelmiştir.

Güneş, doğudan doğar, Hantanrı zirvesinin kar ve buzları yakın ve uzaklardaki toprakları sular. Uygurların o güzelim destanları, destancılık geleneği ve bunların yazıya geçirilmesi bile Oğuz'dan başlar.

"Oğuz Kağan Destanı"nı okuyalım:

"*Sonra Oğuz Kağan büyük bir toy (ziyafet) verdi. Halka emir (verdi ki...) (Oğuz Kağan halkı) çağırınca, ahali birbirine danıştı ve geldi. Oğuz Kağan kırk masa ve kırk sıra yaptırdı. Türlü yemekler, türlü şaraplar, tatlılar ve kımızlar yediler ve içtiler. Toydan sonra Oğuz Kağan beylere ve halka buyruk verdi ve*

Ben sizlere oldum kağan,
Alalım yay ile kalkan,
Nişan olsun bize buyan (uğur),
Bozkurt olsun (bize) uran (nağra),
Demir kargı olsun orman,
Av yerinde yürüsün kulan,
Daha deniz, daha müren (nehir),
Güneş bayrak, gök kurıkan (çadır).

dedi. Ondan sonra Oğuz Kağan dört yana emirler yolladı; tebliğler yazdı ve elçilere verip gönderdi. Bu tebliğlerde şöyle yazılmıştı:

Ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerektir. Sizden itaat dilerim. Kim benim emirlerime baş eğerse, hediyelerini kabul ederek, onu dost edinirim. Kim baş eğmezse, gazaba gelirim; düşman sayarak, ona karşı asker çıkarır ve derhal baskın yapıp onu astırır ve yok ettiririm."[1]

Paris'teki "Bibliotheque Nationale"de "Manuskript Türk 1001" seri numarasıyla kayıtlı ve yukarıda verdiğimiz parçanın da içinde bulunduğu eski Uygur yazısındaki Oğuz Kağan Destanı[2] Muhtemelen, XIII-XIV yüzyılda "Budist Uygur rahipleri tarafından İdikut Şehrinde, bugünkü Turfan'da kaleme alınmıştır."[3]

Bu kısa parçada şunlar anlatılmıştır:

Oğuz Kağan özel olarak kırk masa ve kırk sıra yaptırır, bütün yurdu davet ederek, büyük bir toy tertip eder. Hep birlikte çeşit çeşit yemekleri ve tatlıları yiyerek, şarap ve kımız içer, doyasıya eğlenirler. Herkesin yiyip içtiği ve eğlendiği toy merasiminin bitiminde Oğuz Kağan ortaya gelir ve orada bulunan halkına hitap eder. Buradaki "toy merasimi"[4] eski Türk boylarının belli şartlar altında geleneksel kurallara göre yaptıkları bir resmî törendir. Yani bir "geleneksel olarak dinleme ve anlatma ortamıdır."[5]

Oğuz Kağan manzume şeklinde halkına seslenerek kağanlığını ilan eder. Herkesin eline ok ile yay ve kalkan almasını, demir kargıları orman gibi çoğaltmasını emreder. Nişanın uğur getirmesini, bozkurdun savaş narası olmasını, av yerlerinde sürü sürü hayvanların otlamasını, deniz ve nehirlerin coşkun akmasını (nice deniz ve nice nehirlere sahip olmayı) ister. Kendilerine güneşin yön gösterici, bayrak, gökyüzünün ise çadır olmasını diler. Bu sekiz mısrada, en üst makama oturan bir Türk kağanının kendi halkıyla konuşmasını ve açıklama yapması anlatılmış ve bozkurt[6], güneş, gök gibi her biri özel sembolik anlam taşıyan unsurlar teker teker sıralanmıştır. Yani Türklere özgü

---

[1] Muharrem Ergin. *Oğuz Kağan Destanı (Tercüme, Metin, Sözlük).* İstanbul: Hülbe Yayınları, 1988, s.16.

[2] Oğuz Kağan Destanı 'nın bu nüshasının elyazması 21 yaprak, 42 sayfadır, her sayfasında dokuzar olmak üzere, toplam 378 (son iki satır okunamamıştır) satırdan oluşmuştur. Metnin baş ve son tarafları eksiktir.

[3] Vahitcan Gafur-Asker Huseyin. Uygur Klasik Edebiyatı Tarihi. Pekin: Milletler Neşriyatı, 1987. s.84

[4] Toy merasimi için bkz. Yaşar Kalafat. *Türk Halk İnançları-I.* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002. ss. 349-357

[5] Geleneksel olarak dinleme ve anlatma ortamı destancılık geleneğinin önemli bir halkasıdır.

[6] Geng Shi-men-Tursun Ayup. *Oğuz Kağan Destanı*. Pekin: Milletler Neşriyatı, 1980. s. 14.

bazı geleneksel değerler anlatıcı tarafından, Oğuz Kağan'ın ağzından manzume şeklinde aktarılmıştır.[7]

Oğuz Kağan dört taraftaki komşularına, uzak ve yakındaki dost ve düşmanlarına elçileri vasıtasıyla tebliğler gönderir. Tebliğlerinde, Uygurların kağanı olmakla birlikte yeryüzünün de en büyük hükümdarı olması gerektiğini ifade eder. Emrine baş eğenleri dost edineceği, baş eğmeyip, karşı gelenleri ise düşman sayacağını ve derhal asker göndererek cezalandırıp, tamamen yok edeceği tehdit edici kesin tavırla yazılır. Belli ki, bu mensur şekilde yazılmış dış güçlere yönelik bir mesajdır.

Bu parça üzerindeki ayrıntılı incelemeyi bırakıp, destancılık geleneği açısından baktığımızda, Oğuz Kağan Destanı'nda anlatıcı, dinleyici, anlatı ve anlatım ortamından oluşan bir destan anlatımının konu edildiği anlaşılmaktadır. Oğuz'un hangi ortamda, neyi, kime, nasıl ve neden anlattığı sonradan oluşan destancılık geleneğinin temel unsurlarıyla birebir örtüşmektedir. Burada Oğuz'un kendisi destan anlatıcısı, halkı destan dinleyicisi, nazımla söylendiği vurgulanan konuşması destan metni, konuşmasının içeriği destan konusu ve büyük toy merasimi ise destan anlatım ortamını simgelemektedir.

Oğuz Kağan Destanı, bütün Türk boylarının destan şuuru, destan metinlerinin ve aynı zamanda "Geleneksel değerleri, geleneksel olarak anlatma ve dinleme geleneği" diye tasvir ettiğimiz destan geleneğinin başlangıç aşamalarının yadigârıdır. Oğuz Kağan Destanı, içerik, biçim, dil özellikleri ve söyleniş şekli bakımından Uygur ve diğer Türk boylarının destanlarının edebî metin bütünlüğünü koruyarak, günümüze kadar ulaşabilen en eski örneğidir. Oğuz Kağan Destanı, her yönüyle Türk boylarının destanlarının ana kaynağıdır.

Uygur destanlarını araştırma işi ve bu işin kapsadığı alan, Oğuz'un hayallerindeki kağanlık gibi geniş ve cezp edicidir; gökte güneş, ay ve yıldız, yerde dağ ve deniz…

Biz de çalışmamızın başlangıcında, Oğuz Kağan Destanı hakkında kısa bilgi verdikten sonra, genel olarak Uygur destanları hakkında yapılan çalışmaları tanıtmayı uygun bulduk.

[7] Türklere özgü geleneksel değerler, destancı tarafından destan şeklinde anlatılır.

0.1. Uygur Destanları Hakkındaki Çalışmalar

Uygur destanları hakkındaki çalışmalar, dünyadaki halk bilim çalışmalarına paralel olarak, XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Rus ve Avrupalı araştırmacıların yaptığı bilimsel derleme çalışmaları ile başlayan araştırmaları, daha sonraki yıllarda metin yayını ve incelemeler takip etmiştir. Avrupalı araştırmacılarla başlayan çalışmalar, günümüzde, dünyanın çeşitli bölgelerinden araştırmacılar ile birlikte, Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Uygur bilim adamları tarafından yürütülmektedir.

Uygur bilim adamları ve araştırmacıları tarafından "halk destanı" olarak takdim edilen ve hemen hemen herkesçe bilinen irili ufaklı eserlerin sayısı oldukça fazladır. Uygur halk destanlarının sayısını kesin olarak söyleyebilmek çok zor olsa da, tahminî bir rakam telaffuz gerektiğinde, sayının oldukça yüksek olduğunu söylemek abartı sayılmamalıdır. Çünkü biz, inceleme yapmak istediğimiz materyalin diğer boyutlarıyla birlikte, sayısal boyutunu da bilmek ve dikkate almak zorundayız. Hazırlamış olduğumuz; "Çın Tömür Batur Destanı Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında, destan konusuyla ilgili en önemli iki dergide, yani "Bulak" ve "Miras"ta ve bazı kitaplarda yayınlanmış olan Uygur destanlarının kısa bir listesi verilmiş ve 69 adet destan sıralanmıştır. Şincan Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi Yard. Doç. Abduşükür Rozi tarafından günümüze yakın bir tarihte, büyük bir titizlikle hazırlanan listede 87 adet destan bulunmaktadır.[8]

Yukarıda, Uygur destanlarının sayısı ile ilgili olarak kısaca değindiğimiz, Uygur destanları üzerinde yapılan çalışmalara aşağıda ayrıntılı olarak yer verilecektir. Bu kısımda yer alan çalışmalar, "Uygur Destanları Hakıındaki Araştırmaların Başlangıcı", "Uygur Özerk Bölgesi'nde Yapılan Çalışmalar" ve "Uygur Özerk Bölgesi Dışında Yapılan Çalışmalar" başlıkları altında ele alınmıştır.

0.1.1. Uygur Destanları Hakkındaki Çalışmaların Başlangıcı

Rusya ve diğer Avrupa Türkologları XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren

[8] Abdulhakim Mehmet. *Çın Tömür Batur Destanı Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme.* İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 1999. ss. 11-16. Abuşükür Rozi. *Uygur Halk Edebiyatı Dersi Notları.* Urumçi: Şincan Üniversitesi,Uygur Dili ve Edebiyatı Bölümü. 2006. (Yayınlanmamış Ders Notları).

Türk boylarından bilim adamlarının katılım ve katkılarıyla Uygur halk destanları üzerinde bilimsel derleme çalışmaları yapmaya başlamıştır. Ünlü Kazak âlimi Çokan Valihanov, 1858–1859 yılları arasında Uygur sahasında ilk derlemeyi yapmış, sözlü edebiyat ürünlerini yazıya geçirmiş ve elyazmaları toplamıştır. Bunların içinde "Tezkire-i Sultan Satuk Buğrahan", "Tezkire-i Tuğluk Tömürhan", "Tezkire-i Hocahan", "Abumüslim Meruzii" gibi eserler bulunmaktadır.[9]

Alman kökenli Rus Türkolog Friedrich Wilhelm Radloff (Berlin 1837-Petersburg 1918) çığır açan bilimsel çalışmalarında, Uygur destanlarına da yer vermiştir. Radloff, Orta Asya'daki Türk boylarından dil, etnografya ve folklor materyalleri toplamıştır. Radloff, 1860'tan başlayarak; Altay'da, doğu Kırgız bozkırlarında (1862), Hakaslar arasında (1863) ve Yedisu'da (1868–1869) araştırma yapmış ve bu araştırma gezilerinde topladığı malzemeleri "Proben der Volkslitteratur der Türkischen Stamme Süd-Sibiriens" (Kuzey Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler) adlı büyük bir seride yayımlamıştır. Bu serinin I. cildi 1866'da, II. cildi 1868'de, III. cildi 1870'te, IV. cildi 1872'de, V. cildi 1885'te, VI. cildi 1886'da, VII. cildi 1896'da yayımlanmıştır.[10] Bu serinin "Der dialect der Tarantschi" (Tarançı Diyalekti Üzerine) adlı VI. cildi Uygurlarla ilgilidir.

Radloff, 1862 yılında Kapal Şehri'ne gelerek, İli Vilayeti'nden oraya göç eden Uygurlar arasında dil incelemesi yapmak amacıyla sözlü edebiyat ürünlerini toplamıştır. Radloff'un "Örnekler" adlı ünlü kitabının VI. cildinde yer alan bu anlatmalar içinde "Hemra", "Şirin", "Boz Körpeş", "Çın Tömür Batur", "Tayi Paşa ile Zohra Hanım" gibi destanlar bulunmaktadır.[11]

Radloff; sözlü anlatmalar yanında, eski Türk yazıtları ve Uygur yazma eserleriyle de ilgilenmiştir. Rus Bilimler Akademisi'nin Asya Müzesi'nde saklanan Uygurca yazma eserler, Rusya'da Türkolojinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. XIX. yüzyılın son yıllarında Avrupa'da bu yolda başlayan çalışmalar, XX. yüzyılın başında bir kat daha artmıştır. Radloff, bu dönemde Uygurlar ve Uygur dili hakkında

---

[9] *Uygur Halk Ağız İcadı.* Yay. Haz.. G. Sadvakasov. Almatı: Nauka Neşriyatı, 1983, s. 20.

[10] Hasan Eren. *Türklük Bilimi Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988. ss. 262-269.

[11] *Uygur Halk Ağız İcadı.* s. 20, 86.

pekçok çalışma yayımlamıştır.[12]

N. N. Pantusov (Н. Н. Пантусов) 1871–1889 yılları arasında, Yedisu Askerî Komutanlığı'nda görev yaptığı sırada, Yedisu ve Gulca'daki Uygurlarla yakın temasta bulunmuş ve çok sayıda sözlü halk kültürü yaratması toplamıştır. Araştırmacı, topladığı malzemeleri 1880 yılından itibaren Kazan şehrinde aşama aşama yayınlamaya başlamış, en son 1909 yılında "Tarançı Halk Edebiyatından Seçmeler" adlı oldukça hacimli eserini yayımlamıştır. Söz konusu eserde "Çın Tömür Batur", "Tibib Padişah ile Zuhrahan" ve "Nazugum" gibi Uygur destanları da yer almıştır.[13]

Sergey Efimoviç Malov (С. Е. Малов), İlahiyat Akademisi'nde (Kazan 1880 - Leningrad 1957) Tatar Türkçesi ve Arapça öğrenmiş, Kazan'da N. F. Katanov'dan, Petersburg'da Radloff'dan ders aldıktan sonra 1909–1911 ve 1913–1915 yılları arasında Uygurlar, Salarlar ve Sarı Uygurlar arasında iki ayrı bilimsel araştırma yapmış; dil, edebiyat, etnografya ve müzik konularıyla ilgili yaratmaları toplamıştır. S. E. Malov'un derlediği ve "Hemracan ve Kuş" adıyla da bilinen "Hürilika" destanın transkripsiyonunun ek olarak verildiği "Uygur Dili" adlı kitabı 1954'te Moskova'da yayımlanmıştır.[14]

Kaşgar'da XIX. yüzyılın sonunda elçi olarak görev yapan N. F. Petrovskiy (Н. Ф. Петровский) XX. yüzyılın başında Doğu Türkistan'da bilimsel araştırma gezisi yapan akademik S. F. Petrovskiy ile onun beraberinde çalışan sekreter Y. Yutşa (Я. Лютша) ve diğer Rus doğu bilimcileri yaptıkları derleme çalışmalarında Uygur sözlü edebiyatına ait ürünleri de yazıya geçirmişlerdir.[15]

Daha sonra N. A. Baskakov (Н. А. Баскаков), E. R. Tenişev (Э. Р. Тенишев), G. S. Sedvakasov (Г. С. Сэдвакасов) gibi tanınmış Türkologlar dil araştırmalarıyla beraber, sözlü edebiyat ürünlerini de derlemiş ve neşretmişlerdir. Bu bilim adamlarının bilimsel çalışmaları Uygur halk destanlarını da kapsamaktadır.[16]

G. Jarring (Jarring, Gunnar Valfrid), G. Rakett (Raquette, Gustaf Richard), R.

---

[12] Hasan Eren. *age*. s. 267.

[13] *Uygur Halk Ağız İcadı.* s. 86.

[14] Hasan Eren. *age*. s. 213*; Uygur Halk Ağız İcadı.* s. 22, 86.

[15] *Uygur Halk Ağız İcadı.* s. 23.

[16] *Uygur Halk Ağız İcadı.* s. 24.

Şoy, A. Likok (Le Coq, Albert von), P. Pellio, M. Gartmann başta olmak üzere, diğer bazı Batılı Türkologlar, bilimsel çalışmalarında Uygur destanlarını da ele almayı ihmal etmemişlerdir.[17]

İsveçli Türkolog Gustaf Richard Raquette (1871–1945), Doğu Türkistan lehçe ve ağızları alanındaki çalışmalarıyla tanınmış bir bilim adamıdır. Raquette, Kaşgar ve Yarkent'te misyoner ve doktor olarak çalışmıştır. Kaşgar'da, İsveç Misyoner Merkezi'nin çalışmalarını yöneten Raquette, Türkolog olarak ilk çalışmasını 1909'da yayımlamıştır. Daha sonra ise, Doğu Türkçesinin gramerini yazmıştır. Raquette, bu yoldaki çalışmalarını 1927'de çıkan "İngilizce Sözlük" ile bütünlemiştir.[18] Raquette, son olarak "Tahir ile Zühre" destanının Kaşgar'da istinsah edilen bir varyantının transkripsiyonu ve Almanca tercümesini 1930'da yayımlamıştır. Destan metni 252 mısradan oluşmaktadır. [19]

İsveçli ünlü Türkolog Gunnar Valfrid Jarring (Brunnby 1907) başarıyla yürüttüğü diplomatlık mesleğinin yanı sıra, bilimsel çalışmalar da yapmış ve bu alandaki çalışmalarında daha çok Doğu Türkistan lehçeleri üzerinde durmuş, 1936'den itibaren de bilimsel çalışmalarını yayımlamaya başlamıştır. Jarring'in en büyük eseri "Doğu Türkçesini Öğrenme Materyelleri" (Materials to the Knowledge of Eastern Turki) adıyla yayınlanmış çalışmasıdır. Bu eserin 1946'da çıkan I. cildinde Hoten ve Yarkent'ten derlenmiş metinler bulunmaktadır. 1948'de çıkan II. cilt, Kaşgar, Taşmalık ve Kuçar'da derlenmiş metinlerden meydana gelmektedir. 1951'de çıkan III. ve IV. ciltlerde ise, Guma halk kültürüne ait metinler yanında, Guma'dan toplanmış etnolojik ve tarihi metinler de yer almaktadır.[20] "Tere ve Zore (Tahir ile Zuhre)", "Hemrenin Neklisi (Hürlika)" destanları, kitabın I. cildine alınmıştır.[21]

C. Oldenburg (С. Ольденбург), N. Petrovski (Н. Петровский) ve diğer bilim adamları tarafından toplanan edebiyata has yüzlerce el yazma eser halen Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün Sanpetersburg Bölümü'nde saklanmaktadır.

---

[17] Hasan Eren. *age.* s. 345; *Uygur Halk Ağız İcadı.* s. 24.

[18] Hasan Eren. *age.* s. 276.

[19] *Uygur Halk Ağız İcadı.* s. 86.

[20] Hasan Eren. *age.* s. 178.

[21] *Uygur Halk Ağız İcadı.* s. 86.

Buradaki elyazmalar içinde bulunan bazı destanlar, A. M. Muginov'un "Opisanie (Описание –Tasvir etme)..." adlı kitabında tanıtılmıştır.[22] A. M. Muginov'un hazırladığı destan listesini burada vermek yerinde olacaktır.

"1. *Hezreti Yusuf (Yusuf ile Zuleyha)*: Bu destan N. Petrovskiy koleksiyonu içinde yer almaktadır. Destanının anlatıcısı ve yazıya geçiren hakkında bilgi verilmemiştir. Hicrî 1290 (1843–44) tarihinde Kaşgar'da yazıya geçirilmiştir.

2. *Hurlika*: Bu destan da N. Petrovskiy koleksiyonu içinde yer almaktadır. Destanının anlatıcısı ve yazıya geçiren hakkında bilgi verilmemiştir. Hicrî 1296 (1848–49) tarihinde, Kaşgar'da yazıya geçirilmiştir.

3. *Hekayeti Hurlika*: Hurlika destanının bir başka varyantı olup, S. Oldenburg koleksiyonuna aittir. Yazıya geçiren Molla Muhemmed Tohtiniyaz bin Molla Muhemmed Tömür'dür. XIX. Yüzyılda, Kaşgar'da yazıya geçirilmiştir.

4. *Hikâyeti Hurlika*: Hurlika Destanının bir başka varyantı olup, S. Oldenburg koleksiyonunda yer almaktadır. A. Muginov'un açıklamasına göre; elyazmasının baş ve son kısımları eksiktir ve yazıya geçiren, yazıya geçiriliş tarihi ve yeri belirtilmemiştir.

5. *Seyful Mülük*: N. Petrovskiy koleksiyonu içinde yer almıştır ve yazıya geçiren belli değildir. Hicrî 1293 (1876) tarihinde, Kaşgar'da yazıya geçirilmiştir.

6. *Şahsenem ve Şahgarip*: N. Petrovskiy koleksiyonu içinde yer almaktadır. Destanı anlatan ve yazıya geçiren hakkında bilgi verilmemiştir. Hicrî 1290 (1843–44) yılında Kaşgar'da yazıya geçirilmiştir. Bu elyazmanın ortasından bir kaç sayfa eksiktir.

7. *Malik Ejder*: N. Petrovskiy koleksiyonu içinde yer almaktadır. Destanının anlatıcısı ve yazıya geçiren hakkında bilgi verilmemiştir. Hicrî 1290 (1843–44) yılında Kaşgar'da yazıya geçirilmiştir.

8. *Mehir ve Mah*: N. Petrovskiy koleksiyonu içinde yer almaktadır. Destanının anlatıcısı ve yazıya geçiren hakkında bilgi verilmemiştir. XIX. yüzyılda, Kaşgar'da yazıya geçirilmiştir.

9. *Yusufbek ve Ehmedbek*: N. Petrovskiy koleksiyonu içinde yer almaktadır. Destanının anlatıcısı ve yazıya geçiren hakkında bilgi verilmemiştir. Hicrî 1290 (1843–44) yılında, Kaşgar'da yazıya geçirilmiştir.

[22] *Uygur Halk Ağız İcadı.* s. 87.

10. *Boz Oğlan (Yusuf ve Ahmet'in bir varyantı)*: S. Olidenburg koleksiyonu içinde yer almaktadır. Yazıya geçiren Molla Abdulrahim, XIX. yüzyılda, Aksu'da yazıya geçirilmiştir.

11. *Ferhat ve Şirin (Camiel Hikâyet başlıklı toplamdan)*: S. Olidenburg koleksiyonu içinde yer almaktadır, yazıya geçiren Hacı Yusuf bin Molla Eşur Helpem'dir ve 1906–1907 tarihinde yazıya geçirilmiştir.

12. *Bahtiyarname*: Camiel Hikâyet başlıklı bir toplamada yer almaktadır. Yazıya geçiren Hacı Yusuf (bin Molla Eşur Helpem)dir.

13. *Bahtiyarname*: Camiel Hikâyet adını taşıyan ikinci bir kitapta yer alan diğer bir varyanttır. N. Petrovskiy koleksiyonu içinde yer almaktadır. Yazıya geçiren Molla Senjer bin İbrahim Kaşkari'dir ve yazıya geçiriliş tarihi Hicrî 1266(1849–50) dir.[23]

Rus ve Avrupalı Türkologlar tarafından, Orta Asya'ya yapılan tanıma ve inceleme gezileri sonucunda, bugünkü Uygur Özerk Bölgesi'nin bulunduğu coğrafya ve çevresinde de derleme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalarda derlenen metinler, Uygur destanları hakkındaki ilk çalışmalardır. XIX. asırda yapılan bu derlemelerle başlayan çalışmalar, günümüze kadar artarak devam etmiş ve Uygur araştırmacılar başta olmak üzere, dünyanın çeşitli ülkelerinde bu sahada çalışmakta olan araştırmacılar Uygur destanları ile ilgili değerli pek çok araştımayı bilim dünyasına kazandırmıştır.

0.1.2. Uygur Özerk Bölgesi'nde Yapılan Çalışmalar

Uygur Özerk Bölgesi'nde yapılan çalışmalar, dünyadaki Türkoloji çalışmaları gibi, Ruslar tarafından yapılan metin derleme çalışmaları ile başlamıştır. Rusların Orta Asya ve Sibirya'ya uzanan tanıma ve araştırma gezilerinin bir kısmı bugünkü Uygur Özerk Bölgesi'nin bulunduğu coğrafyada yapılmıştır. Bu bilimsel gezilerde elde edilen metinler, Uygur destanları üzerinde bu bölgede yapılan ilk çalışmaları oluşturmuştur. Bu nedenle, Uygur destan araştırmalarının başlangıcı olarak kabul edilen Rus ve Avupalı bilim adamlarının araştırmlarını "Uygur Destanları Hakkındaki Araştırmaların Başlangıcı" adıyla ayrı bir başlık altında değerlendirmeyi uygun bulduk. Daha sonraki çalışmalar ise, "Derleme Çalışmaları ve Yayınlar", "Bilimsel Çalışmalar" ve "İşlenmiş Malzemeler" başlıkları altında değerlendirilecektir.

[23] *Uygur Halk Ağız İcadı.* ss. 87-88.

Buraya kadar ele aldığımız Rusya ve diğer Avrupa ülkelerine mensup Türkologlar tarafından başlatılan Uygur destanları üzerindeki çalışmaları, "Derleme Çalışmaları ve Yayınlar" ile "Bilimsel Çalışmalar" takip etmiştir. Daha sonra bu çalışmaların etkisi ile sinema, tiyatro ve müzik gibi alanlarda da Uygur destanlarının kaynaklık ettiği "İşlenmiş Malzemeler" yaratılmıştır. Uygur destanları üzerinde yapılan, derleme, metin yayını, inceleme ve farklı alanlarda işlenerek değerlendirilmesi çalışmaları aşağıda ayrıntılı olarak ele alınarak tanıtılacaktır.

0.1.2.1. Derleme Çalışmaları ve Yayınlar

0.1.2.1.1. Derleme Çalışmaları

Uygur sahasında sözlü edebiyat ürünleri ve özellikle de halk destanları hakkındaki çalışmalar XX. yüzyılın ortasından itibaren başlamıştır. Destanlar hakkındaki çalışmalar bağımsız bir araştırma alanı olarak ele alınmamış olsa bile, konuyla ilgili kurum ve kuruluşların dil ve lehçe, gelenek ve edebiyat konularında yaptıkları çalışmalar da alan dışında tutulmamıştır. Bu sebeple, halk destanlarına yönelik metin derleme, yayımlama çalışmalarını tanıtırken, zaman zaman dil ve lehçe, gelenek ve edebiyat incelemeleri gibi diğer alanlardaki çalışmalardan yararlanmak bir zorunluluk haline gelmektedir.

1951–1952 yılında yeni kurulmuş yerel yönetimin desteği ve yönlendirmesiyle, başta Teyipcan Eliyev, Elkem Ehtem, Erşidin Tatlik, Davut Turahmantov bilim adamı ve sanatçılar, Özerk Bölgenin güneyindeki Uygur yerleşim birimlerinde geniş ve kapsamlı sosyolojik araştırmalar yapmışlardır. Bu araştırmalar sırasında destanlar dâhil olmak üzere, çok sayıda halk edebiyatı ürünü derlenmiştir. Söz konusu ürünler, araştırmaya katılan bilim adamları ve şairlerin tekrar işlemeleri, ayıklama ve seçmelerinden sonra, 1950'li ve 1960'lı yıllarda Urumçi'deki gazete ve dergilerde yayınlanmıştır. Uygur destanları ve diğer sözlü edebiyat ürünlerini derleme, araştırma ve yayınlama çalışmaları bu tarihten itibaren resmî olarak yapılmaya başlanmıştır.[24]

1955 yılında Çin Bilimler Akademisi (şimdiki adı Çin Sosyal Bilimler Akademisi) Milletler Araştırmaları Enstitüsü, Merkez Milletler Enstitüsü (şimdiki adı

[24] Bahtiyar Bavudun; Gayretcan Osman. "Şincan Halk Edebiyat-Sanatçılar Topluluğu'nun 20. Yılı". *Yeni Çin Kurulduktan Sonraki Uygur Halk Edebiyat–Sanatı.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 2000. ss. 115-122.

Merkez Milletler Üniversitesi) ve Uygur Özerk Bölgesi'nde bulunun bir kaç kurum tarafından oluşturulan Prof. Li Sin yönetimindeki bir araştırma grubu, Uygurlar arasında saha araştırması yaparak, dil malzemelerini derlemiş ve elde edilen yaratmalardan yararlanarak Uygur Türkçesi (diğer Türk lehçeleri ile birlikte) ayrıntılı bir şekilde incelenmeye başlanmıştır.[25]

1956 yılında Merkezî Hükümetin Çin'deki bütün azınlıkların dillerini geniş şekilde araştırılması hakkındaki talimatını uygulamak amacıyla, Merkez Milletler İşleri Komitesi (Bakanlık) ile Çin Bilimler Akademisi, Pekin ve birkaç eyalet merkezinde bulunan ilgili üniversite ve araştırma kurumunu bir araya getirerek, öğrenciler de dahil olmak üzere 700 kişilik profesyonel dil derleme ve inceleme ekibi oluşturmuştur. Bu ekip yedi gruba ayrılmış olup, bunlar arsındaki bir grup, Uygur ve diğer Türk lehçe ve ağızlarını araştırmakla görevlendirilmiştir. Grubun başkanlığını Prof. Li Sin yapmıştır. Bu önemli derleme ve araştırma çalışmaları sonucunda çok sayıda ve çeşitli türlerde halk kültürü yaratması toplanmıştır. Grup görevini tamamladıktan sonra, Çin Bilimler Akademisi Milletler Araştırmaları Enstitüsü, Merkezî Millet Üniversitesi, Şincan Üniversitesi, Şincan Milletler Dilleri ve Yazıları Komitesi, Şincan Sosyal Bilimler Akademisi'nin ilgili enstitüleri ve diğer kurumlarda görevli olan akademisyenler, topladıkları dil malzemeleri üzerinde incelemeler yapmış ve şartlar uygun olduğunda saha çalışmaları tekrar edilmiştir.[26]

Uygur Özerk Bölgesi yönetimi, bu dil araştırma faaliyetlerine çok önem vermiş ve ünlü yazar ve şairlerden Teyipcan Eliyev, Davutcan, Abdukerim Hoca ve Emin Tursunlar bu derleme çalışmalarında aktif olarak çalışmışlardır. Bu çalışmada Uygur halk edebiyatı ürünleri planlı ve programlı halde derlenmiştir. "Şincan Edebiyat-Sanat Dergisi", "Şincan Edebiyat-Sanatçılar Derneği" ve "Şincan Halk Neşriyatı" 1956–1957 yıllarında, derlenen eserlerin bir kısmı onlarca cilt halinde yayınlamıştır.[27]

Bu noktada Uygur halk destanlarının icrâsının gerçekleştirildiği Uygur 12 Makamı hakkında yapılan çalışmalara da yer vermek uygun olacaktır.

---

[25] Wang Yuan-xin. *Çin'deki Türk Dilleri ve Diyalektleri Üzerindeki Çalışmalar.* Ankara: TDK Yayınları, 1994. s. 5.

[26] Wang Yuan-xin. *age.* s. 5.

[27] Bahtiyar Bavudun; Gayretcan Osman. *agm.* ss. 115-122.

Uygur halk destanlarıyla çok sıkı ve yakın bağları bulunan Uygur 12 Makamı üzerindeki sistematik çalışmaların başlaması da bu döneme rastlar. 1951–1956 yılları arasında Eyalet Medeniyet Nezareti bünyesindeki araştırma grubu, Uygur 12 Makamı üzerinde çok yönlü ve geniş kapsamlı bir derleme çalışması yapmıştır. Besteleri ve güfteleri derleyip, daha sonra yayınlamıştır.[28]

1960'lı yılların ortasından 1970'lı yılların sonlarına kadar bütün ülkeyi saran "Kültür Devrimi"nin engellemesiyle, destanlar hakkındaki araştırmaları derinleştirmek şöyle dursun, o güne kadar gelinen bilimsel seviye korunamamış, hatta gerilemiştir. Üniversite ve benzeri kurum ve kuruluşlardaki bilim adamlarının kendi alanlarındaki çalışmalarını sürdürememesi, bütün bilimsel faaliyetlerin durdurulması veya hedefinden saptırılması, derlenmiş dil ve ağız malzemelerinin bilhassa destan metinlerinin yok edilmesi bu döneme rastlar. "Kültür Devrimi"nin destan araştırmaları dâhil, ilgili bilim sahasındaki sistematik yıkıcı etkileri ayrı bir araştırma konusu olup, bu konu üzerinde burada daha ayrıntılı bilgi vermek asıl konudan bizleri uzaklaştıracaktır.

1980'li yılların başında Uygur destanları hakkındaki çalışmaların seyrinde yeni bir sayfa açılmıştır. Öncelikle üniversiteler ve diğer bilimsel kuruluşlar asıl işlevlerine geri dönmüş, bilim adamları ve uzmanlar kendi alanlarında çalışma imkanına kavuşmuştur. O yıllarda folklor sahası ile yakından ilgili birimlerden Şincan Üniversitesi, Merkez Milletler Üniversitesi, Şincan Eğitim Üniversitesi, Kaşgar Eğitim Enstitüsü gibi üniversitelerin edebiyat fakülteleri "Uygur Halk Edebiyatı" ders programları açmış, lisans ve lisansüstü seviyesinde öğrenci yetiştirmeye başlamışlardır. Üniversite öğrencilerinin ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla halk edebiyatı ders kitapları hazırlanmıştır. Şincan Uygur Özerk Bölgesi, Sosyal Bilimler Akademisi Edebiyat Araştırmaları Enstitüsü, Uygur Özerk Bölgesi Yazarlar ve Sanatçılar Derneği, Halk Edebiyatçıları Derneği, Şincan Halk Neşriyatı, Milletler Neşriyatı, Şincan Gençler ve Çocuklar Neşriyatı, Kaşgar Uygur Neşriyatı ve diğer kurumlar konuyu ciddi biçimde ele almış, Uygur halk destanları alanında yapılmış çalışmalara yer verilen dergi ve mecmualar çıkarmış ve konuyla ilgili kitaplar yayımlamıştır. Bu kuruluşlar arasında 27 Eylül 1980'de kurulan "Şincan Halk Edebiyatçılar Derneği" önemli bir yer tutmaktadır.

[28] Bahtiyar Bavudun; Gayretcan Osman *agm.* ss. 115-122.

Çin Halk Edebiyatçılar Derneği'nin şubesi hüviyetindeki bu kurum, halk edebiyatı araştırmalarını sürdürmekle görevlendirilmiş ve devlet desteği almış meslekî bir kuruluştur. Dernek, halk edebiyatı hakkındaki çalışmaların koordinasyonunu sağlamanın yanında,"Bulak" gibi dergiler yayımlama görevini de başarıyla yerine getirmiştir. [29]

1982'de Uygur Özerk Bölgesi'nde "Eski Eserleri Toplama, Düzenleme, Neşretme Bürosu" kurulmuş ve bütün vilayetlerde bu büronun şubeleri açılmıştır. Uygur yazma edebî eserleri ile sözlü edebiyat ürünleri konu itibariyle benzerlik ve paralellik taşıdığı için veya öyle düşünüldüğü için Neşretme Bürosu tarafından toplanan malzemeler içinde sözlü edebiyat ürünleri ve özellikle de destanlar yer almıştır.[30]

1987'den bu yana Çin'in diğer eyaletlerinde olduğu gibi, Uygur Özerk Bölgesi'nde de atasözleri, şiirler (koşmalar) ve masallardan oluşan "Üç Kitabı Neşretme" çalışması başlatılmıştır. Vilayetler ve ilçelerdeki uzmanlar, kendi mahallî sınırları içinde çalışmalar yaparak, çok sayıda atasözü, koşuk ve masal derlemiştir. Toplanan bütün malzemeler süzgeçten geçirilerek bir kitap serisi halinde neşredilmiştir. Uygur Özerk Bölgesi Halk Edebiyatçıları Derneği yetkililerinden edindiğimiz bilgilere göre, derleme sırasında bir kısım destan da derlenmiş ve "Halk Masalları" adıyla neşredilmiştir. 1987'den sonraki 5 yıl içinde, çeşitli halk edebiyatı türlerini içeren 400'den fazla kitap neşredilmiştir. Bunların 150'sinden fazlası Uygur halk edebiyatıyla ilgilidir. Kalabalık bir Uygur araştırmacı ve bilim adamı grubu çeşitli bölgelerden topladığı yüzlerce kaynak ve materyalleri süzgeçten geçirerek "Çin Masalları Toplamı-Uygur Masalları Cildi", "Çin Halk Şarkıları Toplamı-Uygur Halk Şarkıları Cildi", "Çin Atasözleri Toplamı-Uygur Atasözleri Cildi" adlarını alan üç büyük eseri neşre hazırlamıştır.[31] Ne yazık ki, destanların söz konusu çalışmaya dahil edilememesi sebebiyle, bazı destanlar özellikle destan varyantları vilayet ve ilçelerin "Üç Kitabı Neşretme" bürolarında ya da uzmanların ellerinde kalmıştır.[32]

---

[29] Bahtiyar Bavudun; Gayretcan Osman. *agm.* ss. 115-122.

[30] Abdulhakim Mehmet. *age.* s. 10.

[31] Bahtiyar Bavudun; Gayretcan Osman. *agm.* ss. 115-122.

[32] Abdulhakim Mehmet. *age.* s. 10.

0.1.2.1.2. Metin Yayınları

Uygur destanlarının metinlerinin yayınlanması çalışmaları, yukarıda bilgi verdiğimiz derleme çalışmalarının arkasından başlamıştır. İlk metin yayınlarını, derlemelerde elde edilen destan metinleri oluşturmuştur. Fakat, ilk dönemlerde yapılan metin yayınları, destan parçaları veya farklı alanlardaki çalışmaların bir parçası olarak yer verilen küçük destan metinlerinden ibarettir. Derlenen Uygur destan metinlerinin tam metin olarak yayınlanması bu çalışmalardan uzun zaman sonra gerçekleştirilmiştir. Halk Bilimi çalışmalarına kaynaklık edebilecek, tam metinlerin yayınlanması çalışmaları ancak, 20. yüzyılın sonlarına doğru yapılmaya başlanmıştır.

Uygur destanlarının tam metin yayınlarının ilk örneklerinden olan Geng Shi-min ile Tursun Ayup'un yayına hazırladığı "Oğuzname Destanı" Milletler Neşriyatı tarafından 1980 yılında Pekin'de yayımlanmıştır. Diğer destanların 22 adeti Şincan Halk Neşriyatı[33] tarafından 1981-1993 yılları arasında Urumçi'de "Uygur Halk Destanları" başlığı altında dört cilt halinde yayımlanmıştır. Bu çalışmaların çeşitli ciltlerinde aşağıdaki destanlar yer almaktadır.

I. cilt; "Nuzugum"[34], "Çın Tömür Batur", "Seyit Noçi", "Abdurrahman Hoca", "Kızılgülüm", "Kemerşah ve Şemsi Canan", "Hörlika-Hemracan", "Garip-Senem" destanlarını içermekte olup, 1981 yılında yayınlanmıştır. II. cilt; "Yusuf-Zuleyha", "Tahir-Zuhra", "Garip Senem", "Senuber", "Şinahşah Beğke Lanet" destanlarını içermekte olup, 1986 yılında yayınlanmıştır. III. cilt; "Şahzade Ferhat ve Şirin", "Hoca Beht ve Onun Oğli", "Rustem Çakan", "Boz Körpeş-Kara Köz Ayım", "Şahzade Perruh ve Melike Gülruh", "Leyli-Mecnun" destanlarını içermekte olup 1991, yılında yayınlanmıştır. IV. cilt ise; "Şahzade Nizamidin ve Melike Rena", "Şah Adilhan", "Şahzade Behram ve Melike Dilriz" destanlarını içermekte olup 1993 yılında yayınlanmıştır.

Aynı yayınevi, yukarıdaki destanlardan 11 tanesini bir araya getirerek, 1998 yılında "Uygur Halk Destanlarından Seçmeler" adıyla yayınlanmıştır.

Şincan Geçler-Çocuklar Neşriyatı, "Emir Göroğli", "Sultani Cemcime", "Boz

[33] Çince özel adların ve yer adlarının yazımında, Uygur Türkçesindeki yazım şekli esas alınmıştır.

[34] Uygur Türkçesindeki özel adların; Türkiye Türkçesinde karşılığı olanların Türkiye Türkçesindeki şekliyle yazılması, olmayanların ise Uygur Türkçesindeki şekliyle yazılması uygun görülmüştür.

Yiğit", "Sultanhan ve Şah Yakup", "Kakkuk ile Zeynep" destanlarını "Emir Göroğli" adlı kitapta toplayarak 1994 yılında yayınlamıştır.

"Yüsüp Ahmet" destanı Şincan Halk Neşriyatı tarafınan 1982 yılında, "Kenan Batur" destanı aynı neşriyat tarafından 1988 yılında, "Hatem Hakkında Kıssa" destanı Kaşgar Uygur Neşriyatı tarafından 1983 yılında, "Sadır Palvan" destanı ise Şincan Gençler-Çocuklar Neşriyatı tarafından 1988 yılında yayınlanmıştır.

Yukarıda adı verilen kitaplarda yer almayan Uygur destanlarını içeren kapsamlı bir liste vermektense, yayınlandıkları kaynakları topluca göstermek yeterli olacaktır. Bu kaynakları üç ana grupta toplamak mümkündür: İlk grubu, Uygur Özerk Bölgesi'nin başşehri Urumçi'de ve diğer vilayetlerde yayınlanan "Bulak" ve "Miras" gibi dergiler oluşturmaktadır.[35] İkinci grupta bazı kurum ve kuruluşların bu konudaki faaliyetleri yer almaktadır. Şincan Uygur Özerk Bölgesi'ne bağlı illerde faaliyet gösteren Yazarlar-Sanatçılar Derneği, Milletler Dilleri ve Yazıları Komitesi, Sosyal Bilimler Akademisi Edebiyat Araştırmaları Enstitüsü, Dil Araştırmaları Enstitüsü, Halk Edebiyatçıları Derneği, Eski Eserleri Toplama, Düzenleme ve Neşretme Kurumu gibi kurum ve kuruluşlar çeşitli dönemlerde farklı amaçlarla yaptıkları derleme faaliyetlerinin bazılarına halk destanlarını da dâhil etmişler ve belli sayıdaki halk destanını yazıya geçirip yayınlamışlardır. Bunların çoğu, daha önce yayınlanmış halk destanlarıyla aynı ismi taşıyan birer varyant olduğu için pek önemsenmemiştir. Eserlerin bir kısmı daktilo ile yazılarak sınırlı bir bölgeye dağıtılmış, diğer bir kısmı ise bahsettiğimiz kurumların bürolarında ya da derleyicilerin ellerinde kalmış ve resmî yayınevlerince yayınlanmamıştır.[36] Üçüncü grupta ise, Bağımsız Devletler Birliği'ndeki kardeş cumhuriyetlerde, özellikle Kazakistan'da neşredilen Uygur halk destanları yer almaktadır.[37]

[35] Söz konusu dergilerden bazıları şunlardır: Şincan Medeniyeti (Ammavi Medeniyet)", "Şincan Sanatı", "Tarım", "Kaşgar Edebiyatı", "Yeni Kaşteşi", "Aksu Edebiyatı", "Bostan", "Tanrıtağ", "Maybulak", "İli Deryası", "Turfan Edebiyatı", "Kumul Edebiyatı".

[36] Osman Mehmet. *Halk Ağız Edebiyatı Üzerine*. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1998. s. 124.

[37] *Uygur Halk Ağız İcadı.* s. 90.

0.1.2.2. Bilimsel Çalışmalar

Uygur destanları üzerinde yapılan bilimsel çalışmaların kaynağı, yukarıda ele aldığımız derleme çalışmaları ve metin yayınlarıdır. Uygur destanları üzerinde yapılan bilimsel çalışmalar "Kitaplar" ve "Makaleler" olmak üzere iki başlık altında sınıflandırılarak tanıtılmıştır. Burada hem kronolojik olarak, hem de bilimsel önemi bakımından değinilmesi gereken eserlerin adlarına yer verilmiş, ulaşabildiğimiz kaynaklar ise ayrıntılı olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

0.1.2.2..1. Kitaplar

Uygur sahasında yapılan bilimsel çalışmalar konuyla ilgili üniversiteler, Sosyal Bilimler Akademileri veya bu akademilere bağlı enstitüler, dernekler ve şahıslar tarafından gerçekleştirilmiştir. Konuyla ilgili yayınlanan kitap ve makaleler, bu sahadaki bilimsel çalışmanın genel seviyesini yansıtmaktadır. Burada, konuyla doğrudan ilgili ve önemli olduğunu düşündüğümüz kitaplar tanıtılmıştır.

- Mehmet Zunun, Abulkerim Rahman. *Uygur Halk Ağız Edebiyatının Esasları.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1982.
- *Uygur Edebiyatı Üzerine.* Pekin: Milletler Neşriyatı, 1982.
- Esker Hüsüyün, Vahitcan Gopur. *Uygur Klasik Edebiyatı.* Pekin: Milletler Neşriyatı, 1987.
- Gayretcan Osman. *Uygur Klasik Edebiyatı Tarihi.* Urumçi: Şincan Üniversitesi Neşriyatı, 1987.
- Abdulkerim Rahman. *Folklor ve Yazılı Edebiyat.* Kaşgar: Kaşgar Uygur Neşriyatı, 1988.
- Li Guo Xiang. *Uygur Edebiyatının Kısaca Tarihi.* (Çince) Gansu Halk Neşriyatı, 1994.
- Mehmetcan Sadık. *Uygur Halk Ağız İcadı Üzerine.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1995.
- Osman İsmail. *Halk Ağız Edebiyatı Hakkında Genel Bilgiler.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1998.
- *Uygur Edebiyat Tarihi.* (Çince) Urumçi: Şincan Üniversitesi Neşriyatı, 1998.
- Gayretcan Osman. *Eski Uygur Edebiyatı Araştırmaları*. Urumçi: Şincan Üniversitesi

Neşriyatı, 1999.

- Gayretcan Osman. *Uygur Klasik Edebiyatının Tarihi.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 2001.
- Gayretcan Osman. *Uygur Klasik Edebiyatı Tarihi.* (İki Cilt) Urumçi: Şincan Eğitim Neşriyatı, 2002.
- Gayretcan Osman, Eşref Abdullah. *Uygur Klasik Edebiyatı Tarihi.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 2002.

Yukarıdaki listede yer alan kitapların çoğunda Uygur Edebiyatı genel olarak ele alınmıştır. Mehmet Zunun, Abdulkerim Rahman, Mehmetcan Sadık ve Osman İsmail'e ait üç çalışma ise, sadece Uygur halk edebiyatına yöneliktir. Uygur Özerk Bölgesi'nde Uygur destanlarıyla ilgili konuların nasıl tanımlandığı, nasıl tanıtıldığı ve hangi yöntemlerle ele alındığını, yukarıda adı geçen çalışmalarda görmek mümkündür. Başka bir ifadeyle, bu kitaplar Uygur sahasında halk destanlarıyla ilgili yapılan bilimsel çalışmaları temsil etmektedir. Dolayısıyla, burada adı gecen üç araştırmacı ve bilimsel çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi vermeyi uygun buluyoruz.

Mehmet Zunun ve Abdulkerim Rahman'ın hazırladığı "Uygur Halk (Ağız) Edebiyatının Esasları" adlı kitap, Şincan Halk Neşriyatı tarafından Urumçi'de 1982 yılında yayınlanmıştır ve bu sahadaki en önemli çalışmalardan biri olarak kabulmektedir. Her iki araştırmacı da Şincan Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin öğretim üyelerinden olup, Uygur halk edebiyatı eğitim ve öğretim alanında, yıllarca emek vermiş bilim adamlarıdır.

Mehmet Zunun, 1937 yılında Kaşgar'da doğmuştur. 1948–1952 yılları arasında Kaşgar Daril-Muellimi'nde, 1952–1954 yılları arasında eski Şincan Enstitüsü Dil ve Edebiyat Bölümü'nde, 1954–1958 yılları arasında Pekin Eğitim Üniversitesi Dil ve Edebiyat Bölümü'nde eğitim görmüştür. Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra Şincan Üniversitesi Dil ve Edebiyat Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Araştırmacının "Şimdiki Zaman Uygur Edebiyatı Tarihi" adlı Milletler Neşriyatı tarafından 1986 yılında Pekin'de basılan çalışması ve Uygur edebiyatıyla ilgili diğer kitapları bulunmaktadır.[38]

[38] Kerimcan Abdurahim. *Günümüz Uygur Edebiyatı Sözlüğü.* Kaşgar: Kaşgar Uygur Neşriyatı, 1998. ss. 220-222.

Abdulkerim Rahman, 1941 yılında, Kaşgar'da doğmuştur. 1959–1964 yılları arasında Şincan Üniversitesi Dil ve Edebiyat Bölümü'nde eğitim almıştır. Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra, mezun olduğu üniversitede asistan olarak çalışmaya başlayan Abdulkerim Rahman, üniversitedeki çalışmalarında Uygur edebiyatına, bilhassa Uygur halk edebiyatı ve Uygur halk kültürüne ağırlık vermiştir. Abdulkerim Rahman'ın ilgi alanlarından biri de Uygur destanlarıdır. Araştırmacının; "Edebiyat Üzerine Analizler"[39], "Folklor ve Edebiyat"[40], "Uygur Folkloru Üzerine"[41], "Uygur Örf ve Adetleri"[42] adlı çalışmaları başta olmak üzere, pek çok kitabı bulunmaktadır.[43]

Mehmet Zunun ve Abdülkerim Rahman'ın "Uygur Halk Ağız Edebiyatının Esasları" başlıklı çalışması, 1978 yılında hazırlanmış ve önce Şincan Üniversitesi Bilim Araştırmaları Dairesi tarafından dağıtılmış ve üniversitede ders kitabı olarak kullanılmıştır. 1982'de resmî olarak yayınlanan kitabın dördüncü bölümü Uygur destanlarına ayrılmıştır.[44] Konunun anlaşılmasına fayda sağlayacağı düşüncesiyle, aşağıda bu bölümün bir geniş özeti verilmiştir:

Yazarlara göre; *"Halk destanları mükemmel olay örgüsü ve canlı şiirsel sembol vasıtasıyla ait olduğu devrin siyasî, iktisadî ve medenî özelliklerini ve sosyal yaşamını aksettirir."* Eserde, ilk olarak destan türü tanımlandıktan sonra, destan anlatıcısı hakkında şu bilgi verilmiştir:

"Uygur Türkleri tarafından destan anlatıcısı için kullanılan terimlerden biri olan 'Meddah' sözcüğünün sözlük anlamı 'övgücü', 'övgü yapan adam' olmakla birlikte, günlük kullanımdaki anlamı 'hikâye söyleyicisi' veya 'destan anlatıcısı'dır. Meddah edebiyatı, hem hikâye anlatmayı ve şarkı söylemeyi, hem de müziği ve vücut hareketlerini birbirine sımsıkı bağlayan özgün özellikleri olan bir sanat şekli olduğundan, Uygur Türkleri arasında yaygındır.

Meddahların icrâ sırasındaki hareketleri hızlı ve etkileyicidir. Kendilerine özgü

---

[39] Abdulkerim Rahman. *Edebiyat Üzerine Analizler.* Pekin: Milletler Neşriyatı, 1984.

[40] Abdulkerim Rahman. *Folklor ve Edebiyat.* Kaşgar: Kaşgar Uygur Neşriyatı, 1988.

[41] Abdulkerim Rahman. *Uygur Folkloru Üzerine.* Urumçi: Şincan Üniversitesi Neşriyatı, 1989.

[42] Abdulkerim Rahman. *Uygur Örf ve Adetleri.* Urumçi: Şincan Gençler-Çocuklar Neşriyatı, 1996.

[43] Kerimcan Abdurahim. *age.* ss. 28-31.

[44] Mehmet Zunun; Abdulkerim Rahman. *Uygur Halk Ağız Edebiyatının Esasları.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1982. ss. 286-313.

sanat icrâsıyla bir yere toplanan yüzlerce, hatta binlerce dinleyiciyi saatlerce kendine çekerek, anlatmakta olduğu destandaki kahramanın karakterine vurgu yapar. Dolayısıyla, meddah edebiyatını, diğer bir anlamda Uygur sahne sanatının basit, kısa, öz ve hareketli bir başlangıcı olarak görmek mümkündür."[45]

Yazarlar, daha sonra Uygur destanlarının oluşumu ve gelişimi hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

"Uygur halk destanlarının meydana geliş tarihini kesin olarak vermek neredeyse imkânsızdır. Çünkü halk destanları, yukarıda bahsedildiği gibi, meydana geldikleri tarihten itibaren ağızdan ağza yayılmayı sürdürmüş, bu süreçte değişmiş ve çeşitli devirlerin özelliklerini bünyelerinde barındırmışlardır. Uygur halk destanlarının meydana geliş tarihini etnografya ve dilbilimi açısından inceleyerek, aşağıdaki üç dönemde toplamak mümkündür:

1. En Eski Dönem Uygur Halk Destanları: Bu dönem Miladî V. yüzyıla kadar olan uzun tarihi devri içine alır. VII. yüzyıldan önce Orhun ve Selenga nehirleri civarında yaşayan 'On Uygur', 'Dokuz Oğuz' boyları ile Tanrı Dağları çevresinde faaliyet gösteren Oğuz boylarının tarihî geçmişleri üzerine kurulan kahramanlık destanlarıdır. Bu destanlar, Oğuzname', 'Dede Korkut', 'Alp Ertonga', 'Ergenekon' destanlarıdır.

2. Orta Asır veya İslamiyet Sonrası Meydana Gelen Halk Destanları: Bu destanlarda İslam ideolojisinin güçlü etkileri görülür. Feodalizm sistemi ve dini hâkimiyet idaresinin insanlara getirdiği baskı ve zülüm eleştirilir ve hür yaşam isteği ifade edilir. Bu destanlardan bazıları şunlardır: 'Leyli ile Mecnun', 'Yusuf ile Züleyha', 'Garip ile Senem', 'Tahir ile Zühre', 'Yusuf Ahmet', 'Kamer Şah', 'Hürlika ve Hemracan', 'Senuber'.

3. Yakın Çağ Tarihinde Meydana Gelen Halk Destanları: Bu dönemde meydana gelen Uygur halk destanlarının çoğu Mençin[46] *hâkimiyetinin zulmüne karşı başkaldıran halk kahramanlarının faaliyetleri hakkındaki kahramanlık kıssalarından ibarettir. XVIII. yüzyılın başından, XX. yüzyılın başlarına kadar dillerde destan olan çok sayıda halk kahramanı yaşamıştır. Halkımız o kahramanlar hakkında kıssalar yaratmış ve*

[45] Mehmet Zunun; Abdulkerim Rahman. *age.* ss. 297-303.

[46] Mençin: Mancu İmparatorluğu.

şarkı ve türkülerinde günümüze kadar yaşatmıştır. Bu destanlardan bazıları ise 'Sadır Pehlivan Kısası', 'Nuzugum Destanı', 'Gülemhan Kısası', 'Çın Moden Kısası', ' Seyit Noçi Destanı'dır."[47] Yazarlar, Uygur halk destanlarının temel konuları hakkında da bir değerlendirme yapmıştır:

"1. Sevgi ve Vefa: Uygur halk destanlarının çoğunda, özellikle İslamiyet sonrası meydana gelen destanlarda, sevgi ve vefa konusu ağırlık kazanmış durumdadır.

2. Vatanseverlik: Uygur halk destanlarında vatanseverlik konusuna da oldukça geniş yer verilmiştir. Vatanseverlik konusu çeşitli tarihi devirlerde, değişik içerik ve şekillerle işlenmiştir.

3. Kahramanlık: Uygur halk destanları içindeki kahramanlık konulu destanlar çok meşhurdur."[48]

Aynı eserde Uygur halk destanlarının şekil özelliklerine de değinilmiştir: *"Uygur halk destanlarının bedîî etkileme gücü kuvvetlidir. Uygurlar arasında yaygın halk destanlarının şekil özelliklerinin biri ise, nesir ve nazmın bir arada kullanılmasıdır. Destan kahramanlarının hareketlerinin dönüm noktaları nesir olarak kısaca hikâye edildikten sonra, kahramanların karakterleri ve olaylar nazım yoluyla ifade edilir. Bu türdeki destanlar, meddahlar edebiyatının önemli konularından biri olarak sabit ahenk ile icrâ edilir. Destancılar bu türdeki destanları müzik eşliğinde kendine özgü ahenk ile söylerler.*"[49]

Yazarların, destanların musikî yönü, Uygur destanlarının belli ezgilerle icrâ edilmeleri ve özellikle "12 Makam" ile ilişkileri konusundaki görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür: Halk destanlarında, genelde Uygurlar tarafından en sevilen şarkı ve müziklerin kullanılması tercih edildiği için, halk destanlarının bedîî cazibesi kendiliğinden oluşmuş olur. Bu sebepten Uygur halkının meşhur "12 makam"ında halk destanlarının şarkı ve ezgileri de yer alır. Örneğin; "Çarigah" makamının birinci destanına, "Muşavirek" makamının ikinci destanına hem de "Rak", "Uzhal", "Uşak", "Bayat", "Nava" makamlarına "Garip ile Senem" (Âşık Garip) destanından 50 kadar şarkı ve ezgi nakledilmiştir. Yine "Yusuf Ahmet", "Hurilika Hemracan", "Kamer Şah",

[47] Mehmet Zunun; Abdulkerim Rahman. *age.* s. 305.

[48] Mehmet Zunun; Abdulkerim Rahman. *age.* s. 306.

[49] Mehmet Zunun; Abdulkerim Rahman. *age.* s. 307.

"Tahir ile Zühre" destanlarından da çok sayıda şarkı ve ezgi "12 makam" için seçilmiştir. Böylece makam içeriği zenginleştirilmiştir.

Uygur destanlarında müzik ve olay örgüsü arasında sıkı bir bağ vardır. Uygur destanları mükemmel olay örgüsüne sahip olup, olaylar mantığa uygun bir biçimde gelişir. Destanlar, bedîî bakımdan kısa, anlaşılır ve ilgi çekici özellikleriyle, Uygur halk masallarının ifade şekline benzerdir. Halk destanlarında karışık ve entrik olay örgüsü bulunmaz. Kahramanların karakterleri basit yollarla belirgin bir şekilde ifade edilir. Kahramanların iç dünyası opera ve tiyatrolara benzer şekilde şarkıyla belirginleştirilmektedir.

Uygur halk destanlarının olay örgüsü öz ve kısa olmakla beraber; olaylar, hazırlık kısmı olmaksızın doğrudan başlar ve düz bir çizgi halinde gelişir. Mekân, zaman, manzara ve çevre tasvirlerine göre, kahramanın karakteri ile iç dünyasına yönelik tasvirlere ağırlık verilir. Dolaysıyla halk destanlarının lirik yönü ağır basar. Kahramanın karakteri, hareket ve duygunun birleşmesiyle ortaya koyulduğu için, halk destanları sanki duygunun kaynadığı bir pınar gibidir. Uygur halk destanları, Uygur klasik yazma edebiyatını önemli ölçüde etkilemiştir. Tarihte çok sayıdaki klasik yazar ve şairlerimiz halk destanlarından ilham alarak ve onları tekrar işleyerek kıymetli katkılarda bulunmuştur.

Halk destanlarını derleme ve düzenleme çalışmaları, halk edebiyatının diğer türlerine göre hem daha zordur, hem de ayrı bir titizlik göstermeyi gerektirir. Bilindiği gibi, halk destanları tarihî olaylarla yakın ilişkilidir. Öteden beri Uygur halk destanları hakkında görüş ayrılıkları mevcudiyetini koruduğu için, bu sahada yapılan çalışmaların önündeki bazı engeller kaldırılamamıştır. Uygur halk destanları ile ilgili çalışmalara yer vermeden önce bu konu hakkındaki görüşleri aydınlatmak gerekmektedir.

"Bazı halk destanlarının son zamanlarda istinsah edilen nüshalarında görülen çeşitli karışıklıklar, bir anlamda destanları istinsah eden veya anlatan şahıslardan kaynaklanmıştır. Bu şahıslar doğal olarak mensubu olduğu sınıf ve zümrenin görüşlerini vurgulamış veya icrâlarına yansıtmış olabilir. Aynı destanın birden fazla el yazma nüshasının bulunması bu tespitimizi doğrulamaktadır. Kısacası, Uygur halk destanlarını derleme, düzenleme ve inceleme çalışmalarında konuya tarihsel açıdan bakmak gerekmektedir. Bazı destanlardaki günümüzün ruhuna uygun olmayan bir kısım

söz ya da cümlelerin mevcudiyeti bizi telaşlandırmamalıdır. Tarihi izleri gelişi güzel değiştirmek, tarihi materyalist düşünce ve ilkelere aykırıdır. Yani derleme sırasında eserin orijinaline sadık kalınmalıdır.

Belli ki, Uygur halk destanları geçmiş tarihi devirlerin ürünüdür ve meydana geldiği devrin damgasını taşır. Eski dönemlere feodal istibdat sınıflarının ideolojisi hâkim olduğu için Uygur destanlarında sağlam olmayan bazı unsurlar da bulunmaktadır. "Bir millet içinde iki çeşit millî medeniyetin olacağı"ndan, tarihî materyalist düşünceden hareket etmek ve meseleyi tarihi şartlar içinde değerlendirmek gerekir."[50]

Uygur halk destanları üzerinde çalışan Mehmetcan Sadık, 1934 yılında Gulca'da doğmuştur. 1952–1954 yılları arasında eski Şincan Enstitüsü Dil ve Edebiyat Bölümü'nde eğitim görmüştür. Mezuniyetinden sonra çeşitli okullarda Uygur edebiyatı dersi vermiş ve halk edebiyatı üzerinde araştırmalar yapmıştır. 1979'dan itibaren İli Eğitim Enstitüsü Dil ve Edebiyat Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmış ve Uygur halk edebiyatı dersini okutmaya başlamıştır.[51] Mehmetcan Sadık'ın "Uygur Halk Ağız Edebiyatı Hakkında"[52] adlı çalışmasında 13 bölüm yer almaktadır. Bu kitapta "Epos" ve "Destanlar" iki ayrı bölüm olarak ele alınmıştır. Konumuzla ilgili olması bakımından bu kısımları kısaca tanıtmak faydaı olacaktır. Eserin;

"Uygur Halk Eposları" (ss.163-189) başlığını taşıyan dördüncü bölümünde; "Epos ve özellikleri", "Uygur halk eposları" ve "Oğuzname eposu" gibi alt başlıklar yer almaktadır. Bu bölümde "Alp Ertunga", "Çistani İligbeg" ve "Oğuzname" üzerinde durulmuştur.[53] "Uygur Halk Destanları" (ss. 359–442) başlığını taşıyan altıncı bölümde ise, destanların kuralları ve özellikleri, Uygur halk destanlarının kaynağı ve gelişmesi, Uygur halk destanlarının konuları gibi alt başlıklar yer almaktadır. Destanlar; meydana geldikleri tarihi dönemler açısından; "Eski Çağ (VII. yüzyıl öncesi), Orta Çağ (VIII.-XVIII. yüzyıl), Yakın Çağ (XVIII.-XX. yüzyılın başları) destanları" olarak sınıflandırılmıştır. Bu bölümde "Ferhat ile Şirin", "Tahir ile Zühre", "Leyli ile

[50] Mehmet Zunun-Abdulkerim Rahman. *age.* ss. 307-308.

[51] Kerimcan Abdurahim. *age.* s. 228.

[52] Mehmetcan Sadık. *Uygur Halk Ağız Edebiyatı Hakkında.* Urumçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1995.

[53] Mehemmetcan Sadik. *age.* ss. 163-189.

Mecnun", "Garip ile Senem", "Nuzugum", "Hurlika ile Hemracan", "Kızılgülüm", "Seyit Noçi", "Abdurahman Hoca", "Çın Tömür Batur" gibi destanlar ele alınmıştır.[54]

Uygur destanları üzerinde çalışma yapan bilim adamlarından Osman İsmail, 1959 yılında Aksu'da doğmuştur. 1977–1982 yıllarında Şincan Üniversitesi Dil ve Edebiyat Bölümü'nde lisans eğitimi görmüştür. Mezuniyetinden sonra okuduğu bölümde asistan olarak çalışmaya başlamış ve Uygur halk edebiyatı derslerini vermiştir. Osman İsmail, Uygur halk edebiyatına ait yazılı metinler ve bunlara ait kuramlarla sınırlı kalmayıp, derleme ve araştırma konusuna da özen göstermiş; Aratürk, Kuçar, Şayar, Aksu Konaşehir, Avat, Maralveşi, Mekit gibi ilçelerde bir çok kez derleme yapmıştır.[55] Araştırmacının "Uygur Halk Ağız Edebiyatındaki Edebî Türler"[56] adlı çalışması bulunmaktadır.

Osman İsmail'in 1998'de neşredilen "Halk Ağız Edebiyatı Hakkında Genel Bilgiler" adlı kitabının dokuzuncu bölümü halk destanlarına ayrılmıştır. Bu bölümü kısaca tanıtacak olursak, söz konusu bölümde; *"1. Kahramanlık Destanları, 2. Âşık Destanları, 3. Tarihi Destanlar, 4. Halk Destanlarının Bedîî Özellikleri"* gibi dört başlık ve bu başlıklar altında 11 alt başlık yer almaktadır. Birinci başlık, "Birinci, Kahramanlık Destanlarının Özellikleri" ve "İkinci, Bazı Kahramanlık Destanları Üzerine" şeklinde iki alt başlıktan oluşmaktadır. İkinci başlık altında ise, "Âşık Destanları Hakkında", "Sihirli Âşık Destanları" ve "Realist Âşık Destanları" alt başlıkları yer almaktadır.[57] Osman İsmail'in kitabındaki söz konusu bölümde yer alan "Meddahların Destan Okuma Usulü" adlı alt başlığı dikkat çekicidir. Yazar destan icrâsındaki önemli bir nokta olan destan anlatıcısı konusunu özel olarak ele almıştır.[58] Söz konusu araştırmacı yine bu çalışmasında, Çin'de ve Uygur Özerk Bölgesi'nde halk edebiyatıyla ilgili derleme, toplama, düzenleme çalışmalarının kısa tarihçesi verilmiştir. Eskiden Uygur halk edebiyatı araştırma tarihiyle ilgili incelemelere pek önem

[54] Mehemmetcan Sadik. *age.* ss. 359-442.

[55] Osman İsmail. *Halk Ağız Edebiyatı Hakkında Genel Bilgiler.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1998. s.1.

[56] Osman İsmail. *Uygur Halk Ağız Edebiyatındaki Edebî Türler.* Urumçi: Şincan Gençler-Çocuklar Neşriyatı, 1994.

[57] Osman İsmail. *age.* ss. 624-705.

[58] Osman İsmail. *age.* ss. 685-687.

verilmezken, bu eserin söz konusu bölümü, o açıdan belli ölçüde önem kazanmıştır.[59]

Yukarıda tanıttığımız Uygur halk edebiyatı hakkındaki üç kitap, Uygur Özerk Bölgesi'nin bu sahadaki bilimsel çalışmalarının genel seviyesini temsil etmektedir.

0.1.2.2.2. Makaleler

Uygur Özerk Bölgesi'nde Uygur halk destanlarıyla ilgili makaleler, genelde Şincan Halk Neşriyatı tarafından üç ayda bir yayınlanan "Bulak"[60] dergisi ve Uygur Özerk Bölgesi Halk Edebiyatçıları Derneği tarafından yine üç ayda bir yayınlanan "Miras"[61] dergisinde ve bazı gazetelerde yayınlanmış ve yayınlanmaktdır. Dergi ve gazetelerin önemli olanları şunlardır: "Şincan Sosyal Bilimler Araştırmaları", "Şincan Üniversitesi İlmi Dergisi", "Şincan Eğitim Üniversitesi İlmi Dergisi", "Kaşgar Eğitim Enstitüsü İlmi Dergisi", "Şincan Sosyal Bilimler Minberi", "Şincan Medeniyet Yadigarlığı", "Şincan Sanatı", "Şincan Medeniyeti (Halk Medeniyeti)", "Şincan Kütüphaneciliği (Kitap Minberi)", "Şincan Tezkereciliği", "Şincan Milletler Edebiyatı Araştırmaları."

Yukarıda adları verilen yayınlar dışında; "Tarım", "Şincan Gazetesi", "Şincan İktisat Gazetesi", "Şincan Soda Gazetesi", "Asya'nın Göbeği Gazetesi", "Kaşkar Edebiyatı", "Kaşkar Gazetesi", "Yeni Kaştaşı", "Hoten Gazetesi", "Aksu Edebiyatı", "Aksu Gazetesi", "Tanrıdağ", "Urumçi Akşam Gazetesi", "İli Deryası", "İli Akşam Gazetesi", "Maybulak", "Kumul Edebiyatı", "Turfan Edebiyatı" ve "Bostan" gibi 20'ye yakın yerel dergi ve gazete de bulunmaktadır.[62] Aşağıda, söz konusu dergi ve gazetelerde yayımlanan ve önemli gördüğümüz bazı makalelerin bir listesini verdik:

1. Halk edebiyatı araştırmacısı, ünlü şair Erşiddin Tatlık tarafından yazılmış makaleler:
    1.1. "Emir Göroğlu Destanı Üzerine", Miras, 1983, S. 1.
    1.2. "Yusuf Zuleyha Halk Destanının Bu Nüshası Üzerine", Miras, 1984, S. 2.
    1.3. "Efsane ve Halk Destanı (Sultan Cimcime)", Miras, 1986, S. 1.

---

[59] Osman İsmail. *age.* ss. 107–113.

[60] Uygur klasik edebiyatı ve halk edebiyatını konu alan Bulak Dergisi, Haziran 1980'den beri yayınlanmakta, yurtiçi ve yurtdışında dağıtılmaktadır.

[61] Uygur Özerk Bölgesi Halk Edebiyatçıları Derneği tarafından Ocak 1980'den beri yayınlanmakta olan Miras Dergisi, Uygur halk edebiyatıyla ilgili süreli meslekî bir dergidir.

[62] Detaylı bilgi için bk. Kerimcan Abdurahim. *age.* ss. 474–496.

1.4. “Boz Körpeş ve Karagöz Ayım Destanı Üzerine”, Miras, 1986, S. 2.

1.5. “Başeğim ve Tahir ile Zuhre”, Miras, 1992, S. 2.

2. Şincan Üniversitesi profesörü, halk edebiyatı araştırmacısı Abdulkerim Rahman tarafından yazılmış makaleler:

2. 1. “Uygur Halk Destanlarının Tarihi Tasviri ve Bedîî Özellikleri”, Şincan Üniversitesi İlmi Dergisi, 1980, S. 3.

2.2. “Halk Destanları ve Poetik Yapıları”, Kaşgar Edebiyatı, 1983, S. 3.

2.3. “Halk Ağıa Edebiyatındaki Sadır Palvan Üzerine”, Buluk, 1980, S. 2.

2.4. “Manas Eposunda Renk ve Sayı Düşünceleri”, Miras, 1995, S. 2.

2.5. “Uygur Halk Destanlarının Araştırma Programı”, Miras, 1987, S. 2.

3. Şincan Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi Gayretcan Osman tarafından yazılmış makaleler:

3.1. “Oğuzname Üzerine”, Miras, 1984, S. 4.

3.2. “Epos ve Oğuzname’nin Bedîî Özelliği Üzerine”, Şincan Milletler Edebiyatı Araştırmaları, 1985, S. 1.

3.3. “Oğuzname’den Uygurların İlkel, Sosyal İtikadına Bir Bakış”, Şincan Sosyal Bilimler Araştırmaları, 1986, S.1.

3.4. “Oğuzname’nin Meydana Geldiği Devir Üzerine”, Şincan Üniversitesi İlmi Dergisi, 1986, S. 4.

3.5. “Erginekon Rivayeti Üzerine”, Kaşgar Eğitim Enstitüsü İlmi Dergisi, 1989, S. 2.

4. Çin Sosyal Bilimler Akademisi Edebiyat Araştırmaları Enstitüsü araştırmacısı Reyhan tarafından yazılmış makaleler:

4.1. “Çın Tömür Batır Türündeki Hikâyelerin Karşılaştırılması”, Miras, 1991, S. 2.

4.2. “Uygur Halk Aşık Destanlarının Trajedilik Özellikleri”, Miras, 1993, S. 2.

5. Tursun Hoşur tarafından yazılmış makaleler:

5.1. “Oğuzname Destanında Bahsedilen ‘Kıat’ Üzerine”, Şincan Üniversitesi İlmi Dergisi, 1997, S. 2.

6. Abdubesir Abduşükür tarafından yazılmış makaleler:

6.1. “Alpamış Destanında Türk Halklarının Eski Dünya Görüşleri”, Şincan Eğitim Üniversitesi İlmi dergisi, 1997, S. 2.

7. Rahile Davut tarafından yazılmış makaleler:

7.1. “Batı Diyardan Geldi Sarı Uygurlar Destanı Üzerine İnceleme”, Miras, 1991, S. 1.

8. Eset Süleyman tarafından yazılmış makaleler:

8.1. “Altay Medeniyet Dairesindeki Yalmavuz Tiplemesi”, Miras, 1994, S. 1.

9. Abdurehim Hilim tarafından yazılmış makaleler:

9.1. “Oğuzname Destanındaki Urumhan Kelimesi Üzerine”, Şincan Üniversitesi İlmi Dergisi, 1986, S. 4.

10. Abdureşit Abdurahman tarafından yazılmış makaleler:

10.1. “Oğuzname’deki Felsefi Unsurlar Üzerine Kısaca İnceleme”, Şincan Üniversitesi İlmi Dergisi, 1996, S. 4.

11. Abliz Hesen tarafından yazılmış makaleler:

11.1. “Halk Destanı Tahir ile Zuhre Üzerine”, Miras, 1985, S. 4.

12. Abdullah Ahmet tarafından yazılmış makaleler:

12.1. “Kumul Uygur Halk Destanları”, Kumul Edebiyatı Dergisi, 1983, S.1-2.

13. Kambernisa Mehmethaci tarafından yazılmış makaleler:

3.1. “Uygurların Tarihi Destanı Oğuzname’deki Kadın Tasviri Üzerine”, Şincan Üniversitesi İlmi dergisi, 1987, S. 3.

14. Kerimcan Abdurahim tarafından yazılmış makaleler:

14.1. “Tahir ile Zuhre Destanının Tarihi Kaynakları Üzerine”, Şincan Eğitim Üniversitesi İlmi Dergisi, 1988, S. 3.

15. Keyum Macit tarafından yazılmış makaleler:

15.1. “Oğuzname Destanının Dil Yönündeki Bazı Özellikleri”, Şincan Sosyal Bilimler Araştırmaları, 1997, S. 1.

16. Mehemmetali Danı tarafından yazılmış makaleler:

16.1. “Halk Destanlarının Yazılı Edebiyata Etkileri”, Miras, 1985, S. 3.

17. Mehemmetcan Sadık tarafından yazılmış makaleler:

17.1. “Epos ve Oğuzname”, Şincan Eğitim Üniversitesi İlmi Dergisi, 1986, S. 1.

18. Mahmut Ali tarafından yazılmış makaleler:

18.1. “Uygur Halkının Tarihi Destanı Oğuzname Üzerindeki Görüşlerim”, Şincan Eğitim Üniversitesi İlmi Dergisi, 1994, S. 3.

19. Tursun Mehmet Savut tarafından yazılmış makaleler:

19.1. “Uygur Halk Destanlarının Millî Özellikleri Üzerine”, Miras, 1996, S. 3.

20. U. Kadır tarafından yazılmış makaleler:

20.1. “Nuzuğum Destanı Üzerine İncelem”, Şincan Eğitim Üniversitesi İlmi Dergisi, 1986, S. 2.

21. Yusuf Hüseyin tarafından yazılmış makaleler:

21.1. “Yusuf Zuleyha Halk Destanının Menşei Üzerine”, Miras, 1984, S. 2.

Bu listede yer alan makaleler ile ilgili daha ayrıntılı bilgi, tarafımızdan yapılan yüksek lisans tez çalışmasında verilen makaleler listesinde bulunduğu için burada her makalenin ayrıntılı bir eleştirisi yapılmamıştır.[63]

Kaynak tarama imkanlarının kısıtlı olması nedeniyle, Uygur halk destanlarıyla ilgili makalelerden yalnızca Uygur Türkçesiyle yayınlananlar üzerinde durulmuştur. Oysa Çince yayımlanan dergilerden Uygur Özerk Bölgesi’nde “Batı Yurt Araştırmaları”, “Şincan Sosyal Bilimler Araştırmaları”, “Şincan Üniversitesi İlmi Dergisi”, “Şincan Eğitim Üniversitesi İlmi Dergisi”, Pekin’de “Milletler Edebiyatı Araştırmaları”, “Merkez Milletler Üniversitesi İlmi Dergisi”, “Halk Edebiyatı Minberi” ve Gensu Eyaletinin Lanzhou şehrinde “Kuzeybatı Tarih Coğrafisi”, “Kuzeybatı Milletler Üniversitesi İlmi Dergisi”n gibi dergilerde de konuyla ilgili makaleler bulunmaktadır. Bu makalelerin bir kısmı Uygur Türkçesinden Çince’ye çevrilmiş, diğer bir kısmı ise Çince’den, Uygur Türkçesine çevrilerek, Uygur Türkçesi ile yayınlanan dergilerde basılmıştır. Bu dergilerdeki yayınları ileride yapacağımız bir çalışmada değerlendireceğimizi de belirtelim.

Uygur bilim adamları ve araştırmacılarının halk destanlarıyla ilgili makaleleri konu itibarıyla oldukça geniştir. Ayrıca, 1980’li yıllardan itibaren makalelerin sayıca arttığı da görülmektedir.

Verdiğimiz listede yer alan makalelerin konuları ve makalelerde ileri sürülen fikirler üzerine ayrı ayrı durmaya gerek duymuyoruz, fakat “Kültür Devrimi”nden sonraki özel şartlar altında yazılan konuyla ilgili makalelerin genel bir değerlendirmesini yapmak yararlı olacaktır:

1. Sovyetler Birliği dönemindeki halk bilimcilerin bağlı oldukları Komünist

[63] Abdulhakim Mehmet. *age.* ss. 17-20.

Partisi'nin isteği doğrultusunda şu görüşler ortaya atılmıştır. *"Folklor geçmişin yankısıdır, ancak aynı zamanda şimdinin güçlü sesidir. Folklor, sınıf çatışmasının bir yansıması ve aynı zamanda da silahı olmuştur ve olmakta devam etmektedir.*

Başka bir ifadeyle, folklorun, edebiyat, müzik ve sanatın yanı sıra, proleter ideallerin dizginlenmiş ifadesi olarak yerini alması söz konusuydu. Ancak, folklorun Sovyet ideolojisi için büyük önem taşımasını sağlayan ana özellik, onun, insanların ideallerini ifade etmekte olan küçük bir aydın kesime ait olmayıp, çiftlik ve fabrika işçilerine ait olmasıdır.

Folklor çalışmalarını politik amaçla desteklemek ve yönlendirmek ulusal folklor kuramlarının temel fikridir. Ulusal folklor kuramlarını savunanlar, destanlar dâhil olmak üzere bütün halk edebiyatı ve folklor ürünlerini geçmişteki sosyal hayatın ve sınıflar çatışmasının birer yansıması veya aynası olarak görür. Folklor çalışmalarını politik gayelerini gerçekleştirmedeki araçların biri olarak algılar."[64] R. Dorson'un verdiği bu bilgiler, Çin ve Uygur halk bilimi çalışmalarında da etkili olmuştur. Bu konuda Uygur Özerk Bölgesi; Çin ve Sovyetler Birliği'ni takip etmiştir.

2. Halk edebiyatı ürünlerinin bilhassa Uygur halk destanlarının kaynağı, sosyal hayatla olan ilişkisi gibi konularda halk bilimi kuramlarından ziyade, edebiyat teorilerine veya tarih araştırma metoduna başvurulmuştur. Bu konuda, "Başeğim ve Tahir-Zühre"[65], "Tahir-Zühre Destanının Tarihi Kaynakları Üzerine"[66], "Halk Destanı Tahir-Zühre Üzerine"[67] gibi makaleler örnek olarak gösterilebilir.

3**.** Uygur halk destanlarının birer tanesinin tanıtımı yapılmıştır. Destanları neşre hazırlayanların çoğu o destanlarla ilgili birer tanıtım makalesi de yazmışlardır. Destanın konusu, tarihî olaylarla olan belli bağlantısı, bedîî ve dil özellikleri ele alınmıştır.

4. Bir tipteki destanlardaki önemli görülen unsurlar, konular, özel isimler veya kelimeler tek bir başlık altında incelenmiştir.

5. Makale ve kitapların içeriğine ve başvuru kaynaklarına bakıldığında,

---

[64] Richard M. Dorson. *Günümüz Folklor Kuramları.* Yay. Haz. Fikret Türkmen. Çeviren: Nermin Ulutaş. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi. 1984. s. 15.

[65] Erşidin Tatlik. "Başeğim ve Tahir-Zühre". Bulak Dergisi. Urumçi: 1992. s. 2-8.

[66] Kerimcan Abdurahim. "Tahir-Zühre Destanının Tarihi Kaynakları Üzerine". Şincan Eğitim Üniversitesi İlmi Dergisi. Urumçi: 1988. S. 3, s. 3-7.

[67] Abliz Hesen. "Halk Destanı Tahir-Zühre Üzerine". Miras Dergisi. Urumçi: 1985. S. 4, s. 10-15.

yazarların Çin'deki ünlü halk edebiyatı araştırmacılarının çok fazla etkisi altına kaldıkları veya onları takip etmeye çalıştıkları açık bir şekilde görülmektedir. Zhong Jing-wen, Wu Bing-an ve Du Bao-lin gibi halk edebiyatı araştırmacılarının eserleri, özellikle Zhong Jin-wen'in Uygur Türkçesine tercüme edilen "Halk Ağız Edebiyatına Giriş" adlı kitabı yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

6. S.S.C.B.' de hâkim konumda olan halk edebiyatı anlayış ve yaklaşımı zaman zaman Uygur sahasını etkisi altına almıştır. S.S.C.B. ile Uygur sahasını bu konuda birbirine bağlayan iki hat mevcut olmuştur. Biri, Moskova – Pekin ve Uygur sahasıdır. Diğeri ise, Moskova – Alma-ata veya Taşkent (veya kısmen Bişkek) ve Uygur sahasıdır. Uygur halk edebiyatındaki ilgili kuram, yöntem, kavram ve terimlerde görülen Rus etkisi, sözü edilen yollar vasıtasıyla gelmiştir.

7. Bazı makalelerin, çağdaş anlamdaki halk edebiyatı kuram ve kavramlara göre yazıldığı görülmektedir. Söz konusu çalışmalarda halk destanları, "küçük alandaki tek ağaç" görüşünden kurtularak "geniş ormandaki büyük ağaç" çerçevesine taşınmış; konu, tarihi derinlik, medeniyet dairesi açısından çok yönlü olarak araştırılmaya başlanmıştır. Bu makalelerde, Uygur halk destanları sadece Uygur sosyal hayatının bir "yansıması" olarak görülmeyip, konu yatay ve dikey yönleri bulunan edebiyat, sanat ve kültür çerçevesi içinde ele alınmıştır. Reyhan Kadir'in "Çın Tömür Batur Türündeki Masalların Karşılaştırılması"[68], Eset Süleyman'ın "Altay Medeniyet Çevresindeki Yalmavuz Tipi",[69] Rahile Davut'un "Uygurların Kurt Totemi İnancı Üzerine İnceleme"[70] adlı makalelerini buna örnek olarak göstermek mümkündür.

0.1.2.3. İşlenmiş Malzemeler

Uygur halk destanlarının konularının ilgi çekici olması, sanat değerinin yüksekliği ve halk tarafından her zaman sevilmesi; destanların çeşitli edebî eserlere, tiyatro, opera, "12 Makam" gibi sahne sanatlarına, sinema ve televizyon filmlerinin

[68] Reyhan Kadir. "Çın Tömür Batur Türündeki Masalların Karşılaştırılması". Miras Dergisi. Urumçi: 1991. S. 2, ss. 20-24.

[69] Eset Süleyman. "Altay Medeniyet Çevresindeki Yalmavuz Tipi". Miras Dergisi. Urumçi: 1994. S. 1, ss. 16-21.

[70] Rahile Davut. "Uygurların Kurt Totemi İnancı Üzerine İnceleme". Miras Dergisi. Urumçi: 1993. S. 1, ss. 17-20.

senaryolarına konu olmuştur. Oldukça eski dönemden beri, Uygur sözlü edebiyatının, özellikle halk destanlarının Uygur yazılı edebiyatı için en önemli başvuru kaynaklarından birini oluşturduğu, klasik yazar ve şairlerin sözünü ettiğimiz kaynaklardan fazlasıyla yararlandıkları bilinmektedir. Meşhur klasiklerden Nasrettin Rabguzi,[71] Ebeydullah Lutfi,[72] Nizameddin Alişir Nevayi,[73] Şaire Amannisa Hanım,[74] Molla Alem Şahyarı,[75] Abdurehim Nizari[76] ve Molla Şakir'in[77] eserleri bu görüşümüzü destekleyen örnekleri içermektedir.

Aynı tema ve aynı eser, örneğin; "Tahir ile Zühre" hem klasik (yazılı) edebiyatta, hem sözlü edebiyatta aynı dönemde görülmüştür. Uygur halk destanlarının konularının klasik edebiyatta işlenmesi ve klasik edebiyatta destanların halk edebiyatı ürünlerine yansıması Uygur edebiyatında bir gelenek haline dönüşmüştür. Söz konusu gelenek XX. yüzyılın sonlarında bile devam etmiştir. Uygur klasik edebiyatında aruz vezniyle kaleme alınmış "Ferhat ile Şirin", "Tahir ile Zühre", "Leyli ile Mecnun", "Garip ile Senem", "Rabiya Seiddin" destanları, halk arasında sözlü gelenekte de varlığını sürdürmüştür.

Uygur halk destanlarının çeşitli edebî eserlerde konu olarak tekrar işlenmesine örnek olarak, Yarkent Hanlığı[78] döneminde şaire Amannisa Hanım (XVI. yüzyıl) tarafından, destanların Uygur 12 Makamı'nın metinlerinde kullanılması gösterilebilir.

---

[71] "Yusuf ile Züleyha Hikâyesi"nin de yer aldığı "Kıssai Rabguzi"nin müellifi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Vahitcan Gafur, , Asker Hüseyin. *Uygur Klasik Edebiyatı Tarihi.* Pekin: Milletler Neşriyatı, 1988, ss. 412-430.

[72] Ebeydulla Lutfi (1366-1465) gazelleriyle ünlü bir şairdir ve "Gül ve Nevruz" adlı destanı bulunmaktadır. Bu şair hakkında daha fazla bilgi için bkz. Vahitcan Gafur, , Asker Huseyin. *age.* ss. 451-497.

[73] Çağatay edebiyatının zirvesindeki şairin (1441-1501), "Leyli-Mecnun" ve "Ferhat ile Şirin" destanlarını da içine alan "Hemse-Beşli" vb. eserleri bulunmaktadır. Bu şair hakkında daha fazla bilgi için bkz. Vahitcan Gafur, , Asker Huseyin. *age.* ss. 498-596

[74] 16. yüzyılda yaşamış ünlü bir şairdir. Bu şair hakkında daha fazla bilgi için bkz. Vahitcan Gafur, , Asker Huseyin. *age.* ss. 728-732.

[75] 18. yüzyılın son yarısında yaşamış ünlü bir şairdir. Bu şair hakkında daha fazla bilgi için bkz. Vahitcan Gafur, , Asker Huseyin. *age.* ss. 820-845.

[76] Rabiya-Seiddin (1770-1848), "Mehzun-Gülnisa", "Ferhat ile Şirin" ve "Leyli ile Mecnun" destanlarının müellifidir. Yazar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Vahitcan Gafur, , Asker Huseyin. *age.* ss. 902-948.

[77] 19. yüzyılda yaşamış ünlü bir şairdir. Bu şair hakkında daha fazla bilgi için bkz. Vahitcan Gafur, , Asker Huseyin. *age.* ss. 1017-1035.

[78] 1514-1682 yılları arasında hüküm süren bir hanlık.

Bu konuda kayda değer çalışmalar bulunmaktadır.[79] Biz burada genel bazı örnekleri vermekle yetineceğiz.

Uygur destanlarının kullanıldığı çeşitli sanat ürünlerinden bazıları aşağıda verilmiştir:

0.1.2.3.1. Film Senaryoları

"Garip ile Senem", Zunun Kadir-Teyipcan, Eliyev-Ali Aziz. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1981.

"Nuzugum", Abliz Huşur. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1983.

"Rabia Seidin", Ahmet Ziyayi, Pekin: Milletler Neşriyatı, 1985.

"Ming Öy ve Ferhat ile Şirin", Büvi Hacer Armiye Eli, Kaşgar: Uygur Neşriyatı, 1987.

0.1.2.3.2. Tiyatro Senaryoları

"Garip ile Senem", Ali Aziz. Urumçi: Şincan Gençler-Çocuklar Neşriyatı, 1991.

"Çın Moden", Tursuncan Letip, Urumçi: Şincan Halk Neşiryatı, 1991.

"Yusuf ile Zuleyha", Nimetullah Ebeydullah, Kaşgar: Uygur Neşiryatı, 1996.[80]

"Boz Yiğit", "Yusuf Ahmet", "Tahir ile Zuhra", "Garip ile Senem", "Hurlika-Hemracan", "Bülbülgüya", "Leyli ile Mecnun" gibi destanlar 1930'lu yıllarda önce Gulca'da, sonra Aksu, Kaşkar ve Urumçi şehirlerinde tiyatro veya opera olarak sahneye taşınmıştır.

"Garip ile Senem" ve diğer destanlar 1930'lu yıllardan 1990'lı yıllara kadar olan zaman dilimi içinde bütün Uygur bölgesinde pek çok defa sahnede oynanmıştır. Özellikle, 1977–1978 tarihlerinde "Kültür Devrimi" döneminin baskısı sona erince, Uygur sanatkârları yüksek heyecan ve duyarlılıkla "Garip ile Senem" adlı operayı büyük başarıyla oyunlaştırmışlardır. "Garip ile Senem Operası" Uygur Özerk Bölgesi'nin Başşehri Urumçi'de ve diğer vilayetlerde tekrar tekrar sahnelenmiş, büyük bir yankı uyandırmıştır. Zunun Kadir, Teyyipcan Eliyev ve Ali Aziz gibi sanatçıların destana dayanarak yazdıkları film senaryosu "Garip ile Senem", film olarak çekilmiş ve gösterime girmiştir.

---

[79] Mehmet Zunun-Abdulkerim Rahman. *age.* ss. 242-285; *Uygur Halk Ağız İcadı.* ss. 6-14.

[80] Kerimcan Abdurahim. *age.* ss. 283-447.

Uygur halk destanlarının drama veya opera olarak sahnelenmesi ve bazılarının film olarak gösterilmesi yaygın bir durumdur, fakat burada sadece "Garip ile Senem Destanı"nı örnek vermekle yetinilmiştir.

"Rabia-Seidin Destanı" radyo tiyatrosu olarak işlenmiştir.[81]

Uygur halk destanlarının klasik edebiyatta, Uygur 12 Makamı metinlerinde ve diğer sanat türlerinde kullanılması dikkatle incelenmesi gereken bir konu olup, bu konu "Uygulamalı Halkbilimi Araştırma Yöntemi"ne göre ele alınmalıdır.

0.1.3. Uygur Özerk Bölgesi Dışında Yapılan Çalışmalar

Uygur destanları üzerinde, Uygur Özerk Bölgesi'nde yapılan çalışmalar yukarıda ele alınmıştır. Bu çalışmaların dışında, Avrupa'da, Rusya'da, Türkiye'de ve daha pek çok ülkede Uygur destanları üzerinde çalışmalar yapan bilim adamları bulunmaktadır. Bu çalışmalardan Kazakistan ve Türkiye'de yapılan çalışmaların, Uygur destan araştırmalarında ayrı bir yeri vardır.

Uygur nüfusunun, Uygur Özerk Bölgesi dışında, en yoğun olarak bulunduğu bölge olması bakımından Kazakistan, siyasî, sosyal ve ekonomik ilişkiler sebebiyle ve aynı zamanda bu ülkede Uygur bilim adamlarının tesiriyle, Uygur Özerk Bölgesi'ndeki bilimsel çalışmaları yoğun olarak etkilemiştir. Gerek S.S.C.B. döneminde ve gerekse S.S.C.B. dağıldıktan sonraki dönemde, Uygur destanları hakkındaki çalışmaların önemli merkezlerinden biri Kazakistan Cumhuriyeti olmuştur. Bu nedenle Uygur destanları hakkındaki çalışmalar ele alınırken Kazakistan'a öncelikli olarak yer verilmesi gerekmektedir.

Kazakistan'da yapılan çalışmalar gibi Türkiye'de yapılan araştırmaların da Uygur destan araştırmaları alanında özel bir yeri vardır. Burada yapılan çalışmaların, Türkiye'de yetişmiş Uygur destan araştırmacıları tarafından, Uygur Özerk Bölgesi'nde tanıtılması sebebiyle Uygur destan araştırmalarını etkilemektedir.

Uygur destanları üzerindeki çalışmalardan, Uygur Özerk Bölgesi dışında yapılan araştırmalar ele alınırken, yukarıda yer verilen nedenlere bağlı olarak, Kazakistan ve Türkiye'de yapılan çalışmalara yer verilmesi uygun bulunmuştur. Aşağıda öncelikle Kazakistan'da yapılan çalışmalar tanıtılacaktır.

---

[81] Abdulhakim Mehmet. *age.* s. 23.

0.1.3.1. Kazakistan'da Yapılan Çalışmalar

0.1.3.1.1. Kazakistan'daki Genel Çalışmalar

Kazakistan'da 1920'lerde başlayan çalışmalar günümüze kadar sürmüştür. Kazakistan'daki Uygur halk edebiyatı araştırmacıları Kazakistan ve diğer kardeş cumhuriyetlerde, özellikle Özbekistan ve Kırgızistan'da yaşayan Uygurlar arasında çok defa derleme faaliyetleri gerçekleştirmiş, derlediği malzemeler üzerinde bilimsel çalışmalar yapmıştır. Bunun en belirgin göstergesi Uygur sözlü edebiyatının çeşitli türlerinde ciltler dolusu eserlerin neşredilmiş olmasıdır.[82] Kazakistan'da yapılan Uygur halk destanları hakkındaki çalışmalar da başlangıçta Uygur Türkçesi ve ağzı hakkındaki araştırmalarla birlikte veya paralel olarak ele alınmıştır. Pek çok ürün, dil ve ağız araştırmasının malzemesi olarak derlenmiş ve neşredilmiştir. S. E. Malov, N. A. Baskakov, E. P. Tenişev ve G. S. Sedvakasov'un kitapları bu çalışmalar arasında yer almaktadır.[83]

Kazakistan'da yapılan Uygur halk destanları hakkındaki ciddi çalışmaların pek çoğu 1964'te faaliyete geçen Kazakistan Bilimler Akademisi Uygur Araştırmaları Merkezi (Uygur Araştırmaları Bölümü, Uygur Araştırmaları Enstitüsü isimleri de kullanılmıştır) tarafından yapılmıştır. Araştırmalar Merkezi bilim adamlarından M. Aliyeva, R. Sabitov, A. Elahunov, B. Erşidinov ve T. Talipov tarafından yazılan, sorumlu editörlüğünü Kazakistan Bilimler Akademisi'nin muhabir üyesi G. S. Sedvakasov'un üstlendiği "Uygur Halk Ağız İcadi" adlı kitap 1983 tarihinde Almatı'da yayınlanmıştır. Bu kitapta, Uygur halk edebiyatının çeşitli türlerinden; koşma, beyit, masal, rivayet, efsane, bilmece ve atasözleri ile birlikte, halk destanları üzerinde durulmuştur. "Uygur Ağız İcadı ve Onu Öğrenme Meseleleri", "Destanlar", "Halk Ağız İcadı Üzerindeki Araştırmalar" bölümlerinde S.S.C.B.'de, bilhassa Kazakistan'da, Uygur halk destanlarıyla ilgili olarak 1980'e kadar yapılmış çalışmalar tanıtılmıştır.[84]

"Uygur Halk Ağız İcadı" ve "Uygur Folklorunun Antolojisi" gibi kitaplarda verilen bilgilere dayanarak, Uygur halk destanlarıyla ilgili belli başlı çalışmalar

---

[82] *Uygur Halk Ağız İcadı.* s. 23.

[83] *Uygur Halk Ağız İcadı.* s. 24.

[84] Uygur Halk Ağız İcadı s. 6, 79, 258.

hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

Sabircan Şakircanov, 1920'lerde bugünkü Almatı Oblastına bağlı Uygur Bölgesi'nin Ketmen köyünde "Garip ile Senem Destanı"nın bir varyantını derlemiştir. Destanın ikinci bir varyantı Uygur Araştırmaları Merkezi'nin uzmanları tarafından, 1964'te, Ketmen köyündeki Erşiddin Mehmetniyazov'dan derlenmiştir. A. Bakiyev, 1956 yılında Kaşgar'a giderek "Seyit Noçi" ve "Gülendem" destanlarını derlemiştir. Uygur araştırmaları uzmanları eski S.S.C.B. Bilimler Akademisi, Doğu Araştırmaları Enstitüsü, Leningrad Bölümü'nde saklanmakta olan el yazmaları içindeki Uygur halk destanlarının metinlerini tarama, düzenleme ve yayınlama işini üstlenmiştir.[85]

Tanrıkul Kutluk'un "Kembegeller Avazı (Yoksulların Sesi) Gazetesi" 28 Şubat, 8 Mart 1926 sayılarında yayımlanan "Birader Sabircan'ın Tenkidine Cevap" adlı makalesi ile Abdulhey'in "İnkilapçı Şark Dergisi"nin 1929 yılının 2. sayısında yayınlanan "Halk Edebiyatımız" makaleleri konuyla ilgili Uygur Türkçesiyle yazılan ilk araştırmalar niteliğindedir.[86]

Sonraki yıllarda yapılan önemli çalışmalar ise şunlardır; N. Mavaev ve A. Huday Kulov'un "İki Kelime Söz",[87] A. V. Bahavidinov'un "Uygur Halk Edebiyatı Üzerine",[88] I. Z. Şırvani'nin "Uygur Halkının Batırlık Kıssalarından Biri - Çistanı İlig Beg".[89]

1960'lı yıllardan itibaren Uygur Araştırmaları Merkezi'nin uzmanı B. Erşidinov'un halk destanları hakkındaki çalışmaları ilgi çekmeye başlamıştır. Erşidinov'un önemli yazıları şunlardır: "Uygur Halk Destanı-Garip ile Senem",[90] "Tahir ile Zühre Kıssası",[91] "Uygur Halk Destanları",[92] "Destancılığın Gelişmesindeki Yol",[93] "Hürilika Destanı",[94] "Geleneksel Olay Örgüsü Temelindeki Uygur Halk Destanları-

---

[85] *Uygur Halk Ağız İcadı..* s. 87.

[86] *Uygur Halk Ağız İcadı.* s. 260.

[87] N. Mavaev; A. Huday Kulov. "İki Kelime Söz". *Uygur El Edebiyatı.* Taşkent: 1934, ss. 3-8.

[88] A. V. Bahavidinov. "Uygur Halk Edebiyatı Üzerine". Künçıkış Hakikatı Gazetesi, 3 Nisan 1935.

[89] I. Z. Şırvani. "Uygur Halkının Batırlık Kıssalarından Biri - Çistanı İlig Beg". Şark Hakikatı. Taşkent, 1947, S. 10, ss. 10-12.

[90] B. Erşidinov. "Uygur Halk Destanı-Garip ile Senem". Kominizm Tuğu Gazetesi. 21 Kasım 1965.

[91] B. Erşidinov. "Tahir ile Zühre Kıssası". Yeni Hayat Gazetesi. 14 Haziran 1973.

[92] B. Erşidinov. "Uygur Halk Destanları". Komünizm Tuğu Gazetesi. 1 Kasım 1973.

[93] B. Erşidinov. "Destancılığın Gelişmesindeki Yol". Yeni Hayat Gazetesi. 18 Aralık 1976.

[94] B. Erşidinov. "Hürilika Destanı". Yeni Hayat Gazetesi. 28 Nisan 1977.

Uygur Sovyet Edebiyatında Geleneksel ve Yenilik Meseleleri Hakkında",[95] "Halk Destanlarının Tür ve Biçimlik Esasları-Uygur Edebiyatı ve Folklorundaki Türler."[96]

Yine Uygur Araştırmaları Merkezi uzmanlarından M. Alieva'nın bilimsel çalışmaları destan konusunu içine alan genel inceleme niteliğindedir. M. Alieva'nın başlıca makaleleri şunlardır: "Uygur Folklor Araştırmaların Gelişmesi",[97] "N. N. Pantusov ve Uygur Folkloru",[98] "Uygur Klasik Edebiyatı ile Ağız İcadının Karşılıklı Etkileri Üzerine",[99] "Uygur Halk İcadındaki Rivayet, Efsane ve Vakalar, Uygur Edebiyatı ve Folklorundaki Türler",[100] "Folklor Eserlerini Derlemek Önemli Görevdir".[101]

Kazakistan'da yapılan çalışmaların tanıtımında temel kaynak olarak yararlandığımız "Uygur Halk Ağız İcadı"[102] adlı kitabın başlığı ve "İçindekiler" bölümüne, bu konuda çalışan araştırmacılara faydalı olacağı düşüncesiyle aşağıda yer verilmiştir:

"Giriş:

Uygur Ağız İcadı ve Onunla İlgili Öğrenim Meseleleri

Ağız icadının halk hayatındaki yeri.

Ağız icadı ile klasik edebiyatın ilişkisi.

Sovyet dönemindeki halk icadı.

Ağız icadı ile Uygur Sovyet edebiyatının ilişkisi.

Devrim öncesi Uygur folklor araştırmaları.

Sovyet dönemi folkloru.

Uygur Özerk Bölgesi'ndeki folklor araştırmaları.

---

[95] B. Erşidinov. "Geleneksel Olay Örgüsü Temelindeki Uygur Halk Destanları". *Uygur Sovyet Edebiyatında Geleneksel ve Yenilik Meseleleri Hakkında.* Almatı: Nauka Neşriyatı, 1970, s. 191.

[96] B. Erşidinov. "Halk Destanlarının Tür ve Biçimlik Esasları". *Uygur Edebiyatı ve Folklorundaki Türler.* Almatı: Nauka, 1980, ss. 196-226.

[97] M. Alieva. "Uygur Folklor Araştırmaların Gelişmesi". Komünizm Tuğu Gazetesi. 23 Mayis 1979.

[98] M. Alieva. "N. N. Pantusov ve Uygur Folkloru". *Seriya Filologiçeskaya*, 1980, No. 1.

[99] M. Alieva "Uygur Klasik Edebiyatı ile Ağız İcadının Karşılıklı Etkileri Üzerine". Komünizm Tuğu Gazetesi. 16 Mayis 1980.

[100] M. Alieva "Uygur Halk İcadındaki Rivayet, Efsane ve Vakalar". *Uygur Edebiyatı ve Folklorundaki Türler*". Almatı: Nauka, 1980, ss. 147-158.

[101] M. Alieva "Folklor Eserlerini Derlemek Önemli Görevdir". Komünizm Tuğu Gazetesi. 17 Eylül 1980.

[102] *Uygur Halk Ağız İcadı.* Yayına Hazırlayan: G. Sadvakasov. Almatı: Kazakistan SSCB "Nauka (İlim) Neşriyatı, 1983.

Koşmalar

Emek koşmaları.

Mevsim merasim koşmaları.

Sevgi koşmaları.

Tarihi kahramanlık koşmaları.

16.yıl koşmaları.

Beyitler

Destanlar

Kahramanlık destanları.

Efsanevi kahramanlık destanları.

Tarihi kahramanlık destanları.

Seyit Noçi.

Sevgi destanları.

Aşk Garip.

Tahir ile Zühre.

Masallar

Hayvan masalları.

Sihirli masallar.

Yaşam masalları.

Rivayet, Efsane ve Olmuşlar

Bilmeceler

Atasözleri

Çocuklarla İlgili Folklor

Elley (beşik) koşması.

Nevruz, Ramazan koşması.

Çün-çün salavat.

Kırk bir yalan.

Çocuk oyunları.

Hicivler

Seley çakan.

Molla Zaidin.

Molla Metyar Halife.

Yakup Bey Noçi."

Kitabın sonunda 68 adet bilimsel çalışmanın listesi verilmiştir.

Kitabın "Uygur Ağız İcadı ve Onu Öğrenme Meseleleri" bölümü "Ağız İcadının Halk Hayatındaki Yeri" alt başlığında bazı önemli görüşler ortaya atılmıştır. Konumuzla ilgili olduğu için kısa bir özet vermek yararlı olacaktır.

Yazara göre; Uygur folkloru, diğer halklar folkloru gibi, aşağıdaki özelliklere sahiptir: ağızla anlatmak, kolektiflik, varyantlık, halkçılık, senkretizmlik (çok alanlık) ve anlatıcı ile dinleyicinin doğrudan ilişki kurması. Ağız icadının müellifi yoktur. İlk başta folklor belirgin bir merasim veya örf-âdet ile birlikte meydana gelir. Zaman geçtikten sonra o veya bu örf-âdet kaybolur. Folklor ondan ayrı halde ağızdan ağza geçerek bağımsız yaşamaya başlar. Ağızdan ağza geçerken, değişikliklere uğrar, varyantlar şekillenir. Böyle olması da kurallara uyar. Çünkü folkloru anlatıcı, müellif değildir, sadece duyduğunu anlatır. Ama sözü aynen tekrarlamıyor. Kendi yeteneğinden yararlanarak değişiklik yapar. Aynı zamanda anlatıcı bildiği folklor ürünlerini yaşadığı devre göre değiştiriyor. Yeni devre uygun gelmeyen kısımları ayıklayıp, gerek gördüğü meseleleri ekliyor.

Eski zorlu devirlerde halk, genç ve çocukları eğitirken kendilerine en yakın hissettiği folklora başvurmuştur. Şu sebepten akşamları her ailede, "olturuşlarda" (aile ziyafetlerinde), geceleri tandır başlarında masal söylemek bir çeşit kural haline gelmiş, masal bilmeyen kişiye çok az rastlanır olmuştur. Emekçi halkın dert ve şikâyetlerini türkülerinde aksettiren, onlara iyi dileklerini ileten "Koşakçı (Türkücü)" ve "Saz Ustaları", halkın vakitlerini hoş geçirmesine yardımcı olan "Çöçekçi (Masalcı)" ve "Meddah"lar az değildir.

Ağız icadı eserleri emekçi halk topluluğunun geçmiş hayatının tasviri- halk içinden çıkmış kahramanların yabancı güçlerin işgaline karşı, ezici sınıfın temsilcilerine karşı yürüttüğü çetin mücadelesinin bedîî tarihidir.[103]

0.1.3.1.2. Kazakistan'daki Yeni Dönem Çalışmaları

Son yıllarda bu sahada özel çalışmalar yapan iki bilim adamının çalışmalardan bahsetmek gerekir. Bunların biri Hakimcan Hemrayev, diğeri ise Batur Erşidinov'dur.

Araştırmacı Hakimcan Hemrayev Kazakistan'da yayımlanan "Uygur Sesi

[103] *Uygur Halk Ağız İcadı.* ss. 6-10.

Gazetesi"nde "Tarihi Destanlar Hakkında", "Seyit Noçi Destanı Hakkında", "Uygur Tarihi Kahramanlık Destanlarının Tarihi Esasları" adlı makalelerini yayımlamıştır. Yazarın Kazakistan Sosyal Bilimler Akademisi'nin bülteninde yayınlanan "Uygur Halk Tarihi Kahramanlık Destanlarının Motif İncelemesi" başlıklı makalesi bilim dünyasının dikkatini çekmiştir. Ayrıca, yazarın "Uygur Tarihi Kahramanlık Destanları" adlı doktora ön çalışması bulunmaktadır.[104]

Almatı'da neşredilen "Arzu" dergisinin 1992 yılının 2. sayısında yayımlanan "Uygur Halk Destanı Gülendem", Hakimcan Hemrayev tarafından neşre hazırlanmıştır. Biz de çalışmamızda söz konusu destanın transkripsiyonlu ve Türkiye Türkçesine aktarılmış metnini verip ayrıntılı olarak üzerinde duracağız.

Araştırmacı Batur Erşidinov Kazakistan'da yapılan Uygur halk destanlarıyla ilgili çalışmaların yeni seviyesini temsil etmektedir. Yazarın "Destanlar Dünyasına Seyahat-Türkoloji'ye Dair" başlıklı kitabı 2003 tarihinde Almatı'da, İlim Neşriyatı tarafından neşredilmiştir. Kitap "Giriş", "Sonuç" bölümleri hariç toplam üç kısım ve 16 bölümden oluşmaktadır.[105] Bu kısımları da yararlı olacağı düşüncesiyle aşağıda vermeyi uygun gördük:

"Birinci Kısım: Epos ve Tarih

I. Bölüm: Eposları Değerlendirmek (Eposların Değeri).

II. Bölüm: Epos Araştırmasının Aktifleşen Problemleri.

III. Bölüm: Epos Kahramanlarının Soyağacı.

IV. Bölüm: Eposlardaki Devir Ruhu.

V. Bölüm: Epos Olay Örgülerinin Uluslararası Paralelliği.

VI. Bölüm: Epos Konularının Versiyonları ile Varyantları.

VII. Bölüm: Eposun Tür ve Biçim Esasları.

VIII. Bölüm: Türk Halk Destanlarının Kendine Özgü Belgeleri.

IX. Bölüm: Halk Destanlarının Oluşum Yolları.

X.Bölüm: Halk Destanlarının Dili.

İkinci Kısım: Uygur Halk Destanlarının Özellikleri

[104] Abdulhakim Mehmet. *age.* s. 23.

[105] Batur Erşidinov'un söz konusu çalışması 2003 tarihinde Almatı'da neşredildikten hemen sonra Uygur Özerk Bölgesi'ndeki halk bilimi sahasında güçlü bir şekilde yankı uyandırmıştır.

I. Bölüm: Uygur Halk Destanlarının Edebiyat Tarihimizdeki Yeri.

II. Bölüm: Uygur Halk Destanlarının Öğrenimi.

III. Bölüm: Uygur Halk Destanlarının Gelişme Tarihine Ait.

VI. Bölüm: Uygur Halk Destanlarının Türleri.

Üçüncü Kısım. Destanlar Dünyası

I.Bölüm: Kahramanlık Destanları.

II. Bölüm: Âşık-Sevgi Destanları."

Batur Erşidinov'un 406 sayfalık bu özel çalışmasında Uygur halk destanları çok yönlü olarak ele alınmıştır. Eserin neşredilmesi destanın tek bir konu olarak incelenmesi açısından Uygur destan araştırma sahasının bir "ilki" sayılmaktadır. Yazarın "Nuzuğum Kıssası" başlıklı bir diğer makalesi Arzu Dergisinin 1992 yılının 3. sayısında yayımlanmıştır.[106]

Kazakistan'da yapılan Uygur halk destanlarıyla ilgili çalışmalar Radloff ve öğrencilerinin başlattığı Rusya ve S.S.C.B. dönemlerinde şekillenen çizgiyi takip etmiştir. Bu anlamda araştırma tarihçesi uzun ve alanı geniştir. Daha ayrıntılı bilgi için Nurmehemmet Zaman'ın "Sovyet Uygur Edebiyatının Şekillenmesi ve Etkileri" başlıklı yazısından yararlanmak mümkündür.[107]

Hem kurumlar adına bilimsel ortak çalışmalar ön plana çıkarmış, hem de Batur Erşidinov'un gibi şahıslar adına halk bilimi kuramları ve araştırma yöntemlerine göre kitaplar yazılmıştır.

0.1.3.2. Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

1990'lı yılların başlarında Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile beraber, Türkiye'de Türk Dünyası ile ilgili çalışmaların bir parçası olarak, Türk destanları incelemelerinin yeni bir dönemi başlamıştır. Türk destanları konusunda çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezi yapılmış, kapsamlı projeler ele alınmıştır.[108] Uygur halk destanları

---

[106] Abdulhakim Mehmet. *age.* s. 23.

[107] Nurmehemmet Zaman. "Sovyet Uygur Edebiyatının Şekillenmesi ve Etkileri". *Şincan Üniversitesi İlmi Makaleleri Toplamı.* Urumçi: Şincan Üniversitesi Neşriyatı, 1995, ss. 188-200.

[108] Prof. Dr. Fikret Türkmen başkanlığında Türk Dil Kurumu'nda yürütülen *"Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktırılması ve Yayımlanması Projesi"*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından yürütülen *"Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Projesi"* ve yüksek lisans ve doktora tezlerine bakınız.

hakkındaki çalışmalar, daha önceleri de yapılmış olmakla beraber, bahsettiğimiz atmosfer ve ortamda hız kazanmıştır.

Uygur halk destanları hakkında (Oğuz Kağan Destanı gibi eski dönem destanları hariç) Türkiye'de yapılan belli başlı bilimsel çalışmalar şunlardan ibarettir:

Araştırmacı Emel Esin 1968'de "Türk Kültürü" dergisinin 73. sayısında "Naziğim'in Destanı" başlıklı makalesini yayımlamıştır. Makale bu sahada; Uygur halk sözlü edebiyatı ürünleri üzerinde, Türkiye'de yapılmış ilk bilimsel çalışma niteliğindedir.[109]

Reşit Rahmeti Arat'ın "Doğu Türkçesi Metinleri"[110] adlı kitabı, Osman Fikri Sertkaya tarafından 1987'de yayına hazırlanmıştır. Kitapta Uygur halk destanı Çın Tömür Batur'un bir varyantı "Şim Tömür Batur" adıyla yer almıştır.[111]

İsa Özkan 1989'da "Abdurahman Han Destanı" adlı kitabı yayınlamıştır.[112] Kitapta "Abdurahman Han Destanı"nın teşekkül yeri olan Hoten şehrinin genel durumu anlatıldıktan sonra, destanın konusu, şekil, üslup ve dil özelikleri, motif yapısı tahlil edilmiştir. Destanın orijinal metni (transkripsiyonu) ve Türkiye Türkçesi'ne aktarıması da verilmiştir. Destanın motif tahlilinde Stith Thompson'un "Motif Index of Folk Literature (Halk Edebiyatının Motif Dizini)" adlı eserindeki yöntem kullanılmıştır.

Alimcan İnayet, 1992'de Prof. Dr. Fikret Türkmen'in danışmanlığında "Hürlika–Hemracan Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma" adlı yüksek lisans tezini hazırlamıştır.[113] Söz konusu tezde "Hürlika–Hemracan Hikâyesi"nin (destanının) değişik 6 varyantı üzerine; epizot, motif yapısı, hikâyedeki (destandaki) şiirlerin epizotlara göre dağılımı ve fonksiyonu gibi konularda karşılaştırmalı bir inceleme yapılmıştır. Bu tezde Uygur sahasındaki bir hikâye (destan) ile bunun diğer Türk boyları arasındaki varyantları ele alınmış, karşılaştırmalı bir incelemeden sonra destanın iskeleti ortaya çıkarılmıştır. Ulaşabildiğimiz bilgi ve kaynaklara göre, söz konusu tez çalışması

---

[109] Emel Esin. "Naziğim'in Destanı". Türk Kültürü. S. 73. 1968. ss. 89-97

[110] Reşit Rahmeti Arat. *Doğu Türkçesi Metinleri.* Yay. Haz. Osman Fikri Sertkaya. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1987. Kitapta, Şim Tömür Batur (ss. 16-22) ve Tai ile Zuya (ss. 83-86) destanları bulunmaktadır.

[111] Reşit Rahmeti Arat. *age.* ss. 16-22.

[112] İsa Özkan. *Abdurahman Han Destanı.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

[113] Alimcan İnayet. *Hürilika-Hemracan Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992.

uyguladığı halk bilimi kuram ve yöntemleri açısından ilk ve değerli bir çalışma kabul edilmektedir.

Alimcan İnayet 1995'te, yine Prof. Dr. Fikret Türkmen'in danışmanlığında "Uygur Halk Hikâyeleri Üzerine İncelemeler" adlı bir doktora tezi hazırlamıştır.[114] Bu çalışma; "Giriş, Uygur Halk Hikâyeleriyle İlgili Problemler, Hikâyelerin Epizot Yapısı, Hikâyelerin Motif Yapısı, Hikâyelerdeki Şiirler, Hikâyelerdeki Diğer Hususlar"dan ibaret 5 bölümden oluşmaktadır. Bu tez çalışmasında Uygur sahasındaki birbirinden farklı 6 hikâye (destan); epizot, motif, şiir ve tip (tipleme) gibi yönlerden incelenmiş ve bu hikâyelerin (destanların) ortak yapısal özellikleri tespit edilmiştir. Önemli diğer bazı unsurlar, yer yer Anadolu sahası halk hikâyeleri (destanları) ile de karşılaştırılmıştır. Uygur halk aşk hikâyelerine (destanlarına) ağırlık verilmiş olan bu çalışma, Uygur halk sözlü edebiyatı, bilhassa halk hikâyeleri (halk destanları) hakkındaki araştırmalarda çok önemli yer tutmaktadır.

Nerin Köse 1993'te "Türk Kültürü" dergisinin 365. sayısında "Kızıl Gülüm Destanı" adlı yazısını yayımlamıştır.[115] 1982 yılında Şincan Halk Neşriyatı tarafından Urumçi'de neşredilen "Uygur Halk Destanları-I" adlı kitaptan alınan bu destan (hikâye) üzerinde genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Biz de 1999 yılında, Alimcan İnayet'in danışmanlığında "Çın Tömür Batur Destanı Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme" başlıklı yüksek lisans tez çalışmamızı yaptık.[116] Bu çalışma; "Giriş" ve dört bölümden oluşmaktadır. Bölümler şunlardır; "I. Çın Tömür Batur Destanının Varyantlarının Karşılaştırılması ve Epizot Bakımından Tahlili. II. Eserdeki Motifler Üzerine Tahlil. III. Eserdeki Şiirler Üzerine Tahlil. IV. Eser ile İlgili Problemler." Birinci bölümde, Çın Tömür Batur hikâyesinin yedi varyantı on epizot çerçevesinde mukayese edilmiş, hikâye yapısındaki ortaklıklar ile bazı farklılıklar gösterilmiştir. Bu benzerlik ve farklılıkların nedenleri aranmış, gereken yerlerde Anadolu sahası halk hikâyelerinin epizot özellikleriyle de karşılaştırılmıştır. İkinci bölümde, bütün varyantlardaki motifler on epizot çerçevesinde sıra ile incelenmiş

---

[114] Alimcan İnayet. *Uygur Halk Hikâyeleri Üzerinde İncelemeler*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1995.

[115] Nerin Köse. "Kızıl Gülüm Destanı". Türk Kültürü. S. 365. 1993.

[116] Abdulhakim Mehmet. *Çın Tömür Batur Destanı Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 1999.

ve Anadolu sahasında yaygın olan halk hikâyelerindeki motiflerle mukayese edilmiştir. Çın Tömür Batur hikâyesindeki birçok motifin sadece Türk Dünyası halk edebiyatı ile sınırlı kalmayıp, Altay dil ailesine ve Şaman dinine mensup milletlerin halk edebiyatında yaygın olduğu örneklerle gösterilmiştir. Üçüncü bölümde, hikâye varyantlarındaki şiirler on epizot çerçevesinde çeşitli yönlerden incelenmiştir. Şiirlerin varyantlara ve epizotlara göre dağılımı ve bunun nedenleri, hece ölçüsü, sayısı, durak düzeni, kafiye tipi gibi şekil özellikleri üzerinde durulmuştur. Şiirlerin eserin hangi epizodunda kimler tarafından ne kadar söylendiği hakkındaki tahlillere de yer verilmiştir. Dördüncü bölümde; üzerinde çalıştığımız eserin türü, kaynağı, teşekkül tarihi ve mekânı hakkındaki genel görüşlerimiz ortaya konulmuş, eserdeki tarihi unsurlar, kişi ve yer isimleri ve çeşitli tipler incelenmiştir.[117]

Hocamız Prof. Dr. Fikret Türkmen'in hazırladığı ve sürdürdüğü "Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktırılması ve Yayımlanması Projesi" kapsamında, Uygur halk destanlarının birkaç cilt olarak yayımlanması öngörülmüştür. Bu büyük proje, 1997 yılının ikinci yarısında hükümet tarafından kabul edilmiş ve Devlet Planlama Teşkilatı Destek Programı'na alınmıştır. 1997 yılından bu yana "Altay Destanları"[118], "Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekiller Şiir Yapısı)[119], "Güneydoğu Anadolu'dan Âşık Hikayeleri"[120] gibi pek çok değerli eserin yayınlandığı bu proje çerçevesinde, Alimcan İnayet tarafından "Uygur Halk Destanları-I" adlı eser yayımlanmıştır.[121] Bu eserde on tane Uygur destanının hem Uygur Türkçesi hem de Türkiye Türkçesi metinleri yer almaktadır. Bu destanların isimleri şunlardır: "Nozugum", "Seyit Noçi", "Abdurahman Goca", "Kızıl Gülüm", "Çın Tömür Batur", "Gerip-Senem", "Tahir-Zohra", "Senuber", "Kemerşah ve Şemsi Canan", "Hörlika-Hemracan".

Uygur halk destanları üzerinde Türkiye'de yapılan çalışmaların ve bilhassa Doç.

---

[117] Abdulhakim Mehmet. *age.* s. II.

[118] İbrahim Dilek. *Altay Destanları I"*. Ankara: TDK, 2002.

[119] Karl Reichl. *Türk Boylarının Destanlar (Gelenekler, Şekiller ve Şiir Yapısı).* Çev. Metin Ekici. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.

[120] W. Eberhard. *Güneydoğu Anadolu'dan Âşık Hikayeleri.*Çev. M.Kocaoğlan-van der Hoeven. Ankara:TDK Yay. 2002.

[121] *Uygur Halk Destanları-I.* Haz: Alimcan İnayet. Ankara: TDK Yayınları, 2005.

Dr. Alimcan İnayet'in çalışmalarının, "Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktırılması ve Yayımlanması Projesi" kapsamı içinde yürütülmesi büyük önem taşımaktadır.

Uygur halk destanlarından oluşan "Gökte güneş, ay ve yıldız, yerde dağ ve deniz" denebilecek cezbedici geniş araştırma alanında Oğuzun torunlarının da içinde bulunduğu yerli ve yabancı sayısız bilim adamının bilimsel emekleri, merak ve çabaları yukarıda kısaca tanıtılmıştır. Uygur halk destanları hakkındaki araştırmaların XIX. yüzyılın ortalarından başlayan tarihçesi genel olarak tanıtılmıştır. Bilindiği gibi bir milletin sosyal, kültürel ve edebî varlıklarından biri olan halk destanları sihirli, cezbedici bir manevi âlem oluşturur. Dolayısıyla destan araştırmacıları sık sık "destan âlemi"[122] ifadesini kullanırlar. "Destan âlemi"nin sırları tükenmez, cazibesi yitmez.

0. 2. Uygur Destanları Hakkındaki Çalışmaların Yöntem Meselesi

Uygur destanları hakkında yapılan önemli çalışmalarla ile ilgili olarak verdiğimiz bu genel bilgiden sonra, bugüne kadar kullanılan yöntemler ve bu çalışmada kullanılacak yöntem hakkında burada bilgi vermenin uygun olacağı düşüncesindeyiz.

0.2.1. Uygur Destanlarını İnceleme Yöntemleri

Uygur destan geleneği destancı, destan metni ve destan metni icrâ ortamından oluşmaktadır. Bu gelenek, çok eski dönemde başlamış, gelişerek değişmiş, değişerek zenginleşmiş ve halen canlılığını kurumakta olan sosyal, kültürel, sanatsal ve edebî bir bütünlüktür. Çok yönlü ve canlı olan bu bütünlüğü doğru tanımak, olduğu gibi algılamak, ona uygun bir şuur, kuram ve yöntemle araştırmak uygun olacaktır.

Destanlar, toplumların, özellikle de uzun süre sözlü geleneğe bağlı kalmış toplumların, hem "millî hafızası" hem de "millî şuuru"nu ihtiva eden mirasıdır.[123] Millî şuur, destan şuuru demektir. Millî şuurun "halk sanatçıları" adını da verebileceğimiz ustaların tellerinde ve dillerinde söylene söylene, ustadan çırağa, kuşaktan kuşağa

---

[122] Şakir İbrayev. *Epos Âlemi.* Almatı: İlim Neşriyatı, 1993; Batur Erşidinov. *Destanlar Dünyasına Seyahat.* Almatı: İlim Neşriyatı. 2003.

[123] Karl Reichl. *Türk Boylarının Destanlar (Gelenekler, Şekiller ve Şiir Yapısı).* Çev. Metin Ekici. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002. s. 5.

aktarılarak ve bazıları da yazılı olarak günümüze kadar ulaşması[124] "destan geleneğini" oluşturmuştur.

Millî şuur adını verdiğimiz destan şuuru, destan metninde yer alır ve korunur. Destan metni; anlatıcı, dinleyici, okuyucu ile bir araya gelerek asıl anlamına kavuşur ve destan geleneği içindeki yerini alır. Destan geleneğinin kendi varlığını koruması ve devam ettirmesi ise, öncelikle, millî (destan) şuurun güçlü ve kuvvetli olmasına, destan metninin derin bir fikre, ilgi çekici mükemmel olay örgüsüne sahip olmasına bağlıdır. Destan geleneği çerçevesindeki millî şuur, destan metni ve diğer unsurları ile birbirine bağlı, birbiri içine geçmiş çok halkalı ve çok yönlü canlı bir sistem oluşturmuş durumdadır. Sistem içindeki herhangi bir halkanın eksik veya zayıf olması hem o halkanın, hem de o sistemin asıl işlevinin tam olarak gerçekleşmemesine neden olur. Doğru olanı, söz konusu sistemi bir bütün olarak görmek ve incelemektir. Bu "doğru"yu bulana kadar uzun bir arayış sürmüştür.

Destanlar; dil bilimi, edebiyat bilimi ve diğer bilimler açısından incelenebilir. Dilbilimciler ve edebiyat araştırmacıları kendi disiplinleri çerçevesinde destanlar üzerinde, daha doğrusu destan metinleri üzerinde, incelemeler yapmış ve oldukça önemli bir mesafe kaydetmişlerdir.[125] Destan incelemelerinin tarihçesi, hakkını vererek söylemek gerekirse, dil ve edebiyat araştırmacılarının başarılarıyla süslenmiş durumdadır.

Uygur halk destanlarını araştırma tarihçesine bakıldığında da Friedrich Wilhelm Radloff, Malov Sergey Efimoviç, Jarring Gunnar Valfrid, Baskakov Nikolay Aleksandroviç, Sedvakasov Guciahmet gibi, dilbilimci araştırmacıların çalışmaları ilk olarak göze çarpmaktadır. Dilbilimciler, destan metinlerini dil ve lehçe özelliklerini araştırmada birer malzeme niteliğinde ele almışlardır. Yaptıkları kapsamlı derleme çalışmalarında çok sayıdaki destanı ilk olarak gün ışığına çıkarmışlardır. Sonradan gelenlerin yararlanmaları için zengin yazılı malzeme hazinesi oluşturmuş, diğer disiplinlerin gelişmelerine de katkıda bulunmuşlardır.

---

[124] Karl Reichl. *age.* s. 15.

[125] Dil ve edebiyat araştırmacılarının kendi disiplinleri çerçevesinde destanları incelemeleri, genelde destan metni, millî şuur ve diğer konuları kapsamış ve bilhassa bağlam merkezli halk bilimi kuramının henüz şekillenmediği dönemlerde başlamıştır. Bu nedenle, bu tarihçede kullanılan "destan" terimi, "destan metni" olarak algılanmalıdır.

Edebiyat araştırmacıları ise, destan metinlerinin derlenmesi, varyantların tespiti ve karşılaştırılmasından, destanların konusu, yapısı, dil ve üslup özellikleri gibi çeşitli alanlarda ciddi çalışmalar yapmışlardır. Çalışmamızın önceki kısmında tanıtılan Uygur halk destanları üzerinde yayınlanan makale ve kitaplar bu fikri kanıtlar niteliktedir. Maalesef, edebiyat araştırmacıları da sözlü destanların, yazılı edebiyattakinden farklı kuram ve yöntemlerle incelenmesi gerektiğini gündeme getirmemiştir. Onlar; Rabguzi'nin klasik eseri "Kıssasul Enbiya (Evilayar Kıssası)" ile halk destanı "Garip ile Sanem"i aynı metotla ele almışlardır. Kısacası, yüzyıllardan beri ilgili disiplinlerin destanlar üzerindeki araştırmaları durmaksızın gelişmesine rağmen, disiplinlerin araştırma alanı ve ağırlığı henüz netleşmemiş, destanlar dâhil, halk bilgisi ürünleri ayrı bir araştırma sahası olarak görülmemiştir.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru destan araştırmalarının, dilbilimci ve edebiyat araştırmacılarının başarılarıyla dolu bu zengin tarihinin son sayfalarına halkbilimi araştırmacıları da eklenmiştir. Buna paralel olarak halkbilimi disiplininin hızlı gelişme süreci de başlamıştır. Burada halk bilimi çalışmalarının gelişmesi hakkında kısaca bilgi vermenin uygun olacağını düşünüyoruz. İlk olarak Avrupa'daki halk bilimi çalışmalarının başlamasına değinerek konuya bir giriş yapmak ve daha sonra Türkiye ve diğer Türk boylarında yapılan çalışmalara yer vermek istiyoruz.

Konuyla ilgili çığır açan ilk çalışmalar Almanya'da başlamıştır. Alman bilim adamlarından Johann Gottfried von Heider (1744-1803) "Alte Volkslieder (1774)", "Volkslieder (1778)"ve " Vom Geiist des Ebraischen Poesie (1782)" gibi halk şarkı ve şiirleri üzerine yaptığı derleme ve incelemelerinin yer aldığı kitaplarını yayımlar.[126] Jacob Ludwig Karl Grimm (1785–1863) ve Wilhelm Grimm (1786–1859), ilk masal araştırmalarını başlatmışlar ve bu araştırmaları yeni folklor kuramlarının ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Grimm kardeşlerin 1812 yılında Alman köylerinden derleyerek yayımladıkları "Çocuklara ve Ev Halkına Masallar" külliyatı, konuyla ilgili önemli ilk çalışmalardır.[127] Bu ilk çalışmalarla, hangi nedene dayanırsa dayansın, Herder ve Grimm kardeşlerin başını çektiği bu ilk bilim adamı grubu, halkbiliminin

[126] Öcal Oğuz. "Araştırmaların Tarihi". *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.* Yay. Haz. M. Öcal Oğuz, vd., Ankara: Grafiker Yayınları, 2004. s. 36.

[127] Öcal Oğuz. "Araştırmaların Tarihi". *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.* s. 37.

bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasını sağlamış ve erken dönem halkbilimi kuramlarının şekillenmesine önemli katkı yapmıştır. Ağırlıklı olarak mit türündeki halk edebiyatı ürünlerini inceleyerek dil ile halk bilimi arasında sıkı bir bağ kurarak, kültürlerin kökeni ve dünyaya yayılmasıyla ilgili temel görüşleri ortaya atmışlardır.

Avrupa'daki önemli çalışmalardan biri de Finlandiya'da yapılmıştır. Finlandiyalı Tıp Fakültesi öğrencisi Elias Lönnrot, Alman Grimm kardeşlerden etkilenerek, Fin ulusal bağımsızlık hareketini başlatmak, Finlilere bir millet duygusu vermek amacıyla, 1828–1835 yılları arasında ülkesinin dağlık ve ormanlık köşelerinde yaşayanlardan "Kalevala Destanı"nın parçalarını derlemiş, bunları işleyip, birleştirerek bir bütün halinde yayınlamıştır.[128] Kalevala Destanı'nın gün ışığına çıkmasıyla birlikte, Finli halkbilimciler tarafından ortaya atılan ve yaygın olarak kullanılan "Tarihi – Coğrafi Fin Okulu" çok büyük ilgi görmeye başlamıştır. "Tarihi-Coğrafi Fin Okulu", teorik olarak geleneksel her anlatının belli bir zamanda ve belli bir yerde ve bilinçli bir yaratma sonucunda ortaya çıktığını kabul eder ve söz konusu ilk yaratışla ortaya çıkan formu bütün incelik ve teferruatı ile görebilmeyi ister. Bu nedenle, Tarihi- Coğrafi Fin Okulu doğrultusunda yapılan bir çalışmanın teorik amacı, genel kabul olarak, belli bir yer ve zamanda bilinçli olarak yaratılan her hangi bir halk kültürü ürününü, özellikle de bir masalın ilk yaratıldığı şekli, yani "urformu" ve bunun oluş zamanı ile oluştuğu coğrafi mekânı ortaya koyabilmeyi amaçlar."[129] Tarihi-Coğrafi Fin Okulu ile başlayıp, Yapısalcı ve Psikoanalitik teorilerle devam eden halk bilimi incelemeleri zamanla birbirini izleyerek ve de edebiyat, dilbilim ve antropoloji gibi alanlardan da yararlanarak gittikçe teorik zeminde zenginleşmiştir.

Diğer taraftan, Bronislaw Kaspar Malinovski (1884–1942) ile A. Reginald-Brown (1881–1955) birbirlerinden habersiz olarak yaptıkları araştırmalar sonucunda "Bağlam Merkezli" halkbilimi kuramlarının ana hatlarını çizmişlerdir. Halkbilgisi ürünlerini anlatan, dinleyen insanlar ve anlatım belli şartlar altında canlı bir ortam-bağlam (context) oluşturur. *"Sonuç olarak, İşlevsel Kuram, halkbilimi çalışmalarına salt metne dayalı veya metin merkezli paradigmalar üzerine inşa edilen kuram ve*

[128] Özkul Çobanoğlu. *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş.* Ankara: Akçağ Yayınları.1999, s. 97.

[129] Özkul Çobanoğlu. *age.* s. 107.

araştırma modellerinin yanı sıra, bir tiyatro gibi, icrâ edilen folklor olayının derlenip yazıya geçirilerek metinleştirilen kısmıyla birlikte, onu anlatma ve dinleme eylemleri ve rolleriyle gerçekleştirilen temel parçaları ve tamamının içinde yer aldığı sosyo-kültürel ve fiziki şartlar bütünlüğü anlamında, bağlam kavramını (context) esas alan kuramların öncüsü olmuştur".[130]

Bağlam merkezli kuramlar ve araştırma yöntemleri bağımsız halkbilimi disiplininin yaklaşık iki yüz yıllık gelişme sürecinin yeni bir aşamasıdır. Bu süreç yine devam edecektir. Destan metni sadece destanın bir unsuru olduğu gibi, metin merkezli kuramlar da destan araştırmasının belli bir parçası olarak kabul edilmelidir. Araştırmalarda millî şuur, destan geleneği ve destan metninden oluşan sistem, dengeli bir şekilde ve canlı bir sistem bütünlüğü olarak ele alınmalıdır.

Uygur halk destanları, eskiden olduğu gibi, dil biliminin, edebiyat biliminin araştırma malzemesidir. Edebiyat ve dil araştırmacıları kendi disiplinlerine özgü kuramlar ve araştırma yöntemlerine göre çalışmalarını geliştireceklerdir. Bilindiği gibi, aynı alan üzerinde birden fazla disiplin aynı anda araştırma yapabilir. Önemli olan bu farklı alanların aynı metni ele almalarına rağmen, ayrı araç ve amaçlara sahip, bağımsız birer araştırma sistemleri olduklarını kabul etmektir. Burada çalışmada kullanılan yöntem hakkında bilgi vermeden önce, Uygur destan incelemelerinde kullanılan yöntemler hakkında kısa bir tanıtıcı bilgi vermeyi uygun buluyoruz.

Uygur halk destanları araştırma tarihçesine bakıldığında, yapılması gereken ilk işin, destanları birer halkbilgisi ürünü olarak görmek ve onları halkbilimi kuram ve araştırma yöntemlerine göre incelemek olduğu görülür. Dünyada halkbiliminin çoktan bağımsız bir disiplin olarak tanınmasına ve işlevlerini sürdürmesine rağmen, çeşitli sebeplerden dolayı Uygur halk destanları üzerinde son zamanlara kadar söz konusu disiplin açısından çok az sayıda bilimsel çalışma yapılabilmiştir. Burada, Uygur destan incelemelerinde kullanılan yöntemi daha açık anlatabilmek için bugüne kadar yapılan çalışmalardan bazı örnekler vermek istiyoruz.

Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Uygur Özerk Bölgesi'nde halk destanlarıyla ilgili kitap ve makaleler sayı olarak az değildir. Bu kitap ve makalelerde kullanılan inceleme

[130] Özkul Çobanoğlu. *age.* s. 229.

yöntemleri bir çağdaş yazarın eseri veya herhangi bir edebî metin için kullanılan inceleme yöntemiyle aynıdır. Ancak, destanlar birer edebî eser olarak ele alınmış, ayrı bir disiplinin araştırma objesi olarak değerlendirilmemiştir. Az sayıdaki araştırmacının konuyu farklı bir noktadan ele aldığı görülmüştür. Örneğin,Osman İsmail "Halk Ağız Edebiyatı Hakkında" adlı kitabının dokuzuncu bölümünde halk destanları konusuna yer vermiş ve "Halk destanlarının bedîî özellikleri" alt başlığında "Meddahların destan anlatma şekli" üzerinde durarak, destan anlatıcısının ve icrâ ortamının önemine değinmiştir.[131]

Kazakistan'da aynı konudaki çalışmalar biraz daha geniş biçimde çalışılmıştır. Gerek yayımlanan kitap ve makalelerde, gerekse tez çalışmalarında, teorik bilgiler daha zengin kullanılmıştır. Hakimcan Hemrayev, Batur Erşidinov gibi araştırmacılar Uygur destanları hakkında yaptıkları akademik çalışmalarında destan metinleriyle ilgili pek çok konuyu ele almışlardır. Özellikle Batur Erşidinov'un "Destanlar Dünyasına Seyahat" adlı çalışmasının kapsamı ve yöntemi oldukça değişiktir.[132] Bu çalışmada dinleyici, anlatıcı ve icrâ ortamı da değerlendirilmiştir. Destan metninin incelenmesi sırasında dinleyici ve anlatıcı da göz önüne alınmış olması bu çalışmayı, metin merkezli diğer çalışmalardan ayırmıştır.

Türkiye'de Uygur destanlarıyla ilgili çalışmalar daha yakın dönemlere aittir. Bu sahada çalışma yapanların sayısı çok az olsa da, elde edilen sonuçlar küçümsenmeyecek durumdadır. Alimcan İnayet yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarında karşılaştırmalı araştırma yöntemini uygulayarak, Uygur sahasındaki destanlarla, diğer Türk boylarına ait destanlar arasındaki ortak ve farklı noktaları sıralamış, bunların nedenlerini yorumlamıştır. Biz de "Çın Tömür Batur Destanı Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme" başlıklı yüksek lisans tez çalışmamızda, söz konusu destanın yedi varyantını, 10 epizot çerçevesinde mukayese ettikten sonra, konuyu bir adım daha genişleterek, bir çok motifin sadece Türk Dünyası halk edebiyatı ile sınırlı kalmayıp, "Altay Dili Ailesi"ne

[131] Osman İsmail. *Uygur Halk Ağız Edebiyatındaki Edebî Türler.* Urumçi: Şincan Gençler-Çocuklar Neşriyatı, 1994. s. 685.

[132] Batur Erşidinov. *age.* s. 6.

ve "Şamanlık İnancı"na mensup milletlerin halk edebiyatlarında yaygın olduğu görüşünü ispat etmeye çalışmıştık.[133]

Yukarıdaki çalışmalar halkbilimi araştırma kuram ve yöntemlerine uygun olarak yapılmış ve temelde destan metinleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Başka bir ifadeyle; "Metin Merkezli" halk bilimi kuram ve yöntemlerinden biri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Destan araştırma ve incelemelerinde yaygın olarak "Tarihi-Coğrafi Fin Teorisi ve Yöntemi"nin öngördüğü karşılaştırmalı araştırma metodunun tercih edildiğini söylemek mümkündür. Bilindiği gibi, metin merkezli yaklaşımların amacı benzer metinlerin farklı toplum veya topluluklarda varlık durumuna bağlı olarak, bu durumun nedenlerini açıklamaya yöneliktir.

Şüphesiz ki, "Metin Merkezli" halk bilimi kuram ve yöntemleri, bağımsız halkbilimi disiplininin çok boyutlu objesini yorumlamaya, her yönüyle karşılık verememiştir. Bu nedenle metnin de önemli bir birim olarak içinde yer aldığı, metnin oluştuğu sosyal çevreyi ve icrâyı (performansı) esas alan "Bağlam Merkezli" yaklaşımlar, günümüz halk bilimcilerince gittikçe daha çok uygulanmaya başlanmıştır.

Halk bilimi araştırma sürecinin metin merkezli yaklaşımlardan sonraki, yeni bir aşaması olan bağlam merkezli yaklaşımlar "İşlevsel Halkbilimi Yöntemi", "Sözlü Kompozisyon Teorisi ve Yöntemi", "Performans Teori ve Yöntemi" gibi teori ve yöntemlerden oluşmuştur. "Performans Teori ve Yöntemi" ise, bağlam merkezli yaklaşımların günümüzde ulaştığı son noktayı temsil etmektedir. Bu yöntemi kısaca açıklayalım.

"Performans Teori ve Yöntemi", 19. yüzyılın sonundan başlayıp, 20. yüzyılın sonuna kadar devam eden, yaklaşık yüz yıllık bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Sözlü Kompozisyon Yöntemiyle 1960'larda kendine dikkat çekilen "anlatıcı" ve "dinleyici"nin bir metnin oluşmasındaki etkisi, "Performans Teori ve Yöntemi"nin ilk temel adımını oluşturmuştur. Ancak bu yöntemin oluşmasındaki asıl etki, Moskova ve Prag Dilbilim Okullarından gelen Roman Jakobson ve E. Saussure'ün dilbilim alanında ortaya attıkları edebî yaratmaların anlamlandırılmasıyla ilgili teorik söylemde aranmalıdır. Bu söylemin temelini oluşturan; *"Dilin farklı bağlamlarda kullanılması ve*

[133] Abdulhakim Mehmet. *age.* s. V.

aynı cümlenin bir edebî eserde anlam kazanmasının veya doğru algılanmasının temelde kullanıldığı bağlama dayalı"[134] olduğu düşüncesi, halkbilimciler tarafından da sürekli benimsenmiştir. Alan Dundes 1964 yılında yayımladığı "Sözel Doku, Metin ve Bağlam (Text, Texture and Context)" başlıklı makalesinde[135] performansın (icrânın) yukarıda bahsi geçen üç boyutunu ve onlara uygun üçlü araştırma modelini ortaya atmıştır.

"Performans Teori ve Yöntemi"ne kadar yaygın halkbilimi anlayışı olan ve halk bilgisini "bir şey" bir nesne, bir unsur, tamamlanmış bir ürün olarak düşünüp, halk bilgisi unsuru veya nesne üzerine çalışmak, "Performans Teori ve Yöntemi"yle birlikte, halk bilgisini bir olay olarak, canlı bir icrâ veya yapılan ve gerçekleşen bir süreç olarak düşünen ve ele alan yeni bir yaklaşıma dönüşmüştür. Bu anlayışa göre; sözlü anlatım bir sosyal olaydır ve üç temel unsurdan; "anlatan", "dinleyen" ve "geleneksel anlatma"dan oluşmaktadır.[136]

Daha sonra Dan Ben-Amos söz konusu modeli daha da geliştirerek aşağıdaki şekli vermiştir.

"a. Kişisel boyut (anlatıcı/oynayıcı)

b. Sosyal boyut (dinleyici/izleyici)

c. Söz boyutu (anlatılan)"[137]

Anlatıcı/oynayıcı, dinleyici/izleyici ve anlatılandan oluşan üç boyutun aynı sistem içinde yer alması, her birinin diğerleriyle aynı zaman ve mekânda mevcut olarak bir obje-nesne birimini oluşturması ve nihayetinde bu üçlü sistemden bir özne biriminin şekillenmesi "Performans Teori ve Yöntemi" savunucularının ana fikirlerinin çekirdeğini oluşturmuştur.

Metin merkezli yaklaşımın birçok eksik tarafları olduğu gibi, Bağlam merkezli yaklaşımın da yazılı halk edebiyatı ürünlerine uygulanması konusunda sahip olduğu bir sınırlılık ve buna bağlı olarak tartışılması gereken yetersizliklerin söz konusu olduğu unutulmamalıdır.

---

[134] Metin Ekici. "Araştırma Yöntemleri". *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.* s. 107.

[135] Alan Dundes. "Sözel Doku, Metin ve Bağlam (Text,Texture and Context)" *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-1* . Çev. Metin Ekici. Yay. Haz. Gülin Öğüt Eker vd. Ankara: Millî Folklor Yayınları, 2003. ss. 67-90.

[136] Alan Dundes. *agm.* ss. 67-90.

[137] Özkul Çobanoğlu. *age.* s. 301.

Karşılaştırmalı ve kültürler arası yaklaşımlar, halk kültürünün birçok ülkedeki birlik ve benzerliğini vurgularken, ulusal yaklaşımlarda doğrudan bir ülke üzerindeki halk kültürü geleneklerinin ayırt edici özelliklerinde toplanmıştır. *"Ulusal kuramlar doğrultusunda çalışan bir halk kültürü uzmanı veya halkbilimci, bir atasözünde milletin duygusal ve düşünsel sezgilerinin damgasını görürken, karşılaştırmalı kuramları kullanan bir halk bilimciyse, bu deyimin bir düzine dilde yer aldığını belirtir ve çalışmalarını onlar üzerinde yoğunlaştırır. Bu haliyle de bu iki temel yaklaşım (karşılaştırmalı veya kültürler arası yaklaşım ile ulusal yaklaşım) birbirini tamamlar mahiyettedir."*[138]

Aslında hiç bir araştırma ve inceleme kuram ve yönteminin tek başına bütün konuları çözmeye yeterli olmadığını hatırlatmak gerekir. Araştırma kuram ve yöntemlerinin kullanıcıları bağlı oldukları kültürel, ekonomik ve siyasal çevre içinde ve de araştırma amaçları doğrultusunda ele aldıkları objenin durumuna göre, uygun gördükleri kuram ve yöntemi seçerler.

Bu noktada öğrenilmesi, yorumlanması ve tartışılması gereken bir başka soru da kuramsal yaklaşımı ortaya atan kişilerin içinde bulundukları bağlamın ne olduğudur. Bu noktaları kavradıktan sonra kuramsal yaklaşımlar, Türk halk bilgisi yaratmalarına uygulanırsa daha iyi bir sonuç alınacak ve Türk halk edebiyatı yaratmalarına her hangi bir kuramı ve yöntemi uygulamayı düşünürken, yukarıdaki soruları yanıtladıktan sonra uygulamak daha yerinde olacaktır.[139]

Halk bilgisi yaratmalarının bir türü olan Uygur destanları, destan geleneği çerçevesinde millî şuur, destan metni ve metni yaratan diğer yapılardan oluşan, anlatıcısı/oynayıcısı, dinleyicisi/izleyicisi ve mükemmel anlatımı olan ve yüzyıllardır devam edip gelen, canlı sanatsal, kültürel ve bir sosyal yapının terkibidir. Araştırma ve inceleme konumuz olan Uygur destanları ve destan geleneği malzeme açısından iki önemli özelliğe sahiptir. Birincisi, geçmişten günümüze uzanan tarihi süreç içindeki destanlardan geçmişte ve son zamanlarda yazıya geçirilenler birinci noktayı oluştururken; halen anlatılmakta olan destanlarının üçlü boyutta, "Performans Teori ve Yöntemi"ne uygun derlenme imkânı içinde bulunanlar ise, ikinci noktayı oluşturur.

---

[138] Karl Reichl. *age*. s. 14.

[139] Metin Ekici. "Araştırma Yöntemleri". *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. s. 86.

Bu özellikleri göz önünde bulundurarak çalışmamızda hem metin merkezli yöntemi-karşılaştırmalı inceleme yöntemini, hem de bağlam merkezli yöntemi – "Performans Teori ve Yöntemi"ni kullanmayı tercih ettik. Metin merkezli yaklaşıma ait olan mukayeseli araştırma yöntemi uygulanırken, metinleri esas almakla beraber, onun üçlü boyutun içindeki unsurlardan biri olduğu göz önünde bulundurularak, diğer boyutları da saf dışı bırakmamaya çalıştık. Bağlam merkezli yaklaşımın içinde yer alan "Performans Teori ve Yöntemi" kullanılırken, W. Malinovski'nin ifade ettiği *"şüphesiz metin çok önemlidir, fakat bağlamsız metin ölüdür"*[140] görüşünü dikkate alarak, kişisel boyut (anlatıcı/oynayıcı) ile sosyal boyutu (dinleyici/izleyici) ön plana çıkarmaya özen gösterdik. Söz boyutuna (anlatılana) da gereken önemi verdik. Böylece geçmişten günümüze kadar devam edip gelen ve değişikliklere uğrayarak günümüzde varlığını korumakta olan Uygur destan geleneği metin ve bağlam merkezli yaklaşımları içiren bir çeşit karma araştırma kuram ve yöntemlerine göre ele alınarak, çalışmamızda değerlendirilecektir.

Karma araştırma kuram ve yöntemlerini uygularken, Uygur destanları ve Uygur destan geleneğinin kendine özgü özelliklerini daha açık bir şekilde ortaya koymak amacıyla, yöntem konusunda kendimize özgü bazı ilaveler yaptık. Aşağıda dört ayrı alt başlık halinde verdiğimiz inceleme yöntemini şu şekilde belirledik:

1. Ekonomik Temel Kavramlardan Yararlanma
2. On Halkalı Sistemden Yararlanma
3. Uygur Oniki Makamı.
4. Uygur Destanlarını İnceleme Dairesi**.**

0.2.2. Ekonomik Temel Kavramlardan Yararlanma

İlk olarak; ekonomi kuramlarındaki gereksinme (ihtiyaç), mal ve hizmetler, tüketim, üretim, talep (istem), arz (sunum), talep ve arz kaymaları, tüketici dengesi, tüketici tercihlerinin değişmesi gibi temel kavramlardan yararlanarak, destan anlatıcısı, dinleyici, destan metni ve diğer halkalar arasındaki ilişkileri belli şartlar altında yorumlamayı denedik.[141]

---

[140] Özkul Çobanoğlu. *age.* ss. 225, 258

[141] Hüseyin Karakayalı. *Ekonomi Kuramı.* Manisa: Emek Matbaacılık, 2002.

Teknoloji ve fen bilimlerinin baş döndüren hızla gelişmesi, bütün konulardaki gelişim ve değişimle birlikte, yeni araştırma yöntem ve metotlarının doğması, yenilenmesi ve fonksiyon değiştirmesine neden olmuştur. Belli bir kuram ve ona ait kavramların başka bir alanda kullanılması olağan hale gelmiştir. Burada biz sadece ekonomi kuramındaki bazı kavramlar ve bu kavramlardan oluşan sistemin destan incelemesinde bir araç olarak kullanılmasını düşünmekteyiz. Bu noktadan hareket etmek, destan anlatıcısı, dinleyici, destan metni ve aralarında şekillenen ilişkiyi ekonomi kuramındaki temel kavramlardan yararlanarak yorumlamamıza izin vermektedir. Bu kavramları kısaca, şöyle özetlemek mümkündür:

1. Gereksinme (İhtiyaç):

İnsanlar doğumlarından ölümlerine kadar bir uğraş içerisindeler. Bu uğraş, yaşamlarını sürdürebilmek için sayıları oldukça fazla ve çeşitli olan gereksinmeleri gidermeye yöneliktir. Gereksinme, biyolojik bir nedene dayanabileceği gibi ruhsal bir nedene de dayanabilir. Gereksinmenin dayandığı nedenin, ekonomi bilimi açısından her hangi bir önemi yoktur. Bir başka ifadeyle, giyinme gereksinimi ile müzik dinleme gereksinimi arasında, ekonomi açısından, hiç bir fark yoktur.[142]

Bir toplumu oluşturan bireylerin gereksinimlerini tür, sayı, şiddet vb. bakımından belirleyen çok sayıda etmen vardır. Gelenek, görenek, cinsiyet, din, kültür, iklim, coğrafya ve çevre bu etmenlerin belli başlılarıdır.[143]

Ekonomistlere göre "gereksinme" kavramı, tatmin edildikçe veya karşılandıkça insanlara hoşnutluk veren, karşılanmadığı zaman acı ve üzüntü veren duygulardır. İnsanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için karşılanması kaçınılmaz olanlara "zorunlu gereksinmeler", bu derecede olmayanlara da "lüks gereksinmeler" adı verilmektedir. İnsan gereksinmelerinin bazı evrensel özellikleri vardır ve bunların biri de gereksinmeleri karşılama araçlarından birinin, diğerinin yerine geçebilmesidir. Örneğin; ekmek gereksinmemizin yerine patates geçebilir yahut kahve yoksa bu gereksinimi nohut, soya kahvesi ya da çayla giderebiliriz.[144]

[142]Hüseyin Karakayalı. *age.* s. 33.

[143]Hüseyin Karakayalı. *age.* s. 33.

[144] Hüseyin Karakayalı. *age.* s. 34.

Bu anlamda, destan anlatma, dinlemeye ve metinlere baktığımızda destan dinlemenin "ruhsal bir gereksinme" olduğunu söyleyebiliriz.

2. Mal ve Hizmet:

"Gereksinmelerimizi doğrudan ve dolaylı olarak doyurmaya yarayan nesneler daha doğru bir deyimle gereksinmelerimizi karşılamaya yarayan nesnelere 'mal' denir. Örneğin, buğday, makine, elbise vb. birer maldır."[145]

"İnsanların gereksinmelerini ekonomik anlamda karşılama niteliği taşıyan, fakat nesne olarak ortay çıkmayan edimler (yapılmış işler, fiiller) vardır ki, biz bunlara hizmet adını veriyoruz. Örneğin, avukatın, doktorun, öğretmenin, garsonun gördüğü işler hep gereksinmelerimizi karşılayan ancak somut olamayan nesnelerdir. Bunların her biri hizmettir."[146]

Destan bir metin olarak görüldüğünde bir çeşit "mal", icrâ olarak algılandığında ise bir "hizmet"tir. Başka bir biçimde söylemek gerekirse, destancı hizmet sunan, destan metni ise sunulan bir mal olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu mal ve hizmetin sanatsal yönü ve ruha hitap eden değeri göz ardı edilmemelidir.

3. Üretim ve Üretici:

"Üretim, insanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi için sınırsız olan gereksinmeleri karşılamaya yönelik kıt (ekonomik) malların miktarını veya faydasını arttırmak amacıyla harcanan çabalarının tümü olarak anlaşılacaktır."[147]

Destan oluşturmak bir üretim faaliyetidir. Bu üretim faaliyeti maddî alandan çok farklı değerde ve temel olarak sanata dayalıdır. Destancı bir çeşit üreticidir.

4. Üretim Öğeleri (Faktörleri):

"İnsan gereksinmelerinin karşılanması için gerekli mal ve hizmetlerin hemen hemen hiçbiri, tüketildiği şekilde doğada hazır değildir. Her birinin elde edilmesi için

[145] Hüseyin Karakayalı. *age.* s. 36.

[146] Hüseyin Karakayalı. *age.* s. 36.

[147] Hüseyin Karakayalı. *age.* s. 39.

dar ve klasik anlamıyla emek, sermaye ve toprağa gereksinme vardır. Bu dar tanımdan ayrıldığımız zaman ilk olarak, girişim (organizasyon) ve teknik bilgi çıkmaktadır."[148]

Destancının destanı meydana getirmesinde üretim öğelerine bakacak olursak; dil kullanımı, müzik bilgisi ve müzik aleti kullanım becerisi ve sanatsal yaratım kabiliyeti destan yaratımının üretim öğeleri olarak düşünülebilir.

5. Tüketim ve Tüketici:

Ekonomik etkinliklerin son amacı tüketimdir. Üretilen mal ve hizmetler insan gereksinmelerinin karşılanmasında kullanılır. Farklı anlamlarda kullanılan "tüketim" kavramı genellikle, ekonomik malların ve hizmetlerin, gereksinmeleri doğrudan gidermek üzere kullanılması şeklinde tanımlanmaktadır. *"Öyle bazı gereksinmeler vardır ki, hizmetlerle karşılanabileceği gibi, mallarla da karşılanabilir. Ulaşımın dolmuşla yapılması, gereksinmenin hizmetle karşılanması olduğu halde, özel otomobille yapılması gereksinimin malla karşılanmasıdır. Aynı biçimde, müzik gereksiniminin bir konserle giderilmesi bir hizmet tüketimi olduğu halde, kasetlerle tüketilmesi bir mal tüketimidir.*

Mal ve hizmetleri doğrudan doğruya kullanarak gereksinmelerini tatmin eden insana, ekonomide, tüketici denir. Tüketici, ekonomide, çoğu zaman, birden çok insanı kapsayan bir topluluğu ifade eder. Bu topluluğun sosyolojideki adı aile, ekonomideki adı ise hane halkıdır."[149]

Destanın dinlenmesi bir tüketim faaliyetidir. Destan dinleme gereksiniminin destan metnini okuyarak veya VCD seyrederek giderilmesi bir mal tüketimi olduğu halde, destan icrâsını bizzat seyretmek bir hizmet tüketimi sayılır. Destan dinleyicisi tüketicidir.

Buraya kadar yapılan açıklamalar değerlendirildiğinde, "Ürün", "Üretici-Tüketici" ve "Üretim-Tüketim" arasındaki ilişki ile "Destan", "Anlatıcı-Dinleyici" ve "Anlatın Ortamı" arasındaki ilişki benzerlik göstermektedir. Bu benzerliklerin daha açık bir şekilde ifade edilmesi için, "Ürün", "Üretici-Tüketici" ve "Üretim-Tüketim" arasındaki ilişkiyi gösteren bir tabloya yer verilmesi faydalı olacaktır.

---

[148] Hüseyin Karakayalı. *age.* s. 41.

[149] Hüseyin Karakayalı. *age.* s. 38.

Şekil 1'de bu ilişkiyi gösteren bir tablo yer almaktadır. Bu tabloda üretici, ürün, tüketici ve ürün bedeli biri kesintisiz, diğeri kesintili iki ayrı çizgi ile birleştirilmiştir. Kesintisiz çizgide üreticinin, ürünü üretmesi, ürünün tüketici tarafından tüketilmesi ve buna karşılık belli bir bedel ödemesi ifade edilmektedir. Kesintili çizgide ise, tüketicinin ürüne (hizmet dâhil) gereksinme duyması, ürünün üretici tarafından ve fayda karşılığı üretilmesi ifade edilmektedir.

Şekil 1:

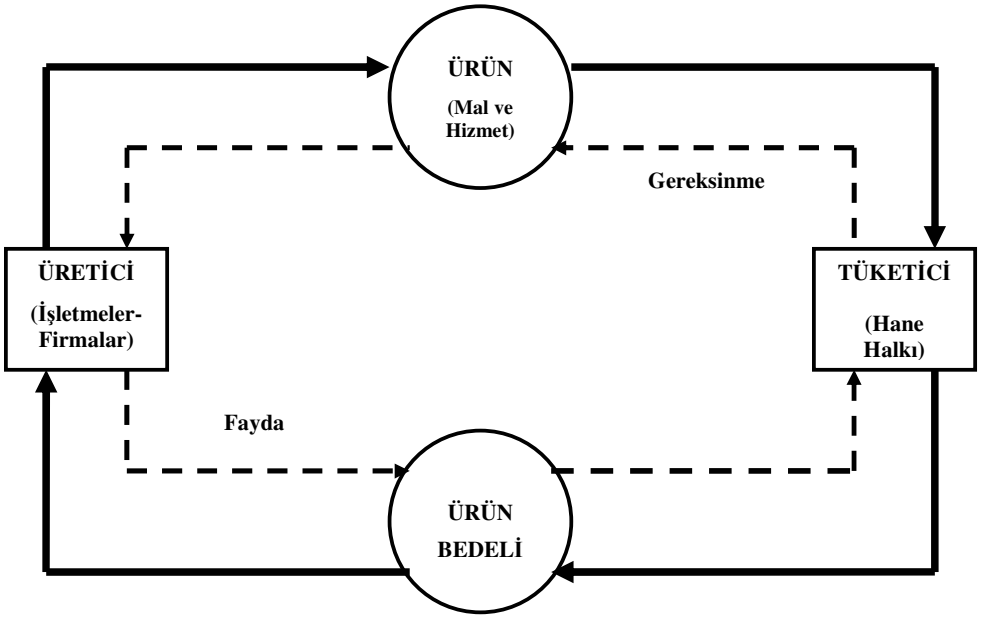

6. Talep (İstem):

"Mal ve hizmetlerin fiyatları, alıcı ve satıcıların karşılıklı davranışları sonucunda belirlenir. Alıcı ve satıcıların karşı karşıya geldiği ortama piyasa denir. Piyasa adı verilen ortamda alıcıların davranışlarına 'talep (istem)', satıcıların davranışlarına 'arz (sunum)' denir.

Belirli bir zaman içinde, bir mala ve bu malın değişik fiyatlarına karşı bir tüketicinin satın almak istediği mal miktarına kişisel talep adı verilir. Ancak, herhangi bir kimsenin bir malı elde etmek için açıkladığı istek veya özlem ne kadar şiddetli olursa olsun 'yeterli satın alma gücüyle desteklenmedikçe', ekonomik anlamda talep sayılamaz. Çünkü çok istemli olduğu bir malı satın alacak parasal gücü bulunmayan bir kimse o malın fiili alıcısı olamaz ve dolaysıyla o malın piyasa fiyatına da

etkileyemez"[150]

Destan dinleyicisinin destan icrâsı sırasında kişisel talebini karşılamaya yönelik davranışlarına talep (istem) denebilir.

7. Arz (Sunum):

"Piyasa adı verilen ortamda satıcıların davranışlarına 'arz (sunum)' denir. Arz türlü şekillerde tanımlanabilir; belli bir süre içinde, bir mal ve hizmetin alternatif fiyatlarla satılabilen miktarına arz adı verilir. Başka bir ifadeyle, piyasada üreticilerin ve satıcıların davranışlarına 'arz' denir. Bir üreticinin ve satıcının arzı; belli bir zaman süresi içinde, elinde bulundurduğu bir malın değişik fiyatları karşısında satmayı kabullendiği miktardır.

Nasıl, talep, bir mala karşı satın alma gücü ile desteklenmiş satın alma isteği ise, bir malın arz sayılabilmesi için de o malın satılmak koşulu ile piyasaya getirilmiş olması gereklidir."[151]

Destan anlatıcısının icrâ ortamında sergileyebileceği davranışlarına arz (sunum) denebilir.

8. Talepteki Kaymalar:

"Talepteki artış herhangi bir fiyatta ve birim zamanda, tüketicilerin o maldan daha fazla satın alması anlamına gelir.

Piyasa talep eğrisi (açıklama verilecek) tanımlanırken örtük bir şekilde; piyasadaki tüketicilerin sayısı, zevkleri, parasal gelirleri ve ikame ile tamamlayıcı malların fiyatları değişmemiş varsayılır. Piyasa talep eğrisi bütün boyutları ile;

1. Tüketicilerin sayısı artarsa (nüfus büyümesi ile birlikte),

2. Tüketicilerin zevkleri o mal lehine değişirse,

3. Tüketicilerin gelirleri artarsa(ekonomi büyürken),

4. İkame bir malın fiyatı artarsa,

[150] Hüseyin Karakayalı. *age.* s. 106.

[151] Hüseyin Karakayalı. *age.* s. 129.

5. Tamamlayıcı bir malın fiyatı düşerse, yukarıya doğru kayar."[152]

"Talepteki azalış herhangi bir fiyatta ve herhangi bir birim zamanda, tüketiciler o maldan daha az satın alması anlamına gelir.

Piyasa talep eğrisi bütün boyları ile;

1.Tüketicilerin sayısı azalırken (düşerken),

2. Tüketicilerin zevki o mal aleyhine değişirken,

3. Tüketicilerin geliri düşerken,

4. İkame bir malın fiyatı düşerken ya da

5. Tamamlayıcı bir malın fiyatı yükselirken, azalır ya da aşağıya doğru kayar."[153]

Destan dinleme eğilimindeki artış, destan dinleyicilerinin sayısının artması ve zevklerinin belli bir destan lehine değişmesine bağlıdır.

Destan dinleme eğilimindeki düşüş ise, destan dinleyicilerin sayısının azalmasına ve zevklerinin destan aleyhine değişmesinden kaynaklanmıştır.

9. Arzdaki Kaymalar:

"Bir fiyatta ve birim zamanda, arz eğrisindeki bir artış, üreticilerin o maldan daha fazla arz etmesi anlamına gelir. Piyasa arz eğrisi:

1. Üreticilerin büyüklüğü ve sayısı artınca,

2. Üretim teknolojisi gelişince,

3. Üretimde kullanılan üretim öğelerinin fiyatları düşünce,

4. Malın üretimiyle ilgili malların fiyatı düşünce artar ya da aşağıya doğru kayar.

Arz eğrisindeki bir azalış üreticilerin veri bir fiyatta ve birim zamanda arz etmelerini ifade eder. Piyasa arz eğrisi,

1. Üretici sayısı veya büyüklüğü azalırsa,

2. Üretim öğeleri fiyatları artarsa,

3. O malın üretimi ile ilgili diğer malların fiyatlarında artış olursa,

4. Grev ve lokavt gibi uyuşmazlıklar,

---

[152] Hüseyin Karakayalı. *age.* s. 151.

[153] Hüseyin Karakayalı. *age.* s. 151.

5. İklim koşullarının elverişli olmaması ile azalır ya da yukarı doğru kayar."[154]

Destan anlatıcılarının ustalığı ve sayılarının artması ve destan icrâsıyla ilgili teknik maharetlerin yükselmesi ile destan üretimi çoğalabilir.

Destan anlatıcılarının sayısı ve ustalığı azalırsa, teknik maharetleri gelişmezse ve çevre koşulları elverişli olmazsa destan üretiminde düşüş meydana gelir.

10. Tüketici Tercihlerinin Değişmesi:

"Tüketicinin tercihleri çeşitli nedenlerle değişebilir. Bu nedenler arasında tüketicinin zevklerinde, kültüründe, alışkanlıklarında ve sosyal çevresindeki değişmeler sayılabilir.

Gelir ve fiyatlar veri iken, tüketicinin zevk ve tercihlerinde bir değişme, tüketici tarafından tüketilen malların göreli fiyatını değiştirerek, tüketicinin en yüksek tatmini sağlayan mal ve hizmet demetinin değişmesine neden olur."[155]

Zaman ve mekân itibarıyla destan dinleyicilerinin ve diğer halk bilgisi yaratmalarının dinleyicisi olan kişilerin tercihleri değişebilir. Destanlar ve diğer anlatı türlerinde görülen yükselme veya düşmelerin nedenlerini tüketici tercihleri açısından da değerlendirmek mümkün olabilir.

Destan anlatıcısı, destan metni, destan dinleyicisi, destan icrâsı ve destanla ilgili diğer kavramlar ile bu kavramlardan oluşan sistem ve onun fonksiyonu yukarıda sıraladığımız ekonomik kavramlardan faydalanarak yorumlandığında, konunun anlaşılması daha da kolaylaşmaktadır.

Destan türünün tarihi süreç içindeki çeşitli dönemlerdeki farklı durumu, örneğin edebiyat araştırmacılarının "destan devri" adını verdiği dönemde çok sayıda destan meydana gelmesi, daha sonra başka türlere yer vererek, gittikçe azalmaya başlaması ve bu olayın nedeni ekonomideki "tüketici", "üretici", "talep (istem)", "arz (sunum)" kavramlarından faydalanarak açıklanabilir. Tüketicinin talebi düştükçe, üreticinin arzı azalmıştır.

Aynı kural, aynı mekânda, aynı zaman dilimi içinde destanların yayılmasındaki yoğunluk farklılıklarını yorumlamak açısından da geçerlidir. Günümüz Türk Dünyası

[154] Hüseyin Karakayalı. *age.* s. 152.

[155] Hüseyin Karakayalı. *age.* s. 194.

coğrafyası içinde mevcut olan destanların yerleşim ve yayılma haritasını çizecek olursak şu sorular hemen dikkati çeker: Hangi bölgelerde, hangi destanlar daha fazla var? Hangileri, hangi bölgede daha az var? Bu harita çizildikten sonra destan anlatıcı ve dinleyicilerin yerleşim ve yayılma haritasını hazırlarsak, kesinlikle birinci haritadaki durumla doğru orantılı bir durumla karşılaşırız. Daha fazla dinleyicisi bulunan bölgenin daha fazla anlatıcısı ve destanı vardır. Dinleyicisi olmayan ve nispeten az olan bölgenin ona göre az anlatıcısı ve destanı bulunur. Bir ürünün alıcısı veya tüketicisi olmadığı takdirde, üreticisi üretimini sürdüremez. Dinleyicinin azalması ya da çoğalması destancıyı ve destanı doğrudan etkiler. Bugünlerde her biri yirmişer büyük destanı icrâ edebilen onar tane destancı getirelim. Onların önce İzmir'in Alsancak ve Karşıyaka, sonra Kars'a, en son Doğu Türkistan'ın Kızılsu bölgesindeki kıraathane veya kahvehane gibi halka açık ve kapalı alanlarda destanlarını icrâ ettirecek olursak, kaç kişi, kaç kez onları dinler? Dinleme oranı nasıl olur? İstatistik verilere gerek kalmadan, en çok dinleyicinin Kızılsu'da, sonra Kars'ta, daha sonrada da İzmir'de olabileceğini söyleyebiliriz.

Burada ekonomik terimlerden yararlanmayı tercih etmemizin nedenini bir kez daha vurgulayacak olursak, Uygur destan geleneği ve bu geleneğin geçmişteki ve günümüzdeki durumunu tartışırken, meydana gelen değişme ve gelişmenin; bozulma, azalma ve yok olmanın nedenlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak içindir.

Elbette, burada destanların birer manevi ürün (mal) ya da hizmet olarak üretici, tüketici ve onlar arasındaki ilişkiye, üretici ve tüketicinin ise, içinde bulunduğu tarihi süreç ve sosyal çevreye bağlı bulunduğu da unutulmamalıdır.

0.2.3. On Halkalı Sistemden Yararlanma

Uygur destanlarının oluşum, gelişim ve günümüzdeki durumunu incelemede yararlanılması gereken ikinci yöntemin "On Halkalı Sistem" olarak adlandırdığımız bir sistemden yararlanma olduğu kanaatindeyiz. Uygur destanları ve destan geleneğinin bağlı bulunduğu ekonomik, siyasal ve sosyal çevre içinde, görüntüde nispeten sabit, ama esasta hareketli olan kendine özgü bir sistem oluşturduğu düşüncesine varılmıştır. Bize göre, söz konusu sistem "millî şuur, millî bilinç ve millî kutsallık", "anlatı / metin ve ilgili teknik konular", "dinleti / melodi ve ilgili teknik konular", "anlatıcı",

"dinleyici" gibi 10 halkadan kuruludur. Üzerinde duracağımız halkalar, metini de içine alan canlı bir icrâ sisteminin önemli noktalarının hepsini bir arada gösterebilme özelliğine sahiptir. Bu halkalardan hareketle çeşitli tarihi dönemlere ait Uygur destanları üzerinde inceleme yapmayı uygun bulduk.

0.2.3.1. Millî Şuur, Millî Bilinç ve Millî Kutsallık:

"Oğuz Kağan", "Dede Korkut", "Manas" ve bu türdeki diğer yaratmalarda yer alan ana fikir ve temel yapıyı, tek bir Türk boyunun, boylar ittifakının veya milletin millî şuuru, millî bilinci ve millî kutsallık dairesi oluşturmaktadır. Herhangi bir yaratmanın, destan türüne ait olup olmadığını tespit etmenin ilk şartı, yaratmanın, her yönüyle, millî şuuru, millî bilinci ve millî kutsallığı ihtiva etmesidir. Çünkü, destan türündeki yaratmaların şeklini, konusunu ve icrâsını oluşturan ve etkileyen birinci unsur millî şuurdur.

Destanlarda, toplumsal yapının önemini öğreten, toplumsal birliğin korunması için nelerin feda edilebilecek değerler olduğunu örnek gösteren ve bunun sonucunda Tanrı ve toplum tarafından verilen ödülleri gösteren konular işlenmektedir.

Destanlar, millî zevki yansıtan melodik ve edebî yapılardan oluşmaktadır. Her destan, ait olduğu milletin sanatsal değerlerini temsil etmektedir. Destanın müziğinden, söylenme tarzına kadar ihtiva ettiği bütün sanatsal unsurlar, destanın ait olduğu toplumun kaynaklarından beslenmekte ve toplumun sanatsal zevkinin ve yaratıcılığının örneğini oluşturmaktadır.

Destanların icrâ ortamı ise, toplumun millî yapısının küçük bir örneğidir. Toplum yapısı içindeki hiyerarşinin ve toplumun bütün değerleri bu küçük yapı içinde sembolize edilmektedir.

Destanların farklı milletler arasında hızla yayılmaması ve benimsenmemesi de, destanların sadece, konu veya yapı bakımından değil, her açıdan millî şuurla kuşatılmış olduğunu göstermektedir.

0.2.3.2. Metin:

Yazıya geçirilsin veya geçirilmesin destanî eserin konusu esasen metinde ifade edilir. Metinler, kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılır. Ancak, bir kısmı derleme ve

düzenleme olarak yazıya geçirilir. Yazılı olarak aktarım da söz konusudur. Metinler, mensur biçimde veya manzum biçimde olsun, bu türdeki eserlerin güftesi özelliğini taşır. Metinlerde tarihle ilgili veya bilinen ve bilinmeyen kahramanlık konuları işlenir. Metinlerin icrâ edilmesi ve kuşaktan kuşağa yazıya ihtiyaç duymadan aktarılması, aynı zamanda yayılması metinlerde teknik özellikleri şekillendirmiştir.

0.2.3.3. Melodi:

Metinle benzer bir işleve sahiptir. Müzik gücünden yararlanarak birinci noktada bahsedilen konuyu işleme görevini üstlenmiştir. Sabittir, eski özelliğini korur. Metnin (güftenin) bestesidir. Bu sanat icrâsında metin ile melodi ayrılmaz ikizler olmasına rağmen, araştırmalarda melodiye metin kadar önem verilmemiştir.

0.2.3.4. Dil ve Üslup:

Sanat icrâsının bir vasıtası olan dil çok önemli bir unsurdur. Sanatçılar tarafından geliştirilen ve gelenek tarafından sabitlenen özelliklere sahiptir. Burada bir dilin bütün bir millet tarafından kullanılan şekli ile bir sanatçının icrada kullanımını ayırmak gerekir. Sanatçının icrada kullandığı özel dil, aynı zamanda onun üslubunu yaratmada da etkildir.

0.2.3.5. Hacim veya Kapasite:

Destanlardaki gibi toplumu ilgilendiren önemli konular işlendiğinde, bu sanat icrâsının metni ve melodisi büyük hacimli olur. Hacim ve kapasite hem anlatının konusuna, hem anlatıcıcnın yeteneği ve dinleyicinin arzu ve isteğine bağlı olarak değişir. Örneğin; "Göroğlu Destanı" daha uzun olurken, "Gülendem Destanı" daha kısadır.

0.2.3.6. Müzik Aleti:

Destan geleneği şekillendiğinden beri müziksiz, melodisiz kalmamıştır. Melodi icrâsının temel şartı sayılan müzik aleti ilk dönemden eski döneme, orta çağa ve bugüne belli oranda değişişerek ve gelişerek ulaşmıştır. O, sanat icrâsının vazgeçilmez bir unsurudur. Uygur destan anlatıcılarının kullandıkları müzik aletleri İkinci Bölüm'de yer

alan “Uygur Destan İcrasına Eşlik Eden Müzik Aletleri” adlı kısımda ayrıntılı olarak tanıtılacaktır.

0.2.3.7. Anlatıcı:

Anlatıcı üretici konumundadır. O, döneminin dili ve sazı vasıtasıyla ve de edebî sanatlardan yararlanarak metni oluşturur, yaratır, hafızasında korur ve kendinden sonrakilere aktarır. Melodiden yararlanır. Anlatıcının hiçbir müzik aletini kullanmayı bilmemesi Uygur destancılığında bir eksiklik sayılır. Anlatıcı ve özellikleri İkinci Bölüm’de yer alan “Uygur Destan Mektepleri ve Destan Anlatıcıları” adlı kısımda tartışılacaktır.

0.2.3.8. Anlatım Yeri:

Bir sanat icrâsı olan destanın, anlatılması için geleneklere göre uygun yer bulunması gerekir. Destan her yerde anlatılmaz. Örneğin; toylar, bayramlar vb. gibi kutlamalar, anlatım yeri için uygun olup, bu toplantıların yapıldığı yer, anlatımın da yeridir.

0.2.3.9. Anlatım Zamanı:

Destan anlatımı özel günlerde, eskiden toy diye adlandırılan etkinliklerde icrâ edilir. Eserin hacmi büyük olduğu zaman istenen herhangi bir zamanda icrâ edilmesi mümkün değildir. Ancak küçük hacimli olanlar istenen herhangi bir zamanda icrâ edilirken, genellikle büyük hacimli olanlar muayyen zamanlarda anlatılır. Destanın anlatım yeri olarak belirttiğimiz toy, bayram, düğün, şölen vb. gibi kutlamalar ve savaşa veya ava gidiş ve dönüş zamanları gibi bütün toplum için önemli olan olaylar destanın anlatım zamanıdır.

0.2.3.10. Dinleyici:

Destanın icrâsı sırasında, destan dinleyicisi en belirleyici etkenlerden biridir. Dinleyici çok eski dönemlerde han/kağanlar dâhil bütün toplumdu. Dinleyici topluluğunda meydana gelen değişmeler, anlatıcının eseri değiştirmesine sebep olmuştur. Dinleyici topluluğu hem kendisi hızla değişen hem de diğer halkaları

değiştiren roldedir. Bütün halkalar sosyal çevreden etkilenir, ama en fazla dinleyici topluluğundan etkilenir. Bu on halkanın her biri kendi başına önemli olduğu gibi, ayrı ayrı ele alınarak incelenebilir. Ancak, asıl önemli olan husus, bunların bir arada, bir sistem bütünlüğü oluşturduğunda ortaya çıkar. Söz konusu halkalar ve onların oluşturduğu sistem bütünlüğünü aşağıdaki şemadan yararlanarak göz önümüzde canlandırmak mümkündür.

Şekil 2'deki her bir üçgen bir halkayı temsil etmekte olup, bu halkalar aşağıda ifade edilmiştir.

D1: Millî şuur, millî bilinç ve millî kutsallık
D2: Anlatı/metin
D3: Dinleti/melodi
D4: Dil
D5: Hacim veya kapasite
D6: Müzik aleti
D7: Anlatıcı
D8: Anlatım yeri
D9: Anlatım zamanı
D10: Dinleyici

Şekil 2

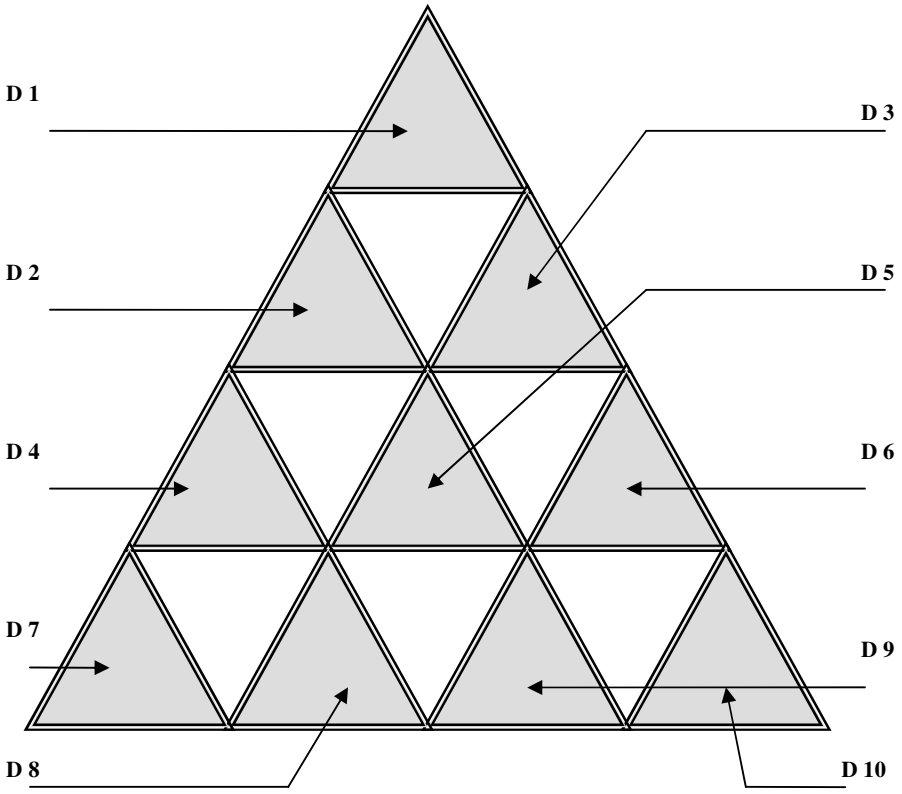

0.2.4. Uygur Oniki Makamı ile Karşılaştırma

Türk boylarının destan geleneği, çok eski dönemlerden günümüze kadar gelmiştir. Söz konusu geleneğin tarihi ile Türk boylarının tarihi yaşıttır. Diğer bir ifadeyle, Türk boylarının tarihindeki bütün olaylar, değişimler, inişler ve çıkışlar bu geleneğe de yansımış durumdadır. Hiç şüphesiz ki, Türk tarihinin en büyük dönüm noktası İslamiyet'in kabulüdür. Dolaysıyla bu gelenek genelde İslamiyet öncesi ve sonrası şeklinde iki döneme ayrılır. Ama biz bu uzun dönemi dört devreye ayırmayı uygun bulduk. Bu dönemler şunlardır; Birinci dönem, en eski çağlardan Miladî 6. yüzyılın ortalarına kadar, ikinci dönem, 6. yüzyılın ortalarından İslamiyet'in kabulüne kadar, üçüncü dönem İslamiyet'in kabulünden 16. yüzyıla kadar, dördüncü dönem 16. yüzyıldan günümüze kadardır. 16. yüzyıldan sonra Türk boyları destan geleneğinde eskiden gelen ortak unsurların korunmasıyla birlikte boylara has bazı farklılar belirginleşmeye başlamıştır. Bütün Türk boylarının destancılık gelenekleri, sözünü ettiğimiz o yüzyıllardan itibaren yeni bir dönem oluşturmuş durumdadır. Uygur destan geleneğinde de bu dönemde "yeniden yapılanma" diyebileceğimiz bir değişim gerçekleşmiştir. 1514 yılında, şu andaki Doğu Türkistan topraklarının tamamını ve çevredeki bazı bölgelerin bir kısmını kapsayan Yarkent Hanlığı kurulmuştur. Bu hanlık Uygurların siyasi ve dini bakımdan birlik oluşturması, bölgedeki Türkleşme sürecinin tamamlanması ve yerleşik kültürün nispeten gelişmesi niteliğini taşımaktadır.[156] Uygur 12 makamı bu devrin mahsulü olup, sürekli gelişmiştir.

Uygur 12 makamı, isminden de anlaşıldığı gibi 12 takım Uygur makamını ifade etmektedir. Her bir (takım) makam "çong (büyük) nağme", "destan", "meşrep" olarak üç bölümden müteşekkildir. "Çong (büyük) nağme", mukaddime ve belli sayıdaki nağmeyi; "Destan", halk edebiyatındaki ünlü destanlardan seçmeleri; "Meşrep" ise özellikle halk danslarına uygun nağmeleri içerir. "Çong nağmelerin güfteleri" Uygur klasiklerinin şiirlerinden, "destanların güfteleri" aynı ismi taşıyan destanlardan, "meşreplerin güfteleri" ise koşmalardan (türkülerinden) ve klasik şiirlerden alınmıştır. "Çong nağmelerde" koşmaların (türkülerin) ve destanların, "destanlarda" klasik

[156] Wei Liang–tao. *Yarkent Hanlığının Tarihi Hakkında Umumi Beyan*. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1999, s. 63.

şiirlerin, "meşreplerde" destanların ve klasik şiirlerin kullanıldığı durumlar da bazen görülmektedir. Şarkılı, danslı, müzikli bu sanat icrâsı hem klasik edebiyat örneklerini, hem halk edebiyatı örneklerini, hem sanat müziğini, hem de halk müziğini içinde barındırmaktadır. Makam icrâsında çok çeşitli çalgı aletleri kullanılır, ama her icrâ sırasında, belli bir saz ön plana çıkarılır. İcrâda, "satar", "tambur", "rebap", "sapayı", "def", "dutar", "gicek"[157] vb. gibi sazlar yaygın olarak kullanılır. Sazcıların sayısı, duruma göre, iki kişiden 20–30 kişiye kadar değişir. Makam icrâsı zaman ve diğer ihtiyaçlara göre ayarlanır. Bazen birkaç makam peş peşe, bazen tek bir makam baştan sona kadar icrâ edilir. Günümüzde mevcut Uygur 12 makamı 255 nağme ve 2658 mısradan ibarettir. 12 Makamın tamamını ara vermeden icrâ etmek gerekirse bir gece bir gündüz yani tam 24 saat sürer.

Uygur Oniki Makamı, destan değildir. Ama Oniki Makam'ın icrâsı destan icrâsı ile paralellik arz etmektedir. Bir önceki kısımda ortaya koyduğumuz on halka boyunca destanlarla Oniki Makam'ı mukayese ettiğimizde, halkaların çoğunda bir devamlılık ön plana çıkmaktadır. Buradaki "devamlılık" Uygur destan geleneğinin 16. yüzyılda sona ermediğini, Oniki Makam'ın da bir çeşit sanat icrâsı olarak o dönemde başlamadığını ve yeni şartlar altında Türk boyları destan geleneğini devam ettirdiğini ispat etmeğe yetmektedir. Uygur Oniki Makamı, "Dede Korkut Kitabı" veya "Manas Destanı" gibi Türk boyları destan geleneği çerçevesinde oluşmuştur. Bu eserler arasında temel konularda benzerlikler bulunmaktadır. Farklılıklar da mevcuttur. "Dede Korkut Kitabı"nda kısa ama işlenmiş ifade şekline, "Manas Destanı"nda manzum bir metne ve mükemmel olay örgüsüne, Uygur Oniki Makamı'nda ise müzikli ifade işlevine ağırlık verilmiştir. Bunların tamamı esas itibariyle aynı kaynaktan; Türk boyları destan geleneğinden beslenmektedir ve kökleri Oğuz Kağan Destanı'na inen, "millî şuur" adı verilen Türklük bilinci ve millî kutsallığı, geleneksel sanat icrâsı aracılığıyla yerine getirme işlevini üstlenmiştir. Bu düşünceden hareket ederek, Türk boyları destan geleneği ile Uygur Oniki Makamı'nı birbirine bağlamayı ve çalışmamızda bu iki yapıyı birlikte değerlendirmeyi benimsedik. ***Şekil 3***'te Uygur Oniki Makamı ile destan icrası arasındaki ilişkiyi vurgulamaya çalıştık.

[157]Uygur geleneksel sazlarından olan "Dutar", "Çifte-Telli"ye benzer, "Gicek" ise telli - sürmeli sazdır.

Şekil 3 **D:** Destan Halkası **M:** Makam Halkası

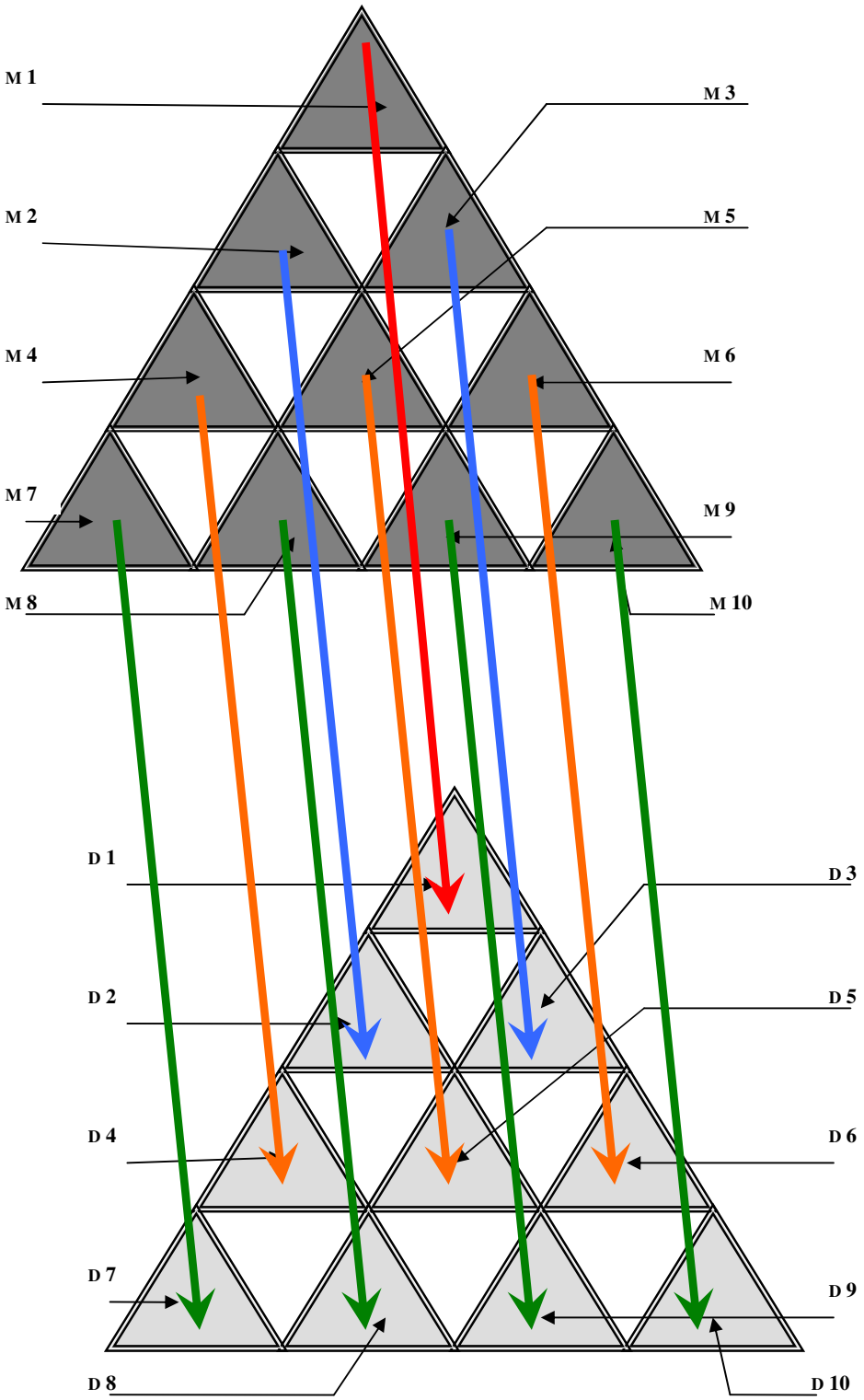

0.2.5. Uygur Destanlarının İnceleme Dairesi

Uygur destanlarının incelenmesinde kullanılabilecek dördüncü ve son yöntem unsuru Uygur destanlarının öncelikle hangi kültür çevresi içinde incelenmesi gerektiği konusudur. Eskiden yapıldığı gibi, Uygurlara ait bir destan metni ile Altay dil ailesindeki diğer bir millete ait bir destan metninin mukayese edilmesi sonucunda bazı ortak motiflerin belirtilmesi bilimsel beklentileri tatmin etmemektedir. Biz Uygur destanlarını, sadece birer metin şeklinde değil, Uygur destan geleneği halinde Türk boyları destan geleneğinin bir parçası olarak algılanmasını ve Altay dil ailesine mensup Moğol, Tunguz dil grubundaki diğer milletlerin destancılık gelenekleriyle ilişkili olarak incelenmesi görüşünü savunmaktayız.[158] Uygur destanları, Altay dil ailesine mensup ve Şaman dinine itikat eden milletler tarihinin belli döneminde, Avrasya bozkırlarında, hep birlikte oluşturdukları kültür çevresi içinde destan geleneği olarak ilk şeklini almış ve o esasta gelişmiştir. İslamiyet'in kabulünden sonraki Arap-Fars kültürünün Uygur destan geleneği ve destanları üzerindeki belirgin etkileri, herkesçe kabul edilen genel bir görüş olduğundan, burada ayrıntılı olarak değerlendirilmeyecektir. İslamiyet'ten önce Uygur destanlarının, destan geleneği ve ilgili kültür çevresi içinde hangi dairede incelenmesi gerektiğine açıklık getirmeliyiz.

Avrasya bozkırları genelde Türkler, Moğollar, Tunguzlar ve diğer halkların faaliyet gösterdiği büyük bir alandır. Aktörleri, oyuncuları ve izleyicileri olan komik, trajik oyunlar sergilenen muhteşem bir siyasi sahnedir. Aynı zamanda Altay dillerinin yaygın kullanıldığı ayrı bir kültür alanıdır.

Yaklaşık 20 milyon km²'lik geniş coğrafya parçası, üzerinde taşıdığı bütün varlıkları etkileyecektir.[159] İklim ve coğrafi özellikleri gereği, eski dönemlerde bu alanda yaşayanlar genellikle avcılık ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. İnsanoğlunun çocukluk döneminde uğraştığı üretim şekli, onun mantık ve fikir dünyasına silinmez mührünü basacaktır. Uzun bir zaman geçtikten sonra da, o illerin padişahlarının hepsi

[158] Manduhu. *Çin'deki Altay Dilini Kullanan Milletlerin Efsaneleri.* Pekin: Milletler Neşriyatı, 1997; Manduhu. *Çin'deki Altay Dilini Kullanan Milletlerin Halk Edebiyatları.* Pekin: Merkez Milletler Üniversitesi Neşriyatı, 2003; Abdulhakim Mehmet. *age.* 1999, vb. gibi çalışmalarda Uygur destanları Altay dil ailesi çerçevesinde ele alınmış olmalarına rağmen, sadece metinleri ilişkilendirmekle sınırlı kalmışlardır.

[159] Osman Nedim Tuna'ya göre Altay dilleri alanının yüz ölçümü 19 878 368 km²'yi bulmaktadır. *Türk Dünyası El Kitabı. C. II.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992, s. 7.

avcılık düşkünü, halkı at ve diğer hayvanlar sevdalısı olacaktır. Elverişli tarım alanlarını yaylaya dönüştürecek, çiftçileri hayvancılık yapmaya mecbur edeceklerdir. Böyle bir coğrafya ve hayat tarzına sahip olan toplumlar kahramanlarını şöyle tasvir edecektir:

"Kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi; omuzları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi. At sürüleri güder, ata biner ve av avlardı.

Kırık kündin song bedükledi, yüridi, oynadı. Adakı ud adakı teg, billeri böri billeri teg, yagrı kiş yagrı teg, kögüzü adug kögüzü teg irdi. Bedeninüng kamagı tük tülüklüg irdi. Yılkılar küteye turur irdi; atlarka mine turur irdi; kik av avlaya turur irdi."[160]

Kahramanları gerektiğinde hayvanlarla dostu, arkadaşı gibi konuşacaktır:

"Karanlık akşam olunca günü doğan
Kar ile yağmur yağanda er gibi duran
Kara koç atları gördüğünde kişnettiren
Kızıl deve gördüğünde bağrıştıran
Akça koyun gördüğünde kuyruk çarpıp kamçılayan."[161]

Üretim ve coğrafya ortaklığı, Türk, Moğol, Mançu-Tunguzların eski kültürleri arasındaki benzerlik veya yakınlığın temel unsurudur. Onlar ortak bir dine, yani Şaman dinine inanmışlardır.[162] Bu inanç sistemi veya dini kabul eden millet ve toplulukların hepsi geçmişte aynı inanışların etkisi altında kaldıkları için, bütün sosyal kurumlarında benzerliklerin olması gayet doğaldır. Sonraki din değiştirmeler, söz konusu milletleri farklı inanç ve uygulamalara yönlendirmiş, birbirini kesin olarak reddeden duruma getirmiş olsalar bile, ortak dine itikat ettikleri dönemlerde yarattıkları benzer kültürel değerlere ait unsurlar tamamen silinmemiştir. Günümüzde Türk, Moğol, Tunguz (Mançu) halkları arasında Şamanlık inancına ait açık veya kalıp değiştiren birçok unsurun mevcut olması bunun ispatıdır. Tarihte, Şaman dinine inanan milletlere ilgili konuları farklı bir çerçeve içinde araştırmak gerekmektedir.

---

[160] Muharrem Ergin. *age.* s. 29-30

[161] Muharrem Ergin. *Dede Korkut Kitabı.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2000, s. 44.

[162] A. İnan. *Tarihte ve Bugün Şamanizm.* Ankara: TTK Yayını, 1986.

Onlar ortak bir dil ailesine yani Altay dil ailesine ait dilleri kullanmışlardır. Altay Dilleri teorisi, Türk Moğol Tunguz (Mançu dâhil), Kore ve Japon dillerinin, "Altay Dil Ailesi" adı verilen, ortak bir kaynaktan geldiği görüşünü savunan bir teoridir. Buna göre, bu diller Altay dil ailesinin üyeleridir.[163]

Aşağı, yukarı 150 yıllık zaman dilimi içinde çeşitli tenkitler yapılmasına karşın, bu teoride büyük gelişmeler yaşanmıştır. Altay dil ailesindeki dillerde ortak noktaların bulunduğu (nedeni ne olursa olsun) çoktan kabul edilmiştir. Dil bilimciler savundukları teorinin araştırma sahasıyla ilgili sınırlarını net olarak çizmişlerdir. Bir dil ailesini oluşturan nedenlerin yakınlığı ne derecede ise, o dil ailesinde dille ilişkili yaratmalardaki yakınlık da o derecede olacaktır. Dolaysıyla, Altay dil ailesinde yer alan Türk, Moğol, Tunguz (Mançu dâhil) dilleriyle ilişkili bütün yaratmaların birbirlerine yakın olması ve ortak bir gövde şekillendirmesi açık bir gerçektir.

Yukarıda bahsettiğimiz coğrafya, üretim şekli, din ve dil ortamında, yüzyılları kapsayan zaman dilimi içinde, bu geniş alanda Türk, Moğol ve Tunguz halkları dünyadaki diğer kültürlerden farklı, sadece ve sadece Avrasya coğrafyasına has maddi ve manevi kültür ürünleri yaratmışlardır. Din araştırmacıları Şamanizm üzerine, dil bilimcileri ise Altay dillerindeki ortak terkipler üzerine çalışmalar yapmıştır. Onlar en azından 150 sene önce burasını kendi disiplinlerinin bir araştırma alanı olarak kabul etmiştir. Bu alandaki ortaklık, sadece aynı dine ve aynı dil ailesine mensup olmakla sınırlı değildir. Kesin olarak bunların dışındaki konuları da etkilemiştir.

Destan ve destan geleneği, bu kesin etkilerin altında kalmıştır. Yani destan ve destan geleneği üzerindeki çalışmalarda Türk, Moğol ve Tunguzlara ait yaratmalar ortak bir araştırma alanı oluşturmuştur.[164]

Mukayeseli araştırma yöntemine göre yapılan incelemelerde "kahramanın ağaç kavuğunda bulunması", "sihirli ateş", "cadı" ve "kan emme" gibi özel motifler, sadece Türk boyları destanlarıyla sınırlandırılmaktadır. Ortak noktalar yalnızca Türk boyları

---

[163] *Türk Dünyası El Kitabı.* s. 7.

[164]Söz konusu görüşe yönelik tenkit ve eleştiri sesleri duyulmamakla birlikte, bir kaç çalışmanın dışında, destan ve destan geleneği bu çerçevede ele alınmamaktadır. Manduhu. *Çin'deki Altay Dilini Kullanan Milletlerin Efsaneleri.* Pekin: Milletler Neşriyatı, 1997; Lang Ying. *Manas Üzerine İncelemeler.* Kökhot: İçmoğolistan Üniversitesi Neşriyatı, 1991; Rinçindorj. *Cangir Üzerine İncelemeler.* Kökhot: İçmoğolistan Üniversitesi Neşriyatı, 1994.

içinde aranmaktadır. Bu türdeki sınırlı arayışlar sonucunda, halk bilgisi ürünleriyle, özellikle içinde arkaik unsurların yoğun olduğu destanlar ve mitolojiyle ilgili çalışmalarda malzeme sıkıntısı çekilmektedir.

Oysa bu alan genişletilmelidir. Şamanizmin izleri olan veya İslamiyet'ten önceki kültür ve edebiyat geleneğinden geldiği tahmin edilen bütün ürünler Altay dil ailesinin yayıldığı o geniş alanda değerlendirilmelidir. Kazak ve diğer Türk boylarına ait arkaik unsurların yoğun olduğu destanlardaki meseleler Moğol destanlarıyla, "Manas Destanı"yla ilgili noktalar Moğolların "Cangır Destanı"yla ilişki kurularak incelenmelidir.

Diğer taraftan sözü geçen özel motifler, içinde bulunduğu ortamdan koparılarak hiç bağlantısı olmayan ortamlardaki motiflerle bir yere konulmaktadır. Altay dilinin konuşulduğu alanda üretilen ürünlerin varlık şekli ve içerdiği motifler benzer görünüyorsa bile Hint-Avrupa dil ailesi ve Hami-Sami dil ailesinden farklıdır. Örneğin, "Ateş motifi" Çın Tömür Batur Destanı varyantlarının tamamında yer alan çekirdek motiflerden biridir. Ateş motifinin Altay dil ailesine ait bütün milletlerde mevcut olan ateşe ibadet etmek inancından kaynaklandığını ve Şaman dini ile ilgili olduğunu hatırlatmadan geçemeyiz.[165] Söz konusu motifin Uygur, Sarı Uygur, Özbek, Kazak, Kırgız, Moğol, Elinçün, Evinke ve Mançu gibi Altay dil ailesindeki halklar ve Hui, Tacik gibi başka bir dil ailesindeki halklar arasında da mevcut olduğunu bilinmektedir.[166] Hatta daha çok sayıdaki milletlerin halk bilgisi ürünlerinde de bu motif aynı ya da benzer olarak bulunabilir.

Bir özel motifi veya kültür motifini Altay dil ailesi ve Şaman dininin yayıldığı o geniş alana götürmemek ne kadar yanlışsa, o motifleri dil sistemi, dinin dağılım alanı ve kültür çevresini dikkate almadan sınırsız bir daireye bırakmak da o kadar yanlıştır. Oysa bu alan araştırma amacına göre belirlenmeli ve araştırmadaki birimler Şaman dini ve Altay dili açısından sınırlandırmalıdır. Aynı alanı araştırma objesi olarak gören din ve bilhassa dille ilgili disiplinlerin başarıyla yararlandıkları kuram ve yöntemlerin bulgularından yararlanarak destan ve destan geleneğiyle ilgili konular işlenmelidir.

---

[165] Abdulhakim Mehmet. *age.* s. 84.

[166] Abdulhakim Mehmet. *age.* s. 88.

Kısacası, birbiriyle karşılaştırılacak yaratmalar ve kültür unsurlarının hangi yöntemle ve nasıl bir kuramsal çerçeve içinde ele alınacağı açıklanmalıdır. Aksi takdirde, inceleme konusu belirsizleşmektedir.

Altay dil ailesine ve Şaman dini topluluğuna paralel olarak, bu milletlerin destan geleneği ve destanları oluşmuştur. Moğol dil grubuna paralel olarak, Moğol boyları destan geleneği, Türk dil grubuna paralel olarak da Türk boyları destan geleneği oluşmuştur. Bir de bunların çeşitli alt grupları mevcuttur.

Uygur destan geleneği ve Uygur destanlarından söz ederken, onun Türk boyları ve Altay Dil Ailesi'ndeki milletlerinin destan geleneği içinde yer aldığı hiçbir zaman unutulmamalıdır. Ama bu tez çalışmasında, konu itibarıyla genel olarak Uygurlara ait destanlar üzerinde durulacaktır. Zaman zaman diğer Türk boylarının ve bazen Altay dil ailesindeki diğer milletlerin destancılık gelenekleriyle ilgili kaynak ve bilgilerden de yararlanacaktır. Aşağıdaki şekil bu dil ve destan geleneğinin ilişkisini göstermektedir.[167]

Şekil 4

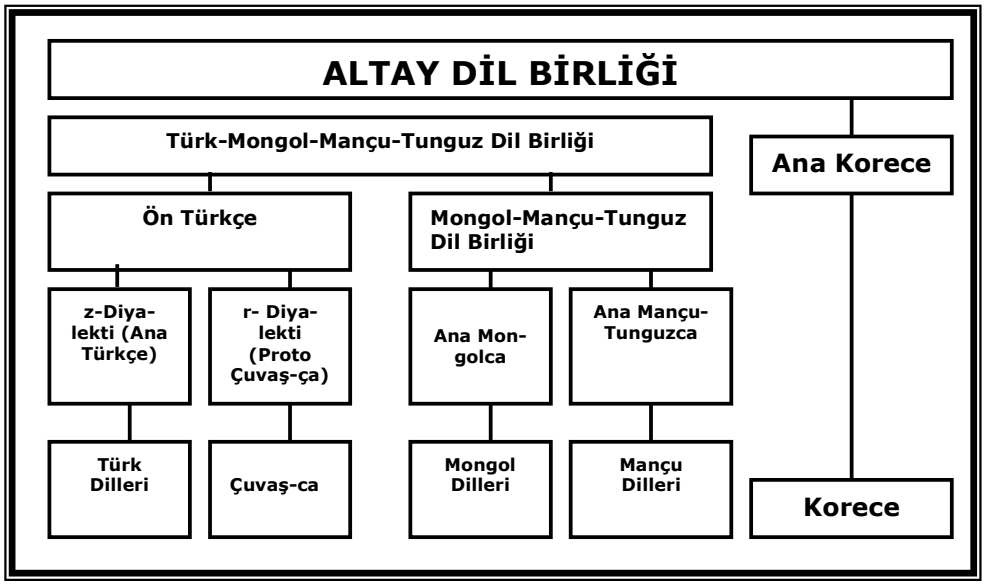

[167] N.Poppe. *Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri.* Çev. Z. Kaymaz. İstanbul: Toz Grafik, 1994, s. 16.

I. BÖLÜM:

DESTAN TÜRÜ VE DİĞER ANLATI TÜRLERİYLE İLİŞKİSİ

Çalışmamızın giriş kısmında bilgi verdiğimiz Uygur destanlarıyla ilgili araştırma ve incelemelerin tanıtımı ve destan araştırmalarında kullanılan ve kullanılabilecek yöntemlerle ilgili açıklamalardan sonra, bu bölümde destan araştırmalarında kullanılan terim sorunları ve bir anlatı türü olarak destan türünün ilişkili olduğu diğer anlatı türleri arasındaki ilişki üzerinde durmanın yararlı olacağı düşüncesindeyiz. Bu nedenle ilk sırada, destan araştırmalarında kullanılan genel ve özel bazı terimleri tartışacak ve daha sonra destan türünün diğer anlatı türleriyle ilişkisi konusunu ele alacağız.

1.1. Bir Anlatı Türü Olarak Destan

Çalışmamızda öncelikle, Uygur halk edebiyatıyla, bilhassa Uygur destanlarıyla ilgili bazı terimlerin Uygur sahasındaki ve Türkiye'deki kullanımları üzerinde durmak ve söz konusu terimler arasındaki farklılıklara açıklık getirmek gerekmektedir.

Konumuzla ilgili terimlerin bir kısmı Uygur sahası ve Türkiye'de aynı şekil ve anlamda, bir kısmı ise farklı şekil ve anlamlarda kullanılmaktadır. Bazı terimlerin sözcük şekilleri Uygur sahası ve Türkiye'de aynı olmasına rağmen, ifade ettikleri kavramların farklı oluşuna ayrıca dikkat çekmek gerekir.

Üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise, konuyla ilgili çeşitli çalışmalarda bir taraftan, aynı esere farklı türler içinde yer verilirken, diğer taraftan ayrı türlerdeki eserlerin aynı kategoride değerlendirilmesi meselesidir.

Böylesi ayırma veya sınıflandırmalarda kullanılan yöntem hakkında verilmesi gereken bilgi ise göz ardı edilmekte, kullanılan ilke ve yöntem hakkında ya hiç bilgi verilemekte ya da çok sınırlı olarak verilen bilgi ile konu daha karmaşık hale getirilmektedir.[1]

[1] Oğuz Kağan Destanı için kullanılan "Oğuzname Efsanesi", "Oğuzname Rivayeti", "Oğuzname Eposu", "Oğuzname Destanı" vb. gibi ifadeler bu adlandırma ile ilgili örneklerin biridir. Bkz. Abdulhakim Mehmet. *Çın Tömür Batur Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999. s. 6.

Destan veya genel olarak halk bilimi araştırmalarında kullanılan terimlerin tek başlarına kullanılması ve anlam vermeleri yerine, onların bağlı oldukları araştırma kuramı ve yöntemlerinin şemsiyesi altında kullanılmaları daha uygundur. Çünkü terimlerin ifade ettikleri kavramlar böylece daha da belirginleşecektir. Araştırma kuram ve yöntemleri ise, bir fikir veya görüşün, dolaysıyla bu fikir ve görüşlerin sahibi olan insanoğlunun ve onun çok yönlü çevresinin etkisinden çok uzakta değildir.

Aşağıda "destan" teriminin içinde yer aldığı temel bazı terimler ve destan icrâsıyla ilgili önemli bazı terimler üzerinde duracağız. Bunlar üzerinde durmamız konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için olup, bu terimleri iki grup halinde vermeyi uygun bulduk. Birinci grupta onbir terim bulunmakta olup, bu terimler daha çok destan türünün içinde yer aldığı alanı ve destan türünün ilişkili olduğu diğer anlatı türlerini içermektedir. Bunlar;

1. Halk Bilimi (Folklor).
2. Halk Edebiyatı.
3. Mit ve Mitoloji.
4. Efsane.
5. Rivayet.
6. Masal.
7. Epos, Epope, Epik.
8. Halk Hikâyeleri.
9. Halk Şiiri.
10. Makam.
11. Destan.

İkinci grupta sekiz terim bulunmakta olup, bu terimler destan yaratım ve aktarımını gerçekleştiren sanatçıları kapsamaktadır. Bunlar;

1. Şaman
2. Bakşı / Baskı.
3. Jırav/Cırav.
4. Akın.
5. Âşık.
6. Kıssahan.

7. Meddah.
8. Destancı.

1.1.1. Halk Bilimi (Folklor):

"Halk Bilimi'ni kendilerine akademik alan olarak seçenlerin çok iyi bilecekleri üzere, ilk defa 1846'da William J. Thoms tarafından ortaya atılan ve 'popüler antikler' ve 'popüler edebiyat' kavramını karşılamak için kullanılan "Folklore" terimi, Türkçe'de 'halkiyât' 'halk bilgisi, hikmet-i avam, budun bilgisi, halkbilim, halk bilimi ve halk kültürü' gibi terimlerle karşılanmış ve karşılanmaktadır. Folklore terimi; Almanca'da 'volkskunde' ve Fransızca'da 'traditions populaires' terimleriyle karşılanmıştır. İngilizce bir terim olan 'folklore' 1891'de yapılan 'Uluslar Arası Folklor Kongresi'nden sonra bütün dünyada, ya İngilizce şekli olan 'folklore', veyahut da her dilde çevirisi yapılmak suretiyle kullanılmaya başlamıştır."[2]

Folklor; terim olarak halk bilimi anlamına gelse de, uluslararası alanda folklorun anlamı ve kapsadığı alan konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Bunun sebebi ise, her siyasi sistemin ve devletin, araştırma amaçlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Önceleri dar bir alanda kullanılan folklor, zamanla gelişerek uluslararası bir bilimsel alan haline gelmiştir. Folkloru genel anlamıyla açıklayacak olursak; uluslar arası bir bilim dalı olup şehir ve köylerdeki halkın hayatı onun inceleme alanı olmuştur. Folklor; yalnız gelişmemiş toplumların halk hayatını incelemekle kalmayıp, aynı zamanda gelişmiş toplulukların hayatını da kendisine konu edinmiştir.

Uygur sahasında "Folklor" terimi genelde "Halk Bilimi", özelde "Halk Edebiyatı" kavramı karşılığı olarak kullanılmaktadır.[3] Folklor biliminin dar anlamdaki konusunda, *"Folklor; halkın sözlü edebiyatını inceler."* gibi görüşler ileri sürülmüştür.[4] Türkiye'de "Folklor" terimi "Halkiyat", "Halk Bilgisi","Halk Bilimi" gibi terimlerle karşılanırken, Uygur sahasında sadece "Folklor" terimi kullanıla gelmiştir. Oysa

---

[2] Metin Ekici. *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri.* Ankara: Geleneksel Yay., 2004. s. 2.

[3] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1999, s. 748.

[4] Abdulkerim Rahman. *Uygur Folkloru*. Çev. Soner Yalçın- Erkin Emet. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

"Halkbilimi" teriminin tercih edilmesi her yönden yararlı olacaktır. Burada, folklor teriminin çağdaş bir tanımını vermek uygun olacaktır.

Dan Ben-Amos kendi şartları ve çevresinde, yani bağlamı (context) içinde Halk Bilimi'ni (Folklor'u) şu şekilde tanımlamaktadır: "*Kendi kültürel çevresinde halk bilgisi bir şeylerin derlenmesi değil, bir işlem veya olgu, tam olarak da nakletme esasına dayanan bir olgudur.*" Araştırmacı görüşünü şu şekilde sürdürür; "*Halk bilgisi (folklore) belli bir zamanda meydana gelen harekettir. Halk bilgisi artistik bir harekettir. Halk bilgisi, yaratıcılık ve estetik kaygıyı içine alır ve bunların her ikisi de kendiliklerinden sanat formlarında birleşmeye yüz tutarlar. Bu anlayışa göre halk bilgisi; sanata ait anlatım yoluyla oluşan karşılıklı bir sosyal etkilemedir. Bu iletişim, konuşma ve mimikle yapılan hareketlerin diğer tarzlarından farklıdır. Bu farklılık kültüre ait gelenekler seti üzerine kuruludur. Bu set, o toplumun bütün üyeleri tarafından tanınır ve ona bütün toplum bağlanır ki, bu durum halk bilgisini iletişimin sanat olmayan şekillerinden ayırır.*"[5]

1.1. 2. Halk Edebiyatı:

Bu terimin Uygur sahasındaki karşılığı, "Helķ Eġiz Edebyati", "Helķ Eġiz İcadi", "El Edebiyatı"[6] ve " Folklor"dur. Bunları da kısaca açıklayacak olursak; halk tarafından yaratılan eserlere "Halk Ağız İcadı" denir. Halk tarafından yaratılan bediî edebiyata ise, "Folklor" denmektedir.[7] "Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü"nde, "Halk Ağız İcadı" maddesi şöyle açıklanmıştır; *"Emekçi halk tarafından doğrudan yaratılan, emekçi halk arasında geniş ölçüde yayılan bir edebiyattır. Efsane, rivayet, halk masalları, halk dramları, elnağme, koşma vb. gibi yaratmaları kapsar.*"[8] Uygur Türkçesinde hazırlanmış ders kitapları ve diğer kaynaklarda, yukarıdaki terimler belli

[5] Metin Ekici. *age.* s. 8.

[6] "El edebiyatı" terimi, "halk edebiyatı"nın karşılığı olarak 1920'li yıllardan itibaren kullanılmıştır. Örneğin, Tengrikul Kutluk. "Uygur El Edebiyatı". Kembigeller Avazı. Almaata: 28 Şubat, 8-30 Mart 1926; Mehemmet Zunun; Adulkerim Rahman. *Uygur Halk Ağız Edebiyatının Esasları.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1982, s. 499; İsmail Tömüri. *İdikut Uygur Medeniyeti.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1998, s. 125.

[7] Mahmut Zeydi. Semet Dugaylı. *Edebiyat Atalguları Luğatı*. Pekin: Milletler Neşriyatı, 1988, s. 258.

[8] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü.* s. 475.

ölçüde genişletilmekle birlikte, sürekli olarak "halkın edebiyatı" olması, "sözlü olması" ve "dil sanatı olması" gibi özellikler ön plana çıkarılmıştır.[9]

Türkiye'de halk edebiyatı terimi için, Prof. Dr. Şükrü Elçin'in ifadesiyle şöyle demek mümkündür: *"Türk edebiyatının bütünü içinde geniş halk kütlesi ile tarikat zümrelerinin edebî zevk, düşünce, inanç ve hayat görüşlerini umumiyetle sade bir dille aksettiren anonim veya ferdi eserlerdir.*"[10]

Halk edebiyatı terimi üzerindeki farklılıkların başlıca nedenlerinden biri "halk" kavramının algılanmasındaki karmaşadır. Aynı "halk" terimi, değişik zaman ve mekân şartlarında aynı olmayan içeriğe sahip olabilmektedir. Bu da halk edebiyatının bağımsız bir bilim dalı olarak şekillenme sürecinde, sosyoloji, antropoloji ve ekonomi kuramlarına ait "halk" kavramını ödünç alıp kullanma alışkanlığından kaynaklanmış olmalıdır. Halk edebiyatının "sözlü olma", "geleneksel olma" ve "gelişme", "varyantlar halinde olma" gibi özelliklerinin farklı biçimde algılanması da bu türdeki farklılıkların meydana gelmesine sebep olmuştur. Uygur sahasında son yıllarda "halk ağız edebiyatı" teriminin "halk edebiyatı" şeklinde kullanıldığı görülmektedir.[11] Terim bu şekliyle yaygınlaşırsa Türkiye'dekiyle aynı olacaktır.

1.1. 3. Mit ve Mitoloji:

"Mit", "Efsane", "Rivayet", "Masal" ve "Halk Hikâyesi" destan türünün yakın ilişkili olduğu anlatı türleri içinde yer almaktadır. Bu türler arasında şekil, yapı, konu, anlatıcı, dinleyici unsurları bakımından benzerlikler bulunmaktadır. Aynı toplum tarafından, aynı kültürel yapı içinde üretilen bu türlerin ortaklıkları, toplumun değerlerini de göstermektedir. Bu türler arasındaki farklar ise tür özelliklerinden ve anlatmaların toplumsal yapıdaki işlevlerinden kaynaklanmaktadır. Bu türlerden birini değerlendirirken, diğerleri ile ilişkisini de göz önüne almak gerekmektedir. Bu nedenle, aşağıda, "Mit", "Efsane", "Rivayet", "Masal" ve "Halk Hikâyesi" türlerinin Uygur sahasındaki adlandırılması ve özellikleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

---

[9] Mehemmet Zunun; Abdulkerim Rahman. *age.* s. 6; Mehemmetcan Sadık. *Uygur Halk Ağız Edebiyatı Hakkında.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1995, s. 24; Osman İsmail. *Halk Ağız Edebiyatı Hakkında Genel Bilgiler.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1998, s. 11.

[10] Şükrü Elçin. *Halk Edebiyatına Giriş.* Ankara: Akçağ Yayınları, 1993. ss. 5-6

[11] Gunnar Jarring. *Uygur Halk Edebiyatının Cevherleri.* Pekin: Milletler Neşriyatı, 1997.

Mit, Uygur sahasında "Mif" şeklinde yerleşmiştir. Mif; Yunanca; "Mythos"-efsane, rivayet sözcüğünden gelmektedir. İlk çağlardaki, kâinat ve hayatın yaratılması, tabiat olayları, tanrılar ve efsanevi kahramanlar hakkındaki inanış ve hayallerini anlatan efsane ve rivayetlerdir.[12] Mitoloji, Uygur sahasında "Mitologiye" şeklinde kullanılmaktadır. Mitologiye; 1. Efsaneler hakkındaki bir bilim dalıdır. 2. Her hangi halkın efsanelerinin bir araya getirilmesidir. Örneğin, Yunan Mitolojisi.[13]

1.1. 4. Efsane:

Efsane Uygur sahasında "Epsane" şeklindedir. *"Efsane; Farsça, fisun, fusun, sihir, evreş, mikir sözcüğünden gelmektedir. Bir tarihi olayı veya geçmişteki bir vakayı fantastik bir tarzda anlatan eserdir. Efsane eski çağ halk ağız icadındaki epik türlerin biridir. Eski çağ efsanelerinin pek çoğunda kahramanlık konusu işlenmiştir. Halkın yabancı istilacı güçlere karşı cesurca mücadeleleri sonucunda meydana gelmiştir."*[14]

"Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü"nde, "Efsane" maddesi şöyle verilmiştir: *"1. Ağızdan ağza, kuşaktan kuşağa geçmekte olan sihirleştirilen hikâye, rivayet, destan. Örneğin; Yunan efsaneleri. 2. Esas temeli olmayan söz, cümleler, uyduruk söylenti. Örneğin; Murat Bek dayımın söyledikleri bir efsanedir. 3. Akıl almayan, abartılan, benzeri görülmeyen olay veya nesne. Örneğin; Çağdaş teknolojinin gelişmesi efsaneleri gerçekleştirebilmiştir."*[15]

Sözlükte bu maddeyi takiben "efsane anlatıcısı" anlamındaki "epsaniçi", "efsane araştırıcısı" anlamındaki "epsaneşunas" ve "efsane araştırma ilmi veya mitoloji" anlamındaki "epsaneşunaslık" terimlerinin yer aldığını da belirtmek yararlı olacaktır.

1.1. 5. Rivayet:

Uygur sahasında da aynı şekil ve anlamda olup "Rivayet" şeklindedir. *"Rivayet; Emekçi halk tarafından icat edilmiş ve halk arasında geniş ölçüde yayılan belli tarihi şahıslar, olaylar, eski dönemdeki yerler, tabiat olayları hakkındaki hikâyelerden*

---

[12] Mahmut Zeydi; Semet Dugaylı. *age.* s. 345.

[13] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü.* s. 303

[14] Mahmut Zeydi; Semet Dugaylı. *age.* s. 34.

[15] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü.* s. 68.

ibarettir. Rivayetlerde belli bir zaman, mekân ve tarihi olaylar, belli tarihi delillere göre açıklanmakla birlikte, onun temel karakterine bakıldığında, o yine de halkın sanat icadıdır. Rivayetlerde olaylar durmadan işlenerek asıl anlamından oldukça uzaklaşmıştır."[16] "Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü"nde, "Rivayet; *belli kişi, nesne, iş veya olay hakkında, halk içinde eskiden beri ağızdan ağza aktarılan, geniş ölçüde yayılan sözlü hikâye ve efsanelerdir."*[17]

1.1.6. Masal:

Uygur sahasında "Çöçek" şeklinde kullanılmaktadır. *"Genelde insanların tabiat hadiseleri hakkındaki tasavvurlarını, insanlar arasındaki sosyal ilişkileri ve çeşitli sosyal olayları fantastik ve ilgi çekici bir şekilde aksettiren halk anlatılarına 'çöçek' denir. Örneğin; 'Açıl sofram, üç kardeşler' vb. gibi."*[18]

1.1.7. Epos, Epope, Epik:

Epos, Uygur sahasında " Epos" şeklinde kullanılmaktadır. "Epos; Yunanca "epos", rivayet, hikâye, koşuk sözcüklerinden gelmektedir. Bu terim, "Edebiyat Terimleri Sözlüğü"nde; *"1. Bedîî edebiyatın lirik ve drama türlerinden ayrı bir türdür. Olayları geniş bir biçimde anlatmayı esas alınan edebî eserler grubuna epik tür veya epos denir. 2. Halk ağız icadındaki kahramanlık veya kahramanlar konusu işlenen destanlara denir. Örneğin: "Oğuzname ", Uygurların eski devirlerdeki etnik tarihi durumunu ve kahramanlık hususiyetini aksettiren bir epos sayılır.*" şeklinde açıklanmıştır.[19]

Epope, Uygur sahasında "Epopiye" şeklinde kullanılmaktadır. "Epopiye; Yunanca "eepopoiia" Yunanistan'da belli bir tarihi olayla ilgili olarak halkın hayatını, mücadelelerini ve kahramanlarını geniş bir biçimde açıklayan eden halk rivayetleri ve

[16] Mehmut Zeydi; Semet Dugaylı. *age.* s. 223.

[17] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü.* s. 569.

[18] Mahmut Zeydi; Samet Dugaylı. *age.* s. 179; *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü*. s. 436.

[19] Mahmut Zeydi; Samet Dugaylı. *age.* s. 401.

koşmalarına epopiye denmiştir. Homer'in "İlyada" ve "Odissa" adlı eserleri bu türdeki klasik epopiyelerdendir. Epopiye; büyük tarihi olayları konu eden eserlerdir.[20]

"Epik" terimi Uygur sahasında "Epik" şeklinde kullanılmaktadır ve anlamı "Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü"nün, "Epik" maddesinde şöyle verilmiştir: *"1. Eposa ait, onda var olan ve tasvir edilen. Örneğin; epik kahraman. 2. Epostan ibaret olan, olay örgüsü olan."*[21]

1.1.8. Halk Hikâyeleri:

Uygur sahasında "halk hikâyesi" terimi bulunmamaktadır. Türkiye'de kullanılan bu terimi karşılayan kavram, Uygurlarda "Halk Destanı" terimidir. Destan teriminin kapsamı, diğer Orta Asya Türk boylarında olduğu gibi, halk hikâyelerini de içermekte olduğundan ayrı bir terim kullanılmamakla birlikte, Türkiye'de "Halk Hikâyesi" teriminin ifade ettiği halk anlatılarının Uygur Türkleri arasında bulunduğu unutulmamalıdır.

1.1.9. Halk Şiiri:

"Halk Şiiri", manzum, mensur veya manzum-mensur karışık olarak icrâ edilen "Destan" türünün, şekil bakımından açıklanmasında kullanılan terimler arasında yer almaktadır. Uygur halk destanlarının bir kısmı "Koşak (Koşma)" nazım şekli kullanılarak icrâ edilir ve bunların ezgili olanlarına ise "Helk Nahşısı (Halk Türküsü)" adı verilir.

Koşma; Uygur sahasında "Ḳoşaḳ" şeklinde kullanılmaktadır. Halk türküsü; Uygur sahasında "Helk Nahşısı" şeklinde kullanılmaktadır. Lirik şiirlerin en eski şekillerinden olan koşaklar, bestelenmeye uygun olarak yaratılan ve birkaç dörtlükten ibaret olan şiirlerdir. En eski dönemlerde koşakların yaratılışı ezgi ile birlikte olmaktaydı. Ancak günümüzde öncelikle güftesi meydana getirilmekte, daha sonra şiir bestelenmektedir.[22]

---

[20] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü.* s. 1280.

[21] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü.* s. 1280.

[22] Mahmut Zeydi; Samet Dugaylı. *age.* s. 272.

1.1.10. Makam:

"Makam" terimi "12 Makam"la eşanlamda olup, Uygur 12 Makamı'nı ifade etmektedir. Uygur Türkçesindeki *"mukam"* terimi, genel anlamda *"Uygur 12 Makamı*"nı karşılamak için kullanılır. Uygur Türkçesindeki sözlük ve yazılı kaynaklara başvurulduğunda "makam" ve *"12 makam"* terimlerinin çağrıştırdığı anlamın sadece müzik ile sınırlı kalmadığı görülür. *"Makam"* sözcüğünün iki anlamı vardır: Birincisi; ahenk şekli (ton) veya küycülük (melodi) kuralları (temperamentologiya) düşüncesi; ikincisi ise, ayrı ayrı nağme, elnağme (sözlü müzik) veya sistemli bir bütün, büyük hacimli müzik eseridir. *"Makam"* sözcüğü Uygur musikisinde günlük kullanımda da melodi (müzik) ve müzikçilik anlamı ile birlikte, nispeten büyük hacimli müzik (melodi), şarkı, dans karışımı elnağme (sözlü müzik) anlamını ifade eder.

1.1.11. Destan:

Bu terim, Uygur sahasında "Dastan" şeklinde kullanılmaktadır. *"Destan şiirdeki büyük epik türlerden biridir. Çok erken dönemlerde meydana gelmiştir. Destanlarda mükemmel olay örgüsü bulunur, kahramanların belirgin tiplemesi vardır. Olay örgüsü sıkı ve uyum içinde şekillenir. Dolaysıyla destanların hacmi büyük ve işlenen konu derin olur. Destanlar; nesir türlerdeki roman ve uzun hikâyelerin meydana gelmesinde temel olmuştur. Ama modern edebî yaratmalarda o yine de hayati gücünü koruyarak; tema ve şekil özellikleri bakımından gelişmesini sürdürmektedir. Destanlar, tema özelliklerine göre; 'tarihi destan'; türüne ve ifade özelliğine göre 'lirik destan' türüne ayrılır".*[23]

"Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü"nde, "Destan" maddesi şu şekilde açıklanmıştır: *"1. Şiirle yazılmış büyük hacimli eser; poema: destan yazmak. 2. Halk kahramanları hakkında sözlü şekilde yayılan epik eser; Uygur halk destanları."*[24]

Uygur sahasındaki kaynaklarda destan terimi ile poema terimi birlikte değerlendirilmekte olduğu için burada, kısaca poema terimi hakkında bilgi vermek gereklidir.

Poema; Yunanca "poiema" sözcüğünden gelmekte ve destan terimiyle eş anlamda kullanılmaktadır. *"Poema; Şiiri rivayet, şiiri kıssa veya şiiri hikâyelerin genel*

[23] Mahmut Zeydi; Samet Dugaylı. *age.* s. 89.

[24] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü.* s. 498.

adı olup, Doğu edebiyatında (Doğu ülkeleri edebiyatında) bu türdeki eserlere destan denilmektedir. Uygur klasik edebiyatında çok sayıda destan mevcuttur. Yusuf Has Hacif'in 'Kutadgu Bilig' destanı dünya edebiyat hazinesinde yüksek bir yere sahiptir. Söz konusu destanın Almanca, Fransızca ve Rusça tercümeleri bulunmaktadır. Nevai'nin 'Hamse'sinde beş destanı vardır. Eskiden bugüne kadar bakıldığında destancılığın nesri eserlere göre daha da geliştiği gözükmektedir".[25] "Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü"nde, "Poema" terimi için "Destan" maddesine bakılması söylenmektedir.[26]

Buradaki "Destan" teriminin anlamı oldukça geniştir. Söz konusu anlam içinde, öncelikle "şiirle yazılan büyük hacimli eserler" yer almıştır ve bu türdeki eserler, "Poema" terimi ile de adlandırılmıştır. Şiir şeklindeki rivayet, kıssa, hikâye ve diğer türdeki hacmi büyük olan eserlerin tamamı bu çatı altında toplanmıştır. Yusuf Has Hacip'in "Kutadgu Bilig" adlı eseri, Ali Şir Nevai'nin "Hayretü'l Ebrar", "Ferhad ü Şirin", "Leyli vü Mecnun", "Seb'a-i Seyyare", "Sedd-i İskenderi" gibi destanlardan oluşan "Hamse"si bunlara örneklerdir. "Destanların, modern edebî yaratmalarda hayati varlığını muhafaza ederek, her yönden gelişmekte olduğu"[27] görüşüne göre ele alındığında, terimin kapsam alanı daha da genişlemektedir.

Bahsi geçen anlam içinde yine "halk kahramanları hakkındaki ağızdan ağza aktarılan epik eserler" yer almıştır. Bu türdeki eserler veya buların bir kısmı "Epos (Epope)" terimi ile adlandırılmış ve İlyada, Odissey ve Oğuzname destanları örnek olarak gösterilmiştir. Burada, "Destan" teriminin hem yazılı edebiyattaki, hem de sözlü edebiyattaki "Destan" ve diğer isimleri; örneğin; "Epos", "Epope", "Poema", taşıyan iki çeşit şiir biçiminde eseri ifade ettiğini söylemek mümkündür. Ama daha alt gruplar veya genel durum için, ilgili terimin standart bir şekilde kullanıldığından bahsetmek pek mümkün değildir.

Şükrü Elçin, "Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu" başlıklı yazısında "Destan" teriminin yazılı ve sözlü edebiyatı kapsayan anlam dairesini çizmiş ve alt

[25] Mahmut Zeydi; Samet Dugaylı. *age.* s. 139.

[26] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü.* s. 222.

[27] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü.* s. 1280.

gruplardaki farklarını göstermiştir.[28]

Destan teriminin daha yeni bir tanımını yapmak istersek hareket noktamız sadece eldeki metinler olmamalı, yani bakış açımız metin merkezli bir yaklaşımdan kaynaklanmamalıdır. Destan tanımında, metni ve metni oluşturan şekil, konu vb. gibi unsurlar yanında, anlatıcı, anlatma yeri, şekli ve anlatım tarzını da ele alan "icrâ merkezli" bir bakış açısıyla konuya yaklaşmak daha yerinde olacaktır. Yine de bu yaklaşıma fonksiyon (işlev) ölçütünü de eklemek gerekmektedir.

Karl Reichl metin özelliklerine ve icrâya gönderme yaparak destanı şöyle tanımlamaktadır: *"Şiir halinde veya nazım ve nesir karışık halde bir anlatı, birden fazla epizodu içine alacak bir uzunluğa sahip ve de şahsi sahneleri ayrıntılı olarak (tek kişilik konuşmalar ve şiirlerle veya karşılıklı konuşmalar ve şiirlerle) anlatmaya izin veren bir anlatıdır. Bu şekil özelliklerinden daha önemli olan bir özellik ise ölçüdür. Anlatmaya dayalı bir hadise olarak tarif edildiğinde destan, bir şölen havasında, usta bir şair-destancı tarafından (ve sadece ustaların anlattıklarından öğrendiklerini söyleyebilen çırak- şair destancılar tarafından) özel bir söyleyiş ve anlatış tarzıyla ve bir kural olarak da bir müzik aleti eşleğinde icrâ edilen bir anlatmadır. Bir dinleyicinin kafasında, onun bir destan dinleyip dinlemediği konusunda hiçbir zaman bir şüphe uyandırmaz."*[29]

Metin Ekici, "Millî Folklor" dergisinin 53. ve 54. sayılarında yayımladığı "Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında I-II" başlıklı yazısında, terimin daha yeni bir tanımını yapmıştır.[30]

Karl Reichl'in görüşlerinden de yararlanan Metin Ekici, konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: *"Sonuç olarak destan; bir millet veya toplumun hayatında derin bir iz bırakmış olaylardan kaynaklanıp; çoğunlukla manzum, bazen de manzum – mensur karışık; birden fazla olayın aktarımına izin veren genişlikte; usta bir anlatıcı tarafından veyahut da ustalarından öğrendiğini aktaran bir çırak tarafından, bir*

---

[28] Şükrü Elçin. *Halk Edebiyatı Araştırmaları.* C. I, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997. s. 33.

[29] Karl Reichl. *Türk Boylarının Destanları: Gelenekler, Şekiller ve Şiir Yapısı.* Çev. Metin Ekici. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002. s. 124.

[30] Metin Ekici. "Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında-I" Millî Folklor Dergisi. Sayı: 53, Ankara: 2002, ss. 27-33; Metin Ekici. "Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında -II". Millî Folklor Dergisi. Sayı: 54, Ankara: 2002. ss. 11-18.

dinleyici kitlesi önünde bir müzik aleti eşliğinde ya da bir melodiyle anlatılan; sözlü olarak anlatılanlardan bazıları yazıya geçirilmiş; bir milleti veya toplumu sonuçları bakımından ilgilendiren bir kahramanlık konusuna sahip; dinlendiğinde veya okunduğunda millî değerleri, şahsi değerlerin üstünde tutmayı benimseten sözlü veya yazılı edebî yaratmalardır."[31]

Görüldüğü gibi, burada söz konusu olan destan kavramı, "Bağlam Merkezli Kuramsal Yaklaşım"ın bir parçası olup, o anlatıcının dinleyici kitlesi önünde sergilediği bir sunum, bir icrâ veya destan metninin de içinde bulunduğu çeşitli halkalardan oluşan canlı bir sistemdir. O, bir ürün, bir metin veya bir nesneden ibaret olmadığından dolayı, "Metin Merkezli Kuramsal Yaklaşım" sonucunda ortaya konulan destan kavramından tamamen farklıdır.

1.2. Türk Dünyasında Destan Anlatıcıları

Çalışmamızın bu kısmında Türk dünyasında destan anlatıcıları için kullanılan terimler üzerinde durulmuştur. Uygur sahası destan geleneğinde destan anlatıcıları için kullanılan terimler ve bu anlatıcılarla ile ilgili değerlendirmeler ise II. Bölüm'de verilmiştir.

1.2.1. Şaman

Türk dünyasında hangi ad ile anılıyor ve hangi tür metinleri anlatıyor olursa olsunlar, destan anlatıcılarının yetişmesi, destan anlatımı ile ilgili temel becerileri kazanması ile Şamanlığa giriş ritüeli arasında birebir benzerlikler vardır. Şamanlığın, şaman olacak kişiye bir rüya ile bildirilmesi ve bu rüyanın neticesinde bazı niteliklerin (sağaltma, öbür dünya ile iletişim vb. gibi) kazanılması ile destan veya hikâye anlatıcılarının saz çalma, irticalen şiir söyleme vb. gibi yeteneklerini, gördükleri bir rüya sonucunda elde etmeleri birbiri ile paralellik arz etmektedir.[32]

---

[31] Karl Reichl. *age.* s. 17-18.

[32] Şamanlığa geçişteki rüya ve âşıklığa başlangıçtaki rüya arasındaki ilişki ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Umay Günay. *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi.* Ankara: Akçağ Yay., 1997; ayrıca Şamanizm, Şaman ve Türk edebiyatının doğuşu ve Türkiye'de âşık tarzı şiir geleneğinin oluşumu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Fuad Köprülü. "Türk Edebiyatının Menşei". *Edebiyat Araştırmaları I.* Ankara: Akçağ Yay., 2004, ss. 49-130 ve "Türk Edebiyatında 'Âşık Tarzı'nın Menşe ve Tekâmülü". *age.* ss. 195-238.

Şamanlığın, Türk boylarının destan geleneğini doğrudan etkilediği bilinen bir gerçektir. Karl Reichl bu konuda şunları söylemektedir: *"Sözlü sanat ustası olan destan anlatıcısı ile iyileştirici gücün kullanıcısı olan şaman arasında Kuzey Asya'nın en eski kültürlerinde yakın bir ilişki vardır ve Şamanizmin izleri Türk boylarına ait sözlü destanî şiir geleneklerinin hemen hepsinde görülür. Daha yakın zamana kadar Şamanizm'e inanan çeşitli Türk boyları arasında, başka bir ifade ile Yakutlar ve Altaylarda yaşayan şaman ile destan anlatıcısı arasındaki ilişki çok daha açık bir şekilde görülmekteydi."*[33]

1.2.2. Bakşı/Baksı

Bahşı, Türkmenistan ve Özbekistan'da destan anlatıcılarına verilen addır. Türkmenistan'da kullanılan *"Her işin vagtı yakşıdır, toyun gelişi bakşıdır."* sözü, Türkmen bahşılarına verilen önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Türkmenistan'da bahşılar, yaratıcılık ve aktarıcılık vasıfları göz önünde tutularak "termeci bahşılar" ve "dessançı bahşılar" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.[34]

Özbek destan geleneğinde ise bahşılık geleneği "mektep" terimi ile karşılanmakta ve "mektep" terimi bir bahşının yetiştiği çevreyi, anlatım üslubunu ifade eder genişlikte kullanılmaktadır.[35]

"Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü"(sayfa 222)'nde, "Bakşı" maddesi şu şekilde açıklanmıştır: *"Geçmiş zamanlarda halk arasında destan söyleyicisi, Kasideleri ezbere söyleyebilen sanatçı. Halk arasında "Bakşı" sözcüğü "Şaman", "Kuşnaç", "Perihon" anlamlarında da kullanılır. Kazak, Kırgızlarda günümüzde "Efsunger", "Dahan" (Duahan), "Perihon" anlamında kullanılmaktadır. Geçmişte "Bahşı" sözcüğü "Carrah", "Katip", "Şaman", "Destancı" anlamlarında kullanılmıştır. Halk arasında destan söyleyici sanatkar anlamında "Bahşı" sözcüğünden başka sözcükler de kullanılmıştır."*

---

[33] Karl Reichl. *age.* s. 56.

[34] Metin Ekici. *Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol) –İnceleme ve Metinler-.* Ankara: Akçağ Yay., 2004, s. 48.

[35] Özbek destan geleneği ve destan mektepleri hakkında ayrıntılı bigi için Bkz. Selami Fedakar. *Özbek Destan Geleneği ve Rüstemhan Destanı.* Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir-2003 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

1.2.3. Jırav/Cırav

Karakalpaklardan destan anlatıcıların "jırav" adı verilmektedir. Jıravlık geleneği, Karakalpakların coğrafî konumundan dolayı, Kazaklar arasında da yayılmıştır. Metin Ekici'nin *"Bugün Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan'da destan geleneğinin çok canlı bir şekilde yaşaması ve bazı destanların bütün bu Türk boyları arasında ortak olmasında Karakalpak jıravlarının çok büyük bir etkisi olduğu iddia edilebilir."*[36] şeklinde sözleri jıravlık geleneğinin önemini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

"Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü"nde, "Cırçı" maddesi şu şekilde açıklanmıştır: *"Cır; şarkı, gazel, küy. Cırçı; Cır söyleyici, şarkıcı, koşmacı."*[37]

1.2.4. Akın

Kazakistan sahası destan anlatıcılarına "akın" adı verilmektedir. Bahşılık geleneği, Kazaklar arasında "bagsı" adı ile yaşamakla birlikte daha çok, "şaman, büyücü ve falcı" anlamında kullanılmaktadır. Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü'nde, "*Akın; halk şairi, halk destancısı, destanları ağızca (sözlü) şarkı olarak söyleyen kişi"* şeklinde açıklanmıştır. [38]

1.2.5. Âşık

Azerbaycan ve Türkiye sahasında 15.-16. yüzyıldan sonra Ozanlık geleneği isim ve belli bir ölçüde mahiyet değişikliğine uğrayarak "âşıklık geleneği" adını almıştır. İslamiyet'in tesiri neticesinde ortaya çıktığı konusunda araştırmacılar arasında bir fikir birliği bulunan âşıklık geleneği, asıl temellerini Türklerin İslam öncesi destan geleneğinden almaktadır ve yeni sosyal çevre ve şartlar içerisinde, yeni kültür dairesi çerçevesinde teşekkül etmiştir.[39]

"Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü"nde, "Âşık" maddesi şu şekilde açıklanmıştır:

---

[36] Metin Ekici. *age.* s. 53.

[37] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü.* s. 403.

[38] Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1999, s. 40.

[39] Metin Ekici. *age.* s. 56.

"1. Birisini seven, çok beğenen ve sevgisini ona adayan kimse. 2. Bir şeyi seven, ona kendine veren kimse. 3. Terk-i dünya olup, varlığını Allah'a adayan, çoğunlukla ibadethanelerde kalan, uzun saç ve sakallı ihtiyar kişi, derviş."[40]

1.2.6. Kıssahan

"Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü"nde, "Kıssahan" maddesi şu şekilde açıklanmıştır: *"Kıssa; 1. Rivayet üslubunda yaratılan bedîî eser, povest (uzun hikâye). 2. Vaka ve hadiseler veya efsaneler konu edilen epik eserler, rivayet. "Kıssahan" toplantıda kıssa söyleyici kimse. "Kıssahanlık" toplantıda kıssa söyleme işi."*[41]

1.2.7. Meddah

Meddahlık geleneği, daha çok Osmanlı kent kültürünün hakim olduğu bölgelerde, âşıklık geleneği ile aynı devirde veya ondan hemen sonra ortaya çıkmıştır. Arapça "medaha" (övmek, methetmek) kökünden türetilen meddah terimi, bir hikâye anlatıcısı tipini karşılamak için kullanılmaktadır. [42]

Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü'nde, "*Meddah; pazar yeri ve cadde- sokaklarda kişileri etrafına toplayıp çoğunlukla dini konulardaki didaktik söylentileri ve tarihi kıssa ve cenknameleri söyleyen kimse. Örneğin; Yazar Zordun Kadir, çocukluğundan beri halk destanları ve masallarını, meddahların söyledikleri kıssa ve cenknameleri dikkatle dinliyordu. "Meddahlık"; pazar yeri ve cadde- sokaklarda kişileri etrafına toplayıp kıssa ve cenk nameleri söyleme işi"* şeklinde açıklanmıştır. [43]

1.2.8. Destancı

Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü'nde, "*Destancı; destan söyleyici, destan aytıcı"."Destancılık; 1. Destan söyleme ve destan aytma işi. Örneğin, Türk milletlerinin kaç bin yıllık koşmacılık, destan geleneği halen devam etmektedir. 2. Destan yazma işi. Örneğin, Kutadgu Bilig Destanı, ayrım dörtlükler hariç, genelde şark destancılığının*

[40] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü*. s. 33.

[41] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü*. s. 846.

[42] Metin Ekici. *age.* s. 59.

[43] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü*. s. 1024.

geleneksel üslubunda yazılmıştır".[44]

1.3. Destan Türünün Diğer Halk Anlatı Türleriyle İlişkisi

Halk anlatıları ile ilgili çalışmalarda, türlerin tanımlanması ve birbirleriyle ilişkisinin gösterilmesi sık rastlanan bir durumdur. Bu tarz incelemelerde, genellikle bilinen benzerlikler ve farklılıklar belli bir sıra içerisinde sıralanmakta ve yeterince ayrıntıya inilmemektedir.

Bu bölümde öncelikle türlerin benzerlik ve farklılıklarının ortaya konmasında veya karşılaştırılmasında göz önünde bulundurulacak unsurlar tartışılacak, daha sonra da "destan-mit", "destan-halk hikâyesi", "destan-masal"; "destan-efsane" ve "destan-fıkra" ilişkisi üzerinde durulacaktır.

William R. Bascom, "Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar" adlı çalışmasında mit, efsane ve masal türünü karşılaştırırken, *"inanma, zaman, yer, kabul ediş tavrı ve temel karakterler"*den hareket etmekte ve bu unsurlara göre türleri birbirinden ayırmaktadır.[45] Türlerin birbirinden ayrılmasında, bu unsurları mutlaka göz önünde bulundurmak gerekmekle birlikte, bütün halk anlatıları için bu unsurları yeterli kabul etmek mümkün değildir. Özellikle aşağıda tartışacağımız destan-halk hikâyesi, destan-masal gibi karşılaştırmalarda bu unsurlara ek olarak, başka unsurların da kullanılması gerektiği kanaatindeyiz.

Lauri Honko, "Miti Tanımlama Problemi" adlı yazısında mitin tanımlanmasında; mitin *"biçim (form), içerik (content), işlev (function) ve bağlam (context)"* olmak üzere dört unsurdan oluştuğu gerçeğinin unutulmaması gerektiğine dikkat çekmektedir.[46]

Metin Ekici, anlatıcılar ve anlatmalar arasındaki ilişkiyi art zamanlı ve eş zamanlı olarak ele aldığı "Türk Sözlü Geleneğinde Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art

---

[44] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü*. s. 222.

[45] William R. Bascom. "Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar.", *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-1* . Çev. R. Nur Aktaş vd.; Yay. Haz. Gülin Öğüt Eker vd. Ankara: Millî Folklor Yayınları, 2003, s. 475.

[46] Lauri Honko. "Miti Tanımlama Problemi.", *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* 2. Çev. Nezir Temür; Yay. Haz. M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005, s. 255-256. Bascom ve Honko'nun önerdiği kriterlere göre, şehir efsanelerinin tanımlanması ve halk bilgisi ürünleri içerisindeki yeri ile ilgili bir inceleme için bkz. Pınar Dönmez Fedakar. "Köyden Kente Kültürel Değişim Sürecinde Efsaneler ve Şehir Efsaneleri". *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri.* Ankara: Gazi Üniv. THBMER Yay., 2006, ss. 174-179.

Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış" adlı bildirisinde mit, efsane, masal, destan-halk hikâyesi-meddah hikâyesi ve fıkra gibi halk anlatılarından ancak belli tipte bir anlatıcısı olan türlerde değişimin yaşandığını ortaya koymaktadır.[47] Buradan hareketle türlerin karşılaştırılmasında anlatıcıların da göz önünde bulundurulması gerektiği görülmektedir.

Yukarıda ele aldığımız değerlendirmelerden hareketle, karşılaştırmada türler, "şekil-yapı özellikleri (nesir, nazım, nazım-nesir karışık oluş; hacim vb.), muhtevaları (anlatılan olayların niteliği, yeri ve zamanı, kahramanları, konu vb.), işlevleri (olayların gerçek kabul edilip edilmemesi, inanılıp inanılmadığı) ve bağlam (anlatıcı, dinleyici, icrâ ortamları) özellikleri"ne göre değerlendirilmiştir. Destan türü ve ele alınan diğer türlerin tespit ettiğimiz ortak ve farklı özelliklerine inceleme konumuz olan üç Uygur destanı "Emir Görogu", "Boz Yiğit" ve "Gülendem"den örnekler verilmiştir.

1.3.1. Destan ve Mit İlişkisi

Destanlar tarihî dönemlerde oluşmuş, günümüz dünyasında meydana gelen olaylardan bahseden anlatmalardır. Mit ise, tarih öncesi dönemleri işlemektedir. Ancak teşekkül dönemlerine göre destanlar, bünyelerinde mitik unsurları barındırabilmektedir. Destanlar, şahıs kadrosu açısından insan veya daha genel bir ifadeyle günümüz dünyasındaki varlıkları ele almaktayken, mitin şahıs kadrosunda insanlar ikinci plandadır.[48]

Mit ve destanın inandırıcılığı vardır. Ancak mitler, kutsallığı da bünyesinde barındırırken, destanlar dinî bir kutsallık ifade etmezler. Destanların içinde mitik karakter ve motifler bulunmaktadır. Bu bakımdan bazı destanlar, mitlere çok yakın durmaktadır.

İnceleme konusu olan "Emir Göroğlu", "Boz Yiğit" ve "Gülendem" destanlarında mitik unsur yok denecek kadar azdır. "Emir Göroğlu" destanında yer alan "Ağa Yunus Peri" ve "Göl Pehlivan" karakterleri masal motifi olmakla beraber,

---

[47] Metin Ekici. "Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış." *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Gazi Üniv. THBMER Yay., 2006, ss. 83-89.

[48] Muvaffak Duranlı. Yak*ut Efsaneleri.* İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2004, s. 15.

günümüz dünyasının varlıkları olmadıkları için mitik unsur kabul edilebilirler. Özellikle Ağa Yunus Peri'nin kahramanın koruyucusu ve yardımcısı olma işlevleri ile Şamanizm'deki kutsal ruhlar ve iyeler arasında paralellik olduğu düşünülebilir.

1.3.2. Destan ve Halk Hikâyesi İlişkisi

Destanlar ait oldukları veya daha doğru bir ifadeyle tespit edildikleri dönemlere göre nazım, nesir veya nazım-nesir karışık olabilmektedir. Destanın nazım veya nesir halde oluşu, onun yaratım ve aktarımı ile ilgilidir. Profesyonel bir anlatıcı tarafından, bir müzik aleti eşliğinde icrâ edilen destanlar manzum veya nazım-nesir karışık haldedir. Ancak, özellikle yazılı kültür ortamının ürünü olan ve sözlü olarak icrâ edilmekten çok, okunmak maksadıyla yazılan İslamiyet'in tesiri ile teşekkül etmiş Türk destanları tamamen nesir haldedir.[49] Halk hikâyeleri ise nazım-nesir karışık anlatmalardır.[50]

Türkiye'deki destan ve halk hikayesi türü üzerine yapılan araştırmalarda en önde gelen isimlerden Prof. Dr. Fikret Türkmen "Âşık Garip Hikayesi" adlı çalışmasında, halk hikayesi ve destan arasındaki farkları şu şekilde sıralamıştır:

[Halk hikayesinde];

"a) Tarihi bir vak'anın olması şart değildir.

b) Nazım-nesir karışıktır. Zamanla nesir-nazma üstünlük kazanmıştır.

c) Şahısların ve olayların realist çizgilere daha çok yer verilmiştir.

d) Kahramanlıktan çok aşk maceralaı konunun ağırlığını teşkil etmektedir."[51]

Muhtevaları açısından destan ve halk hikâyeleri arasında belirgin farklar vardır. Öncelikle destanlar konu itibariyle millî hadiseleri, toplumu derinden etkileyen savaş, göç ve kahramanlık gibi olayları konu edinmektedir. Halk hikâyeleri ise ağırlıklı olarak aşk konusunun ele alındığı anlatmalardır. Destanlarda ise konunun merkezini kahramanlık oluşturmaktadır. Destanlarda işlenen kahramanlık ile kahramanlık konulu

---

[49] Metin Ekici. "Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler I.", Millî Folklor Dergisi. S. 53, ss. 11-18.

[50] Ali Berat Alptekin. *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı.* Ankara: Akçağ Yay., 1997, s. 10; Fikret Türkmen. *Âşık Garip Hikâyesi İnceleme-Metin.* Ankara: Akçağ Yay., 1995, s. XII; Fikret Türkmen. *Tahir ile Zühre.* Ankara: AKMB Yay., 1995, s. 9; Ali Duymaz. *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma.* Ankara: KB Yay., 2001, s. 1.

[51] Fikret Türkmen. *Âşık Garip Hikâyesi İnceleme-Metin.* Ankara: Akçağ Yay., 1995, s. XI.

halk hikâyeleri içerisinde görülen kahramanlık arasında mahiyet itibariyle farklılık bulunmaktadır. Halk hikâyelerinde görülen kahramanlığın, toplumu bir tehlikeden ve düşmandan kurtarma motifi içermekle birlikte, aşk konusunun bu anlatmalarda daha ağırlıklı konu olduğu görülür. Halk hikâyeleri gerek şekil ve yapı, gerekse anlatıcıları bakımından destanlara daha yakın olup, konu ve işlev bakımından destanlardan ayrılırlar. Destanlarda olduğu gibi, halk hikâyelerinde de mitik unsurlar yer alabilir.

Destanlarda ve halk hikâyelerinde anlatılan olayların yeri ve zamanı arasında da paralellikler bulunmaktadır. Destanlarda ve halk hikâyelerinde anlatılan olaylar günümüz dünyasında ve bizim algılayabildiğimiz zaman içerisinde meydana gelen olaylardır.

Diğer halk anlatılarında da olduğu gibi destan ve halk hikâyelerinin de başlangıç, geçiş ve sonlarında formel ifadeler görülmektedir. Türkiye'de daha çok masallara bağlı olarak değerlendirilen formel ifadeler, kanaatimizce hikâye etme ile ilgilidir ve tahkiyeli türlerin tamamında az veya çok görülmektedir. Destanlarda ve halk hikâyelerinde, benzer durumların tasvir edilmesinde görülen formel ifadeler arasında da benzerlikler bulunmaktadır.

Şahıs kadrosu açısından destan ve halk hikâyelerine bakıldığında ortaklıkların olduğu görülmektedir. Ancak destan kahramanlarında fizikî güç ön planda iken, hikâye kahramanlarında fizikî güçten çok, ruhî güç ön plandadır. Bu farklılığı anlatı kahramanına yüklenen misyonda aramak gerekmektedir. Yerine getirilmesi gereken görevin gerektirdiği niteliklere göre kahramanların özellikleri değişebilmektedir.

Destanlar ve halk hikâyeleri belli tipte anlatıcısı olan anlatmalardır. Türk dünyasında destanlar; destancı, bahşı, jırav, akın, şair gibi adlarla anılan anlatıcılar tarafından anlatılmaktadır.[52] Türkiye Türkleri tarafından halk hikâyesi olarak adlandırılan anlatı türü ise âşık adı verilen anlatıcı tarafından icrâ edilmekte veya anlatılmaktadır. Her iki türün de belli tipte anlatıcıları olduğundan anlatım veya icrâ özellikleri açısından da benzerlikler taşımaktadır. Anlatıcıların gelenek içerisinde yetişmesi, âşıklığa ve destan anlatımına başlamadan önceki geçiş ritüelleri de destan ve

[52] Karl Reichl. *age.* ss. 56-91.

hikâye anlatıcılarının, buna bağlı olarak da her iki anlatı türünün ortak noktasını oluşturmaktadır.

Bir müzik aleti eşliğinde ve belli bir mekânda, bir seyirci topluluğu önünde icrâ edilen destan ve halk hikâyeleri yaratım ve aktarım bağlamları açısından da benzerlik taşımaktadır. Her iki türü de teatral bir sunum olarak değerlendirmek mümkündür.

William R. Bascom'un, folklorun işlevleri ile ilgili çalışmasından hareketle, son dönemde Türk halk bilgisi ürünlerinin işlevleri üzerinde de çalışılmaktadır. Ancak bu tarz çalışmalarda Bascom'un dört başlık altında topladığı işlevler sıralanmakta, bunun ötesinde türlere özgü işlevler veya her anlatmanın ayrı bir işlevi olabileceği sorgulaması yapılmamaktadır. Bascom, söz konusu yazısında, folklorun işlevlerini "eğlenme ve eğlendirme", "kültürün onaylanması ve ritüelleri gözlemleyen ve icrâ edenlerin ritüellerinin ve kurumlarının doğrulanması", "eğitim" ve "kabul edilmiş davranış örüntülerini sürdürme" olarak dört kısımda ele almaktadır.[53] Halk anlatılarının bu işlevleri yerine getirdiği açıkça görülmektedir. Destan ve hikâye anlatımı esnasında dinleyicilerin eğlendiği, hoşça vakit geçirdiği, toplumsal kurum ve kuralların sürekliliğinin sağlandığı, dinleyicilerin anlatıda yer alan iletiler vasıtasıyla eğitildiği görülmektedir. Ancak, türler arası benzerlik ve farklılıklar açısından baktığımızda, bazı türlerde bazı işlevlerin daha baskın olduğu görülmektedir. Destanlarda, millî değerleri ve hedefleri, şahsî istek ve arzulardan üstün tutmayı belletme işlevi ağırlıklı olarak görülmektedir. Diğer taraftan halk hikâyelerinde ise aşk konusuna bağlı olarak sevgi, bağlılık, sadakat konularından kaynaklanan bireysel psikoloji ve buna bağlı eğlenme ihtiyacı tatmin edilmektedir.

Burada, inceleme konusu olan olan üç anlatmanın şekil, konu ve motif bakımından halk hikayesi türü ile benzer ve farklı özelliklerini örneklerle ele almak yararlı olacaktır. Her üç anlatma da şekil bakımından halk hikayesi türü ile benzerlik göstermektedir. Üç anlatmanın şekli nazım-nesir karışıktır. Konu bakımından ise "Boz Yiğit" ve "Gülendem" aşk konulu anlatmalardır. Burada, Türkiye Türkçesinde bulunan "Halk Hikayesi" teriminin, Uygur sözlü yaratmalarını ifade etmekte kullanılan

[53] William R. Bascom. "Folklorun Dört İşlevi". *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2.* Çev. Feryal Çalış; Haz. M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005, s. 137-142.

terminoloji içinde yer almadığını ve Uygur Türkçesinde bulunmadığını belirtmek gerekir. Bu nedenle şekil ve konu bakımından halk hikayesi ile büyük benzerlik gösteren "Gülendem ve "Boz Yiğit"anlatmaları "Destan" olarak ele alınmıştır. "Emir Göroğlu" ise şekil bakımından benzemekle birlikte, konu bakımından bu iki anlatmadan ve dolayısıyla halk hikayesi türünden ayrılmaktadır. Türk Dünyasının büyük bir kısmında bilinen ve anlatılmakta olan "Köroğlu/Göroğlu" anlatmasının konusunda aşk maceraları olmakla birlite, aslında toplumsal bir mücadele ve toplumsal kahramanlık söz konsuudur. Bu nedenle söz konusu anlatma destan olarak kabul edilmektedir.[54]

1.3.3. Destan ve Masal İlişkisi

Destan ve masal arasında şekil özellikleri, muhtevaları, işlevleri ve bağlamları açısından önemli farklılıklar vardır. Destanlar nazım, nesir, nazım-nesir karışık olabilirken, masallar nesir anlatılardır. Bunda, destanların belli tipte bir anlatıcısının olması ve masalların böyle profesyonel bir anlatıcıya sahip olmamasının ve anlatı geleneklerinin etkisi vardır. Masal anlatıcılarının "masal anası" vb. gibi terimlerle adlandırılması, onun profesyonel bir anlatıcı olduğu anlamına gelmemelidir. Toplumda hemen herkes az veya çok masal bilmekte veya anlatmaktadır. Tıpkı, toplumda bazı kişilerin fıkrayı daha güzel anlatmasının "fıkra anlatıcısı" gibi bir anlatıcı tipi olarak kabul edilmesine yetmediği gibi, bazı kişilerin daha çok masal bilmesi ve masal anlatımında usta olması onu, destan veya hikâye anlatıcıları gibi profesyonel bir anlatıcı konumunda görmek için yeterli değildir.[55] Masalların belli tipte anlatıcılarının olmayışı, onun belli bir anlatı geleneğine sahip olmamasını da beraberinde getirmektedir. Destan anlatımı, belli bir kurallar zinciri içerisinde gerçekleşmektedir. Her zaman ve her yerde, her şart altında destan anlatılmamaktadır. Ancak masal, anlatım zamanı ve mekânı kesin kurallara bağlı olmayan bir türdür.

---

[54] Köroğlu Destanı'nın türü konusunda ayrıntılı bir tartışma ve değerlendirme için bkz. Metin Ekici. *Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol) –İnceleme ve Metinler-.* Ankara: Akçağ Yay., 2004.

[55] Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Metin Ekici. *agb.* ss. 83-89

Destanlar hacim olarak birden fazla olayın nakledilmesine izin verecek uzunluktadır. Masallar ise destanlara göre daha kısa anlatmalardır. Masallarda formel ifadeler, destanlara göre daha zengindir.

Masallar muhteva olarak olağanüstü olaylardan oluşmaktadır. Destan kahramanının olağanüstü özellikleri veya destanlarda görülen aşırı güç ile masallardaki olağanüstülükler birbirinden farklıdır. Aynı motifler hem destanlarda, hem de masallarda görülebilmektedir.[56] Masallarda görülen cin, peri, sihirli obje vb. gibi, olağanüstü motiflere destanlarda da rastlanmakla birlikte, aynı motiflerin destanın yapısı içerisindeki işlevi ve anlamı farklıdır.

Destanlarda anlatılan olayların yaşandığı yer ve zaman, günümüz dünyası iken, masallarda olaylar "masal dünyası" olarak adlandırılabilecek bir yerde ve belirsiz bir zamanda geçmektedir.[57]

Masal kahramanları gerçekten yaşamış kişiler değil, aksine hayal mahsulü kişilerdir. Ancak destanlar kaynağını yaşanmış tarihî olaylardan aldığı için, destan kahramanlarının adlarına da tarih sayfalarında rastlamak mümkündür.[58]

İşlevsel açıdan masallarda eğitim işlevinin ön planda olduğu görülmektedir. Burada konu ve işlev ilişkisi dikkati çekmektedir. Destanda anlatılan olaylar anlatıcı ve dinleyici tarafından gerçek olarak kabul edildiği halde, masallar için böyle bir durum söz konusu değildir. Saim Sakaoğlu, masalın gerçek dinleyicisi olarak adlandırdığı medeni imkanlardan yoksun ve tahsil durumu zayıf insanların masaldaki olayları gerçek kabul ettiğini, masal kahramanı ile beraber sevinip, üzüldüğünü söylemektedir.[59] Mehmet Açа ise, masal kahramanlarının yaşadıkları olaylara dinleyicilerin sevinerek veya üzülerek tepki vermesini, günümüz televizyon izleyicisinin filmlerdeki olaylara sevinip üzülmesi gibi algılanabileceğini, masalın gerçekliğinin bir film gerçekliği olarak kabul edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir.[60]

---

[56] Rabia Kocaaslan Uçkun. *Gagauz Masallarının Tip ve Motif Yapısı Bakımından İncelenmesi.* İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2003, s. 19.

[57] Saim Sakaoğlu. *Gümüşhane ve Bayburt Masalları.* Ankara: Akçağ Yay., 2002, s. 11.

[58] Saim Sakaoğlu. *age.* s. 10.

[59] Saim Sakaoğlu. *age.* s. 3.

[60] Mehmet Açа. "Anonim Halk Edebiyatı". *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.* Ed. M. Öcal Oğuz, Haz. M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Grafiker Yay., 2004, s. 125.

Destanlar ve masallar arasındaki farklılıklardan biri de masalların tip ve motif açısından paralellerinin diğer milletlerde de görülüyor olmasına rağmen, destanların millîlik vasfından dolayı sadece bir millete ait oluşudur. Masalların bu uluslararası oluşu, bütün masalların ortak olduğu anlamına da gelmemelidir. Aynı tipteki ve benzer motiflerden oluşan bir masal, farklı milletlerde farklı anlamlara gelebilmektedir ve motiflerin kullanılışından, yüklendikleri anlamlara kadar o milletin özelliklerini görmek mümkündür.

İnceleme konusu üç destan metninden "Gülendem Destanı"nda masal motifi bulunmamaktadır. Fakat, "Boz Yiğit Destanı"nda Boz Yiğit'in "Sihirli Peçesi" vardır. Boz Yiğit bu peçeyi takınca görünmez olur. "Emir Göroğlu Destanı"nda ise, "Ağa Yunus Peri" adlı kahraman bir peridir ve "Göl Pehlivan" adlı kahraman da bir devdir. Bu destanda yer alan dev ve peri motifleri birer masal motifidir.

1.3.4. Destan ve Efsane İlişkisi

Şekil-yapı özellikleri açısından destan ve efsane arasında bazı benzerlik ve farklılıklar bulunmaktadır. Öncelikle masallar ve efsaneler nesir anlatılardır. Ancak, masallar efsanelere göre daha hacimli anlatılardır. Destanlar, bünyesinde efsaneleri de barındırabilmektedir.

Destan ve masallarda yer alan motifler benzer motiflerdir. Ancak, motiflerin anlatı içerisindeki işlevi ve anlamı her iki türde de farklılık göstermektedir. Motifin anlatı içerisinde kullanılışın sebebi ve bunun neticesinde dinleyiciye ilettiği mesaj türler arasında farklılık göstermektedir.

Destanlar ve efsaneler, muhtevaları açısından farklılık göstermektedir. Efsanelerin benzerlerine diğer milletlerde de rastlanmakla birlikte, destanlar için böyle bir durum söz konusu değildir.[61] Destanlarda anlatılan olaylar tarihî hadiselerden kaynağını almıştır. Ancak bütün efsaneler için tarihî bir kök bulmak veya göstermek mümkün değildir. Destan ve efsanelerde anlatılan olaylar, günümüz dünyasında, günümüz coğrafyasında cereyan eder.[62] Bu açıdan iki anlatı türü arasında benzerlik

[61] Metin Ergun. *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi I.* Ankara: TDK Yay., 1997, s. 48.

[62] Metin Ergun. *age.* s. 48.

bulunmaktadır. Destanlar ve efsaneler gerçek kabul edilen anlatılardır. Ancak, efsaneler aynı zamanda kutsallık ifade etmekle birlikte, destanlar kutsal kabul edilmemektedir.

Destanlar belli bir icra geleneğine bağlı olarak anlatıldığı halde, efsaneler için böyle bir durum söz konusu değildir. Destanlar, yukarıda da değindiğimiz gibi, belli tipte anlatıcısı olan anlatmalardır. Ancak efsaneler herkes tarafından anlatılabilen ve belli bir anlatıcı niteliği gerektirmeyen anlatmalardır.

Efsaneler, genelde ders vermek, yapılması gerekeni öğütlemek, bazı davranışların sergilenmesini yasaklamak, bir varlığın kökenini açıklamak maksadıyla anlatıldıkları için mekâna ve zamana bağlı olmadan anlatılan ürünlerdir.

İnceleme konusu üç destan metninde açıkça bir efsane görülmemekle birlikte, kıssa olarak adlandırılan efsanelerin alt grunu niteliğindeki unsurların motif olarak kullanıldığı dikkati çekmektedir. "Gülendem Destanı"nın baş kahramanı Gülendem, kutsal bir kimliğe sahip olmamasına rağmen bir keramet gösterir ve gözleri kör olan annesini bağrına basıp, gözlerinden öperek onun gözlerinin açılmasını sağlaması örnek olarak gösterilebilir.

1.3.5. Destan ve Fıkra İlişkisi

Destan diğer anlatı türlerinde olduğu gibi, fıkralardan da şekil özellikleri açısından ayrılmaktadır. Fıkra kısa, nesir bir anlatıdır ve fıkralarda bir olayın uzun uzun hikâye edildiği görülmemektedir.

Fıkralar, gülmek, güldürmek, ders vermek, toplumdaki aksaklıkları düzeltmek vb. gibi amaçlarla anlatılmaktadır. Ancak destanın işlevleri arasında eğlenme ve eğlendirme görülmekle birlikte, bunun asıl amaç olmadığı bilinmektedir. Fıkralar ise mizahi bir türdür ve bütün mesaj "espri cümlesi" olarak adlandırılan cümlededir.[63]

---

[63] Gülme teorileri ve Türk mizahı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Fikret Türkmen. "Nasreddin Hoca Fıkralarının Yayılma Sahaları". Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, S. III, 1984, ss. 141–152; "Gülme Teorileri ve Bursa Yöresi Yörük Fıkralarının Analizi". *I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri* (4–6 Nisan 2002), Bursa:. Uludağ Üniversitesi Yayınları, C. II, 2002, ss. 367–375; "Mizahta Üstünlük Teorisi ve Nasrettin Hoca Fıkraları". *V. Uluslararası Türk Halk Kültürü Kongresi Seksiyon Bildirileri (24–25 Haziran 1996).* 1996, ss. 263–270; "Söz Sanatlarına ve Kelime Oyunlarına Dayalı Nasrettin Hoca Fıkraları Üzerine". *Uluslararası Türk Dili Kongresi Bildirileri.* Ankara: TDK Yayınları, 1996, ss. 351–356; "Günümüzde Mizah Teorileri ve Nasreddin Hoca Fıkraları". Türk Yurdu. S. 114. 1997, ss. 21–24; "Modern Mizah Teorilerine Göre Nasrettin Hoca Fıkralarının Yorumu". *Uluslararası Nasrettin Hoca Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri (İzmir 24–26 Aralık 1996).* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. 1997, ss. 47–52; "Doğu ve Batı

Destanlarda mizahi unsurlar görülmektedir. Özellikle zıt kahraman ile ilgili tasvirler ve onun düşürüldüğü durum, komik unsuru olarak destanda yer almaktadır ve dinleyicilerin gülmesini sağlamaktadır.

İnceleme konusu destan metinlerinde doğrudan fıkra niteliğinde bir anlatım unsuru dikkat çekmezken, her üç anlatıda da mizah unsuru bulunmamaktadır.

Sonuç olarak türler arası ilişkilerden hareketle şunları söylemek mümkündür: Öncelikle halk edebiyatı ürünlerinin birbirleri ile mukayesesinde ve bir metnin tür olarak bir sınıflandırmaya sokulmasında belli ölçülerin kullanılması ve bu ölçüler çerçevesinde türlerin yeniden tanımlanması gerekmektedir. Çok geniş bir coğrafî alanda yaşayan Türk boylarının halk edebiyatı ürünlerinin gerek terminolojik olarak adlandırılmalarında, gerekse sınıflandırılmalarında çok büyük farklılıklar ve problemler bulunmaktadır. Ortak bir terminolojinin oluşturulması düşüncesi ise, bu konuda ciddî çalışmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Yukarıda teorik olarak tartışmaya çalıştığımız destan türü ile diğer halk anlatıları arasındaki ilişki her Türk boyu için ayrı ayrı yapılmalı, ortak kültürel miras, yine ortak bir terminoloji ile incelenmelidir

---

Dünyasında Mizah Anlayışı". *Türk Kültürü Araştırmaları (F. Köprülü Armağanı).* Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. Y. XXXIV/1–2, 1998, ss. 173–186.

II. BÖLÜM:

UYGUR DESTANCILIK GELENEĞİ VE DESTANLARI

2. 1. Uygur Destanlarının Oluşumu ve Uygur Destanlarının Genel Özellikleri

Türk boylarının destan geleneğinin özellikle ilk dönemleri bütün Türk boyları için ortaktır. Tarihi süreç içinde, söz konusu gelenekteki temel ortaklıklar belli seviyede korunmuş, fakat boyların yaşadıkları coğrafyaya bağlı olarak yaşadıkları sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmeler sonucunda, her Türk boyunun destan geleneğinde diğerlerinden farklı özellikler meydana gelmiştir. Bu durum, Türk destan geleneğinin önemli kollarından biri olan Uygur destan geleneği için de söz konudur. Uygur destan geleneğinin zaman içinde ortaya çıkmış, kendine has özellikleri çalışmamızın bu bölümünde tanıtılmaya çalışılacaktır.

Uygurlarda tarihi çok eskilere dayanan destan geleneği mevcuttur. Bu gelenek bilinmeyen en eski dönemden başlayıp günümüze kadar ulaşmıştır. Söz konusu geleneğin tarihini kesintisiz olarak bir çizgi şeklinde görmekle beraber, araştırmada kolaylık sağlanması açısından, aşağıdaki gibi dört döneme ayırmak mümkündür.

Birinci dönem, bilinmeyen en eski çağdan 6. yüzyılın ortalarına kadardır. Türk tarihi, Hunların tarihiyle bir arada değerlendirilerek ve gayet haklı olarak, çok eski çağlara götürülüyor olsa da, "Türk" sözcüğünü ilk defa resmi devlet adı olarak benimseyen ilk Türk devleti Göktürk Hanlığıdır. Bu hanlığı Miladi 552 yılında yani 6. yüzyılın ortalarında kurulması yepyeni bir dönemin başlangıç noktası olmuştur. İkinci dönem, 6. yüzyılın ortalarından Türk boylarının İslamiyet'i kabul ettikleri devre kadar uzanır. Bütün Türk boylarının İslamiyet'i kabulü aynı devre rast gelmediği için, bu dönemin bitişi her Türk boyu için farklıdır. [1] Fakat İslam diniyle olan temaslar sonucunda, bütün Türk boyların sosyal hayatında büyük değişikliklerin gerçekleştiği tartışılmazdır. Üçüncü dönem, Türk boylarında İslamiyet'in kabulünden 16. yüzyıla kadardır. 16. yüzyıl, gerek batı sahası Türk boyları ve gerekse doğu sahası Türk

[1] İbrahim Kafesoğlu. *Türk Milli Kültürü.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 89; *Türk Tarihi Ansiklopedisi.* İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991, s. 76.

boylarının tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.[2] Osmanlı Devletinin en güçlü ve en gelişmiş olduğu dönem bu yüzyıla rastlamaktadır. Uygur tarihinde Sultan Sayithan'ın şimdiki Uygur topraklarının tamamını siyasi bir birlik altında toparlayıp Yarkent Hanlığı'nı kurması da 16. yüzyılın en önemli olaylardandır.[3] Muhammet Kırgız'ın önderliğinde, Kırgız Türklerinin istiklali için, Moğollara karşı silahlı mücadelelerinin başlaması da aynı yüzyıla rastlamaktadır.[4]

Dördüncü dönem, 16. yüzyıldan günümüze kadar uzanmaktadır. Bu dönemde, Türk boylarının tamamı siyasi, ekonomik ve sosyal yönlerden oldukça önemli gelişmeler kaydetmiş ve bugünkü yapılarının temelini oluşturmuştur. Türk boylarının ortak kimliklerini arka planda bırakıp, boylara özgü alt kimliklerini daha ön plana çıkarmaları bu dönemde başlanmıştır.[5]

Uygur destan geleneği, burada belirtimiz dört dönem içinde hem Türk boylarının tamamına ait ortak değerleri koruyarak, hem de kendine özgü bazı özellikleri meydana getirerek günümüze kadar ulaşmıştır. Bu bakımdan, Uygur destan geleneğinin bu tarihi süreç içinde incelenmesi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda verdiğimiz bu dört tarihi dönemin her biri, kendine özgü bazı özelliklere sahiptir. Her dönemin kendi içindeki gelişmeleri ve yeni bir döneme geçiş aşamasındaki değişimleri teker teker ele alınmak zorundadır.

Aşağıda yer alan ***Şekil 5***'te, Uygur destan geleneğinin yukarıda ele alınmış olan dört tarihî dönem içinde değerlendirilmesi gösterilmiştir. Şekilde, 10 Halkalı Sistem'de yer alan halkaların, bu dört tarihi dönem içindeki ilişkisi paralel olarak ve devamlı halde gösterilmiş olmasına rağmen, halkaların tarihî dönemlerdeki seyrinin, ekonomik, sosyal, siyasal şartların etkisiyle kesilmesi de mümkündür. ***Şekil 5***'te**,** temel olarak, 10 5halkanın, tarihî dönemlerdeki ilişkisinin ve devamlılığının gösterilmesi amaçlamış, kesilme ve değişme gibi ayrıntılar ele alınmamıştır.

---

[2] Batı Türklüğünde Yavuz Sultan Selim (1512–1520), Kanuni Sultan Süleyman (1520–1566) ve Sultan Selim II'nin (1566–1574) tahta oturduğu dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak dönemlerine rastlamaktadır.

[3] Yang Sheng-min, *Eski Uygurlar Tarihi.* Kaşkar: Kaşgar Uygur Neşriyatı, 2000.

[4] Ö. J. Osmanov, A. S. Mirza Ahmetova, *Kırgızistan Tarihi.* Bişkek: Pedegogika Neşriyatı, 2000. s. 113.

[5] Türk boylarının 16. yüzyıldan itibaren boylara özgü özeliklerini ön plana çıkarması onların ortak Türk kimliğini inkârı anlamı taşımaz.

Şekil 5

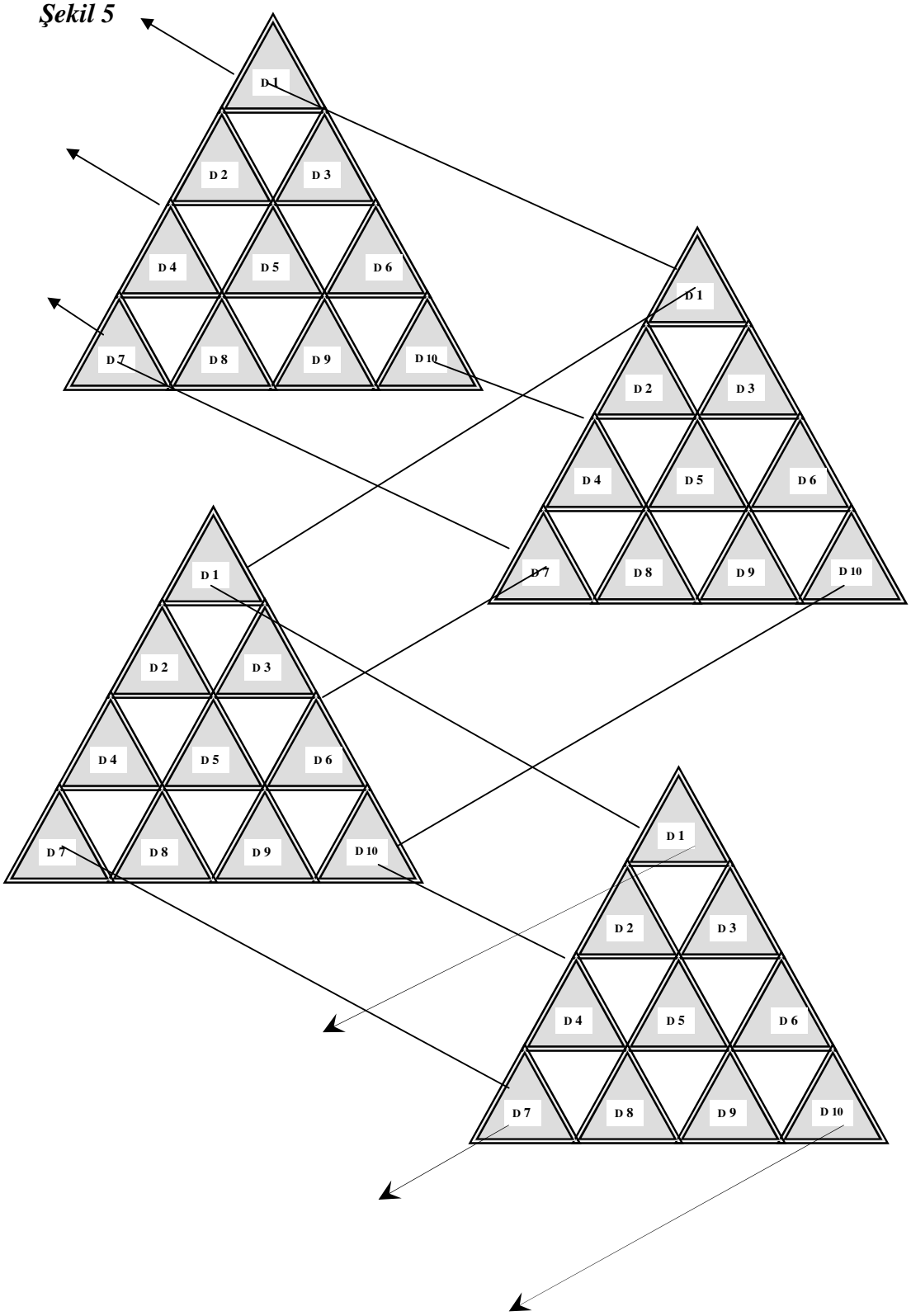

Uygur destan geleneği destan anlatıcısı, destan metni, destan dinleyicisi gibi unsurlardan oluşan canlı, ama belli özellikleri tamamen kendine özgü bir gelenek olarak algılanmalı ve bu özellikler göz önüne alınarak incelenmelidir. Destan teriminin tanımında mevcut olan farklılıklar, destancılık ve destan geleneği terimlerinin ifade ettiği kavramlarının farklı boyutlar kazanmasının nedenidir. Burada söz konusu olan destan ve destan geleneği gibi kavram ve terimlerin "bağlam merkezli" bir yaklaşıma ait olduklarını belirtmek zorundayız.[6] Destan geleneği konusunun, araştırma yöntemi açısından çalışmamızın "Giriş" bölümünde ortaya koyduğumuz destanla ilgili 10 halkalı sistem çerçevesinde ele alınmasını önermekteyiz. Önerimizin gerekçeleri ve bu halkaların listesi şu unsurlardan meydana gelmektedir: "Milli Şuur", "Milli Bilinç" ve "Milli Kutsallık"; "Metin", "Melodi", "Dil", "Hacim veya Kapasite", "Müzik Aleti", "Anlatıcı", "Anlatım Yeri", "Anlatım Zamanı", "Dinleyici".

Bu halkaların her biri ayrı bir inceleme konusu olabilir. Örneğin, metin dört dönemli tarihi süreç içinde tek bir konu olarak değerlendirilebilir. Metin tahlili yapılır, metin ve eş metinlerin oluşumları, değişimler, metinlerdeki kalıplar ve metin ile anlatıcı ilişkisi ele alınabilir. Aynı yöntem müzik aleti, dinleyici ve diğer halkalar içinde geçerlidir.

Söz konusu sistemdeki 10 halka bir bütün halinde veya birbiriyle bağlantılı, yakınlık derecesine ve işlevselliğine göre gruplandırılmış halinde incelenebilir. Biz çalışmamızda 10 halkayı aşağıdaki üç gruba ayırarak ele almayı uygun buluyoruz. Bu grupları şekilde sıralamak mümkündür:

Birinci grup; 1. Milli bilinç, milli şuur ve milli kutsallık, 2. Metin, 3. Melodi, 4. Hacim veya Kapasiteden oluşan dört halkayı kapsar. İkinci grup; 1. Anlatıcı, 2. Dil ve 3. Müzik aletinden oluşan üç halkayı kapsar. Üçüncü grup; 1. Dinleyici, 2. Anlatım yeri ve 3. Anlatım zamanından oluşan üç halkayı kapsar.

Birinci grupta yer alan dört halkanın 10 halkalı sistem içindeki fonksiyonu ekonomi kuramlarındaki üretici, tüketici ve nesne-ürün - mal unsurlarından oluşan

[6] Halkbilimi araştırma yöntemlerindeki metin merkezli yaklaşımdan kaynaklanan "destan" terimi ile Bağlam merkezli yaklaşımı çıkış noktası kılan "destan" terimi arasındaki farklılık "destan geleneği" teriminin anlam dairesini belirlemekte ve başka boyutlara götürmektedir.

sistemdeki nesne-ürün veya mal ve onun özelliğiyle ilgilidir.[7] Ekonomi biliminde bir nesne; ancak ve ancak karşılayabileceği bir gereksinime cevap verebiliyorsa tüketim malzemesi olabilir.[8] Bu bakımdan birinci grupta yer alan "metin" ve "melodi" birer "nesne, ürün veya mal"a benzemektedir.

Doğal olarak "nesnenin hacmi" (hacim veya kapasite halkası), "malın karşılayabileceği bir gereksinim" (milli bilinç, milli şuur ve milli kutsallık halkası) mevcut olacaktır. "Milli bilinç, milli şuur ve milli kutsallık" halkası "Metin" ve "Melodi" halkalarıyla nesneselleşmiş ve "Hacim" veya "Kapasite" halkası nesneselleşmiş o halkaların büyüklüğü ve küçüklüğüne belli bir ölçü getirmiş bulunmaktadır. Destan araştırmaları açısından bakıldığında, söz konusu gruptaki halkalarda, milli bilinç, milli şuur ve milli kutsallık ana konusu, metin ve melodi aracılığıyla belli bir büyüklük ölçüsünde aksettirilmiştir.

İkinci grupta yer alan üç halkanın 10 halkalı sistem içindeki fonksiyonu ekonomi kuramlarındaki üretici, tüketici ve nesne-ürün-mal unsurlarından oluşan sistemdeki üretici ve üretim araçlarıyla ilgilidir. Üreticinin nesne-ürün-mal üretmek amacıyla harcadığı çabalardan ibaret olan üretim, genellikle (klasik üretim öğeleri hariç) girişim ve teknik bilgi gibi üretim öğelerini gerektiren ve sürekli olması gereken bir süreçtir.[9] Üretici gereksinmeleri karşılamaya yarayan ve belli standartlara uyan ürün üretmek için doğal kaynaklardan ve diğer vasıtalardan faydalanacaktır. Üretim süreci hem organizasyon, hem de teknik bilgi ve araç-gereçler gerektirecektir. Bunlar olmadan herhangi üretim gerçekleşemez. Destan araştırmaları açısından bakıldığında, bir anlatıcının destan icrası ve üretimi dil ve müzik aleti (genelde müzik aleti olsa da kısmen olmuyor) aracılığıyla yapılan bir meslektir ki o, vasıfsız işgücünden tamamen farklı özel bir işlemdir. Bu işlemde ihtisaslaşmayı gerektiren özel ve bağımsız bir yapı vardır ve destancılık" adı verilirken, bu mesleği icra edenlere de "destancı" denmektedir.

---

[7] Burada "Nesne", "Ürün" ve "Mal" gibi temel ekonomik kavramlardan yararlanırken onların üretici-tüketici ilişkisi içindeki işlevselliği dikkate alınmıştır. Destanların özel kültür ürünleri olduğu ve genel olarak kendine ait araştırma yöntemlerine göre incelenmesi göz ardı edilmemiştir.

[8] Hüseyin Karakayalı. *Ekonomi Kuramı.* Manisa: Emek Matbaacılık, 2002, s. 36.

[9] Hüseyin Karakayalı. *age.* ss. 44-45.

Herhangi bir mesleğe sahip olmak çeşitli eğitim, çaba, şart ve imkânlar gerektirmektedir. Bunlar, bir kişinin "destancı" olabilmesi için de geçerlidir. Bir mesleğin toplum hayatında ayakta kalması ve sonraki kuşaklara aktırılması neleri gerekli kılıyorsa bu gereklilik destancılıkta da aynıdır.

Üçüncü grupta yer alan üç halkanın 10 halkalı sistem içindeki fonksiyonu ekonomi kuramlarındaki üretici, tüketici ve nesne-ürün-mal unsurlarından oluşan sistemdeki tüketici ve tüketim yeri ve zamanıyla ilgilidir. Üreticinin bir emek sarf etmesi sonucu ortaya çıkan mal ve hizmettir. Mal ve hizmetlerin var olması ve değer kazanması tüketim veya tüketici içindir. Tüketim bu sistemde yer alan bütün etkinliklerin son amacı olup, üretici ve mal açısından belirleyici konumdadır.[10] Tüketicinin ait olduğu sosyal çevrenin değişmesi ve kültür, alışkanlık ve de zevkin değişmesi doğrudan nesne- ürün- malı ve üreticiyi etkiler. Tüketicisi olmayan bir mal ve hizmetin doğal olarak üretimi ve üreticisi de mevcut olamaz.

Destan araştırması açısından bakıldığında, destan anlatıcısı destan icra ederken dinleyicinin ihtiyacını karşılamayı amaçlar. Sosyal, kültürel ve estetik zevk yönlerinden dinleyicide meydana gelen değişiklikler destan metinlerini ve destancıları da etkilemektedir. Belli bir zaman dilimi veya bölgede destan dinleyicilerinin gittikçe azalması hatta yok olmaya yüz tutması o tarihi dönem veya bölgedeki destan ve destancıların geleceğini de belirlemektedir.

Anlatım yeri ve anlatım zamanı halkaları da anlatıcıyla çok sıkı bir bağlantı içindedir. Fakat, dinleyici destan icrasının gerçekleşeceği mekân ve zaman unsurları konusunda çok daha belirleyici konumdadır. Üstelik anlatım yeri aynı zamanda dinleme yeri, anlatım zamanı da dinleme zamanıdır. Bu yüzden anlatım yeri ve anlatım zamanı halkalarına dinleyici halkasıyla birlikte bu grupta yer verilmesi daha uygundur.

Destanla ilgili 10 halkalı sistemi, yukarıda gösterildiği biçimde, destan (ürün), destan anlatıcısı (üretici) ve dinleyici (tüketici) gibi üç gruba ayırarak destan geleneği üzerinde araştırma yapmanın daha yararlı olacağını düşünüyoruz.

Destanla ilgili canlı bir sistemin tarihi süreç içinde devam etmesi niteliğindeki Uygur destan geleneği, başlangıcından itibaren birbirini takip eden farklı dönemleri

[10] Hüseyin Karakayalı. *age*. s. 38.

arkasında bırakarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu sistemin, yani geleneğin geçmişi ve günümüzdeki durumu 10 halkalı sisteme veya bu sistem içindeki üç gruba göre incelenecektir.

Öncelikle destan geleneğinin en eski dönemlerine göz atmak gerekmektedir. Tarih öncesi insanın hayatı, büyük ölçüde, günlük ihtiyaçlara göre şekillenmiştir: İnsan önce hava değişikliklerinden ve vahşi hayvanların saldırılarından korunmak için bir barınak bulmak zorunda kalmıştır. Besin ve giyim sorunlarını da çözmesi gerekmiştir. Bu bakımdan, tarih öncesinin her dönemi değişik nitelikler gösterir.

Yontma Taş Dönemi'nin insanı, doğal barınaklar olan mağaralardan, kaya altı sığınaklarından, derme çatma kulübelerden, hayvan postlarından yapılmış çadırlardan yararlanmıştır. Hemen her zaman yerleşme noktalarını besin bulabileceği yerlerin yakınında seçmiştir. Bu dönemin insanı "toplayıcı" ve "avcı" olarak nitelendirilmiştir. Orta Taş Devri'nde (Mezolitik) hayat koşulları biraz daha gelişmiş, iklim yumuşamış, iklim değişiklerine ayak uyduramayan büyük yırtıcı hayvanlar ortadan kalkamaya başlamıştır. İnsanlar da mağaralardan çıkarak ok ve yaylarıyla açık havada yaşamaya başlamışlardır.

Cilalı Taş Devri insanı, daha önceki yaşama tarzını biraz daha geliştirmiş, önceleri balıkçılık ve avcılık yaparken çoban ve çiftçi olmuştur. Tarihi dönemde eski sitelerin öncüleri sayılan ilk sosyal ve siyasi kuruluşlar doğmuştur. Görülüyor ki insan, tarih çağına girdiği anda, eski dünya maddi uygarlığının kurulmasına yarayacak pek çok tecrübeyi ve bilgiyi beraberinde getirmiştir.

İnsandaki yaratıcılık içgüdüsü, bir yandan onu çevresinde gördüğü şeyleri taklit etmeye sevk etmiş, öte yandan insan psikolojisi üzerinde çok güçlü bir etkisi olan din, sanat ve edebiyat eserleri oluşturmaya başlamıştır. Cilalı Taş Devri'nin erken dönemlerinde, insanın kendi tanrılarına, mitlerini yarattığı ve manevi bir geleneğe boyun eğdiği kabul edilebilir.

İlk olarak, daha erken bir dönemde ateş yakmayı bilen Orta Asyalı atlı kavimlerin demiri kullanması Cilalı Taş Devri'nin sonunda yani M. Ö. V-II bin yıllar arasında söz konusudur. [11] Destan geleneğinin bu dönemden hemen sonra şekillendiğini

[11] *Dünya Tarihi Ansiklopedisi.* İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991, s. 5.

tahmin etmek mümkündür. Mağaralar, kaya altı sığınakları veya çadırlarda oturan ok ve yay kullanmayı bilen bu ilkel balıkçı ve avcılar, sonradan çoban ve çiftçi olmuştur. Bunların düşmanları yırtıcı vahşi hayvanlardır. Kendi yarattıkları tanrı ve dinleri, bu dönem insanlarının mitlerine ve sanat eserlerine damgasını vurmuştur. Manevi gelenekleri (bekli destan geleneği de dâhil) şekillenmeye başlamıştır. Daha önemlisi, Türklerin ataları Orta Asya'da atı ehilleştirmiş ve daha eskiden öğrendiği ateş yakmadan yararlanarak demiri eritmeyi keşfetmeye muvaffak oluşlardır.[12]

Bu dönemde destanların temel konusu kahramanlık olmuştur. Buradaki kahramanlık kavramı dönemin şartları içinde yorumlanmalıdır. Doğanın olumsuz şartlarını ve yırtıcı hayvanları yaşamlarındaki en büyük tehdit olarak gören bu toplayıcı, avcı veya çobanlar kendi aralarından çıkan birinin vahşi hayvanlarla mücadele ederek onları yok etmesini olağanüstü bir kahramanlık olarak algılamışlardır.

Türk destanlarında sık rastlanan kahramanın bir vahşi hayvanı öldürmesi motifi, vahşi hayvanların en büyük düşman sayıldığı tarih öncesi ve ona yakın bir dönemdeki kahramanlık anlayışının bir kalıntısıdır. Daha sonraki dönemlerde yırtıcı ve vahşi hayvanlar ilk sıradaki düşman olma özelliklerini kaybedince, toplumların önderi olan kişilerin kahramanlıkları da sorgulanmaya başlamıştır.

Bu döneme ait tam metinler günümüze kadar ulaşamamıştır. Fakat, bu döneme ait olduğu tahmin edilen "mağara", "kaya altı sığınağı", "avcı", "çoban" ve "kahramanın vahşi hayvanla mücadelesi" gibi bazı "kültür motifleri" ve "geleneksel tipler" daha sonraki metinlerde karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu döneme ait metin ve melodilerin bir eser bütünlüğünde günümüze kadar ulaşamaması, günümüzde o dönemden kalma her hangi melodi unsurunun olmadığı anlamına gelmemektedir. Sanat ilk yaratılışında müzik, şiir ve dans üçü bir gövde halindeydi. Bu üçlü gövde başlangıçta insanların sanatsal ihtiyacını karşılamıştır. Sonradan şiir türü ayrılmış ve edebiyatın şekillenmesinin temelini oluşturmuştur. Destan anlatımında şiir ile müzik, yani metin ile melodi birbirinden ayrılmaz ikizler gibi işlev görmüştür. Buna destan anlatıcısının destan icrasındaki dansı andıran hareketleri

[12] At ve demirin Türklerin sosyal hayatındaki önemi birçok bilim adamı tarafından vurgulanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Laszlo Rasonyi. *Tarihte Türklük.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993, s. 41–62.

eklendiğinde, sanatın yaratılış şeklindeki üçlü gövdesi ile paralel konuma gelmektedir. Melodi, destan icrasının temel unsurlarından biri olarak başlangıçtan beri mevcut olması gereken bir unsurdur. Daha sonraki dönemlerde bazı metinler yazıya geçirilmiş, yazılarda değişiklikler olsa da, bir şekilde günümüz insanına ulaştırılmıştır. Fakat, melodilerin baştan beri bir şansı olmamış, ikiz kardeşi olarak kabul edebileceğimiz metinler yazıya geçirilirken melodiler notalara alınmamış (veya alınamamıştır) ve kaybolup gitmeye mahkum olmuştur.

İlk dönemlere ait destan melodisi ve metinlerinin hacmi veya kapasitesi hakkında her hangi bilgi olmamakla birlikte, şartlar ve imkânlar gereği onların büyük hacimli olamayacağını söylemek mümkündür.

İlk dönem anlatıcıları ve dinleyicileri birer toplayıcı, avcı veya çobandır. Sırasıyla önce toplayıcılık yapmış, doğada hâlihazırda bulunabilen meyvelerle beslenmiştir. Sonra balıkçılık ve avcılıkla uğraşmaya başlamış, ok ye yay gibi araçlara sahip olmuştur. Daha sonra çobanlık yapmış, at ve demiri komşularına göre daha erken ve ustaca kullanmıştır. Dönemin anlatıcıları mevcut sade bir dilden ve basit müzik aletinden yararlanmış olmalıdır. İcra mekânı, hayvan postundan yapılmış derme çatma çadır benzeri bir yer, icra zamanı olarak da dinleyici ve anlatıcıya uygun her hangi zaman söz konusu olmuştur. Bu zamanın av mevsimi başlangıç ve sonucu ve de mevsim geçişleri olduğunu tahmin etmek çok zor değildir.

İlk dönemlerden beri anlatıcı dinleyiciden doğrudan etkilenmiş, dinleyici ise bulunduğu sosyal ortamın etkisi altında kalmıştır. Daha müsait iklimde yaşamaya başlayan ve atı ehilleştirebilen bir dinleyici kitlesinin estetik zevkinin daha ilkel aşamada kalan ve henüz atı ehilleştiremeyen bir ortam içinde yaratılan bir sanat eserini olduğu gibi onaylaması ve beğenmesi mümkün değildir.

Dinleyicinin onayı ve beğenisini kazanmak için, anlatıcı anlatı (ürün) üzerinde değişiklik yapmak zorunda kalmıştır. Bu zorunluluk anlatıcı, anlatı ve dinleyici üçgeninden kurulmuş olan sistem içinde, ilkel dönemden başlayıp sonsuza kadar devam edecek olan sürekli bir değişime neden olacaktır. Burada söz konusu olan "sistem" "destan geleneği", "sonsuza kadar devam edecek olan sürekli bir değişim" ise destan geleneğinde ifadesini bulan "değişim"in genelidir.

Destan geleneğinin en eski dönemine ait bu kısa yorumdan sonra, Uygur destan geleneği hakkında şu konuları ele alacağız: "Kahramanlık Destanları", "Aşk Destanları".

Buradaki "Uygur destanları" teriminin halk edebiyatındaki bir türün genel adı olarak kullanılmakta olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır. Çalışmamızın bazı bölümlerinde değinildiği gibi, Uygur sahasında bu destan terimi altında verilmekte olan eserlerin toplam sayısı oldukça fazladır. Uygur destanları üzerinde çalışan araştırmacılar tarafından hazırlanan Uygur destanları listelerindeki destanların sayısı 60 ile 90 arasında değişmektedir.[13] Doç. Dr. Alimcan İnayet, "Uygur Halk Destanları-I" adlı çalışmasında "Yayımlanmış Uygur Halk Destanları" adı altında bir liste hazırlamış ve listede 62 adet destana yer vermiştir.[14]

Destan kavramının kapsamına ve destan derleme çalışmalarının ilerlemesine orantılı olarak bakıldığında, günümüzdeki Uygur destanlarının toplam sayısının daima tartışmalı olması doğaldır. Dolaysıyla, destan sayısıyla ilgili kesin bir rakam vermek hiçbir zaman mümkün olamayabilir. Uygur destanlarının kesin sayısını verememek bu destanların halk edebiyatı ürünleri içindeki özel ve özgün yerini gölgelemeyecektir. Destanların sayısı kesin belli olmasa da, bu ürünler gökyüzündeki yıldızlar gibi geceleri ışık saçacak, yeryüzünü ve insan gönlünü aydınlatacaktır.

Uygur sahasında; Oğuz Kağan Destanı, Alp Er Tunga Destanı, Dede Korkut Destanı, Göroğlu Destanı, Çın Tömür Batur Destanı, Ferhat ile Şirin Destanı, Leyli ile Mecnun Destanı, Tahir ile Zühre Destanı, Aşk Garip Destanı, Senuber Destanı, Hürilika ve Hemracan Destanı, Kamer Şah ve Şemsi Canan Destanı, Şehzade Nizamettin ve Melike Rana Destanı, Şah Adilhan Destanı, Nozugum Destanı, Seyit Noçı Destanı gibi destanlar herkes tarafından bilinen ve bu sebepten Uygur destan geleneğini temsil eden eserler olarak kabul edilmektedir.

Bu destanlar genel olarak Uygur Türklerinin dünya görüşünü, felsefi düşüncelerini, ruh âlemini, estetik zevkini ve sanat maharetlerini yansıtmaktadır. Bu destanlar manevi, kültürel, sanatsal ve edebi zenginlik sıfatıyla, Uygur sosyal hayatının

---

[13] Abdulhakim Mehmet. *Çın Tömür Batur Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.

[14] Alimcan İnayet, *Uygur Halk Destanları-I.* Ankara: TDK Yayınları, 2004, s. 15.

gurur kaynağı olmuştur. Uygurların övündükleri bu büyük kaynak, aynı zamanda halk edebiyatı araştırmalarının önemli objelerinin birini oluşturmuştur.

Araştırmacılar Uygur destanlarından ibaret bu objeyi araştırıp, incelerken farklı yöntemlere göre, farklı tasnif çalışmaları yapmıştır. Araştırmacıların bir kısmı destanlarda ifade edilen konuların tarih ile olan bağlantısından hareketle destanları çeşitli tarihi dönemlere ayırmıştır.

Uygur halk edebiyatı araştırmacılarından Mehmet Zunun, Abdulkerim Rahman ile Mehemetcan Sadik söz konusu yöntemi kullanmayı tercih etmiş ve destanları aşağıdaki üç dönemde toplamıştır. *"1. En Eski Dönem, 2. Orta Asır veya İslamiyet Sonrası Dönemi, 3. Yakın Çağ Dönemi."* Araştırmacıların bazıları ise, destanlarda ifade edilen konuların içeriğinden hareketle, destanları farklı türlere ayırmayı uygun bulmuştur. "Uygur Halk Ağız İcadı"[15] adlı kitabın yazarları ile Osman İsmail bu yönteme bağlı kalarak, destanları aşağıdaki üç gruba ayırmıştır: "1. Kahramanlık Destanları, 2. Aşk Destanları, 3. Tarihi Destanlar".[16] Doç. Dr. Alimcan İnayet'in doktora tez çalışmasında da benzer bir tasnif çalışması mevcuttur.[17]

Yukarıda verdiğimiz tasnif çalışmalarında kabul etmemiz mümkün olmayan taraflar bulunmaktadır. Destanları tarihi dönemlere ayırmada sadece destan metinlerinde ifade edilen konu ve motiflerin tarihi şahıs ve olaylarla olan bağlantısı esas alınmaktadır. Konu itibariyle destanları gruplandırmada esas alınan ölçülerde çelişkiler görülmektedir. Kahramanlık konulu bir destan, örneğin, "Çın Tömür Batur Destanı"nın tarihi destan olarak kabul edilmesi mümkün değil midir? Yine, tarihi destanlar kategorisinde yer alan "Seyit Noçı Destanı"nda kahramanlık konusu işlenmemiş midir? Bu ve benzeri soruların cevapları tartışmaya her zaman açıktır.

Uygur destanlarının tasnifi konusu oldukça kapsamlı ve özel bir çalışmayı gerektirdiği için bu konuyu burada daha uzun tartışmayı uygun bulmuyoruz. Uygur sahasında son dönemlerde yapılan çalışmalarda destanlar genel olarak konulara göre gruplandırılmıştır. Biz de sayıca fazla olan Uygur destanlarının şimdiye kadar yapıldığı

---

[15] *Uygur Halk Ağız İcadı.* Yay. Haz.. G. Sadvakasov. Almatı: Nauka Neşriyatı, 1983, s. 90.

[16] Mehmet Zunun; Abdulkerim Rahman. *Uygur Halk Ağız Edebiyatının Esasları.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1982.

[17] Alimcan İnayet. *Uygur Halk Hikayeleri Üzerinde İncelemeler.* İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1995, s. 15.

gibi, belli gruplar halinde tanıtılması ve bu grupların da konulara göre şekillenmesi gerektiği düşüncesindeyiz. Çalışmamızın bu kısmında bu gruplar üzerinde duracağız. Daha sonra ise inceleme çizgimizi takip etmek amacıyla destanla ilgili on halkalı sistemin birinci grubunda yer alan halkalar hakkında kısa bir değerlendirme yapacağız.

2.1.1.Kahramanlık Destanları

Uygur Kahramanlık destanları denince ilk akla gelen anlatmalar kuşkusuz "Oğuz Kağan" ve "Dede Korkut"tur. Bunun yanında "Emir Göroglu", "Çın Tömür Batur Destanı" ve "Çistanı İlig Bey Destanı" da en yaygın olarak bilinen destanlardır. Bu kısımda Uygur kahramanlık destanlarının neler olduğu ve üzerlerinde yapılan çalışmalar hakkında kısaca bilgi verilecektir. Destanların özellikleri bir sonraki kısımda ele alınacağı için burada yer verilmemiştir.

Uygur destanlarıyla ilgili bilimsel çalışmaların tamamında "Kahramanlık destanları" veya "Kahramanlık konusu işlenen destanlar" başlığı altında verilmekte olan ilk eser "Oğuz Kağan Destanı"dır. Genellikle "Oğuzname" adını alan bu destan Uygur Türkçesinde eğitim veren okulların ders kitaplarında önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle lisans ve lisansüstü eğitimde söz konusu destan kaynak eser olarak tanıtılmakta ve çeşitli yönlerden incelenmeye özen gösterilmektedir. Sözlük, lügat ve ansiklopedilerde yer alan Uygur destanları hakkındaki bilimsel yazılarda bu eserin tanıtımı yapılmaktadır. Yazılı edebiyat, dil, tarih ve etnografya alanlarını bir tarafa bırakıp, sadece halk edebiyatı açısından tarama yapıldığında bile Oğuz Kağan Destanı'yla ilgili pek çok bilimsel inceleme bulmak mümkündür.[18]

Oğuz Kağan Destanının İlhanlı hanlığının saray tarihçisi Reşideddin tarafından Farsça olarak kaleme alınmış bir varyantının bilinmesine rağmen, bu varyant üzerinde ciddi çalışmalar yapılmamıştır.[19]

---

[18] Abdulhakim Mehmet. *Çın Tömür Batur Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999. s. III.

[19] Oğuz Kağan Destanı hakkındaki bilimsel çalışmalarda Reşideddin varyantından kısaca bahsedilmekle birlikte başka bilgiler ve çalışmalar verilmemektedir. Bu konuda bakınız, Vahitcan Gafur, , Asker Hüseyin. *Uygur Klasik Edebiyatı Tarihi.* Pekin: Milletler Neşriyatı, 1988, s. 83.

Geng Shi-min ve Tursun Ayup tarafından yayına hazırlanan ve Pekin Milletler Neşriyatı'nca 1980 yılında "Eski Uygurların Kahramanlık Destanı-Oğuzname" başlığı altında yayınlanan Oğuz Kağan Destanı, bu sahada yapılan çalışmaların en önemlisi olarak kabul edilmektedir.[20] Söz konusu çalışma; "Giriş (Eski Uygurların Tarihi Destanı-Oğuzname Hakkında)", "Transkripsiyon", "Tercüme Metin", "İzahlar-Notlar" ve "Sözlük"ten oluşmaktadır. Kitabı yayına hazırlayanlar "Giriş" bölümünde Uygurların tarih, medeniyet ve edebiyatı hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, Oğuz Kağan Destanı üzerinde durmuştur. Sırasıyla, Oğuz Kağan Destanı'nın elyazmaları, imla meseleleri, eserin olay örgüsü, konuları, tarih ile olan ilişkisi, dil ve şekil özellikleri hakkında yapılan belli başlı bilimsel çalışmalar tanıtılmıştır.

Uygur destan geleneğini ve destanlarını derinden etkileyen Dede Korkut Kitabı ve bu kitap içindeki anlatmalar, "Dede Korkut" veya "Korkut Ata" adı ile Uygur destanları listesinde yer almaktadır.[21] Söz konusu eser, Oğuz Kağan Destanı ile ilişkilendirilerek eski dönemlerde Uygurlar arasında yaygın olduğu iddia edilmektedir.[22]

Uygur kahramanlık destanları içinde en çok sevilen ve yaygın olan anlatma "Göroğlu"dur.[23] Emir Göroğlu Destanı, büyük bir hacme sahiptir. Göroğlu, bilindiği gibi, Türk boylarından Uygur Türkleri dışında, Türkiye'de, Azerbaycan'da, Türkmenistan'da, Özbekistan'da ve Kazakistan'da da anlatılmakta olup, diğer Türk boyları arasında da kısa özetler halinde bilinmektedir. Bunun yanında, Türklerle komşu milletlerden Tacik, Gürcü ve Ermeniler arasında da bilinmektedir. Bu anlatmalar arasında bazı farklar olmakla birlikte, kahramanlar ve olay örgüsü genel olarak benzemektedir. 1915 yılında, Maralbaşı ilçesinde, Molla Seley'den derlenen Emir Göroğlu varyantı, hacmi bakımından diğer Uygur anlatmalarından ayrılmaktadır. Türk

[20] *Eski Uygurların Tarihi Destanı- Oğuzname*. Pekin: Milletler Neşriyatı, 1980. Bu kitap yayınlandıktan sonra artarda baskıları yapılmış ve aynı yayınevi tarafından Kazak Türkçesi ve Çinceye tercüme edilmiştir.

[21] Vahitcan Gafur, , Asker Hüseyin. *Uygur Klasik Edebiyatı Tarihi.* Pekin: Milletler Neşriyatı, 1988, s. 101; *Uygur Halk Ağız İcadı*. s. 90.

[22] Vahitcan Gafur, ; Asker Hüseyin. *age.* s. 102.

[23] *Emir Göroğli*, Urumçi: Şincan Gençler-Çocuklar Neşriyatı, 1994.

boyları arasında, değişmekle birlikte, Göroğlu Destanı'nın kırktan fazla kola ayrılabileceği söylenebilir.[24]

Göroğlu Destanı'nın konusu kahramanlıktır. Bu destanda Çembil'in beyi olan, Göroğlu'nun düşmanlara karşı verdiği mücadele konu edilmiştir. Göroğlu'nun kollarında bulunan motiflerin bir kısmı İslamiyet öncesi özellikler taşımaktadır. Bazılarının ise, İslamiyet sonrasında, hatta çok daha yakın dönemlerde teşşekül ettiği ya da anlatmaya dahil olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Göroğlu'nun teşekkül tarihini, İslamiyet'ten önceki devirlere götürdüğü gibi, daha sonraki sosyal ve siyasal değişimlerin, destanda etkili olduğu anlaşılmaktadır.[25]

Uygur kahramanlık destanları içinde yer alan önemli bir destan ise "Çın Tömür Batur Destanı" olup, bu destan Uygur sahasındaki en yaygın anlatmalar arasında yer alır. "Çın Tömür Batur", "Şim Temir Batur" ve "Akulamberdi Han" adıyla bilinen destanın birkaç varyantının yanı sıra, aynı ismi taşıyan masallaşmış türleri de bulunmaktadır.[26]

1982'de Abdulkerim Rahman tarafından, bu destanın bir varyantı hazırlanmıştır. Fakat, bu eserde yer alan varyantın anlatıcısı belirtilmemiştir. Eser daha sonra, Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Uygur ortaokullarının "Edebiyat" ders kitaplarında yer almıştır.[27]

Uygur kahramanlık destanı içinde yer alan bir diğer anlatma ise, "Çastani İlig Beg Hikâyesi"dir. Bu eserin eski Uygur yazısındaki parçalarını Almanya'dan gelen, Turfan arkeoloji grubu bulmuş ve Berlin'e götürmüştür. Eser halen Almanya'dadır.

1931 yılında Almanyalı bilim adamı K. W. F. Müllür "Eski Uygur Yazılı Belgeleri Üzerine Araştırma (Uigurica) Dergisi"nin 4. cildinin 680-699 sayfaları arasında söz konusu eser hakkında bir inceleme yayınlamıştır. Bu eser eski Kuçar dilinden eski Uygur Türkçesine tercüme edilmiştir. Eserin Çince nüshası Japonya'da yayımlanan Buda Nomları (Da Sang Jing)'nın 26. cildinde yer almıştır. Müller, *"Bu*

---

[24] Osman İsmail. *Uygur Halk Ağız Edebiyatındaki Edebî Türler.* Urumçi: Şincan Gençler-Çocuklar Neşriyatı, s. 648.

[25] Osman İsmail. *age.* 649.

[26] Abdulakim Mehmet. *Çın Tömür Batur Destanı Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma.* İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.

[27] Abdulkerim Rahman. *Uygur Halk Destanları (I)*, Urumçı: Şincang Halk Neşriyatı, 1988, ss. 21-44.

eserin eski Uygur yazısındaki nüshası 'İdikut Uygur Padişahlığı' devri (9-13. yüzyıllar)nde tercüme edilmiştir" tahmininde bulunmaktadır. Fakat, bu meşhur eserin ne zaman ortaya çıktığına dair şimdiye kadar herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.[28]

2.1.2. Aşk Destanları

Bu bölümün terimlerle ilgili kısmında belirtildiği üzere Uygur Türkleri arasında Türkiye'de kullanılan "Halk Hikâyesi" terimi yoktur. Ancak, "Halk Hikâyesi" teriminin ifade ettiği anlamda anlatmalar mevcut olup, bu anlatmalar "Destan" terimi içinde, onun alt başlığı kabul edilen "Aşk Destanları" adı altında değerlendirilmektedir. Uygur aşk destanları "Sihirli Aşk Destanları" ve "Gerçekçi Aşk Destanları" şeklinde iki gruba ayrılmaktadır. Bu sınıflandırma, destanlardaki olağanüstü motiflere bağlı olarak yapılmıştır.[29] Uygur aşk destanlarında olağanüstü motifler sıkça yer almaktadır. Bu nedenle, Uygur aşk destanlarının pek çoğu, konusu ve motifleri bakımından masal türü ile benzerlik göstermektedir. Aşk destanları, "Aşk-Sergüzeştli Destanlar" ve "Aşk-Kahramanlık Destanları" şeklinde de sınıflandırılmıştır. "Aşk-Sergüzeştli Destanlar" dâhilinde yer alan destanlara; "Leyla ile Mecnun", "Tahir ile Zühre" ve "Garip-Senem" destanları örnek olarak verilebilir. "Aşk-Kahramanlık Destanları"nın örnekleri ise, "Hörlika-Hemracan", "Yusuf ile Züleyha", "Ferhat ile Şirin"dir.[30]

Uygur aşk destanlarından bazıları şunlardır: "Kamer Şah ve Şemsi Canan Destanı", "Şehzade Nizamettin ve Melike Rana Destanı", "Şah Adilhan Destanı", "Hürilika ile Hemracan Destanı", "Senuber Destanı", "Tahir ile Zühre Destanı", "Aşk Garip Destanı", "Boz Körpeş ve Karagöz Ayım Destanı", "Yusuf Züleyha Destanı", "Kızılgül ve Bülbül Destanı", "Boz Yiğit Destanı", "Kakkuk ile Zeynep Destanı", "Seyit Noçı Destanı", "Abdurahman Han Destanı", "Sadır Pehlivan Destanı (Kıssası)".

Uygur Türkleri arasında en yaygın olan aşk destanları ise, "Tahir ile Zühre Destanı", "Aşk Garip Destanı", "Yusuf Züleyha Destanı", "Boz Yiğit Destanı"dır.

---

[28] Abdukeyyum Hoca vd. *Eski Uygur Yazma Yadigârlıklarından Seçmeler.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1983, s. 212.

[29] *Uygur Halk Ağız İcadı.* s. 22.

[30] *Uygur Halk Destanları-I.* s. XIV.

Sonuç olarak, destanla ilgili "10 Halkalı Sistem"in "Milli bilinç, milli şuur ve milli kutsallık", "Destan metni", "Melodi" ve "Hacim veya Kapasite"den oluşan birinci grubunda yer alan halkaları kısaca değerlendirmek yerinde olacaktır.

"10 Halkalı Sistemin"in birinci halkası olan "Milli bilinç, milli şuur ve milli kutsallık" destan adını taşıyan bütün eserlerin ana temasını oluşturmuştur. Bu ana tema farklı tarihi dönemlerde farklı şekillerle ifade edilebilmiş olmakla birlikte, genel olarak kahramanlık etrafında şekillenmiştir. Kahramanlık ise bir değişmeyen, sabit bir kavram olmayıp, zaman içerinde anlam değişikliğine uğramıştır. Oğuz Kağan'ın önce geyiği, sonra ayıyı yem vererek büyük gergedanı öldürmesi, o zamanın şartları içerisinde kahramanlık sayılmıştır. Çünkü gergedan, Oğuz'un halkı ve değerli varlığı olan at sürülerini yer, toplumu tehdit eder. Gergedanın yok edilmesi, Oğuzların atalarını bir felaketten kurtarmış, Oğuz'u da kahraman yapmıştır. Sonraki tarihî dönemlerde ise, gergedan veya diğer yırtıcı hayvanları öldürmek kahramanlık sayılmamıştır. Bu dönemler için artık gergedan karakterindeki zararlı insanlar, yani düşmanlarla mücadele ederek, halkı korumak kahramanlığın temel özelliği olmuştur. Bu yüzden destanlarda görülen kahramanın, önce bir insanüstü mahlûku yok etmesi sonra da rakibi olan bir düşmanla mücadele etmesi kahramanlığın tarihî dönemlere göre değişmesi olarak algılanmalıdır. "Milli bilinç, milli şuur ve milli kutsallık" konusunun kahramanlık aracıyla işlenmesi, destanla ilgili sistemin birinci halkasını oluşturmuştur. Burada unutulması gereken nokta kahramanlık ve milli bilinç anlayışının değişmez bir kavram olmadığıdır.

İkinci halka olan "Destan metni" yazılı veya yazılı olmayan şekliyle mevcudiyetini koruyan destanlarla ilgili önemli bir unsurdur. Bu unsur olmadan destan, varlığını koruyamaz. Destan metinleri hem tarihî, hem de coğrafi değişikliklere bağlı olarak sürekli bir değişim içindedir. Bu değişim o kadar yaygındır ki, aynı ismi taşıyan bir destan, aynı zamanda ve aynı yerde icra edilse bile metinlerinin aynı olması sağlanamaz. Destan metinlerini destanın bütünü ve değişmeyen sabit bir nesnesi olarak görmemek gerekir.

Üçüncü halka olan "Destan melodisi", destanın müzikli metni niteliğindedir. Destan türünü bir gövde olarak gördüğümüzde onun iki önemli parçası bulunmaktadır. Bu parçalardan ilki metin, diğeri ise melodidir. Başlangıçta bu iki parça birbirinden

ayrılmamıştır. Sanat tarihinin ilkel dönemlerinde de "edebiyat", "dans" ve "müzik" bir bütünlük sağlamış, henüz bağımsız sanat dalları hüviyetine kavuşmamıştır. Daha sonraki dönemlerde ise bu üç dal sırasıyla ayrılmıştır. En eski sanat türlerinden birisi olan destanlarda, destan metni ve melodisinin destanın ilk yaratıldığı dönemde de bir arada bunduğunu ileri sürmek mümkündür. Melodi de, en eski dönem destanlarının metinleri gibi, bağlı olduğu dönemin kahramanlık ana konusunu yansıtmıştır. İlk çağlardan beri insanların dünya görüşlerini ve duygularını hem dille hem de müzikle ifade ettiğini ve günümüzde de bunun sürdüğünü bilmeyen veya kabul etmeyen yoktur. İlk çağların insanları, destan metninde kahramanlık aracılığıyla "Milli bilinç, milli şuur ve milli kutsallık" ana temasını işlemişse, elbette bunu melodiyle de yapmış olmalıdır. Bu melodilerin özellikleri, dönemin dil özelliklerinde olduğu gibi, kısa, öz, yalın ve millîdir. Melodilerin sonraki dönemlerde destan gövdesinden tamamen veya kısmen ayrılmaya başlaması, bazı eski destan metinleri gibi kaybolması veya işlevini başka bir şekilde devam ettirmesi konuları, ilgili alanlardaki uzmanlarla birlikte çalışma yapılmasını gerektirmektedir.

Dördüncü halka olan "Hacim veya Kapasite" teatral anlamdaki bir icra olarak algıladığımız destanın fiziksel zamanıyla ve destanla ilgili sistemdeki bütün halkaların boyutuyla alakalıdır. Bir destanın başlangıcından bitimine kadar uzanan zaman dilimi en önemli hacim veya kapasite göstergesidir. Buradaki zaman dilimi çok farklı uzunluklara sahiptir. Bazen iki saat, bazen dört-beş saat hatta daha uzun sürmesi söz konusu olmaktadır. Çevre ve şartların destan hacim veya kapasitesinin oluşumundaki önemi belirgindir. Destan hacim veya kapasitesindeki farklılıkları tarihî dönemlere ve değişik bölgelere göre değerlendirmek yerinde olacaktır. Destan metninin hacmi, yazılı metnin sayfa veya satır sayısıyla ölçülebilir. Bu ölçü, destan metninin uzunluğu ya da kısalığıyla ilgili önemli bir veriden ibarettir. Üstelik bu veri genelde destan hacmi veya kapasitesiyle orantılıdır. Destan metninin uzunluğu destanın büyük hacimli olmasının bir belgesi olabilir. Ama metnin sayfa/satır sayısı ile anlatma zamanının uzunluğunun aynı kavramı ifade etmediğini unutmamak gerekir. Aksi takdirde alışılagelen yanlışlar devam etmiş olacaktır. Destan incelemelerinde hacim veya kapasite konusuna bu nedenle ayrıca önem verilmelidir.

2.2. Uygur Destan Mektepleri ve Destan Anlatıcıları

Çalışmamızın bu kısmında ilk olarak, Uygur destan geleneğini yaratan destancılar yetiştikleri çevrelere göre değerlendirilecek, daha sonra bu çevrelerde yetişen destancıların hayat hikâyelerine yer verilerek, anlatıcılar tanıtılmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Uygur Destan Mektepleri

Uygur destan geleneği; "Güney Mektebi", "Dolan Mektebi", "İli Mektebi", "Kumul Mektebi" ve "Turfan Mektebi" adlı beş mektepten oluşmaktadır. Burada kullanılan "Mektep" terimi ile resmi ya da düzenli eğitim verilen merkezler değil, Destan anlatma geleneğinin farklılık gösterdiği coğrafî bölgeler kastedilmektedir. Uygur destan mektepleri, adlarını aldıkları bölgelerde icra edilen ve öğrenilen destan anlatma ekolleridir. Her mektebin anlatıcılarının, ağız özellikleri, ustaları, üslüpları, repertuarları, müzik aletleri ortaklık gösterir.

Uygur destan mektepleri içinde Güney Mektebi ve İli Mektebi önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu mekteplerin anlatıcıları diğer mekteplerin anlatıcılarından daha ünlü ve daha ustadır. Güney Mektebi, Uygur Türklerinin kültür merkezi olan Kaşgar'ı içine alır. Kaşgarlı meddahlar en ünlü ve usta anlatıcılar olarak tanınır. Destan anlatma geleneğinin tarih boyunca canlı ve yaygın olduğu diğer şehirler ise, Hotan, Aksu, Kuçar ve İli'dir. Uygur destan mektepleri hakkında aşağıda kısaca bilgi verilecektir.

2.2.1.1.Güney Mektebi

Güney Mektebi, Uygur Özerk Bölgesi'nin güney kısmını içermektedir. Coğrafi olarak en geniş alana sahip mekteptir. Güney Mektebi'nin sınırlarını açıklayabilmek için, bu bölgeye dâhil olan şehirler ve bulundukları konumlar hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir. Güney Mektebi; Yarkent, Kunlun Sıradağları'nın kuzeyinde ve Pamir Platosu'nun ortasında yer alan Yarkent şehri,[31] Artuş, Tanrı Dağları'nın güney eteğinde, Tarım Çukurluğu'nun kuzey-batısında yer alan ve Kızılsu Eyaletinin merkezi olan Artuş şehri,[32] Keşmir yakınında bulunan ve Taklamakan Çölü'ne kadar uzanan

[31] *Şincan Yıllığı-1997.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1997, s. 1097.

[32] *Şincan Yıllığı-1997.* s. 1072.

Hotan şehri,[33] Uygur Özerk Bölgesi'nin batısı ile Tanrıdağları'nın güneyinde yer alan ve bir anakent ve sekiz ilçeden oluşan Aksu Vilayeti,[34] Tanrıdağları'nın güneyi ile Tarım Çukurluğu'nun kuzey-doğusunda yer alan Korla[35] ve Uygur Özerk Bölgesi'nin güney-batısında yer alan, bir anakent ve onbir ilçeden oluşan ve Uygur Türklerinin nüfusunun en yoğun olduğu bölge olan Kaşgar'dan[36] oluşmaktadır.

Güney Mektebi'ne dâhil olan bütün anlatıcılar, genellikle "seter" adlı, telli müzik aleti eşliğinde destan anlatmaktadırlar. Uygur destan geleneğinde kullanılan müzik aletleri ileride ayrıntılı olarak ele alınacağı için burada müzik aletlerinin sadece adına yer verilmiştir. Fakat her anlatıcı kendi bölgesinin ağız özellikleri ile destanı anlatmaktadır. Bu mektebin destan anlatıcılarının ağız özellikleri farklı olsa da, ağırlıklı olarak cenknameler ve aşk destanlarından oluşan sanılan repertuarları ve müzik aletleri ortaklık göstermektedir.[37]

Güney mektebi içinde yer alan Kaşgar Bölgesi, bu mektebin temel özelliklerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kaşgar Bölgesi'ndeki destan anlatıcıları, hem Güney Mektebi içinde yer alan diğer bölgelerde, hem de diğer mekteplerin anlatıcıları üzerinde etkili olmuştur.[38] Kaşgar'da meddahlık yapan kişilerin sayısı çok olup, pek çok ünlü meddah da Kaşgarlıdır. Kaşgar'daki meddahların sayısının fazlalığı ve ustalığı onlara saygı duyan, daima daha güzel bir icra bekleyen ve iyi icrayı ödüllendiren Kaşgar halkı ile de ilişkili olmalıdır. Kaşgar'da meddah ve destancıların yanında kitaplardan hikâyeler okuyan "koşakçı" ve "elnağmeci"lerin olduğu bilinmektedir.

Bu mektebe dâhil olan anlatıcılardan bazıları şunlardır: Şah Hasan (Hasan Ahun), Divanı Hacım, Momün Ahunmu, Yusuf Kadirhan, Mömüncan Karım ve Yenisarlı Yoldaşkam Kosa. Bu destan anlatıcılarından bir kaçının hayatı ve sanatı

---

[33] *Şincan Yıllığı-1997.* s. 1103.

[34] *Şincan Yıllığı-1997.* s. 1044.

[35] *Şincan Yıllığı-1997.* s. 1027.

[36] *Şincan Yıllığı-1997.* s. 1079.

[37] Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. "Vaiz, Meddahlık Sanatı ve Meşhur Vaiz ve Meddahlarımız". Kaşgar Edebiyatı Dergisi. S. 3, 2003, ss. 111-122

[38] Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *agm.* ss. 111-122.

hakkında, sonraki kısımlarda ayrıntılı bilgi verileceği için burada ayrıca ele alınmayacaklardır.[39]

2.2.1.2. İli Mektebi

İli Vilayeti, Uygur Özerk Bölgesi'nin batısına, İli nehri'nin yukarı kısmında yer almaktadır. Bu vilayete, bir anakent ve sekiz ilçe bağlıdır.[40] Gulca şehri, vilayetin merkezidir. İli'nin kuzey tarafı, Batı-Tanrıdağları'nın devamı olan Kögirçin Dağı'na kadar uzanmaktadır.[41]

İli vilayetine bağlı destan anlatıcıları, Kaşgarlı anlatıcılardan sonra gelen, en ünlü ve usta anlatıcılar olarak kabul edilmektedir. İlili destan anlatıcıları, icraları sırasında daha fazla "Tambur" kullanmaktadırlar. Bu anlatıcılar, destan icrası sırasında müziğe biraz daha fazla yer ayırmaktadırlar. İlili anlatıcılardan bazıları şunlardır: Hüseynikam, Mömin Ahun, Ömranıkam.[42]

2.2.1.3. Dolan Mektebi

Dolan Bölgesi, Mekit, Maralbaşı, Yopurğa, Aksu, Avat ve Şayar ilçeleri ile bu ilçelere bağlı köy ve kasabalardan oluşmaktadır.[43] Dolan Mektebi'nin anlatıcıları icraları sırasında daha çok "Dolan Rebabı" kullanmaktadırlar. Bir çeşit "rebab" olan bu alet, Dolan'da yoğun olarak kullanıldığı için bölgenin ismi ile anılmaktadır. Bu bölgedeki anlatıcılar ve destan anlatma geleneği, daha çok Kaşgar ve İli mekteplerinden etkilenmiştir. Ağız özelliklerinin ve müzik aletinin farklı olması nedeniyle ayrı bir mektep olarak ele alınmıştır.[44] Bu nedenle repertuvarlarında daha çok dini hikayeler yer almaktadır. Destancıların ek çoğu Hacca gitmiş ve hatta orada uzun süre kalmıştır. Bu nedenle dini hikayelere daha fazla yer verdikleri düşünülebilir.

---

[39] Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *agm.* ss. 111-122.

[40] *Şincan Yıllığı-1997.* s. 908.

[41] *Şincan Yıllığı-1997.* s. 911.

[42] Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *agm.* ss. 111-122.

[43] *Uygur Örf ve Adetleri.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1996, s. 192.

[44] Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *agm.* ss. 111-122.

2.2.1.4. Kumul Mektebi

Kumul, Uygur Özerk Bölgesi'nin doğusunda bulunan, Gansu eyaleti ile komşu bir vilayettir. Kumul'un bir anakenti ve iki ilçesi bulunmaktadır.[45] Kumul Mektebi'nin anlatıcıları, daha çok "Gicek (Gidjak)" kullanmaktadırlar. Bu bölgedeki anlatıcılar ve destan anlatma geleneği, daha çok Kaşgar ve İli mekteplerinden etkilenmiştir. Ağız özelliklerinin ve müzik aletinin farklı olması nedeniyle ayrı bir mektep olarak ele alınmıştır. Destan anlatmakta olan meddahlar aynı zamanda vaizlik de yapmaktadırlar. Bu nedenle dini kimlikleri de destan anlatıcı kimliği kadar ön plandadır. Buna bağlı olarak, repertuvarlarının büyük bir kısmını dini hikayler ve cenknameler oluşturmaktadır.

2.2.1.5. Turfan Mektebi

Turfan, Uygur Özerk Bölgesi'nin doğusunda, Tanrı Dağları'nın güneyinde yer almaktadır.[46] Turfan Mektebi'nin anlatıcıları, daha çok "Dutar" kullanmaktadırlar. Bu bölgedeki anlatıcılar ve destan anlatma geleneği, daha çok Kaşgar ve İli mekteplerinden etkilenmiştir. Ağız özelliklerinin ve müzik aletinin farklı olması nedeniyle ayrı bir mektep olarak ele alınmıştır.[47] Turfanlı destan anlatıcıları, sevilen destanların yanında, diğer bölgelerin anlatıcıları gibi dini kıssalar da anlatmaktadır. Ayrıca, 12 Makam icrası ile birlikte çeşitli koşukları da çalıp söylemektedirler.

2.2.2. Uygur Destan Anlatıcıları İle İlgili Terimler ve Anlatıcılar

Destan anlatma geleneğinin yaşamasında en önemli unsurlardan birisi de hiç şüphesiz destan anlatıcısıdır. Uygur destan geleneği ele alınırken destan metinleri kadar anlatıcı da değerlendirilmelidir. Bu kısımda, Uygur destan anlatıcılarının adlandırılması, eski anlatıcıların hayat hikâyeleri ve sanatları ile günümüz sanatçılarından örnekler ele alınarak, Uygur destan anlatıcıları tanıtılmaya çalışılacaktır.

Burada ilk olarak Uygur destan geleneği sahasında, destan anlatıcıları için kullanılan terimler sıra ile ele alınarak açıklanacaktır. Daha sonra, ünlü Uygur destan

[45] *Şincan Yıllığı-1997.* s. 1015.

[46] *Şincan Yıllığı-1997.* s. 1005.

[47] Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *agm.* ss. 111-122.

anlatıcılarından bazılarının hayat hikâyeleri ve sanatları hakkında kısaca bilgi verilecek ve son olarak da yaşamakta olan "Mehmet Niyaz" ve "Mehmet İbrahim" adlı iki Uygur destan anlatıcısı ile tarafımızdan yapılan derleme çalışmasına yer verilecektir.

2.2.2.1. Uygur Destan Anlatıcıları İle İlgili Terimler

Bu başlık altında Uygur destan anlatıcılarının isimlendirilmesinde kullanılan terimler ele alınacaktır. Uygur destan anlatıcılarını ele almadan önce destan anlatıcılarının Türk boyları tarafından nasıl adlandırıldığına kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Farsça "Destan" kelimesinden türetilen "Destancı" terimi, Türk boyları arasında destanî bir anlatma yaratan, anlatan, aktaran ve yazıya geçiren anlamında oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir. Şairlik kabiliyetine sahip olan ve genellikle sözlü destan geleneği içinde yetişmiş destancılar belli bir müzik aleti eşleğinde destan yaratma ve anlatma işini gerçekleştirmektedirler. Destanları yazıya geçirenlerin ise, bir müzik aleti kullanımından çok, şairlik yeteneklerinin ön planda olduğunu düşünebilir.

"Destancı terimi de tıpkı destan terimi gibi, belli ölçüde muğlâk bir kapsama sahiptir ve tam olarak hangi tip yaratıcı veya anlatıcıyı ifade ettiği belirsizleşmiştir. Ancak, destancı teriminin en temel olarak bir destanî anlatmayı bir müzik aleti veya melodi kullanarak manzum veya ağırlıklı olarak manzum, kısmen de nesir olarak bir dinleyici kitlesi önünde irticalen icra edip, anlatan kişi şeklinde tanımlamak yerinde olacaktır."[48]

Karl Reichl'in sıraladığı destan anlatıcısıyla ilgili terimlerin bir kısmı Uygur sahasında kullanılmaktadır. Bunlar; Destancı, Koşakçı, Bahşı, Akın, Jırov (Cırçı), Manasçı, Şair ve Aşık'tır. Bir kısmı ise terim olarak kullanılmamaktadır. Bunlar ise, Olunhut, Ölengşi, G/ Kayçı, Comukçu, Ozan ve Sasan / Çaçan'dır.[49]

Uygur sahasında yine destan anlatıcısı ve ona yakın anlamda kullanılmakta olan ama Karl Reichl'in listesinde yer almayan terimler de bulunmaktadır. Bunlar; "Elnağmecı", "Kıssahan" ve "Makamcı"dır. "Dahan", "Muğanni" ve "Pirihon" terimleridir.

---

[48] Karl Reichl. *age.* ss. 16-17.

[49] Karl Reichl. *age.* s. 17.

Burada, destan anlatıcısına, Uygur sahasında verilen isimler ele alınarak, kısaca açıklanması yerinde olacaktır. Uygur destan anlatıcısına başta "Destancı" ve "Meddah" olmak üzere, "Elnağmeci", Koşakçı", "Kıssahan" ve "Makamçı" denilmektedir. Bu terimlerin hepsi, esas olarak "destan anlatan kişi" anlamına gelmekle birlikte, destan anlatan kişinin yeteneğini ve sanatındaki konumunu ifade eden bazı farkları da ihtiva etmektedir. Aşağıda, Uygur destan geleneği sahasında, destan anlatıcıları için kullanılan terimler sıra ile ele alınarak açıklanacaktır.

2.2.2.1.1. Elnağmeci

Ezberlediği destanları anlatan, destan yaratma kabiliyetine sahip olmayan ve icrasında ağırlıklı olarak müziğe yer veren anlatıcılar için kullanılan "Elnağmeci" terimi "elnağme" kelimesinden türetilmiştir. Bu nedenle öncelikle "Elnağme"yi açıklamak yerinde olacaktır.

"Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü"nde, "Elnağmeci" maddesi şu şekilde açıklanmıştır: *"Elnağme; Yerli özellikleri olan ve yaygınlaşan bir takım nağme ve nağmelerdir. 'Elnağmeci'; nağme kılmak (etmekle) ile uğraşan kimse. 'Elnağmecilik"; Elnağme ile uğraşma işidir. Örneğin; Kaşgar, Kuçar ve Gulca'nın caddelerinde, çayhanelerinde elnağmecilik yapan fakir sazcılar daima makam çalıp gün geçirirlerdi".*[50]

Buradan da anlaşılacağı üzere elnağmeci, destan icra etmekten çok, destan parçalarını çalan, genellikle destanların müziklerini icra ederek para kazanan çalgıcıları ifade etmektedir.

2.2.2.1.2. Koşakçı

Uygur destan anlatıcısı için kullanılan terimlerden biri de "Koşakçı"dır. Koşakçı, bir destanı baştan sona icra etmekten çok, destandan parçalar söyleyen kişilere verilen addır. Koşakçı terimi, "Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü"nde şu şekilde açıklanmıştır: *"Genelde yedi heceli, dört mısralı, ritim ve ahenk konusunda güçlü, sözcükleri, basit ama canlı obrazlı şarkı olarak söylemeye uygun bir çeşit şiir şeklinde eser. Koşakçı;*

[50] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü.* s. 90.

koşma okuyan ve söyleyen kimse, koşma söyleyici. Koşakçılık; Koşma okuma, koşma söyleme işi".[51]

Koşakçı ve elnağmecinin icra şekilleri ve icra ettikleri yaratmalar benzerlik göstermektedir. Koşakçılar, destan parçaları yanında, müzik eşliğinde başka şiirleri de icra eden anlatıcılardır.

2.2.2.1.3. Kıssahan

Farsça'dan, Uygur Türkçesine geçmiş olan "Kıssahan" terimi, destan anlatıcısı anlamına gelmektedir. Fakat, kıssahanlar, koşakçı ve elnağmeciden farklı olarak, icralarında müzikten çok anlatıma yani tahkiyeye yer verirler. "Kıssahan" terimi sözlüklerde şu şekilde açıklanmıştır: *"Kıssa; 1. Rivayet üslubunda yaratılan bedii eser, povest (uzun hikâye). 2. Vaka ve hadiseler veya efsaneler konu edilen epik eserler, rivayet. 'Kıssahan' toplantıda kıssa söyleyici kimse. 'Kıssahanlık' toplantıda kıssa söyleme işi".*[52]

Özellikle kahvehane gibi kalabalıkların toplandığı, kapalı mekânlarda destan icra eden kıssahanlar, destanların tamamını, teatral bir tarzda anlatmaları ile meşhurdur. Müzik, anlatım sırasında ikinci planda kalmakta, hikâye ve şiir ön plana çıkmaktadır.

2.2.2.1.4. Makamçı

"Makamçı" terimi, destan anlatan kişiden çok "Uygur 12 Makamı"nı icra eden kişi anlamındadır. Bu terim sözlüklerde şu şekilde izah edilmiştir. *"Makam söyleyicisi, makam mahiri. Makamcılık; Makam söyleme işi, makamla uğraşmak. Makamşunas; Makam araştırıcısı, makam uzmanı. Makmşunaslık; Makamı araştıran bilim dalı, makam araştırma işi".*[53]

Makamçı, esas müzik icra etme işinde ustadır. Saz aletlerini çalma ve 12 makamı seslendirmede mahirdir. Fakat 12 makamın icrası sırasında pek çok Uygur destanı da yer almaktadır. Bu nedenle "Makamçı" aynı zamanda destan anlatıcısıdır.

2.2.2.1.5. Meddah

---

[51] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü.* s. 810.

[52] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü.* s. 846.

[53] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü.* s. 1061.

"Meddah" usta destan anlatıcısına verilen isimdir.

"Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü"nde, "Meddah" maddesi şu şekilde açıklanmıştır: *"Pazaryeri ve cadde- sokaklarda kişileri etrafına toplayıp çoğunlukla dini konulardaki didaktik söylentileri ve tarihi kıssa ve cenknameleri söyleyen kimse. Örneğin; Yazar Zordun Kadir, çocukluğundan beri halk destanları ve masallarını, meddahların söyledikleri kıssa ve cenknameleri dikkatle dinliyordu. 'Meddahlık'; pazar yeri ve cadde- sokaklarda kişileri etrafına toplayıp kıssa ve cenk nameleri söyleme işi. Örneğin; Uygurların şarkı-koşma söyleme ve meddahlık geleneğinin uzun tarihi vardır".*[54]

2.2.2.1.6. Destancı

"Destancı", "Meddah" gibi usta destan anlatıcısıdır. Destanları baştan sona kadar anlatan, destan yaratma kabiliyetine sahip anlatıcılardır. İcralarında tahkiye etme, şiir ve müzik bir arada yer alır.

"Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü"nde, "Destancı" maddesi şu şekilde açıklanmıştır: *"Destan söyleyici, destan aytıcı." Destancı ile aynı anlamda kullanılan bir terim de "Destancılık"tır. "Destancılık; 1. Destan söyleme ve destan aytma işi. Örneğin, Türk milletlerinin kaç bin yıllık koşmacılık, destan geleneği halen devam etmektedir. 2. Destan yazma işi. Örneğin, Kutadgu Bilig Destanı, ayrım dörtlükler hariç, genelde şark destancılığının geleneksel üslubunda yazılmıştır".* [55]

Destancı, destanlar ile dinleyiciyi buluşturan, çıraklar yetiştirerek geleneği gelecek nesillere aktaran, Uygur destan geleneğini yaşatan kişidir. Destancılar, Uygur toplumunda hürmet gösterilen, sayılan ve sevilen toplumun önde gelen kişileridir. Destancılar, eskiden sadece destan anlatarak geçimini sağlayabilirken, bugün başka işler de yapmak zorundadır. Bu nedenle pek çok destancı, bu mesleğin dışında aşka mesleklere de sahiptir. Fakat günümüzde dahi, Uygurlar arasında esas olarak destancı kimlikleri ile tanınır ve saygı görürler.

---

[54] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü.* s. 1024.

[55] *Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü.* s. 222.

2.2.2.2. Tarihteki Uygur Destan Anlatıcıları

Uygur destan anlatıcılarına "Destancı", "Elnağmeci", "Koşakçı" veya "Meddah" denmektedir. Bu anlatıcılar içinde "Destancı" ve "Meddah" usta anlatıcılara verilen isimlerdir. Uygur halkı arasında çok ünlü destan anlatıcıları yaşamıştır ve bu ünlü anlatıcıların hepsi "Meddah" ve "Destancı"dır.

Destan anlatıcıları, Uygur toplumu için saygıdeğer ve önemli şahsiyetlerdir ve bilim ise siyaset adamları ile Uygur halkı için şehit olan kahramanlar kadar değerlidir. Bu nedenle Uygur destan anlatıcıları hakkındaki ilk bilgiler Uygur Türkleri için önemli işler yapan değerli bilim, sanat ve siyaset adamlarını tanıtan eserlerde yer almaktadır. Burada Uygur destan anlatıcılarının hayat hikâyeleri ile destan anlatımı ile ilgili, tarihi kaynaklarda tespit edilebilen, bilgilere yer vermek yerinde olacaktır.

Tarihi kaynaklarda yer alan bilgilere göre, Miladi 15. yüzyılda yaşamış olan ve "Ehlakul Muhsin (Güzel Ahlak)" adlı ahlak kitabının yazarı Kemaleddin Hüseyin Uygur tarihindeki ünlü meddahlardan biridir. Tarihi kaynaklar, Kemaleddin Hüseyin'in Ali Şir Nevai ve şair Abdurrahman Cami ile arkadaş olduğunu belirtmektedir. Kemaleddin Hüseyin 1440 yılında Horasan'ın Sebzevar şehri Beyhek köyünde dünyaya gelmiştir. 15 yaşından itibaren meddahlık sanatını öğrenmeye başlayan Hüseyin, ömür boyu meddahlık yaparak "Meddahların Pir-ustadı" olarak ün kazanmıştır.[56]

Kemaleddin Hüseyin gibi 20. yüzyıldan önce yaşamış pek çok destan anlatıcısı vardır. Fakat bunlar hakkında çok az bilgiye sahibiz. 20. asırdan sonra yaşamış olan anlatıcılar hakkında ise, hem tarihi kaynaklardan hem de sonraki yıllarda yaşayan ve bunların çırakları olan meddahlardan ve yaşlıların hatıralarından bilgi edinmemiz mümkün olmuştur.

Uygur sahasında, 20 yüzyıldan sonra yaşamış destan anlatıcılarının bazılarının hayat hikâyeleri ve destan icraları hakkında burada kısaca bilgi verilecektir.

Nur Hacım:

Hakkında bilgi vereceğimiz ilk Uygur destan anlatıcısı, Nur Hacım'dır. 1878 yıllarında Kaşağı Şehri Güzel-Aryar mahallesinde doğan ve Kuçarlı Hudaverdi Hacım ailesine mensup olan Nur Hacım'ın babası Hudaverdi Hacımdır. Nur Hacım'ın babası

[56] Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *agm.* ss. 111-122.

da ünlü bir meddah idi. Nur Hacım, dini okulda okuyup, eğitim aldıktan sonra Hacca gider. Hacdan döndükten sonra baba-oğul, iki meddah, ülkeyi gezip, Kaşgar, Aksu, Kuçar, Şayar, Hotan, Yekenler'de destan anlatırlar.

Nur Hacım, 1930 ve 1940 yılları arasında meddahlık sanatında yükselip dönemin ünlü meddahlarından biri olur. Hacım, destan anlatmakta ve çeşitli müzik aletlerini çalmakta ustadır. Bu nedenle destanları kitaba bakarak anlatan ve müzik aletlerini çalmakta usta olmayan "Elnağmeci" ve "Koşakçı" gibi diğer anlatıcılardan ayrılarak, usta anlatıcı kabul edilmiştir. Yetmiş yıldan fazla meddahlık sanatını icra etmiş olan Nur Hacım, 1964 yılında, 86 yaşında vefat etmiştir. [57]

Hocahun Hacım:

Hocahun Hacım, 1895 yıllarında Kuçar ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası okumuş ve zengin bir kişidir ve çocuğunu dini bir okula göndererek, iyi bir eğitim almasını sağlar. Hacım, 16-17 yaşında iken akrabalarıyla beraber hacca gider. Hacım, burada, Kalender Hacım adlı kişi ile tanışır ve ondan meddahlık sanatını öğrenir. Kalender Hacım, aynı zamanda, çok bilgili bir tasavvuf âlimidir. Uzun süre Suudi Arabistan'da kalan Hocahun Hacım, 1917 yılından sonra Kaşgar'a döner fakat, Arapça konuşmaktadır. Kısa zamanda Uygur Türkçesini tekrar öğrenen Hacım bilgisi, güzel konuşması ve verdiği vaazları ile de meşhurdur. Meddahlık dışında mesleği olmayan Hacım, yaşamı boyunca sıkıntı çekmiştir. 1958 yılından sonra, yaşlılığı sebebi ile meddahlık yapmayan Hacım, 1964 yılında, 78 yaşında iken vefat etmiştir.[58]

Şah Hasan (Hasan Ahun):

Hasan Ahun, 1880'li yıllarda, Kaşgar'da doğmuştur. Hasan Ahun, destan ve hikâyeleri kendine ait bir üslupla anlatması ile meşhur bir meddahtır. O, destan ve hikayeleri, başka meddahlar gibi, büyük bir sahnede veya eğlence yerlerinde sesli olarak değil, 20-30 kişi ile sınırladığı küçük bir dinleyici kitlesine, hafif sesle ve sanki çevresindeki seyircilerle oturup güya onlarla muhabbet ediyormuş gibi anlatırdı. Anlattığı destan ve hikâyeler içinde "Cenknameler" ve Firdevsi'nin "Şeyhnamesi"

[57] Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *agm.* ss. 111-122.

[58] Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *agm.* ss. 111-122.

meşhurdu. Bütün bunları kitaptan okumaz, ezberden anlatırdı. Başka meşhur Hayyar Kemek, Goci Emri, Karıya-Mesturiye gibi ünlü meddahların komik hikâyelerini anlattığı da bilinmektedir. Şehname'yi bilen ve anlatan meddah sayısı azdır. Bu nedenle Ahun, meddahlar arasında önemli bir yere sahiptir. Ahun, 1958 yılında 70 yaşında iken vefat etmiştir.[59]

Divanı Hacım:

Kaşgar şehrinde meddahlık yapan kişilerden biri de Divanı Hacım'dır. Kaşgar'ın Dokuzah ilçesinden olan Hacım'ı, ilk gençlik yıllarında ailesi Hacca götürür ve orada bırakır. Daha sonraki yıllarda memleketine dönen Hacım, başından geçem olayları komik bir şekilde anlatması ile meşhur olur. Konuşurken Uygur Türkçesi ve Arapça karışık konuşan ve Arapça şiirleri ezberden okuyabilen bu gencin akıcı ve komik konuşması halkın sevgisi ve ilgisini kazanır. Bu meddah Kaşgar Bölgesi'ni gezerek, hem kendi başından geçen olayları hem de kısa hikâyeleri anlatarak meddahlık yapar.[60]

Yusuf Kadirhan:

Kaşgar şehrindeki ünlü meddahlardan biri olan Yusuf Kadirhan, 1910 yılında Kaşgar'ın Opalda köyünde doğmuştur. Kadirhan, babasından meddahlık sanatını öğrendikten sonra, Kaşgar şehrinde, Opal ve Taşmılık'ta uzun zaman meddahlık yapmıştır. 1957–1958 yıllarındaki Sosyalist hareketler sırasındaki sıkıntılı dönemlerde meddahlık yapmayı bırakan ya da bıraktırılan Kadirhan, bu dönemde şeker ve bisküvi dükkânı açarak işletmeye başlamıştır. Bu yıllar arasında meddahlık yapmayan Kadirhan, 1960–1963 yıllarında Pekin'de yapılan "Asya-Afrika Yazarlar Birliği"nin yıllık toplantısına katılan araştırmacılardan, sözlü halk yaratmalarını derlemek ve yayınlamak isteyen bir grup, Yusuf Kadirhan'dan derleme yapmıştır. Bu çalışma sonunda Kadirhan'dan, 400'den fazla koşak (koşma), gazel, beyit ve 150'den fazla çöçek (masal) derlenmiştir. Kadirhan, Uygur halkının meşhur destanlarından "Köroğlu", "Sultan Cem-Cem" ve "Kahraman Katil"i de anlatmaktadır. Kadirhan ile yapılan bu derleme çalışmasında toplanan sözlü anlatmalar, Çince ve İngilizce olarak

[59] Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *agm.* ss. 111-122.

[60] Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *agm.* ss. 111-122.

yayınlanmıştır. Bu derleme çalışmasından sonra meddahlık yapmaya yeniden başlayan Kadirhan, 1978 yılında İli Vilayeti'nde vefat etmiştir.[61]

Mömüncan Karım:

Kaşgar'da yaşayan meşhur destan anlatıcılarından biri de Mömüncan Karım'dır. Karım, 1914 yılı Kaşgar şehri Koziçi-Yarbaşı mahallesinde dünyaya gelmiştir. Meddahlık, Karım'ın aile mesleğidir. Mömüncan Karım'ın büyük dedesi Şah Pehirdin Hacım ünlü bir meddah olup, 16 yaşında başlayıp 96 sene meddahlık yapmış ve ayrıca vaaz vermiştir. Mömünca Karımın büyük dedesi Razı Hacım da 83 sene aynı mesleği yapmıştır. Aile mesleği olan meddahlığa, babası Mohammed Hacım'la beraber Güney Şincan'da pazarları gezip meddahlık yaparak başlayan Mömüncan Karım'ın, ezberleme yeteneği çok güçlüdür. "Kıssasu'l-Enbiya (Sayar Şerip)"yı ve İmam Hasan ve İmam Hüseyin hakkındaki olayları duygulu anlatımı ile Kaşgar'da ün kazanmıştır. Mömüncan Karım, Kaşgar'ın Koziçi-Yarbaşı Mahallesinde yaşamaktadır.[62]

Yenisarlı Yoldaşkam Kosa:

1950'li yıllarda Kaşgar'da ravab ile destan anlatan meddahlardan biri de Yenisarlı Yoldaşkam Kosa'dır. Kosa, çok iyi ravap çalar, bunun yanında güzel sesi ile "Seyit Noci", "Abdurrahman Hocam" gibi destanları okurdu.[63]

Hotenli meddah, Şah Mohammed de aynı dönemde "rabap" çalıp destan anlatan meddahlar arasında yer alır. Yenihisar'dan Hasan ve Hüseyin adlı ikiz kardeşler de ravab ile destan anlatan meddahlardandır.[64]

2.2.2.3. Yaşayan İki Uygur Destan Anlatıcısı

Bu kısımda, yaşamakta olan Mehmet Niyaz ve Mehmet İbrahim adlı iki Uygur destan anlatıcısı hakkında bilgiye yer verilecektir. Burada yer alan bilgiler tarafımızdan derlenmiştir. İlk anlatıcı ile yapılan derleme çalışması, Turfan'ın Piçan ilçesine bağlı Tuyuk Kasabasının Yalkuntağ Mahallesinde çiftçi Ömer Abdullah'ın evinde,

[61] Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *agm.* ss. 111-122.

[62] Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *agm.* ss. 111-122.

[63] Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *agm.* ss. 111-122.

[64] Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *agm.* ss. 111-122.

12.06.2005 tarihinde yapılmıştır. İkinci anlatıcı ile yapılan derleme ise, yine Turfan'ın Piçan İlçesine bağlı Lükçün Kasabasındaki "Memet Lokantası"nda, 15.06.2005 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Burada yer verilecek olan iki Uygur destan anlatıcısı da Turfanlıdır ve Turfan'da yaşamaktadır. Her iki destan anlatıcısı da hemşerimizdir. Doğup büyüdüğümüz memlekette yaşayan destan anlatıcılarını, halihazırda tanıyor olmamız ve dahil oldukları mektebin özelliklerini ve bölgenin sosyal yapısını iyi bilmemiz, bu iki destan anlatıcısı ile saha çalışması yapmayı tercih etmemize neden olmuştur.

Uygur Özerk Bölgesi'nin Turfan şehrinde yaptığımız saha araştırmasında, çalışmamıza esas olacak şekilde, "Anket", "Karşılıklı Görüşme" ve "Gözlem" yöntemleri kullanılmış, ses ve görüntü kayıtları yapılmıştır.[65]

İki Uygur destan anlatıcısı ile yaptığımız saha çalışması sonucunda elde ettiğimiz bilgiler, derleme öncesinde hazırladığımız ve kaynak şahıslara ulaştırdığımız "Anket Soruları" ve derleme sırasında, bu sorulardan yola çıkarak, kaynak şahıslara sorduğumuz sorularla birlikte aşağıda verilmiştir.

2.2.2.3.1. Uygur Destan Anlatıcısı: Mehmet Niyaz

1. *Adı ve Soyadı:* Mehmet Niyaz

Mehmet Niyaz, "Mehmet Şavdun" takma adı ile de anılmaktadır. Böyle anılmasının sebebi, 1960'lı yıllarda köyde oynanan tiyatrolardan bir tanesinde, amatör oyuncu olarak yer aldığı sırada, "Şavdun" adlı tembel, yaramaz bir tipi sahnede ustaca canlandırmasından kaynaklanmaktadır.

2. *Doğum Yeri:* Uygur Özerk Bölgesi-Turfan

3. *Doğum Tarihi:* 20.09.1933.

4. *Eğitim Durumu:* Doğduğu kasabada, Hamdullah Karı hacım adlı kişiden dini mektep eğitimi almış, 17 yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberleyip karı olarak yetişmiştir. 1948 yılında kısa bir süre eğitim görmüştür.

[65] Saha araştırmasında kaynak ve kılavuz olarak yararlandığımız esereler için bkz. Fikret Türkmen, *Sahada Folklor Derleme Teknikleri*, İzmir Ege Üniversitesi, 1993; Metin Ekici, *Halk Bilgisi (Folklor) Ürünlerini Derleme ve İnceleme Yöntemleri,* Geleneksel Yayınları, Ankara 2004.

5. *Doğrudan Akrabaları:* Dört kardeşlerdir. İki kardeşi vefat etmiş, bir küçük kardeşi ise Turfan Vilayeti ile sınırdaş olan Morıy Nahiyesi'nde hayvancılık yaparak geçimini sağlamaktadır. Şu anda, Mehmet Niyaz'ın bir erkek, bir kız olmak üzere iki çocuğu, altı torunu ve torunlarından birinin bir çocuğu bulunmaktadır.

6. *İkamet Adresi:* Turfan Vilayeti, Piçan Nahiyesi, Tuyuk Kasabası, Yalkuntağ Mahallesi.

7. *İcra Ettiği/Anlattığı Bilgiyi Kimden Öğrendiği:* İcra ettiği bilgileri, aynı kasabanın Şah Mahallesi'nde ikamet eden ve şimdi hayatta olmayan ustası; rahmetli Feyzullah Tohtı isimli destancıdan öğrenmiştir.

8. *İktisadi Gelirinin Kaynağı, Aile Durumu:* Çiftçilikle uğraşmaktadır. Geçim kaynağı, üzüm yetiştiriciliğidir. Ailesinde yedi kişi vardır, ailenin yıllık geliri, ortalama 20 bin Çin yuanı olup, kişi başına düşen ortalama gelir, üç bin yuan civarındadır. Bölgedeki çiftçiler açısından, bu ailenin iktisadi durumu, orta seviyededir. Devlet memurlarıyla mukayese edildiğinde ise düşük seviyede kalmaktadır. Bir devlet memurunun yıllık geliri, 20 bin yuanın üzerindedir.

9. *Derlemenin Yapıldığı Yer ve Zaman:* Derleme, 12.06.2005 tarihinde, aynı kasabaya bağlı Yalkuntağ Mahallesi'nde, çiftçi Ömer Abdullah'ın evinde yapılmıştır.

10. *Derlemecinin Adı ve Soyadı:* Abdulhakim Mehmet, Abdulhalim Mehmet, Hamdullah Mahmut.

11. *Yörede Bir Destan Anlatma Veya Söyleme Geleneği Var mıdır?* Tuyuk Kasabası'nda, eskiden beri, destan geleneği, yurt aksakalları tarafından sürdürülmektedir. İsmi bilinen ve 1980'li yıllarda vefat etmiş olan; Cinayet Aka, Feyzullah Tohti ve Seydullah Meruf gibi destancılar, Tuyuk ve çevresindeki kasaba ve köylerde ün kazanmıştır. Onların yetiştirdiği çıraklar, destancılık ve el nağmeciliğini devam ettirmektedirler. Destancı Mehmet Niyaz, bu kişilerden birisidir.

12. *Destancılara Başka İsimler Verilir mi?* Bu isimler nelerdir? Destancılara genelde "destancı", bazen de "el-nağmeci" denir. Destancılar duydukları bazı halk koşmalarını yazıp alırlar ve daha sonra ezberleyerek, dinleyicilere anlatma yoluyla aktarırlar.

13. *Yörede Başka Destan Anlatıcıları Var mıdır?* Halen Aziz Kerim adında bir destancı bulunmaktadır. Aziz Kerim; çok sayıda destan, cenkname ve halk koşması bilmektedir. Hastanede tedavi görmekte olan Kerim'in ziyaret edilme imkânı olmamıştır.

14. *Destanlar Çok Eskiden Beri mi Anlatılır Yoksa Yeni Oluşmuş Bir Olay Üzerine Mi Anlatılmaktadır?* Destanlar eskiden beri anlatılmaktadır. Yeni oluşmuş bir olay üzerine anlatılan destan yoktur.

15. *Önceden Beri Söylenen Destanlar Nelerdir?* Önceden söylenerek günümüze gelen destanlar "Senuber", "Tahir ile Zühre" ve "Garip ile Senem" ve diğerleridir. Bunlardan "Garip ile Senem", en sevilen ve en fazla anlatılan destandır. Destancımız Mehmet Niyaz, bu destanı en iyi şekilde icra edebileceğini ve icranın eskiden dört saatten fazla sürdüğünü söylemektedir. Destancımız, yaşlılık ve sağlık nedeniyle, son zamanlarda, destan icrasını eskisi gibi uzun sürdürememekte olduğundan yakınmaktadır.

16. *Yeni Gerçekleşmiş Bir Olay Üzerine Oluşturulmuş Destanlar Varsa Nelerdir?* Bu türdeki destan Tuyuk'ta oluşmamıştır.?

17. *Çevrede Destanlar Genellikle Manzum mu, Mensur mu Söylenir?* Destanlar genellikle manzum ve mensur karışık şekilde söylenmektedir. İçinde şarkı olanları ve sadece mensur olanları da bulunmaktadır.

18. *Destanların Manzum veya Mensur Anlatılmasının Bir Amacı Var mıdır?* Destan icrası olay örgüsünün zirveye tırmandığı sırada ve diğer önemli kısımları vurgulamak amacıyla şarkılardan ve müzikten yararlanılmaktadır.

19. *Mensur Bir Destan Anlatılırken İçinde Manzumeler Var Mıdır? Manzumeler Varsa Bunlar Nasıl Söylenir Veya Anlatılır? Bir Çalgı Aleti Kullanılır mı?* Destanlarda genelde manzumeler bulunmaktadır. Manzumeler çalgı aleti kullanılarak ve şarkı söylenerek icra edilmektedir.

20. *Destan Söyleyen Veya Anlatana Eşlik Eden Kişi ve Yardımcı Araçlar Var mıdır? Yardım Eden Kişinin Görevi Nedir?* Destan söyleyen veya anlatana yardımcı olan kişi bulunmaktadır. Bu kişi, genelde def çalma görevini üstlenmektedir.

21. *Anlatım, Ne Kadar Zaman İçinde Anlatılır? Uzun Bir Anlatım Kaç Kısımda Anlatılır?* Destancımız Mehmet Niyaz'ın, "Garip ile Senem Destanı"nı icra edebilmesi, dört saatten fazla zaman gerektirmektedir. Duruma göre birkaç kez ara verilir, çay içilir

ve kısa aralarla dinlenilir. Ara vermeler, destan olay örgüsünün bölümlerine göre ayarlanmaktadır.

22. *Bu Anlatmalarda Yarıda Kesme ve Yeniden Anlatmaya Başlama Nasıl Olur? Hatırlamalar Ne Şekilde Yapılır?* Ara verildikten sonra destan anlatımına tekrar başlanırken, "Nerede kaldıydık?" gibi sorular sorulur ve cevaplar verilir. Soru ve cevap kısımlarında, kısa geçiş cümleleri söylenir ve destan anlatımına bırakıldığı yerden devam edilir.

23. *Anlatıcı, Anlatımına Karşılık Bir Şey (Var) Kazınır mı?* Tuyuk ve çevresinde destan anlatıcılarının eve çağrılarak misafir edilmesi, güzel bir şekilde ağırlanması, O'na saygı göstermek ve hediyelik vermek bir kural haline gelmiştir. Genelde, para verilmez, verildiği takdirde de destancılar kabul etmez. Destancı Mehmet Niyaz'ın verdiği bilgiye göre; bu konuda ustaları, çıraklarına şöyle bir vasiyet bırakmıştır:

"Nağme kılıp para kazanan kişi,

Nağra ve zurna çalıp para kazanan kişi,

Sigara ve tütün satıp para kazanan kişi,

Tuz satıp para kazanan kişi,

Ömür boyu zengin olamaz,

Zar zor canını bakar."

Destancı Mehmet Niyaz ve diğerleri ustalarının yukarıdaki vasiyetini bir "hikmet" olarak değerlendirmiş ve her zaman ona riayet etmişlerdir.

24. *Destanlar Yılın ve Mevsimin Hangi Vaktinde, Neden ve Nerede Anlatılır?* Destanlar, genelde son baharın sonunda ve kış mevsiminde daha fazla anlatılmaktadır. Ayrıca, birer şahıs veya kurum-kuruluşun isteği üzerine icra edildiği de görülmektedir. İcra yerini davet eden kişi belirlemektedir.

25. *Ailesi İçinde Veya Akrabalarından Destan Anlatma Geleneğini Devam Ettiren Kimse Var mıdır?* Mehmet Niyaz'ın çocukları ve akrabaları içinde destancı olmak isteyen bulunmamaktadır. Bu mesleği merak eden ve öğrenmek isteyen birinin bulunmaması destancıyı üzmüştür. Mehmet Niyaz: "Ne yapalım herkes yaşam için

uğraşıyor, gençlerin, geliri olmayan bu işe gönül koymamalarını pek yadırgamıyorum" diyor.

26. *Destanları Öğreten Bir Ustası Var Mıdır?* Bütün destancıların ustası vardır. Destanlar, usta anlatıcılarından uzun süre eğitim alma, yazma ve ezberleme yollarıyla öğrenilmektedir. Destancımız Mehmet Niyaz da aynı süreçten geçmiştir.

27. *Anlatılan Destan; Ne Zaman, Kimden ve Nasıl Öğrenilmiştir?* Mehmet Niyaz, 1950'li yıllarda, anlattığı destanları ("Garip ile Senem", "Senuber" ve diğerlerini) aynı kasabadaki destancı Feyzullah Tohti ile birlikte çalışarak öğrenmiştir. Destancı Feyzullah Tohti ise komşu nahiyeye bağlı Astane Kasabası'nda ikamet eden, ünlü destancı Hasan Kerim'e çıraklık etmiştir. Destancı Hasan Kerim, aynı zamanda Özbekistan'ın Taşkent şehrinde eğitim almış bilgili bir kişi olmaktadır.

28. *Anlatılan Destan Herhangi Bir Yazılı Kaynaktan mı Alınmıştır?* (Yazılı kaynaktan alındıysa kaynağın tespit edilmesi gerekir.) Destancı Mehmet Niyaz, destancı Hasan Kerim gibi kendi söylediği destanların bir kısmını, ustalarının aynı zamanda Özbekistan'da neşredilen bir kitaptan aldıklarını söylemektedir. Destancımız, yazılı kaynaklarla ilgili daha ayrıntılı bilgiye sahip değildir.

29. *Yetiştirdiği Çırak Var mıdır?*

30. *Destancı Meslektaşlarıyla Nasıl Temasta Olur, Karşılıklı Gelip Gider mi?* Tuyuk ve civarındaki destancılar sayıca az, yaşlı ve bazılarının sağlık sorunları olduğu için genellikle temasta bulunmamaktadırlar. Destancı Mehmet Niyaz, aynı kasabadaki Cinayet Aka, Feyzullah Tohti ve Seydullah Meruf gibi destancılar hayatta iken sık sık görüştüklerini söylemektedir.

31. *Destan Anlatan Veya Söyleyenin Başka Becerileri Var mıdır?* Destancı Mehmet Niyaz, çok sayıda halk koşması ve şarkılarını ezbere bilmektedir. Atasözleri ve hikmetli sözleri yerinde kullanabilen bir söz ustasıdır. Çevredeki kişilere göre dini bilgilere sahip bir kişidir.

32. *Destanlarda Halk Edebiyatının Diğer Türlerine Yer Verilir mi? Örneğin, Destanların İçinde Masal, Koşma ve Diğer Türler Oluyor mu?* Destanlarda gerekli yerlerde fıkra ve beyitlere yer verilmektedir.

33. *Aynı Destan Başkaları Tarafından Söylenir mi? Söyleniyorsa, Söylenen Kişi İle Çalışma Yapılması Uygun Olur mu?* Aynı destan, Tuyuk Kasabası'na komşu olan Astane ve Lükçün gibi yerlerde de söylenmektedir. Aslında her yerde söylenmektedir. Lükçün'den olan Mehmet İbrahim adlı bir destancı ile de çalışma yapılacak, ileride destancı hakkında ayrıca bilgi verilecektir.

34. *Çevre Halkının Destan Anlatana Karşı Tutumu Nasıldır?* Genelde yurt halkı, büyük küçük herkes, destancı Mehmet Niyaz'a ve diğer destancılara saygı göstermektedir. Ama bazen, saygı göstermeyen olabilir. Bu kişiler, destan anlatmayı dine aykırı olarak görmektedirler.

35. *Dinleyicinin Destan Kahramanlarına Karşı Duyguları Nelerdir?* Destancımız Mehmet Niyaz, kendisinin ve dinleyicilerinin en fazla, "Garip ile Senem Destanı"ndan etkilendiğini söylemektedir. Garip ile Senem'in birbirine kavuşabilmek için çetin mücadele vermeleri, fedakârlık göstermeleri ve ahlak kurallarına uymaları, nişanlı oldukları halde henüz nikâh yapılmadığı için aynı evde kalmamaları, nihayetinde nikâhları yapıldıktan sonra ise "visaline erdi" derken tam o zamanda ölüp gitmeleri örnek verilmektedir. Bu destan icra edildiğinde, dinleyicilerin tamamın gözyaşlarını tutamamaktadır. [Garip ile Senem'in ölmesi destanın olay örgüsünün, bu anlatıcının, yaptığı kişisel müdahale sonucu değiştirilmesi ile açıklanabilir.]

36. *Anlatılan Destanın İnandırıcılık Derecesi Nedir?* Destanın büyük bölümüne inanılmaktadır. Bazı kısımlarının abartılmış olduğu kabul edilmektedir.

37. *Destan Dinleyicileri Kimlerdir? Erkek veya Kadın, Genç veya Yaşlı mıdırlar? Bu Dinleyicilerin Dinî İnancı Nasıldır?* Destanı, kasabanın aksakalları, önde gelenleri, sanat ve kültüre meraklı devlet memurları, işçileri ve çiftçileri, birer etkinlik sırasında, birlikte dinlerler. Destan dinleme ortamında, kişiler görevleri ve mesleklerine göre farklı muamele görmemekte, herkes birer dinleyici olarak kurallara uyarak dinlemektedir. Bazen yerel hükümet yetkilileri ve belediye başkanları destan dinleme işini tertip ederler. Destan dinlemeye en fazla tarihi merak eden kişiler gelmektedir.

2.2.2.3.2. Uygur Destan Anlatıcısı: Mehmet İbrahim

1. *Adı ve Soyadı:* Mehmet İbrahim

Çevredekilerden "Mehmet Destancı" diyenler de vardır.

2. *Doğum Yeri:* Uygur Özerk Bölgesi-Turfan

3. *Doğum Tarihi:* 15.05.1949

4. *Eğitim Durumu:* Orta dereceli teknik okul mezunudur.

5. *Doğrudan Akrabaları:* Annesi ile babası hayatta olmamaktadır. Ağabeyi Hüsamettin İbrahim, kız kardeşi Hayrulnisa İbrahim, her ikisi Turfan Vilayeti'nin merkezinde bulunan öğretmen yetiştirme okulunda öğretmenlik yapmaktadır. Destancı Mehmet İbrahim; dördü oğlan, ikisi kız olmak üzere altı çocuk sahibidir. Ayrıca üç torunu vardır. İki çocuğu üniversiteyi bittirmiş ve iş aramaktadır.

6. *İkamet Adresi:* Turfan Vilayeti, Piçan Nahiyesi, Lükçün Kasabası, Tüven (Aşağı) Mahalle.

7. *İcra Ettiği/Anlattığı Bilgiyi Kimden Öğrendiği:* İcra ettiği bilgileri, daha önceleri aynı kasabada ikamet eden destancı, rahmetli Avut Rozimet'ten öğrenmiş, daha sonra; kitap ve dergilerden öğrenmiştir.

8. *İktisadi Gelirinin Kaynağı, Aile Durumu:* Emekli maaşı almaktadır. Ayrıca çiftçilikle uğraşmaktadır. Ailenin ekonomik durumu, kalabalık olması ve çocukların henüz işe başlamaması sebepleriyle, iyi değildir.

9. *Derlemenin Yapıldığı Yer ve Zaman:* Derleme, 13.06.2005 tarihinde, aynı kasabadaki "Memet Restauarant"da yapılmıştır.

10. *Derlemecinin Adı ve Soyadı:* Abdulhakim Mehmet, Abdulhalim Mehmet, Mehmet Mahmut (Kasaba sanat grubu başkanı).

Doğrudan Destanla İlgili Sorular:

11. *Yörede Bir Destan Anlatma Veya Söyleme Geleneği Var mıdır?* Lükçün'de geçmişten beri destan geleneği mevcuttur. Ama son yıllarda zayıfladığı görülmektedir. Toy ve düğünlerde bazı kişilerin davet etmesi sonucunda, davete gidilerek anlatılmaktadır.

12. *Destancılara Başka İsimler Verilir mi? Nelerdir?* Genelde "destancı", bazen "el-nağmeci"de denir. Destancı Mehmet İbrahim'e, genellikle "Garip ile Senem Destanı"nı anlatması sebebiyle, "Garip- Senemci" diyenler bulunmaktadır.

13. *Yörede Başka Destan Anlatıcıları Var mıdır?* Hayatta tanınmış destancı bizim kasabamızda bulunmamaktadır. Usta destancı Avut Rozimet, birkaç sene önce vefat etmiştir.

14. *Destanlar Çok Eskiden Beri mi Anlatılır? Yoksa Yeni Oluşmuş Bir Olay Üzerine mi Anlatılmaktadır?* Destanların çok eskiden beri anlatıla geldiğini herkes söylemektedir. Bu konuda özel bir inceleme yapılmamış olduğundan, pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Yeni olmuş olaylar hakkında meydana gelen destanların bulunmadığını söyleyebiliriz.

15. *Önceden Beri Söylenen Destanlar Nelerdir?* Yusuf ile Züleyha, Cemşit, Senuber, Garip ile Senem gibi destanlar eskiden beri söylenmektedir. Destancımız Mehmet İbrahim, genellikle sözü geçen destanları anlatmaktadır.

16. *Yeni Oluşmuş Bir Olay Üzerine Oluşturulmuş Destanlar Varsa Nelerdir?* Bu türdeki destan Lükçün'de oluşmamıştır.?

17. *Destanlar Genellikle Manzum mu, Mensur mu Söylenir?* Aynı destan içinde manzum ve mensur kısımlar bulunmaktadır. Kaynak kişimiz, destancı Mehmet İbrahim, "sadece manzum veya sadece mensur olan destan icra etmedim", demektedir. O'na göre, destanlar muhakkak hem şarkılı; müzikli, hem de nesir anlatımlı olmalıdır.

18. *Destanların Manzum Veya Mensur Olmasında Bir Amaç Var mıdır? Varsa, Ne Amaçla Manzum Veya Mensur Anlatılır ve Söylenir?* Destanların manzum ve mensur olması, anlatımı renkli ve cazibeli hale getirmek için olduğu tahmin edilmektedir.

19. *Mensur Bir Destan Anlatılırken İçinde Manzumeler Var Mıdır? Manzumeler Varsa Bunlar Nasıl Söylenir Veya Anlatılır? Bir Çalgı Aleti Kullanıldığı Olur mu? Olursa Nedir?* Destancımız Mehmet İbrahim'e göre, manzum kısımları bulunmayan destan, destan değildir. Lükçün ve civarında destancılar, daha çok dutar kullanmaktadır.

20. *Destan Söyleyen Veya Anlatana Eşlik Eden Kişi ve Yardımcı Araçlar Var Mıdır? Kişi Varsa Neye Yardım Eder?* Destan, genellikle tek kişi tarafından söylenir. Destan söyleyicisi müzik aletini kullanır, şarkısını söyler ve olayı nesir biçimde anlatır. Çalgı aleti kullanarak şarkı söylerken en azından bir yardımcıya ihtiyaç duyulmaktadır. Destancımız Mehmet İbrahim, dutar çalarken; çırağı olan oğlu, def çalarak ustasına yardımcı olması gerekmektedir. Destancıya yardımcı olan kişi genelde bir çırak olur, çırak da ustası gibi karşılanma ve ağırlanma durumlarından yararlanmaktadır.

21. *Anlatım Normalde Ne Kadar Zaman Anlatılır? Eğer Anlatım Uzun Sürerse Kaç Kısımda Anlatılır?* Destan anlatımı, destana ve ortama göre uzun ve kısa olmaktadır. Örneğin, Garip ile Senam Destanı, 4 saatten 6 saate kadar sürebilmektedir. Destanların hepsinde, belli bölümlerden sonra ara verilmekte, çay içilmekte ve kısa dinlenme arası olmaktadır. Kaç bölümde icra edileceği destancının ve dinleyicilerin keyfine bağlıdır, sabit bir kural bulunmamaktadır. Destancımız Mehmet İbrahim, destan icrası sırasında, normalde aralıksız bir buçuk saat civarında, bir ara vermekte olduğunu söylemektedir.

22. *Bu Anlatmalarda Yarıda Kesme ve Yeniden Anlatmaya Başlama Nasıl Olur? Hatırlamalar Ne Şekilde Yapılır?* Ara verildikten sonra destan anlatımına tekrar başlanması sırasında, "Nerede kaldıydık?" gibi sorulara cevap verilerek, kısa geçiş cümleleri söylenir ve destan bırakıldığı yerden devam ettirilir.

23. *Anlatıcı Anlatımına Karşılık Bir Şey (Var) Kazınır mı?* Lükçün'de ve diğer yerlerde destancılar, anlatımına karşılık para almamaktadırlar. Ama destancıları davet edenler, destancıların emeğine saygı gösterir, onları misafir olarak başının üstünde tutar ve çeşitli hediyelikler vermektedirler. Destancı, destan anlatmayı gönül işi olarak görmekte ve para almayı uygun bulmamaktadır.

24. *Destanlar Yılın ve Mevsimin Hangi Vaktinde, Neden ve Nerede Anlatılır?* Destanlar, yılın her mevsiminde anlatılmaktadır. Toylarda, millî bayram ve şenliklerde, özel misafirler geldiğinde teklife binaen anlatılmaktadır. Kış mevsiminde diğer mevsimlere göre daha fazla anlatılmaktadır. Bunun sebebi, çiftçilerin kış mevsiminde boş zamanlarının çok olmasından kaynaklanmaktadır.

25. *Ailesi İçinde Veya Akrabalarından Destan Geleneğini Devam Ettiren Kimse Var mıdır?* Mehmet İbrahim çocuklarını yetiştirmektedir.

26. *Destanları Öğreten Bir Ustası Var mıdır?* Bütün destancıların ustası vardır. Destancılar destanları, ustalarından uzun süre eğitim alma, yazma ve ezberleme yöntemleriyle öğrenmektedirler. Destancı Mehmet İbrahim'in ustası, ünlü destancı Avut Rozimet'ir. Avut Rozimet, 2005 yılında, 83 yaşında, vefat etmiştir.

27. *Anlatılan Destan; Ne Zaman, Kimden Ve Nasıl Öğrenilmiştir?* Destancımız Mehmet İbrahim, anlattığı destanları, 1965 yılında yazılı kaynaklardan ve destancı Avut

Rozimet'ten öğrenmiştir. İki sene sonra; 1967 yılından itibaren, çıraklık eğitimini tamamlayarak, destancı adıyla tanımlanmaya başlamıştır.

28. *Anlatılan Destan Herhangi Bir Yazılı Kaynaktan mı Alınmıştır?* (Yazılı kaynaktan alındıysa kaynağın tespit edilmesi gerekir.) Destancı Mehmet İbrahim'in elinde bir deftere yazılı destan metinleri bulunmaktadır. Kendisi, Taşkent baskısı bir kitaptan yazarak almıştır.

29. *Yetiştirdiği Çırak Var mıdır?* Çocuğunu yetiştirmektedir, başka çırağı yoktur.

30. *Destancı Meslektaşlarıyla Nasıl Temasta Olur, Karşılıklı Gelip Gider mi?* Destancıların sayıları az olduğundan ve diğer sebeplerden destancılar arasında koyu bir temas söz konusu değildir. Destancımız Mehmet İbrahim, oğullarından birini çırak olarak eğitmektedir.

31. *Destan Anlatan Veya Söyleyenin Başka Becerileri Var Mıdır?* Destancımız Mehmet İbrahim, destan anlatmakla birlikte, Uygur 12 Makamı'nı ve Lükçün merkezli olan Turfan 12 Makamı'nı bilmektedir. Makamları derleme ve düzenleme çalışmalarına iştirak etmektedir.

32. *Destanlarda Halk Edebiyatının Diğer Türlerine Yer Verilir mi? Örneğin, Destanların İçinde Masal, Koşma ve Diğer Türler Oluyor mu?* Destanlarda bazen masal, koşma ve fıkralara yer verilmektedir.

33. *Aynı Destan Başkaları Tarafından Söylenir mi? Söylenirse O Kişiyle de Çalışma Yapılması Uygun Olur mu?* Lükçün Kasabası'nda aynı destanları söyleyenler yoktur. Eski destancılar vefat etmiştir. Yeniler yetişmemiştir.

34. *Çevre Halkının Destan Anlatana Karşı Tutumu Nasıldır?* Çevre halkı, destancımız Mehmet İbrahim'e saygı göstermektedir. Özellikle geleneksel sanat ve kültürel etkinliklerde destancılar ön plana çıkmaktadır.

35. *Dinleyicinin Destan Kahramanlarına Karşı Duyguları Nelerdir?* Destancımız Mehmet İbrahim, icrası sırasında, bazı dinleyicilerin destan kahramanlarından etkilenerek gözyaşı döktüklerine tanık olmuştur. Destan kahramanları, hürmete sahiptir.

36. *Anlatılan Destanın İnandırıcılık Derecesi Nedir?* Destanın inandırıcılık derecesi yüksektir. Birçok dinleyici, destan kahramanlarını tarihte yaşamış şahıslar olarak algılamaktadır.

37. *Destan Dinleyicileri Kimlerdir? Erkek veya Kadın, Genç veya Yaşlı Dinleyicilerden mi Oluşmaktadır? Bu Dinleyicilerin Dinî İnancı Nasıldır?* Destanı, her kesimden ve her yaş gurubundan kişiler dinlemektedir. Orta yaştaki ve yaşlı dinleyiciler daha fazladır. Son yıllarda, gençlerden dinlemeye gelenlerin sayısında belli bir artış olduğu görülmektedir. Çiftçilerle işçi ve devlet memurlarının durumu aynı olmaktadır.

2.2.3. Uygur Destan Anlatıcısının Dili

Yazılı edebiyatta olduğu gibi, sözlü edebiyatta ve bilhassa konumuz olan Uygur destanlarında "dil" en önemli unsurlardan biridir. Dil, ait olduğu milletin felsefesi, dünya görüşü, inancı-itikadı, gelenek ve görenekleri, estetik zevki ve maddi-manevi yaklaşımlarını yansıtır. Bu yansımalar, en eski dönemden günümüze kadar dilin kullanıldığı bütün alanlarda doğrudan veya dolaylı olarak kendini göstermektedir.

Bu kısımda destan anlatma geleneğinde dilin önemine ve dili iyi kullanmak için destan anlatıcılarının genel olarak sahip olması gereken özelliklere değinildikten sonra, Uygur destan anlatıcıların kullandıkları dilin özellikleri değerlendirilecektir.

İnsanın kendini ifade etme aracı olan dilin kaydedilmesi ve iletilmesine katkıda bulunan yazı vasıtasıyla dil, yüz yüze ve anında kullanılabilen dar zaman dilimini, yüz yıllara, bin yıllara ve daha uzun zamanlara taşımıştır. Mekân olarak ise, yazının götürülebileceği ve okunabileceği en uzak mesafeye kadar genişletmiştir. Başka bir ifadeyle, yazının icat edilmesiyle birlikte, edebiyatın diğer alanlarında olduğu gibi, halk edebiyatı ürünlerinin de ömrü uzamış ve yayılma alanı genişlemiştir.

Dilin uzun ömürlü olmasına karşın destan anlatıcısı tarih sürecinin kısa bir döneminde yaşar. Destan anlatıcısının dili yaşadığı tarihi dönemin dilini temsil eder. Destan anlatıcısının dili, anlatıcının bütün eğitimini ve sanatsal dilini yansıtan bir dildir. Destan anlatıcısı destancılık mesleğine gönül verip, onu çeşitli yollarla öğrenmeye başladığından beri en fazla emek sarf ettiği alan kuşkusuz sözcük hazinesini zenginleştirmek ve sözcük kullanım maharetini geliştirmek olmuştur. Çok sayıda eser okumak ve ezberlemek sözcük hazinesini zenginleştirmenin ilk akla gelen yoludur. Bir destan anlatıcısı çok miktarda sözcüğü; temel anlamı, eşit anlamı, zıt anlamı, mecaz anlamı, eski anlamı, yeni anlamı, bölgesel anlamı, argo anlamı ve anlam farklarıyla birlikte bilmek zorundadır. Bu zorunluluğu yerine getirmek için de uzun süreli sıkı bir

çalışma yapması kaçınılmazdır. Sadece sözcüklerin anlamını bilmek ve belli parçaları ezberlemek işin başlangıcı sayılır. Destan anlatıcısı dinleyicilerle yüz yüze geldiği ve anlatım ortamını sürekli değiştiği için sözcük ve cümlelerin yerinde ve zamanında ustaca kullanılması daha da zor bir dil yeteneği gerektirmektedir.

Destan anlatma geleneğinde dilin yerine değindikten sonra, Uygur destan anlatıcıların kullandıkları dilin özelliklerini değerlendirmek yerinde olacaktır. Uygur destan anlatıcılarının dil hususiyetlerinin tespit edilmesinde öncelikle incelediğimiz destan metinleri kullanılmıştır. Bununla birlikte derleme çalışması yaptığımız iki destan anlatıcısından alınan bilgiler de değerlendirilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda Uygur destan anlatıcılarının dili kullanımı "ses", "dil özellikleri" ve "üslup"tan oluşan üç aşamada ele alınacaktır.

Anlatıcı dilin kullanımını ses aracılığı ile yapmaktadır ve destan anlatıcısı öncelikle bir ses sanatçısıdır. Bir anlatıcı dili ne kadar mükemmel kullanırsa kullansın, sesi güzel değilse dinleyicisini etkileyemez. Sesi güzel olan anlatıcı, sözcükleri de net, vurgulu ve akıcı olarak söyleyebilmelidir. Uygur destan anlatıcılarının sesi tok, kulağa hoş gelen ve cezbedici bir sestir. Görüşme yaptığımız iki Uygur destan anlatıcısı da, bu sanatın eğitimine başlarken, ustalarının öncelikle seslerine baktığını anlatmıştır. Şimdi kendilerinin de, çırak olmak isteyen gençlerin öncelikle sesine baktıklarını belirtmişlerdir.

İncelediğimiz destan metinlerinde kullanılan kelimelerin kafiyeleri dikkat çekicidir. Ağırlıklı olarak kafiyeli kelimelerin kullanıldığı, ses tekrarı ve benzetme gibi söz sanatlarına sıkça yer verildiği görülmektedir. Kafiye ve tekrarın sözlü anlatmaların vazgeçilmez parçası olduğu bilinmektedir. Kafiye ve tekrar, hem anlatımı sanat bakımından zenginleştirmekte hem de anlatıcının metni hatırlamasına yardım etmektedir. Kafiye ve tekrar kullanımı bir yetenekten çok, kelime hazinesi gibi, öğrenilen veya sürekli kullanılarak geliştirilen bir bilgi olarak kabul edilmelidir. Destan metinlerinde sadece ağızlarda bulunan kelimelere rastlanmamıştır. Bu ele aldığımız metinlerin yazılı olmasından kaynaklanmaktadır. Sözlü anlatmalarda destancı, dinleyici kitlesine göre ağız özelliklerini kullanmaktadır. Bu da anlatıcının, dinleyici ile kolay iletişim kurmasını sağlamaktadır.

Uygur destan anlatıcısının sesi ve dil özellikleri kadar üslubu da önemlidir. Destan metinlerinde gerçekçi, samimi ve gönle hitap eden içtenlikte bir üslup görülmektedir. Elbette bu destana has bir özellik değildir. Başarılı bütün edebi eserlerde görülen bu özellik, Uygur halkı tarafından sevilen destanlarda ve meşhur destan anlatıcılarında da görülmektedir.

2.2.4. Uygur Destan Anlatıcısının Müzik Aleti

Destan geleneğinin en eski döneminden beri destan anlatıcısı destanın konusunu ve olaylarını dil aracılığıyla ifade ettiyse de, kahramanların duygularını, anlatımdaki heyecanı ve icraya canlılık katan çeşitli taklitleri müzik aletinin aracılığıyla ve melodilerle yansıtmıştır. Destanla ilgili 10 Halkalı Sistem'deki şemada gösterildiği gibi destan metni ile melodisi, destan anlatıcısının dili ile müzik aleti ikiz halkaları oluşturmaktadırlar. Destan icrasında müziğin göz ardı edilemez yeri ve önemi düşünülerek çalışmanın bu kısmında Uygur destan geleneğinde kullanılan müzik aletlerinden ve müzik aletlerinin, dolayısıyla da müziğin Uygur destan geleneğindeki söz edilecektir.

Uygur destan anlatıcısı için icra sırasında belli bir saz aletini kullanmak olmazsa olmaz şartlardan biridir. Ziyaret ettiğimiz her iki Uygur destan anlatıcısı bu noktayı vurgulamakta ve kendi icralarında saz aleti kullanmaktadır. "Saz aleti kullanmayı bilmeyen birine Uygur 'destan anlatıcısı' adı verilir mi?" soruna, her iki kaynak kişimiz de "Hayır" cevabını vermiştir. Lükçünlü destan anlatıcısı Mehmet İbrahim bu konuda şöyle demiştir: *"Destan anlatımında mensur kısımlar olmazsa konu açıklığa kavuşmaz. Manzum kısımlar olmazsa şarkı ve melodi olmaz. Destanda bunların her ikisi de olmalıdır ve herhangi biri eksik olursa destan destan sayılmaz. Dolayısıyla bir destan anlatıcısı, hem dili kullanma ustalığına, hem de müzik aletini kullanma maharetine sahip olmalıdır. Kendimden örnek verecek olursam Turfan on iki makamının önemli bölümlerini çalıp söyleyebilirim. Dutarı iyi kullanmamın yanı sıra tambur da çalarım."* Tuyuklu destan anlatıcısı Mehmet Niyaz da kendi destan anlatımının dutarsız gerçekleşemeyeceğini savunmuştur. Burada müzik aletinin günümüz Uygur destan icrasındaki, bilhassa Turfan destancılık mektebindeki önemini görmek mümkündür.

Uygur destan araştırmacıları da melodinin, dolayısıyla müzik aletinin destan icrasındaki önemini vurgulanmaktadır. Halk destanlarındaki manzum kısımlar mensur kısımlara göre daha önemlidir. Çünkü onların destan sayılabilmesi için manzum kısımların olması gerekir. Destanların esas konusunu ifade eden kahramanların duyguları ve fikirleri, insanların felsefi görüşleri ağırlıklı olarak söz konusu kısımda yer alır. Bu noktadan hareket edildiğinde manzum kısım destanın çekirdeği sayılır. Halk destanlarının melodisi destanlara güçlü bir estetik zevk verir. Uygurların tarihteki müzik icrası esas itibarıyla destan geleneğinden kaynaklanmaktadır.

Destan geleneği hakkında derleme yaptığımız iki Uygur destan anlatıcısından Mehmet İbrahim, müziğin önemini şöyle ifade etmiştir: *"Müziksiz söylenen destan dinleyicileri kendine çekemez. Müzik veya melodi destanların hayatıdır, ruhudur. Dolaysıyla müziksiz-melodisiz destan destan sayılmaz."*

Kısacası, Uygur destan anlatıcısının müzik aleti Uygur ve diğer Türk boyları destan geleneğinin gelişme süreci içinde ve günümüzde mevcut olan Uygur destan icrasındaki işlevi çerçevesinde değerlendirmeye değer bir konudur.

Burada günümüz Uygur destan anlatıcılarının destan icrasında kullandıkları saz aletleri hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Uygur destan icrasına eşlik eden müzik aletleri şunlardır: Dutar, tembur, rebap, kalun, satar, gircek, ney, zurna, def, nağra, sapayı.

"Dutar"; Uygur telli saz aletlerinden bir çeşididir. Sapı uzun, baş kısmı büyük, dış görüntüsü yukarıdan aşağıya doğru kesilmiş armudun yüzey şekline benzer, iki ipek teli vardır.

"Tambur"; Uygurların çekmeli saz aletidir. Sapı uzun, 16 çizgisi ve beş adet teli vardır. İlk iki tel, temel teldir, diğer üç tel ise ayarlamada kullanılır. Tek başına veya diğer müzik aletleriyle birlikte çalınır.

"Rebap"; Uygurların zehmekte vurularak çaldığı bir çeşit müzik aletidir. Beş telli ve bu tellerin ikisi aynı sesi verir ve böylece melodi devam ettirilir, diğer üç tel ise ayarlamada kullanılır.

"Kalun"; Uygurların eski dönemlerde kullandığı bir çeşit telli müzik aletidir. Şekli çana benzer ve parmakla çalınır.

"Satar"; kemençe ile çalınan bir çeşit Uygur müzik aletidir. Şekli tambura benzer. 7 ila 13 adet teli bulunur. Ses kalitesi kulağa hoş gelir ve makam icrasına çok uygundur.

"Huştar"; kemençe ile çalınan bir çeşit Uygur saz aletidir. Başı tambur başını andırır, ama sapı kısadır. 11 teli olup, dördü melodik teldir, diğer yedisi ise ayarlamalı teldir.

"Gicek"; Uygurların kemençe ile çalınan bir çeşit saz aletidir. Başı silindir şeklindedir ve bir yüzüne deri kaplanır. Baş kısmı ise ince kalaydan yapılır.

"Zurna"; Uygurlarda "Sunay" denmektedir. Üflemeli saz aletlerinin bir çeşididir. Üst tarafında yedi, alt tarafında bir deliği bulunur. "Nağra" ile birlikte kullanılır.

"Def"; Uygur Türkçesinde "dap" denir. Elle vurarak çalınan, yuvarlak ahşap çerçeve üzerine deri kaplanan bir çeşit müzik aletidir.

"Sapayı"; Uygurların ağaç sapı veya boynuz üzerine birkaç büyük metal halka ve bu halkaların her birine birkaç küçük halka yerleştirilen kolla silkinerek çalınan milli bir müzik aletidir.

"Nağra"; Uygurların vurmalı saz aletlerinin bir çeşididir.

"Ney"; üflemeli bir çeşit saz aletidir. Üflerken çıkan ses parmaklarla deliklerin kapatılması veya açılması sonucu yukarı ve aşağı ayarlanır.

2.3. Uygur Destan Dinleyicileri

Bu bölümde şimdiye kadar söz boyutu (anlatı), kişisel boyut (anlatıcı) ve sosyal boyuttan (dinleyici) oluşan canlı bir süreç olarak algıladığımız destanla ilgili sistemdeki ilk iki boyut olan "anlatı" ve "anlatıcı" üzerinde durduk. Sistemin üçüncü boyutu olan dinleyici/izleyici hakkında da inceleme yapmamız gerekmektedir.

Destan icrasında; destan metni, destan anlatıcısı ve destan dinleyicisinin diğer halkalarla birlikte bir sistem bütünlüğünü oluşturduğu görülmektedir. "Bağlam Merkezli Yaklaşım"a göre destan bu sistem bütünlüğü içinde harmanlanır ve yaşamını sürdürür. Destan anlatıcısı anlatı sunar, destan dinleyicisi onu kabul eder. Destan dinleyicisi estetik zevkine uygun anlatı ister, destan anlatıcısı da bu istek doğrultusunda anlatı

hazırlar. Anlatı, anlatıcı ile dinleyici arasında hiç durmadan gelip gitmeye devam eder. Böylece çark döner, sistem varlığını korur ve destan geleneği ayakta kalır.

Sistemin korunması ve destan geleneğinin devam etmesi açısından anlatı ve destan anlatıcısı ile birlikte destan dinleyicisi de önemli bir konumdadır. Destan dinleyicisinde görülen estetik zevk ve diğer mevzulardaki değişiklikler anlatı ve anlatıcıya yansır. Avcılık, hayvancılık temelindeki üretim şeklinde ve göçebe yaşam tarzındaki ve Şaman inancında olan bir destan dinleyicisi dinlemek istediği destana ve destan anlatıcısına kendi arzu isteklerini karşılayabilecek şartları iletir. Dönemin destan anlatıcıları destanlarında avcılık, hayvancılık ve Şaman inancıyla ilgili çok miktarda mesaja yer vererek dinleyicilerin isteklerini karşılamış olmalıdır. Belli zaman diliminden sonra dinleyici avcılık, hayvancılık temelindeki üretim şeklinin yerine yerleşik yaşam tarzına ve tarıma dayalı üretim şekline, Şaman inancının yerine ise İslam dini itikadına geçmişse, destanlarda ve anlatıcılarda kesinlikle değişiklik görülecektir.

Dinleyiciden dolayı meydana gelebilecek değişiklikler yukarıda değindiğimiz belli başlı genel konularla sınırlı kalmaz, daha ayrıntılı konuları da kapsar. Bu ayrıntılı konular destan dinleyicisi ile destan anlatıcısının yüz yüze, göz göze geldiği her ortamda yani her bir destan icrası sırasında hissedilebilen unsurların tamamını kapsar. Ana konu, kahramanlık anlayışı, kahramanların tasviri, kullanılan sözcükler, melodi, hareket ve konuşma tarzı, icra sırasındaki giyim- kuşam vb. gibi unsurları örnek göstermek mümkündür. Dinleyici alp tipindeki kahramanlık anlayışında ise destan anlatıcısı anlatısında "batırlık" unsurunu ön plana çıkarır. Eğer dinleyici bilge kişi tipindeki kahramanlık anlayışını benimsemeye başlamışsa destanlarda başkahramanın eğitimi vurgulanır. Bilgi ve akla dayalı başarıları uzun uzun anlatılır. Destan kahramanının tasviri ve diğer unsurlar da destan dinleyicisinin isteği doğrultusunda sürekli değişir. Destan dinleyicisi gittikçe azaldığı hatta kaybolduğu zaman bir sosyal olay anlamındaki destan ile bir meslek mensubu olan destan anlatıcısı varlığını sürdüremez. Farklı tarihi dönemlerde veya aynı dönemdeki farklı bölgelerde destanların az veya çok olmasının temel sebebi destan dinleyicilerin kalabalık olup olmadığıdır. Bu anlamda destan dinleyicisi anlatı ve destan anlatıcısını doğrudan kendi etkisi altına almaktadır.

"Meddahlar, konuşmaya başlamadan önce çevredekilere önce şiirler okuyarak, küçük vakaları anlatmaktadırlar. Dinleyiciler, toplandıktan sonra, tüm sesi ile halkın dikkatini çekerek daha çok seyirci toplar ve esas anlatmaya başlar. Üstün meddahların çevresinde, 700- 800 hatta 1000 civarında insan toplanarak, çevresinde daire oluşturur. Dinleyiciler meddahı konuşması bitinceye kadar, birkaç saat boyunca, ciddi bir şekilde onu dinlerler. Meddahlar o kadar heyecanlı anlatırlar ki, seslerinin tonu kah yükselir, kah alçalır. Meddah, ellerini haraketlendirerek ve mimiklerini kullanarak tüm sahneyi doldurur. Söz arasında 'Hey bana bak, ey halk, duyduk duymadık demeyin, sağ kulak, sol kulak, ey yuhhanaz, dinleyin, ahunaz, bir beyaz eşek, bir mavi eşek, deve ortaya çıktı.' gibi sözlerle dikkat çeker."[66]

2.4. Destan Dinleme Yeri ve Zamanı

Destan dinleme yeri ile zamanı destan anlatıcısının icra sırasında destan dinleyicisi ile bir araya geldiği mekân ve vakitten ibarettir. Genellikle "destan anlatma yeri ve zamanı olarak kullanılmakta olan bu iki terimi biz "destan dinleme yeri ve zamanı" olarak adlandırmayı uygun gördük. Çünkü destan icrası hem anlatıcısız, hem de dinleyicisiz olmaz. Destan icrasında anlatıcı ile dinleyici aynı öneme sahiptir ve birbirinden ayrılmazlar. "Anlatma yeri ve zamanı" ile "dinleme yeri ve zamanı" aynı ortamı tanımlamaktadır. Dolaysıyla, birini diğerinin yerine kullanmakta bir sakınca yoktur. Dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır ki, destan icra yeri ve zamanının belirlenmesi çoğunlukla destan dinleyicisine bağlıdır. Destan dinleyicisi uygun yeri ve zamanı düşünerek destan anlatıcısını davet eder. Ayrıca, biz çalışmamızda, destanla ilgili 10 halkayı gruplandırırken destan anlatıcısını, dil ve müzik aleti ile bir grup, dinleyiciyi ise mekân ve zaman halkalarıyla diğer bir grup olarak değerlendirerek, gruplardaki halkaların incelenmesine teknik bakımdan kolaylık getirmeyi amaçladık.

Destan dinleme yeri olarak tanımladığımız mekânın fizikî olarak bir değeri yoktur. Bu mekân ile sabit bir gösteri mekânı olan tiyatro sahnesi veya sinema salonu karıştırılmamalıdır. Bu mekânlar sabittir ve mekân olarak, tek başına içinde gösterilen sanatı sembolize etmektedir ve ait olduğu sahne sanatının bir parçasıdır. Destan dinleme mekânı da bir icra mekânıdır fakat sabit bir mekân ve bu geleneğin icrasında

[66] Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *agm.* S. 3, 2003, ss. 111-122

tamamlayıcı ve değişmez bir parça değildir. Bu nedenle dinleme mekânının değeri katılımcının kimliğine ve mertebesine uygun biçimde değişmektedir ve bundan dolayı da araştırma değeri yükselmektedir. Başka bir açıdan bakıldığında destan dinleme yeri, destan geleneğinin o toplumdaki yerini sembolize etmektedir. Destan dinleme yeri ve zamanı birbirinden ayrılamaz bir bütündür. Bu nedenle yer ve zaman bir arada ele alınmalıdır.

Destan anlatılma zamanını üç grupta ele almak mümkündür: 1. Destan Dinleme Zamanı, 2. İcra Geleneğindeki Zaman, 3. Destan Metnindeki Zaman.[67]

Destan dinleme zamanı, dinleyici ile anlatıcının yüz yüze geldiği ve destan icrasının gerçekleştiği vakittir. Yani destan dinlemenin (anlatmanın) başlangıcından bitimine kadar süren zaman dilimidir. Bir destanı dinlemenin ne kadar zaman süreceği, anlatılan destanın hacmine (kapasitesine) göre belirlenir. Elbette, destan dinleme zamanı dinleyicinin ayırabileceği zamana bağlıdır ve dinleyicinin talebine göre değişir.

Günümüz Uygur destan anlatıcıları bir defalık anlatımın 4–6 saat sürdüğü bilgisini vermektedir. Sağlam verileri elde etmek amacıyla "Garip ile Senem Destanı"nın ne kadar zaman içinde anlatılacağı sorusunu kaynak kişilerimiz Tuyuklu destan anlatıcısı Mehmet Niyaz ile Lükçünlü destan anlatıcısı Mehmet İbrahim'e yöneltmiştik. Anlatıcılar, "Garip ile Senem" destanının icrası için en azından dört saatten fazla zaman gerektiği cevabını vermiştir. Her iki destan anlatıcısının bahsettiği anlatım süresi hemen hemen aynıdır. Elimizde "Garip ile Senem Destanı"nın Uygur Türkçesiyle yayımlanmış iki metni bulunmaktadır. Bunların birini Abdulkerim Rahman, diğerini ise Guciahmet Yunus yayına hazırlamıştır.[68] Metinlerin ilki 58, sonrakisi ise 94 sayfa tutmaktadır. (sayfa büyüklüğü 850 x 1168 mm 32 boyutundadır). Bu metinler arasındaki hacim farkı, farklı zaman dilimlerinde anlatıldığını ve aynı anlatmanın farklı zaman dilimlerinde anlatılabileceğini göstermektedir.

Bilindiği gibi, destan icrası ile kitaptan okuma farklı olaylardır. Destan dinlemek, dinleyici ile anlatıcının destan geleneğindeki usullere göre bir sanat icrasına katılımı ve hoşça zaman geçirmesidir. Bu katılım ve zaman geçirmedeki vaktin uzunluğu veya kısalığı, anlatıcı ve dinleyici tarafından belirlenir. Çünkü destan metni

[67] Destanda zaman kavramı için bkz. Şakir İbraev. *Destanın Yapısı (Kazak Destanlarında, İnsan, Zaman ve Mekan).* Akt. A. A. Çınar. Ankara: AKM Yayını, 1998. ss. 85-133.
[68] Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. *agm.* ss. 111-122

destan konusu hakkındaki ana çerçevedir, destan anlatıcısı o çerçeve içinde ustalığını sergiler, dinleyicinin etkisi ve katkısıyla isterse üç -dört saat, isterse beş-altı saat anlatır. Burada dikkati çekmek istediğimiz husus, anlatıcının tek başına dinleme zamanını belirleyemeyeceği ve esnek olan dinleme zamanının kesin çizgilerle çizilemeyeceği hususudur.

Büyük hacimli destanların saatlerce, hatta günlerce dinlendiği, küçük hacimli destanların ise birinin, hatta birkaç tanesinin bir dinleme süresi içinde tamamlandığı bilinmektedir. Dinleme zamanının, destan araştırmasında özellikle "Bağlam Merkezli Yaklaşım"da önemli halka oluşturduğunu vurgulayarak ikinci destan zamanına, "İcra Geleneğindeki Zaman"a geçmek istiyoruz.

İcra geleneğindeki zaman destan dinlemenin genelde yılın, mevsimin, ayın veya günün içinde gerçekleştiği vakittir. Mevcut destan geleneğinin kasaba ve köylerde, şehirlere nispeten daha canlı olduğundan hareketle, mevsimlerin özellikleri ve çiftçilerin iş yoğunluğuna göre belli vakitlerden bahsedilmektedir.

Sonbahar, özellikle mevsimin sonu, uzun sürelik senelik çalışmasını sonlandıran, tarlayı toplayan, ektiğini biçen, biçtiğini değerlendiren ve cebine para koyan çiftçi için ayrıca anlamlıdır. Düğünler, eğlenceler ve diğer etkinlikler bu vakitte yapılır. Destan dinleme de bunların içindedir. Kış mevsimi gelince gündüz kısa, gece uzun olur. Çiftçilerin tarlada fazla işi olmaz. Hoş zaman geçirme ve destan dinleme için zamanları müsaittir. Destan dinleme daha fazla akşamları ve geceleri gerçekleşmiştir. Öğlen veya öğleden sonra da düşünülür, ama sabahın erken saatlerinde gerçekleştiği bilinmemektedir. Bir yıllık süreçte destan dinlemenin genel olarak bahsettiğimiz vakitte gerçekleşmiş olması bir gelenek oluşturmuştur.

Buradaki yorumlarımız günümüz Uygur destan geleneği içindeki malzeme ve bilgileri esas almıştır. Bazı açıklayıcı görüşlerimizi bildirmemiz gerekir. Birincisi, İcra geleneğindeki zaman diye verdiğimiz vakitler haricinde yılın her hangi bir zaman diliminde destan dinleme gerçekleşebilir. Bunun katı bağlayıcı kuralları yoktur. İkinci, sıradaki konumuz, sadece günümüz Uygur destan geleneğiyle sınırlıdır, diğer Türk boylarındaki icra geleneği farklı olabilir.

Destanın zamanı ile ilgili son olarak değinilmesi gereken nokta, destan metninin zamanıdır. Destan metnindeki olayların geçtiği zaman, kahramanların yaşadığı

zamandır. Elimizde bulunan üç metnin zamanı değerlendirildiğinde; üç anlatmada da olayların geçtiği zaman belirtilmemektedir. Emir Göroğlu ve Boz Yiğit destanları, anlatılacakların eskilerden öğrenildiğinin belirtilmesi ile başlamaktadır. Boz Yiğit'in ilk cümlesi *"Her şeyden haberi olan kişiler rivayet ederler ki.."*dir. Emir Göroğlu ise *"Eski eserlerden naklederek rivayet eden söz ustaları, söz madenlerinden inci mercan gibi ışıldayan ifadeleri alarak, aşağıdaki destanı rivayet ederler"* cümlesi ile başlar. Burada metinlerdekiolaylara ait zamanın eski olduğu ifade edilmektedir. Üç anlatmada da, olayların geçtiği zaman yöneticilerin adları ile bağlantılı olarak verilmiştir. Emir Göroğlu'nda "Ehmed Han"ın yönetici olduğu dönem, Gülendem'de "Reşit Han'ın tahta çıktığı dönem" ve Boz Yiğit'te ise "İki İklimin Padişahı"nın hüküm sürdüğü devir olduğu belirtilmektedir.

Destan metinlerindeki zaman ile icra geleneğindeki zamanı ve dinleme zamanının bir ilişkisi yoktur. Fakat, icra geleneğindeki zaman ve dinleme zamanı yakın ilişkilidir. Dinleyici dinleme zamanını, öncelikle, icra geleneğine bağlı olarak tespit eder. Örneğin, düğünlerde destan anlatılması icra geleneği zamanını gösterirse, düğünde destan dinlenmesinin gerçekleşmesi de dinleme zamanına bağlıdır. Fakat geleneksel icra zamanlarının dışında da, destan dinleme zamanları olabilir ve bunu da dinleyici belirler.

Sonuç olarak bu bölümde, Uygur destan geleneği, çeşitli yönleriyle ve tarihî dönemler içinde ele alınmış olup, bu geleneği ifade etmekte kullanılan terminoloji, bu geleneği oluşturan metin, anlatıcı ve sosyal boyut tanıtılıp, tartışılmıştır.

Aşağıda şekilde ise, "10 Halkalı Sistem"deki on halkanın, Uygur destan geleneği tarihinin dört dönemine göre takip edilmesi gösterilmiştir.

Şekil 6

D: *Destan Halkası*

	D1	**D2**	**D3**	**D4**	**D5**	**D6**	**D7**	**D8**	**D9**	**D10**
I. Dönem (… - 6. yy. Ortaları)							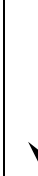			
II. Dönem (6. yy. Ortaları-İslamiyet'in Kabulü)							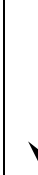			
III. Dönem (İslamiyet'in Kabulü-16. yy.)							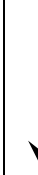			
IV. Dönem (16. yy.-21. yy)							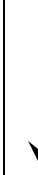			

III. BÖLÜM:

UYGUR HALK DESTANLARININ ŞEKİL VE MUHTEVASI

Bu bölümde, çalışmanın sonunda metinlerine yer verilecek olan **"**Emir Göroğlu Destanı", "Boz Yiğit Destanı" ve "Gülendem Destanı" adlı Uygur destan metinlerinin incelemesi yer almaktadır. Şekil ve muhteva yönünden ele alınacak olan destan metinlerinin incelenmesinde, "Karşılaştırmalı Halk Bilimi Yöntemi" ile "Tarihî-Coğrafî Halk Bilimi Teorisi" kullanılacaktır.

İncelemeye esas olan üç destan metninin şekil ve muhteva özellikleri, öncelikle diğer Uygur destanlarıyla ve Türk boylarındaki destanlarla karşılaştırılarak ele alınacaktır. Burada "Karşılaştırmalı Halk Bilimi Yöntemi" kullanılarak mukayese yapılacaktır. Destanların motiflerinin tespitinde ise, "Tarihî-Coğrafî Halk Bilimi Teorisi"nin temsilcilerinden Stith Thompson'un "Motif İndeks"'i kullanılacaktır.[1]

Bu kısımda yer alacak olan muhteva incelemesinde ise, "konu", "kahramanlar" ve "motifler" ele alınacak, incelemenin esasını **"**Emir Göroğlu Destanı", "Boz Yiğit Destanı" ve Gülendem Destanı" oluşturacaktır. Bu destanlar ile bazu Uygur destanları da mukayese edilecektir. Fakat, burada mukayese edilecek olan Uygur destanlarının tamamı Türkiye'de yayınlanmış olan destanlardır. Bu destanlar şunlardır "Nozugum Destanı", "Kızıl Gülüm Destanı", "Çın Tömür Batur Destanı", "Garip- Senem Destanı", "Tahir ile Zohra", "Senuber Destanı", "Hörlika-Hemracan".[2]

3.1. Uygur Destanlarının Şekil Özellikleri

Uygur destanlarının şekil özellikleri incelendiğinde, manzum-mensur yapının ağırlıklı olduğu görülmektedir. Dördüncü Bölüm'de metinleri verilen **"**Emir Göroğlu",

---

[1] Bu incelemede kullandığımız Halk Bilimi kuram ve yöntemlerinde yararlanılan kaynaklar için bkz. Julius Krohn, Kaarle Krohn. *Halk Bilimi Yöntemi.* Yay. Haz. Fikret Türkmen, Çev. Günsel İçöz. Ankara: TDK Yayınları, 2004; Metin Ekici. "Araştırma Yöntemleri". *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.* Yay. Haz. Öcal Oğuz vd. Ankara: Grafiker Yay. 2004, ss. 70-111. Stith Thompson. *Motif Index of Folk-Literature.* Bloomington: Indiana University Press. 1955-58.

[2] Burada ele alınan destan metinleri için bkz. *Uygur Halk Destanları-I*, Haz: Alimcan İnayet. Ankara: TDK Yayınları, 2005; "Çın Tömür Batur Destanı"nın metni için ayrıca bkz. Abdulhakim Mehmet. *Çın Tömür Batur Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.

"Boz Yiğit" ve Gülendem" adlı üç Uygur destan metni, manzum-mensur yapıya sahiptir. Uygur destanlarındaki konu ve olaya bağlı anlatımların şekli nesir; diyalog ve monologlar ise manzum. Bu karma yapının, Türk boylarının destan geleneği içinde, çoğunlukla aşk konusunun ağırlıklı olduğu anlatmalarda kullanıldığı bilinmektedir. Uygur destanları arasında aşk konulu destanlar çoğunluktadır. Ancak, manzum-mensur şeklin hem kahramanlık hem de aşk konulu destanların anlatılmasında tercih edilmiş olması muhtemeldir. Bu nedenle Uygur destanlarının büyük bir kısmı manzum-mensur şekildedir. Uygur destanlarında manzum kısımlara müzik eşlik etmektedir. Ayrıca, müzik, destanın nazım ve nesir kısımlarının dışında da müstakil olarak yer almakta ve icrâ sırasında önemli bir yer tutmaktadır. Heyecanı vurgulamak veya artırmak, merak uyandırmak, ilgiyi çekmek, duyguları tasvir etmek, sesleri taklit etmek gibi durumların icrâsı, çoğu zaman müzikle yapılmaktadır. Uygur destanlarının icrâsında müziğin önemli bir yere sahip olmasında, müziğin ve özellikle "12 Makam"ın Uygur Türklerinin kültürel yapısındaki yerinin etkisi olduğu kanaatindeyiz.

İnceme konusu olan "Emir Göroğlu", "Boz Yiğit" ve "Gülendem" adlı üç Uygur destanın da şekli manzum-mensur karışıktır. Üç destanın nesir kısımlarında olaylar anlatılmış ve tasvirler yapılmıştır. Manzum kısımlarda ise, kahramanların konuşmaları yer almaktadır. Manzum kısmı, bazen bir kahramanın konuşması oluştururken, bazen de iki kahramanın dörtlüklerden oluşan, sıra ile, karşılıklı konuşmaları oluşturmaktadır. "Emir Göroğlu Destanı"nda sırayla; Göroğlu ile Bovay'ın, Göroğlu ile Kerem Kasap'ın, Göroğlu ile Gülayım'ın konuşmaları karşılıklı konuşmalardan (diyolog) oluşan kısımlara örnek olarak gösterilebilir. "Gülendem Destanı"nda, Hüseyin Mülki ile Gülendem'in atışmalarının bulunduğu kısımda diyaloglardan oluşan manzum kısımlara örnek verilebilir.

"Emir Göroğlu Destanı" Yine aynı destanda, Beg Havazhan'ın Göroğlu'nun karşısına gelerek yaptığı:

"Mingen étim yüz çapar,
Oñ yanda toḳḳuz tumar…"

şeklinde başlayan konuşma ise, bir kahramanın yaptığı konuşmadan (monolog) oluşan manzum kısma örnek verilebilir. Bu durum diğer iki destanda da aynıdır.

Manzum kısımların diyolog veya monologdan meydana gelmiş olması, bu kısımların hacimlerini, başka bir ifadeyle ihtiva ettikleri mısra sayısını etkilemektedir. Diyaologlardan oluşan kısımlar daha uzundur, monologlardan oluşan kısımlar ise daha kısadır. "Emir Göroğlu Destanı"nda yer alan ve Gülnar, Miskal ve Ağa Yunus Perilerin konuşmalarından oluşan kısım, en uzun manzum kısımlar arasında yer alır. Bu kısımda, üç kişinin dörtlükler halinde konuşmasının, hacmin artışı ile ilişkisi olmalıdır. Konuşan kişi sayısı ve manzum kısımların hacmi arasında paralellik vardır.

Söz konusu üç destanda yer alan manzum kısımların kafiye şemaları incelendiğinde, bu kısımların ağırlıklı olarak dörtlüklerden oluştuğu tespit edilmiştir. Dörtlüklerden oluşan kısımlara burada örnek göstermeye gerek yoktur. IV. Bölüm'de yer alan destan metinlerine şöyle bir göz atıldığında dikkati çeken dörtlükler bunu göstermektedir. İnceleme konumuz olan destanlarda dörtlüklerin yanında, beyitler de yer almaktadır. "Gülendem Destanı"nda yer alan şu kısımlar beyit şeklindeki manzum kısımlara örnektir:

"Ḳatta- ḳiçik beglirim, çüşünlar işḳa!
Hemme nerse teyyar bolsun kütüp elişḳa.

Toḳḳuz gülşen baġ ḳilayluk, saray salayluk,
Daḳa - dumbaḳ naġra bilen kütüp alayluk.

Méhman kelse baş üstüge kötürmek kérek,
Ata- bovalardin ḳalġan bu adet démek."

Nadiren beşliklerden oluşan kısımlar da bulunmaktadır. "Emir Göroğlu Destanı"ndaki:

"*Mingen étim yüz çapar,*
Oñ yanda toḳḳuz tumar.
Ḳolumdin alġin ayaḳ,
Ata azraḳ bas humar,
Ata saña alla yar."

şeklinde başlayan kısım ve perilerin aralarındaki konuşmalardan oluşan;

"Misḳal Peri:

Düşmenlerge tola ḳildiñ huruçni,

Meydanda Rustemdek ķildiñ uruşni.
Yigitlerge berdiñ altun –kümüşni,
Ķizil ķanġa buyuduñ tilla ķiliçni,
Düşmenlerni ķirġin ķilġan sultanim."

şeklinde başlayan manzum kısımlar beşliklerden oluşmuştur.

Şehzade Turun'u denemek amacıyla Gülendem'in onun atını istemesi üzerine şehzadenin verdiği cevap beşlikler halindeki manzum kısımlara örnektir.

"Amu dégen ösken élim bolidu,
Mingen étim janu - cenim bolidu.
Atni sétiş erge ölüm bolidu,
Başķa nerse sora meyli,
Cénim bilen ķoşup berey.

Méniñ étim tulparlariñ serisi,
Özem bolsam Amu elniñ törisi.
Etimda bar öz atamniñ mörisi,
Başķa nerse sora meyli,
Cénim bilen ķoşup bérey."

İnceleme konusu olan üç destanın manzum kısımları kafiye şemaları bakımından değerlendirildiğinde; beyitler "*a a"*, beşlikler "*a a a a x",* dörtlükler ise "*a a x a"," a a a x", "x a x a"* şeklindeki kafiye yapılarına sahip oldukları görülmektedir. Bu kafiye şemaları içinde "Mani" türünün kafiye şeması olan "*a a x a"* en çok kullanılan kafiye şemasıdır. Aşağıda bu şemalara örnekler verilecektir.

"Emir Köroğlu Destanı"ndan;

"Bu yerdin öter boldum, a
Sendin ayrilsam sudum. a
Aman bolġin ötkiçe, x
Deryadin öter boldum. a"

"Boz Yiğit Destanı"nın hemen başındaki kısım da "*a a x a*" şeklindeki kafye yapısına örnek verilebilir:

"Bir yil boldi yanar men, a

Ötken künni sanarmen, a
Es – huşumdin ayrildim, x
Sañа ķaçan ķanarmen. a”

Yine “Boz Yiğit Destanı”ndaki şu kısım ise “*x a x a*” kafiye şemasına örnek olarak gösterilmiştir:

“Ġayipmu sen can yigit, x
Yigit mundaķ baturmu? a
Kiyik körse ovlaşķa, x
Oķyasini atarmu?” a

“Gülendem Destanı”nın başındaki şu kısım “a a x a” şeklindeki kafiye şemasına örnektir.

“*Servinazlar ḫoş avazlar ķizisun bezm, a*
Nazu- német, nanu- aşim bolġayķi hezm. a
Palvanlar, ilimdarlar ķulaķ sélinlar, x
Toķķuz eldin méhman kéler bilip elinlar. a”

“Boz Yiğit Destanı”ndaki şu kısım ise “ a a a x” kafiye şemasına örnektir:

“Nalimiġin cénim yar, a
Teñridin rehmet yaġar. a
Murat bir kün yüz açar, a
Sevri ķilsañ bolatti. x”

Üç destandaki manzum kısımlarda kullanılan ölçü, Türk boylarının halk şiirinde geleneksel olarak kullanılan hece ölçüsüdür. Bu destan metinlerinde en çok kullanılan hece ölçüsü kalıplarının ise 7’li ve 11’li kalıplar olduğu tespit edilmiştir.

“Emir Göroğlu Destanı”nda 12’li hece ölçüsü ile yazılmış;

“*Ḫudaya nepis üçün salmiġin vesvas,*
Yézidilerge ursam şemşirim almas.
Meryem hem ġiyas, ya Ḫizir İlyas,
Medet bergin mendek ġérip ķuluñġa.”

dörtlüğü ile başlayan kısım ise 7’li ve 11’li kalıplar dışında kalan istisnalar arasındadır.

"Gülendem Destanı"nın ilk manzum kısmı da hecenin 12'li kalıbıyla yaratılmıştır:

"Servinazlar ḫoş avazlar ḳizisun bezm,
Nazu- német, nanu- aşim bolġayḳi hezm.
Palvanlar, ilimdarlar ḳulaḳ sélinlar,
Toḳḳuz eldin méhman kéler bilip elinlar."

Aşağıda hece ölçüsünün 7'li kalıbının kullanıldığı manzum kısımlara örnekler verilmiştir. "Emir Göroğlu Destanı"dan:

"Bu yerdin öter boldum,
Sendin ayrilsam sudum.
Aman bolġin ötkiçe,
Deryadin öter boldum."

"Boz Yiğit Destanı"nda Boz Yiğit'in Kimen ile dertleştiği kısımdan:

"Bügün bir tüş kördüm men,
Yar yüzini kördüm men.
Ḳanat kérip uçup men,
İgiz taḳḳa ḳondum men."

Hece ölçüsünün 11'li kalıbının kullanıldığı kısımların örneklerine ise aşağıda yer verilmiştir. Emir Göroğlu Destanı"ndaki:

"Ğéripmen bu yerge maña yoḳ esrar,
Musapirmen sendin özge kimin bar.
Étiñdin aylinay yaratḳan ceppar,
Medet bergin mendek ġérip ḳoluñġa!"

Boz Yiğit Destanı"nda Boz Yiğit'in arkadaşı Kimen ve sevgilisi Sahipcamal'i özlediği ve kırlangıç ile hasbihal ettiği kısım da 11'li hece ölçüsünün kullanıldığı kısımlardandır.

"Ḳaliġaç – ḳaliġaçḳa yem béridu,
Ḳérindaş – ḳérindaşḳa dem béridu.
Yalġuzluk, esir ḳildi, muñluḳ yéşim,
Bu halda yüriginimni kim bilidu."

"Gülendem Destanı"ndaki, Yusuf Kadir Han'ın kızına evlenmesi gerektiğini söylediği şu kısım da hecenin 11'li kalıbına örnek olarak gösterilebilir:

"Yaḫşi söz yaḫşiniñ cénidin çiḳar,
Yaman söz bilen mömün dindin çiḳar."

Bu kısımda tartışılan konuları ve tespitlerimizi özetlemek gerekirse; çalışmamızın bu kısmında Uygur destanları şekil bakımından ele alınmıştır. Daha sonra inceleme konusu olan üç Uygur destanının şekil özellikleri tespit edilmiştir. Üç destan, Uygur destanlarının büyük kısmı gibi manzum-mensur karışık şekilde yaratılmıştır. Olayların anlatıldığı ve tasvirleirn yapıldığı kısımlar nesir, kahramanların konuşma kısımları ise nazım şeklindedir. Çoğunlukla 7 ve 11'li hece ölçüsünün kullanıldığı kısımlarda, "Mani" türünün kafiye şeması olan "*aaxa"*nın ağırlıklı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

3.2. Uygur Destanlarının Konuları

Bu kısımda, incelememizde metinlerine yer verdiğimiz **"**Emir Göroğlu Destanı", "Boz Yiğit Destanı" ve Gülendem Destanı"nın konuları tanıtılacak ve ayrıca bu destanların çeşitli özelliklerinin, diğer Türk boylarındaki destanî yaratmalarla ve özellikle Uygur destanları ile ilişkileri vurgulanacaktır.

Uygur destanlarında işlenen konulardan biri "kahramanlık"tır. Dördüncü Bölüm'de metinlerini verdiğimiz "Emir Göroğlu", ve "Gülendem" Destanlarının ana konusu kahramanlıktır. Uygur destan geleneğinde kahramanlık konulu destanların sayısı, aşk konulu destanlara göre az olmakla beraber, bu destanlarda da aşk konusuna yer verildiği görülmektedir. Emir Göroğlu ve Gülendem Destanları, kahramanlık konulu Uygur destanları olarak tasnif edilmelerine rağmen, Kırgız Türklerinin "Manas Destanı" ve Özbek Türkleri başta olmak üzere pek çok Türk boyu tarafından benimsenmiş olan "Alpamış Destanı" gibi konusu, toplumsal bütünlük, düşman ile savaş vb. olan destanlardan da farklılık göstermektedir.

Uygur destanlarının önemli bir kısmının ana konusunu "aşk" oluşturmaktadır. Birbirlerine âşık olan sevgililer, aşkları uğruna hayatlarını ortaya koyarlar. Kahramanlar pek çok engelle karşılaşmalarına rağmen, aşklarından asla vazgeçmezler. Aşk konusu, Uygur destanlarının genelinde de sıklıkla ele alınmaktadır. Ayrıca inceleme konumuz

olan “Boz Yiğit Destanı” da aşk konulu destanlardandır. Bu destanda Sahipcamal’i rüyasında görüp âşık olan Boz Yiğit’in gurbete çıkıp, sevgilisine kavuşmak için pk çok engeli aşması ve iki sevgilinin muratlarına eremeden ölmeleri konu edilmiştir. “Tahir-Zöhra Destanı”nda Tahir İle Zühre’nin, “Hörlika-Hemracan Destanı”nda Hörlika ile Hemracan’ın, “Garip- Senem Destanı”nda Garip ile Senem’in, “Senuber Destanı”nda Senuber ile Gülperizat’ın, “Kızıl Gülüm Destanı”nda Bülbül ile Kızıl Gülüm’ün, birbirlerine olan aşkları, bağlılıkları ve bu yoldaki fedakârlıkları anlatılmaktadır.

Bu çalışmada inceleme konusu edilen “Emir Göroğlu”, “Boz Yiğit” ve “Gülendem” destanlarının metinlerine IV. Bölümde yer verdik. Ancak, inceleme konumuz olan destanların konularının kolayca anlaşılmasını sağlamak için özetlerine yer vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Emir Göroğlu Destanı:

“Emir Göroğlu Destanı”nda, Emir Göroğlu, Çembil şehrinin yöneticisi Ehmedhan adlı padişahın kız kardeşi Zulper Ayım’ın oğludur. Bir gün Zulper ayım saçlarını tararken oradan geçmekte olan Hz. Ali’nin gözü bu güzel kıza ilişir, kendi kendine: “Şu ay yüzlü güzel benden bir çocuk doğursa, ne iyi olurdu!” diye iç geçirir ve yoluna devam eder. Zulper Ayım da o anda hamile kalır. Zulper Ayım, utancından Allah’a yalvarır ve karnındaki altı aylık çocukla ölür. Emir Göroğlu mezarlıkta doğar ve bir kamışın deliğinden nefes alarak yaşar. Mezarlık bekçisi bunu fark eder ve Ehmedhan’a haber verir. Ehmedhan gelip çocuğu saraya götürür. Mezarda doğduğu için çocuğa “Göroğlu” adı verilir. Göroğlu, ok atma ve mızrak kullanmadaki ustalığıyla kısa zamanda meşhur olur. Ehmedhan, Azim Köz Ayım adlı güzel bir bayanla evlidir. Ceyhun şehrinde Şahtar adlı bir padişah vardır. Çok zalim ve acımasız bir padişah olan Şahtar Şah’ın ordusunun başında Danıyar adlı bir pehlivan vardır. Danıyar, bir gün şehirde sokağa çıkar ve sokakta bir sürü insanın toplanıp Ehmedhan’ın hanımı Azim Köz Ayım’ın resmine baktıklarını görür. O resmi görenler tek tek yere düşerek bayılır. Danıyar da kendini kaybederek, Azim Köz Ayım’a o an âşık olur ve onu kaçırmak için yollara düşer.

Danıyar, Çembil şehrine vardığında Göroğlu ile karşılaşır. Göroğlu, Danıyar’ın atını çok beğenir ve kendi atıyla çiftleştirmek istediğini söyler. Danıyar; bunun ancak

Azim Köz Ayım'ın dokuz kat elbise giyip, kendisine su vermesi karşılığında mümkün olabileceğini söyler. Göroğlu, bu şartı yerine getirmesi için yengesine yalvarır ve onu ikna eder. Danıyar; Azim Köz Ayım, ona suyu uzattığı anda, onu atının terkisine bindirerek kaçırır. Göroğlu bu durma çok üzülür ve büyüdüğü zaman yengesini Danıyar'dan tekrar almaya yemin eder.

Göroğlu onbir yaşını doldurduğu zaman Ehmedhan'dan müsaade isteyerek yola çıkar. Yolda bin bir güçlükle karşılaşan Göroğlu, atı, Leyli Kır ile bunların üstesinden gelir ve yengesini bulur. Yengesinin Danıyar'dan bir kızı, bir oğlu olmuştur ve artık bu durumda geri dönmek istemez. Göroğlu da bunun üzerine Danıyar'ın kızını kaçırır ve ülkesine geri döner.

Göroğlu bir gün, İsfahan'a gidip mızrak kullanmayı öğrenmeyi ve savaşa katılmayı ister. Yedi gün süren yolculuktan sonra İsfahan'a varır ve Göroğlu kimseye hiçbir şey söylemeden şehirde birkaç gün dolaşır. Şehri dolaşırken onun karşısına oniki yaşlarında bir çocuk çıkar. Hesenhan isimli bu çocuk İsfahan şehrinin en ünlü bahadırı Haldarhan'ın çocuğudur. Göroğlu bu çocuğu atının arkasına bindirir ve kaçırıp Çembil'e götürür.

Kaf Dağı (Kuf-i Kaf) padişahının kızı Ağa Yunus adlı peri, babasıyla beraber periler ülkesini yönetir. Bir gün fal baktırmak ister ve falcıya hayatının o andan sonrasının ne olacağını sorar. Falcı, Göroğlu isimli bir yiğitten bahseder. Ağa Yunus, Göroğlu'nu görmeden ona âşık olur ve onunla evlenmek ister. Bu yüzden, altın tahtını, bağlarını ve karargâhını devlerinin yardımıyla Çembil'e taşıtır. Göroğlu'nun, bağına gireceği kapıyı özel olarak süsletir. Göroğlu böyle bir yeri gördüğü zaman şaşırır ve gezmek ister. Kapıdan girdiğinde Ağa Yunus'un kırk cariyesi onu karşılar ve Ağa Yunus Peri'nin olduğu yere götürürler. Ağa Yunus Peri kendisiyle evlenmek istediğini söyler. Göroğlu kendisinin evlenmek için değil savaşmak için yola çıktığını söylese de, Ağa Yunus çok ısrar eder ve Göroğlu'da ancak kendi ülkesinde evlenebileceğini söyler. Birlikte yola çıkarlar ve Çembil'e varırlar.

Günlerden bir gün Ehmedhan rüyasında kendisinin yüksek bir dağın tepesinden düştüğünü görür. Ertesi sabah Ehmedhan rüyasını bir yakınına anlatır. Yakını, onun rüyasının padişahlığın ondan gideceğine delalet ettiğini söyler. "Tahtım bir yabancıya gideceğine, yeğenim Göroğlu'na gitsin." diyerek tahtını Göroğlu'na verir.

Günlerden bir gün Göroğlu şaraphanede oturan kırk bin askeri olan Serdarlara bir arzularının olup olmadığını sorar. Onlar da, kendisi ferişte sıfatlı, heybetli, Gılman suretli, Süleyman şevketli, Rüstem himmetli, arslan yürekli, kaplan bilekli, savaşa hevesli, nur yüzlü, şirin sözlü, yıldız gözlü, saratan yıldızlı, orta boylu, zerefşan (altın) tüylü biri olan Havaz Han'ı getirmesini ve onun hizmetinde olmak istediklerini söylerler. Hesen Han Havaz Han'ı bulacağını söyler ve askerlerle yola çıkarlar. Yolda "Bedbaht" dağının tepesinin kırmızı dumanla kaplı olduğunu görürler. Bu durumu gördükten sonra yiğitlerin keyfi kaçar ve Hesen Han'ı yalnız bırakarak geri dönerler. Hesen Han da onların arkasından Çembil'e döner. Göroğlu Sultan, Hesen Han'a kendi başındaki tilla tacını giydirip, onu yerine sultan yapar ve uçan atını sefere hazırlatır. Göroğlu: "Ben tek başıma giderek Havaz Han'ı alıp geleceğim!" diyerek yola çıkar. Yolda Hızır Aleyhisselam'ın yardımları ve uçan atı sayesinde karşılaştığı güçlükleri aşar. Havaz'ın babası Kerim kasabın abisi Kember Çal'ı bulur ve Kember Çal kılığında, seçilmiş dört yüz koyunla birlikte Gürcistan kalesinin kapısının önüne geldi. Havaz Han, Hunhar Şah'ın yanında görevlidir. Göroğlu, Hunhar Şah'a kendisini Havaz Hanı'ın amcası olarak tanıtıp, onu görmek istediğini söyler. Hunhar Şah, Kerim Kasap'ın talebini uygun görerek beş altı mahremi ile Havaz Han'ı gönderir. Havaz Han amcasının nasıl biri olduğunu merak etmektedir. Birbirlerini gördüklerinde baba-oğul gibi kucaklaşırlar. Göroğlu Havaz Han'a onu Çembil'e götürmek istediğini söyler ve Havaz Han bunu kabul eder. Bu sırada, Havaz'ın babası Kerim Kasap, Kamber Çal'ın Göroğlu olduğunu anlar. Başlarından geçenleri Hunhar şaha anlatır ve Şah, kırk ve yirmi yaş arasındaki kapı kanadı gibi kılıç asan pehlivanlarından kırk binini savaşa hazırlatır. Askerlerin başında kendisi Göroğlu'nun arkasından gider.

Göroğlu Bey Havaz Han'ı dağa çıkarıp, uçan atına binip, silahlarını hazırlayıp düşmanlarına karşı tek başına savaşa gider ve onları yendikten sonra Çembil'e varırlar, herkes onları karşılar. Kendine ait hükümdarlık mührünü Havaz Han'a devreder. Bütün şehri ona teslim ederek, onu sultan yapar. Göroğlu yirmi bir gece ve gündüz düğün yapıp Havaz Han ile kızı Zeynepşah'ı evlendirir.

Günlerden bir gün Göroğlu, ünlü Daniyar pehlivanın, Şahtar adlı şahını ve şehri ele geçirmek istediğini söyler. Yola çıkarlar. Göroğlu'nun ağabeyi Ahmet Han, şehir başıboş kaldı diyerek, korumak için bir asker gönderilmesini ister. Bu askerinden

Havaz Han olabileceğini söyler. Göroğlu bu duruma çok kızar ve ceza olarak kendisinin 40 askeriyle birlikte geri dönmesini emreder. Bu duruma sinirlenen Ahmet Han, şehre geldiğinde kendisini sultan ilan eder, her yeri talan ettirir. Göroğlu ve Havaz Han'ın hanımlarını ve çocuklarını da şehirden uzaklaştırır. Hanımlar çölde yürürken bayılırlar ve çocuklar yola devam ederler. Haldar Beyzade'nin evine geldiklerinde başlarından geçenleri anlatırlar ve gidip annelerini de getiriler.

Aradan günler geçer ve Haldar Beyzade'nin aklına yine bir fikir gelir. Haydar Beyzade kırk bölük askere sahiptir. Kara Han padişaha bir hile yapıp Kara Han padişahı oğullarının sünnetine davet eder. Kara Han Padişah mektubu okuduktan sonra sinirlenir. "Bir çoban bana böyle mektup göndermiş. O ne yapabilecekmiş? Ben de ona bir mektup yazayım. O benim dediklerimi yaparsa düğüne katılayım. Eğer yapmazsa doğduğuna pişman ettireyim." diyerek aşağıdaki cevap mektubunu kaleme alır: "Kırk ile yirmi beş yaş arasında bin kişiden biri seçilerek oluşturulan kırk lek askerim var. Onlar benden ayrılmaz. Bin çadır dikilsin, bin adet çivigül hazırlansın. Yüz bin tovira hazırlansın. Bunlar tam olarak hazır olmazsa gitmem." der. Haldar, mektubu okuduktan sonra dört yere eski çadır diktirir. Kara Han'a sizin dediklerinizin tamamını hazırladım şeklinde cevap mektubu yazar. Kara Han düğüne geldiğinde hazırlıkların hiçbirinin yapılmadığını görünce sinirlenir. Haldar Han'ı yakalatıp ve bunun hesabını sorar. Haldar Han'da Göroğlu'unun ve Havaz Hanın hanımları ile çocuklarının kendisinde misafir olduğunu söyler. Aslında Zeynep şah Kara Han'ın öz kızıdır. Bu duruma iyice sinirlenen Kara Han askerlerini hazırlatıp Çembil'e doğru yola çıkar. Şehre geldiğinde savaşı başlatır. Ahmet Han'ı zindana hapseder. Haldar Han, Göroğlu ile Havaz Hanı bulmak için yola çıkar ve Göroğlu'un çadırına gelir. Haldar Pehlivan yanında getirdiği sandığı açar. İçinden on bir yaşındaki bir kız çocuk: "Ey baba!" diye çıkagelir. O kızı bir çadıra yerleştirirler. Göroğlu kendine ait birliklerini alıp, öz şehri Çembil'e doğru yola çıkar. Birkaç günlük yolculuktan sonra Haldar Pehlivan'ın çadırının bulunduğu yere gelir. Orada aile ve çocukları görünce şaşırır.

Haldar Pehlivan Göroğlu'na Ahmet Han'ın şehre ulaştıktan sonra olaylarını anlatır. Göroğlu birkaç gün sonra Çembil'e ulaşıp Ahmet Han'ı ve çocuklarını Çembil'den kovar. Bey Havaz Han, Çembil'e geldikten sonra ülke refah içinde

yaşamaya başlar. Göroğlu kendi tacını Havaz Han'a giydirir. Çembil şehrini, Yavmet ilini, sıra sıra develerini, mal varlığını Havaz Han'a teslim eder ve onu şah ilan eder.

Olup bitenleri duyan Göroğlu'nun amcası Ahmet Han öfkelenir ve birkaç günlük yolculuktan sonra Zenciler şehrine ulaşır. Ahmet Han onlar ile görüşerek Göroğlu'nun askerlerinin sayısının azaldığını ve Çembil şehrini alabileceklerini söyler. Zenciler padişahı hemen Göroğlu'na mektup yazar. Mektupta mal varlığının yarısının Zenciler padişahına verilmesinin istediği yoksa savaş olacağı yazılıdır. Havaz Han savaşmak ister. Emir Göroğlu çaresiz uçan atı Leyli Kır'ı Havaz Han'a verip, onu savaşması için Zenciler padişahının ülkesine gönderir. Gece yarısı Zenciler padişahının çadırına varır ve padişahın kızını kaçırır. Kızın kaçırılması üzerine Zenciler Padişahı'nın askerleri Havaz Han'ı takip etmeye başlarlar. Zencilerin Şahı, Bey Havaz ile kızı yakalandıktan sonra, Bey Havaz Han'ı idam ettirme kararı alır. Padişahın bir veziri vardır. Vezir önceden Göroğlu'nun hizmetinde bulunmuş, onun ekmeğini yemiş birisidir. Vezir, padişaha: "Havaz Hanı babasının önünde dara asarak öldürürsek, sizin şahlık saltanatınız, şöhretiniz bütün âleme yayılır!" der ve Zenciler Padişahı bunu kabul eder.

Bu sırada Zenciler Padişahı'nın ülkesinden kaçan Leyli Kır, oradan uzaklaşır, Göroğlu'nun tahtına burnunu dayayarak ayakları ile yere vurur ve başıyla Zenciler Padişahı'nın bulunduğu yönü işaret eder. Emir Göroğlu ve yanındaki kırk taçlı şehzadeler, beyzadeler ile on binden fazla askeri savaşa hazırlar. Bir aylık yolculuktan sonra, düşmana yakın bir yerde çadır ve bargâhlarını kurarlar. Zenciler Şah'ın yanındaki vezir: "Siz Göroğlu'nun canından aziz oğlunu onun gözünün önünde darağacına asıp koyarsanız, Göroğlu savaşmasın da ne yapsın?" der. Zenciler Şahı savaştan yorgun düşmüş ve çok bıkmıştır. O, derhal Bey Havaz'ı darağacından indirilmesini emreder. Zenciler Şahı cellata: "Kızım ile Bey Havaz'ı şehre götür" emrini verir. Cellât efsun okur. Bey Havaz ile kız güvercine dönüşür. Kendisi de bir kartala dönüşür. Onları alıp, Zenciler şehrine doğru uçar. Vezir Göroğlu'nun çadırına gelir ve cellâdın yaptıklarını anlatır.

Emir Göroğlu hemen Ağa Yunus Peri'ye haber verir ve Ağa Yunus hemen doğana dönüşerek havaya yükselir. Cellât, Ağa Yunus Perinin onlara yaklaştığını görünce, hemen onları yeryüzüne indirir. Bir efsun okuyarak, onları geyiğe dönüştürür.

Kendisi bürküt kılığına girer. Bir anda iki geyik ile kuş kılığındaki cellât bir kuyuya denk gelirler. Cellât iki geyiği balığa dönüştürür, kendiside yılana dönüşür ve kuyuya inerler.

Ağa Yunus Peri bir ejderha kılığında onları peşinden takip eder ve kuyuya iner. O üçü karakuşa dönüşür. Düşman üç, Ağa Yunus Peri tek olduğundan güç dengesi bozuktu. Ağa Yunus Peri zor duruma düşer. Ağa Yunus Peri Kohikap'tan çıkarken, amcasının ona verdiği bir tüyü ateşe verir ve amcası hemen gelir. Efsun okuyarak Havaz Han ile kızı eski haline dönüştürür. Kendisi Zenciler Şahı'nın kızını yanına alıp, Çembil'in yoluna koyulur. Ağa Yunus Peri'nin amcası, Bey Havaz Han'ı alıp, Göroğlu'nun yanına getirir.

Uzun bir savaştan sonra Zenciler padişahı Göroğlu'na teslim olur. Emir Göroğlu ona esenlik imkânı tanır. Her iki taraf barışıp vedalaşarak kendi memleketlerine dönerler. Emir Göroğlu ve Bey Havaz, Zenci Şahı ile vedalaşır. Amcası Ahmet Serdarı yanına alıp, kendi memleketine döner. Birkaç gece ve gündüz yolculuk yaptıktan sonra Çembil'e gelince, Bey Havaz'ı hakan yapıp, hazinedeki bütün mal varlığını, sıra sıra develeri, elindeki mühürü vererek, tahta oturtur. Başına altın tacını takar. Ahmet Serdar'ın kızını ve Zenci Şah'ın kızını onunla evlendirir. Uzun bir hayattan sonra, onlar da bu dünyadan göçerler.

Boz Yiğit Destanı:

Tanrı Dağı eteğinde iki iklimin padişahının evladı yoktur ve padişah bu duruma çok üzülmektedir. Günlerden bir gün padişahın hanımı hamile kalır ve bir oğlan doğurur. Han bütün yurtta şenlik düzenleyip, çocuğuna Boz Yiğit ismini verir.

Abdullah Han'ın Tabil isimli vezirinin hanımı da, Abdullah Han'ın hanımıyla aynı gün ve saate bir oğul doğurur ve çocuğa Kimen ismi verilir. Boz Yiğit ile Kimen iyi anlaşarak ve her şeyi paylaşarak büyürler. Boz Yiğit on yedi yaşına bastığı günlerde, rüyasında çok güzel bir kız görür ve ona âşık olur. Onun derdiyle hastalanır ama hiç kimse derdine çare bulamaz. Boz Yiğit on sekiz yaşına bastığı zaman yine rüyasında aynı güzeli görür ve rüyasını Kimen'e anlatır.

Boz Yiğit ve arkadaşları rüyasında gördüğü o güzeli bulmak için yola çıkarlar ve Maymunlar Şehrine gelirler. Yakalanarak maymunlara üç yıl tutsak olurlar ve

sonunda kaçmayı başarırlar. Boz Yiğit ile Kimen kırk gün gurbet çekerek Mulatiye şehrine gelirler. Mulatiye şehri padişahının kızı, Boz Yiğit'in rüyasında gördüğü güzeldir. Padişahın kızının cariyeleri Boz Yiğit'i görürler ve kıza haber verirler. Kız, Boz Yiğit'i tam kırk gün arar ama bulamaz. Boz Yiğit bir gün rüyasında, ak sakallı bir ihtiyar görür. İhtiyar, aradığı güzelin bu şehirde olduğunu söyler. Kirmen ile Boz Yiğit kızı aramaya başlarlar. Saray içindeki kızlar Boz Yiğit'in hoş nezmesini duyarlar ve onu saraya davet ederler. Boz Yiğit Sahipcamal ile kucaklaşarak görüşür. Cariyelerin içinde saraya bakan kötü niyetli, iftiracı bir kız Sahipcamal ile Boz Yiğit'i gidip Han'a haber verir. Han, bu duruma çok kızar ve askerlerini Sahipcamal'in bulunduğu yere gönderir.

Boz Yiğit'in üzerinde zırhlı bir elbise ve o elbisenin de kıldan dokunmuş ve taktığı zaman Boz Yiğit'i göstermeyen bir yüz örtüsü vardır. Sekiz cellât kılıçlarını kaldırarak saraya girerler. Boz Yiğit saraya giren cellâtların hepsini öldürür, sonra atına binip oradan uzaklaşır. Ama sevgilisini görmek için her gün gelir. Boz Yiğit'in geceleri saraya sızdığı yine duyulur. Bu kez padişahın niyetinin çok kötü olduğunu anlar ve bir mektup yazarak Kimen'i, Tammashan'a elçi olarak gönderir. Han buna iyice sinirlenir ve Kimen'i de öldürmelerini emreder. Hanın yanında saygı değer bir veziri vardır. Vezir, elçinin öldürülmemesini, şehrin etrafına asker dikilmesinin daha iyi olacağını söyler. Bu arada da Boz Yiğit şehre gelir ve Kimen ile birlikte savaşa katılıp, düşmanlarını öldürürler. Han, Boz Yiğit'in asker gücüyle değil, ancak hile ile öldürülebileceğini anlar ve kızını Boz Yiğit'e vereceğini söyleyerek bütün şehir halkını düğüne davet eder. Boz Yiğit gelir. Ona hemen ardı ardına boza ve şarap içirirler ve sarhoş ederler. Kimen bu düğünün gerçek anlamda bir düğün olmadığını, aksine Boz Yiğit'i yok etmek için düzenlenmiş bir oyun olduğunu fark eder. Sahipcamal, Boz Yiğit'in yanına gelir ve olanları anlar ve babası tarafından kandırılmış olduğu için ağlamaya başlar.

Hanın niyeti, Boz Yiğit'i, sarhoşluğundan yararlanarak öldürmektir. Kılıçlarını gizleyip, bekleyen cellâtlar Boz Yiğit'i Sahipcamal'in de bulunduğu kalabalık önünde öldüremeyeceklerdir.

Bir anda Boz Yiğit kendine gelir, Sahipcamal, kapıyı işaret ederek, Boz Yiğit'in Kirmen ile birlikte kaçmalarını sağlar.

Hanın, Sahipcamal'i vermeyi düşündüğü ve söz verdiği Zeytun adında bir hanzade vardı. Zeytun, Boz Yiğit'i yakalamak için arkasından gider. Boz Yiğit kaçarken, bir büyük taşa doğru ok fırlatır ve taşa, okun yarısı girer. Bunu gören Zeytun da, aynı taşa ok atar. Onun attığı ok da yarısına kadar taşa girer. Boz Yiğit ikinci kez ok atar, ok bütünüyle taşa girer. Zeytun da bir ok atar, ok ilkindeki gibi yarısına kadar girer. Zeytun endişelenir ve mücadeleyi bırakıp, Mulatiye şehrine döner.

Boz Yiğit insan ayağı basmamış bir yere gelir ve yorgunluktan orada düşer. Başını kaldırdığında orada bir bağ görür. Boz Yiğit, bu bağda meyveleri yiyerek on beş gün kalır. Kendini iyi hissettiğinde de tekrar Mulatiye şehrine gelir ve Kimen ile her zaman görüştükleri yerde can dostuyla buluşurlar. Kimen, Boz Yiğit'i, Sahipcamal'in bulunduğu yere getirir ve iki sevgili birbirlerine kavuşurlar. İkisi beraber kaçmayı planlarlar. Sahipcamal'in bulunduğu yerde bir dede vardır ve o, gündüzleri Boz Yiğit'i sandala saklar. Sahipcamal'in sık sık dedenin evine gelip gittiğini takip eden düşmanlar, şüphelerini Han'a iletirler. Han, dedeyi çağırttırır ve Boz Yiğit'in yerini söylerse ona para ve altın vereceğini söyler. Dede eve geldikten sonra, Boz Yiğit'e gizlice bayıltıcı ilaç içirir. Boz Yiğit'i bayıltır ve Sahipcamal geldiğinde, Boz Yiğit'in kaçtığını söyler. Han da, Boz Yiğit'i zincirletip, meydanda darağacının olduğu yere bağlatır ve cellâda öldürmesi için emir verir. Cellât kılıcı vurur ama kılıç kesmez. Boz Yiğit ayağının altında bükülmüş elmas kılıcını verir ve cellât o elmas kılıç ile Boz Yiğit'i öldürür.

Boz Yiğit'in baş ve yüz kısmında kıldan örülmüş, ince bir kat örtüyü Kirmen alır ve o anda ışıkta parlayan bir yüz görür. Boz Yiğit'in yüzü inci mercan ve altın gibi parlamaya başlar.

O gece Han, emrini yerine getirerek, bütün ülkede davul zurna çaldırıp, çeşitli eğlenceler düzenleyip, düğün, şenlik yapar.

Sahipcamal, Boz Yiğit'in öldürüldüğünü hala bilmemektedir ve şenlik yapılan yere gelir. Herkes, yiğidin öldürülmesinden bahseder ve o an Sahipcamal Boz Yiğit'in öldürüldüğünü anlar.

Sahipcamal, hizmetçilerine Boz Yiğit için mezar yaptırır. Binanın her tarafında altın kaplı sütunlarla donatır. Kubbenin içine girilerek içerden kapı kapatılırsa, kimsenin içeri girmesine imkân yoktur. Sahipcamal Mulatiye şehrindeki bütün fakir fukara, öksüz yetim, çaresiz insanları toplayıp, onlara altın, gümüş ve varlığını paylaştırıp dağıtır ve

Sahipcamal kubbenin kapısından içine girer. O, kendini kontrol edemeyip, iki dünyalık sevgilisi Boz Yiğit'i kucaklayarak şehit olur.

Gülendem Destanı:

Yarkent Sultanı Yusuf Kadiroğlunun kızı olan Gülendem çok güzel, akıllı, çevik, çalışkan, söz ve koşma söylemede mahir biridir. Bu kızın şöhreti dilden dile yayılır. Gülendem'e âşık olanlar, hasrette kalanlar, baharı henüz bitmeden erken solanlar, beraber yaşama umudunu yitirenler pek çoktu. Gülendem, kendine âşık olanlarla, at koşturma, sazlar çalma ve gazel okuma yarışması yapardı. Hepsi de destan ve şiirler söylemiş ama hiç biri Gülendem'e denk bile olamamış, hep yenilgiye uğramıştı. Aradan aylar yıllar geçmiş, Gülendem ergenlik yaşlarına basmış, şöhreti de bütün âleme yayılmıştı.

Günlerden bir gün bahar ayında, Rum'dan, Şam'dan, Sir boyundan, Nil vadisinden, Amu kıyısından dokuz padişahın dokuz şehzadesinin, her biri kırkar koşmacı ve gazelci, kırkar dansöz ve fıkra anlatıcısı, kırkar komutan ve sihirbaz, kırkar sazcı ve bin bir türlü hüneri olan kervanları ile mal varlığını alarak Gülendem'i görmeye yola çıktığı haberi duyulmuştu. Kırk gün ve gecelik yoldan gelen şehzadelerden şehre ilk ulaşan, Şam şehzadesi Hüseyin Mülki olmuştu.

Bütün şehzadeler toplanınca ziyafetler verildi ve bu toplantıda ilk olarak Nil'den gelen Amu Padişahı'nın oğlu şehzade Suhuri söz aldı ve Gülendem'le evlenmek istediğini beyan etti. Bunlardan sonra Rum ve Bağdat, Amu ve Sir şehzadeleri sıra ile amaçlarını ifade ettiler.

Bu konuşmalar bitince, Yarkent Şehri'nin koşmacısı Zülfikar Dede misafirlere nağmeler, koşmalar söyledi. Şehzadeler, Gülendem ile gazel ve koşma söyleme konusunda yarışmaları gerektiğini anladılar.

Şehzade Hüseyin Mülki fırsatı kaçırmadan, kemerini sıkı bağlayıp, "Demek ki, bu hanım kız ile yarışa gireceğim, haydi görelim" diyerek koşmalar söyledi. Gülendem'in sorularına verilen doğru cevaplar herkesi memnun etti. Bu molla yiğidin aklına aferin diyenler "Gülendem onunla evlenebilir" dediler. Hüseyin Mülki'den sonra söz alan Şehzade Abuk, Gülendem'in sözlerine cevap veremedi, sorularına bilemedi ve

gönlü kırıldı, gözüne yaşlar doldu. Daha sonra meydana Amu İli'nden gelen elma yüzlü, uzun kirpikli, Yusuf gibi yakışıklı, Rüstem gibi mert ve kuvvetli, kuyu kaşlı, büyük başlı, uzun boylu, demir başlık giyen bir yiğit indi. O da Gülendem'in koşmalarına denk koşmalar söyleyip, doğru cevaplar veremedi.

Şehzade Turun da söz ve koşma söylemede Gülendem'e rakip olamadı. Şehzade Turun bu sırada Gülendem'e Turfan şehrinin düşman işgali altında olduğunu bildiren bir mektup verdi. Gülendem'in babası Yusuf Han, askerlerine savaş hazırlığı emri verdi. Gülendem halka bir koşma söyleyerek durumu anlattı ve onlara savaşmak için güç ve cesaret verdi. Daha sonra şehzadeleri de bir koşma ile beraber savaşmaya davet etti. Hepsi, Gülendem'e destek verdi. Han kızını ve ordusunu dualarla uğurladı. Turfan'a kadar bir çok şehri düşmanın elinde kurtardılar. Gülendem, Turfan'da da büyük cesaret gösterdi ve düşmanları kovdu. Turfan halkı bu cesur kumandanla gurur duydu. Fakat, Turfanlılar Gülendem'in bir kız olduğunu bilmiyordu. Gülendem, Turfan'da haydutlara karşı savaşa girmeden önce kadınlığının gizlenmesini istemişti.

Halk, Gülendem'e övgüler yağdırırken, Şehzade Sururi'nin kayıp olduğu anlaşıldı. Sururi, Kumul'a kaçan düşmana esir olmuştu.

Şehzadelerle hemfikir olup Kumul Şehri'ne doğru yürümeye hazırlandı. On gün ve on gece yol yürüyerek, gece yarısında Kumul Şehri'nin yakınlarındaki Altın Bulak adlı yere geldiler. Gülendem, orduyu dinlendirdi ve savaşa hazırlandı. Gülendem, öncelikle Bağdat şehzadesi Sulhi ile cesur ve güçlü bir asker olan Şahanver'i dilenci kılığında şehre soktu. Bu iki delikanlı, geri dönerek düşmanla ilgili pek çok haber getirdi. Şahanver, yanında büyük bir de tulum getirdi. İçinde bir nesne hareket ediyordu. Hemen deri çuvalı açıp baktılar ki, içinde kırk yerden bağlı, şuurunu kaybetmiş Nil şehzadesi Suhuri bulunuyordu.

Gülendem, şehzade ve beyzadeleri toparladı. Askerî kuvvetlerinin durumunu değerlendirdi ve savaşa hazırlandı. Amu İli'nden gelen, savaşlarda kahramanlık gösteren Turun'u kendi askerlerine baş olarak düşmanın birinci kapısına hücum etmek için yolladı. Şehzade Hüseyin Mülki'yi ise, silahlarını hazırlayıp, askerlerinin başına geçip lağım kazmakla görevlendirdi. Mülki, lağımı, şehir surunun dibine kadar uzattı ve oradan geçerek minareye çıktı. Düşman bunların farkına varamadı. Gülendem, Şingşingşa'ya kadar topraklarda bir tane düşman askeri kalmasın, hepsini yok edin,

emrini verdi. Doğudan gelen haydutlar yok edildi ve Şingşingşa'dan kovuldu. Uygur memleketinde asayişli günler başladı. Bu zaferi duyan Uygur Şahı Reşit Han kırk katır, kırk deve, kırk bey ile kırk top askerî kumaş, giyim kuşamlar, taçlı başlıklar, altın saplı kılıçlar ve diğer hediyeleri Gülendem'e gönderdi.

Gülendem, güçlü ve cesur bir asker olan Şahanver'in kendisine eş olmasını gönlünden geçirdi. Şahanver, Yarkentli fakir bir oduncunun tek çocuğuydu. Destancı Zülfikar Dede'nin torunuydu. Gülendem, Şahanver'de gönlü olduğunu gizli tutmuştu ve uzun zamandır kimseye söylememişti. Ancak Şahanver de bundan habersiz idi, rüyasında bile görmemişti. Şehzadeler dokuz kişiydi. Onlardan dördü Gülendem ile şiir söyleme yarışında amaçlarını ifade etmişlerdi, diğer beşi ise sarhoş olmuş, hiçbir şey söyleyememişti. Gülendem bir tatsızlık çıkmasın diye, onların hiçbiriyle evlenmemeyi, onlara gerekli saygıyı göstermeyi tercih etmişti.

Bu fikrini ilk olarak Amu'nun şehzadesi Turun'a açtı ve onu bir ağabey olarak gördüğünü söyledi. Daha sonra Turun'u Gülendem, Kumul'da toy verdi, halkını meydana topladı ve Turun'u tahta oturtturdu. Daha sonra Gülendem, Rum ilinin şehzadesi Abuk'u çağırtarak, ona da aynı sözleri söyledi. Turfan şehrinde üç gece ve üç gündüz eğlence yapıldı. Sonra Gülendem, Rum şehzadesi Abuk'a sultanlık giysisi giydirip, tahta oturttu. Gülendem, Şam'ın şehzadesi Hüseyin Mülki'yi çağırtarak, samimi bir ortamda ona da aynı sözleri söyledi ve ona da candan aziz kaşka atını hediye etti. Gülendem, daha sonra Nil şehzadesi Suhuri'yi Korla'ya, Bağdat şehzadesi Sulhi'yi Kuçar'a sultan olarak atadı.

Gülendem ve ordusu daha sonra yola çıktı ve Başkente geldiklerinde Sultan Yusuf Kadir Han, biricik kızı, çolpan yıldızı, tahtının çiçeği, canı ciğeri, kendinden sonraki mirasçısı, devlet kuşu olan Gülendem'i kucakladı. Yusuf Kadir Han, burada, kızının bir şehzadeyi seçerek evlenmesi gerektiğini ima etti. Gülendem, anne ve babasının niyetini anladı ve onlara oduncu İbrahim babanın oğlu Şahanver'e gönül verdiğini söyleyerek onunla evlenmek için izin istedi. Yusuf Kadir Han izin verdi.

Bunlardan Şahanver'in haberi yoktu. Gülendem ile evlenmek onun rüyasına bile girmemişti. Gülendem, Şahanver'e bu durumu kendisi baş başa görüşerek söylemek istedi ve onu huzuruna çağırttı. Bu görüşme sonrasında, Şahanver hayret içinde kaldı.

Daha sonra razı olduğunu ama anne babasından izin alması gerektiğini söyledi. Anne babası izin verince düğün tarihi belirlendi.

Sultan Yusuf Kadiroğlu, uzak yakın ülkelere, bütün şehirlere "Gülendem ile Şahanver'in kırk gün ve gece sürecek düğünü var." haberini gönderdi. Büyük bir düğün oldu. Uygur halkı, o günden beri dış düşmanlara gerekli darbeyi vurmaya devam etti ve aynı zamanda kahraman kız Gülendem'i gururla anar, onu anlatan koşma ve destanlarında över oldu.

3.3. Uygur Destanlarının Kahramanları

Bu kısımda, Uygur destanlarında yer alan kahramanlar tanıtılarak, Uygur destan kahramanlarının, tipolojisinin basit bir örneğini oluşturmak amaçlanmıştır. Bu nedenle, destan kahramanları, öncelikle, destanın olay örgüsündeki işlevlerine göre tasnif edilerek ele alınmıştır. Destan kahramanlarının olay örgüsündeki işlevine bağlı olarak düzenlenen bu tasnifte, yer alan başlıklar aşağıda verilmiştir. Söz konusu tasnifte sadece insanlar değil, olay örgüsü içinde görevi olan insan, hayvan, bitki, olağanüstü yaratıklar vb. gibi destanlarda yer alan bütün varlıklar göz önünde bulundurulmuştur. "Asıl Kahraman", destanda birinci derecede rol sahibi olan baş kahramandır ve destanın başından sonuna kadar yer almaktadır. "Karşıt Kahraman" ise asıl kahramanın düşmanı ya da düşmanlarıdır. "Yardımcılar" ise destanda ikinci derecede rol sahibi olan kişi, hayvan ve varlıklardır. Burada "Yardımcı" terimi, asıl kahramana destek veren, yardımcı olan anlamında değil, asıl kahraman ve karşıt kahraman dışında kalan insan, hayvan ve varlıklar için kullanılmıştır.

İnceleme konumuzu oluşturan "Emir Göroğlu", "Boz Yiğit", "Gülendem" destanlarındaki kahramanlar aşağıdaki tasnife göre değerlendirilecektir:

1. Asıl Kahraman
2. Karşıt Kahraman
3. Yardımcılar
   3.1. Yardımcı Erkek / Kadın
   3.2. Yardımcı Diğer Unsurlar

Aşağıdaki incelemede, tasnifte ele alınan kahramanlar, destan adlarına göre ve yukarıdaki tasnife uygun olarak ele alınmıştır. Her destanın kahraman yapısı, bu şekilde

tespit ve tasnif edildikten sonra, kahramanların fizikî ve psikolojik yapıları, karakterleri, aileleri, sosyal statüleri ve olay örgüsü içindeki işlevleri hakkında kısaca bilgi verilecektir. Daha sonra, ele alınan destanın kahramanları ve onların özellikleri, diğer Uygur destanlarının kahramanları ile mukayese edilerek, Uygur destan kahramanlarının ortak ve farklı özellikleri ortaya koyulmaya çalışılacak ve bunların nedenleri tartışılacaktır.

3.3.1 Emir Göroğlu

3.3.1.1. Asıl Kahraman

3.3.1.1.1. Emir Göroğlu:

Çembil şehrinin yöneticisi Ehmedhan adlı padişahının Zulper Ayım adlı bir kız kardeşi vardır. Hz. Ali'nin gözü bu güzel kıza ilişir, kendi kendine: *"Şu ay yüzlü güzel benden bir çocuk doğursa, ne iyi olurdu!"* diye iç geçirir ve yoluna devam eder. Zulper Ayım da o anda hamile kalır. Zulper Ayım, utancından Allah'a yalvarır ve karnındaki altı aylık çocukla ölür. Emir Göroğlu mezarlıkta doğar ve bir kamışın deliğinden nefes alarak yaşar. Mezarda doğduğu için Göroğlu (Mezaroğlu) adı verilir. Ok atma ve mızrak kullanmadaki ustalığıyla kısa zamanda meşhur olur. Yaptığı yarışmalarda onu kimse yenemediği için ne Çembil'de ne de Almalık'ta kimse ona rakip olamaz.

Göroğlu, Çembil'in yönetici, Türkmenlerin başı olarak pek çok maceraya atılır. Yüz yirmi yıl yaşar, perilerle evlenir, Hesen Han ve Havaz Han'ı evlat edinir.

Anlatmada, olağanüstü bir şekilde dünyaya gelen kahraman, Allah'a dua eder ve diğer insanlardan daha uzun bir ömre sahip olur. Fiziki olarak güçlü ve yakışıklı olarak tasvir edilmiştir. Zaten ona ilk görüşte âşık olup, çeşitli zorluklara katlanarak onun karısı olan kadınların çokluğu ve sosyal mevkileriyle hünerleri de bunu göstermektedir. Çeşitli maceralar yaşayan kahraman, anlatmanın başından sonuna kadar her noktada vardır.

3.3.1.1.2. Havaz Han:

Havaz Han, Hunhar Şah'ın memleketi Gürcistan'da yaşayan Kerim Kasap'ın oğludur. Havaz Han'ın Annesi, Türkmen soyundandır. Göroğlu, Havaz Han'ın güzelliğinin ve ferasetinin methini askerlerinden duyar. Askerler onun kendilerine baş olmasını isterler. Hesen Han, Havaz'ı getirmek için İsfahan'a gider fakat başarısız olur. Göroğlu, Havaz Han'ı kaçırıp gelir ve evlat edinilir. Göroğlu, Havaz Han'ı, daha sonra Çembil'e han yapmıştır. Destanda Havaz Han'ın çeşitli maceralara katıldığı anlatılmıştır.

Anlatmada, yüzünü gören insanların kendisini kaybedeceği kadar ve tüm insanlardan daha yakışıklı olarak tasvir edilen Havaz Han, *"ferişte sıfatlı, hür hasletli, gılman suretli, Süleyman şevketli, Rüstem himmetli, arslan yürekli, kaplan bilekli, savaşa hevesli, nur yüzlü, şirin sözlü, yıldız gözlü, Çolpan yıldızlı, orta boylu, zerefşan (altın) tüylü biri"* olarak tarif edilmektedir.

Havaz Han, ilk olarak âşık biridir. Ahmet Han'ın kızına âşık olur, ancak kızın hakaretleri üzerine Gürcistan'a kaçar. Gürcistan'a ulaştığında, dininden dönüp İslam'ı kabul ettiği için idam cezası verilir. Verilen cezadan, Göroğlu tarafından kurtarılır. Havaz Han'ın Çembil'den küsüp gitmesi ve karar getirilmesi, İslamiyet'i seçen ve Göroğlu ile Çembil'i seçen biri olması, onun Çembil'i benimsediğini ve Göroğlu'nu baba olarak kabul ettiğini gösterir. Havaz Han, ikinci olarak, kahramanlığı ile dikkat çeker. Göroğlu'na saldıran Zenciler Padişahı'na karşı giden Havaz Han, Zenciler Padişahı'nın kızının yardımıyla zor durumdan kurtulan, Çembil'i tehlikeden kurtaran ve sonuçta kızla evlenen biridir. Anlatmada Göroğlu ile beraber pek çok macerada bulunan Havaz Han, Zenciler Şehri'nde tek başına da maceralar yaşar ve buradaki olaylar anlatmanın olay örgüsünü etkiler. Bu nedenle Havaz Han, anlatmada birinci derecede rol oynamaktadır ve burada asıl kahraman olarak yer verilmiştir.

3.3.1.2. Karşıt Kahraman

3.3.1.2.1. Danıyar:

Danıyar, Şahtar Şah'ın ordusunun başında bulunan bir pehlivandır. Ehmedhan'ın hanımı, Göroğlu'nun yengesi Azim Köz Ayım'a âşık olur ve gelir onu kaçırır. Danıyar, Emir Göroğlu'nun ailesinin düşmanıdır. Danıyar'ın başta,

Göroğlu'nun şahsına bir zarar vermemekle birlikte, ailesinin fertlerinden yengesine zarar vermiş olması, Göroğlu'nun onu "düşman" olarak kabul etmesine neden olmuştur.

Destan kahramanlarının düşmanlarının bütün topluma zarar veren ortak düşman ya da düşmanlar olduğu bilinmektedir. Burada toplumun tamamına değil, kahramanın aile bireylerine zarar veren Danıyar düşman olarak kabul edilmiştir. Çünkü Türk kültüründe aile, toplumun çekirdeği, temelidir ve aileye verilen zarar bireyin kendine verilen zarar kadar hatta daha önemlidir. Bu nedenle ailenin düşmanı, toplumsal düşman kadar zararlı kabul edilir.

3.3.1.2.2. Ahmet Han:

Ahmet Han, Ahmet Serdar adıyla da anılmaktadır. Uygur Türkçesindeki metinlerde "Ehmed Han" şeklinde olup Türkiye Türkçesindeki metinlerde ise, "Ahmet" olarak yer verilmiştir. Ahmet Han, Göroğlu'nun dayısıdır. Çembil'in yöneticisidir. Anlatma Ahmet Han'ın tanıtılması ile başlar. Danıyar'ın Ahmet Han'ın karısını (Göroğlu'nun yengesi Ezim Köz Ayım) kaçırması ile Göroğlu ilk kahramanlığını gösterir. Anlatmanın başında bir baba figürü olan Ahmet Han, Göroğlu Çembil'e hükümdar olduktan sonra Göroğlu'nun düşmanı olur. Göroğlu, Havaz Han ve Ahmet Han birlikte Şahtar Şah'a karşı sefere çıktıklarında, Ahmet Han, Havaz Han'ı şehri korumak için geri göndermek ister. Buna kızan Göroğlu, Ahmet Han'ı geri gönderir. Göroğlu'na öfkelenen Ahmet Han, Göroğlu ve Havaz Han'ın ailelerini önce öldürmek ister, sonra aç susuz çöle bırakır. Pek çok maceradan sonra Göroğlu, ailesini kurtarır. Ahmet Han, Zenciler Padişahı'nı Göroğlu'na düşman ederek savaşmalarına da neden olur.

Anlatmanın başında, Göroğlu'nun dayısı olarak tanıtılan Ahmet Han'dan, anlatmanın daha sonraki kısımlarında amcası olarak bahsedilmektedir. Bu karışıklık uzun süren bir icrada, anlatıcının unutması veya karıştırmasıyla ya da yazıya geçirenin yanlışlığı ile açıklanabilir. Anlatmada, Ahmet Han'ın fiziksel yapısı hakkında bilgi verilmemiştir. Ahmet Han'ın hareketlerinden, kıskanç ve kötü niyetli bir karakter olduğu anlaşılmaktadır. Ahmet Han, Göroğlu'nun ailesinin bir parçası olmasına rağmen, onun düşmanları arasında yer alır ve karşıt kahraman olarak kabul edilmelidir.

Anlatmanın sonunda Göroğlu, Ahmet Han'ın kızı ile Havaz Han'ı evlendirir. Anlatmada Göroğlu'nun Ahmet Han'ı cezalandırması hakkında bilgi yoktur. Bunu anlatıcının unutmuş olması mümkündür.

3.3.1.2.3. Gürcistan Şahı Hunhar Şah:

Hunhar Şah, Bedbaht Dağı'nın eteğinde, 20 kapılı çok geniş bir şehir olan Gürcistan'ın şahıdır. Hunhar Şah zalim ve heybetli bir insandır ve Hunhar adı, çok zalim olması nedeniyle verilmiştir. Göroğlu, yiğitlerinden Hunhar Şah'ın şehrinden Havaz Han'ı getirmelerini istediğinde hepsinin Hunhar Şah'tan korkmaları da bunu göstermektedir. Havaz Han'ı daima yanında tutan Hunhar Şah, Göroğlu'nun onu kaçırmasıyla Göroğlu'nun düşmanı olur. Göroğlu çeşitli maceralar sonunda herkesi korkutan bu düşmanı da yenmeyi başarır.

3.3.1.2.4. Zenciler Padişahı:

Zenciler Padişahı, Zenciler Şehri'nde yaşamaktadır. Bu padişahın halkı, başına kırmızı kuşak saran zencilerden oluşmaktadır. Zenciler Padişahı, Göroğlu'nun amcası Ahmet Han tarafından kışkırtılarak Göroğlu'na meydan okur. Bu meydan okumaya Havaz Han karşılık vermek ister ve bu memlekete sefere çıkar. Zenciler Padişahı'nın kızı, Havaz'a âşık olur. İki âşık beraber kaçarlarken esir düşerler. Bunu Leyli Kır'dan haber alan Göroğlu, yola çıkar ve Ağa Yunus Peri'nin yardımıyla Havaz'ı kurtarır. Havaz Han, bir dev olan Gol Pehlivan'ın yardımı ile Zenciler Padişahı'nı yener. Anlatmada Zenciler Padişahı, başkalarının sözü ile hareket eden bir yönetici olarak görülmektedir. Aldığı yanlış kararlar nedeniyle Göroğlu'na düşman olan çok sayıda askere sahip, güçlü bir padişahtır.

3.3.1.3. Yardımcılar

3.3.1.3.1. Yardımcı Erkek / Kadın

3.3.1.3.1.1. Zulper Ayım:

Zulper Ayım, Ahmet Han'ın kız kardeşi ve Göroğlu'nun annesidir. Zulper Ayım, anlatmanın başında, iffetli, kendi halinde bir genç kız olarak tasvir edilir. Zulper

Ayım, düldül ile dolaşan Hz. Ali'nin gözünün ilişmesi ile Göroğlu'na hamile kalır. Zulper Ayım, bunu fark edince ölmek için dua etmesi sonucu ölür. Burada, Hz. Meryem'in ilahi bir şekilde Hz. İsa'ya hamile kalması hakkındaki kıssaya bir telmih olduğu anlaşılmaktadır. Bu telmih ile Zulper Ayım'ın iffeti ve masumiyeti güçlü bir şekilde gösterilmiştir. Aynı zamanda kahramanın (Göroğlu'nun) ilahi bir şekilde dünyaya gelmesi sağlanarak, ileride yapacağı kahramanlıkların ve göstereceği mucizevi başarıların kaynağının açıklanması sağlanmıştır.

3.3.1.3.1.2. Ezim Köz Ayım:

Ezim Köz Ayım, Ahmet han'ın eşi, Göroğlu'nun yengesidir. Orta yaşlı bir kadın olmasına rağmen bir genç kız kadar güzel ve zarif olarak tasvir edilir. Anlatma'da Ezim Köz Ayım'ın fiziki güzelliği tasvir edilir. Bu kadın o kadar güzeldir ki, Danıyar, resminden görerek âşık olur ve onun için ölümü bile göze alarak onu kaçırır. Bu kadar güzel bir kadın olarak tarif edilemesine rağmen onun kaçırılması üzerine kocası, başka bir kadın alabileceğini söyler. Anlatmadaki bu tezat, Göroğlu'nun dayısının aslında çok üzüldüğünü anlaması ile sona erer. Azim Köz Ayım, karakter olarak ise iyi vasıflara sahip değildir ve bir başka erkek tarafından kaçırılmasına rağmen onunla yaşamayı kabul etmiştir. Bu nedenle, anlatmadaki diğer kadın karakter, namus simgesi Zulper Ayım'dan ayrılmaktadır.

3.3.1.3.1.3. Ağa Yunus Peri:

Bir padişah kızı olan Ağa Yunus Peri, Kaf Dağı'nın yedi kat tepesinde yaşayan devler ve cinlerin dahi korktuğu, olağanüstü bir varlıktır. Babası ve amcasının da olağanüstü güçleri vardır. Kendisi gibi peri olan kırk cariyesi vardır. Ağ Yunus Peri ve cariyelri güvercin kılığına girebilirler. Göroğlu'na âşık olup, tahtını ve bütün malını mülkünü geride bırakıp Göroğlu ile Çembil'e gelen Ağa Yunus Peri, onun hem eşlerinden, hem de en güçlü yardımcılarından biridir.

3.3.1.3.1.4. Hesen Han:

Göroğlu, İsfahan'da dolaşırken gördüğü Hesen Han, İsfahan şehrinin en ünlü bahadırı Haldar Han'ın çocuğudur. Anlatmada Hesen Han, Oniki yaşlarında akıllı ve

güzel bir çocuk olarak tasvir edilmiştir, fakat Hesen Han hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Göroğlu, onu Çembil'e kaçırdıktan sonra baba-oğul oldukları ve Hesen Han'ın Göroğlu'na büyük sevgi ve saygı ile bağlandığı belirtilmektedir. Havaz Han'ın sahneye çıktığı ana kadar anlatmada önemli yeri olan Hesen Han, daha sonra geri planda kalmış ve Havaz Han kadar önemli bir role sahip olmamıştır.

3.3.1.3.1.5. Hızır:

Hıdır Aleyhisselam Göroğlu'na yol gösterir, onun için dua eder. "Hıdır" veya "Hızır" adıyla Türk destan, hikâye ve masallarında sıkça yer alan bu kutsal şahsın işlevi, kahramana en zor zamanında mucizevî şekillerde yardımcı olmaktır. Hızır'ın yardımı ile kahramanın kurtulduğu durumlar, başa çıktığı belalar, geçtiği engelleri başarmak, Hızır olmadan imkânsızdır. Bu nedenle Hızır'ı, "imkânsızı gerçekleştiren yardımcı" olarak tanımlayabiliriz. Baharın gelişini müjdeleyen, havayı ve suyu ısıtma mucizesine sahip, toprağın ve dünyanın koruyucu piri Hızır, Türk destanlarına, "kahramana yardımcı olma" görevi ile yansımıştır. Hızır, Türk kültüründe, hayatın başlamasındaki mucizeyi ve baharla birlikte insan hayatının kolaylaşmasını müjdeler. Buna paralel olarak destanlarda ise, Hızır'ın gelişi ile destan kahramanlarının engelleri aşmasını kolaylaştıran mucizeler oluşur ve kahramanlar dertlerinden kurtulur. Hızır, bir motifin Türk felsefinden, anlatmalarına, geleneklerinden, bayramlarına kadar yayılmasının en güzel örneğidir.

Hızır'ın olay örgüsündeki işlevi ise, olay örgüsünde çözülmesi mümkün olmayan, "kısır" yani anlatmanın ilerlemesini durduran kısımların çözülerek, bir sonraki kısmın oluşmasına imkân sağlamasıdır. Başka bir ifade ile kahramanın karşılaştığı engellerden bazıları, Hızır'ın yardımı olmasa geçilemeyecek ve anlatma ölüm veya başarısızlıkla son bulacaktır. Oysa Hızır'ın gelişi ile olmayacak olur ve anlatma devam eder. Burada dinleyiciyi rahatsız etmeden imkânsızın gerçekleşmesini ve bunun anlatmanın gerçekliğini bozmamasını, ancak Hızır ve Hızır'ın Türk kültüründeki misyonu sağlayabilir.

3.3.1.3.1.6. Kember Veli:

Kember Veli, Göroğlu'nu mezarda bulan, adını koyan ve onu dayısı ve yengesine emanet eden yaşlı bir adamdır. Kember Veli, sıradan bir ihtiyar değildir, mübarek bir zattır. Anlatmada, Hz. Ali'nin seyisi olarak tanıtılır. Kember Veli, baktığı sürüdeki alaca baytallardan (dişi at) birini takip eder ve mezarlıkta bir bebeği emzirdiğini görür. Ahmet Han'a, yeğenini götürür, Göroğlu'na ismini verir, kulağına ezan okur. Kember Veli, Dede Korkut'a ve Türk boylarının destanlarının büyük kısmında yer alan mübarek pirlere benzemektedir.

3.3.1.3.2. Yardımcı Diğer Unsurlar

3.3.1.3.2.1. Yardımcı Hayvan: Leyli Kır

Leyli Kır, hem Danıyar'ın eşsiz atının, hem de Göroğlu'nun bu attan olma, Alaca Baytal'dan doğma atının adıdır. Danıyar'ın, Leyli Kır adlı tulparı (kanatlı at) bir aylık mesafeyi bir günde alır. Benekli ve çok güzel bir vücudu olan Leyli Kır'ın boyu posu deveye, dış görünüşü ise bir meleğe benzer. Bu atın boynunu örten yelesi yere değecek kadar uzun, toynakları yukarıya doğru uzamış olup, o olağanüstü bir attıt. Leyli Kır'ın püsküllleri dizini geçmiş ve yelesi de yere değecek kadar uzundur. Danıyar'ın leyli Kır'ı eşsiz güzellikte bir at olarak tasvir edilmiştir. Çembil'de bu atı gören Göroğlu, onu çok beğenir ve kendisini emziren alaca batyal ile çiftleştirmek ister. Bunun için Danıyar, Göroğlu'ndan, yengesinin kendisine su vermesini ister. Buna karşılık atları çiftleştiren Göroğlu'nun aynen Leyli Kır'a benzeyen bir atı olur ve onun da adını Leyli Kır koyar. Göroğlu bu atı, akıllı olsun diye kuru üzümle, iri ve uzun olsun diye insan sütüyle, susuzluğunu gidermek için ona geyik sütüyle, dağları rahatça aşabilsin diye ona deve sütüyle besler. Sonunda boynu Arap alfabesindeki "د (dal)" harfini andıran, gözleri sürekli yedi kat göğü gözleyen çok güçlü ve iri bir at haline gelen bu at, Göroğlu'na maceralarında yardım eder, yol gösterir. Bu at, pek çok zaman Göroğlu'nun kırk yiğidi veya askerlerine benzer görevler üstlenir ve olağanüstü özellikler gösterir. Söz gelimi, anlatmada yer alan şu kısım atın olağanüstü özelliklerini ve kahraman ile ilişkisine güzel bir örnektir. *"Tulpar, Göroğlu'nun söylediklerini dinledi, nehre bakarak kişnedi ve onun da gözünden iki damla yaş aktı. Kulakları*

dimdik, kaşları kalem, kuyruğu alem-tuğ gibi olan Leyli Kır dört ayağını bir araya getirerek yere vurdu ve nehri rüzgar gibi geçerek karşı kıyıya kondu."

Türk halk anlatmalarında at, kahramanın sembolüdür, desteğidir. At ne kadar güçlü ve akıllı ise kahraman da o kadar başarılı olur. At ve erkek Türk kültüründe birbirinden ayrılmayan ve birbirini bütünleyen iki parçadır. Bu nedenle, Türk halk anlatmalarında atın özel bir yeri vardır. At sadece yardımcı hayvan olarak değil, koruyucu, yol gösterici, eğitici, destekleyici kutsal bir varlık olarak yer almaktadır. Atların konuşması, uçması, ölümsüz olması vb. gibi özellikler de bu konumlarından kaynaklanmaktadır.

Atın, Türk halk anlatmalarında bu kadar geniş ve özel yere sahip olması ise, Türklerin yaşam biçimlerine ve atın Türklerin hayatındaki yerine bağlı olarak açıklanması gerekmektedir. At, taşımada kullanılmaktadır. Genel olarak insan veya eşya taşıyan atlar, bozkırda göçer olarak yaşayan Türklerin bütün hayatını taşımaktadır. Atın eti yenir, kılı kullanılır, sütü içilir. At her bakımdan faydalıdır ve bu nedenle kutsal kabul edilir. At, hayatın her alanında, daima Türk insanının yanındadır ve bu nedenle, halk anlatmalarında bu kadar geniş yere sahiptir.

3.3.2. Boz Yiğit Destanı

3.3.2.1. Asıl Kahraman

3.3.2.1.1. Boz Yiğit:

Tanrı Dağı eteğindeki iki iklimin padişahının oğludur. Boz Yiğit görenleri hayrete düşürecek kadar yakışıklı bir yiğittir. Boz Yiğit'in kıldan dokunmuş bir yüz örtüsü bulunur. Örtüsünü taktığı zaman hiç kimse onu göremiyordu. Tabil isimli vezirin oğlu Kimen ile akıl, feraset ve kahramanlıkta eşsiz idiler. Boz Yiğit rüyasında Sahipcamal adlı güzel bir kıza âşık olur ve Kimen ile birlikte kızı aramaya çıkarlar. Maymunlara üç yıl esir olurlar.

Padişah oğlu olan Boz Yiğit, çok yakışıklı ve akıllıdır. Rüyasında gördüğü kıza âşık olan Boz Yiğit, bu aşk ile gurbete çıkar. Boz Yiğit, sihirli bir örtüsü vardır ve görünmez olur. Sihirli örtü sayesinde pek çok engeli aşar. Boz Yiğit Destanı'nda masala ait motiflerin yoğun olduğu göze çarpmaktadır. Bu nedenle Boz Yiğit'in sadece

toplumunun refahı ve huzuru için kendini feda eden bir kahraman kimliği yoktur. O, sevdiği kıza ulaşmak için, maceralar yaşamaktadır.

3.3.2.1.2. Kimen:

Kimen, bu anlatmanın başından sonuna kadar yer almaktadır ve Boz Yiğit ile birlikte birinci derecede rol sahibidir. Bu nedenle asıl kahraman olarak ele alınmıştır. Kimen, her gün şehre girerek, Sahipcamal ile Boz Yiğit'in haberlerini ulaştırmaya yardımcı olur. Boz Yiğit'in arkadaşıdır. Akıllı ve iyi niyetli bir kişidir.

Kahramanla birlikte gurbete çıkan, engeller aşmasında ona yardımcı olan hatta bazı zor durumları kahramanın yerine geçen yardımcı kahramanlar, genellikle asıl kahramanın yakın arkadaşlarıdır. "Kırk yiğit" motifi bu yardımcıların en tipik örneğini oluşturmaktadır. Masallarda da bu yardımcıların benzerlerine rastlarız. "Denizi içen", "yeri dinleyen", "bir adımda dağ aşan" vb. gibi, olağanüstü yeteneklere sahip bu arkadaşlar, destan ve hikâyelerdeki "kırk yiğit"in masallardaki yansımasıdır. Bu tip yardımcı kahramanların işlevi, asıl kahramanın geçemeyeceği engelleri aşmasını sağlamak olmakla birlikte, kendi maceralarını da anlatmaya ekleyerek, anlatmanın zenginleşmesini de sağlamaktadırlar. Anlatıcı, bu kahramanlar hakkındaki maceraları da anlatmaya ekleyebilmektedir.

3.3.2.1.3. Sahipcamal:

Sahipcamal, Boz Yiğit'in rüyasında görerek âşık olduğu kızdır. Mulatiye şehrinin padişahının kızı olan Sahipcamal'in güzelliği dillere destandır. Anlatmada, daima kırk kız ile birlikte tasvir edilen Sahipcamal, akıllı, güzel ve vefalı bir kadındır ve Boz Yiğit gibi o da ilahi bir aşkla sevgilisine, ölesiye bağlıdır.

3.3.2.2. Karşıt Kahraman

3.3.2.2.1. Sahipcamal'in Babası Mulatiye Şehrinin Padişahı:

Boz Yiğit'in sevgilisi Sahipcamal'ın babası olan Mulatiye şehrinin padişahının fiziki özelliği tarif edilmemekle birlikte, kızını sevdiği gençten ayırmak için her yolu deneyen bu padişahın karakteri, iyi özelliklere sahip değildir. Boz Yiğit'i bir dilenci, başıboş bir gezgin olduğunu sanan padişahın tek amacı kızını bir şehzade ile

evlendirmektir. Bu da onun mevki ve maddiyata verdiği önemi göstermektedir. Padişah, anlatmanın sonunda Boz Yiğit'i öldürerek kızının da ölümüne neden olmuştur. Sahipcamal'ın babası, Boz Yiğit'e yaptığı kötülükler nedeniyle onun düşmanıdır, fakat Boz yiğit, onu düşmanı olarak değil, sevdiği kişinin babası olarak gördüğü için, padişahı öldürmek ya da yok etmek için bir çaba göstermez.

3.3.2.2.2. Zeytun:

Zeytun, Sahipcamal'ın babasının, kızını vermeyi düşündüğü şehzadedir. Anlatmada, Zeytun'un fiziki yapısı, karakteri ve ailesi hakkında doğrudan bilgi verilemiş sadece şehzade olduğu belirtilmiştir. Zeytun, Boz Yiğit'e tuzak kurmadığı ve isteğini açıkça belirttiği için aslında kahraman ve mert biridir, fakat Sahipcamal'ı Boz Yiğit'in elinden almak için onunla savaşır. Zeytun, Boz Yiğit'in düşmanı olan Mulatiye şehrinin padişahına yardım ettiği için de kahramanın düşmanları arasındadır.

3.3.2.3. Yardımcılar

3.3.2.3.1. Yardımcı Erkek / Kadın

3.3.2.3.1.1. Kırk Kız:

Kırk kız anlatma boyunca daima Sahipcamal'ın yanındadır. Boz Yiğit, kızı rüyasında gördüğünde kırk kızı da, ellerinde kuşlar, çiçekler tutarken görür. Sahipcamal'le birlikte, daima güzel bağ ve bahçelerde vakit geçiren kırk kız, Boz Yiğit'i ararken, korurken, saklarken daima Sahipcamal'a yardım eder. Anlatmanın sonunda da onunla birlikte ölür ve aynı yere gömülürler. Anlatmada bu kızların adı veya tasviri yoktur. Tek bir beden ve kişi gibi hareket eden bu kızlar, Sahipcamal ile özdeşleşmiştir. Bu nedenle onun kadar güzel, akıllı ve vefalı oldukları düşünülmektedir.

3.3.2.3.1.2. Boz Yiğit'in Babası Abdullah Han:

Abdullah Han, Boz Yiğit'in babasıdır ve padişahtır. Abdullah Han hakkında, sadece anlatmanın başında verilen bilgi bu kadardır. Anlatmada, kahramanın babasından bir daha söz edilmemektedir.

3.3.2.3.1.3. Dede:

Sahipcamal, Boz Yiğit'i Mulatiye şehrinde bir dedenin evinde saklar. Dede, Boz Yiğit'i gündüz bir sandalda saklar, gece ise iki âşığın buluşmasına imkan yaratır. Fakat Sahipcamal'ın babasının vereceği altın ve gümüş ödülünü almak için Boz Yiğit'i ihbar eder. Başta kahramana yardım eden dede, daha sonra ona en büyük zararı veren düşmanı olur.

Anlatmada, aynı zamanda, iyi karakterdeki bir dede vardır. Bu dede, Boz Yiğit'in birkaç defa rüyasında gördüğü ve ona daima yol gösterip, yardım eden bir pirdir.

3.3.3. Gülendem Destanı

3.3.3.1. Asıl Kahraman

3.3.3.1.1. Gülendem:

Yarkent Sultanı Yusuf Kadir Oğlunun kızıdır. Gülendem çok güzel biridir. Gözleri cezbedici, akıllı, çevik, çalışkan, söz ve koşma söylemede mahir biri olarak tanıtılır. Öyle ki, süt gibi beyaz, şirin sözlü, peri sıfatında olan bu kızın şöhreti kulaktan kulağa dillere destan olmuş ve bütün vilayetlere yayılmıştır.

Gülendem, güzelliği kadar savaşçılığıyla da meşhurdur. Çok iyi bir savaşçı olarak yetiştirilen bu güzel kız, vatanı savunmaya, korumaya çalışır. Siyah böcekler gibi yayılmakta olan düşman askerlerine ağır darbe vurarak zafer kazanır. Gülendem, vatanının bağımsızlığı, halkının refah içinde yaşaması için her şeyi feda eden bir kahramandır. Savaşlarda erkek kıyafeti giyerek, on bin askere baş olup, mert yiğitlerle beraber yola koyulur. Herkes onun erkek olduğuna inanır.

Gülendem, aynı zamanda kendi kararlarını uygulayan bir karaktere sahiptir. Gülendem, kendi ordusundaki alt rütbeli bir askeri sever. Fakat, bundan gencin haberi olmaz. Destanın sonunda, Gülendem'in babası, kızının şehzadelerden biri ile evleneceğini düşünürken kız, evleneceği kişinin bu alt rütbeli asker olduğunu açıklar ve gence haber yollayarak, onunla evlenir.

Gülendem kutsal bir kimliğe sahip olmamasına rağmen bir keramet gösterir ve gözleri kör olan annesini bağrına basıp, gözlerinden öperek onun gözlerinin açılmasını sağlar.

Türk destanları başta olmak üzere, hemen bütün anlatmalarda kadın kahramanlar yer almaktadır.[3] Genellikle yardımcı kahraman veya sevgili olarak yer alan kadınlar, bazı anlatmalarda asıl kahraman konumundadır. Gülendem da bunlar arasında yer almaktadır. Gülendem'in savaşması, erkeklerle aynı sosyal konumda ve ortamda bulunması, istediği kişi ile evlenmesi vb. gibi rahat ve özgür davranışları, asıl kahraman olmasına bağlı değildir. Gülendem'in davranışları, Türk kültüründe kadının yerini ve sosyal hayatta kadına bakışı yansıtmaktadır. İslamiyet'in kabul edilmesi ile kadının toplumsal yaşamdaki yeri ve görevlerinde bazı değişiklikler olduğu muhakkaktır, fakat kadın, Türk toplumunda önemli ve mukaddes bir yere sahiptir ve destanlar da bunu yansıtmaktadır.

3.3.3.2. Karşıt Kahraman

3.3.3.2.1. Kara Hıtaylar:

Gülendem'le evlenmek isteyen ve bu isteklerini bildirmek için gelen Şehzade Turun'dur. Şehzade, elma yüzlü, uzun kirpikli, Yusuf gibi yakışıklı, Rüstem gibi mert ve kuvvetli, kuyu kaşlı, büyük başlı, uzun boylu, demir başlık giyen bir yiğit olarak tasvir edilmiştir. Bu yiğit, Amu Padişahı'nın mührü vurulmuş bir mektubu Gülendem'e verir. Bu mektupta, Kara Hıtayların memlekete saldırdığı, Kumul ile Turfan elden çıktığı ve düşmanın Şingşingşa'dan geçerek geldiği haberi yazılıdır.

Gülendem, şehzadeler ve askerleri Kara Hıtaylara karşı savaşarak memleketi kurtatırlar. Anlatmada Kara Hıtaylar hakkında bilgi verilmemiş sadece düşman ve haydut oldukları belirtilmiştir.

[3] Türk destanlarında kadın konusunda bkz. Metin Ekici. "Anadolu Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler". *Uluslararası Sempozyumu Bildirileri.* Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, 1998. ss. 378-386; Metin Ekici. "Dede Korkut Kitabı'nda Kadın Tipleri". *Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2000. ss. 123-138.

3.3.3.3. Yardımcılar

3.3.3.3.1. Yardımcı Kadın /Erkek

3.3.3.3.1.1. Şehzadeler:

Gülendem'in dillere destan güzelliğini görmek ve onunla evlenmek için dokuz memlektin şehzadesi Yarkent'e gelir. Başta dokuz memleketin şehzadesinin geldiğinin belirtilmesine rağmen, şehzadelerin geldiği altı şehrin adı (Bağdat, Nil, Şam, Amu, Sir, Rum) sayılmakta ve sekiz şehzade adı verilmektedir. Bunlar; Şam şehzadesi Hüseyin Mülki, Amu Padişahı'nın oğlu, Nil şehzadesi Suhuri, Bağdat şehzadesi Sulhi, Rum şehzadesi, Amu şehzadesi, Sir şehzadesi, şehzade Abuk, şehzade Turun'dur.

Bu şehzadeler içinde Hüseyin Mülki anlatmada daha önemli role sahiptir ve daha ayrıntılı olarak tasvir edilir. Hüseyin Mülki, şehre ilk gelen şehzadedir ve diğerlerinden daha cesur, girişken, akılı, hazır cevaptır. Gülendam'la yapılan atışmalarda sadece o başarılı olarak öne çıkar.

Anlatmanın sonuna kadar maceralarda Gülendem ile beraber yer alan şehzadeler, anlatmanın sonunda Gülendem tarafından birer şehre padişah yapılırlar ve Gülendem'in aşkından vazgeçerler.

3.3.3.3.1.2. Şahanver:

Şahanver, Gülendem'in ordusunda askerdir. Savaşta cesaret ve başarı gösterir. Anlatmanın sonuna kadar Gülendem'in aşkından haberi olmayan Şahenver, anlatmanın sonunda Gülendem ile evlenmesi ve savaşta gösterdiği başarı dışında pasif bir karakterdir. Bir şehzade veya padişah olmayan Şahenver, koşmacı Zülfikar Dede'nin torunudur. Zülfikar Dede'nin toplum tarafından saygı duyulan bilge ve mübarek bir zat olması sebebiyle, Şahanvar'in sosyal konumu, sıradan bir askerden daha yüksektir ve bir padişah kızı ile evlenmesine engel olmaz.

3.3.3.3.1.3. Zülfikar Dede:

Zülfikar Dede, Yarkent Şehri'nin koşmacısıdır. Koşma ve destan söyleyen dede, savaşa çıkan ordu için dua eder ve Gülendem de ona akıl danışır. Zülfikar Dede, Gülendem'in evlenmek istediği asker Şahanvar'in dedesidir. Türk boylarının

anlatmalarında sıklıkla karşımıza çıkan pir ve evliya tipi olan Zülfikar Dede, anlatmada saygın, sözü padişah ve kızı tarafından dahi dinlenen bilge ve mübarek bir zat olarak tasvir edilmiştir.

3.4. Uygur Destanlarındaki Ortak Motifler

Halk anlatmalarında yer alan en küçük yapılar, "motif" adı verilen temel yapılardır. Anlatmaların en küçük yapı taşı olan motifler, destanların yapısı bakımından vazgeçilmezdir. Motifler, aynı zamanda kültürel yapı için de önem taşımaktadır. Kültürel yapıyı yansıtan motifler, destanlarda, Türk kültürüne ait unsurların barındığı mekânları oluşturmaktadır. Destanlardaki motiflerden hareketle, destanın yapısı ile ilgili değerli sonuçlara ulaşılabildiği gibi, Türk halkının felsefesi, sosyal yapısı, olay ve durumlara bakış açısı vb. gibi kültürel incelemelerde büyük önem taşıyan bulgulara da ulaşılabilir.

Stith Thompson tarafından "The Folktale" adlı eserinde motifi şu şekilde tanımlar: *"Motif, bir masaldaki en küçük unsur olup, bu unsur gelenekte sürekli bir varoluş gücüne sahiptir. Bu güce sahip olabilmek için bu unsur görülmemiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip olmak zorundadır."*[4] Bu tariften sonra Thompson, motiflerin şu üç gruptan birinde yer aldıklarını söyler. *"Birinci grupta yer alanlar; tanrılar, olağanüstü hayvanlar, cadılar, devler ve periler gibi şahane yaratıklar ve hatta gözde olan en küçük çocuk veya hain üvey anne gibi gelenek tarafından bilinen insan karakterleri de içine alan masalların aktörleridir. İkinci grupta ise bir hareketin arkasındaki büyülü objeler, olağanüstü görenekler, acayip inanmalar ve benzerleri gibi unsurlar. Üçüncü grupta ise; tek tek olaylar yer alır."*[5]

Biz de inceleme konusu ettiğimiz Uygur destanlarında karşılaştığımız motifleri kısaca incelemeyi uygun buluyoruz. Öncelikle motiflerin mukayeseli olarak incelenmesine yer verilmiştir. Bunun ardından, tespit edilen motiflerin listesi yer almıştır.

Çalışmamızda yer alan Uygur destanlarının motif incelemesinde, öncelikle (motifler incelenirken,) motiflerin Türk kültüründeki yeri üzerinde durulduktan sonra,

[4]Metin Ekici. "Araştırma Yöntemleri". *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.* s. 94.

[5] Metin Ekici. "Araştırma Yöntemleri". *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.* s. 94.

çalışmamızda yer alan üç Uygur destanında bulunan motifler değerlendirilmiştir. İncelemede yer alacak motiflerin tespitinde, üç destanda önemli görülen motifler göz önüne alınmıştır. Üç Uygur destanında yer alan motifler değerlendirildikten sonra diğer Uygur destanlarındaki benzer motiflere yer verilerek, bu motiflerle mukayese edilmiştir. İncelenen motiflerin, diğer Türk boylarının destanlarında rastlanan benzer motiflerle ilişkileri üzerinde de yeri geldikçe durulmuştur. Motifler, "Motif Index"te yer alan ana başlıklar altında sıralanarak incelenmiştir.

Uygur destanlarında tespit edilen motiflerin listelenmesinde de Thompson'un "Motif Index" adlı çalışmasından yararlanılmıştır. Tespit edilen motifler, "Motif Index"te yer alan başlıklar ve sıra içinde listelenmiştir. Listede, "Motif Index"te bulunan, fakat ele alınan destanlarda örneği bulunmayan motif adları yazılmamıştır. "Motif Index"ten alınan başlıklar altında, sıra ile "Emir Göroğlu (EG)", "Boz Yiğit (BY)" ve "Gülendem (GÜ)" destanlarında tespit edilen motifler verilmiştir. Motiflerin yanında, motiflerin yer aldığı destanlarının adlarının kısaltmaları ve motifin bu çalışmamızdaki destan metninde yer aldığı sayfa sayısı gösterilmiştir.

3.4.1. Motiflerin Listesi

B. Hayvanlar

B. 184.1 Sihirli Atla Uçma

Göroğlu, Leylikır'a biner ve uçarak uzaklaşır. (EG 534)

B200-B299 İnsan Özelliği Gösteren Hayvanlar

Yarkent şehrinde çeşitli meyveler, sayısız bağlar vardı. Bu bağlarda bülbüller öter ve insan gibi konuşurdu. Bütün ülkedeki meyveli bağların sahipleri, güllüklerin gülcüleri toplanmıştı. Her bir gül bağında saraylar, çadırlar yer almış yanlarında da berrak sulu gölcükler bulunmuştur. Buna ilaveten yine dokuz güllü bağ yapma işi başlatıldı. (GÜ 789)

B400-B499 Yardımcı Hayvanların Çeşitleri

Bey Havaz Han'ın kızgınlığını geçirmek istiyorsanız, tulpar leyli kır atına bindirip, eline atılgan şuñkar (doğan) tutturun. (EG 625)

D. Sihir

D0-D699 Düşünmeler

D. Sihirli Üfürük

Cellat: "Tamam!" diye çıktı ve efsun okudu. (EG 696)

D. 5 Büyülenmiş İnsan

Boz Yiğit üzerindeki zırhlı elbisesini çıkarmamıştı. Onun kıldan dokunmuş bir yüz örtüsü de bulunuyordu. Örtüsünü taktığı zaman hiç kimse onu göremiyordu. (BY 722)

D100-D199 İnsanın Hayvana Dönüşmesi

D. 101 İnsanın Hayvana Dönüşmesi

Aġa Yunus Peri bir lehenk (ejderha) kılığında olup, onların peşinden takip etti ve kuyuya indi. O üçü karakuşa döndü ve Aġa Yunus Peri ile atıldı. (EG 697)
Aġa Yunus Perisi derhal şuñkara(doğana) dönüştü. Aġa Yunus Peri onlara yaklaştığında, cellat bunu gördü. Ellat hemen onları yeryüzüne indirdi. Bir efsun okuyarak, onları geyik haline getirdi. Kendisi bürküt kılığına girdi ve onları kovdu. Bir anda iki geyik ile kuş kılığındaki cellat bir kuyuya denk geldi. (EG 697)

D. 154. 2 İnsanın Güvercin Olması

Bey Havaz ile kız güvercine döndü. Kendisi bir kartala döndü. Onları alıp, Zenciler şehrine doğru uçtu. (EG 698)
Peri kızların güvercin olup uçması. (EG 545)
Daha önce şehirden yalnız giden Göroğlu'nun atının önünde bir erkek çocuğu arkasında ise bir peri kızının olduğunu ve onlarla beraber peri cariyelerin güvercin olup, uçtukları falda çıkar. (EG 545)

D200-D299 İnsanın Nesneye Dönüşmesi

D. 234 Baba ve Kızları

Reşit Han tahta çıktığında Kaşgar, Hotan civarında, mukaddes Yarkent diyarında gözleri cazibeli, akıllı, gazel ve şiir okumaya mahir Gülendem adlı çok güzel bir kızın

adı ve şöhreti kulaktan kulağa yetmiş, dillerde destan olmuş ve bütün vilayetlere yayılmış. (GÜ 782)

D400-D499 Değişmenin Diğer Şekilleri

D. 410 Hayvanın Bir Diğer Hayvana Dönüşmesi

Cellât iki geyiği balığa dönüştürdü, kendi yılana dönüştü. Bunlar kuyuya indi. (EG 697)

D. 991 Sihirli Saç

Ağa Yunus Peri, saçından bir tel verir, eğer başına bir şey gelirse o saçı ateşe atmasını ve gelip kendisini bulacaklarını söyler. (EG 644)

D. 1021 Sihirli Tüy

Ağa Yunus Peri hemen yeryüzüne indi. Yakasından bir tel tüyü çıkarıp, ateşle tutuşturdu. Kohikap dağının yedincisinde bulunan amcası geldi. (EG 698)

F200-F299 PERİLER VE CİNLER

E. 230 Perilerin Görünüşü

Peri kızların güvercin olup uçması. (EG 644)
Bir anda Ağa Yunus Peri, Miskal Peri, Köknar Peri başta olmak üzere kırk tacıdârın hanımları bağ seyri için çıkageldi. (EG 646)

F. 253 Perilerin Olağanüstü Gücü

Ağa Yunus Peri falcı idi. Hesen Han gittikten sonra günlerin birinde: "Hesen Han ile yiğitleri ne zaman ve nasıl dönecek?" diye fal açtı. Falda o Bedbaht dağının tepesindeki dumanı gördü. Sonra Hesen Han'ın yiğitlerinin döndüğünü, Hesen Han'ın da eli boş gelmekte olduğunu gördü. (EG 565)

F500-F599 Harikulade İnsan

F. 570 İnsanların Olağanüstü Davranışları

Misafirler: "Bu şehirde gecede bile Pazar oluyor, insanlar uyumuyormuş" diye şaşıra kalmış. "Bahar aylarında yazın bütün meyveleri nasıl korunmuştur?" diye birbirine

sormuş. “Bunları ekip büyütenler nasıl insanlardır?” diye hayranlıklarını gizleyememiş. (GÜ 797)

F. 575. 1 Harikulade Güzel Kadın

Bey Havaz’ın nezmesinin bitmesiyle aynı anda küçük kapıdan bir gelin kız fırlayıp çıktı. Kız kara gözlü, şirin sözlü, dudakları sürme sürülmüş, güneş gibi parlayan biriydi. Bu kız da Bey Havaz’ı gördü. (EG 628)

Ahmet Han on beş yaşında bir kızı vardı. Su içerse boğazından gözüküyordu. Yüzü ay gibi güzeldi. Kız gelin ablasının Bey Havaz Han’a dediklerini işitti. (EG 627)

F600-F699 Harikulade Yerler ve Dünyalar

F. 610 Çok Kuvvetli İnsan

Yiğitlerin serdarları Göroğlu’nun nezmesini dinledikten sonra: “Gerçekten doğru söylüyorsun Göroğlu Sultanım. Fakat bizim şimdi bir gamımız var.” derler. O da:

“Hunhar Şahın memleketindeki Kerim Kasap denen adamın bir oğlu varmış. Onun hüsnü-cemalini gören kimse aklını kaybedip bayılıyormuş. Kendisi perişte sıfatlı, hür hiletli, gilman suratlı, Süleyman şevketli, Rüstem himmetli, aslan yürekli, kaplan bilekli, savaşa hevesli, nur yüzlü, şirin sözlü, yıldız gözlü, saratan yıldızlı, orta boylu, zerepşan (altın) tüylü biriymiş. İsmi Bey Havaz Han imiş. Başımıza her hangi bir zorluk gelse bile o oğlanı bize getirir ve başımıza koyarsanız, biz de onu sultanımız deyip hizmetinde olsaydık.” demişler. (EG 548)

Göroğlu Sultan, şarap bardağını dördüncü kez yukarı kaldırdığında, kaplan bilekli, aslan yürekli, Rüstem sıfatlı, işe gerekli, hür yüzlü, şirin sözlü, kara gözlü, serfan yıldızlı, orta boylu, sümbül tüylü, perişte huylu, gümüş taçlı, yiğitlerin başı, batır atlı, on altı yaşındaki Hasan Han yerinden kalktı ve bardağı kendisine vermesini istedi. “Benim için Fatiha okuyun!” dedi. (EG 550)

F. 715 Olağanüstü Irmak

O daha önceden Tecen nehrinden kuşlar haricinde hiçbir canlının geçemediğini duymuştur. (EG 532)

F. 750 Olağanüstü Dağlar ve Özellikleri

Her zaman Göroğlu Sultan buraya savaşarak geldiğinde dağ başına bakardı. Dağ başında hava açık ise, Göroğlu'nun işi uğurlu, aksine dağ başını dumana başmışsa işleri kötü sonuçlanırdı, yiğitleri ölürdü. Bundan dolayı dağ "Bedbaht" dağı ismini almıştır. (EG 559)

F900-F1099 Harikulade Hadiseler

F. 900 Olağanüstü Hadiseler

Boz Yiğit kaçarken, bir büyük taşa doğru ok fırlattı. Taşa, okun yarısı girdi. Bunu gören Zeytun da, aynı taşa ok attı. Onun attığı ok da yarısına kadar taşa girdi. Durumu gören Zeytun düşündü: "Boz Yiğit, üstün değilmiş, benimle aynı seviyedeymiş. Dolayısıyla ben Boz Yiğit'i muhakkak mağlup edeceğim." O, kendine güvenerek kovalamaya devam etti. Boz Yiğit ikinci kez ok attı, ok bütünüyle taşa girdi. Ardından Zeytun da bir ok attı, ok ilkindeki gibi yarısına kadar girdi. (BY 735)

Han, Boz Yiğit'i öldürme emrini verdi. Cellat kılıç vurdu. Nafile kılıç kesmiyordu. Boz Yiğit'in canı sıkılmaya başladı. O, cellâda öfkeyle şöyle dedi: "Ey, rahimsiz cellatlar! Öldürmek istiyorsan, canımı sıkmadan hemen öldür. Ayağımın altında bükülmüş elmas kılıcım var. O kılıcı çıkarıp, bana saplayınız." dedi. Cellat hemen Boz Yiğit'in ayaklarının altında saklanan elmas kılıcı çıkardı. (BY 746)

F. 950 Olağanüstü Tedaviler

Tavşana Allah şifa verdi. Ben de o bitkiyi yiyeyim." diyerek tavşanın yediği o bitkiden yedi ve Boz Yiğit'in yaraları hemen iyileşiverdi. (BY 738)

F. 980. 4 Olağanüstü At

Yusuf, atının uçan atların başında geldiğini, atında öz babasının damgasının vurulu olduğunu şiirle anlattı. (GÜ 816)

Tulpar, Göroğlunun söylediklerini dinler, nehre bakarak kişner ve onun da gözünden iki damla yaş akar. Kulakları dimdik, kaşları kalem, kuyruğu alem-tuğ gibi olan Leyli Kır dört ayağını bir araya getirerek yere vurur ve bir anda nehri rüzgar gibi hızlı geçerek karşı kıyıya konar. (EG 534)

Düşman askerlerinin sayısı oldukça fazla olduğu için Göroğlu onlarla baş edemeyeceğini düşünür. Atının başını Tecen nehrine doğru çevirir ve nehre doğru at

sürmeye başlar. Nehrin kıyısına vardığında Allah'a sığınarak atına nehirden geçmesini söyler. Atı dört ayağını bir yerde toplayarak zıplayarak uçar ve nehrin öbür kıyısına konar. (EG 539)

Onun atı çölde rüzgar gibi koşarak çölleri geride bırakır ve yedi günde İsfahan'a ulaşır. Nöbetçiler daha önce böyle bir yiğit görmemişlerdir, o yiğidin yüzü nur gibi parlamaktadır. (EG 542)

Han'ın uzun bir süre için ava çıktığını öğrenen Danıyar bunu fırsat bilerek Leyli Kır adlı tulparına (kanatlı at) binerek yola koyulur. Danıyar'ın tulparı bir aylık mesafeyi bir günde alan, benekli ve çok güzel bir vücudu olan Leyli Kır'ın boyu posu deveye, dış görünüşü ise bir meleğe benzer, bu atın boynunu örten yelesi yere değecek kadar uzun, toynakları yukarıya doğru uzamış olup, o olağanüstü bir attır. Danıyar, atı Leyli Kır'a binerek yola çıkar ve yedi gün sonra Ehmedhan'ın şehrine ulaşır. (EG 528)

Uçan atını sefere hazırlattırdı. (EG 567)

Göroğlu, Hıdır'ın duasını aldıktan sonra uçan atına bindi. (EG 569)

F. 1063 Realist Rüya

Anne ve babası ona ne olduğunu çok defa sordu, ama o hiçbir şey söylemedi. İkinci yıl Boz Yiğit on sekiz yaşına bastı. Yine bir rüya gördü. (BY 706)

Rüyasında o güzel kızı gördü. (BY 707)

Rüyasında, aksakallı bir ihtiyar gördü. Aksakallı ihtiyar: "Ey, çaresiz âşık, bu şehirden çıkma! Burada sevgiline kavuşacaksın." dedi. (BY 717)

Boz Yiğit on yedi yaşına bastı. Günlerden bir günün gecesi uyurken bir rüya gördü. Rüyasında çok güzel bir kız vardı. O kızın yanındaki bir grup kızların kollarında bülbül, tuti ötüşüyordu. Boz Yiğit kızlara hayran kaldı. (BY 704)

Benim pîr ve üstazlarım rüyamda, "Senin kısmetin, görecek günlerin Kerim Kasap'ın oğlu Bey Havaz'ı geri gönderme teklifinde bulunuyorsun. Bunun cezası için seni kırk atlı askerle beraber şehri korumaya geri göndereceğim!"dedi. (EG 609)

G. Devler

G0 Devler

Bir padişah kızı olan Ağa Yunus Peri'den Kaf Dağı'nın yedi kat tepesinde yaşayan devler ve cinler bile korkmaktadır. Babasıyla beraber ülkeyi yöneten Ağa Yunus Peri bir gün altın tahtında otururken aklına fal baktırmak gelir ve yanına falcıyı çağırtır. (EG 543)

G200-G299 Cadılar (Büyücülük)

G. 200 Büyücü

Ağa Yunus Peri: "Ey, amca! Bu azaplar bana Göroğlu'ndan gelmedi. Burada ben üç bürkütün arasında kaldım. Onların biri benimle kocam Göroğlu'ndan olan çocuğumuz. Yine biri Göroğlu'nun düşmanı, Zenciler padişahı'nın kızı. O kız, Bey Havaz Han'ın arkadaşı. Üçüncüsü ise, o ikisini kuş kılığına getirip, bana karşı koyan cadıger. Bey Havaz eskiden beni böyle görmemişti. O yüzden beni şu anda tanımıyor." dedi. (EG 697)

H. İmtihanlar

H0-H199 Tanıma İmtihanı

H. 11. 1 Baştan Geçeni Hikâye Etme

Misafirler geçmişlerini beyan eyledi. (BY 715)

H310-H359 Aşk İmtihanı

H. 326 Aşk İmtihanı: Hüner

Gülendem gelen misafirlerden şehzade Hüseyin Mülki ile beyitlerle söyleşti. Akıllı bir genç olduğunu gördü. Ona son olarak sınamak için bir soru sordu: Dört işi yaparsa devletli olur, yapmazsa elbette mihnetlik olur. (GÜ 808)

H1000-H1199 Vazifelerin Tabiatı

H. 1233. 6 Macerada Yardımcı At

At kişneyerek, yere ayakları ile vurdu ve başıyla Zenciler Padişahı'nın bulunduğu yönü işaret etti. (EG 695)

Tulpar Leylikız isimli atın dimağına Bey Havaz'ın kokusu geldi. (EG 676)

L. Kaderin Ters Dönmesi

L100-L199 Talihi Yaver Gitmeyen Kahraman

L. 111. 1 Gurbete Çıkma

Rum ve Şam'dan, Bağdat ve Nil'den, Amu ve Sir'den yola çıkan şehzadeler 40 gece ve gündüz yol yürüyerek, uzun uzun mesafeleri, dağ ve tepeleri aşarak, yazın sıcaklarında yanarak, nehirleri geçerek, çöllerde yağmur sularını içerek, deşti çöllükleri aşarak, orman ve sazlıkları geçerek, atları yorularak gece ortası Yarkent şehrine ulaştı. (GÜ 790)

Baktı ki, rüyasında gördüğü cânân yanında bulunmuyor. O sabırsızlandı, aş yemedi, su içmedi. Sefere çıkmaya niyetlendi. (BY 708)

Allah Tealla'dan medet dileyip, batıya doğru yürümeye başladı. Bir müddet sefer kıldı. (BY 710)

Boz Yiğit ile Kimen kırk gün gurbet çekerek Mulatiye şehrine geldi. Şehrin bir kenarında Yalnız Yiğit'in evi vardı. Onlar, eve selam vererek girdi. (BY 715)

Onlar çöle gittikten sonra beyin hanımı, kocasına: "Ey gönlü kara bey! O kadınlara çocuklara beş altı tane ekmek versen olmaz mıydı?" diyerek koluna beş altı tane ekmek alıp onları aramaya çıktı. İki taş (uzunluk birimi) yol yürüdükten sonra hanımları buldu. Ekmekleri verdi. İki kavak su da verdi. Hanımlar bu yiyecek ve içecekleri alıp çok memnun oldular. Biraz kendilerine gelip yine yollarına devam ettiler. (EG 612)

N. Şans ve Kader

N800-N899 Yardımcılar

N. 825. 1 Çocuk Sahibi Olmayan Kahramanlar

Yerine geçecek bir evladı yoktu. (BY 704)

Oğlu, dokuz kadınla evlenmişse de hiç birinden çocuk sahibi olamamıştı. Dolayısıyla Hesenhan'ı benim izimi silmeyecek olan çocuğum diye yetiştirir. (EG 546)

P. Cemiyet

P0-P99 Krallık ve Asilzadelik

P 10. Padişahlık

Ceyhun şehrinde Şahtar adlı bir padişah vardır. (EG 527)

Çembil şehrini Ehmedhan adlı bir padişah yönetiyordu. (EG 526)

İki iklimin bir padişahı vardı. (BY 704)

"Ey Emir Göroğlu, dikkatli ve akıllı olasın ki, işbu mektubu ben zenciler padişahı sıfatında yazıyorum. İşbu mektup iletildiği an elinde bulunan mal varlığının yarısını bana vereceksin. Hanımın iki ise, biri bana ait olacaktır. aksi takdirde savaşa hazır ol!" (EG 609)

Göroğlu Sultan, Hesen Han'a kendi başındaki tilla tacını giydirdi. Onu yerine sultan yaptı. Memleketin işlerini Hesen Han'a iade etti. (EG 567)

P. 30 Prensesler

Meydana boyu postu yakışıklı, 18-19 yaşlarında, kalem kaşlı, taş gibi sağlam Rum şehrinin şehzadesi Abuk indi. (GÜ 802)

Meydana Amu İlinden gelen elma yüzlü, uzun kirpikli, Yusuf gibi yakışıklı, Rüstem gibi mert ve kuvvetli, kuyu kaşlı, büyük başlı, uzun boylu, demir başlık giyen bir yiğit indi. (GÜ 814)

Gülendem, süt gibi beyaz, şirin sözlü peri sıfat bir kızmış. Boyu-vücudu yakışıklı, kara gözlü, kelem kaşlı, badem kapaklı bir güzelmiş. Kendisi çevik, çalışkan, tatlı sözlü, koşma-şiir okumaya usta herkese barışık çok iyi bir kızmış. (GÜ 782)

Ehmedhan'ın Zulper Ayım adlı bir kız kardeşi vardı. O ergenlik çağına gelmiş olmasına rağmen, o zamana kadar yanına bir erkek sinek bile yaklaşamamıştı. (EG 526)

P100-P199 Diğer Sosyal Kurumlar

P. 110 Padişahın Vezirleri

Sahipcamal'in babası ile annesi: "Sihirbaz yiğit kızımızın başını döndürmüş olmalı. Onu hemen yok edelim." deyip vezirlerini toplayıp danıştı. Bahadırları toplayıp savaşarak öldürme kararı aldı. (BY 722)

Tabil isimli bir hürmetli veziri vardı. (BY 704)

P200-P299 Aile

P. 233 Baba ve Oğlu

Göroğlu, Hesenhan'ı çok sever, çocuk da ona daima "babam" diye çağırır. Onlar artık baba-oğul olmuşlardır. (EG 546)

P300-P399 Diğer Sıradan Akrabalıklar

P400-P499 İşler ve Meslekler

Günlerden bir gün Ehmedhan ava çıkmak üzere hazırlıklarını yapıp yola çıkmak üzereyken hanımı Ezim Köz Ayım'a: "Göroğlu'na iyi bak! Onu gözbebeğin gibi koru. Ne derse yerine getir, bir dediğini iki etme." diye tembih eder ve Ayhan, Künhan, Bülbülhan, Çingizhan, Esenhan adlı hükümdarlarıyla atlanarak ava gider. (EG 527)
Çembil ile Ehmedhan'ın ava çıktığı Ceyhun şehrinin arası oldukça uzaktır. (EG 528)
O gidip Ördek gölünden şuñkara dokuz sıra ördek yakalatıp getirsin!" dedi. (EG 625)

P. 461 Asker

Asker, yurda doğudan kara haydutların (Kara Hitaylar) saldırdığına ait uğursuz haber aldıklarını; Kumul ile Turfan elden çıktığını; Haydutlar Şingşingşa'dan geçerek geldiklerini; Kumul ve Turfan ile bağlantılarını kesiklerini padişaha haber verdiler. (GÜ 817)
Gülendem'in askerleri 40 gece ve 40 gündüz yol yürüyerek, sabaha doğru eski yurtlardan olan Turfan şehrine geldi. (GÜ 823)

P. 485 Bilgin Kişi

Ulemalar "Çok cesur bir kızımız var, nazar değmesin, her şey hayırlı olsun" deyerek dua okudu. (GÜ 818)

P500-P599 Hükümeti İdare Etme

P. 555 Savaşta Mağlup Olma

Eski Turfan şehrinde, bütün güçleriyle savaştılar ve haydutlar teslim oldular. (GÜ 556)

Göroğlu düşmana karşılık vererek, kurdun koyun sürüsünü korkutması gibi, düşmanı perişan eder. "Allahu Ekber" nidalarıyla atından hiç inmeden bir gün, bir gece savaşır ve birçok düşman askerini perişan eder. (EG 539)

Göroğlu Bey Havaz Han'ı dağa çıkarıp, uçan atını çıkarıp, yer ve zemini seslendirip, kılıç mızraklarını parlatıp düşmanlarına karşı tek başına savaşa girdi. (EG 601)

Çayda su yerine kan aktı, Hunhar Şah'ı mağlup etti. (EG 689)

"Bismillah" deyip, pîrlerini andı, onlardan medet istedi. Düşmanlarını sürüm sürüm sürdü, çetin savaştı, düşmanlarını perişan etti. Kendi de yoruldu, dudakları susuzluktan kupkuru oldu. Allah'a sığındı. (EG 601)

P600-P699 Âdetler

P. 600 Gelenekler

Gülendem güzel yüzünü göstererek, yerinden kalktı ve 40 gez yüksekliğindeki altın revağa çıktı ve orada eğlenceyi seyretti. (GÜ 802)

Yarkent memleketinin padişahı, Gülendem'in şah babası, Yusuf Kadir Han'ın oğlu, beylerini, pehlivanlarını çağırtıp, yedirip içirip, hürmetine develeri kestirip, aşlarını yemeklerini hazırlayıp, başını kaldırıp, sözünün özünü söyleyip, dudağını dudağına değindirip, herkese teker teker bakıp, amacını beyan edip hazırlıklara başlamıştır. (GÜ 782)

Haldar Beyzade ava çıkmıştı. Ama hanımı eskisi gibi onu karşılamaya çıkmadı. Onun atı avaz avaz kişnedi. Hanımı yine çıkmadı. O, herkes avdan döndüğünde atı bir kez defa kişnerse hanımı çadırdan çıkar ve hal ahval sorup atı alırdı. Bugün at üç kez kişnedi. (EG 612)

P. 634 Ziyafetler

Gülendem, el yurda toy düğün verdi, halkını meydana topladı ve Turun'u tahta oturtturdu. (GÜ 834)

Gülendem, Kumul'dan dönüş hazırlıklarına girişti. Kumul halkı büyük ziyafet vererek onu uğurladı. (GÜ 835)

Kaşkar'da büyük kutlamalar düzenlendi. Toy ve diğer merasimler yapıldı. Böylelikle aylar sonra Gülendem ve beraberindekiler Başkent Yarkent'e ulaştı. Başkente

geldiklerinde sultan Yusuf Kadir Han biricik kızı, çolpan yıldızı (kutup yıldızı), tahtının çiçeği, can ciğeri, kendinden sonraki mirasçısı, devlet kuşu olan Gülendem'i kucakladı. Yürekten sevinerek 40 gece ve 40 gündüz toy yapıp kutladı. (GÜ 836)

Şehirdeki ahaliye kırk gün kırk gece ziyafet verir. (EG 527)

Düşmandan kurtuldukları için bir şenlik yapıp kutlamak isterler. Kızını vermeye söz verdiği bir yiğit var. Kızıyla onun düğününü yapmaya karar verir. Böylece iki iş bir arada bitmiş olsun. (BY 739)

Han, emrini yerine getirerek, bütün ülkede davul zurna çaldırıp, çeşitli eğlenceler düzenleyip, düğün, şenlik yaptı. (BY 747)

Hunhar şah nezmesini tamamlayıp altın tahtını, ülkesini, hazinedeki bütün varlığını Bey Havaz Han'a devretti. Hükümdarlık mührünü vermeden önce Bey Havaz Han'a kırk gece kırk gündüz toy düzenledi. (EG 659)

Q. Mükâfatlar ve Cezalar

Q10-Q99 Mükâfatlandırılmış İşler

Q. 10 Mükâfatlandırılmış İşler

Bu savaşın zaferini duyan Uygur Şahı Reşit Han 40 katır, 40 deve, 40 bey ile 40 askeri asil kumaşlar, giysi kuşamlar, taçlı başlıklar, altın saplı kılıçlar ve diğer hediyelikler ile Gülendem'e gönderdi. Üstelik Gülendem'e, özel mektup ileterek, Korla, Kumul, Turfan ve diğer şehirlere yeni amir tayın etme yetkisini verdi. Yeni amirlerin her birine 40 bey, 400 Kuçar atı ve kendi başlarına asker toplama yetkisi verilerek, onlardan haydutların saldırılarına karşı hazırlıklı olmalarını istedi. (GÜ 832)

Dansözlere uzun kaban, başlık, gömlek, ceket hediye edildi. Şakacılara sandık sandık mal armağan edildi. Ziyafet üstüne ziyafet, mey üstüne şarap (boza), kımız üstüne müselles, koyun üstüne kuzu kesildi. (GÜ 839)

Q100-Q199 Mükâfatların Özellikleri

Q. 111. 7 Mücevher Vererek Mükâfatlandırma

"Ey taç sahipleri serdarlar, her birinizin biner kişilik askerleriniz var. Tarifini söylediğiniz o Bey Havaz Hanı kim getirebilirse, ben ona padişahlığımın yarısını vereceğim, sürümdeki develerimi, hazinemdeki altınlarımı ona devredeceğim. Burada

oturan kırk taç sahibi içinde buna talip olanınız var mı?" diyerek eline bir bardak şarap aldı. (EG 549)

R. Esirler ve Kaçaklar

R0-R99 ESİRLİK

R. 10 Esir Olma

Boz Yiğit ile Kimen uzun mesafeyi arkasında bırakıp, dağları aşıp, nehirleri geçip Maymunlar Şehrine geldi. Hemen maymunlar onları yakaladı. Ardı ardına yalvarıp, durumu izah etmelerine rağmen onları serbest bırakmadılar. Böylece ikisi, maymunlara üç yıl tutsak oldular. (BY 711)

Boz Yiğit ile Kimen Maymunlar Şehrinde yine üç yıl tutsak oldular. (BY 712)

Sizin canınızdan çok sevdiğiniz hanımınız ve benim sevgili yengem Ezim Köz Ayım benim yüzümden Şahtar Şah'ın pehlivanı Danıyar'a esir düştü. (EG 530)

R. 39 Çeşitli Kaçırmalar

Kırk Haydut, Nil şehzadesini büyük komutan zannederek koluna kelepçe, ayaklarına zincir vurarak, baskıyla sorguladı ve Kumul'a kaçırdı. Onlar hiç durmadan yürüyerek yaralarını sararak üç gün sonra Kumul'a ulaştı. (GÜ 829)

Ehmedhan'ın hanımı Ezim Köz ayım dokuz kat elbise giyerek bir kase suyu eline alır ve pencereye çıkar. Elindeki suyu Danıyar'a sunar. Danıyar, Ezim Köz Ayım'ı elindeki suyla beraber pamuğu kaldırır gibi kolayca kaldırarak tulparının önüne koyar. (EG 529)

Göroğlu: "Ey, Danıyar adlı hırsız! Dinle sözlerimi, ben evli bir kadını (cugan) bırakıp, kızını kaçırdım. Eğer askerlerinin gücü yetiyorsa gelip benden kızını alsınlar da görelim." der. (EG 537)

R. 40 Esirlerin Kapatıldığı Yerler

Bir deve kesilip, derisinden büyük bir çuval yapıldı. Deri çuvala Suhuri konuldu ve çuvalın ağzı sık bağlandıktan sonra bir şaş atın kuyruğuna bağlandı. Dokuz cellat atı kamçılayıp serbest bıraktı. O at o kadar ürkek ki, anında surlardan geçerek şehir dışına çıktı. Büyük bir çukurun üzerinden geçerken, atın kuyruğunun yarısı kesilerek, deri çuval çukurda kaldı. (GÜ 829)

R. 41. 3 Zindana Hapsetme

Maymunların âdetlerine göre, illerine insandan padişah seçerlerdi. Bu sebepten, Maymunlar Şehrinin padişahı Boz Yiğit olmuştu. Maymunlar, maymundan şah seçerse, işlerinin iyi gitmeyeceğine inanıyorlardı. Onlar Boz Yiğit'i zindana atmaya gönüllü değildi, ama onun kaçıp gitmemesi için gözcü yerleştirdiler. Bu duruma şikayetçi olan Boz Yiğit aşağıdaki münacatı okudu. (BY 711)

R. 48. 1 Çuvala Hapsetme

Şahanver büyük bir dolumu (deri çuvalı) getirdi. İçinde bir nesne hareket ediyordu. Hemen deri çuvalı açıp baktı ki, içerinde 40 yerden bağlı, şuurunu kaybeden Nil şehzadesi Suhuri bulunuyordu. (GÜ 830)

R100-R199 Kaçmalar

R. 110 Kaçmalar

Bir anda Boz Yiğit kendine geldi, gözünü açtı ve bir tas soğuk su içti. Sahipcamal, kapıyı işaret ederek: "Ey, Boz Yiğit, hemen kaç!" dedi. Boz Yiğit kalkıp durdu ve kapıdan dışarı sıçrayıp çıktı. Can dostu Kimen, hazırladığı atlardan birini ona verdi. Boz Yiğit atladı, ata bindi ve uzaklaştı. (BY 734)

Sonra kaçarak kurtuldular ve gemiyle oradan uzaklaştılar. Boz Yiğit giderken, Allah'a sığınıp bu münacatı okudu. (BY 712)

R. 122 Çeşitli Kurtarmalar

Yiğitlerin tamamı işlerini bırakıp, silahlarını hazırlayıp, kemerlerini bağlayıp her biri sanki bir aslan ya da ejderha gibi olup, Havaz Han'ı kurtarmak için Gürcistan'a yürüyüş başlattılar. (EG 674)

Emir Göroğlu Hesen Han'ın sözünü dinledikten sonra eline altın saplı kamçıyı aldı, altın kenarlı savaş davulunu çaldı. Yiğitlere hitaben: "Bey Havaz Han'ı kurtarın! Ben Hunhar Şah ile savaşacağım." diyerek ok ve yayı eline aldı. (EG 687)

R. 169 Sevgilisini Kurtarmak İçin Kıyafet Değiştirerek Dolaşan Kimse

Turfanlılar Gülendem'in bir kız olduğunu bilmiyordu. Pek çok kişi Gülendem'in erkek olduğuna inanmıştı. Gülendem, Turfan'da haydutlara karşı savaşa girmeden önce kadınlığının gizlenmesi istemişti. (GÜ 829)

T. Evlilik

T0-T199 Aşk

T. 10 Âşık Olma

Şahanver, Yarkentli fakir bir oduncunun tek çocuğuydu. Koşmacı Zülfikar dedenin torunuydu. Gülendem, Şahanver'e gönlü olduğunu gizli tutmuştu, uzun zamandır kimseye söylememişti. (GÜ 833)

Ağa Yunus bunları falcıdan duyunca onun yakışıklı biri olduğunu anlar ve ona âşık olur. Bahtının Göroğlu'nda olduğunu düşünür ve Kaf Dağı'ndaki devleriyle cinlerini hemen toplayarak onlara yiğiti yakalamalarını söyler. (EG 543)

Kızın ismi Botagöz Ayımdı. Büyük kapıda Havaz Han'ı gördü. Yüreğine ateş düştü. (EG 543)

T.11. 2 Resme Bakarak Âşık Olma

Ordunun komutanı Danıyar pehlivandır. Danıyar, bir gün şehirde sokağa çıkar ve sokakta bir sürü insanın toplanmış olduğunu fark eder. Onların yanına gittiğinde kağıda çizilmiş bir kadın resmi olduğunu görür. O resmi görenler tek tek yere düşerek bayılır. (EG 527)

Danıyar da kendini kaybederek, Azim Köz Ayım'a o an âşık olur. (EG 528)

T. 15 İlk Görüşte Âşık Olma

Havaz, yanakları yeni olgunlaşmış elmayı anımsatan genç bir yiğitti. Kız, yiğidin nurlu çehresine bir bakmakla âşık oldu. (EG 628)

T. 24. 1 Aşk Hastalığı

Şahanver güzel uzun giysi giyen, belini sıkı bağlayan, başlığını az yana giyen Şahanver, has bağda Gülendem'in tek başına kendisini beklediğini görünce çekilerek ne diyeceğini

bilemedi. Gülendem onun huyunu bildiği için sevecenlikle ile ona baktı, kalbine ateş yaktı. (GÜ 838)

Sahipcamal kız yedi yıldır dertli olduğunu söyledi. (BY 718)

Boz Yiğit uyandı. Rüyasında gördüğü o güzel kızın yanında olmadığını gördü. O günden sonraki bir yıl içinde Boz Yiğit kızın derdinden sapsarı oldu. (BY 705)

T. 30 Sevgililerin Karşılaşmaları

Boz Yiğit'i saraya davet etti. Boz Yiğit, Sahipcamal ile kucaklaşarak görüştü. Cariyeler "Bu ikisi muradına erdi." diyerek etrafa inci mercan saçtı. (BY 720)

T100-T199 Evlilik

T. 131 Evlenme Şartları

Eğer olağanüstü akıllı, cömert bir yiğit bulunursa Gülendem'in o yiğidin vefakâr eşi olacağı söylentisi her yere dağılmış. (GÜ 782)

T. 135 Düğün Merasimi

Şahanveri kendisine ömürlük vefakar eş olarak seçti. (GÜ 833)

Kırk gün, kırk gece düğün yapılır ve Göroğlu ile Ağa Yunus Peri'nin nikâhı kıyılır. (EG 545)

Göroğlu, evlenmek için değil, savaşmak için geldiğini söyler. Ama "Sizinle kırk gün, kırk gece düğün yaptıktan sonra kendi âdetlerimize göre evlenirim." der. (EG 545)

Bir müddet sonra Danıyar'ın kızı da Göroğlu ile evlenir. Ağa Yunus Peri'yi nikahına aldığını öğrenen Miskal Peri de cariyeleriyle gelerek Göroğlu'na sığınır. Bu haberi duyan Bağ-ı İremli Gülnar Peri de Göroğlu'na sığınır ve onunla evlenir. Böylece Göroğlu'nun peri ve insan kızlarından olmak üzere dokuz tane hanımı olur, bu hanımlar Göroğlu sayesinde gül gibi açılırlar. Yurdun büyükleri bu dokuz hanımın maharetlerini çok takdir ederler, onlarla beraber devlet daha da güçlenir ve onların namları çok uzaklara kadar yayılır. (EG 545)

Göroğlu yirmi bir gece ve gündüz düğün yapıp Havaz Han ile Zeynepşah'ı evlendirdi. Onların bir kızı ve bir oğlu oldu. (EG 608)

Kırk gece ve gündüz yurtta düğün yaptılar. (EG 699)

Ahmet Serdar'ın kızını ve Zenci Şah'ın kızını onunla evlendirdi. Hepsi murat ve maksatlarına kavuştular. Daha sonra sıra ile ecel şaraplarını içtiler. (EG 702)
Bütün ilde kırk gece ve gündüz düğün düzenleyip, Havaz Han'ı şah ilan etti. (EG 689)

T500-T599 Hamile Kalma ve Doğum

T500 Hamile Kalma

Zulper ayım da o anda hamile kalır. (EG 526)
Çocuk annesinden mezarda (görde) doğar. Çocuk bir süre bir kamışın deliğinden nefes alarak yaşar, daha sonra mezarın dışına çıkar. (EG 526)

T. 526 Dua İle Çocuk Sahibi Olma

Allah'ın iltifatına müyesser oldu ve hanımı hamile kaldı. Hanımı, ayı ve günü dolduğunda bir oğlan doğurdu. (BY 704)

T. 596 Çocuğa Ad Verme

Mezarcılardan biri Ehmedhan'ı mezara çağırır. Ehmedhan mezarlığa gelince mezarda yatan çocuğu görür ve Allah'ın kudretine hayran olur. Kember Veli Ehmedhan'a:"Bu sizin kardeşiniz Zulpar Ayım'ın mezarıymış. Çocuk da ondan mezarda doğmuş olan oğlu. Şimdi siz bu çocuğa ne ad vermek istersiniz?"der. (EG 527)
Dede Kamber: "Bu oğul mezarda (gör) doğduğu için adı Göroğlu olsun." der. (EG 527)
Oğlanın adı Eli (Ali) Han, kızın ise Nur Han idi. (EG 608)
Han bütün yurtta şenlik düzenleyip, çocuğuna Boz Yiğit ismini verdi. (BY 704)
Onun hanımı da Abdullah Han'ın hanımıyla aynı gün ve saate bir oğul doğurdu. Çocuğa Kimen ismi verildi. (BY 704)

<u>V. Din</u>

V0-V99 Dini Merasimler

V.Ezan Okuma

Çocuğun kulağına ezan okuyup, sol kulağına tekbir getirir. Sonra da: "Çocuk bu alaca baytaldan emsin!" der. Ehmedhan, adamlarına alaca baytalı yedeğe çekmelerini emreder. Çocuğu bir beze sararak sarayına götürdü. (EG 527)

V. Hak Dinine Davet

Kırk gün içinde kendi dinini terk ederek, Hunhar Şah'ın dinini kabul ederse hayırlısı olur. Eğer dininden vazgeçmezse, o zaman kendi günahı kendine olur. (EG 665)

V.50 Dua

Sultan Yusuf Kadir Oğlu onları gözden kaybolana kadar dua ile uğurladı. (GÜ 822)

Turfan halkı Gülendem'e övgüler yağdırdı, şarkı ve koşmalarında onun isminden zikretti. Onun selametliği için dua ve fatihalar okudu. (GÜ 830)

Annesi yine kızını bağrına basarak, boynuna nazarlık astı, dua ederek kızına baht diledi. (GÜ 837)

Fatiha okundu. Sonra saz çalındı, gazel okundu, koşma seslendirildi, dans edildi, makamlar icrâ edildi. Şakacılar, cambazlar hazır bulundu. Herkes memnun oldu. (GÜ 786)

Zulper Ayım bir gün bahçedeki taht üzerinde oturup, saçını tararken, düldülüne binmiş oradan geçmekte olan Hz. Ali'nin (Hz. Ali) gözü bu güzel kıza ilişir, kendi kendine: "Şu ay yüzlü güzel benden bir çocuk doğursa, ne iyi olurdu." diye iç geçirir ve yoluna devam eder. (EG 526)

Zulper Ayım kendi kendine: "Kardeşim Ehmedhan ünlü bir padişah, bu ona büyük bir hakaret olur." diye düşünür ve seccadesini kıbleye de doğru serip: "Ey Allah'ım, beni bu duruma düşürüp rezil edeceğine canımı al daha iyi." diye dua eder. Onun bu duası kabul edilir ve Azrail Aleyhisselam gelip onun canını alır. Zulper Ayım öldüğünde onun karnındaki bebek altı aylık olmuştur. (EG 526)

Boz Yiğit bir gün şehirde Allah'a münacat kılarak ağladı, dert döktü. Gün geç oldu ve uykusu tuttu, yattı. (BY 717)

Havaz Han Sultan Göroğlu'ndan fatiha alıp tulpara bindi. (EG 627)

Göroğlu Yunus Peri'den bu sözleri dinleyip, kaplan gibi kükredi, kimseyle konuşmadan direkt şaraphaneye girdi. Bey Havaz'ın kırk bin yiğidi Allah'a ağlayarak: "Allah'ım bize Bey Havaz'ı göster!" dediler. (EG 653)

Onların hepsine Fatiha okudu. (EG 689)

V. 56 Namaz

Sultan Yusuf Kadir Han oğlunun emri gereği gece namazından sonra şehir kapısını açmak mümkün değildi. (GÜ 791)

Göroğlu nehirden sağ salim geçtiği için iki rekat şükran namazı kılarak Allah'a şükreder. (EG 534)

Göroğlu, nezmeden sonra iki rekat namaz kılar ve sabah namazını tamamlayarak yola çıkar. (EG 535)

Hesen Han yiğitleri ile birlikte sabah namazını kıldı. (EG 560)

Havaz Han dağ başına çıktı ve iki rekat şükran namazı kıldı. (EG 534)

V. 58. 6 Abdest Alma

Atından inerek abdest alan Göroğlu, iki rekat namaz kılar ve Allah'a buradan sağ salim geçmek için dua eder. (EG 532)

V200-V299 Mukaddes Şahıslar

V.200 Dini Yardımcılar

Göroğlu pîri kamillerin ruhuna sığınarak tekrar atına bindi. Onun gözüne uzaktan bir gök renkli çadır gözüktü. Tam bu vakitte önünden Hıdır Aleyhisselam çıka geldi ve atın çuvalına dokundu. Göroğlu Hıdır Aleyhisselam ile görüştükten sonra çadıra girdi. (EG 568)

Göroğlu nezmeyi bitirirken göz önünde savaş içinde beyaz elbise giyen, başına beyaz sarık takan, kırmızı yüzlü beyaz sakallı adamlar peyda oldu. Onlar düşmanlarla savaşa girmişti. Onlar, Hunhar Şah'ın askerlerine her atıldığında "Allahu ekber!" diye seslenirdi. (EG 604)

V. 206. 1 Derviş

Göroğlu şehrin büyüklüğünü öğrendikten sonra Allah'a münacat kılar, gelmiş geçmiş enbiya ve evliyaların isimlerini zikreder. (EG 534)

Göroğlu sarayının penceresinden: "Ey Göroğlu yerinden kalk." diye bir ses gelir. Bu sesi duyan Göroğlu hemen uykudan uyanır ve karşısında Hıdır Aleyhisselam, kırk çiltan ve oniki imam görür. O anda odanın her tarafını mis gibi bir koku sarar. Onlar Göroğlu için dua eder ve onun vücudunun yedi ayrı yerine mühür basarlar ve Göroğlu'na

hitaben: “Ey Göroğlu, Allah’tan isteğin nedir? Ne ise söyle, hiç çekinme.” derler. Göroğlu: “Ey ulular! Benim üç tane isteğim var” der. (EG 540)
Göroğlu ateş gibi yanarak kalktı, evliyalara sığındı. (EG 676)

V300-V399 Dini İnanışlar

V.300 Dini İnanışlar

Hayırlı sadaka verdi. (BY 720)

Z. Çeşitli Motif Gurupları

Z0-Z99 Formüller

Z. 71. 1. 0 2. 300 ve Katları

Çok zalim ve acımasız bir padişah olan Şahtar Şah’ın çok özel silahlarla donanmış doksan bin askeri, savaş için eğitilmiş otuz bin devesi ve hortumlarına kılıç bağlanmış otuz bin fili vardır. Şahtar Şah’ın ordusunun başında Danıyar adlı bir pehlivan vardır. (EG 527)

Z. 71. 5 0. 1 Formilistik Sayı: 7 ve Katları

Onlar düşmanlara doğru atıldı. Yedi gece ve gündüz aralıksız savaştı. (EG 689)

Z. 71. 6 Formilistik Sayı: 9

Dokuz muhafız ve dokuz hekim bıraktı, kendisi uyumaya hazırlandı. (GÜ 830)
Minare dokuz katlıydı. Her bir katta dokuzar top konulmuştu. (GÜ 831)
Dokuz şehzadeye dokuz soru, dokuz gazel, dokuz bulmaca ve dokuz saz hazırlamak gerekir. (GÜ 785)
Onlar arasında enine ve boyuna 40 şer gez (uzunluk birimi), 40 hanelik 9 saray yaparak, çevresine beyaz, siyah, mavi (gök), sarı çadırlar dikilerek ve çadırlar birbirine bağlandı. (GÜ 790)
Dokuz çeşit yemek hazırlayıp yedirdi. (EG 584)

Z. 71. 12 Formilistik sayı: 40

Hurilika ve Hemracan bütün yurda 40 gün 40 gece düğün düzenlediler. (HH 683)

Yarkent şehrinin ünlü taşından yapılmış çiçek nakışlı hatıra eşyaları dağıtıldı. Hüseyin Mülki adına Şam padişahına 40 Kuçar atı, Suhuri adına Nil padişahına 40 adet Hoten kilimi, Abuk adına Rum padişahına 40 sandık paha biçilmez porselen takımı, Turun adına Amu padişahına 40 paket ipek kumaşlar, Sulhi adına Bağdat padişahına 40 devede meyve ve yemiş hediye olarak verildi. Yarkent halkına yiyecek içecek, pirinç ve yağ dağıtıldı. (GÜ 839)

Rum'dan, Şam'dan, Sir boyundan, Nil vadisinden, Amu kıyısından dokuz padişahın dokuz şehzadesinin, her biri 40'ar koşmacı ve gazelci, 40'ar dansöz ve fıkra anlatıcı, 40'ar komutan ve sihirci, 40'ar sazcı ve bin bir türlü hüneri olan kervanları ile mal varlığını alarak Gülendem'i görmeye yola çıkmıştır. (GÜ 783)

Gülendem ile Şahanver'in 40 gece 40 gündüz sürecek düğün hazırlıkları tamamlandı. (GÜ 838)

Onlar arasında enine ve boyuna 40 şer gez (uzunluk birimi), 40 hanelik 9 saray yaparak, çevresine beyaz, siyah, mavi (gök), sarı çadırlar dikilerek ve çadırlar birbirine bağlandı. (GÜ 790)

Havaz Han, atını bir ağaca bağladı ve yürümeye başladı. Gece yarısında bir çadıra geldi. Bu bir farklı çadırdı. Çadırda zenciler padişahının kızı kalıyordu. Kızın kırk kenizeği vardı. Kenizekler kıza eşlik ediyorlardı. Lamba ışığında kırk karyola üstünde uyumuş kızlar ve daha yüksek bir karyola üzerinde uyumuş kız gözüktü. Kız şah kızıydı. (EG 692)

Emir Göroğlu ve yanındaki kırk taçlı şehzadeler, beyzadeler ile on binden fazla askeri savaşa hazırladı. (EG 695)

Onun emri civardaki kırk kadar padişaha geçerdi. (EG 526)

Sahipcamal, kırk cariyesi ile yüz yiğidi cemaate sordu. (BY 747)

Kırk kız (cariye) şehre girip, Boz Yiğit'i kırk gün aradı. Hiçbir haber alamadı. (BY 717)

Kapı gözcüleri ona Çembil'e doğru kırk tuğlu asker gelmekte olduğunu iletti. (EG 617)

3.4.2. Motiflerin İncelemesi

A. Mitolojik Motifler

Ele alınan destanlarda mitolojik motifler bulunmamaktadır. Fakat Boz Yiğit'in "görünmezlik tülü", Gülendem'ın "annesinin kör olan gözünü açması" gibi mucizevî motifler vardır. Bu motifler, destan türünün, masal türüne yaklaşması ile açıklanabilir.

B. Hayvanlar

Türk destanlarında kahramanın yanındaki en önemli yardımcı daima attır. Destanlardaki kahramanın atı, uçar, hızlı gider, bazen konuşur ama daima kahramanı anlar, ona yardım eder, onu belalardan kurtarır, düşmandan korur, yol gösterir, kısacası ona güç verir. Destanlarda atın bu kadar önemli bir yere sahip olması Türklerin Orta Asya'nın coğrafyasına bağlı hayat şartlarına ve atı ehlileştiren ilk millet olmalarına bağlanabilir. Atın, Türk kültüründeki önemini burada ayrıntılı olarak ele almak yerine, sadece öneminin vurgulanması gerekli görülmüştür. Ele alınan üç destandan Emir Göroğlu Destanı'nda Göroğlu'nun atı Leyli Kır, yukarıda tarif edilmeye çalışılan Türk destanlarındaki geleneksel atın özelliklerini taşımaktadır. İnceleme konusu olan diğer iki destanda ise at, bu kadar önemli bir yer almaz. Bu destanların kahramanlarının da destan kahramanı olma özelliklerinin de Emir Göroğlu ile mukayese edildiğinde eksik kaldığını da burada belirtmek gerekir. Anlatmanın kahramanı geleneksel destan kahramanına yaklaştığı oranda, atı da destan geleneğindeki atın özelliklerine bürünmektedir.

F. Periler ve Cinler

Periler, olağanüstü yaratıklardır. Genellikle çok güzel kadınlar olarak tasvir edilirler. Periler, Türk sözlü anlatmalarından masallarda daha sık yer alırlar. Bununla birlikte destanlarda da perilerin ya da perilerin insanlarla evlenmesi sonucu doğan kahramanların yer alması mümkündür. Dede Korkut Hikâyelerinde Tepegöz, peri ve çobandan olmadır. Kahramanın annesinin peri olması, kahramana olağanüstü güçler vermektedir. Emir Göroğlu Destanı'nda yer alan kahramanlardan Ağa Yunus Peri, Miskal Peri ve kırk cariyeleri olağanüstü yaratıklardır. Anlatmada tasvir edilen peri, Ağa Yunus Peri'dir ve çok güzel ve güçlü bir kadın olarak tarif edilir. Olağanüstü güçleri olan Ağa Yunus Peri uçar, büyü yapar, kılık değiştirir ve geleceği görür. Kırk

cariye perisi ise güvercin kılığına girebilir. Bu destanda yer alan periler, pîrler gibi kahramanın olğanüstü yardımcısı görevindedir.

G. Devler

Destan metinlerinden çok masallarda rastlanan bu motifte tasvir edilen yaratıklar olağanüstü büyüklükteki insanlardır. Bu motif, incelediğimiz üç destanda, sadece Emir Göroğlu Destanı'nda tespit edilmiştir. Gol Pehlivan adındaki dev, Havaz Han'a, Zenciler Padişahını yenmesi için yardım eder. Türk sözlü anlatmalarında kadın ya da erkek olabilen devler aşırı kuvvetlidir ve bazen olağanüstü güçlere de sahip olabilir. Masal motifi olan devler, masal türüne yaklaşan destan varyantlarında yer almaktadır. Destan anlatıcısının, bu motifi, dinleyicinin ilgisini çekmek amacıyla, bildiği masallardan ödünç almış olması mümkündür.

L. Kaderin Ters Dönmesi

"Kaderin Ters Dönmesi" başlığında yer alan motif, Türk destanlarında sıklıkla görülen "Gurbete Çıkma" motifidir. Kahramanın kendini ispat edeceği bu yolculuk, düşmanı yok etmek, sevgiliyi aramak ya da bir iftiradan kaçmak gibi nedenlerle gerçekleşir. Çıkılan bu yolculukta, çoğunlukla, zindan, hapse ya da kuyuya kapatılan kahraman ilahi ya da mucizevî bir yardımcı veya kendisine âşık olan düşmanın kızı tarafından kurtarılır.

İnceleme konusu olan üç Uygur destanından Emir Göroğlu Destanı'nda Göroğlu, Havaz ve Hesen Han defalarca gurbete çıkarlar. Hepsinde de amaç düşmanı yenmek, Çembil'i kurtarmak ya da yeni topraklar edinmektir. Boz Yiğit ise sevgilisini aramak için gurbete çıkar ve orada ölür. Gülendem ise düşmanı yenmek, topraklarını kurtarmak için gurbete çıkar ve bu yolculuk sonunda düşmanı yenerek, sevdiğine kavuşur.

N. Şans ve Kader

"Şans ve kader" başlığı altında yer alan motifler, kahramanlara yardımcı olarak onların kaderini değiştiren yardımcılardan oluşmaktadır. Örneğin, Boz Yiğit'te çocuk sahibi olamayan kahramana yardım eden pîr sayesinde makus talihleri değişir. Emir Göroğlu'nun ise, Hesen ve Havaz Hanları bulması çocuksuzluğunu ortadan kaldırır. Bu

motiflerin ortak noktası, tesadüfler ve yardımcılar sayesinde kahramanın kaderinin değişmesidir. Çın Tömür Batur, Garip ile Senem, Tahir ile Zühre ve Sanuber destanlarında da bazı çocuksuz aileler ve bunların bir pir yardımı ile çocuk sahibi olarak kaderlerinin değişmesi motifi vardır.

P. Cemiyet

Cemiyet ile ilgili motifler; yöneticiler, aile fertleri, akrabalar ve geleneklerle bağlantılıdır. Padişah motifi Emir Göroğlu, Boz Yiğit ve Gülendem destanlarında yer alır. Bu motif, Garip ile Senem, Tahir ile Zühre, Sanuber, Çın Tömür Batur destanlarında da bulunmaktadır. Padişahlar, Uygur destanlarında sıkça yer alır. Çünkü destan kahramanı ya padişah oğludur veya padişahın kızı ile evlenir. Bireyin mükemmel örneği olan destan kahramanının sosyal statüsü de eksiksiz olmalıdır. Bu yüksek statü, kahramana ya doğuştan gelir ya da evlilik ile kazanılır. Bu nedenle padişahlar destanlarda sıklıkla yer alır.

Cemiyetle ilgili motiflerden biri de "ziyafet verme"dir. Gülendem, Boz Yiğit ve Emir Göroğlu destanlarında düğün için, gurbetten dönüşte, dileğin yerine gelmesi sonucunda, hükümdar olunca ziyafet verilmiştir. Ayrıca, Çın Tömür Batur, Tahir ile Zühre, Sanuber destanlarında da düğün için ve han tarafından ziyafetler verilmesi motifi vardır. Ziyafet, günde üç defa yapılan sıradan yemek yeme durumundan farklıdır. Ziyafet, yemek yeme faaliyeti olmakla birlikte, aynı zamanda bir sosyal ortamdır. Bu nedenle ilişkilere yön vererek, destanın olay örgüsünde yeni hareketlerin oluşmasına zemin hazırlar. Ziyafetin işlevlerinden birisi de "duyurmak"tır. Ziyafet veren kişi, bu organizasyonla kendisini ilgilendiren bir olay, durum vb. gibi bir haberi toplumla paylaşır. Örneğin, düğün gibi mutlu bir haberin duyurulması için ziyafet verilir. Günümüzde de bu gelenek Türk toplumunda yaşamaktadır. Düğünle ilgili pek çok gelenek ve âdet değişmesine rağmen yemek yeme âdeti değişmemiştir. Fakat yemeğin türünde, günümüz şartlarına bağlı bazı dönüşümler olmuştur. Et yemeğinden, pastaya doğru oluşan dönüşüm buna örnektir. Bunun yanında, ziyafet veren kişinin gücünün de simgesidir. Türk toplumunun vazgeçilmez geleneği olan ziyafet verme, destanların da vazgeçilmez motifidir.

Q. Mükâfatlar ve Cezalar

Gülendem destanında zafer kazanan kahraman ve işini çok iyi yapan kişiler mükâfatlandırılmıştır. Emir Göroğlu'nda ise, hanın verdiği görevi başaran kahraman mükâfatlandırılır. Destanlardaki mükâfat genellikle altındır. Çoğu zaman evlilik mükâfat olur. Başarılı olan kahraman ya sevdiğine kavuşur ya da yöneticinin vaat ettiği kız ile evlenir. Fakat mükâfatın ne olduğunun belirtilmediği örnekler de bulunmaktadır. Mükâfat, başarının kamçısı ve ayrılmaz parçasıdır. Kahramanın başarısı mükâfat ile perçinlenir ve sonlanır.

Cezalandırmalarda Türk destanlarının olay örgüsünde önemli bir işleve sahiptir. Uygur destanlarında, Nozugum, Tahir ile Zühre, Çın Tömür Batur, Garip ile Senem destanlarında, "sürgün" ve "ölüm" şeklinde yer alır. Nozugum, kendisine itaat etmeyen beyi, düğün gecesi boğar. Çın Tömür Batur, düşmanlarının kellesini alır. Şahsenem'in annesi, kızına âşık olan Garip'i sürgün etmek ister. Cezalar, "kahramanın verdiği cezalar" ve "kahramana verilen cezalar" olarak ikiye ayrılabilir. Kahramana verilen cezalar, yeni olay örgülerinin doğmasına sebep olan doğurgan yapılardır. Kahramanın verdiği cezalar ise, kazanılan zaferin sonucu olarak düşmana verilir. Düşmanın cezalandırılması, anlatmanın veya anlatmanın söz konusu düşman ile ilgili kısmının sonlanmakta olduğunu haber verir.

R. Esirler ve Kaçaklar

Türk destanlarında "Esir olma" motifi, gurbete çıkma ile beraber yer alır. Gurbete çıkan kahraman burada esir düşer ve çoğu zaman düşman yöneticinin kızı tarafından kurtarılır ve onunla evlenir. Esirlik, kahramanın başına gelebilecek olan ölümden, yaralanma ve hastalıktan önceki zorluktur. Esirlikten kurtulma, düşmanı yenmek kadar önemli bir başarıdır. Kahramanın başarısızlığa ve ölüme yaklaştığı andır ve dinleyicnin de en heyecanlı olduğu zamandır. Bu nedenle destanların ayrılmaz parçasıdır. Uygur destanlarında da sıkça yer alan bu motif, Boz Yiğit, Gülendem, Emir Göroğlu'nda bulunmaktadır. Boz Yiğit gurbette esir olur, Emir Göroğlu'nun yengesi Danıyar'a esir olur, Havaz Gürcistan'da esir tutulur, Gülendem'de ise Suhuri esir olur. Diğer Uygur destanlarında ise, Nozugum'un kardeşi esir düşer, Kızılgül'ün kendisi esir düşer. Kahramanlar kalede, zindanda, kuyuda esir edilir. Kahramanlar esir tutuldukları

yerden ya kaçarak ya da yardım sayesinde kurtulurlar. Kahramanın kurtulmasına, yöneticinin kızı, pîr veya haber verdiği babası ya da dostu yardım eder.

T. Evlilik

İnceleme konusu üç destanda da evlilik motifi yer almaktadır. Emir Göroğlu'nda evlilik mücadele sonucunda gerçekleşmekte ya da olağanüstü güce veya yüksek mevkie sahip olan kadınlar kahramanla evlenmek için bu güçlerin bazılarından vazgeçmektedir. Ağa Yunus Peri bunlara örnektir. Havaz ve Hesen Hanların savaşta kazandıkları başarılar sonucunda evlendirilerek mükâfatlandırılması ise başarı ve evlilik arasındaki paralelliğe örnek olarak gösterilebilir. Bu tür bir paralellikle Gülendem'de de vardır. Burada kadın kahraman başarısı sonucunda dilediği erkekle evlenir. Boz Yiğit'te ise evlenmek için pek çok mücadele veren aşıklar kavuşamadan ölür.

Türk destanlarında evlenmenin ön koşulu sınama ve yarışmadır. Bu yarışma ya da sınamalar genellikle kızın ya da kızın babasının, erkekten geçmesini istediği engeller, başarmasını istediği görevler ve cevaplamasını istediği sorulardan oluşur. Gülendem'in şehzadelere sorduğu sorular ve koşma söylemede kendisini geçmelerini istemesi buna örnek olarak verilebilir.

V. Din

İnceleme konusu olan üç destanda dinî motifler bulunmaktadır. Derviş, pîr ya da dede olarak yer alan ilahî güçlere sahip mukaddes kişi ya da kişiler üç destanda da kahramanlara yardım edip yol gösterir.

Emir Göroğlu Destanı'nda "İnşallah" demeyen kahramanın başına aksilikler gelir, daha sonra Allah'a sığındığında ya da namaz kıldığın ise, Hızır ya da pîr gelerek ona yardım eder. Pirler, namaz kılıp dua okuyarak (Anlatmalarda "Fatiha okumak" şeklindedir) engellerden kurtulmak ve amacına ulaşmak ve buna benzer dinî motiflerin işlevi topluma İslam dini hakkında bilgi vermektir.

Z.Çeşitli Motif Grupları

İncelediğimiz üç Uygur destanında yer alan kırk formel sayısı bu grup altında ele alınmıştır. Destanlarda tespit edilen formel sayı 40'tır. Kırk kız, kırk yiğit, kırk

asker, kırk gün kırk gece (yol gitmek, düğün yapmak), kırk Kuçar at, kırk haneli saray kırk sayısının destanlarda kullanıldığı yerlere örnek olarak gösterilebilir.

Karşılaştırmalı kuram ve yöntemin önplana çıkardığı destan metni, içerinde bulundurduğu malzemeleri ve destan halkaları arasındaki ağırlığıyla her zaman konuyla ilgili araştırmaların en önemli bir parçası olmuştur. Destan metinleri üzerinde inceleme yapılmadan destan incelemeleri tamamlanamaz. Yapılması gereken destan metinlerin daha kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde,destanın diğer halkalarıyla bir arada incelenmesidir.

Bu yaklaşımdan hareketle çalışmamızın bu bölümünü Uygur destanlarının özellikle Uygur Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktardığımız destanların metin incelemesine ayırdık. Sırasıyla destanların konuları, kahramanları ve motifleri üzerinde durduk. Uygur destanlarının önemli bir bölümünün konusunu aşk, diğer bölümünün konusunu ise kahramanlık oluşturduğunu tespit ettik. Uygur destan kahramanları hakkında "asıl kahraman", "karşıt kahraman" ve "yardımcı kahraman" gibi ayırmalara göre bu konuda genelleme yaparak, kahramanların ortak özelliklerini tasvir ettik. Destan metinlerindeki motifleri tarayıp ve gruplandırıp belli çerçeve içinde karşılaştırma yaptık. Sonuçta,Uygur destan konuları,destan kahramanları ve destanlardaki motiflerlerin eski bir kültür çevresinde ortak noktalarıyla bütünleştiği ortaya çıkmıştır.

SONUÇ

Uygur destanları, nitelik ve nicelik bakımından, Uygur halk edebiyatının önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Bu sahada Uygur Özerk Bölgesi ve dünyanın çeşitli ülkelerinde bazı bilimsel çalışmalar yapılmış olmakla birlikte, konuyu destan geleneği içinde anlatıcı, dinleyici ve icra ortamı gibi unsurlarla bir sistem bütünlüğünde ele alan incelemeler yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla, halkbilimi disiplininin ilgili araştırma kuram ve yöntemlerine göre, Uygur destanları hakkında yapılacak ciddi ve kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Buradan yola çıkılarak hazırlanan çalışmamızda, Uygur Türkçesinden Türkiye Türkçesine tarafımızca aktarılan "Emir Göroğlu", "Boz Yiğit" ve "Gülendem" adlı üç Uygur destanı ile Türkiye'de yayımlanmış diğer Uygur destanları kullanılarak, bilimsel sonuçlara ulaşmaya çaba gösterilmiştir. Çalışmamızda elde edilen sonuçları şöyle sıralamak mümkündür.

Uygur destanlarıyla ilgili yapılacak herhangi bir çalışma, bugüne kadar yapılan çalışmaların gölgesinde şekillenecek ve bu çalışmalarda eksik veya yeterince tartışılmamış olan bilgiyi tamamlamayı amaçlayacaktır. Bu nedenle çalışmamızın başında, Uygur destanları üzerinde yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda Uygur destanları üzerinde yapılan çalışmaların günümüz Halkbilimi kuram ve yöntemlerinin ışığında yeniden değerlendirilmesi gerektiği tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışmanın devamında, Uygur destanları hakkındaki çalışmaların yöntem meselesi tartışılmıştır. Burada, destanları, destan geleneğini on halkadan oluşan bir bütün olarak değerlendiren on halkalı bir sistem, bir inceleme yöntemi olarak önerilerek, tanıtılmıştır.

Uygur destan araştırmalarında, daha önceki çalışmaların değerlendirilmesi ve yöntem sorunu kadar önemli olan bir diğer konu da terim ve tür sorunudur. Bu nedenle çalışmamızda bu konu tartışılarak destan ve destan anlatıcısı ile ilgili terimler hakkında bilgi verilmiş, "Destan nedir?" sorusu destan türü ile diğer anlatı türlerinin mukayesesi ile cevaplanmaya çalışılmıştır. Burada elde edilen en önemli tespit, destan türü ve bu

türle ilgili terimlerin müstakil bir çalışmada, bütün Türk boylarının destan geleneği göz önüne alınarak yeniden ve bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğidir.

Çalışmamızda, Uygur destan geleneği, bilinmeyen en eski dönemden başlayıp günümüze kadar ulaşan, dört farklı tarihi dönemden etkilenerek değişen ve "anlatıcı", "dinleyici", "metin", "melodi", "anlatım yeri ve zamanı" başta olmak üzere, ayrıntılı olarak ele alınan 10 halkadan oluşan bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Uygur destanlarının metin özellikleri değerlendirilmeden önce, geleneği oluşturan "anlatıcı" ve "dinleyici" gibi diğer ana unsurlar ele alınmıştır. Bu unsurların Uygur destan geleneğindeki örnekleri tanıtılarak, anlatıcı, dinleyici ve metnin bir bütün olarak birbirinden etkilendiği örnekler verilerek gösterilmiştir.

Uygur destan geleneği on halkadan oluşmakla birlikte, destan metni bu halkalar içinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu nedenle çalışmamızda, destan metni müstakil olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir. İnceleme konumuz olan üç Uygur destanı, "Metin Merkezli Halk Bilimi Yöntemleri"yle ve Türkiye'de yayınlanmış diğer Uygur destanları ve Türk boylarının bazı destanları ile mukayeseli olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda, Türk boylarının destanlarının konu, kahraman ve motif bakımından bir bütün olduğu, tespit edilen bazı değişikliklerin ise Türk boylarının yaşamakta olduğu geniş coğrafyaya, tarihi olaylara, sosyal, ekonomik ve bilhassa siyasî değişikliklere bağlı olarak açıklanabileceği ileri sürülmüştür.

Buraya kadar ele alınan kısımda, çalışmamızda ulaşmak istediğimiz hedefler ve sonuçta yaptığımız tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Sonuç olarak, destanlar, tek bir parçadan, yalnız bir unsurdan veya bir halkadan değil, çok halkalı ve bu halkaların organik halde bir araya gelmesiyle oluşan bir sistem bütünlüğüdür.

Bu sistem bütünlüğü, zaman içinde hem kendi kapsamında yer alan halkaların değişmesinden, hem de bağlı bulunduğu ekonomik, sosyal ve kültürel şartların farklılaşmasından etkilenerek sürekli değişen, canlı, ama belli özellikleri ya çok az değişen ya da sınırlı olarak sabitlenmiş bir destan geleneğini oluşturmuştur.

Uygur destan geleneği, inişli çıkışlı tarihi dönemleri geride bırakarak, günümüze kadar ulaşmıştır ve halen canlılığını korumaktadır. Bu geleneğin günümüzde de canlılığını korumasına, diğer etkenlerle birlikte, Uygur Oniki Makamı'nın 16. yüzyılda Türk boylarının destan geleneği temelinde şekillendirilerek, eski destancılık geleneğinin

yeni dönemin ihtiyacı ve şartlarına uygun halde güncelleştirmesi, işlevselleştirmesi ve geliştirmesi neden olmuştur.

Uygur Türkleri günümüzde de, yeni bir tarihî dönemin eşiğindedir. Onların binlerce yıllık gurur kaynağı olan destanları ve destancılık geleneği bugünün hızla değişen çetin şartları ve zorlu sınavlarıyla karşı karşıya gelmiştir. Bugünkü ortamda yapılacak işi,Uygur destan araştırmalarının elde etmeyi hedeflediği sonuçlar itibarıyla iki aşamada değerlendirmek mümkündür.

Birinci aşamada, Uygur destanlarının bilimsel tanımı ve tasviri, dünkü ve bugünkü durumu ve halk edebiyatı içindeki yeri, bilimsel olarak, tespit edilmelidir. Bu tespitler ancak, çağdaş Halkbilimi kuram ve yöntemlerinden yararlanan bilimsel çalışmaların yapılmasıyla elde edilir.

İkinci aşamada, Uygur destanlarının Uygur sanatı, kültürü ve sosyal hayatındaki konumu ve tarihî süreç içinde Uygur milli kimliği, milli bilinci, milli şuuru ve milli kutsallık görüşünün oluşması ve gelişmesindeki önemi ortaya çıkarılır. Bununla, Uygur destanlarının korunması gerektiği fikri ileri sürülür.

Uygur destanların korunması ise, 16. yüzyılda yaşandığı gibi, onların çağın ihtiyacı ve şartlarına göre güncelleştirilmesi, işlevselleştirilmesi ve geliştirilmesiyle gerçekleşecektir. Zor olan ve günümüzdeki bilimsel çalışmalara gereklilik kazandıran da bunların nasıl gerçekleştirileceği sorusuna cevap vermektir.

Son olarak bu çalışmada Uygur destancılık geleneğinin çok yönlü bir tanıtımını ve içinde bulunduğu dönemin sorunlarını bir bütün olarak ele alamaya ve değerlendirmeye çalıştık. Bu bütünlük içinde hem bugüne kadar yapılanları, hem de incelemelerde kullanılan ve kullanabilecek kuram ve yöntemleri, destan türüyle ilgili termilojiyi, bir anlatı ve sanat türü olarak destanı, destan türünü basit bir anlatı olmaktan bir sanat eseri seviyesine taşıyan geleneği, geleneğin taşıyıcısı olan anlatıcı ve dinleyicileri ve onları bir araya getiren metni ve örnek olarak seçilen metinlerin genel özelliklerini tanıtıp, değerlendirdik.

Burada oluşturduğumuz sistem, aslında çok yönlü bir olgu olan Türk destancılık geleneğinin bir parçasına ışık tutmak, onu bir nebze olsun aydınlatmaya çalışmaktan ibarettir. Çeşitli çalışmalarda yakılan ışıkların bir araya toplanması, Türk Dünyası

destancılık geleneğini bir güneş gibi aydınlatacaktır. Oğuz atanın söylediği ve destan anlatıcılarının bize ulaştırdığı;

"Daha deniz, daha müren (nehir),

Güneş bayrak,gök kurıkan (çadır)."

mısralarında ifade edildiği gibi, bu araştırmaların sürmesi gerekmektedir.

Uygur destanlarını araştırma işi ve bu işin kapsadığı alan, Oğuz'un hayellerindeki kağanlık gibi geniş ve cezp edicidir; gökte güneş, ay ve yıldız, yerde dağ ve deniz…

IV. BÖLÜM: METİNLER

Bu bölümde, incelemede esas alınan "Emir Göroğlu", "Boz Yiğit" ve "Gülendem" adlı üç Uygur destanının önce Uygur Türkçesi metni, ardından Türkiye Türkçesine aktarılmış metni yer alacaktır. Destan metinleri, Arap alfabesi ile yazılmış "Emir Göroğli" adlı kitap ve Kril alfabesi ile basılmış "Arzu Dergisi"nin 3. sayısında yer almaktadır.[1]

4.1. Uygur Türkçesi

4.1.1. Emir Göroğli

Ķedimki eserlerdin neķil keltürüp rivayet ķilġuçi söz ustiliri, söz kanliridin ünçe-mervayitķa ohsaş yaltirap nur çéçip turidiġan ibarilerni élip çiķip tövendiki dastanni rivayet ķilidu:

Çembil isimlik bir şeher bar idi. Uniñġa Ehmedḫan isimlik bir padişaḫ hükümran idi. Uniñ hükümi şu etraptiki 40 ķa yiķin padişaḫlarġa yüretti. Uniñ ķéşida Ayḫan, Künḫan, Bulbulḫan, Çiñgizḫan, Esenḫan digen tacidar padişalar bar idi.

Bu Ehmedḫanniñ bir siñlisi bar idi, ismini Zulper Ayim, dep atişatti. U balaġetke yetken bolsimu şu ömri içide erkek çivinniñmu yüzini körmigen idi. Uniñ bir çiraylik kélişken çahar béġi bar idi. U ene şu baġda 80 ge yéķin kénizekler bilen turatti, bu kénizekler hemişe uning hizmitini ķilatti. Saz çélişip, usul oynap uniñ köñlini açatti ve öz köñlinimu ḫoş kilatti.

Bir küni Zulper Ayim baġdiki teḫti üstide olturup çéçini taravatatti. Şu çaġda, şu baġniñ yénidin hezriti Éli duldulini minip ötüp ķaldi, uniñ bu güzel ķizġa közi çüşti. "Şu ay yüzlük peri mendin bir bala tuķķan bolsa, ecep yaḫşi bolatti!..." dep oylap ötüp ketti.

Şu çaġda u ķizniñ boyi şürkünüp hamildar bolup ķaldi. Künlerdin bir küni Zulper Ayim ķoliġa eynek élip ķaridi. Yüzige çüşken dağlarni kördi. Bu dağdin u eceplendi, "Bu nime iş? Yüzümge daġ çüşüp ķaptu. Men téhi yatliķ bolmisam?..." dep bu halitini anisiġa éytti. Anisi yiġlidi. Zulper Ayim özige özi: "Akam Ehmedḫan ataķliķ

[1] "Emir Göroġli". *Emir Göroġli.* Haz. Miras Dergisi Yayın Bölümü. *Şincan: Şincan Yaşlar Neşriyatı,* 1994. ss. 1-280; "Boz Yigit". *Emir Göroġli.* Haz. Miras Dergisi Yayın Bölümü. *Şincan: Şincan Yaşlar Neşriyatı,* 1994. ss. 331-432. "Gülendem" Arzu Dergisi. Kazakistan Yazarlar Birliği Yayını, S. 3, 1991,ss. 3-29.

padişa tursa, Bu işni añlisa elvette maña aḫanet ḳilidu! Uniñ özigimu bu iş éġir haḳaret keltüridu!...” dep caynamazni sélip ḳiblige ḳarap olturup: “Ḫudaya, pak perveydigara, méni bu halġa sélip şermende ḳilġiçe cénimni alġin!” dep yiġlap turup munacet ḳildi. Ḳilġan telivi icabet boldi, Ezrail Eleyhisalam kélip uniñ cénini aldi. Bu çaġda ḳosaḳtiki bala alte ayliḳ bolġan idi. Bala görde tuġuldi. U bala ḳumuşniñ töşügidin nepes aldi ve taşḳarḳi görge çiḳip ḳaldi.

Emdi sözni Ḳember Vélidin añlayli:

Hezriti Éliniñ duldul ve yilḳisini baḳidiġan bovayi Ḳember Véli digen kişi bar idi. Bir küni bu kişi karisa bir ala baytal görüstanliḳḳa ḳarap kétivatḳan. Bu iş uda bir ḳançe kün, bir ḳançe kétim tekrarlanġandin kéyin bovayi Ḳember uniñ arḳisidin marap bardi. Ḳarisa bu ala baytal bir oçuḳ görde paḫlandek bir oġul balini imitivatḳan. Bovayi Ḳember, baytal balini imitip bolup özi kelgen terepke ḳaytip ketkendin kéyin oçuḳ görge kelip ḳarisa, paḫlandek bir oġul bala yatḳan. Pişanisi nurluḳ, özi ḫetme ḳilinġan, tirnaḳliri élinġan, bovayi Ḳember balini bu halda körüp heyran boldi.

Bovayi Ḳember etrapiġa ḳarap u yerde gör ḳézivatkan görkeşlerni kördi. Ularniñ ḳéşiġa bérip:

- Ey görkeşler, bu kimniñ göri? Bu yerde kim yatḳan? – dep soridi. Görkeşler:

- Bu gör padişaḫimiz Ehmedḫanniñ siñlisi Zulper Ayimniñ. Bu yerde şu kişi yatḳan! – dep cavap bérişti.

Bovay görkeşlerge:

- Silerdin biriñlar bérip Ehmedḫanni bu yerge başlap élip kéliñlar! – dedi. Görkeşlerdin biri Ehmedḫanni başlap élip keldi. Ehmedḫan kélip balini körüp ḫudaniñ ḳudritidin heyran boldi. Bovayi Ḳember Véli Ehmedḫanġa:

- Bu gör sizniñ siñliñizniñ iken. Bu bala şu görde tuġuluptu, emdi siz buniñġa nime dep at ḳoymaḳçi?!- dep soridi.

Ehmedḫan:

- Teḫsir, bu baliġa özliri bir at ḳoyup bersile! –didi.

Bovayi Ḳember:

- Bu oġul görde tuġulġanliḳi üçün ismi Göroġli bolsun! –dep oñ ḳuliġiġa ezan ḳiçḳirip, çep ḳuliḳiġa tegbir éytti. Bovayi Ḳember, ala baytalni:

- Şu bala emsun! – dep berdi.

Ehmedẖan ademlirige atni yéti letti. Balini yögekke orap kötertti. Şeherge kirip ahalige 40 kéçe –kündüz Ḫudayi nezir ḳilip berdi.

Göroġli ẖan ordisida ala baytalni émip çoñ boldi. Töt yaşḳa kirgende uni mektepke berdi. U mektepte yette yaşḳiçe yaẖşi oḳudi. Şu künlerde Ehmedẖan şikarġa teyyarlandi, méñiş aldida u, ẖotuni Ezim Köz Ayimġa:

- Göroġliġa yaẖşi ḳariġin ! Uni közüñniñ ḳarçuġidek asra. Nime dise şuni ḳilip ber! – dep tapilidi.

Ehmedẖan Göroġlini bek yaẖşi köretti ! Uniñ ḳiliḳliriġa hérisliḳ bilen ḳaraytti. Ezim Köz Ayim érige:

- Emriñizni cénim bilen icra ḳilimen. Mendin ẖatircem boluñ! –dep cavap berdi.

Ehmedẖan ẖotunidin ẖatircem bolup, Ayẖan, Künẖan, Bulbulẖan, Çiñgizẖan, Esenẖan ḳatarliḳ tacidarlar bilen şikarġa atlandi.

Emdi sözni Şaẖtar şaẖtin añlayli: Ceyhun şehride Şaẖtar, dep bir padişa bar idi. Uniñ 90 miñ leşkiri bar idi. Özi zalim ve rehimsiz idi. Uniñ ceñge ögitilgen 30 miñ nar tögisi bar idi. Ḫartomisiġa kiliç baġlanġan 30 miñ pili bar idi, uniñ ceñ esvapliri nahayiti ẖil idi. Uniñ Daniyat isimlik bir palvini bar idi, Şaẖtar şaẖniñ pütün leşkerlirige şu başliḳ idi. Künlerniñ bir küni u şeherniñ restisige çikti. U, u yerge birmunçe ademlerniñ yiġilġanliḳini kördi. U, yéḳin kélip u yerde ḳeġezge sizilġan bir süretni kördi. Bu süret bir ayalning süriti idi, şu etrapta bu süretni körgüçilerniñ ẖéli köpi huşidin kétip yiḳilġan idi, Daniyat kélip:

- Bu kimniñ süriti?! – dep soridi.

Bu süretni körsitivatḳan kişi burun Ehmedẖanniñ aldida ẖizmet ḳilatti. Bu süret Ehmedẖanniñ ẖotuni Ezim Köz Ayimniñ idi. Süretniñ igisi kişilerniñ aldiġa çiḳip:

- Bu sürettiki ayal Ehmed şaẖimniñ ẖotuni. İsmi Ezim köz Ayim!- dep teriplidi.

Daniyatmu özini yoḳutup ḳoydi. Kéyin u: “Men hayatla bolidikenmen. Ehmedẖanniñ ẖotunini élip ḳaçimen!” dep ḳesemyad ḳildi.

Ceyhun bilen Çembilniñ ariliġi ẖeli yiraḳ idi. Daniyat Ehmedẖanniñ uzun muddetlik şikarġa çélḳip ketkenlikinli añliġan idi. U bu vaḳitni ġenimet bilip, Leyli ḳir atliḳ tulparni minip yolġa çiḳti. Bu tulpar bir künde bir ayliḳ yolni basatti. Uniñ bedini acayip çiraylik kelişken çoḳur idi. Uniñ ḳeddi diviniñ süritige, sirti malaikiniñ

körünişige oḫşaytti. Yayli boynini yépip yerge çüşken, tuviġi pelekni közligen şundaḳ bir at idi. Daniyat şu at bilen yette künde özini Ehmedḫanniñ şehride kördi. Daniyatniñ béşi buttek, ḳoli çinarniñ şaḫliridek idi, U, şu ḳoliġa neyzini tutup, béşiġa tilla ḳalḳanni kiyip, heyvet bilen étini yétilep şeherge kirdi.

Göroġli özi imip çañ bolġan ala baytalni yétilep kétip baratti. Uniñ közi Daniyatḳa çüşti.

U derhalla:

- Sen nimesen? Ademmu yaki dive, yaki cinmu sen?! Bundaḳ heyve bilen bu yerde nime ḳilisen? – dep soridi.

Daniyat:

- Men ademmen, bu şeherge tamaşa üçün keldim, - dep cavap berdi.

Göroġli uniñġa:

- Undaḳ bolsa, ḳolumdiki bu ala baytalġa, seniñ ḳoluñdiki bu çoḳur ayġirni çapturup alsam ḳandaḳ? Eger sen bu işni maḳul körseñ, menmu seni dünyadin bihacet ḳilattim, - didi.

Daniyat:

- Ey bala, meniñmu dunyaġa hacitim yoḳ. Meniñ bir işim bar, sen şuni ḳilip berseñ, atni çapturup alsañ meyli! – didi.

Göroġli:

- Ḳandaḳ iş u men ḳilip béridiġan? – dep soridi.

Daniyat:

- Maña Ehmedḫanniñ ḫotuni Ezim köz Ayim toḳḳuz ḳevet kiyim – kéçekke pürkünüp öz ḳoli bilen bir piyale ussuzluḳ, su tutup bersun, mana şu işḳa uni maḳul ḳilsañ, memnu étimni étiñġa çapturup élişiñġa ḳoşulimen. Başḳa telivim yoḳ! –didi.

Göroġli bu çaġda aran yette yaşta idi. U, buniñ yaman ġerizini tihi sezmeytti. Yügürüp kirip hammaçisi Ezim köz Ayimġa:

- Açа! Bu şeherge bir pehlivan keptu, uniñ mingen étiniñ çikiligi tizidin éşiptu, yayli yerge tégiptu. Men ömrümde bundan çivayliḳ atni körgen emesmen, u atni bir körüpla uniñġa ḫuştar bolup ḳaldim “Alla baytalġa çapturup alay!” disem, u atniñ igisi heliḳi pehlivan “Sizni toḳḳuz ḳat kiyimge yögünüp çiḳip, maña bir piyale ussuzluḳ su

tutup bersun; senmu étiñni étimġa çapturival!" deydu. Siz buniñġa nime deysiz?!- dep soridi.

Ezim köz Ayim:

- Balam Göroġli! Sen bu rayiñdin ķayt! – didi. Göroġli unimidi. Ezim köz Ayimġa yalvurup yélindi. Ezim köz Ayim Göroġliniñ yalvuruşiġa çédimay:

- Ey Göroġli balam! Sen özeñgimu ķildiñ, mañimu ķildiñ! Uniñ niyiti yaman, u bu yerge su içkili emes, bizge ziyankeşlik ķilġili kelgen. U, Ehmedḫanniñ şikarġa çiķip ketkinini añliġan, bu pursetni öziniñ yaman niyitini işķa aşuruşniñ peyti, dep hésapliġan. Bizge uniñdin zadi yaḫşiliķ kelmeydu!- didi.

Göroġli:

- Yéniñizda mendek baliñiz turġanda, uniñ sizge ziyankeşlik yetküzişige çami yetmeydu!- dep yélindi. Ezim köz Ayim ilacisiz maķul buldi. Göroġli sırtķa çiķip Daniyatķa:

- Attin çüş! -didi.

Daniyat attin çüşti. Göroġli "Leyli ķir" digen bu çoķur atni baytiliġa çapturdi. Ķiyin Daniyat étiġa minip ordiniñ pencirisige keldi. Ehmedḫanniñ ḫotuni toķķuz ķat libasķa pürkünüp bir piyale ussuzluķ su élip pencirige çiķti. Suni Daniyatķa sundi.

Daniyat Ezim köz Ayimni su bilen ķoşup töt ser pahtini kötergendek yulup élip tulparniñ aldiġa aldi.

- Çu! Canivar! -dep şamaldek şeherdin çiķip ketti.

Gör oġli:

- Vay Açа! – dep ķaldi. Kéyin uniñ arķisidin ķoġlap yételmidi. Göroġli:

- Ah açam! – dep aş ve nandin ķaldi. Ķizil güldek çirayi samandek sarġaydi. Bu işlar ötüp üç kündin kiyin Ehmedḫan padişalar bilen şikardin ķaytip keldi. Ordisiġa kirip teḫtige çiķti. Göroġlini ġemlik körüp:

- Ey balam Göroġli! Saña kimdin nime elem yetti? Ķizil güldek çirayiñ samandek sarġiyiptu?- dep soridi.

Göroġli taġisiniñ ġezep ķilişidin ķorķatti. Şuña u:

- Ey taġa, öz bişimdin ķorķimen! – dep yerge karidi.

Ehmedḫan:

-Ey oġlum, her kandaķ gunayiñ bolsa öttüm! Ķorķma!- didi.

Göroġli:

- Sizniñ candin éziz köridiġan mehrivan aġiçiñiz, méniñ hammaçam Ezim köz Ayimni Şaḫtar şaḫniñ Daniyat digen Palviniġa olca ķilip tatturup ķayġinimġa ḫicil bolup, şundaķ sarġaydim! -dep cavap berdi. U, bolup ötken işlarni toluķ bayan ķildi.

Bu sözni añliġan Ehmedḫanniñ taķiti taķ boldi. Ġezivi örlidi. Buni Göroġlimu sezdi. Lékin Ehmedḫan Göroġliniñ köñlini ayap:

- Ey balam Göroġli! Bu işķa ḫicil bolma! Méniñ béşim aman, özem hayatla bolidikenmen, Ezim köz Ayimdek ḫotundin yene neççini alimen! -didi, Ehmedḫanni hapa bolup diliniñ çicilginini Göroġli bildi.

- Yeşim kiçik, özem teḫi bala, 10 yaş yeki uniñdin yuķurirak yaşka kirginimde, at üstide olturġidek bolġinimda ḫotunuñ Ayim köz Ayimni men u ebleḫniñ ķolidin tartip kelmeydiġan bolsam Göroġli étimni yötkivétimen!- dep ehdi ķildi.

Göroġlidin bu sözni añliġan Ehmedḫan:

- Ey balam Göroġli! Méniñ Ayḫan , Künḫan, Bulbulḫan, Çiñgizḫan, Esenḫandek her biri 1000 kişige teñ kelgüdek bahadir tacidar palvanlirim turupmu men Ceyhun şehriniñ üstige at sélip baralmiġan yerge sen kiçik bala turup ķorķmastin bérişķa ķesem ķildiñġu? Bu acayip bir işķu ! – dep soridi.

Göroġli cavap bermidi. Ama ķesimidinmu yanmidi. Aridin bir mehel ötkendin kéyin ala baytal “Leyli kir” ġa oḫşaş bir tulpar tuġdi. Uniñ hemme yéri, hetta çoķuriniñ hallirimu Daniyatniñ étiġa oḫşaş idi. Göroġli ḫoşal bolup bu atniñ boġuziġa kök kişmiş berdi, “Zérek bolsun!” dep adem sütide égizlandurdi. Ussuzliġiġa töginiñ sütini berdi, “Boyi igiz bolsun!” dep ķulan emdürdi, “Taġdin irġip ötsun!” dep kiyik süti berdi. Şu tehlitte uni rasa bir yil baķti. Göroġli uni minse kötiridiġan boldi.

Göroġli 11 yaşķa kirgende bu leyli ķir tulpariniñ üstige iger sélip minip sirtķa çiķip terep-terepni tamaşa ķildi. Emira ve Agabirler bilen at meşiķi ķildi. At üstide turup ademni-ademge étip tutuvelip özini çiniķturdi. Üç patman çuyunda yumulaķ üç oķ ķoydurup uni bir-birige tekküzmey asmanġa étip oynidi. Şundan ķilip u, topbazliķ, neyzivarliķ meşiķliride, u, yerde bolsun yaki atta bolsun hemmini yéñip çiķti.

Çembilde bolsun yaki Almiliḳta bolsun uniñġa bu işlarda hiç kim yételmidi. Teripi etrapḳa tarḳaldi. Uniñ mingen étimu şundaḳ bir at boldiki, uniñ ḳeddi dive süritige, sirti malaike ḳiyapitige oḫşaytti. Bayni Erep yeziḳidiki “d” heripige oḫşaytti. Uniñ közi yette pelekni közleytti.

U bir künisi:

- Ey hörmetlik Ehmedḫan taġa! Men yette yaş vaḳtimda şert ḳilġan idim. Emdi şu şertimni ada ḳilidiġan vaḳit yétip keldi. Men şu şertimni ada ḳilsam! Tulpar étim “Leyli ḳir” ni toḳḳuz yerdin éyil tartip toḳup berse, Uniñ, ḳuşḳininiñ töpisige bir ḳubbe dügilek altun ḳoyup zinnetlep berse, -didi.

Göroġlidin bu sözni añliġan Ehmedḫan:

- Balam Göroġli, Undaḳ neççe aġiçédin kéçimen. Sendin keçmeymen. Sen bu peyliñdin yan! -didi.

Göroġli:

- Siz maña patihe bersiñizmu barimen, bermisiñizmu barimen. Men ḳilġan şertimni ada ḳilişim lazim!- dep tikilip turdi. Bu arida Ehmedḫanniñ at baḳarliri Göroġliniñ tulparini digidek toḳup teyyarliġan idi. Buni körgen bezibir begler, emirler: “Bişi çoñ, sözi çoñ, bu Göroġli gepni yoġan ḳilġan bilen yolġa çédimaydu” dep külüp mesḫire ḳilişti. Emir Göroġli Ehmedḫanniñ aldidin çiḳip béşiġa tilla ḳalpaḳ keydi, ḳoliġa ötkür neyze aldi. Yene bir ḳoliġa almas ḳiliç aldi. Étiġa minip “tevekkül” dep şeherdin çiḳip ketti. Körgenler uniñġa dua ḳilişip ḳaldi.

Ehmedḫan ve çoñ-ḳiçik begler “Ah! Göroġli!” déyişip hesret çékip ḳaldi. Ehmedḫan “Ah! Balam Göroġli!” dep bir tekiyni ḳuçaḳlap yiḳildi.

Göroġli şeherdin çiḳip: “Ey Şaḫtarniñ şehri, sen ḳeyerde? Ey Daniyat digen palvan sen nede?!” dep yolġa ravan boldi.

Göroġli kétip bérip yalġuzliġidin muñlunup Ḫudaġa yélinip yiġlidi. Ussisa yamġurniñ süyini içti, ḳosiḳi açsa otniñ yiltizlirini ḳolap yidi. Şundaḳ yol yürüp, Tecen deryasi boyiġa yetti. U, burun “Tecen deryasiniñ üstidin uçar ḳanatliḳlar uçup ötermiş, ḳalġan nerse ötelmesmiş, Suyi bek uluḳ imiş!” dep añliġan idi. U deryaniñ ḳiriġa bardi. Tecen deryasiniñ suyiniñ öydek yoġan taşlarni birbirige soḳuşturup éḳitip kétivatḳanliḳini öz közi bilen kördi. Attin çüşüp taharet élip ikki raket namaz okudi.

Deryadin saḳ- salamet ötüvélişini tilep Ḫudaġa séġinip dualar ḳildi. Кéyin minip kelgen tulpavi “Leyli kir”ġa nesihet ḳilip bu nezmini okudi:

Sen – sen méniñ ḳanitim,
Astimġa mingen atim.
Men heḳḳe tapşurmişim,
Öz ġeyretlik can atim.

Saña kişmiş bergenmen,
“İlikliri tolsun!” dep
Küç ḳuvvetke érisip,
“Etige et ḳonsun” dep.

Adem süti bergenmen,
“Köp eḳilliḳ bolsun!...” dep.
Kiyik süti bergenmen,
“Taġdin – taḳḳa uçsun!...” dep.

Ḳulan süti bergenmen,
“Boyi igiz bolsun!...” dep.
Töge süti bergenmen,
“Tevezuluḳ bolsun!...” dep.

Bu yerdin öter boldum,
Sendin ayrilsam sudum.
Aman bolġin ötkiçe,
Deryadin öter boldum.

Sen méniñ taza baġim,
Minsem tarḳilar daġim.
Ḳil ötḳünçe éhtiyat,
Evvel aḫir yaraġim.

Özeñni hergiz bildürme,

Birer candar keltürme.

Közüñni aç, ġapil bolma,
Düşmenlerni küldürme.

Hiç canivar bilmisun,
Saña ġeplet kelmisun.
Bu deryaniñ süyige,
Ḳol ayiġiñ tegmisun.

Ey canivar işit buni,
Bizlerge mehşer küni.
Dal boyniñdin aylinay,
Şorap baḳ cinim buni.

dep Göroġli saḳlap kelgen bir parçe navat bilen bir parçe sériḳ yaġni tulparniñ aġziġa saldi.

Tulpar Göroġlidin bu sözni añlap, deryaġa ḳarap kişnep turup közige ikki tamçe yaş aldi. Ḳuluġini yupurdi. Ḳéşini ḳelem, ḳuyruġini elem ḳildi. Töt ayiġini bir yerge cemlidi. Tuviġini taḳilditip yerge urup turup şundaḳ bir irġidi, Ḫudaniñ kudriti bilen şamaldek uçup deryaniñ u çitige çüşti.

Göroġli deryadin sak-salamet ötkünini körüp tenrige hemdusanalar oḳudi. Tulpardin çüşüp, ikki raket sükrane namaz okudi. Bu işlardin kéyin yene tulparġa minip Şaḫtar şaḫniñ şehrige ḳarap ravan boldi. Neççe keçe- kündüz yol yürüp, Ceyhun Şehrige yéḳin keldi ve şeherni aylinip kördi.

Bu şeher şundaḳ çoñ idiki, ettigende bir dervazidin kirgen adem namaz şam bilen ḳiziydiġan baziriġa baratti. Göroġli şeherni bu halda körüp şeherge kiriştin burun Ḫudayitaalaġa munacat ḳildi. Ötken enbiya ve evliyalarni şipi keltürüp turup bu nezmini okudi:

İsmiñdin örgiley yaratḳan Alla,
Medet bergin mendek ġérip ḳuluñġa.
Göroġli der: “Méni ḳilmiġin resva”.

Medet bergin mendek gérip ķuluñġa!

Ğéripmen bu yerge maña yoķ esrar,
Musapirmen sendin özge kimin bar.
Étiñdin aylinay yaratķan ceppar,
Medet bergin mendek ġérip ķoluñġa!

Köñlümde yoķtur zerriçe ķara,
Asiylerge irursen puşti pana.
Tesedduķ namiñġa ya rasulilla,
Medet bergin mendek ġérip ķuluñġa!

Ümidim bar heķtin tañla şapaet,
Hemme yiġilġanda bolur ķiyamet.
Ḫudaniñ dosti yarosul Ehmed.
Medet bergin mendek ġérip ķuluñġa!

Bu çöllerde méni ķilmiġin heyran,
Köñlüm giryandur baġrim hem beryan.
Ababekri, Sidiķ, Ömer ve Osman,
Medet bergin mendek ġérip ķuluñġa.

Ümid eyler sendin barçe musulman,
Ķolum tutķin budem veḫtim perişan.
Mertlerniñ piri ya Şaḫimerdan,
Medet bergin mendek ġérip kuluñġa.

Uşbu çöl içre kördüm lalizar,
Lalizar içre menmu bikarar.
Heķiķi dostum digey çariyar,
Medet bergin mendek ġerip ķulunġa.

Ḫudaya nepis üçün salmiġin vesvas,

Yézidilerge ursam şemşirim almas.

Meryem hem ġiyas, ya Ḫizir İlyas,
Medet bergin mendek ġérip ḳuluñġa.

Ümit bilen dertni éytip yükündüm,
Terehhum vaḳti dep yadek püküldüm.
Ḳiriḳ çiltem 12 imam séġindim,
Medet bergin mendek ġérip ḳuluñġa.

Göroġli der, kökke yetti piġanlar,
Duadin köreyin emdi nişanlar,
Yer yüzide yatkan uluġ insanlar,
Medet bergin mendek ġérip ḳuluñġa!

Göroġli munacatni tügitip ikki raket namaz oḳudi. Namaz bamdattin kéyin yolġa çiḳip şeherge yéḳin keldi. U şeherniñ her bir dervazisini 60 yézidi baḳar idi. Göroġli dervaziġa yéḳin keldi. Sépil üstidiki yézidiler Göroġlini kördi. Ḳarisa u kélişken bir yigit. Sodiger dey dise, arḳisida yüki yoḳ, şaḫzade dey dise arḳisida leşkerliri yoḳ. Yolavçi dey dise béşida altun taci bar. Bular şu ehvalda turġanda Göroġli oñ ḳoliġa neyzisini, sol ḳoliġa kiliçini élip étini oynutup şeherge kirip ketti. U, şundaḳ bir mezgil yürgen idi, aldiġa bir ériḳ uçridi. Ériḳni yaḳilap bérip bir çaribaġni kördi. Uniñ tamliriniñ hemmisi ḳizil altundin idi. U ériḳtiki su süngüçtin şu çarbaḳḳa kirip ketti. Göroġli tulparniñ üstige çiḳip baḳḳa ḳavidi. U baġ içédiki bir tehitte Ezim köz Ayimni bir kiçik balini tutup oynutup olturġan halda kördi.

Göroġli Ezim köz Ayimniñ kétip ḳalġiniġa 4 yil bolġanliḳini eslidi. Uniñ ḳolidiki bala yézidi éri Daniyattin bolġan baliliġini pemlidi. Uniñ ḳeşide 7 yaşliḳ yene bir ḳiz balimu bar idi. Bu ḳiz Daniyat digenniñ burunḳi ḫotunidin bolġan bala idi.

Göroġliniñ ġeyriti cuş urdi, “Çu!” canivar dep étini divitken idi, at tamdin uçḳandek sekrep ötüp baġniñ içige çüşti.

Ezim köz Ayim Göroġlini körüp tonidi:

- Ey oġlum! Séni köridiġan kün bar iken! -dep yiġlidi.

Göroġli:

- Ey aça! Bu yiġlaydiġan vaḳit emes! Tur orniñdin, men seni bu yerdin élip ketkili keldim. -didi.

Ezim Köz Ayim:

- Men Ehmedẖanniñ ḳolidin acrap ketkili üç yıl ötüp 4 yilġa ḳedem basti. Ḳandaḳ köñli kötürüp kobul kilidu! didi.

Ezim köz Ayimniñ sözini añliġan Göroġli:

- Sen ḳizilbaşḳa şunçilik bérilip kettiñmu?!-didi, ġezep bilen.

Ezim Köz Ayim yiġlap turup:

- Men acizmen, sen maña mundaḳ tene tiġini salġiçe ḳoluñdiki almas ḳiliç bilen birnila ur, vapasiz dünyadin kétey! Vabali özemege! didi.

Göroġliniñ uniñġa içi aġridi. Ğezividin yénip, uniñ yénidiki 7 yaşliḳ ḳizni yerdin des kötürüp atniñ aldiġa élip “Çu!... canivar” dep étini divitti, at irġip çaribaġdin sirtḳa çiḳti.

Ezim köz Ayim öz sayisidin hürküp:

- Ey Daniyat, séniñ candin éziz ḳiziñni Göroġli kélip mendin tartip élip ketti!-dep vaḳiridi.

Daniyat bu çaġda hoylidiki teẖitte dunyadin biġem ẖiyal sürüp yatatti. U Ezim köz Ayimniñ avazini añlap ornidin des turdi, yénidikilerge ḳarap:

- Naġra -kanay, sunay tartiñlar! –dep emri ḳildi Azġina vaḳit içide 40 miñ yézidi teyyarlap bu ḳoşunġa özi baş bolup “Leyli ḳir” étini minip Göroġliniñ izidin ḳoġlap mañdi. U yolda Göroġliniñ ḳarisinimu körmigendin kéyin öz özige : “Men uni hiç yerde tutalmisam Tecen deryasiniñ boyida tutimen” dep şiddet bilen yuridi.

Bu ḳoşunlar Göroġlini izmi-iz ḳoġlap Tecen deryasiniñ boyiġa kelgende yétişti. Daniyat Göroġliniñ arḳisidin:

- İgisiz mal yoḳ, tikensiz yol. Sen Göroġli digen oġri, kişiniñ yurtiġ kélip tinç ketmey balamni élip ḳéçipsen! -dep haḳaret bilen vaḳiridi. Göroġli étiniñ béşini ḳayturup turup meġrurluḳ bilen:

- Ey Daniyat digen oġri, men cugan bérip, ķiz élip ķaçtim, hemme yézidiler küçüñ yetse mendinmu ķiziñni tartip al! -dep bu nezmini okudi:

Erzim yetsun pelekke,
Ğelibe çüşsun melekke.
Men bu yandin, sen u yandin
Kelgin erler yekke – yekke.

Çiķķan yériñ ġariler,
Mingenliriñ tulpariler.
Candin keçken telepkarlar,
Kelgin erler yekke – yekke

Üstige ķurġan çédirler,
Aldiñda bardur édirler.
İnam alġan baturler,
Kelgin ķéni yekke – yekke.

Özini men – men digenler,
Şaŋtar nénini yigenler.
Tömür savut keygenler,
Kelgin ķéni yekke- yekke.

Nam talişip alġanlar,
Bir – birige öpke ķilġanlar.
Yügürük atlar mingenler,
Kelgin begler yekke- yekke.

Uruş ķiliñ kéçe – kündüz,
Tamaşani körsun yultuz.
Sizler köp men bir yalġuz,
Kel baturler yekke- yekke.

Tamaşini körsun beg – ŋan,

Bunda aḳsun ḳipḳizil ḳan.

Taġu – taşḳa çöksun tuman,
Kelgin erler yekke – yekke

Sizler köpsiz, reste – reste,
Bu uruşta men bir yekke.
Men bir ġerip dil şikeste,
Kelgin begler yekke – yekke.

Ḫuda kimge béredur,
Kim meydanda öledur.
Kimni kimler süredur,
Kelgin begler yekke – yekke.

Katta sepler, katta tursun,
Tuġ – bayraḳni yerge ḳoysun.
Tamaşini şunda körsun,
Kelgin begler yekke – yekke.

Göroġli beg heḳni derler,
Meydan ara iñrar şirler.
Candin keçken batur erler,
Kelgin ḳéni yekke – yekke.

Ḳizilbaşlar Göroġliniñ nezmisini añlap derhal meslihet ḳilişti. Aḫiri hemmisi “Buniñ aldiġa bir – birlep barsaḳ, bu hiç birimizni aman ḳoymay-diġandek turidu. Eñ yaḫşisi hemme tereptin birdek hucum ḳilip, otturiġa élip ḳorşap tutayli!” diyişti. Daniyat baş bolup, töt tereptin Göroġliġa ḳarap at ḳoydi. Göroġlimu düşmenliri ḳaysi tereptin avval kelse şuniñġa tiġ sélip, ḳoydek sürüp, böridek ḳoġlap “Allahu Ekber!” dep ḳattiḳ ceñ ḳildi. U étidin çüşüp bir demmu aram almay bir kéçe – kündüz élişti. Levliri ḳuridi, peyliri kirişti. Birni öltürse uniñġa oni taşlinatti. Yézidilerdin tirik ḳutuluşḳa uniñ közi yetmidi. Hérip – çañḳap, tulparniñ béşini ḳayturdi. Tecen deryasi teripige ḳaritip étini

ķoyup berdi. Tulpari Tecen deryasiniñ ķirġiķiġa yetkende Göroġli teñrige séginip étini “Çu canivar!” dep divitken idi, tulpar töt ayiġini bir yerge cüplep birla érġip deryaniñ u teripige ķuştek kélip çüşti. Göroġli deryaniñ u ķétiġa saķ – salamet ötkenlikini körüp teñrige şükri ķildi.

Daniyatmu özиniñ tulpariġa işinip deryaġa ķaritip, çapturġan idi, deryaniñ otturisiġea kélip çüşti, suġa çöküp deryada ġerķ boldi.

Göroġli bu ehvalni körüp, étiniñ béşini Çembilge ķaritip koyuvetti.

Emdi sözni Ehmedḫandin añlayli:

Ehmedḫan Göroġli ketkendin kéyin uniñ derdi piraķida yiġlap közliri ķizardi. “Ķaysi tereptin ve ķaçan kélidikin?!” dep ķarap telmürüp hardi. Ahir u 300 ķurendazni yiġip ularġa pal saldurdi. Ķurendazlar Ehmedḫanġa:

- Yalġuz ketken Göroġli 7 yaşliķ bir ķizni atniñ arķisiġa olturġuzup bilige téñip, kizil ķanniñ içide kelivatidu! – dep ḫever ķilişti.

Ehmedḫan:

- Vay! Balam Göroġli keptu. Ķéni hemmiñlar uniñ aldiġa çiķiñlar! – dep emir ķildi. Özimu ķeşidiki şaḫzede ve emirlerni, 7 yaştin 70 yaşķiçe şeher ahalisini caka bilen yiġdurup bille élip Emir Göroġli kélidiġan terepke aldiġa çiķişti. Aridin ḫéli uzun vaķit ötkendin kéyin Göroġli 7 yaşliķ bir ķizni étiniñ keynige mindürüp yétip keldi.

Göroġli şeher dervazisiniñ aldiġa yétip kelgende Ehmedḫan başliķ hemme çoñ – kiçik étidin çüşüp:

- Harmañ törem! – dep uni ġelibisi bilen mubareklidi.

Ehmedḫan Göroġli üçün bir saray bina ķildurup, uniñ méhmanḫanilirini tilla bilen zinnetlep, içini ķendil ve şamdan, panuslar bilen yorutup, zilçe – gilem bilen zinnetlep koyġan idi.

Göroġlini şu méhmanḫaniġa başlap élip kirdi. Göroġli bir neççe kün u yerde aram alġandin kéyin sirtķa çiķip Çembilni seyle ve tamaşa ķildi. Şu künlerniñ biride bir kéçisi tün yérimida uniñ kuliķiġa tüñlüktin bir avaz añlandi, u közini éçip:

- Ornuñdin tur! Ey Göroġli! – digen sadani añlidi. Göroġli ornidin turdi. Uniñ közige Ḫizireleyhisalam 40 çilten, 12 imam köründi. Ular Göroġliniñ ķéşiġa kirip uniñ heķķige dua ķildi. Öyni ipar – zeper puriġei ķaplidiġan idi. Ular Göroġliniñ dolisini éçip 7 yérige bir – birlep mohiri basti, kéyin ular:

- Ey Göroġli, séniñ Alladin nime teliviñ bar? Bolsa digin, tavtinma! – didi.

Göroġli:

- Ey piri buzrukvarlar, méning ata – bovilirimdin tartip muşu şeherge padişa bolup ötken, emma ularniñ hiç biridin hiç ķandaķ yaḫşi nam ve nişan ķalmidi. Ölgen haman untuldi. Méniñ üç telivim bar: 1. Dañķim etrap – etrapķa tarķalsa, şöhritim alemge yéyilsa. 2. Ömrüm uzun bolsa. 3. Dunyada küç cehettin hiçnerse baraver kelmise, - didi. Bularniñ hemmisi Ḫudayitaaladin uniñ telepliri tilidi. Uniñġa Ḫudayitaala 120 yilliķ ömür ata ķildi. Ḫizir Eleyhissalam uniñ teleplириniñ icadet bolġinini yetküzdi.

- Her vaķit béşiñġa müşkül iş kelse, şu haman bizni ķişķirsañ biz ķéşiñda hazir bolimiz! – dep dua ķilip közdin ġayip boldi. Göroġli ornidin turup taharet élip ikki raket şükrane namaz ötidi. Etisi turup taġisi Ehmedḫanniñ aldiġa kirdi.

- Ey taġa! Emdi maña patihe bériñ. Men İspiḫan tereplirige bérip ceñ ķilip, ķiliçvazliķ ķaidilirini öginip kéley! – didi.

Ehmedḫan:

- Maña séniñsiz yaḫşiliķ yoķ !- dep unimidi.

Göroġli ķaytip çiķip tulparini igerlidi, yette yerdin éyil tartti. Kuşkuniniñ üstige bir ķubbe altunni ķoydi. Oñ ķoliġa neyze, çep ķoliġa almas ķéliçni aldi. Béşiġa tille ķalpaķni keydi. Çembildin İspiḫanġa ķarap yolġa çiķti. Çembil bilen İspiḫaniñ yoli heli uzun mañidiġan yol idi. Göroġli kétip bérip, öziniñ yalġuzliġiġe ķarap köñli buzuldi. Bu munacetni nezme bilen oķudi:

Bizge ķayda el emdi,
Rehme ķilġin sen emdi.
Miñ bir ismiñ hörmiti,
Medet bergin sen emdi.

Taġam yiġlar mahi sal,
Bendem diseñ ķulum al,
Ya ķadiri zulcalal,
Medet bergin sen emdi.

Eyligin bizge reẖmet,
Nisip etkin şapaet.
Peyġember rosul Ehmed,
Medet bergin sen emdi.

Saña boldum telepkar,
Ḳilġin méni sevepkar.
Dostum digey çariyar,
Medet bergin sen emdi.

Şemi imami ezem,
İmmetlerge musellem,
Béşim silap méniñ hem,
Medet bergin sen emdi.

Ḳolumda şemşer almas,
Emdi yürmisem bolmas.

Yapirim ẖizir İlyas,
Medet bergin sen emdi.

Medet tiler ġérip ten,
Nepsi havaġa yéḳin men.

Ķolum tut ķiriķ çilten,
Medet bergin sen emdi.

Köñlümde yoķtur arman,
Köterdim men batur nam,
Yapirim 12 imam,
Medet bergin sen emdi.

Elķise, Göroġli bu munacetni tügitip “Leyli ķir” tulpariġa mindi. İspiḫanġa ķarap yolġa çiķti. Uniñ tulpari şamaldek ġuyuldap mañdi, deşti – çöllerni kezdi, yette künde İspiḫan şehrige yétip keldi. İspiḫanmu öz zamaniġa yarişa nahayiti çoñ şeher idi. Bu dervazidin kirgen adem u dervaziġa yetkiçe saķ bir kün yol mañatti.

Şeher dervazisini baķidiġanlar bir yaş yigitniñ özlirige ķarap kélivatķanliķini kördi. Bu yigit ularniñ közige yol bars bileklik, kaplan yüreklik, Rustem süpetlik, ay yüzlük, şirin sözlük, kiyik közlük, sertan yultuzluķ, senuber boyluķ, Zerepşan moyluķ, (burutluk,) perişte ḫuyluk, yaş balidek kukulluķ, tilla taciliķ bolup köründi.

Uniñ ķolida neyze, tigide “Leyli ķir” tulpari bar idi. Körünüşidin 20-30 yaştek idi. Dervazivenler uni tamaşa ķilişip turġanda u, dervazidin kirip ketti. Dervazivenler ömride undaķ yigitni körmigenlikini his ķilişti. Uniñ pişanişidin nur yéġip turatti.

Göroġli şu tehlitte ettigende Rigistanġa kirip bardi. U hiçkimge sirini eytmay bu şeherni bir neççe kün aylandi ve tamaşa ķildi.

Bir künisi uniñ aldiġa 12 yaşlarda bir yigit bir munçe kişiliri bilen seyli vaķtida çiķip keldi. Göroġli:

- Bu kimniñ oġli ?! – dep soridi. Bir yigit uniñġa:

- Siz sorimañ, éhtiyat ķiliñ, tiliñiz köyidu, tikilip ķarimañ, köziñiz oyilidu. İspiḫan şehriniñ Ḫaldarḫan isimlik palvani bar. U, İspiḫandiki hemme palvanlarniñ çoñi ve küçlügi. Bu baliniñ ismi Hesenḫan bolup ene şu Ḫaldarḫan digenniñ oġli! – dep çüşendürdi.

Göroġli:

- Ey yaḫşi yigit reḫmet saña. Men neççe kündin béri muşundaķ bir iş tapalmay yürgentim.! - dep kélip Hesenḫanni töt ser pahtini kötergendek yulup tulparniñ aldiġa

aldi. “Çu...Canavar!...” dep “Leyli kir” ni ķoyup berdi. At şeher koçiliridin ġuyuldap çiķip ketti. Yette künde Çembilniñ sehrasiġa çiķti.

Emdi söz işitmek kérek Kuhiķap padişasiniñ ķizi Aġa Yunusperidin:

Aġa Yunusperi, Kuhiķap padişasiniñ ķizi idi. Uniñdin yette ķat Kuhiķaptiki dive – perilerniñ hemmisi ķorķaktti, dadisimu, özimu bularġa hökümran idi. Bir künisi mana şu Aġa Yunusperi, altun teḫt üstide olturup, öziniñ beḫit – iķbalini sinap rem saldi, U: “Buniñdin kéyinmu ḫuda maña dölet, behit – teley ata ķilamdu? Yaki dölitim ķolumdin kétip özemni nes basamdu?” digen oyda idi.

Remde u, 21 yaşliķ bir yigitni kördi, u 12 yaşliķ bir balini étiniñ aldiġa mindürgen halda kétip baratti. Béşida altun tac, ķolida neyze ve ķiliç bar idi. Pişanisidin nur yéġip turatti. 12 yaşliķ oġulmu şundaķ nurane ve şundaķ çiraylik idi. Aġa Yunusperi öziniñ beḫti iķbalini Göroġlida kördi.

Aġa Yunusperi Göroġliniñ ķeddi ķamitini bir körüşi bilenla özini yoķutup aşiķ bolup ķalġanliķini sezdi.

U derhal Kuhiķapniñ dive – perilirini yiġdi.

- Ey diviler ve periler men rem salġan idim, bir sehrada bir yigitni kördüm. U yigit 12 yaşliķ bir balini çoķur étiniñ aldiġa mindürüp aptu, uniñ pişanisidin nur urġup turidu, men şu yigitni bir körüş bilenla aşiķi biķarar boldum, iḫtiyarim ķolumdin ketti. Emdi men bérip şu yigit bilen nikahlanmaķçimen!- didi.

Aġa Yunusperiniñ Ķuzzat dep atillidiġan bir taġisi bar idi, u:

- Ey méhriban siñlim Aġa Yunusperi, sen bu peyliñdin yan! Adimizat digen aran 50-60 yaş ömür köridu, ölidu, biz bolsaķ uzun ömür körimiz, eġer sen uniñ nikahiġa çüşkiniñ arañlarda perzent bolup ķalsa hemme éġirçiliķ saña çüşidu, kéyin puşaymanġa ķalisen!- didi.

Aġa Yunusperi:

- Héliġu, u, 50-60 yil ömür köridiken, men uniñġa tigip bir kéçe hemra bolup, ölüp ketsem arminim yoķ!- didi.

Ķuzzat Aġa Yunusperige:

- İhtiyar özeñde siñlim, meslihet soriduñ, özimizniñ köñlidikini diduķ. Men bir tal muyimni berey, béşiñġa kün çüşkidek bolsa derhal otķa sal, biz seni izlep tépip yardem ķilimiz! – dep bir tal moyini berdi.

Aġa Yunusperi u moyni yaḳisiġa tikivaldi. Kéyin u öziniñ altun teḫtini, çari baġliri, çédir barigalirini köçürüp divilerge kötertip Çembilniñ sehrasiġa kélip toḫtidi. Baġniñ Göroġli kélivatḳan tereptiki dervazisini nahayiti obdan bézetti. Eslidimu u baġniñ tamliri kések altundin, miviliriniñ dereḫliri kümüştin, yepurmaḳliri zumrettin idi. Mivilermu her hil reñde cilvilinetti.

Bu baġda yene altun ḳepezlerde şatutiler sayrap turuşatti, uniñ avazi pütün baġni ḳapliġan idi. Baġniñ otturisiġa bir altun teḫt ornitilġan bolup, uniñ yéniġa GöroġliġA mehsus atap yene bir teḫt ḳoyulġan idi. Bu teḫtmu altundin bolup u, göher ve almaslar bilen zinnetlengen idi, baġniñ bu dervazisiġa kénizeklerdin 40ni tallap ḳoydi, ularġa:

- Ḳaçanki biresi bu dervazini ḳaḳsa, “Sen kim?!” dep sorañlar, “Göroġli” dise éçip aldiġa çiḳiñlar! Hem maña ḫever ḳiliñlar! Bolmisa açmañlar!- dep perman berdi.

Emdi sözni GöroġlidinañlayliGöroġli İspiḫan çölliridin çiḳip, Çembil destige kirdi. Uniñ aldida Hesenḫan bar idi, u, tulpar üstide kétip bérip ussidi: “Uşbu çeksiz bayavanda maña hazir bir ayaḳ su, bir tilim nan bolsiġu?!” digen arzu bilen yolini davam ettürdi.

Bir çaġda uniñ közige bu deştide bir şeher köründi. Göroġli bundaḳ şeherni téhi körmigen idi.

Altundin ḳilinġan tamliriġa ḳarap GöroġliniñköZliri çaḳnidi. Göroġli : “Men bu yerdin ötkende bu yerde bundaḳ yasidaḳ şeher, zinnetlik baġlar yoḳ idiġu?! Bu yerde acayip şeher ve baġlar peyda boluptu, éhtimal men uni körmey ötüp ketken bolsam kérek, emdi kirip içini körüp ötey. Şeher bolġandin kéyin elvette işigi bardur.” dep ḳaridi.

Uniñ közige tesevur ḳilġinidin artuḳ zinnetligen bir devaza köründi, u bu dervaziġa kélip halḳisini ḳaḳti, dervaza içédin:

- Kimsen? – digen avaz keldi.

- Men péḳir Göroġli ! – dep cavap berdi Göroġli. 40 kénizek dervazini éçip “Harmañ!” dep aldiġa çiḳti. Göroġli ularniñ başlamçiliḳida şeherge kirdi, şeher koçiliriniñ ikki çétige altundin dereḫler tikilgen idi, uniñ miviliri pişḳan bolup, muzdin soġuk, heseldin tatliḳ ve yaġdin temlik idi, Göroġli bu mivilerdin yep ussuzluġini ḳandurdi. U yerdin yürüp bir cüp altun teḫtniñ yeniġa keldi, uniñ biriside bir perizat yatatti. Bir munçe kénizekler uniñ hizmitide idi.

U perizat Göroġlini körüp epçillik bilen ornidin turdi.

- Harmañ törem! – dep Göroġliniñ ķolidin Hesenẖanni aldi. Derhal yenidiki teẖtke teklip ķildi. Göroġli teẖtke çiķip çirayliķ sélinġan ķatmu – ķat töşeklerniñ üstide olturdi. Kénizekler uniñ aldiġa herẖil miviler bilen ẖilmu ẖil taamlarni élip kélip aldiġa ķoydi. Göroġlini taam yiyişke teklip ķildi. Göroġli:

- Ey melikem öziñiz kim? – dep soridi u

Melike:

- Méniñ kimlikimni sorap nime ķilisiz ? Konilar evvel taam, kéyin kalam yeni söz, deptiken. Taamġa ve mivilerge ķol tekküzüp bériñ!-dep teklip ķildi.

Göroġli:

- Men sizniñ kimligiñizni bilmey turup, taam yimeymen!- didi.

Aġa Yunusperi tavazzu bilen turup:

- Men 7. Kuhiķapniñ padişasiniñ ķizi Aġa Yunusperimen! – dep özini tonuşturdi.

Göroġli:

- Siz nime seveptin bu yerlerge kélip ķaldiñiz?! – dep yandurup soridi.

Aġa Yunusperi:

- Siz bilen nikaliniş üçün keldim – dep Göroġlini palda körgenlikini bayan ķildi.

Göroġli:

- Men bu terepke ẖotun éliş üçün emes, ceñ ķiliş üçün çiķķan idim. Siz bilen uçraştim, meķsidiñizni çüşendim. Bu söziñiz rast bolsa men siznila öz yurtumġa élip bérip, ahaliġa 40 keçe – kündüz toy tamaşa ķilip bérip, özimizniñ ķaide yosuni bilen nikahimġa alay!- dep cavap berdi.

Aġa Yunusperi Göroġliniñ bu telivige köndi. Göroġlimu taam yidi. Kéyin yolġa çiķişiķa teyyarlandi. Aġa Yunusperi mulazim ve kénizekliri bilen çaribaġ ve teẖtini ata – anisi ķéşiġa yandurvétip, özi kélip Göroġluniñ étiniñ arķisiġa mingeşti.

Göroġli Hesenẖanni atniñ aldiġa aldi, Aġa Yunusperini uzutup ķoyuşka ķalġan kénizeklermu birla yumilap kepter süritige kirip uçuşti. Göroġli bu işlarni körüp heyran boldi. Étini “çu!”dep divétip Çembilge ķarap ravan boldi.

Emdi sözni Ehmedẖandin añlayli:

Ehmedẖan çoñ – kiçik hemme erbaplarni yiġip ularniñ aldida bir pal saldurdi, palda yalġuz ketken Göroġliniñ tulparniñ aldiġa bir oġul balini, arḳisiġa bir perizatni mindürüp kélivatḳanliġi bilindi. Uniñ üstide perizatniñ kénizekliri kepter süritide uçup kélivatḳanliġi melum boldi.

Ehmedẖan ve uniñ emirliri paldin melum bolġan bu işlarġa heyran boluşti. Ehmedẖan :

- Méniñ balam Göroġli ḳaytip keptu!- dep barliḳ emirliri, sipahliri ve şeher ahalisini élip uniñ aldiġa çiḳti.

Göroġli yétip kelgende:

- Harmañ törem!- dep hemmisi kélip körüşti. “Yalġuz ketken Göroġli bir oġul bala bilen bir perizatni élip keptu” dep aval şeher helḳiġe, andin kéyin, bu ẖever pütün etrapḳa tarkaldi. Ular şeherge kirgendin keyin Aġa Yunusperini şeherge 40 kéçe – kündüz toy – tamaşa ḳilip bérip, Göroġliġa nikah ḳilip ḳoydi.

Hesenẖan digen balini Göroġli nahayiti yaẖşi köretti. Umu Göroġlini “Atam” didi. Göroġlimu bu balini “balam” didi. Şundaḳ ḳilip bu ikkisi amraḳ ata – bala boluşti.

Şuniñdin kéyinmu Daniyatniñ ḳizinimu Göroġliġa nikalap berdi. Göroġliniñ kuhiḳaptan kelgen Aġa Yunusperini nikahiġa alġanliḳini añliġan Misḳal perimu kénizekliri bilen kélip Göroġliġa çüşti:

Bu toyni añlap “Baġi İrem” din Gülnar peri digen ḳiz kélip Göroġliġa özini nika ḳildurdi. Perizat ve adimizattin bolup, u arḳa – arḳidin toḳḳuz ẖotun aldi. Bu ẖotunlarniñ seniti Göroġliniñ döliti bilen yaşnap güllidi.

Yurt kattiliri, çoñ – kiçik hemmisi bularniñ selténitige “tehsin - apirin” didi, heyran ḳaldi, ularniñ devliti kündin – künge ziyade boldi, insan ḳedimi yetmigen yerge avazi, dañḳi – şöhriti tarḳidi.

Şu künlerniñ biri de Göroġliniñ taġsi Ehmedẖan bir çüş kördi. Uniñ körgen çüşi mana mundaḳ idi: “U bir igiz taġniñ üstidin yiḳildi”. Etisi bu çüşni yéḳinliridin birige éytti. Uniñġa tebir berguçi kişi uniñ çüşini:

- Şaẖliḳ sendin başḳa kişige ötüp ketidu!- dep öridi.

Ehmedẖan bu tebirni añlap Çembilniñ çoñ- kiçiklirini yiġdi. 40 kéçe – kündüz toy bérip, - Padişaliḳ yatka keçkiçe saña ḳalsun. – dep Göroġliġa ötünüp berdi.

“Kimniñ devri, Emir Göroğliniñ devri!” dep koçilarda naġra – kanay – sunay çélinip, oyun tamaşa ķilindi.

25 yéşida, altun taci béşida 40 tacidar imir ümralar yénida, Göroğli Çembil şehrige padişa boldi. Uniñ devride Çembil şundaķ avat boldiki, uniñ etrap – etraplirige ķeleler sélindi. Ķele sépilliriniñ igizligi 40 ġulaç, keñligi 20 ġulaç kéletti. 200 ķubbiliķ bir ķorġan saldurdi. Bu şeherniñ otturisiġa toġra kéletti. Uniñ üstige çiķip yiraķķa karisa köz yetken yerdiki hemme nersini körgili bolatti. Uniñ üstige “baġi irem” ge bergüsiz lalizarliķ ravaķ saldurdi. Mana şu yerdin her kim Çembilni körse, yene bir körüşni arzu ķilatti.

Bu künlerde, Göroğli ķeyerge leşker tartip barsa, uni almay ķaytmaytti. Göroğliniñ yürüşliride almaķ bar, ķaçmaķ yoķ idi.

Göroğli Ķizilbaşlarniñ edivini şundaķ berdiki, Ķizilbaşlar yiġisini toŋtitalmiġan balisiġa : “Göroğli keldi! ” disila ķorķup yiġidin toŋtaydiġan halġa keldi.

Göroğli toķķuz ŋotun alġan bolsimu ularniñ hiç biridin bala yüzi körmidi, şuniñ üçünu, Hesenŋanni candilidin:

- Méniñ izimni öçürmeydiġan balam! – dep terbilidi.

Hesenŋanmu uni Atam dep östi. Ular Çembilde beş alte yilni bayaşat ötküzdi. Göroğli bu yerde bir meyŋana saldurdi. U, öz yénidiki her bir 1000 kişige hükümi ötiġan kişiliri bilen künde bir vaķit meyŋaniġa kirip şarap içetti.

Bir küni meyŋanida olturgan 40 miñ kişilik serdarliriġa közi çüşti. U, ķoliġa altun tarliķ setarini élip: “Ey yigitler, armaniñlar barmu?!”digen mezmundiki bu nezmini okudi:

Söz eyturmen bügün emdi yüz alvan,
Bu döletni bizge berdi heķ – mevlan.
Çembil belde sürdiñizler köp devran,
Arzu – armiñlar barmu yigitler?

Uruş bolsa şirin candin keçtiñlar!
Yézidilerge neyze, oķya saldiñlar.
Mehbub güzel ķizlarni hem ķuçtuñlar,
Yenimu armiñlar barmu yigitler?!

Ğeyrilerge képendin ton piçtiñlar,
Düşmenlerniñ yürek – baġrin teştiñlar.
Su orniġa ésil şarap içtiñlar,
Hélime arminiñlar barmu yigitler?!

Keydiñizler zerbap bilen mavutni,
Uruşta yoḳlidim pirim Davutni.
Meydan ara keydiñizler savutni,
Hélimu barmu arminiñlar yigitler?!

Rustem süpet meydan ara turuşni,
Ḳizilbaşḳa ḳarşi ḳilip uruşni.
Otḳa saldiñ sap altun hem ḫuruşni,
Hélimu arminiñlar barmu yigitler?!

Almas ḳiliç baġlidiñlar bellerge,
Düşmen ḳorkup yoluḳmidi erlerge.
Ḳizil ḳiliç, neyze berdim sizlerge,
Hélimu arminiñlar barmu yigitler ?!

Bu sözlerni digüçi Göroġli sultan,
Her zaman teñrimiz bolġay mihriban.
Otturida deste gül bolsun Hesenḫan,
Hélimu arminiñlar barmu yigitler?!

- Yiġitlerñin serdarliri Göroġlidin bu sözni añlap: Rast didiñ ey Emir Göroġli Sultan! Bizniñ hazir peḳetla bir nersidin ġémimiz bar, u bolsimu Ḫunḫar Şaḫ élidin Kérem ḳassap digenniñ bir oġli bar imiş. Uniñ hüsni camalini körgen kişi eḳlidin ézip, huşidin kétip ḳalġudek. Uniñ özi periste süpetlik, hör ḫiletlik gilman süreklik, kaplan yüreklik, uruşḳa kéreklik, nur yüzlük, şirin sözlük, çolpan közlük, saratan yultuzluḳ, ottura boyluḳ, zerepşan moyluḳ imiş. Uniñ ismi beg Havazḫan iken Béşimizġa her ḳandak eġir iş kelsime meyli, mana şu oġulni élip kélip bizge öz ornuñda sultan ḳilip

berseñ. Bizmu uni “Sultanimiz” dep ḫizmitini ḳilsaḳ deymiz. Buniñdin başḳa hiç ḳandaḳ ġémimiz yoḳ. Evvel Ḫuda, andin ḳalsa séniñ dölitiñde yimigenni yiduḳ, keymigenni keyduḳ, içmigenni içtuḳ. Bar rahetniñ hemmisini körduḳ !- diyişiptu.

Ularniñ bu sözige Ayḫan, Künḫan, Bulbulḫan, Çiñgizḫan, Hesenḫan ḳatarliḳ tacidarlarniñmu hemmisi ḳoşuluptu. Ulardin biri tacidarlarniñ arisidin çiḳip, payigahḳa çüşüp bu nezmini oḳuptu:

Ḳulaḳ sélip añliġin Çembilniñ şaḫi,
Ḳiriḳ yigitniñ bir armani şol irur.
Siz irursiz elniñ puşti panahi,
Yigitlerniñ bir armani şol irur.

Siz ölsiñiz kimni deymiz “Ḫanzade?!”
Balisiz öttiġu ömrün ziyade.
Bir perzentni Ḫuda sizdin ayridi,
Yigitlerniñ bir armani şol irur.

Tetür pelek biz digenni ḳilmidi,
Dunyadin kéterini bende bilmidi.
Çembilde bir mirasḫor bolmidi,
Yigitlerniñ bir armani şol irur.

Beldin tilla kemiriñni almidiñ,
Ödek kölge şuñḳariñni salmidiñ
“Perzendim” dep ḳoluñġa bala almidiñ,
Yigitlerniñ bir armani şul irur.

Baḳmidiñ “perzendim” dep yüzige,
Söymidiñ pişane hem közige.
Beygide körsetmidiñ elniñ közige,
Yigitlerniñ bir armani şul irur.

Añla emdi yigitlerniñ bavayi,
Sen irur sen ġériplarniñ panahi.
Bu ḫeverni éytili Çembilniñ şaḫi,
Yigitlerniñ bir armani şul irur.

Elḳisse, Göroġli sultan yénidiki tacidarlardin bu sözni añlap, öziniñ perzentsizligidin köñli yerim boldi. U, aldidiki tacidarlarġa ḳarap:

- Ey tacidar serdarlar, her biriñizniñ 1000 din yigitliriñiz bar. Siz teripligen beg Havazḫanni kéni ḳaysiñizler leşker tartip bérip bu yerge élip kélisizler? Eġer bey Havazni kim bu yerge élip kelse, menşu kişige sultanliġimniñ yérimini bérimen. Ḳatardiki narimni, ġezinidiki barimni bérimen. Muşu olturġan ḳiriḳ tacidar içide ḳéni bir ezmet yigit barmu? – dep emir Göroġli ḳoliġa bir ayaḳ şarapni élip turup bu nezmini oḳudi:

Bir cenidin keçküdek,
Yürek – baġrin teşküdek.
Bir ezimet barmidur?
Ṣol şarapni içküdek!

Derya bolup taşḳüdek,
Havazni élip ḳaçḳudek.
Bir ezimet yigit barmudu?
Levdin şarap çaçḳudek.

Sözni ḳubul ḳilġudek,
İşni bica ḳilġudek.

Ḳéni barmu bir yigit!
Şu şarapni içküdek.

Körsem Havuz yüzini,
İşitsem şirin sözüni.

Her kim élip keltürse,
Berey tilek sözini.

Ḫizmitiġe nar bérey,
Bolsa mende bar bérey.
Kim Havazni keltürse,
Uni men dost – yar biley.

Kim açsa bu dilimni,
Bérey Çembil bélimni.
Şarabimni içiñler,
Bérey Yavmet élimni.

Bérey barliḳ behrimni,
Pida eyler nehrimni.
Beg Havazni keltürse,
Bérey Çembil şehrimni.

Şaḫ der esli zatimni,
Buzma köñül şadimni,
Havaz kelse bunda,
Bérey tulpar étimni.

Göroġlider zar – zar,
Ḫudayimda ihtiyar.
Şu şarapni içküdek,
Barmu birer telepkar?!...

Göroġliniñ gepini añliġan 40 miñ yigit içédin birsi: “Bu hizmet mendin, şarapni maña bériñ, men içey” dep otturiġa çiḳmidi.

Göroġli sultan üç mertive ḳolidiki şarapni yuḳuri köterdi. Yer ve asmandin ekis sada çiḳti, ama yigitlerdin sada çiḳmidi. Çünki Ḫunḫar Şaḫ nahayiti zalim ve heyvetlik idi. Yigitler uniñ heyvisidin ḳorḳatti.

Göroġli sultan şarapni töt mertive yuķuri kötergende, yolbars bileklik, arslan yüreklik, rustem süpetlik, işķa kéreklik, hör yüzlük, şirin sözlük, kara közlük, seratan yultuzluķ, ottura boyluk, sumbul moyluķ, perişte ḫuyluk, sumbul moyluķ, perişte ḫuyluk, tilla taciliķ yigitlerge baş bolġuçi batur atliķ 16 yaşliķ Hesenḫan des ornidin turdi. U ḫicaletke patķan idi:

- Ata, ayaķni maña bériñ – dep Göroġliniñ ķolidin şarapni élip içti. Kéyin u, merdaniliķ bilen atisi Göroġliġa ķarap:

- Patihe bériñ!- dep bu nezmini okudi:

Sizge idim intizar,
Dua ķiliñ, boluñ yar.
Beg Havazġa men baray,
Emdi boldum telepkar.

Devlitiñdur ziyade,
Düşmenliriñ piyade.
Ḫunḫar Şaḫķa men baray,
Yadi eyleñ duaġa.

Çiķay emdi yollarġa,
Toldi yürek ġemlerge.
Ğayibane dua ķip,
Tapşur méni pirlerge.

İnim yoķtur ya akam,
Çiķtim uzaķ dalaġa,
Patiha bériñ can ata,
Tapşuruñ méni ḫudaġa

Bilmem işlirim ḫame,
Kiçik atamdin name.
Dua bilen tapşurġin,
U, on ikki imame.

Yad eylidim imamni,
Ababekri Vélini.
Ömer, Osman tilimda,
Bersun ġérip yolini.

Söz éytidur Hesenḫan,
Bizge ḫuda méhriban.
Yalġuz telep eylidim,
Patihe bériñ ata can.

Elḳisse, Göroġli sultan oġli Hesenḫandin bu sözni añlap, uniñ erligige ḳayil boldi. On alte yéşida körsetken casaritige, telepkarliġiġa apirin oḳudi, kéyin:

- Ey perzendim, közümniñ ḳarçuġi, béliḳniñ tirikçiligi su bilen bolġinidek meniñmu tirikçiligim sen bilen! Sen uzaḳ yollarġa mendin ayrilip yalġuz baralmaysen, menmu sendin ayrilip bu yerlerde ḳalalmayen!- didi.

Hesenḫan:

- Ey ḳedirlik ata, méniñ telivimni yerde ḳoymañ!- dep yélindi.

Göroġli:

- U Ḫunḫarniñ éliniñ sani yoḳ. Andaḳ bolsa sen muşu ḳiriḳ miñ serdar içédin 20 miñni ayrip özeñge hemra ḳilip élip mañgin! – dep uniñġa 20 miñ eskerni hemra ḳilip ḳoşti. U, yigitlerge ḳarap:

- Ey yigitler, men sizlerni Hesenḫanġa ḳoştum. U, nime dise sizler uniñ sözige maḳul deñler. Uni kiçik körüp mesḫire ḳilmañlar!- dep nesihet ḳilip bu nezmini okudi:

Kirdi Havaz yoluġa,
Bedbeḫit yolu çölige.

Boysunuñlar yigitler,
Ḫesenḫanniñ sözige.

Perzendimniñ yüzige,
Şek çüşermeñ yüzige,

Nime dise ķiliñlar,
Yaş almisun közige.

Sarġaytmañlar yüzini,
“Perman!” biliñ sözini,
Unutmañlar yigitler,
Göroġliniñ tuzini.

Beñvaşlikni ķilmañlar,
Mesḫire ķilip külmeñlar,
Serdar boldi Hesenḫan,
Ḫapa ķilip yürmeñlar.

Devliti bar béşida,
U, on alte yéşida.
Ḫizmitini ķiliñlar,
Hesenḫanniñ ķéşida.

Serdar ķildim sizlerge,
Topşurdum men périlerge.
Göroġli der: - ķulaķ sal,
Uşbu eytķan sözlerge.

Göroġli sultan 20 miñ eskerge yuķurdiki sözlerni éytip, Hesenḫanni serdar ķilġanliķini cakarlidi. Şu yerdila Hesenḫanniñ bélige altun kemer baġlidi. Kemirige altun sapliķ ķiliç asti. Üstige toķķuz ķat şaḫane kiyim keydürdi. Béşiġa tilla taci sovġa ķildi. Ḫanlar yosunida bayraķ yasap teķdim ķildi. Hesenḫanniñ béşidiki tacisiġa şaḫliķ belgisini taķidi. Uniñġa şundaķ seltenetlik zinnet berdiki, körgen kişiler uniñ bu sölitidin hürküp yéniġa kélelmes idi. Dostlar ḫoşal, düşmenler osal boluşti. Göroġli beg özi uniñġa altun boyiġa yaraşķan ton seripayliriġa “barrikalla!” oķudi. “Hesenḫan ķozam” dep teriplep bu nezmini oķudi:

Ğorulaydek ikki közüñ humaliķ,
Boynuñġa as, til tegmisun tumaliķ.
Toķķuz ķevet tonlar saña munasip,
Heķ salmisun arimizġa cudaliķ.

Ķedem ķoyduñ balam müşkül bir işķa,
Arķa sürme, sel ķarima her işķa.
Keygen tonuñ saña bekmu munasip,
Ķayil boldum béliñdiki ķiliçķa.

Ķamitiñġa ķiz – cuganlar ķarişur,
Hesritiñde çaclirini tartişur
“Adimizat şundaķ güzel bolamdu?!”
Dep hösniñni çirayliķlar talişur.

Düşmenliriñ ķarşi çiķmas yoluñġa,
Neyze alsañ mubada sen ķoluñġa
“Barikalla!”- didim séniñ yoluñġa,
Belvaġiñmu hop yaraşķan tonuñġa.

Ta tiriksen düşmen kelmes ķéşiñġa
Kün reşki eyler on alte yéşiñġa
Nime keyseñ saña bekmu yarişur
Obdan keldi tilla taci béşiñġa.

Béşimġa bu hicran matemni saldi,
Eķli ve huşum bir çette kaldi
Ķiyamette yoķtur méniñ armanim
Nurlinip tursañ atañ aldida.

“Yürikim dağlandi ! ” deydu Göroġli,
Bilmeymen yolumni egri ve toġri

Periştimu? Ğilmanmu sen bilmeymen
Barikalla Göroġliniñ beg oġli.

Göroġli sultanniñ sözi tügigendin ķéyin, Hesenẖan ornidin turup ķol ķoşturdi. Yeñi başţin atisidin patihe tilidi. Göroġli Hesenẖanni pirlerge tapşurup bu nezmini oķudi:

Ķulaķ salġin duaġa,
Cénim saña sadaġa.
Miñ aylinay perzendim,
Bar, tapşurdum ẖudaġa.

Ğenimettur kéñişiñ,
Seper çirmidi béşiñ.
Heķ Resulġa tapşurdum,
H̱izir bolsun yolduşuñ.

Telepkarim ķozam sen,
Körer ikki közüm sen.
Cilaviñda bolsunlar
H̱izir İlyas hem çiltem.

Men yoluñġa intizar
H̱uda bolsun saña yar
Şu on ikki imamlar
Pirler bolsun medetkar.

H̱an eylidiñ özüñni,
Añla emdi sözümni.
Tézraķ ķélip körsetkin
Göroġliġa yüzüñni.

Göroġli der zar – zar,
Medet bersun çariyar.
Ta körgünçe men séni
Yolliriñġa intizar.

Elķisse: Hesenḫan atisiniñ sözini añlap taķiti ķalmidi. Özini atisi Göroġliniñ ayiġiġa taşlap, bu nezmini okudi:

Veyran köñlüm cuş urdi,
Hicran küni ḫoş emdi
Ḫunḫar élige mañdim men
Atam saña ḫoş emdi.

Kimler kélur ķeşimġa,
Kimler baķur yéşimġa.
Telep ķildim Havazni,
Neler çüşer béşimġa.

Aķ ķuş uçar köllerde.
Ķilġum seper çöllerde.
Ğérip ata dua ķil,
Hallar niçük yollarda.

Seper hecep alamet,
Andin artuķ ķiyamet.
Nésip ķilsa kélermen,
Ḫuda ķilsa salamet.

Hesenḫan der sözini,
Layiķ kör özini.
Ḫuda berse körersiz,
Beg Havazniñ yüzini.

Hesenẖan sözini tügitip, ḳiliçini bélige baġlidi. Özini at üstige aldi. 20 miñ adem bilen atisi Göroġli Sultanġa ḳarap turup bu nezmini oḳudi:

Yigitler bari nar bolup,
Kéyin ḳalġanġa ar bolup.
Leşker tartip yürdi begler
Hesenẖan serdar bolup.

Edep sözini sözlep
Yürer yolini közlep
Yigitler yürdi sep – sep
Ḫunẖar şehrini izlep.

Arġimaḳ étini ẖillap
Tilla ḳalḳanni ḳirlap
Yigitler yürdi sep – sep
Ḳéliç – neyzini sirlap.

Ḳizil yolluḳ neyziler
Ésivelip beziler.
Düşmininiñ béşiġa,
Saldi köplep lerziler.

Yolġa çüşti boytaḳlar,
Astida bedri oynaḳlar.
Altun halḳa ḳolida,
Tilla tonlar her yaḳlar.

Üstide ḳizil mavutlar,
Keygini altun savutlar,
At çapḳanda yügirer
Taġlar éşip “elhezer!”

dep Göroġli bilen ḫoşluşup yolġa çüşti. Ular bir neççe kün yol mañġandin kéyin Bed beḫt çölige yétip keldi. Yolda kétip bérip Hesenḫan bu nezmini oḳudi:

Zorluḳ ḳilip at céniġa,
Ḳamça urup séniġa.
Bed beḫt çöl veyran boldi
Yigitler ayaġida.

At çépişip döñ – peste,
Yürdi her yan bes- beste,
Orda boldi ularġa
Çöl – cezire bir peste,

Keygini gül, gül yandi
Arġimaḳ suġa ḳandi
Leşker yürüp kéçe – kündüz
Ḫunḫarġa ḳarap mañdi.

Kéçide sanap yultuz,
Gayi top, gayi yalġuz.
Yol yürdi şu revişte,
15 kün kéçe hem kündüz.

Kézişti deşti çöllerni,
Körişip çölde yollini.
45 kün yürüp yol
Kördi Bed beḫt çölini.

Bulbul ketti béġiġa,
Yol bermey taġ zéġiġa.
Eyni namazşam çéġida
Bardi Bed beḫt téġiġa.

Elḳesse; Hesenḫan 20 miñ adem bilen yol yürüp, Bed beḫt téġiniñ astiġa yétip bardi, eşu Bed beḫt téġiniñ nériḳi étigi Ḫunḫar Şaḫniñ şehri Gürcistan idi. Şeherniñ 20 dervazisi bar idi, her dervaziniñ ariliḳi bir taş kéletti. Uniñ etrapida 30 pirseḫ kelgidek her terepke ketken yol bar idi, her kişi ettigende şeherge kirse namaz péşin bilen bazar restisige yétip baratti. Bu yer Bedbeḫt téġiniñ étigide idi.

Bu taġniñ “Bed beḫt ” dep atili şidiki sevep mana mundaḳ idi: Her ḳaçan Göroġli sultan yürüyüş ḳilip bu yerge kelse, taġ béşiġa ḳaraytti. Taġniñ béşida hava oçuḳ bolsa, işi oñdin kélip at yolluḳ bolup ḳaytetti. Taġ béşiġa tuman çüşüp ḳalġan bolsa yigitlerge yol bolmay ḳirilip kétetti. Şundin tartip bu taġ “Bed beḫt” tégi dep atilip ḳaldi.

Hesenḫan 20 miñ adimi bilen namazşam vaḳtida taġ ḳéşiġa yétip kélip yatti. U, yerni ziyaret ḳilip bu numacetni oḳudi:

Atimiz hezriti Adem,
Medet bérer kündür bügün.
Maña bügün boldi matem,
Medet bérer kündür bügün.

Seper ḳilġandur barçisi
Rohiñizdin Nohnebi.
Yapirim şişnebi,
Medet bérer kündür bügün.

Aylinay İbrahim Ḫélil,
Sizni yaḫşi körgen Célil,
Perzendiñizdur İsmail,
Medet bérer kündür bügün.

Düşmenlerge yoḳtur edet,
“Dostum” didi sizni Ehed
“İmmitim”dep ya Muhemmed,
Medet bérer kündür bügün.

Men özem boldum heyran
Ğérip köñlüm boldi veyran.

Ababekri, Ömer, Osman
Medet bérer kündür bügün.

Acizlarniñ soldi güli,
İrenlerge siz bir Véli.
Yapirim hezriti Éli.
Medet bérer kündür bügün

Hesenẖan yiġlar bunda,
Dili sunuķ, armanda.
Yapirim hezriti zinde,
Medet berer kündür bügün.

dep yiġlap turup piri Kamillarġa séġinip dua ķildi. Kéyin Hesenẖan yigitliri bilen namaz bamdatni oķudi. Atliriġa minişip Bedbeẖt téġiniñ béşiġa ķaridi. Taġ çoķķusida ķipķizil tuman köründi. Taġniñ béşi kök saġuç tüske kirgen idi.

Bu ehvalni körüp yigitlerniñ béli boşidi. Hesenẖan ularniñ boşiġanliķini kördi. Ularniñ bu işiġa ẖatime bérip, namertlerniñ şenige bu nezmini oķudi:

Batur Hesen sizge sözler,
Söz menisini biliñizler.
Yaman adem iş ķilġanda
U, öziniñ béşin közler.

Yaman ķolġa yetse devlet,
Barçe işi bolur minnet.
Körginide 3-4 perzent,
H̱otun çénip yaşni közler.

Erdur ḳabil her uruşḳa
Kirmek ister her ḫuruşḳa
Batur kirse ger uruşḳa
Beşni sançip onni közler.

Yaman baturġa herbir nerse.
Körüner set nede körse.
Namert adem yavġa çiḳsa,
Ḳaçédiġan yerni közler.

Bir – birige kiriş ḳilsa,
Çataḳ tapar ḫuruş ḳilsa,
Yaḫşi biler uruş ḳilsa,
Aḳivetlik işni közler.

Namertlerge söz ḳatsiñiz,
Yaki bérip hal éytsiñiz.
Hezle – çaḫçaḳ ḳip körsiñiz,
İttek ġiñşip sizni közler.

Hesenḫan der özini bilgen,
Er ḫizmetin obdan ḳilġan.
Telepçanliḳ bilen yürgen,
Ḳilidiġan işni közler.

Hesenḫan bu sözlerni éytip 20 miñ adimi bilen taġ béşiġa çiḳti. Yiraḳtin şeherniñ munarliriniñ peştaḳliri köründi. Uni saniġan idi, munar 600, peştaḳliri 784 bolup çiḳti. Şeher içini tuman başḳan idi. Hiçnersini ayrip bilgili bolmaytti. Buni körgen 20 miñ yigitni vehime basti. Ular étiniñ béşini yandurup ḳaytmaḳçi boldi. Hesanḫan yiġitlirini merdaniliḳ adalalet ḳilip bu nezmini okudi:

Yirakta ḳalġandur Çembilniñ éli,
Turġan yérimizdur taġlarniñ béli.

Belni mehkem baġlañ yigitler,
Tumanliķ yatķan Ḫunḫarniñ éli.

Uruşta açilur yigitniñ güli,
Çélişta tavlunur baturniñ ķoli.
Düşmeniñ baġrini ķiliñlar yara,
Uruşta çiķidu erlerniñ dénni.

Alla deñ éçilsun zeperniñ yoli.
Baġlansun hemişe düşmenniñ ķoli.
“Yigitmen” dep at üstige çiķipsiz,
Tegmigen idimu? Beglerniñ puli?

Añlañlar! Yigitler éytayin buni,
Bügün bolar bizge mehşerniñ küni.
Canniñ bariçe uruş ķiliñlar!
Tegmigenmu silerge beglerniñ toni.

Bararmiz biz niçük Çembil élige?
Ķandaķçe ķaraymiz el –yurt yüzige?
Bu yerge cénidin keçkenler kélur,
Namustur ķéçip barmaķ élige!

Hesenḫanniñ sözini añliġan yigitler tiḫimu teşvişlendi, ularni ġem basti. Buni körgen Hesenḫan yigitlerge ķarap:

- Biz şunçe yiraķ yerdin ķelip héçnimini körmey arķimizġa kaytsaķ, atam Göroġliniñ yüzige nime dep ķaraymiz?! Ya ölüp tügişeyli, ya beg Havazḫanni élip kéteyli, ķoruķ ķol kaytiş namus! – dep yigitlirige ķarap bu nezmini oķudi:

Paramuş bolmisun emdi ḫatirlar,
Ķuriñizlar bu yerge perde çadirlar.
Üstiñizge savut keygen yigitler,
Ya ölünlar, ya éliñlar yigitler.

Yolimizġa ḳaraşliḳ Göroġli Sultan,
“Beg Havazni keltür!” digen arslan.
Otḳa ḳarşi tutuñlar hemmiñlar ḳalḳan,
Ya éliñlar, ya ölünler! Yigitler.

Çembilde bir – birini mazaḳ ḳilġanlar,
Ḫotunidin yigitlik namin alġanlar.
Yürüşte beglerdin inam alġanlar,
Ya ölünlar, ya éliñlar yigitler.

Altun yaḳiliḳ tonlar keygenler,
“Ḫizmet körsitip” ölsek digenler.
Göroġli étini élip mingenler,
Ya ölünlar, ya éliñlar yigitler.

Bu sözge hemmiñlar ḳulaḳ séliñlar,
Candin kéçip beg Havazni éliñlar.
Méniñdin artuḳmu sizdiki canlar,
Ya ölünler, ya éliñlar yigitler.

Hemmiñniñ astida Göroġli eti,
At bolar ceñlerde mertler ḳaniti.
Ḳuruḳ ḳol barġanniñ yoḳmu uyati?!
Ya éliñlar, ya ölüñler yigitler.

Bundin ḳaytip Çembil elge barġandin,
Ḳuruḳ ġeyret, canni saḳlap ḳalġandin.
Ölüm evzel neḳ meydandin yanġandin,
Ya éliñlar, ya ölüñler yigitler.

Hesenḫan der : “Ḳuruḳ ḳol kaytḳan er emes!”
Göroġliniñ ümidige erzimes.

“Ḫotunlardek” digen namni alġandin,
Ya ölünlar, ya éliñlar yigitler.

Bu sözler yigitlerge tesir ḳilmidi. Ularniñ beşi bir yerge, oni bir yerge, sekkiz – toḳḳuzi yene bir başka yerge yiġilip meslihetleşti. Ularniñ hemmisi : “Hesenḫan hazir bala, hem mes, Eger u, huşyar hem çoñ bolginida idi, bizni ölümge devet ḳilmas idi. Biz hazir uniñ sözige kirip, Ḫunḫar Şaḫniñ aldida olturġan beg Havazni tutişimiz mumkinmu?! Belki özimiz tutulup ḳalimiz. Bizni ular ḳoliġa çüşergendin kéyin, dervazini kömüp taşlaydu. Bizni bir – birlep ḳiliçtin ötküzidu. 20 miñ kişi bir beg Havazni dep ölgen bilen bolmas. Çünki hiç ḳaçan beg Havazniñ ceni bizge can bolmaydu” deyişti.

Ular Havazḫanniñ ḳéşiġimu kelmey, sözigimu ḳulaḳ salmay taḳḳa çiḳḳan yoli bilen arḳisiġa yénip çüşüp Çembilge ḳaytti.

Hesenḫanniñ ularġa aççiḳi kélip “hemmiñlar namert” dep ularni eyiplep oḳuġan nezmisi:

Düşmen kélip éliñizge el bolsun,
Ğenimetlik sevlitiñlar tel bolsun.
Eynek körüp osma ḳoyġan yigitler,
Ḫotun oḫşaş erler sizge yol bolsun.

Her bir yerge yiġilip kéñeş ḳilursiz,
Göroġliniñ yüzini ḳandaḳ körursiz?
Sözlerige ḳandaḳ cavap bérursiz?
Namert yigitler sizge yol bolsun.

Oynap – külüp bunda kélip kétersiz,
Méni taşlap el ve yurtḳa yétersiz,
Nesihetni men özemge köp ḳilay,
Yaġliḳ artḳan bayvetçiler yol bolsun.

Düşmenlerniñ ḳelesige kirelmey,
Ceñge kirip meḫsetlerge yételmey.

Ecel yetse uşbu yerde ölelmey,
Artḳa yanġan ḫotun begler yol bulsun.

Bunda kélip beg Havazni alalmay.
Uruş ḳilip ḳizil ḳanġa boyalmay.
Düşmenlerge teñ muḳabil bolalmay,
Artḳa yanġan yasançuḳlar yol bolsun!

Hesenḫan der: “Erler ḳilur uruşni
Düşmen kelse ḳorḳmay salur ḳéliçni.”
Düşmenlerge bir ḳéliçni uruşni,
Bilmey yanġan ḫotunlarġa yol bolsun!

Hesenḫanniñ bu sözini hiç kişi añlimidi. Hemmisi Çembilge ḳarap yol saldi. Hesenḫan taġda bir dem ularniñ arḳisidtin ḳarap turup, yigitliriniñ ḳalmay ketkenligini kördi, taḳiti- taḳ boldi. Özimu yénip çüşüp Çembilge yol saldi.

Aġa Yunusperi palçi idi. Hesenḫan ketkendin kéyin bir künisi u : “Hesenḫan yigitliri bilen ḳaçan ve ḳandaḳ ḳaytidu?!” dep pal salġan idi.

Palda u, Bedbeḫt téġiniñ üstidiki tumanni kördi. Ḳéyin u, Hesenḫanniñ yigitliriniñ ḳaytḳanliḳini, Hesenḫanniñ özimu ḳuruḳ ḳol ḳaytḳanliġini kördi. Özini tutalmay yiġlap taşlidi ve bu nezmini oḳudi:

Dostliriñ aman boldi,
Düşminiñ tuman boldi.
Ḳorḳunçi guman birlen,
Begliriñ ravan boldi.

Aġa Yunus éçinar,
Özide yoḳ iḫtiyar.
Begler ġemge giriptar
Ya aḫir zaman boldi.

Tuman basti elni peste,
Tuġ – bayraḳlar çapa – reste.
Ḳoşun yandi reste – reste,
Begler yoli tuman boldi.

Tuman çüşti her ḳayandin,
Ular keçmey yandi candin.
Emdi çiḳiñ siz buyandin,
Hesenḫanġa ziyan boldi.

Aġa Yunus ġemde ḳaldi.
Buni bilmey remni saldi.
Namertlerniñ keldi aldi,
Begniñ işi yaman boldi.

Göroġli sultan Aġa Yunusperidin bu sözlerni añlap, meyḫanida olturġan yigitlirini élip ḳorġan dervazisiġa çiḳti, yiraḳtin ḳarap öziniñ tuġini kördi. Hesenḫanniñ astidiki arġimaḳni tonup 20 miñ atliḳ yigiti bilen uniñ aldiġa bardi.

Yiraḳtin buni körgen Hesenḫanniñ yigitliri özliriniñ ḳéçip kelgenlikige puşayman ḳilişti. Göroġli bilen uçrişiştin sergerdanliḳni evzel körüp her biri her yaḳḳa tarḳap kétişti.

Hesenḫan atisi Göroġliniñ aldiġa kélip özini attin taşlidi. Yigitliriniñ sözige kirmey ḫapa ḳilġacnliġini bayan ḳildi.

Göroġli sultan Hesenḫanġa öziniñ béşidiki tilla tacisini élip keygüzdi. Uni öz orniġa sultan ḳildi. Yurt işlirini Hesenḫanġa tapşurup ḳoyup, özi tulparini igerletti.

- Mana özem yalġuz bérip Havazḫanni élip kélimen!- dep ġezep bilen yolġa çiḳti. Namaz péşin vaḳtida Bedbeḫt téġiniñ ḳéşiġa keldi. İçi puşup bu nezmini okudi:

Köp kişi idi batur,
Ular emdi nede yatur.
Düşmenlerni yiġlatur,
Bunda kelgen Göroġli.

Meydan içi ḳizil ḳan,
Ḫuda bizge méhriban.
“Allahu!” dep at ḳoyġan,
Ḳori oġlum Hesenḫan.

Düşmen ciḳ emes yekke,
Ḫuruş bolsun çekke- çekke.
At ḳoyuptu uyalmay,
Yalġuzum Hesen bekke.

Ḳozam Hesen bolġin aman,
Men kéçey ḫanumandin.
At ḳoyġin köktin köker,
Buyruḳ şu Hesenḫandin.

Göroġli der kel emdi,
Diginiñni ḳil emdi.
Dilda aman ḳalmisun,
Ḳiyametni ḳil emdi.

Göroġli sultan nezmini tügetti, Allaniñ dergahiġa séġinip bu nezmini okudi:

Sen özeñ sen şaḫlege şaḫ,
Kim bilmise irur gumrah.
İsmiñdin aylinay Allah,
Medet bérer kündur bügün.

Tünde yiġlar ġéripmen,
Dermansizdur ġérip ten.
Yapirim ḳiriḳ çiltem,
Medet bérer kündur bügün.

Yiġlaymen men namazşamda,
Tapmiġaç köñlüm aram.
Yapirim on ikki imam,
Medet bérer kündur bügün.

Köklerge yetti zarim,
Yüzümdin ketti arim.
Añla méniñ piġanim,
Medet bérer kündur bügün.

Göroġli der saña sözüm,
Telmürdi ikki közüm.
Ķandaķ ķilay yalġuz özüm,
Medet bérer kündur bügün.

Göroġli piri kamillarniñ ervahiġa séġinip ķaytidin atķa mindi. Uniñ közige yiraķtin bir kök çédir köründi. U, şu çédirġa yétip bardi. Ķarisa u çédirda üç – töt tuġ turuptu. Şu çaġda Hizireleyhissalam çiķip uniñ étiniñ çulvuridin tutti. Göroġli Hizireleyhissalam bilen körüşüp, çédirġa kirdi.

Hizireleyhissalam Göroġliġa:

- Ey Göroġli! Sen Çembilde: “Ḫudayim buyrisa” dimey lap sözlep: “Özem élip kélimen!” dep yolġa çiķķan idiñ. Bu yerge kelgende ḫudani yad eylidiñ, ḫuda séniñ gunahiñni epu ķildi. Bundin kéyin ḫudani isiñdin çiķarma! Emdi men saña yol körsitey: Bu yerdin atlinip taķķa çiķķanda uyan – buyan ķariġin ! Şu çaġda közüñge ķoy béķip yürgen bir aksaķal kişi körünidu. U kişiniñ yénida başķa kişi yoķ, aġzida çişi yoķ, secde ķilġili béşi yoķ, özi düşmendur, beg Havazġa ḫuştardur, her yili bir ķétim bérip uni yoşunun körüp kélidu. Ķoy béķip alidiġan heķķini şuniñġa ḫiracat ķilidu. Sen şuniñ ķéşiġa bérip 400 ķoyni ayrip al! Uni heydep bérip, beg havazniñ atisi Kérem ķassap digenni tap, Uniñ ḫotuni Türkmen perzendi, özi musulman, ismi Gülayimdur. Düşmenniñ ķoliġa esir çüşkili 40 yil boldi. Uniñ bir aġisi bar, ismi Ķember bovay, Sen uniñ ķeşiġa şu aġisi “Ķember bovay” namida yesinip barsañ işiñ asanlişidu, –dep Göroġli heķķiġe dua ķildi.

Göroġli ḫizirdin patihe élip, tulparini ménip Bed beḫit téginiñ üstige ḳaridi. Uniñ közige bir bovay köründi.

Göroġli uniñ ḳéşiġa bérip bu nezmini oḳudi:

Astimda tulparim oynar yüz alvan,
İginimde savut, béşimda ḳalḳan.
Capa tartip, méhnet çékip yürüpsen,
Bu ḳoylar kimmiñdur éytḳin bovacan.

Bovayniñ cavabi:

Astiġa tulpar mingen beg yigit,
Bu ḳoyniñ igisi saña ne kérek?

Sözümni éytayin bir – birlep işit,
Tégini biliş saña ne kérek?

Göroġli:

Méniñ élimde hem sansiz kişim bar,
Buni soraşḳa köñlüm ḫoşum bar,
Bu ḳoyniñ igisi kimdur bovacan.
Buni sorap bilidiġan méniñ işim bar.

Bovay:

Bilseñ balam men erniñ özi men,
Bu malġa ḳarançuḳ ḳarar közimen.

Nime gipiñ bolsa mendin sorġin,
Bu ḳoyniñ igisi hazir özi men.

Göroġli:

Ey bovay sözümni añla, ḳulaḳ sal,
Bildim men séniñki emes uşbu mal.
Bu ḳoylar igisi mana mendur men,
Avare ḳilmiġin méni ḳéri çal.

Bovay:

Bu malniñ igisi özem men bilgin,
Tayaķ bilen salay ķéşimġa kelgin.
Sözliriñ acayip menasiz bilgin,
Bu malniñ igisi mana men bilgin.

Göroġli:

Rastini éytķin bu kimniñ mali,
Ķoy baķar bu çölde sehraniñ çali.
Rastini éytmisañ éytmay tur ķéri,
Bu ķoylar bilseñ Havazniñ mali.

Bovay:

Çöllerde yürimen haman biķarar,
Ay yüzini körüşke dilim intizar.
Tayaķ yimeste ketkin bu yerdin,
Havazniñ ismini tutma nabikar.

Göroġli:

Bedbeẖtniñ köptur giyasi,
Bulutluķ, tumanliķ her ẖil havasi.
Bilimen bu malniñ igisinimu,
Havazẖan oġlandur malniñ ẖocasi.

Bovay:

Sen ķayta atidiñ ismi étini,
Ya okup körgenmu uniñ ẖétini.

Eciliñ yétip kelmigen bolsañ,
Aġziñġa almiġin Havaz étini.

Göroġli:

Göroġlidin emdi añla bu sözni,
Havaz üçün yolġa tikimen közni.
Çin dilidin amraķ bolsañ ey bovay,
Keltürgin bu yerge téz bol Havuzni.

Bovay:

Men bildim emdi séni Göroġli,
Şu yaşķiçe yürmidiñ sen esla toġri.
Havaz déseñ 30 miñ çişiñ uştilar,
İziñçe ķaytip ket bu yerdin oġri.

dep bovayniñ aççiķ kélip:

–Men Havazni köz ķarçuġumdek asrap yürsem, sen tehi uni bu yerdin élip kétimen demsen?- dédi. Hassisini ķolġa aldi, itigini sélip, ķolini şiltip, ayiġini tüzitip, burni ve mañliyini uyan – buya ķilip, yügürgen boyi kélip, Göroġliniñ étiniñ çulvurini tutti.

Göroġli tulpardin çüşti, bovayni bir ķoli bilen kötürüp basti, ķol – ayiġini baġlap:

- Gep ķilma ķéri ! bolmisa hazirla ediviñni berimen -didi.

Sıbaşı! Kéyin u, étiġa ķarap baş – közini silap: “Ey tulpar! Bu ķérini saña tapşurdum. Ḫeverdar bolġin, men kelgiçe ķoyup berme, ķéri varķirisa kukulisidin çişlep yerġe bésip ķoyġin” dep tapşurup mañġan idi. Ķéri varķiridi, tulpar uniñ kukulisidin tartip yerge basti. Bovay ķorķķinidin cim- cit yétiverdi.

Göroġli Ķember bay süritige kirip, ķoylarniñ ḫilliridin 400ni bölüp çiķip, heydep namaz ḫuptengiçe Gürcistan dervazisiniñ tüvige yétip bardi. Dervazivenlerge özini “Ķember bovay” dep tonuşturup mundaķ didi:

Yétekleşke ķatar-ķatar narmu sen,
Sodiġerler kelse aña zarmu sen.
Ḫupten bolmay saña nime boluşti?
Turuñlar mirşepler, öyde barmu sen!

Ḫizmetke yaratķan maña kiçikni,
Tapalmaymen kérey disem töşükni.
Meze ķilip cim yétişķan yigitler,
Éçiñlar turup maña işikni.

Körmekçimen bazar éli ḫulḳini,
Yaraşḳanlar tal – tal örur zulpini.
Taşḳiridin kelgen men bir sodiger,
Ḳurbéşiler éçiñlar emdi ḳulpini.

Ḳalmaḳḳa satidiġan ḳuyum bar,
Bazarġa salidiġan méniñ oyum bar,
Kur béşiler açḳin dervaza – ḳulupini,
Ḳorḳmaḳtimen aldimda köp ḳoyum bar.

Sodiġerler sizdiñ ḫapa bolmisun,
Taşḳirida bir yaramliḳ ḳalmisun.
Ḳur béşiler şehriñġe kirgüzgin,
Oġrilar talada malni almisun.

Men musapir el – yurt aldida,
Béşimġa sevdalar saldiler ḫuda.
Bir ḳoyum yoḳalsa sizdin yüz ḳilip,
Tölitip alurmen şaḫniñ aldida.

Ah ... ursam töküler közümniñ yéşi,
Heḳ bolur ḳiyamette mertniñ yoldişi.
Men sodiger bolup keldim şehriñge,
Dervazini açḳin bova ḳur béşi.

Ḳurbéşidikiler orunliridin turuşti. “Bu çettin kelgen sodiġer oḫşaydu, méli yoḳap ketse béşimizġa bala bolmisun!” dep dervazini éçip ḳoylarni kirgüzdi. Ularniñ biri Göroġliga ḳarap:

- Yol bolsun ! – digen idi, Göroġli ḫupsenlik ḳilip
- Essilamu eleykum!- didi.
- Nege barisen ? – didi yene heliḳi küzetçi.
- Mal caniñiz amandu ? – dep yandurup soridi Göroġli
- Ḳançe ḳoyuñ bar? – didi dervaziven.

- Öydin çiḳḳili 25 kün boldi, - didi Göroġli.

- Ḳoylarniñ puliġa nime alisen?!- dep soridi dervaziren.

- MAllar bek çarçap ketti! – dep cavap berdi Göroġli.

- Étiñ nime?! – dep soridi dervaziven.

- 5-6 yilḳam bar idi, uni minmey bu yerge piyade keldim, - dep cavap berdi.

Göroġli.

- Bu adem biz kalla disek paçaḳ deydu. Bu hali bile mallirini bazarġa élip kirse, hemme ḳoyini bir demde başḳa kişiler talap kétidu. Tañ atḳanda bizmu bille bérip ḳilġan sodisini köreyli!- diyişti dervazivenler. Ular kéçini Göroġli bilen bille ötküzüşti. Tañ yoruşi bilen teñ Gür oġliniñ ḳoylirini bille heydişip, bazarġa bardi. Ular kélip ḳoy baziriġa tehi hiç kimmiñ kelmigenlikini kördi. Sodimu başlanmiġan idi, Göroġli sultan ḳoylirini heydep, kaltigini oynitip, her hil ala – taġil sözlep yürdi.

Bir çaġda, tilla taci béşida, kassapliri ḳéşida, ellik ikki yéşida, semen yorġisi astida Kérem ḳassap kélip:

- Poş! Poş! – dep ḳoy bazirini arilidi. Ḫer ḫil ḳoylarni körüp Göroġliniñ ḳéşiġa keldi ve :

- Bu ḳoylar kimniñ?! Bu ḳoyniñ igisi ḳandaḳ adam?!- dep soridi. Dervazivenlerdin biri:

- Bu ḳoy mana mavu ademniñ, biz uniñ ḳandaḳ ademlikini tehi bilelmiduḳ. Biz taġdin gep sorisaḳ bu kişi baġdin cavap berdi, öziñiz soraña ! – didi. Kérem ḳassap:

- Nedin kélivatisen? – dep soridi. Göroġli sultan uniñ gipige ḳulaḳ sélip tüzük ipade bildürmidi. Buni körgen Kérem ḳassap:

- Bu yerlerge ġérip bolup kélipsen, ey ḳoyçi ḳaysi eldin bolursen? – dep soridi.

Göroġli:

Ecel yetmise ḳiziḳ sözni sözleymen,
Aldimġa köp ḳoyni sélip kélurmen.
Eslim méniñ Türkmen perzenti,
Şehriñge soda üçün kélipmen.

Kérem Ḳassap:

Yaraşsun, dep at yaylini taraymen,

Ķoy alurġa hem saturġa yaraymen.
Türkmen digen atam yurti bolidu,
Kimniñ evladi uruġuñni soraymen.

Göroġli:

Ada bolmas élimniñ şekeru – ķendi,
Ķulaķtin ketmeydu pirlerniñ kenti.
Eslimni sorisañ saña éytarmen,
Men érurmen tekke Türk perzendi.

Kérem ķassap:

Kim bilidu içiñdiki oyuñni,
Ķaraymen körüp séniñ boyuñni,
Bu yerge nime üçün keldiñ sen,
Ép satarmen élip kelgen ķoyuñni.

Göroġli:

Baş uçi, sani yoķtur ķoyumniñ,
Ķiziġi yoķ saña reñgi royumniñ.
Bilmeymen bu ķoylarniñ bahasin
Kép ķalamdu igisi bu ķoyuñniñ.

Kérem Ķassap:

Ķarisam buniñ aġzi şum iken,
Yürgen yéri Yavmet éli ķevim iken.
Ķoyuñniñ igisi bar dep éytisen,
Sorap körey ķoyniñ igisi kim iken?

Göroġli:

Ḫudayim bermigen bende ḫorizar,
Devzeḫi belgisi érur köñli tar.
Men yalġuz başliķ dime bu yerde,
Bu şeherniñ kattisi méniñ yezdem bar.

Kérem Ḳassap:

Béşimġa zerepşan selle oraymen.
Sevlet üçün burutumni yaġda boyaymen.
Bu şeherde méniñ yezdem bar deysen,
Yezdeñ éti kimdur sendin soraymen.

Göroġli:

Men eytayin sen sorap uni tap,
Sorisañ bilidu hemme şeyḫi – şap.
Yezdemniñ sorisañ bilgin, étini,
Étini deydu hem “Kérem ḳassap”

Kérem Ḳassap:

Men bilurmen ḫevirini taġañniñ,
Körset maña belgisini taġañniñ.
Yezdeñ éti digen bolsa Kérem can,
Bilurmu sen éti kimdur ukañniñ?

Göroġli:

Yürügümge ot çüşti méniñ ahim,
Ezeldin ayriġan bizni ḫudayim.
Yéñilmisem baliliḳta kétiptu,
Çiraġimniñ éti idi Gül ayim.

Kérem ḳassap:

Ḳeyerlerde ḳaldi Yavmet – el zatiñ,
Türkmen beġliridinmu sipatiñ.
Ukañ bilen men Yezdeñni tunudum,
Kim bolidu ey oġlum séniñ atiñ.

Göroġli:

Kiçikimdin ġérip ḳildi bir ḫuda,
Ğériplita künde çektim yüzmiñ ah.
Esli – neslimni tertip bilen sorisañ,
Étimni étimni désem méniñdur “Ḳember bova”

Kérem ķassap Göroġliniñ cavabini añlap:

- Vay Ķember çiraġim, bu senmu? Aman bolġin! U tereptiki ata – anam, ķevmi ķérindaşlirim amanmu? – dep kélip kuçaķlişip bu nezmini oķudi:

Esķer téġiñ aman mu?
Körüşmeslik gumanmu?
Bir – bir sendin soraymen,
El ve yurtuñ amanmu?

Hicran otida cenimiz,
Baġri ķandur gülimiz.
Aķ süt bergen élimiz,
Méhrivanlar amanmu?

Kimge yéter derdimiz,
Taşar gayi zerdimiz.

Sözlişeyli bir saet,
Yaş yigitler amanmu?

Çüşti séniñ bu daġiñ,
Baharda éçilur baġiñ.
Aylinaymen çiraġiñ,
Ķalġan eller amanmu?

Közge yéşim tizildi,
Méniñ köñlüm buzuldi.
Yürek baġrim ézildi,
Körgenlirim amanmu?

Ular sözleşti, körüşti, hal – ehval soraşti. Kéyin Göroġli:

- Beg Havaz çiriġim nede? Uni bir körüp uniñdin kéyin ölsem arminim yoķ! – didi.

Beg Havazḫan bu çaġda Ḫunḫar Şaḫniñ aldida idi. Uniñ ḳéşida 500 mehrem bar idi. U, kéçe – kündüzini Hunḫar şaḫ bilen ötküzetti. Kérem ḳassap yénidiki bir mehremni:

- Beg Havazḫanniñ bir taġisi Çembildin keptu. Uni körüşke köp intizar iken. Bügün kélip taġisini bir körüp alsun. Ete etigende ḫizmetlirige yetküzüp bérimen!- dep Ḫunḫar Şahḳa evetti.

Ḫunḫar Şaḫ bu iltimasni ḳobul ḳilip, beg Havazni 5-6 mehrimi bilen ularniñ ḳéşiġa evetti.

Beg Havazḫan yol boyi : “Méniñ taġam ḳandaḳraḳ ademken?” dep yaḫşi at mingen, yaḫşi ton kiygen kişilerge karap keldi.

Göroġliniñ közi beg Havazḫanġa çüşti, ornidin yügürüp ḳopup, uniñ bilen ata – balidek ḳuçaḳlişip körüşti. Şu yerde bu nezmini okudi:

Ketti köñlümdin arman,
Ḳudretlik heḳtin perman.
Piġan bilen derdim köp,
Sensen derdimge derman.

Zer gülümdek silaymen,
Ḳarçuġumdek köreymen.
Dal boyuñni beg Havaz,
Kamil pirdin tileymen.

Mendek taġañ sadiġa,
Ḳulaḳ salġin nadaġa.
Ay yüzüñni tileymen,
Köp yiġlidim ḫudaġa

Turalmidim ellerde.
Ḫahi çöl hem köllerde.
İstep çiḳtim beg Havaz,
Yürdüm uzaḳ yerlerde.

Boldum teşna méhriñge,
Ķeddi – téşi mehriñge,
Séni ister çiraġim,
Aḫir keldim şehriñge.

Añla éytķan sözümni,
Ķulluķ ķilay özümni.
Diyariñġa kélip men,
Kördüm aydek yüzüñni.

Sözlirimge ķulaķ sal,
Düşmen bolsun paymal.
Dostlar bolsun şad –ḫoşal,
Pida bolsun pul ve mal.

Añlap séni uzaķtin,
İstep keldim yiraķtin,
Ḫuda körsetti séni,
Ķutuldum men piraķtin.

Göroġli bu sözlerni eytip kélip, beg Havazniñ béşidin üç ķétim aylandi, uniñ közidin yaş yamġurdek töküldi, Havazḫanniñ béşini baġriġa basti, méhrivanliķ körsitip, baş közini silap sözlidi.

Kérem ķassap gayi külüp, gayi yiġlap yénidiki kişilerge:

- Körüñlar bu kişini ! Evladini séġinip kélip didar körüşkendin kéyin şu haletke çüşti, - dep tonuşturdi.

Göroġliniñ keygen çekmini beg Havazniñ yüzlirige patti. U, bu çekmenniñ yipliriniñ yiriklikidin zarlinip bu nezmini oķudi:

Érisun, taġlar érisun!
Bende alġini bilen ķurisun.

Keygini yirik çekmen,
Bayliḳliri ḳurisun.

Beg bolup yurtlar çiḳmisa,
Ov –ovlap laçinni salmasa.
Şunçe malni nime ḳilar,
Bir yaḫşi tonni keymise.

“Al!” digende yorġa almisa,
İşim bikar yaḫşi bolmisa.
Bu begniñ méli ḳurisun
Bir yaḫşi tulpar minmise.

Sözi başḳiġa yaḳmisa,
Başkilarni baḳmisa.
Malini yiġip nime ḳilar?
Şemşer ḳiliç taḳmisa.

Dunya bizdin ötidu,
Malmu taşlap kétidu.
Dost – düşmenniñ ḳolida,
Ölse şu çaġ yötidu.

Méli yoḳlar dermanda,
Perzendsizler armanda.
“Taġañ men” dep kéliptu,
Ḳilip méni şermende.

Söz ḳilidu Havazḫan,
Sizge deydu: Bol aman!
Şermende ḳilmay burunraḳ,
Közdin yoḳal taġa can.

Kérem ķassap Havazẖanniñ sözini añlap:

- Ey eķilsiz oġlum ! Ķamlaşmiġan sözlerni ķoy! Şunçe ķoyliri bar kişi sen digen nersilerni ķilelmasmu? Ķolidiki bar bayliķiniñ aziraķla ķismini ẖiracet ķilsa, söliti beglerdin éşip kétidu. Lékin séniñ bu taġañ péķirliķni iẖtiyar ķilġan. Körünişidin sopi ibadetẖor kişidek körinidu, bundin kéyin bundaķ edepsiz sözni ķilsañ mendin yaẖşiliķ kütme. Derhal turup öyge élip barġin, siñlisi bolġan anañ bilen körüşsun, özeñ aldida hizmet ķil! – didi.

Havazẖannu, Göroġlimu ornidin ķozġaldi. Kérem ķassap:

- Ķoyliriñniñ bahasini eytip berip ketkin! – didi.

Özini Ķember bovay dep kelgen Göroġli:

- Bu ķoylar evvel méniñ idi, emdi séniñ boldi. Satmaķçi bolsañ, bahasini özeñ ķoyup sétiver!- dep cavap berdi. Havazẖan bilen ikkisi öyge ravan boldi. Beg Havaz taġisiniñ ķolidin yitilep hoylisiġa kirdi, anisiġa ķarap bu nezmini oķudi:

Oylisam dunya işliri pana,
H̱uda söygen ķulniñ tilida sana.
Men sözni sizge bayan ķilay,
Ķulaķ sélip añlañ can ana.

Sözni añla beg Havazniñ tilidin,
Bir kişi kéliptu Yavmet élidin.
Bu yerge kéliptu bizni sorġalap,
Bizlerni körmekni tilep élidin.

Ķarisañ uniñ ecep boyi bar,
Bilmeymen niçük ẖiyal – oyi bar.
Bu şeherge képtu bizni sorġilap
Aldida heydigen 500 ķoyi bar.

Etigen kiriptu bizniñ şeherge,
Ķoşni artip bolmasta narġa.

Bu şeherde hiçkişini tonumas,
Ḳoylirini salġan iken bazarġa.

Bu ademni başḳilar mazaḳ ḳiliptu,
Mazaḳ ḳilġanni bu hem biliptu.
Heyran bolup turġan iken bu adem,
Şu çaġda ḳéşiġa atam kéliptu.

Atam körüp bu ademni ḳaraptu,
Söz sorisa cavabiġa yaraptu.
Esli- nesli bir- birini sorişip,
Uni atam ḫéli obdan sénaptu.

U adem atamġa sözide deptu:
“Şeherde yezdem bar isteymen” deptu.
Yezdisiniñ esli – neslisini sorisa,
Yezdem, dep atamniñ ismini deptu.

Bu adem keldi bu yerge özeñdek,
Sözligen sözliri séniñ sözüñdek.

Yavmette aġa – iniñ barmidi,
Bek oḫşaş közliri séniñ közündek.

Dime ana emdi méni oyunçi,
Yetküzey saña ḫever süyünçi.
Taġimiz kétidu çiḳip körmiseñ,
Taġam keldi bergin maña süyünçi.

Neççe kün yürüptu baġrini dağlap,
Séni – méni körüşke zari – zar yiğlap.
Taġam keldi aldiġa çiḳip körmemsen,
“Gül ayim siñlim”dep séni soraġlap.

“Uka!” deptu ḫuda söygen bir bovay,
Yiġlaptu zar –zar tuḳḳan tapalmay.
İşenmiseñ çiḳip uni kör özeñ,
Soriġan idim étini, didi: Ḳember bay.

Gülayim Havazḫandin bu sözni añlap, taḳiti – taḳ bolup, öydin yügirep çiḳti. Ḳember bayniñ boynini ḳuçaḳlap turup, bu nezmini okudi.

Yüreklerde köp daġim,
Ḫazan boldi çar baġim.
40 yil boldi ayrildim,
İsenmu sen çiraġim.

Keçe – kündüz bar ayim,
Ayrip saldi ḫudayim.
Aman – isen körüştuḳ,
Aylinay men Gül ayim.

Séni heḳtin tilidim,
Heḳ bériptu muradim.

Musapir bu şeherde,
Tinmay heḳḳe yiġlidim.

Kimni körsem közlirim,
Amanliḳni sözlidi,
Musapirliḳ ḳurusun,
Botilaḳ bolup bozlidim.

Düşmenlerge ḳéḳilip,
Yat ellerge ḳétilip.

Bir Allaġa yiġlidim
Tünler boyi séġinip.

Kördüm aydek yüzüñni,
Éniķlidim özüñni.
Ömrüm yiġlap ötkende,
Eslep séniñ sözüñni.

Mert meydanġa başlansun,
Düşmen ķoli baġlansun.
Ķérindaşlar amanmu?
Mendek siñliñ aylansun.

Yarattiler bir ḫuda,
Künde ķildim ahu-vah.
El ve yurtlar amanmu?
Soray sendin Ķember aka.

Gûl ayim “yurt amanmu?”
Bizge aḫir zamanmu?
Yurt igisi sultanim,
Göroġli beg amanmu?

Gül ayimniñ şiirini añlap Göroġli yiġlap ketti, muñdaşti. Kéyin Ķember bay:

- Çiraġim el yurtniñ barçisini soridiñ, bu işiñ maña yaķti. Göroġlinumu soridiñ, u bizge düşmen tursa, yene nime üçün uni soraysen ? – didi.

- Ey aka, u bizniñ özimizniñ uruġi, nime bolsa şu bolsun yenila yatlardin yaḫşi. Şuniñ üçün soridim. Eġer düşmenlerniñ birsi “ Göroġli palani yerge kétiptu!” dise ḫoş bolimen. “Çikiniptu yaki ķéçiptu” dise, gilimdin ġiza ömeydu. Ķandaşliķ azabini tartimen, şuniñ üçün soridim, - dep cavap berdi Gül ayim.

Göroġli yéñi baştin öksüp yiġlidi, beg Havaz uni méhmanḫanisiġa başlap kirdi. 9 ḫil taam teyyarlap aldiġa ķoydi. Nimini telep ķilsa şuni ķildi. U, gayida Göroġlini “taġam” dep tizida olturatti, gayi boynini kuçaķlap baş-közige söyetti.

Göroġli:

- Balam beg Havazẖan ! Séni élip ketsem bizge el bolamsen?! – dep soridi.

- Eger rast élip ketseñ can taġam dep barimen!- didi beg Havaz.

Beg Havazniñ sözige Göroġliniñ dili éridi, yüzige, pişanesige süyüp turup bu nezmini oḳudi:

Emes sözlürüm pinẖan,
Sirni eyleyin ayan.
Bizniñ eller acayip,
Bararmu sen Havazẖan.

Küçlendürer imanni,
Körgin bizniñ tamanni,
Taġda sayrar bulbullar,
Bulaḳliri ravanni.

Aḳsa Esḳer buluġi,
Kişinişur el – uliġi,
Körgen ketküsi kelmes,
Ulaḳlarniñ yayliġi.

Uzun taġlar ḳarasi,
H̱up ḳayimdur talasi.
Şu taġlarġa yaz kelse,
Çiḳar begler balasi.

Kanay – sunay ḳoyidu,
Ceren kiyik soyidu.
Ḳiz – coġini arilaş,
Közler ḳarap toyidu.

Tuġulup ösken yériñdin,
Çiḳḳin issiḳ öyiñdin.
Oyun külke diseñ bar
Çiḳalamsen éliñdin.

Kuşni salġin kölümge,
İntizar el yolumga.
Aylansun sendin taġañ,
Yürgin Çembil éliġa

İge bol soġitimġa,
Beḫt ḳoşulsun beḫtiñge.
Sadiġan kétey beg Havaz.
Çiḳḳin tilla teḫtimge.

Yolum çüşti zatiñġa,
Baş igelmes yatiñġa
Çembilge beg bop bérip,
Mingin tulpar atimġa.

“Çembilge beg bop barsañ
Mingin tulpar atimġa!”

digen sözlerni añlap beg Havaz ḳorkup kétip:

- Vay dada! Men taġañ Ḳember bovay digen bu kişi, Göroġli iken. U, ḳizilbaşlarni ḳorḳartḳan tulparini “méni mingin” devatidu – dep bu nezmini oḳudi:

Méni aḫmak ḳilġan iken.
Eḳli – ḫoşum alġan iken.
Yiġiliñlar yarenler,
Göroġli kelgen iken.

Ḳan tilep bolup gaday,
Minmey birer ġunan tay.

Maña u taġa bolup,
At ķoyuptu “Ķember bay”

Ķolumni bağlap toġri,
Élip ketmek bolup oġri,
Ķest bilen kelgen iken,
“Ķember men” dep Göroġli.

Méni teyyar ķilay dep,
Sirlirimni biley dep.
Kelgen iken Göroġli,
Maġa çañgal salay dep.

Miradiġa yetmekke,
Kelgen iken u yekke.
Ķestlep kelgen iken,
Méni élip ketmekke.

Ķip köreyli sevepler,
Teķdirdin her ne kéler.
Bunda kelgén ķéni sen!
Kur béşi mir ġezepler.

Ezraildek sevletler,
Yénida şemşer polatlar.

Adem yutmay turarmu?
Sap ķan içken callatlar.

Ademni yep ķutrarmu?
Eķli huşi turarmu?
Düşmen digen kündüzde,
Öyge kélip turarmu?

Közidin tökün yaşlarnı,
Térip éliñ ķaşlarni.
Mirġezepler turuñlar!
Késiñ ķoymañ başlarni.

Añlimastin sözlirini,
Oyup éliñ közlirini.
Olturidu öyumde,
Mehkem bağlañ ķollirini.

Datlisa bermeñ aman,
Séliñlar béşiġa haman.
Ķarap turmañ yaranlar,
Bolmaķta aḫir zaman.

Ayaġin kes tizidin,
Ot çiķarġin yüzidin.
Ķaçurmastin bağlañlar,
Men ķorķimen közidin.

Beg Havaz bu nezmini oķup, hoylidin dervaziġa ķarap yügürdi. Göroġli éhtiyatsizliķ ķilip éytķan sözüge puşayman ķilip, Havazḫanniñ arķisidin ķoğlap yétip bardi. Uni méhmanḫaniġa élip kélip yénida olturġuzup:

- Ey oğlum beg Havazḫan nime bolduñ? Sarañ bolduñmu? Eger alciġan bolsañ béşiñni tutup saķaytip ķoyay!- didi.

Yiğlavatķan beg Havaz küldi. Göroğli uniñġa ķarap:

- Ey oğlum beg Havaz, men yiraķ yollarni bésip capa tartip “séni körimen” dep bu yerge kelsem, sen méni “Göroğli” dep düşmenlirimge tutup berseñ bolamdu? Men kim? Göroğli kim? Bilmiseñ bilip ķoy, Göroğli digen şundaķ sürlük ademki: Uniñ ikki yénida 12 din 24 kişi olturidu. Ķulaķliri ķalķandek, közliri ķaskandek, béşi yoġan buttek, ķolliri yoġan çinarniñ séḫidek, burni moridek, aġzi diviniñ göridek, yüzi daptek, buruti saptek, burniniñ töşügi kona ķaptek, heyretlik bir meḫluķ! – didi.

Beg Havazẖan Göroġliniñ teripini añlap küldi. Göroġli sözini başlap:

- Men bayiḳi sözlerni, sen méniñ yénimda olturginiñni körüp ẖoş bolup kétip, özemni Göroġliġa oẖşitip éytḳan. Men seni “huddi Göroġliniñ tulpar étiga oẖşaş atḳa mindürsem” digen arzuyum bar idi. Şuni éytsam sen bu misalġa élip éytḳan sözümni başḳiçe çüşendiñ. Göroġli bizge yat. Eger uni ḳolġa çüşersem güşini ḳiyma – ḳiyma ḳiliş oyum bar, - didi.

Beg Havaz bu sözlerge işendi. Namaz şam boldi. Kérem ḳassap, ḳoylarni sétip pul ḳilip, u pulniñ hemmisini Göroġliniñ aldiġa ḳoydi. Göroġli pulni üçke böldi. Bir bölikini Kérem ḳassapḳa “bazarliḳ” dep berdi, bir hessisini Gül ayimġa berdi, ḳalġan üçünci bölügini özi aldi.

- Siler bu puldin beg Havazġa bermidi, dep köñlünlarġa almañlar, men uniñġa 400 ḳara ḳozi ayrip ḳoyġan, uni bir çolpanġa tapşurup keldim. H̱uda nisip ḳilsa ete ettigende men beg Havazni başlap bérip uniñġa ḳozilarni körsitimen. U men bilen bille bérip ḳozilarni öz közi bilen körüp ḳaytip kelsun!- didi Göroġli. Kérem kassap külüp turup:

- H̱op! – didi.

Ular ziyapet bilen tañni atḳuzdi, tañ yoruşi bilen Kérem ḳassap semen yorġisiġa mindi, Beg Havazni arḳisiġa mingeştürdi, ḳoza körüp kélişke ravan boldi. Ular çiḳip ketkendin kéyin Göroġli sultan, Gül ayimġa ḳarap:

- Ey siñlim! Körüşsek, körüşmisek aman bolġin! – dep bu nezmini okudi:

Ğérip siñlim bügün ḳaytay men emdi,
Ḳaza cayga yolġa çiḳtim ẖoş emdi.
Bir körgili kélivédim yiraḳtin,
Yene ḳaytip kelginimçe ẖoş emdi.

Gül ayim:

Otuñda kavap ḳildi bir ẖuda,
Men ḳilurmen ah-vah ẖudaġa.
Siñliñni méhriñge ḳandurmay kettiñ,
3-4 kün tursañ bolmamdu aka?

Göroġli:

Méhriñge méniñmu baġrim ķanmidi,
Tiriklik turarġa méni ķoymidi.
Aman bol siñlim yene körüşkiçe,
Bu yerdin ketmisem zadi bolmidi.

Gül ayim:

Piraķ çüşti bügün ġérip siñliñġa,
Pelek zerbe urdi méniñ ķelbimge.
Ķaytip barsañ öz éliñge “Ķember bay”
“Salam” digin aval ata – anamġa.

Göroġli:

Sözni sözge yürüştürse éyip bolur,
Gep ķoġlisañ gep tuġulur köp bolur.
Salamiñmu saķlap barsam éytulur,
Can diliñdin “he - e” diseñ ḫop bolur.

Gül ayim:

Mollilar alurler düvet ķelemni,
Yürigimge saldi igem elemni.
Söz bolsimu sendin éytay Ķember bay,
Yurt igisi Göroġliġa salamni.

Göroġli:

Ara çölde atķa ķamça urġandur,
Teķdirde nime bolsa şuni körgendur.
Göroġliġa duayi salam éytisen,
Göroġlimu neķ şu yerde turġandur.

Gül ayim:

Ey Ķember bay, can sadiġa ḫelķimge,
Ğem çüşmisun igem asrap diliñġa.
Bar Ķember bay séni heķķe tapşurdum,
Bir- bir salam diġin ehli ḫelķimge.

Göroġli:

Bir neççiler tapalmaydu izimni,
Ḫuda guva añla méniñ sözümni.
Sendin bügün bir nersini soraymen,
Maña bergin beg Havazḫan ḳozañni.

Gül ayim:

Sen üzmigin taze baġdin gülümni,
Erzigeymu men baġlisam bélimni.
Bizniñ eldin bolsa éytar Gül ayim,
Havazḫan oġlum körer Çembilni.

Göroġli:

Oylisam bu dunya panidur pani,
İlgiri tuġulġan ademler ḳéni.
Men rastin éytip kétey Gül ayim,
Sorisañ eslimni Çembil sultani.

Gül ayim:

Ḳandaḳ körsun Havaz balam éliñni,
Söz – sözleysen hiç tartmastin tiliñni,
Tiliñni tart bilip sözle Ḳember bay,
Bolmisa baġliturmen ikki ḳoluñni.

Göroġli:

Baharda gül éçilip baḳḳa liḳ tolur,
Bundin kéyin közde yéşiñ köl bolur.
Bilmeymen evvelkidek sözüñni,
Körginim yoḳ burunḳidek yüzüñni.

Gül ayim:

Körüştüm ḳaytimen emdi diseñçu?
Hernime bolsa éytip ketseñçu!
Çembilniñ ḫani sultani digüçe.
Ayrildin Havazdin emdi diseñçu?!

dep, bu kişiniñ Göroġli ikenlikini bilip dervazidin yiġlap çiḳti. Ḳerem ḳassapniñ arḳisidin yügürüp bérip bu nezmini oḳudi:

Tekkendu saña dalilarda mal,
Sözümni añla, aña ḳulaḳ sal.
Ḳozamni arḳañġa mindürüp mañdiñ,
Saña yol bolsun yürgin bova çal.

Yürügimge saldiñ daġu elemni,
Köñlümge saldiñ hicranu ġemni.
Arḳañġa mindürüp kétip barisen,
Nege élip mañisen Havaz balamni.

Mañġan yoluñ haman saña yol bolsun.
Düşmenliriñ kélip saña el bolsun.
Ölmigen köridu ḳiş bilen yazni.
Ayriġandur aġa – ini ḫudayim bizni.

Kéter bolsañ özeñ ketkin dalaġa,
Ḳöyup ketkin bunda Havaz balamni.
Yürükimge ḳoymay ġem bilen daġni,
Ḳoluñ éytur armanda ḳoyma ukañni.

Ḳozi bar dep bararsen Ḳember bovay,
Ḳember bovay dep bolduñ aḫir Göroġli.
Méni aldap élip mañdin Göroġli,
Ḫorlimiġin méniñ bir tal balamni.

Gül ayim der añla éytḳan sözümni,
Sarġaytti ḳara pelek méniñ yüzümni.
Ḳozi dep ayrildim Havaz ḳozumdin,
Talaġa çiḳarma Havaz ḳozumni.

Gül ayim yüzini tatilap dadi – peryat ķildi. Oġlidin ayrilip ķalġinini bilip Göroġliniñ ķéşiġa keldi.

- Ey çiraġim, béliķniñ tirikligi su bilen, méniñ tiriklikim beg Havaz bilen idi. Uni evvel ŋudaġa, andin ķalsa saña tapşurdum, - dep bu nezmini oķudi:

Sözni sizge köyginimdin yoşurdum,
Uluġlap ayiġiñġa baş urdum.
Avaylap östürgen yalġuz şuñķarni,
Pemlimestin ugisidin uçurdum.

Men dava tapalmidim uşbu yariġa,
Séniñ éytķan sözünge bolay sadiġa.
Erki ösken idi beg Havaz balam,
Ğezep bilen ay yüzige ķarima!

Körüp, bilip içken idiñ tuzumni,
Saña éytay emdi pinŋan sözümni.
Aççiġlinip uniñ dilin aġritma,
Hile bilen élip çiķtiñ kozumni.

Ğérip ķilip yürek-baġrin daġlima,
Gürcistan yolini aña baġlima.
Havazŋanni emdi saña tapşurdum,
Ŋapa ķilip yalġuzumni yiġlatma.

Herbir sözni oylap –oylap ķilimen,
Aman – isen ketmigiñni heķtin tileymen.
Bir er özüñ saķ – salamet elge bar,
Ķest ķilġanni öltürüşke yaraymen.

Men ķalimen, ketkin bundin salamet,
Er bolsañ eslersen bizni davamet.
Ŋoş bolġin ta körgiçe Göroġli,

Beg Havazni saña berdim amanet.

Saḳ – salamet emdi bundin elge bar,
Havaz üçün men daima intizar.
Élip kettiñ yürügümni Göroġli,
Ḳan yiġlaymen hicrandimen zarizar.

Gülayim bu nezmini oḳup, zar – zar yiġlap amanliḳ tilep ḳaldi, Göroġli yolvastek piḳirap şeherdin çiḳti. Kérem ḳassap bilen beg Havazniñ arḳisidin yétip bardi. Ularġa:

- Ene ḳoza, mana ḳoza!,- dep taġdiki köp ḳozilarni körsitip ularni başlap kétiverdi. 400 digen ḳoza 700 boldi, bayavan ḳoziġa toldi, beg Havazniñ yürikige vehime çüşti, u Kérem ḳasapḳa:

- Bu iş hile oḫşaydu, - didi ve bu nezmini oḳudi:

Ölmisun, dostlar ölmisun,
Düşminiñ zadi külmisun.
Ata boldi ḳil bu işni,
Bu şumluḳniñ béşi bolmisun.

Bir çüş kördüm bügün yaman,
Heḳte alla ḳilsun aman,
Bu ḳoziġa köp kizziḳma,
Élip kétiş boldi guman

400 idi 700 boldi
Bayavan ḳoziġa toldi.
Ata birdem turup oylan,
Pütün etrap ḳoza boldi.

Ayiġiñdin ayrilmiġin,
Ḳanitiñdin ḳayrilmiġin.

Bu ḳoziġa köp ḳizziḳip,
Havazḫandin ayrilmiġin.

Bir neççiniñ baġri daġli,
Körersen hicran neçaġli.
Ḳozi dep aldap elip kelgen,
Bop ḳalmisun bu Göroġli.

Köp ḳorḳimen közliridin,
Méñiverme izliridin.
Ḳéçe yaman ḳorḳḳan idim.
Maña éytḳan sözliridin.

Bundaḳ ḳoza tola iken,
Uni çarlap yürer iken.
Bérip emdi Ḳemberbayġa,
Şu ḳozilar bolar diġin.

Memnu ḳaytay séniñ bilen,
Ata mendin sen mu külme.
Sinaş üçün Ḳemberbaydin,
Bérip hazir cavap tile.

Havazḫan der:

- Ḳozi ḳurusun,
Kéçiki gep este tursun.
Yétip kelse ḳéçip kétiñ,
Ḳemberbayniñ yüzi ḳurusun.

Kérem ḳassap Havazḫandin bu sözni añlap:

- Rast didiñ, - dep heyran boldi, Göroġliġa ḳarap:

- Ey Ḳemberbay emdi bizge cavap bergin, biz ikkimiz şu ḳozilarni heydep kétili!- didi. Göroġli sultan Kérem ḳassapḳa:

- Sen nime devatisen? – dep bir aliyip ḳaridi. Göroġliniñ közi uniñ yürükini tişip ötüp ketkendek boldi, bu közni körgen adem hergizmu taḳet ḳilip turalmaytti. Kerem ḳassap bu kişiniñ Göroġli ikenlikini bildi. U “Bizge hile işlitip bu yerge aldap élip keptu” dep oylap étiniñ béşini arḳisiġa yandurmaḳçi boldi.

Göroġli sultan Kérem ḳassapḳa ḳarap:

- Sen Ḫunḫar Şaḫḳa nime işni körgen bolsañ şuni digin! Men bu yerde turimen!- dep bu nezmini oḳudi:

Üç küngiçe izliseñ laçindin tap,
Sen kelmey biz ḳedem ḳaymaymiz tevrep.
Havaz bilen her ikkimiz şunda turimiz,
Şaḫiñġa “salam” de ey Kérem ḳassap.

Memnu işret tulparimni çapayin,
Rustemdek uruşni bunda ḳilayin.
Şaḫiñġa “salam” de etiraḳ bérip,
Siler kelgiçe yiraḳ ketmeyin.

Ümidim köp tañla heḳ ḳilġay şapaet,
“Bendem” dep yoḳliġay hesretlik saet.
Bu yerde yatimen siler kelgiçe,
Ḳilmastin ketmeymen bunda ḳiyamet.

Uruş bolsa şirin candin keçmeyin,
Su orniġa ḳizil ḳanni içmeyin.
Bu yerdin ketmeymen siler kelgiçe,
Düşmenlerge neyzilerni sancimayin.

Nisip bolsa zorliġinimni bildürey,
Düşmenlerniñ yürek- baġrin tildüray.

Bu yerdin ketseñ kelgin ey Kérem,
Ḳizil ḳanni uzeñgide aḳturay.

İgem ķoymisun bizni dermanda,
Ḫudayim ķilmisun bizni şermende.
Şaḫiñġa “salam” de ey Kérem ķassap,
Dimisun yoluķmay ķaldim armanda.

Göroġlidin añla uşbu kalamni,
Şaḫiñga éytip bérip mendin salamni.
Sizler kelgiçe bundin ketmeymen,
Tiktimen bu ceñge ötkür kallamni.

Göroġli bu sözlerni dep Kérem ķassapni yolġa saldi. Beg Havazniñ ķolidin yétilep tulpariniñ ķéşiġa élip keldi. Göroġli öziniñ yaraķlirini asti. Beg Havazġa ķarap bu nezmini oķudi:

Yürükümde köpti elem,
Ḫuşvaķ boldum ketti u ġem.
Bir söz éytay añla buni
Teripiñni añlap balam.
Keldim mana min tulparġa.

Beg Havaz:

Musapirmen bunda özüm,
Ata añla éytay sözüm.
Men saña şuni éytay,
Her terepke ikki közüm,
Göroġli minmeymen étiñġa.

Göroġli:

Meydanda at çaldurmiġin,
Peymaniñni toldurmiġin.
Méniñ sözümni ķayturup,

Aççiķimni keltürmigin.
Beñvaş Havaz min tulparġa!

Beg Havaz:

Baturlarniñ ustazimen,
Şuñķar éliniñ bazimen.
Ermu yaki ḫotunmu sen?
Öltürseñ öltür razimen,
Göroġli minmeymen étiñġa!

Göroġli:

Arķimizdin leşker kélur.
Töt terepni ķorşap alur.
Her ķaysisi neyze élip,
Béşimizġa ġevġa salur,
Kelgin balam min tulparġa.

Beg Havaz:

Arķimizdin yatlar kelmey,
Kelse taġlar ķanġa tolmay.
Kelgen aşu ķizilbaşķa,
Şirdek bolup ķéliç salmay,
Göroġli minmeymen étiñġa.

Göroġli:

Ķoşun kélur bayraķ- bayraķ
Deşt bayavan tolar şundaķ.
Köp düşmenni yalġuz özem,
Soruymenġu ķilip topraķ.
Beg Havazḫan min tulparġa.

Beg Havaz:

Söz ķilisen meni bilmey,
Ķiyametniñ küni bolmay.
Nedep maña söz açisen,

Rustem süpet soḳuş ḳilmay.
Göroġli minmeymen étiñġa.

Göroġli:

Tulparimni ḳayrimaymen,
Sözüñge köp ḳarimaymen.
Ḳériptimen yaşliḳ kétip,
Uruşni men ḫalimaymen,
Mingin balam kel tulparġa.

Beg Havaz:

Batur bolup uruş ḳilmay,
Yolvaslardek yürüş ḳilmay.
Üzeñgide ḳanlar keçmey,
Ḳaytar bolsañ turuş ḳilmay.
Minmeymen Göroġli étiñġa.

Ğör oġli:

30 yaşliḳ vaḳtim kétip,
Ottura yaşliḳ keldi yétip.
Bu şeherniñ leşkirige,
Turalmaymen taḳet étip,
Kelgin balam min tulparġa.

Beg Havaz:

Meydan içre kirgen yaḫşi,
Düşmenni ḫop ḳirġan yaḫşi.
Yarni körmey ḳéçiş nomus,
Uruş ḳilip ölgen yaḫşi,
Minmeymen Göroġli étiñġa.

Göroġli:

Bu teliviñdin yanġan yaḫşi,
Bende taġdin ötken yaḫşi.
Yavni eger yiñelmiseñ,

Uruşmastin ketken yaḫşi,
Kelgin balam min tulparġa.

Beg Havaz:

Ecel yetse ölgen yaḫşi,
Teḳdirini körgen yaḫşi.
Yavdin ḳéçip kün körgiçe,
Ḳara yerge kirgen yaḫşi,
Minmeymen Göroġli étiñġa.

Göroġli:

Er yigitler uruş ḳilur,
Düşmen körse yürüş ḳilur.
40 miñ leşker bésip kelse,
Yalġuz ḳendaḳ uruş ḳilur?
Kelgin balam min tulparġa.

Beg Havaz:

Havazḫan der uruş ḳilmay,
Düşmenlerge ḳiliç salmay.
Ḫuda berse bu düşmendin,
Ḳirip yürüp öçüm almay,
Minmeymen Göroġli étiñġa.

Göroġli:

Göroġliniñ sözin añla!
Himmet bilen keldim tenha,
Oġul bolsañ şundaḳ bol,
Himmitiñge barikalla,
Kelgin balam mingin atḳa.

Göroġli beg Havazniñ bulbuldek tilliridin, şekerdek sözliridin memnun bolup “Ḫudaya şükri” dep olturdi.

Kérem ķassap balisidin ayrilip, ķanitidin ķayrilip, étiġa ķamça saldi, tinmay yürüp Gürcistan şehrige yétip keldi. Ḫunḫar Şaḫniñ aldiġa kélip, uniñġa bolup ötken hemme veķeni bayan ķildi.

Ḫunḫar Şaḫ bu veķeni añlap aççiġlandi. Derhal kanay - sunay daķa – dumbaķlirini çaldurdi. 20-40 yaşlar arisidiki dervaziniñ ķanitidek ķiliç asķan palvanliridin 40 miñni ceñge teyyarlidi. Özi baş bolup Göroġliniñ arķisidin ķoġlidi. Namaz péşin bilen Göroġli turġan yerge yétip keldi.

Göroġli beg Havazḫanni taķķa çiķirip ķoyup, tulparini çéķiritip, yer – ziminni gükiritip, ķiliç – neyzilirini paķiritip düşmenlirige ķarşi bir özi yalġuz at ķoydi.

Bismilla dep pirilirini yadiġa aldi, ulardin medet tilidi, düşmenlirini sürüp toķay ķilip ķattiķ ceñ ķildi. Üç kéçe- kündüzgiçe aram almay, yimey, içmey ceñ ķildi, düşmenliriniñ halini teñ ķildi. Öziniñmu levliri ķuridi, teñrige séġindi. Yer – asman arisini tuman ķaplidi. Şu çaġda u bu nezmini oķudi:

İgimizdur ķadir mevlan,
Yürügümde köptur arman.
Şirdek bolup Göroġli,
At ķoydi meydan içre.

Düşminini dirilditip,
Neyzisini pirilditip.
Tulparini ġirilditip,
At çapti meydan içre.

Teķdirdin bolġan işlar,
Oñ ve solni közleşler.
Tilladin soķķan ķiliçler,
Çipildi meydan içre.

Uruş kilip çipip öt,
Düşmenni ķilip nabut.
Zer ķubba, altun savut,

Çépildi meydan içre.

Tamaşani kördi pelvan,
Düşmen boldi talḳan – talḳan.
Altun ḳubbe, kümüş ḳalḳan,
Yéyildi meydan içre.

Untuldi aş bilen nan,
Uruş ḳildi Göroġli ḫan.
Ceñ içide şirin can,
Çépildi meydan içre.

Yar béşiġa ḳurdi çédir.
Yéyilişti sepke batur.
Uruş ḳilip taḳur – tuḳur,
Étildi meydan içre.

Uruşta palvan bayraḳlar,
Astida atlar oynaḳlar.
Tilla kemer boytaḳlar,
Şir boldi meydan içre.

Barçe düşmen birdek bolup,
Göroġliġa şirdek bolup.
Beziliri pildek bolup,
Ḫop élişti meydan içre.

Bu uruştin eḳli şéşip,
Ata – balidin adişip.
Mingen éti ḳeḳildişip,
Çépildi meydan içre.

Leşker çüşti her ķayandin,
Ezimetler keçti candin.
Onbiri yandin, beşi bir yandin,
Étildi meydan içre.

Goya boldi aḫir zaman,
Düşmenge bermes aman,
Taġni basti ķoyuķ tuman,
At ķoydi meydan içre.

Begler ister pana cay,
Derler “ḫuda asriġay”,
Altun kanay, kümüş sunay,
Yérildi meydan içre.

Düşmenler ķildi hemliler,
Savut keygen beziler.
Ķizil pöpük neyziler,
Çéçildi meydan içre.

Azġaşti eķlidin köpler,
Perva ķilmay eķli köpler.
Ejdihardek katta begler,
Ķiçķirar meydan içre.

Uruş ķildi elvan – elvan.
Séġinġini ķadir mevlan.
Şu süpette Göroġli ḫan,
Ķan keçti meydan içre.

Göroġli ḫan şu tehlitte yalġuz uruşti. Düşmenlerni uyan – buyan sürüşti. Ķattiķ ceñ ķildi. Göroġli atliķlarniñ üstige at ķoyatti. U, hérip usidi, çarçédi, kétip bérip ata – bovilarni ve ötkenlerniñ rohini eslep bu nezmini oķudi:

Atimiz adimi sépi,
Medet bérer kündur bügün.
Bügün yiġlar ġérip bu ten,
Medet bérer kündur bügün.

Yiġleymen eyni namaz şam,
Köñlüm tapmas hiç aram.
Küç – ķuvitim boldi tamam,
Medet bérer kündur bügün.

Kökke yetti zarlirim,
Yüzümdin ketti arlirim.
Ķol üzdüñmu ey pirlirim,
Medet bérer kündür bügün.

Göroġli der añla sözüm,
Telmürdi silerge közüm.
Ķandaķ ķilay yalġuz özüm,
Medet bérer kündür bügün.

Göroġli bu sözlerni éytip tügetkende közige ceñ meydani içide aķ ton keygen, béşiġa aķ destar oriġan ķizil yüzlük, aķ saķalliķ bir munçe ademler köründi. Ular düşmenler bilen ķattiķ ceñ ķilatti, ular Ḫunḫar Şaḫniñ leşkirige her ķetim hucum ķilġanda : “Allahu ekber!” dep ķiçkiratti, ularniñ içédin birisi ķélip:

- Ey Göroġli, aldirima, tamaşa kör!- didi. Yézidiler bularġa teñ kélelmey, ķeçip şeherge kirip ketti.

Göroġli sultan bu iştin zoķlinip ḫoş boldi. U altun igerlik, zer yaķiliķ tonlarni tamaşa ķildi. Göroġli Sultan keypi çaġ halda beg Havazniñ ķeşiġea yétip koldi, uniñġa altun igerlik olca attin birni teķdim ķildi, ķalġan olca atlarni aldiġa saldi. 100 atķa olca altunlarni artip, taġ béşiġa çiķti. Beg Havazḫan arķisiġa ķarap yiġlidi, yurtdaşliri bilen ġayibane sözlişip, ḫoşlişip, bu nezmini oķudi:

Aldimda köriner Bedbeẖitniñ yoli,
Ḳançe künlük yol iken bilmeymen çöli.
Aman bolġin ḳayta seni körgiçe,
Oynap ösken ana yurtumniñ éli.

Erlik saldi bu béşimġa hicrini,
Kim körüptu ejdirẖaniñ zehrini.
Aman bolġin Gürcistanniñ şehri,
Ḳandaḳ untay ana yurtniñ méhrini.

Aman bolġin yene ḳaytip kelgiçe,
Aḳ süt bergen ayim ẖoşḳal körgiçe,
Veyran köñlüm bügün ḳaynar özgiçe,
Ésen bolsaḳ körüşermiz ölgiçe.

Amanlaşmay bizler şundaḳ ayrilduḳ,
Ğérip siñlim sundi ḳanat, ḳayrilduḳ.
Körüşkiçe arman bilen zarliduḳ,
Ésen bolsaḳ körüşermiz biz diduḳ.

Ot tutaşti beg Havazniñ içige,
Men ḳararmen emdi ḳaysi kişige.
Salamimni élip kéler turnilar,
Atam razi bolsun teḳdir işige.

Aççiḳlinip ḳarimidim uniñ bestige,
Men bararmen Göroġliniñ yurtiġa.
Ğériplikta yiġlap ḳaldi bir anam.
Anam razi bolsun bergen sütige.

Küç ḳuramda ḳanitimdin ḳayrildim.
Yürekte daġ, men béġimdin ayrildim.

Aman boluñ barçe aka – iniler,
Arman bilen men silerdin ayrildim.

Ḳulaḳ salġin men eyligen navaġa,
Canu – dilim barçiñizġa sadaġa.

Körimenmu, körmeymenmu sizlerni,
Amanet tapşurdum sizni ḫudaġa.

Beg Havazḫan bu nezmini oḳup bolup yiġlap. Göroġliġa egişip taġ béşidin çüşti, Çembilge ḳarap ravan boldi.

Yol bésip, çölni kéşip Çembilge keldi. Çembilniñ peştaḳlirini kördi. Göroġli beg Havazḫanġa ḳarap, bu yerlerniñ baġliriniñ, taġliriniñ, köлliriniñ, peştaḳliriniñ ismini éytip, bir – birlep körsitip turup bu nezmini oḳudi:

Ḫuda boldi men ġéripḳa méhrivan,
Meydanda aḳturdum sudek ḳizil ḳan.
Men aylinay boyuñdin miñ çiraġim,
Ḳulaḳ sélip añla buni Havazḫan.

Ḳulaḳ salġin Havazḫan atañ tilige,
Gérip bolup çüştüm Çembil élige.
Boyuñdin örgiley oġlum Havazḫan,
Közün açḳin, kelduḳ Çembil élige.

Ene köründi Çembilniñ baġi,
Bulbullar ḳonup uçarlar çaġi.
Közüñ éçip yer –süyini toniġin,
Körünüp turġan elniñ bulaġi.

Közümni tutuptu çañniñ ġubari,
Yiraḳtin körüner Çembil munari.
Közüñni éçip ḳara beg Havaz,

Paḳirap körüngen Çembilniñ dari.

Tola ḳarap aḳti közümniñ daġi,
Bir taş kélidu Çembil uzaġi.
Munara ḳéşida eñ çoñ körüngen,
Parçisidur medrisniñ peştaġi.

Baġlansun Havazḫan düşmenniñ ḳoli,
Biz kélivatḳan cay Çembilniñ çöli,
Şükrilillah emdi kelduḳ Çembilge,
Ene u, körüngen ödekniñ köli.

At çepişḳa eplik ördek dalisi,
Oynaydu ödekni begler balasi.
Göroġli der kelduḳ Çembil élige,
Aldimda turġan Çembil ḳelesi.

Göroġliniñ sözini beg Havazḫan añlap kélivatḳanda, Çembilniñ çoñ – kiçik emeldarliri ularniñ aldiġa çiḳip ḳarşi aldi ve:

- Harmañ törem ! – dep Göroġli hem beg Havazḫanlar bilen körüşti, ularniñ heḳḳide yaḫşi tileklerni tilep dua ḳilişti.

Beg Havazniñ ḳeddi – ḳamitige, Sulaymandek sövlitige, ḳelemdek ḳeşiġa, şikerdek sözige, almidek yüzige karişip pütün şeher ḫelḳi:

- Adimizattinmu şundaḳ pakize zat vucutḳa kélidiken, bu yigit kişilerniñ teripliginiçe bar iken, - dep uniñ hösnige tehsin – apirin déyişti.

Şu çaġda Göroġliniñ Aġa Yunusperi başliḳ hemme ḫotunliri ularniñ aldiġa çiḳti. Ular Göroġlini körüp ḫoşal boluşti. Aġa Yunusperi étidin çüşüp bérip beg Havazni “oġlum” dep béşiġa élip köterdi. Ularniñ hemmisi beg Havazni élip Çembilniñ şehrige kirdi. Hemmiliri ḫoşal ḫoram boluşti. Göroġli beg Havazḫanni 400 yigitniñ ottursige élip kélip olturġuzdi. Uniñ köñli ġemdin ḫalas boldi. Yigitlerniñ aldida uni ḫoş ḳiliş üçün oñ ḳoliġa bir ayaḳ şarapni aldi. Beg Havazġa ḳarap bu nezmini oḳudi:

Sen sen méniñ ḳizil gülüm,
Belki méniñ canu – dilim.
Beg Havazẖan éziz oġlum,
Ḳozam taldurma taldurma.

Ğazat ḳilġin şirdek bolup,
Düşmen ḳalsun yerdek bolup.

Cennet içide hördek bolup,
Ḳozam taldurma – taldurma.

Künde nurluḳ yüzuñ tavlap,
Düşmen arisini arilap.
Yigitlerni serhil tallap,
Gülüm soldurma – soldurma.

Düşmen çeksun ḳayġu minnet,
40 padişa saña ülpet.
Budur saña bir ġenimet,
Ḳozam taldurma – taldurma.

Göroġli der şükri lillar,
Havaz oġlim saña dilẖa.
Pani irur uşbu dunya,
Balam taldurma –taldurma.

Beg Havaz Göroġlidin bu sözlerni añlap ẖoş boldi, vaḳti çaġ halda yigitler ḳatarida olturup şarap içişti. Göroġli beg Havazẖanniñ béşiġa tac keygüzdi, bilige altun kemer baġlidi, şaẖane ton keygüzdi.

Öziniñ hökümranliḳ mührisini uniñġa berdi. Pütün şeherni uniñġa bérip uni sultan ḳildi. Bu işlar yigitlerniñ köñlidikidek bolup, hemmiliri miradi – meḳsetlirige yétişti.

Emdi sözni biz Ḳaraẖan padişadin añlayli:

Uniñ 40 miñ leşkiri bar idi. Yene Zeynep şaẖ ayim dep bir ķizi bar idi. Göroġli 21 kéçe- kündüz toy ķilip beg Havazẖanġa uni élip berdi. Uniñdin bir ķiz, bir oġul tuġuldi. Oġliniñ étini Éliẖan, ķiziniñ étini Nurẖan ķoydi.

Bir küni Göroġli sultan ķol astidiki şaẖlarġa ķarap:

- Ey padişalar, 90 lek esker cem boptu. Biz bu küç bilen şeherlerge dañķi ketken Daniyat digen palvanniñ Şaẖtar digen şaẖi bilen şehirini ķolġa çüşürsek, - didi. Ular bu sözni maķul körüp yolġa çiķti, leşkerler kéçe – kündüz yol yürüp, Tecen deryasiniñ boyiġa yétip kélişti. Şu çaġda Göroġliniñ taġisi Ehmedẖan:

- Ey Göroġli, şeher yalġuz ķaldi. Şeherni saķliġili bir kişi bilen esker evetsek!- dep teklip berdi.

Göroġli:

- Kimni yandursaķ bolar?!- didi.

Ehmedẖan:

- Mana bu beg Havazni yandurayli ! – didi. Göroġliniñ bu sözge aççiķi keldi.

- Ey saķili aķirip tiẖi dili aķarmiġan taġam, méniñ piri ustazlirim çüşümde séniñ körgen ve köridiġan dölitiñ Kérem ķassapniñ oġli beg Havazniñ pişanisida dep bişaret bergen Men şünçe leşkerler bilen beg Havazniñ hemraliġida bu ceñge kétivatsam, sen şuni körüp turup yene beg Havazni yandursaķ deysen. Şu sözüñ üçün men séni 40 atliķ esker bilen şeher saķlaşķa yandurimen!- didi.

Ehmedẖan köpçilik aldida iza tartti. Lékin uniñ 40 atliķ eskerni élip arķisiġa yanmay ilacimu yoķ idi. Çünki Göroġli sultan, digen sözidin yanmaydiġan adem idi. Ehmedẖan arķisiġa yandi. O yolda kélivétip öz – özige : “H̱ep! Men séniñ ķilġiniñġa şeherge ķaytip bérip uni ẖaniveyran ķilivetmisem, Ehmedẖan étimni öçürvétimen!”didi. U bir neççe kün yol yürüp Çembilge keldi. Dervazini ķaķti, dervazivenler:

- Mezgilsiz dervazini urġan kimsen?! – dep soridi. Ehmedẖan: Havazẖan méni Göroġli şeherni saķliġili yandurdi, men Ehmedẖan, dervazini éçiñler!- didi. Dervazirenler:

- Biz Göroġli bilen beg Havazẖandin başķa kişilerge bundaķ çaġda dervazini açmaymiz!- dep cavap bérişti. Ehmedẖan :

- Men şularniñ buyruġi bilen şeher saķliġili keldim!- didi. Dervazirenler!

- Undaķ bolsa biz Aġa Yunusperi bilen Zeynepşaḫ ayimdin sorayli! – diyişti. Ular kélip ikki ayimdin:

- Ehmedḫanni Göroġli bilen beg Havazḫan şeher saķlaşķa evetiptu. Dervazini açimizmu? Ular şeherge kirsun mu?- dep soridi, ikki ayim:

- Ular evetken bolsa kirsun. Ularsizmu şeher tinç idi, - dep cavap bérişti. Dervazirenlerin dervazini açti. Ehmedḫan şeherge kiripla:

- Zamani zaman kimniñ zamani? Ehmedḫanniñ zamani!- dep özini padişa élan ķildi. Naġra, sunay – kanayni özini namiġa çaldurdi. Ğezinilerni éçip bulañ – talañġa ķoyup berdi. Yéni ösme 16 yaşliķ ve 20 yaşliķ yigitlerdin 12 miñi eskerlikke aldi. Bularniñ ḫiracitini, kéyim ve ķoral – yaraķlirini Göroġli sultan bir neççe şeherlerdin élip kelgen olcilardin berdi.

Göroġli ve beg Havazḫanniñ ḫotunliridin Aġa Yunusperi ve Zeynepşaḫ ayimni Ehmedḫan darġa asmaķçi boldi. Şeherdiki moysipidler, çoñlar uniñ aldiġa kélip:

- Ey Ehmedḫan, sen sarañ bolduñmu? Göroġli bilen beg Havaz ölsiġu bu işler ötüp kéter. Eger ular bu ceñlerdin ġelbe bilen tirik ķaytip kelse ķandak ķilisen? Ularġa, Ķaraḫanġa nime dep cavap bérisen? Sen ḫapa bolsañ Göroġli ve beg Havazḫandin ḫapa bopsen, bu ayAllarda nime guna ve nime öçüñ bar?! Bularni ķoyup bergin. Béşini élip şeherdin çiķip ketsun. Künini alsun! – déyişti. Ehmedḫan bu ikki ayimni yalañ baş, yalañ ayaķ halda urup, iza – aḫanet ķilip şeherdin ķoġlap çiķardi. Çakaçini çiķirip:

- Şeher ahalisidin hiç kişi Aġa Yunusperi bilen Zeynepşaḫ ayimġa ve uniñ ikki balisiġa birer toķaç yaki birer çine su bermisun. Eger bu permanni añlimay ularġa kimdur kim nan ve başķa nerse berse u kişiniñ béşi ölümge, mal – mülüki talañ- taraçġa kétidu!- dep caka ķildurdi. Ular :

- Bizler bu ķara yüzniñ aldida ḫeliķtin aş- nan, su tilep ularni balaġa ķoyġiçe çölge çiķip kéteyli. Ecilimiz yetse şu yerde öleyli. Ular bizniñ öliginimiznimu körmisun! – dep yiġlişip Çembilniñ dervazisidin çiķip kétişti. Üç taş yol yürüp bir bayniñ hoylisiġa yétip keldi. Bu kişi Göroġliniñ iltipati bilen bay bolġan kişilerniñ biri idi. Bu yerdin ötsila ķaķas çölge kirip kétetti. Ular :

- Bu öyge kireyli, nan berse ecep emes, - diyişip meslihet bilen ikki balini kirgüzdi. Bu balilar hoyliġa kirgen idi.

Bay bularġa:

- Ey şumlar, méniñmu teelluḳumni bulañ – talañġa ḳoyay demsen?! Yoḳal közümdin!- dep ikkisige ikki ḳamça saldi. Balilar yiġlişip ḳaytip çiḳti. Bayniñ avazi bilen balilarniñ yiġisini añliġan bu ikki ayal:

- Ey rehimsiz bay, bu ikki kiçik mesume balilarġa salġan ḳamçañni bizge ursañ bolmamdu? Bularda nime guna bar. Bularni séniñ hoylañġa biz kirgüzgen, ḫuda nisip ḳilsa ikki ḳamçiġa 100 ḳamça urdurmisaḳ ayim étimiz ḳurusun!- dep ḳesemyad ḳilişti. Şundaḳ ḳilip bu ikki ayal, balilirini yétilep zar – zar yiġlap çölge çiḳip kétip bérip, bu nezmini oḳudi:

Perveydigar rehnima, ḳudritiñ keñ ḫudaya,
Biz biçare ḳuluñġa rehme ḳilġin ḫudaya.

Göroġliniñ hesritini yar ḳilipsen ḫudaya,
Oçuḳ yüzüñ körmekke zar ḳilipsen ḫudaya.

Bu çöllerde biz ġérip, reñgi rohlar sarġiyip,
Dergahiñġa yalvurup zar yiġlaymiz ḫudaya.

Seherlerde oyġunup, ümid bilen tolġunup,
Közlerge yaş liḳ tolup, ḳan yiġlaymiz ḫudaya.

Bir at peyda boluptu, köñül ġemge toluptu,
Baġrimizni tiliptu rehme ḳilġin ḫudaya.

Yüreklerde dertler köp, bir depterge siġmaydu,
Dertmenlerniñ ḳedrini birer insan bilmeydu.

Sendin özge kimim bar, Aġa Yunus yiġlaydu,
Ya ilahi perveydigar rehme ḳilġin ḫudaya.

Bular çölge çiḳip ketkendin kéyin bayniñ ḫotuni érige:

- Ey dili ḳattiḳ bay, şu ayallar ve biçare mesume balilarġa beş – alte nan berseñ yaman bolarmidi?!- dep ḳoliġa beş – alte nan élip ularniñ arḳisidin izlep mañdi. İkki

taşyol yürüp ularġa yétişti, élip kelgen nanlirini berdi, yene ikki ķapaķ sumu berdi. Ular bu ozuķluķķa yétişip ḫoşal boluşti. Az – tola maġduriġa kélip yolġa çüşti.

Aġa Yunusperi, Zeynepşaḫ ayim, Éliḫan, Nurḫan digen ikki bala bilen bu çölde sekkiz kün yol yürdi. Ular şu yürüşte bir taġniñ étigige yétip barġanda, Aġa Yunusperi huşidin ketti. Yene aziraķ méñip Zeynepşaḫ ayimmu huşidin kétip yiķildi. İkki bala yétilişip yene yérim taş yol ménip bir taġniñ üstige çiķti. Ular töt terepke ķariġan idi, ķible tereptin közige bir çédir köründi. Balilar buni körüp yiġlaşti. Yitilişip çédir terepke ķarap mañdi, Ularmu çédirniñ tüvige bérip yiķildi.

Bu çédir Ḫaldar bayvetçiniñ çédiri idi. Uniñ ḫotuni çédirda olturatti. Ķuliġiga bir nale peryat avazi añlandi. U, taşķiriġa çiķip halidin kétip yiķilġan ikki baliniñ iñravatķanliķini kördi. U ayal bu ikki balidin:

- Sen nime cansen? Cinmusen, ademmusen? Bu yerge nedin peyda boluştuñ? Bu adimizatniñ ayiġi tegmeydiġan yer idi!- didi.

Halidin ketken balilar yiġidin özini tutalmidi. Gepmu ķilalmidi, u ayal bularniñ aldiġa destiḫan élip çiķip taam ķoydi. Ular aġziġa bir loķmidin salġandin kéyin, “Anisiniñ ve çoñ anisiniñ açliķtin yétip ķalġanliġini, özliriniñ beġ Havazḫanniñ baliliri ikenlikini” éytişti. U ayal bu sözni añlap:

- Vay isit!- dep nan, su élip çiķip ikki bala bilen yolġa çiķti. Bir saet yol yürüp Zeynepşaḫ ayimniñ aldiġa keldi. Ķarisa aptaptek bir melike çölde huşsiz yétiptu. Ḫaldar bayvetçiniñ ḫotuni Zeynepşaḫ ayimniñ béşini tiziġa aldi. Uniñ aġziġa paḫtida su témitti. U, huşiġa kélip közini açti. “Ḫudaya şükri” dep ornidin turup Ḫaldar bayvetçiniñ ḫotuni bilen tonuşti. Yeniġa kélip olturup, Aġa Yunusperi bar cayni körsetti. Ular birlikte aġa Yunusperi bar cayġa bardi. Birisi béşini yölidi, yene birisi pahtida su témitti. Aġa Yunusperimu huşiġa keldi. “Ḫudaya şükri” dep ornidin turup Ḫaldar bayvetçiniñ ḫotuni bilen tonuşti. Bir demdin kéyin ularniñ hemmisi birbirliriniñ ķolini tutuşup çédirġa ķarap mañdi.

Bu mezgilde Ḫaldar bayvetçi şikarġa çiķip ketken idi. U, ovdin ķaytip çédirġa ķaytip keldi. Lékin ḫotuni adettikidek uniñ aldiġa çiķmidi, uniñ éti ķattiķ kişnidi. Ḫotun yene çiķmidi. U, her daim şikarġa çiķip kelse, at bir ķétim kişnigen hamanla Ḫaldarniñ ḫotuni çédirdin çiķip uniñdin ehval sorap étini alatti. Bu növet at üç ķétim kişnidi, ḫotuniniñ didarimu körünmidi. Ḫaldarniñ aççiķi keldi. U ġezep bilen çédirġa kirdi.

Ḳarisa ḫotuni yoḳ, Ḫaldarniñ köñlige guman çüşti. U, öz – özige : “Bu ḫotunniñ bu yerde aşnisi bar iken, u bügünki vaḳitni ġenimet bilip şuniñ ḳéşiġa ketken oḫşaydu” didi. Çédirdin çiḳip étiġa mindi. “Eger asman bilen yerniñ ariliġidila bolsañ séni izdep tépip körgen yérimdila neyzemniñ uçiġa sancip kötürüp kelmisem Ḫaldar ismim ḳuruşun”! dep ḳesem ḳilip étini taġ üstige ḳaritip çapti.

Ḳarisa ḫotuni ikki ayal ve ikki bala bilen çölde kélivatḳan, u ḫotunini körüp : “Séni şu méhmanliriñ bilen neyzemniñ uçiġa sancip almisam!” dep at ḳoydi.

Ḫaldarniñ neyzisini yantu ḳilip at çapturup kélivatḳanliḳini körge ḫotuni:

- Ey edepsiz, bu séniñ nime ḳilġiniñ ? Beglerniñ bégi, ḫanlarniñ tacidari emir Göroġliniñ ḫotuni, kélini, nevrisi keldi. Attin çüşüp neyzeñni yiġ- didi.

Ḫaldar eceplinip:

- Ey ḫénim bu ḳandaḳ gep? Rast devatamsen, yaki çaḳçakmu? – dep soridi. Ḫaldarniñ ḫotuni:

- Pütün etrapḳa dañḳi, avazi, şöhriti pur bolup tarḳalġan emir Göroġliniñ ḫotuni, kélini, nevrisiniñ ḳedimi bizniñ bu yerlerge yétip keptu. Mana bu, şu kişiler, - dep körsetti. Ḫaldar bayvetçi ḫotunidin bu ḫeverni añlap:

- Rast şundaḳ bolsa merhemet. Men aldiñlarda bérip çédirni tüzep, kégiz-bisatlarni sélip turay!- dep étini çapturup ketti. U çédirġa yétip kélip béḳivatḳan bir bodaḳ ḳoyni soydi. “Ular mendin ḳorunup ḳalmisun” dep özige çédirniñ arḳisidin cay raslidi. Ḫaldarḫanniñ ḫotuni méhmanlarni başlap kélip edep ḳaidige muvapiḳ izzet – ikram bilen ularġa ziyapet berdi. Béşidin ötkenni sözleşti. 5-6 kün şundaḳ ötti. Künlerdin bir küni Ḫaldarniñ oyiġa mundaḳ bir ḫiyal keldi: “Göroġliniñ ḫotuni, kélini bizniñ öyde bolġandin kéyin, men karvan yoliġa çiḳip sodigerlerdin Göroġliġa teve bac – ḫiracetlerni élip, ularni bularġa ḫiracat ḳilip bérey” didi. Etini toḳup mindi, béşiġa altun ḳalpiġini keydi, ḳoliġa ötkür neyzisini aldi. Karvanlar ötidiġan çoñ yolniñ boyiġa kélip olturdi. Bir sodiger bar idi, ismini Miyli deytti. U 500 ḫéçirda İspiḫandin Çembilge, Çembildin Şaḫtarniñ şehri Ceyḫunġa mal yötkep karvanliḳ ḳilatti. Uniñ 80 ḫizmetkari bar idi. Ḫaldar yolniñ boyiġa çiḳḳanda şu kélip ḳaldi. U, sodigerge:

- Ey Miyli, bu malniñ bécini ḳandaḳ ḳilisen?- dep soridi.

Sodiger:

- Göroġliġa bérimen, - didi.

Ḫaldar:

- Undaḳ bolsa bacni maña bérisen!- didi. Sodiger:

- Nime üçün?!- dep soridi.

Ḫaldar:

- Göroġliniñ ḫotuni, kélini, nevrisi méniñ öyümde, men sendin bu bacni élip şularġa ḫiracet ḳilimen!- dep cavap berdi.

Sodiger:

- Sendek bir padiçiniñ öyide ular nime iş ḳilidu? Sendek padiçiniñ Göroġliġa tégişlik bacni éliş heḳḳi yoḳ, - didi.

Ḫaldar:

- Göroġli ve beg Havazḫanniñ ḫotun – balliri méniñ öyümde didimġu? Men bu bacni alsam şuniñġa ḫiracet ḳilimen, - didi.

Sodiger:

- Men bacni Göroġli ve beg Havazḫandin başḳa hiç kimge bermeymen!- didi.

Ḫaldar nahayiti kélişken palvan idi. Uniñ yüriki ḳeptek idi. Şundaḳ bolsimu u, özini bésivélip:

Undaḳ ḳilm! Bacniñ 40 din birini maña bergin!- didi.

Sodiger:

- Yaḳ!-didi.

Ḫaldar:

- Andaḳ bolsa 80 din birini bergin!- didi. Sodiger buniñġimu unimidi. Eksinçe ḫizmetkarliriġa:

- Ḫaldarni tut!- dep buyruḳ ḳildi. Çakarlar uni tutuşḳa yügürüşti. Ḫaldarniñ ġezivi örlidi. Ḳoliġa neyzisini élip çakarlardin 30-40 adamni goya ḳuşḳaçni sanciġandek neyzisige sancip élip taşlivetti. Miyli sodiger ḳorḳti. Ḫaldirġa ḳarap:

- Bacni ḳandaḳ alsañ şundaḳ al!- didi.

Ḫaldar:

- Bayaraḳ şundaḳ diseñ bolmasmidi? –dep 500 ḫiçirniñ yükini çüşerdi. MAllarni bir – birlep yéşip kördi. sodiger bir sanduḳni açḳili unimidi.

Ḫaldarḫan:

- Sen nimiḳa buni açmaysen?- dep soridi.

Sodiger:

Men buni 9000 ser teñgige teyyar ķildurġan. Meḫsus Şaḫtarġa teyyarliġan sovġa!- didi.

Ḫaldar:

- Aç körey!- didi. Sodiger unimidi. Ḫaldar ķéliçi bilen uniñ ķulupini urup çüşerdi, sanduķni açti. Uniñ içédin par – pur ķilip közni ķamaşturidiġan ikki kiyimlik isil mata çiķti. U, ķara ķuçkaçniñ tükidek çékim – çékim reñlik idi. Ḫaldar bundaķ reḫni téḫiçe körmigen idi.

- Bacdin üttüm!- dep padisidiki 100 ķoyni bérip, bayiķi malni élip öyge yénip keldi. U ḫotunini çaķirip:

- Petnus élip çiķ!- didi.

Ḫotuni petnus élip çiķti. Ḫaldar u reḫni ḫotuniġa bérip turup:

- Buni élip kirip ḫénimlarniñ aldiġa ķoy!. Reḫmitini al. Eger ala niyetlik kilidiġan bolsañ saña yaḫşiliķ yok!- didi. Ḫotuni:

- Ḫop! – dep élip kirip ularniñ aldiġa ķoydi. Ular bu reḫtini körüp ḫoş boluşti ve:

- Biz şundaķ uluġ beglerniñ ḫotuni turup bundaķ ésil matani körmeptikenmiz, silerniñ bu ķilġan yaḫşiliķiñlarni ḫuda halisa bizmu ķayturimiz, - dep reḫmet éytişti.

Aridin ḫéli künler ötti. Ḫaldar bayvetçiniñ köñlige yene bir iş keldi. 40 lek eskiri bar Ķaraḫan padişaġa bir hile işlitip törendikidek ḫet yazay didi: “Ķaraḫan padişa, men oġlumniñ ḫetme toyini ķilmaķçi boluvatimen. Özlirini leşkerliri bilen toyġa teklip ķilimen.” Digeon hetni yézip bir ḫizmetkaridin ķara ḫanġa evetti. Beş kün digende ḫet Ķara ḫanġa yetti. Ķaraḫan padişa ḫetni oķup ġezeplendi. “Bir padiçi maña bundaķ ḫet yéziptu, bu uniñ nime ķilġini? Yaki uniñġa ġayiptin birer nerse uçridimu? Memnu uniñġa bir ḫet yazay, u men digen nersilerni teyyar ķilsa baray, bolmisa tuġulġiniġa puşayman ķilsun.”dep tövendiki hetni yazdi: “Aldi 40 yaş arķisi 25 yaş, 1000 din birni tallap alġan 40 lek eskirim bar. Ular mendin ayrilmaydu. 1000 çedir tikilsun, 1000 gül miķ ķeķilsun. 100 miñ tovira teyyar ķilinsun. Bular toluķ teyyarlanmisa barmaymen.” Dédi ve uni möhrilep evetti. Ḫaldar bu hetni körüp töt yerge kona çédir tikti. Töt yerge töt miķ ķékip, töt tovirini ésip ķoydi. Ķaraḫanġa : “Siz digen işniñ hemmisini teyyar ķildim” dep cavap ḫet yazdi.

Ķaraḫan padişa bu ḫetni körüp:

- Bu çayġa barmay bolmaydu. Tart kanayni, çal naġra- su nayni!- dep 40 lek leşkirini élip yolġa çiḳti. Ḳaraḫan padişa 10 neççe kün yol yürüp Ḫaldarniñ ḳeşiġa keldi. Ḳarisa hiç nerse yoḳ.

Ḳaraḫan Ḫaldarġa ġezep bilen!

- Ḳeni ḳilġan teyyarliġiñ?! Ey padiçi!- didi. Callatlar Ḫaldarni yaḳisidin tutup Ḳaraḫanniñ aldiġa élip kélişti.

Ḫaldar:

- Teḳsir, erzim bar añlisila!- didi.

Ḳaraḫan:

- Nime erziñ bar?!- dep soridi.

- Men siler digen nersilerni teyyarlimaḳçi idim. Bizniñ çédirimizġa üç- töt mihman kélip ḳalġan idi, şularni kütimen dep u teyyarliḳni ḳilalmidim, - didi. Ḳaraḫan:

- U mihman bizlerdinmu uluġmiken?!- dep soridi. Ḫaldari :

- Teḳsir padişaḫi alem, körsila bilidila, - didi. Çidirda Ḳaraḫan padişaniñ sözini añlap olturġan Zeynepşaḫ ayim:

- Vay bu méniñ dadamġu? Sendin ayrilip bizge köpligen dert – elem yetti!- dep yiġlap çiḳti. Ḳaraḫan ḳizini körüp:

- Nime veḳe boldi ḳizim ? – dep soridi.

Zeynepşaḫ ayim:

- Öz béşimdin ḳorḳimen, - didi.

Ḳaraḫan:

- Sözle! ḳizim,- didi.

Zeynepşaḫ ayim: “Göroġliniñ beg Havazḫanni élip ġazatḳa çiḳip ketkenlikini, yoldin taġisi Ehmedḫanni şeher ḳoġdaşḳa yandurġanliġini, alaniyet Ehmedḫan şeherge ḳaytip kélip özini ḫan dep élan ḳilip, Göroġliniñ ġezinisini talan talac ḳildurġanliġini, ularni ordidin ve şeherdin aç – yaliñaç ḳoġlap çiḳarġanliġini, yolda ussap kétip ölüşke az ḳalġanda, Ḫaldarniñmu özlirini kütkenligini” birmu bir bayan ḳildi.

Beg Havazniñ ḫotuni Zeynepşaḫ ayim mana muşu Ḳaraḫanniñ amraḳ ḳizi idi. Ḳaraḫan ḳizidin bu sözlerni añlap, Ḫaldarniñ obdan çédiriġimu çüşmidi. Ğezep bilen:

- Tart kanayni, çal naġra – sunayni!- dep 40 miñ leşkirini élip Çembilge ḳarap ravan boldi.

Emdi sözni Ehmedḫandin añlayli:

U şeher oñçe özige ḳalġanliġidin biharaman keypi – sapada idi. Ḳaravulliri uniñġa Çembilge ḳarap 40 tuġluḳ leşker kélivatḳaliġini ḫever ḳilişti. Ehmedḫan bu ḫeverni añlap : “Çembil şehrini alġanliġimni Ḳaraḫan padişa añlap, méni ḳutluḳlap kelgen oḫşaydu” dep 12 miñ yigitini yaraḳliri bilen yol – yolġa oñ – solġa ḳoydi.

Ḳaraḫan yétip kélip, tebli ceñ soḳti. Eḫmedḫan buni añlap:

- Ey derḫ, Ḳaraḫanmu maña yav bolup keptu, - dep 12 miñ yigitini élip ceñ meydaniġa çiḳti. Sep tüzep turdi. Ḳaraḫanniñ leşkerliri bilen bille kelgen Ḫaldar buni körüp:

- Ey ḫan padişaḫi alem, maña patihe bériñ, men meydanġa kirip muşu ḳara saḳilimni ularniñ ḳizil ḳénida boyap çiḳay!- dep ruḫset soridi.

Ḳaraḫan:

- Bar, béşiñni Alla silap aman ḳilsun! – didi. Ḫaldar palvan étini rasa igerlep toşini tartip atlandi. Ḳoliġa neyzisini élip meydanġa kirdi. Étini oynitip meydanniñ u béşiġa on, bu béşiġa on, tört terepke 40 ḳétim çapturup étiniñ aġziġa küpük kelgende meydanniñ otturisiġa kélip taḫtidi:

- Ḳeni men bilen ceñ ḳilġudek mert barmu? – dep sada ḳildi. Yéni ösme eskerlerdin sada çiḳmidi. Ehmedḫan iza tartip kétip:

- Mana men bar, - dep özi meydanġa çüşti. Ḫaldar pelvan Ehmedḫanni belveġinin tutup kötirip béşiġa aldi. Kéyin béşidin aylandurup uni yerge urdi. Uniñ yaş ve yéñi eskerliri buni körüp: “Bizniñ padişaḫimiz yiḳildi” dep her terepke ḳeçişḳa başlidi. Bular ularni 40 miñ leşkiri bilen ḳoġlap ḳélip şeherge kirdi. Şeherni élip: “Zamani – zaman kimlerniñ zamani? Ḳaraḫanniñ zamani, Emir Göroġliniñ zamani, Beg Havazniñ zamani” dep naġra, kanay – sunay çaldurup şeherni zinnetlidi. Ehmedḫanni eketürüp, uniñġa Ḳaraḫan:

- Ey saḳilli aḳirip, dili aḳarmiġan Ehmedḫan, séniñ ḳoluñdin şundaḳ yaman işlar keldimu? “Göroġli ölsiġu ḫeyriyat, eger tirik ḳaytip kélip ḳalsa men uniñ yüzige ḳandaḳ ḳaraymen?” digen pikirnimu oylap körmidiñmu? Bu eḳilsiz nainsapni tart darġa!- dep höküm ḳildi. Callatlar uni darġa ésişḳa élip mañġanda Ḫaldar palvan ornidin turup:

- Ey padişaḫi alem, buni biz öltürsek bolmas, buniñ işini emir Göroġli ve beg Havazḫanniñ özliri kélip bir terepķilsun! Men uniñ ķénini tiley, zindanġa salsun! – didi. Ķaraḫan uniñ ölüm gunahini kéçirip zindanġa sélişķa maķul boldi. Ehmedḫan zindanġa buyruldi. Zindan bégi uniñġa:

- Ey ķara yüz! Sen şu haliñġa béşimizġa nime künlerni saldiñ – he?!- dep uni kayip élip ketti.

Ķaraḫan Çembilde 5 – 6 kün turup 40 miñ leşkirini élip öz téġiġa çiķip ketti.

Ḫaldarmu 5 – 6 kündin kéyin öz çédiriġa keldi. U, öz –özige: “Emdi Göroġli bilen beg Havazni tapay” didi. Çédirġa, méliġe, ayiliġa ķaraşķa 80 dek çakarni ķoyup özi étiġa mindi, ķiliç- ķalķan, oķya – neyzilirini élip ularni izlep Şaḫtarniñ Ceyḫun digen şehrige ķarap mañdi. U, yolda bir patķaķçiliķķa duçkeldi. Ķarisa bu ġerķ ķan iken, uniñ közige yiraķtin bir çédir köründi. Ḫaldar patķaķtin aylinip ötüp, şu çédirġa bardi. Uniñ içige ķarap uḫlap yatķan bir ademni kördi. Uniñ ķoli çinarniñ şiḫidek idi. Béşiġa bir sanduķni ķoyup yatķan iken. Ḫaldar uniñġa ķarap tamaşa ķilġandin ķiyin!

- Sellemna, bizmu özimizni yoġan ve sémiz adem dep yürüptimiz. Şundaķmu yoġiniġan adem bolidiken!- didi.

U, uḫlavatatti. Ḫaldar ķoliġa ķéliçini élip çapay, dep toḫtap ķaldi. U, özige özi: “Buni bu halette öltürsem, tañla ķiyamet küni méni Ḫaldar uḫlavatķanda öltürgen dep deva ķilmisun. Uyķa ölümniñ şirigi, uḫlavatķan ademni öltürüş mertlikniñ alamiti emes.” dep ķattiķ şepe ķildi. U oyġanmidi. İkkinçi ķétim şepe ķildi, oyġinip közini açti. Lékin u, Ḫaldarni közge ilmidi. Ḫaldar ġezep bilen vaķirap turup, ķéliç çapķan idi, uniñ boynidin çiķķan ķanda Ḫaldar éķip ketkili azla ķaldi. Uniñ béşini, sanduġini étiġa artip Göroġli ve beg Havazlarni izlep yene yolġa çüşti. Bir yerge kélip ķarisa, nahayiti ķoyuķ tikilgen çédirni kördi. Ular ḫuddi biriniñ üstige yene biri tikilgendek turatti. U, bu çédirlarġa yéķin kélip, uniñ Göroġli ve beg Havazniñ çédiri ikenlikini bildi.

Ḫaldar palvan bayiķi sanduķ bilen başni bir ķirniñ üstige ķoyup bularniñ arisiġa kirdi. Göroġliniñ çédirlarni béķi vatķan ķaravulliri Ḫaldarni körüp!

- Ey Ḫaldar, sen bizgimu el emes, Şaḫtarġimu yav emes. Éytķin, bu yerge nimişķa keldiñ? Ḫet – çékin barmu?!- dep soraşti.

Ḫaldar:

- Bar, lékin uni silerge emes,Göroġliniñ özige bérimen!-didi.

Ḳaravullar:

- Andaḳ bolsa bizmu séni Göroġliniñ ḳeşiġa ötküzmeymiz!- diyişti. Ḫaldar palvan:

- Andaḳ bolsa men ḫétimni élip kéley, - dep arḳisiġa yandi. Bérip bayiḳi sanduḳ bilen başni atḳa artip keldi. Ḳaravullar buni körüp:

- Bu ḳimmiñ béşi? Biz bundaḳ başni körmigen iduḳ, - diyişti. Ular Ḫaldarni Göroġliniñ ḳéşiġa élip kélişti. Emir Göroġli buni körüp:

- Rehmet saña ey Ḫaldar, - didi. U yénidikilerge ḳarap:

- Ey pelvanlar, bu başni siler bilemsiler? Bu kimniñ béşi?!- dep soridi, turġanlarniñ hemmisi:

- Biz bilmeymiz, - dep cavap bérişti. Göroġli ularġa:

- Bu başni beg Havazḫanniñ çédiriġa élip bérip körsitiñlar!-didi. Beg Havazḫanniñ oñ yeniġa oḳ tekken idi, u, çédirda davalinip yatatti. Ḳaravullar Ḫaldardin başni élip kétip beg Havazḫanġa körsetti. Ular bilen bille Göroġlimu kelgen idi, beg Havazḫan Göroġli bilen başni körüp:

- Mubarek bolsun ey ata! Bu kalla Şaḫtar digenniñ béşi, - didi, Göroġli başliḳ hemmisi ḫoş bolup:

- Rehmet saña Ḫaldar palvan, bundin kéyin ḳandaḳ devlet ve rahet körsek bille köreyli ! – diyişti.

Ḫaldar palvan sanduḳnimu otturġa ḳoydi, sanduḳ éçildi, uniñ içédin 11 yaşliḳ bir ḳiz bala çiḳti:

- Vay dada! – dep çiḳti. U ḳizni bir çédirġa orunlaşturdi, Göroġli ve beg Havazḫanniñ leşkerliri bu işlardin rohlinip Şaḫtarniñ leşkerlirige şirdek hucum başlidi, ular bu hucumġa berdaşliḳ bérelmey şeherge ḳarap ḳaçti, Göroġliniñ leşkerliri ularniñ arḳisidin ḳaġlap bérip el bolġanlarni ḳoydi, ḳarşi çiḳḳanlarni öltürdi, şeherni élip butḫanilarni çaḳti, uniñ orniġa mektep – medris, mesçit bina ḳildurdi, naġra – kanay, sunay çaldurdi. Şeherge özige teve kişilerdin padişa ḳoydi, u yerde bir neççe kün yol yürüp, Ḫaldar palvanniñ çédiriġa yétip kelişti, Ḫaldar palvan Göroġliniñ aldini tosap attin çüşti.

- Bu méniñ makanim, bu yerde 5 – 6 kün aram élip andin mañsila!- dep çiñ turdi.

Göroġli maķul bolup, çédir barigahlirini şu yerge tikti, hemmisi öz çédirliriġa orunlaşti, Ḫaldar palvan ularġa ķoyni soyup, méhman ķildi, Ḫaldarniñ çédirida Aġa Yunusperi, Zeynepşaḫ ayim, Éliḫan, Nurḫan bar idi, Göroġli bu çédirġa kirip keldi, U, bu çédirda Aġa Yunusperi ve beg Havazḫanniñ balilirini körüp heyran ķaldi.

Aġa Yunusperi Göroġlini körüp yiġlidi, Göroġlini hicilliķ basti. Ḫaldar palvan Göroġliġa öziniñ Ehmedḫanni şeherge ķayturġanliġidin başlap bolup ötken işlarniñ hemmisini sözlep berdi.

Göroġli Ḫaldar pelvanniñ himmitige “Apirin” oķudi ve:

- Dunyada nime tapsaķ teñ körimiz! – didi, yéniraştin ķol bérişip, tuķķan boluşti. Ular bu yerde bir neççe kün turup aram alġandin kéyin ayallirini teḫti ravanġa olturġuzup şehri Çembilġe ķarap mañdi. Bir neççe kündin kiyin ular Çembilge yétip ķelişti.

Göroġliniñ saķ – salamet beg Havazḫan bilen yétip kelgenlikini añlap, şeher ahalisi aldiġa çiķti, Göroġli bilen beg Havazḫanni körüp ular:

- Harmañ törem! – diyişti.

Göroġli, beg Havazḫan öz teḫtige çiķip olturuşti. Göroġli taġisi Ehmedḫanġa kişi evetip uni zindandin aldurdi, Göroġli taġisiġa:

- Ey saķili aķirip dili aķarmiġan taġa, sen méniñ taġam bolup turuġluķ bu işlarni ķilişķa ķoluñ ķandaķ bardi? Ayallarġa, şu narside balilarġa içiñ aġrimidimu? Men ölüp ketsemġu ḫeyriyat, mana mundaķ tirik ķaytip kelsem yüzümge ķandaķ ķaraydiġanliġiñni, sözümge nime dep cavap beridiġanliġiñni oylapmu körmidiñmu? – dep soridi.

Appaķ saķal Ehmetḫan ķilmişiġa nadamet ķilip yerge ķarap olturdi.

Göroġli köpçilikke ķarap:

- Ey Şaḫzadiler, palvanlar, emirler, camaet, taġam Ehmedḫanniñ ķilmişiġa ķandaķ ķaraysiler, bu kişini nime ķilmak kérek?!- dep soridi.

Tacidar şaḫzadiler, orda ehli, camaet:

- Ey emir Göroġli, Ehmedḫan séniñ ḫotunuñġa ve kélin nevreñge ķandaķ capa salġan bolsa, buniñ özigimu şuni ķiliş lazim!- dep meslihet bérişti.

Göroġli taġisi Ehmedḫanni köpçilikniñ pikri boyiçe ḫotun balliri bilen ḳoşup, ḳaysi elge ve ḳaysi şeherge ketseñ ket. Künüñni al! – dep Çembildin heydep çiḳardi. Uniñ işi “Kişige sanisañ özige, ḳaşḳa sansañ közge” digendek aḫirlaşti.

Beg Havazḫan Çembilge kelgendin kéyin yurt içi şundak avat boldiki kişi kişige zulum kilmidi 40 miñ kişilik ḳoşun teyyarlidi. Uniñ her miñ kişisige bir tacidar şaḫzade yaki palvanni başliḳ ḳildi. İçi puşḳanda köñlini éçiş üçün bir meyḫana teyyarlidi. Herbi meşġulatlardin kéyin u yigitliri bilen şarap içer bolsa şu meyḫaniġa kéretti.

Meyḫana içige kirgen kişilerniñ şarap içédiġan vaḳtida riaye ḳilidiġan tertipliri bar idi. Mesileni yigitlerdin biresiniñ ḳolidin şarap ayiġi çüşüp ketidek bolsa yaki birer ḳetre mey yerge tamsa, meyḫanidikiler şu yigitni éyiplep, mesḫire ḳilatti. Bezilirini yerde olturġuzup ḳoyatti.

Bu yerdin orunsuz külüş, artuḳ birer éġiz söz ḳiliş çeklengen bolup éyip salinatti.

Bu yerge yiġilġan Ayḫan, Künḫan, Bulbulḫan, Çiñgizḫan, Yultuzḫan, Hesenḫan ḳatarliḳ barliḳ tacidarlarniñ hemmisi beg Havazḫanniñ aġziġa ḳarap olturatti. Ularniñ hemmisi uniñ sözige teşna idi. Şu seveptin Göroġli başliḳ 7 yaştin 70 yaşḳiçe kişilerniñ hemmisi beg Havazḫan heḳḳide yaḫşi tilek bilen dua ḳilatti. Hemmisi adimizat arisida vucutḳa kelgen mana şundaḳ pakize zatniñ behtini tileytti. 14 yil mana şundaḳ hatir cemlikte ötti. Beg Havazḫanniñ nami Göroġliniñkidekla alemge tarḳaldi.

Beg Havazḫan Çembilge sultan bolup ömrini ḫoşal – ḫoram ötküzdi. U 40 miñ yigitliri bilen kéçiliri ḫudaniñ ḳehridin ḳorḳup yiġlap taet – ibadet ḳilatti. Şu seveptin piri kamillar uniñġa nezer ḳilip turatti.

Emir Göroġli 120 yaşḳa kirdi. Uniñ nardek ḳeddi püküldi. Öz puştidin tamġan birer perzendiniñ yoḳluġidin köñli yérim bolup közidin yaş tökületti.

Bir künisi u Aġa Yunusperiniñ ḳeşiġa kirdi:

- Ey Aġa Yunusperi, siz öz iḫtiyariñiz bilen kélip méniñ emrimge çüşken idiñiz. Méniñ ömrüm aḫirlaşti. Yene bir – ikki yildin kiyin memnu bu pani dunyadin kétimen. Şu çaġda siz maña ḳandaḳ ḳarliḳ tutisiz ve nime dep yiġlaysiz? Men sizniñ şu çaġdiki yiġiñizni hazir öz ḳuluġum bilen añlap kétey, - didi.

U Aġa Yunusperiniñ oñ yéniġa ötüp ölüktek bolup yatti. Uniñ ḫotunliridin biri uniñ oñ yéniġa, yene biri çep yéniġa, üçünçi biri béşiġa kélip, Göroġliniñ yüzige kimḫaptin yupuḳ yapti. Çaçlirini yaydi. Her biri növet bilen tövendiki nezmini oḳudi:

Aġa Yunusperi:

10 yéşiñda ġarildiġan ġar idiñ,
30 yéşiñda Ésḳer taġda bar idiñ.
Köp düşmenge öç buluttek dar idiñ
Yéşiñ séniñ 120 ḳéridiñ,
Bulut çaynap muz pürkigen sultanim.

Gülnar peri:

Tulpariñni ġévġalarġa üġettiñ,
Dornanda piyas – arḳan sörettiñ.
Neyzeñ bilen ḳara teşni tevrettiñ,
Taşni talḳan ḳilġan séniñ ġeyritiñ,
Bulut çaynap muz pürkigen sultanim.

Misḳal peri:

Düşmenlerge tola ḳildiñ huruçni,
Meydanda Rustemdek ḳildiñ uruşni.
Yigitlerge berdiñ altun –kümüşni,
Ḳizil ḳanġa buyuduñ tilla ḳiliçni,
Düşmenlerni ḳirġin ḳilġan sultanim.

Aġa Yunusperi:

Bu bir söz, burundin ḳalġan misaldur,
40 ḫan birdek ḳendi eseldur.
İspati, Ḫaldar hemde Hesendur,
Yardek ġeyretlik erler temsildur,
Atam étip élip ḳaçḳan sultanim.

Gülnar peri:

Aldiñda çaldurduñ tilladin sazni,
Laçinġa aldurduñ ödek ve ġazni,
111 yaşḳa kirgen vaḳtiñda,
Ép keldiñ ḳassap oġli Havazni,
Botidek bozlutup ḳaçḳan sultanim.

Misḳal peri:

Buḫaraniñ bir tumani rigistani,
Taza mata keygen iken eristani.
Perzendiñ öyin körsem gülistani,
Özün sen Çembil belniñ beg sultani,
Dunyadin perzendisiz ötken sultanim.

Göroġli sultan ulardin bu sözlerni añlap:

- Barikalla, men silerdin meñgü razi. Her vaḳit méni siler şundaḳ sözler bilen eslep yiġliġaysizler, - dep ornidin turup meyḫaniġa yürüp ketti.

Hasenḫan bilen beg Havazḫan ikkisimu : “Atam anilirimizġa özini nime dep yiġlitar iken” dep uniñ arḳisidin kélip, sirtta turup ularniñ sözlirige ḳulaḳ salġan idi. Perizat aniliri Göroġliġa mersiye oḳup : “Dunyadin perzendsiz ötken sultanim” dep yiġliġanda ular bir cayida turalmay ḳaldi. Bu söz ularġa nahayiti ḳattiḳ tegdi. Ular : “Hey deriḫ! Kişiniñ yurtida sultan bolġiçe, özeñniñ yurtida ultañ bol! Digen söz rast iken. Biz can pida ḳip özimizni “Göroġliniñ oġli” disekmu, bular bizni perzendi ḳatarida körmeydiken.” diyişti. Köñli buzulup yiġlidi. Göroġliġa bilindürmey ularmu meyḫaniġa kirip kétişti. Göroġli meyḫaniġa bularniñ arḳisidin kirdi. U, bu yerde oġli beġ Havazni körüp:

- Kel oġlum Havazḫan, devri ġenimet, Yigitlerge öz ḳoluñ bilen şarap ḳoyup bergin! – didi.

Havazḫan ḫapiliġini bildürmey yiġitlerge mey ḳoyup bérivatḳanda bir ayaḳ ḳolidin yerge çüşüp ketti. Yigitler bir – birige ḳarişip:

- Biz şundaḳ ḳilsaḳ, beg Havazḫan üstimizdiki tonlirimiz, savutlirimizni saldurup élip bizni gunakar ḳilatti. Emdi özi bu işni sadir ḳildi. Göroġli, beg Havazḫanni bizge gunakar ḳilip bersun!- diyişti.

Emir Göroġli yigitlerniñ sözini añlidi. Ularġa ḳarap:

- Beg Havazḫanniñ gunahini nime bilen yuyuşini tileysizler, mana men ḳilip bérey ! – dep tövendiki saḳinamini oḳudi:

Çembilde men özem elge dadiḫan,
Ḳadir igem bendisige méhriban.

Otturiñizda bégiñiz hem töriñiz bar,
Gunakar boptu oġlum Havazẖan.

Kéçe – kündüz men aña boldum intizar,
Gunakar boluşta ayaķ sevepkar.
40 yolbars men éytayin silerge,
Tuyuķsiz boldi oġlum gunakar.

Ķatardiki ķuşlar bilen narimni,
Yüklep bérey nar üstige barimni.
Beg Havazdin ayimaymen malimni,
Tileñizler bérey ķolda barimni.

Baharda éçilġan ġunçe gülümni,
Töre ķildim Havazẖandek oġlumni.
Beg Havazdin ayimastin bérimen,
Tileñ mendin Çembil beldek élimni.

Ölmisun, yaẖşilar hergiz ölmisun,
Yaẖşi bende yamanliķni körmisun.
Göroġli der hazir bérey silerge,
Tileñ emdi yürek daġi ķalmisun.

Göroġliniñ oķuġan nezmisini yigitlerniñ hemmisi añlidi. Ular Göroġliġa:

- Ey sultanimiz, sizniñ hiç nersiñiz bizge kérek emes. Beg Havaz öz élidin kelgendin béri, özi bir yerge çiķmidi. Beg Havazẖanniñ ẖapiliġi ketsun disiñiz, siz uni tulpar leyliķirġa mindürüp, ķoliġa alġur şuñķardin birni ķonduruñ. Yéniġa tebli (dumbaķ) din birni baġlañ. U, çiķip bizge ödek kölidin şuñķariġa 9 ķatar ördek aldurup ekilip bersun!- didi. Emir Göroġli miraẖorini yéniġa ķiçķardi. Uniñġa:

- Sen beg Havazẖanġa tulparni toķup bergin! - dep bu nezmini oķudi:

Men éytayin sen añliġin bu gepni,
H̱udayim körsetsun dillardin dertni.

Havazẖan oġlum ovġa çiḳidu,
Miraoẖar élip kel şu tulpar atni.

Tulparimġa ẖuda bergen eḳilni,
U bilidu yaman adem peylini.
Yaraşḳidek sélip toḳu zerbapni,
Miraẖor toḳup kel şu tulpar atni.

Atḳa minip men ḳilġanmen evlikni,
Düşmenlerge körsetken men zorluḳni.

Yarişur salsañ mavut terlikni,
Miraẖor toḳup kel şu tulpar atni.

Göroġliġa ciġerni ẖuda berdi,
Devlitimde neççe eller kökerdi.
Yarişur toḳusañ tilla igerni,
Miraẖor toḳup kel şu tulpar atni.

Miraẖor bu nezmini añlap berip toḳḳuz yerdin éyil tartip tulparġa altun igerni toḳudi. Kuşḳininiñ üstige altundin dumbaḳ ḳoydi. Altun dumbaḳni ġancuġisiġa baġlidi, uni digendin artuḳ teyyarlap Göroġliniñ yéniġa élip keldi.

Emir Göroġli beg Havazẖanġa şaẖane ton keygüzdi, béşiġa altun tac keygüzdi. Tulparni yetilep kélip beg Havazni mindürdi. Kéyin balisiġa ḳarap bu nezmini oḳudi:

Közümge yaş élip ḳattiḳ ah urdum,
Beg oġlumni kamil pirġa tapşurdum.
Havaz oġlum yoluñ bolsun ẖan balam,
Men séni kelgiçe heḳḳe tapşurdum.

Bundin bérip ödek kölini közligin,
Şuñḳariñni ḳolġa alġin tézligin.

Erte ḳaytsañ çüş vaḳtida közligin,
Havaz oġlum séni heḳḳe tapşurdum.

Bir nesihet saña éytay emdi men,
Etrapimda yürer méniñ köp düşmen.
Körer közüm yalġuz balam sendursen,
Oġlumni, tulparimni heḳḳe tapşurdum.

Kim körinse uniñdin hal sorima,
Cénim balam el yoluni torima.
Yaşliḳ ḳilip ġeyritiñge ḳarima,
Cénim balam séni heḳḳe tapşurdum.

Şuñḳar digen ḳuşni kördüm dunyada,
At üstide hökmüm yürdi irade.
Eḳli bardur ademlerdin ziyade,
Cénim balam séni heḳḳe tapşurdum.

Yoluḳmiġin binamazniñ ḳeşiġa,
Şünḳariñni salma taġniñ téşiġa.
İgisiz dep urma tulpar béşiġa,
Tulparimni séni heḳḳe tapşurdum.

Ḳattiḳ ḳamça urma atniñ étige,
Ḳulaḳ salġin Göroġliniñ gépige.
Havaz oġlum mindiñ tulpar üstige,
Göroġli der séni heḳḳe tapşurdum.

Havazẖan Göroġli sultandin patihe élip tulparini mindi. Güldürlep yolġa çiḳip ödek kölige yétip bardi. Kölge ḳarap uyan béḳip – buyan béḳip altun dumbaḳni çaldi. Şuñḳarni ḳoyup berdi, çaşkaġiçe uniñ alġur şuñḳari toḳḳuz ḳatar ödek élip yénip keldi. Havazẖan ödeklerni yiġişturup çöl bilen Çembilge ḳarap mañdi. Yolda beg Havazni çilim humari tutti. Béşi aylinip mañalmidi. Bir döñniñ üstige çiḳip kariġan idi, közige

baġliḳ derehlik bir hoyla köründi. Tulpariniñ béşini şu terepke buridi. Uçḳur tulpar birdemdila u hoyliniñ aldiġa keldi. Bu hoyla Göroġli Çembildin ḳoġlap çiḳarġan taġisi Ehmedḫanniñ hoylisi idi. Yéḳin kélip ikki dervazini kördi. Uniñ biri çoñ yene biri kiçik idi. Busuġusi altundin idi, u çoñ dervazidin : “Bu kimniñ hoylisi?” dep soray didi, “Edepsizlik bolmisun” dep, arḳisiġa yandi, Kiçik dervazidin hoyliġa kirip “Çilim barmikin” dep bu nezmini oḳudi:

Astimda ġeyri étim yüz alvan,
Tilla ḳeliç béşimda taci hem ḳalḳan.
Ödek kölidin bolup keldim humari,
Göroġli oġlimen ismim Havazḫan.

Yaraşḳan zer kokulam taraymen,
Bu yerlerniñ oñ – soliġa ḳaraymen.
Ödek kölidin bolup keldi humari,
Bir çilimni şu hoylidin soraymen.

Baġ içide téz éçilġan gül barmu?
Bundin başḳa yene bunda el barmu?
Ödek kölidin bolup keldim humari,
Bir çilim béridiġam birer el barmu?

Bu sözlerni éytur bunda Havazḫan,
Ne ḳilsa ḳilidu yaratḳan mevlan.
Ödek kölidin bolup keldim ḫumari,
Savap üçün tépilarmu ḫalis bir insan.

Beg Havazniñ nezmisi tügişi bilen kiçik bir dervazidin bir kilinçek étilip çiḳti. Beg Havaz ḳarisa bu ḳiz ḳara közlük, şirin sözlük, kirpikige zulpa sürmisini sürgen, yüzi ḳuyaştek nurluḳ.

Bu çokanmu yügürüp çiḳipla beg Havazni kördi, ḳarisa bir nazinin berna yigit yalvurup çilim sorap turuptu. İkki meñzi yeñi pişḳan almidek, turuşi yaş balidek. Bu çokan beg Havazẖanniñ nurluk camalini körüp aşḳi biḳarar boldi. Özige özi : “Men buni birla körüp köygen ikenmen, cénimdinmu toyġan ikenmen, eger yarim bar disem ḳizil güldek körgen ikenmen, eyşi – işret ḳildim disem çüçeklerge çömgen ikenmen, ilaha méniñ şorum ḳurusun, malġa satḳan élim ve bérim ḳurusun, aġzi burni dumbaḳ érim ḳurusun, bundaḳ yigit bilen oynap külgen ḳizniñ dilida arman ḳalmas, her nime bolsa meyli bir – ikki éġiz sözlişip şikerdek tilidin behri alay dep bu nezmini oḳudi:

Yürükimde bardur méniñ ecep bir erman,
İş bolmas ḳudretlik heḳtin bi perman.
Méhman yigit ẖoş kélipsiz bu yerge,
Ḳulaḳ sélip añlañ buni bégican.

Ay yüzümge aççiḳlinip ḳarimañ,
Ḳehri biren kokulini tarimañ.
İziñizdin mendek ayim aylansun,
Çilim digen yoḳtur bizde sorimañ.

Bar bolġanda bérer idim ḳolumdin,
Çilim tépilmaydu uşbu élimdin.
Kokulañdin men aylinay bégican,
H̱oşal kélip ẖoşal ḳaytḳin yoluñdin.

Malaikiler tesvi okur béşi yoḳ,
Bizniñ elniñ çilim bilen işi yoḳ.
Kérek bolsa attin çüşkin bégican,
Saña ẖizmet ḳilidiġan kişi yoḳ

Sen bu yerde tursañ capa çékersen,
Men bilimen Göroġliġa nevkersen.

Saña ḫizmet ḳilidiġan kişi yoḳ,
Bu dergahḳa attin çüşüp kétersen.

Men aylinay, eytmiġan sözüm ḳaldimu?
Béşimġa hicranni igem saldimu?
Kérek bolsa attin çüşkin törican,
Çilim sorap nazuk biliñ taldi mu?

Bu söznmi añlap beg Havazḫan ḫapa boldi. Musapirliḳiġa ah urup étiniñ béşini ḳayturdi. Beg Havazḫan bilen sözleşken bu çokan Ehmedḫanniñ kélini idi. Ehmedḫanniñ bir ḳizi bar idi. Yéşi 15 te bolup su içse kaniyidin körünetti. Uniñ yüzi aydek çiraylik̡ idi, u, yeñgisiniñ beg Havazḫanġa éytḳan sözini añlidi. Bu ḳizniñ ismi Botaköz ayim idi. U yeñgisiniñ beg Havazġa çilim bermigenlikidin éçindi. Derhal ornidin turup altun çilimniñ seyḫanisige çoġ ḳoydi. Çoñ dervazidin ḳarap beg Havazni kördi. Yürikige ot tutaşti. Özini tutup élip:

- Kel törem ! – dep bu nezmini éytti:

Astiñizda bedri oynar 100 alvan,
Yarişiptu asḳan ḳiliç hem ḳalḳan.
Bedri atliḳ tebilvazliḳ can törem,
Çilem çekseñ bérey kelgin bégi can.

Men aylinay sendek yigit boyidin,
Kélip tutḳin tilla çilim tüvidin.
Sizni ey beg ḳaysi caydin soraymen,
Çilim sorisañ sora öziniñ cayidin.

Er yigit meydanni körse ḳaytalmas,
Nur körmigen evliyani tapalmas.
Çilim sorisañ sora öziñiñ cayidin,
Çilim digen bir yamandin tépilmas.

Yaman bilmes yaḫşilarniñ ḳedrini,
Çet caylar bilemdu taġniñ ḳedrini.

“Zer ḳedrini zerger biler” digendek,
Yaḫşi bilur yaḫşilarniñ ḳedrini.

Batur yigit meydan ara canlansun.
Ḫudaniñ düşmininiñ ḳoli baġlansun.
Çilim tartsañ béri kelgin bégican,
Kokulañdin mendek ayim aylansun.

Ḳiriḳ ḳiz içide men bir otaġa,
Keyginim yipektur altun ḳadaġa.
Çilim çekseñ hazir kelgin can törem,
Boyiñġa mendek corañ sadiġa.

Beg Havazḫan bu sözlerni añlap étiniñ béşini ḳayturdi, altun çilimni tartip ḫumaridin çiḳmaḳçi bolup arḳisiġa yandi. Uniñ közi Botaköz ayimġa çüşişi bilen heyran boldi. Uniñ aldida çilimni tutup ḳarañġu kéçini öziniñ camali bilen yurutḳidek çirayliḳ ḳiz turatti. Beg Havazḫan uniñ boyini, camalini özige munasip körüp:

- Ey ḳiz öz ḳoliñiz bilen maña bir çilim sélip bériñ! – didi.

Bataköz ayim at üstidiki bu yigitniñ ḳeddi – ḳamitige ḳayil boldi. Sözi şikerdek, ġurulay köz kélişken yigitniñ öziniñ ḳolidin çilim çékişke mayil ikenligini bilip eḳli béşidin uçti, beg Havazniñ közidin bir ot çiḳip uniñ pütün ezayiġa tarḳidi. Beg Havazḫan ḳizġa:

- Siz bu baġniñ güli, bu yerni yaḫşi bilisiz, kim yaḫşi, kim yaman unimu bilsiz, - dep çaḳçaḳ – mutayipe arilaş bu nezmini oḳudi:

Beg Havaz:

Aşḳan yérim Esḳer taġi bélidek,
Ḳuş salġinim bal ödekniñ kölidek.
Musapirmen bu yerlerni bilmeymen,
Bu hoylilar ḳaysi şaḫniñ élidek.

Bota köz:

Kelgen yoluñ katta karvan yolidek,

Seyretkiniñ bal ödekniñ kölidek.
Méniñ étim Botaközdur sorisañ,
Bu hoylilar Eḫmed serdar élidek.

Beg Havaz:

Su yéyilsa igiz taġlar nem bolur,
Sendek ayim bu yerlerde kem bolur.
Evvel sorap andin biley men buni,
Ehmed serdar digen adem kim bolur?

Botaköz:

Béşidadur ikki zerlik çipasi,
Uni sorisañ muşu elniñ aġasi.
40 miñ öylük bunda bizge ḳaraydu.
Uniñ özi Göroġliniñ taġasi.

Beg Havaz:

Bir yaḫşiniñ sözini sen sözleysen,
Candin éziz belki ikki közisen.
Emdi soray sen özeñniñ zatini,
Bu caylarda ḳaysi şaḫniñ ḳizisen.

Bataköz:

Sözlise aġzida şirin sözimen,
Körüp turġan belki ikki közimen.
Méniñ ismim Botaközdur sorisañ,
Neslim sorisañ Ehmed serdar ḳizimen.

Beg Havaz:

Tutiyadek iziñni eyleyin tavap,
Séniñdek yaḫşini söymeklik savap.
Yalġuzmu sen yariñ barmu Bataköz?
Bu sözümge hem uyalmay ber cavap.

Bata köz:

Bir yar izlep kéçe – kündüz intizarmen,
Ni seveptin tehḳiḳ eylep soraysen?
Atam bermes sendek yaḫşi beglerge,
Halim sorisañ hazir özem yalġuzmen.

Begi Havaz:

Éytḳan sözge yaḫşi kişi könermu?
Atañ cahil yaḫşi sözge kirermu?
Boyuñġa beraver altun – zer bersem,
Séni maña Ehmed Serdar bérermu?

Bota köz:

Méniñ atam dunya malin oylimas,
Dunya sözin hergiz esla sözlimes.
Kimla kelse tigin obdan soraydu,
Esli zatliḳ bolmisa ḳobul eylimes.

Beg Havaz:

Mal bérimen tirikmen saña élimdin,
Ölmisem ḳuçay ġunçe béliñdin.
Ḫumar boldum séniñ aydek yüzünge,
Bir kélip çilim bergin çikey ḳoluñdin.

Bota köz:

Özeñ kimsen mal yiġarsen élimdin,
Yoluvçisen çiḳarmiġin yolumdin.
Tézraḳ ketkin emdi bu yerde turmay,
Yürgin ketkin çilim çektiñ ḳolumdin.

Beg Havaz:

Yiġarmen bérip Türkmen élimni,
Rast éytḳin canim aldiñ dilimdin.
Maña köñül bérersenmu Botaköz,
Tarta tarta sözle emdi tiliñni.

Bota köz:

Oylisam sen özeñ baġri dağlisen,
Canu – diliñdin birisige özeñ bağlisen.
Sendek berna bizniñ elde yoḳ idi,
Çembil belde ḳaysi begniñ oğlisen?

Beg Havaz:

Baharda éçilġan bağniñ gülimen,
Sözler bolsam el aġziniñ sözimen.
Eslim sorisañ méniñ étim beg Havaz,
Özem sorisañ Göroġli beg oğlimen.

Bota köz:

İşitkenmen bağlarniñ ḳizil güli sen,
Hala hazir balisizniñ oğlisen.
Rastimni éytay saña men emdi,
Aççiğlisam bir baytalniñ oğlisen

Beg Havaz:

Botaközder bildim séniñ özeñni,
Aççiğlisam oyudurmen közüñni.
Tiliñni tartivraḳ sözle Botaköz,
Ölmisem alurmen séniñ özüñni.

Bota köz:

Yürgen yoluñ Esḳer taġniñ béli dep,
Çembilge ḳariġan Yavmet éli dep.
Men dimidim, yurt éytidu senlerni,
Havaz, Hesen Göroġliniñ “ḳuli ” dep.

Beg Havaz:

Érisun taġlar kari érisun,
Her bende alġini bilen ḫorusun.
Ḳul bolsammu eger séni almisam,
Çembil belde Havaz étim ḳurusun.

Botaköz:

Yaḫşi yigit sözle verdiñ tazima,
Ayimiġin bu sözümge ḳarima.
Turna bunda emdi ketkin bedirek ḳul,
Ḳoluñdin kelgenni ḳilġin ayima.

Beg Havaz:

Taza çölde hérip éçip ḳalmisam,
Çembilge barġanda ġevġa salmisem.
Beg Havazḫan digen étim ḳurisun.
Éregeştim emdi séni almisam.

Botaköz:

Almidek éçilġan yüzüm neḳşidek,
Çéçek bergen sazendiler baḫşidek.
Sendek ḳulġa tekkinimçe ey Havaz,
Ḳadaḳ bolup ölginim niñ yaḫşidek.

Beg Havaz:

Bundin bérip yene ḳaytip kelmisem,
Ehvaliñni andin yene körmisem.
Çembil belde yigit étim ḳurisun,
Yigitlerge çilim salġuç ḳilmisam.

Botaköz:

Bir – bir añlap Botaközniñ tilini,
Seyri ḳildiñ tek Yavmet élini.
Göroġliniñ öz balisi bolġanda,
Tiliginiñçe bérer mendek ḳizini.

Beg Havaz bilen Ehmed serdarniñ ḳizi Botaköz mana şundaḳ tene éytişip tegişip ḳaldi. Beg Havaz ḳizniñ sözini ḳattiḳ ḫar élip közige yaş aldi. U, özige – özi: “Hey

deriḫ! Kişiniñ yurtida sultan bolġiçe özeñniñ yurtida ultan bolġan yaḫşi iken. Men özemni Göroġliniñ oġli diginim bilen özgiler méni Göroġliniñ ḳuli deydiken. Men yurtumda hiç kişige muhtac emes idim. Ḫunḫar şaḫniñ etivarliḳ méḫrimi idim. Bu yerde men uniñdin yaḫşiraḳ mertivide bolsammu, kişiler haman maña yaman köz bilen ḳarap yaman nam bilen ataydiken. Bu yerde turġiçe öz yurtumġa kétey" dep bir ikki saydin aşti. Bara – bara uniñ köñlide sevri- taḳet tuyguliri oyġandi. U: "Bu iş maña lazim emes iken. Méniñ bu yerde bu ḳiz bilen mundaḳ sözleşkinimni 40 miñ yigit nedin bilsun? Barçisi beg Havazḫan namert iken. Göroġliniñ tulparini minip uni aldap ḳeçip ketti dep malamet ḳilur. Men undaḳ malametni esla kötirelmeymen. Eñ yaḫşisi men bu yerdin ḳaytip Çembilge baray. Göroġliġa Ehmed serdarniñ ḳizini maña élip bergin dey. Élip berse berdi, bermise gunani Göroġliġa artip ḳoyup andin men öz yurtumġa ḳaytip kétey. U çaġda hiç kim méni malamet ḳilmadu. Eger Göroġli Botaközni élip berse, béşiġa ḳara ḳalpaḳ, üstige ḳara boyaḳ mata, ayiġiġa çoruḳ keygüzüp yigitlerge çilim salġuçi ḳilay" dep köñli yérim halda Çembilge karap mañdi. Uniñ közidin aḳḳan yaş tulparniñ yayliġa toḫtimay çüşüp turatti.

Şu küni namazdigergiçe u Çembilge ḳaytmidi. Göroġli sultan ve uniñ yigitliri Çembilniñ dervazisiġa çiḳip uni kütken idi. Beg Havazḫan kelmigendin kéyin ular ordisiġa yandi. Aġa Yunusperi başliḳ uniñ aniliri Zeynepşaḫ ayimni élip orda sépiliniñ küngirisidin uniñ yoliġa ḳaridi. Göroġli namazdiger bolġanda yigitlirige ḳarap bu nezmini oḳudi:

Ödek köli Çembil bilen birumit,
40 yigit meḳsidimni sen işit.
Çaşka bilen kelmekçédi beg Havaz,
Nime boldi kelmes kozam, hey işit.

Yetmidi maña şu dem bir ölüm,
Beg Havaz idi méniñ can dilim.
Körermenmu ḳarañni bir ḳurġuyum,
Nime boldi kelmes ḳozam sen işit.

Hicran oti yürek baġrim daġlatti,

Cudaliḳ azavi belni baġlatti.
Séġindurup méni tola yiġlatti,
Nime boldi kelmes ḳozam sen işit.

Beg Havazḫan igiz taġdin aştimu?
Düşmen körüp eḳilliri şaştimu?
Yaki uniñ mingen éti ḳaçtimu?
Nime boldi kelmes ḳozam, sen işit.

Yaḫşi ümit Göroġliniñ sözliri,
Tépilmaydu Havazḫanniñ izliri.
Ya tegdimu bir yamanniñ közliri,
Nime boldi kelmes ḳozam sen işit.

Göroġli nezmisini tügitip turatti. Yiraḳtin beg Havazḫanniñ ḳarisi köründi, yéḳin kelgende beg Ḫavazḫanniñ köñliniñ biaramliġi bilindi. Uniñ közidin hélimu tamçe – tamçe yaş üzülmey tulparniñ yaylisiġa çüşüp turatti. U, yétip kelgende hemme yigitler uniñ aldiġa çiḳip atliridin çüşüp salam ḳildi ve:

- Harmañ törem! – dep ehval soridi. Beg Havaz ularniñ hiç ḳaysisiġa cavap bermidi. Göroġli Sultan uniñ aldiġa kélip:

- Ey oġlum, nime seveptin şunçe kéçikip ḳaldiñ?! – dep bu nezmini oḳudi:

Béġim içre taze gülüm,
Sözlisem sen méniñ tilim.
Belki méniñ canu dilim,
Nimige yiġlap kelmidiñ?

Beg Havaz:

Düşmenlerni eynek ettim,
Yürer yolni men terk etdim.
Meyḫanidin yolġa çiḳip,
Yol aylinip emdi keldim.

Göroġli:

Añla méniñ éytķan sözüm,
Sen- sen méniñ körer közüm.
Belki tiḫi ķizil yüzüm,
Nime boldi sen kelmidiñ?

Beg Havaz:

Ara çölde hérip ķaldim,
Taġu – taşni men ķopardim.
Ödek digen kölge bardim,
Yol aylinip emdi keldim?

Göroġli:

Sen irursen ķen navatim,
Sen bilendur bar hayatim.
Hem perzendim ķol ķanatim,
Nimige yiġlap kelmidiñ?

Beg Havaz:

Şundaķ teķdir işliri,
Köründi közge çüşliri.

Yoķken ödek kuşliri,
Şuña aylinip emdi keldim.

Göroġli:

İziñdin dil şatlansun,
Düşmen ķoli bağlansun.
Sendin atañ aylansun,
Nimige yiġlap kelmidin?

Beg Havaz:

Atni çaptim çeppige,
Yügürüp çiķtim töpige.
Közüm çüşti bir öyge,

Uyan bérip emdi keldim.

Göroġli beg Havazġa ķarap:

- Ey oġlum! Sen yoķilañ baḫanilarni dep rast sözni démeyvatisen! Rastiñni éytķin, nime üçün şunçe yiġlidiñ? Men hayat men, méniñ zamanemde saña kimdin bundaķ éġir elem yetti?- dep soridi.

Beg Havazḫan béşidin ötken veķelerni bir –birlep bayan ķiliş üçün bu nezmini oķudi:

Aķ yüzümge örlidi sepkil bilen ḫal,
Ķolumġa ķuş aldim éti zerin bal.
Körginimni bir – birlep bayan eyleyin,
Ķiblegahim bu sözümge ķulaķ sal.

Rehmi eyligin közdin aķķan yéşimġa,
Sansiz sevda çüşti méniñ béşimġa.
Musapirliķ éti ķurusun atacan,
Ni yamanlar ķelip ketti ķéşimġa

Yürigimni musapirliķ éti ķurusun atacan,
Hicran – elem méni bozek çaġlidi.

Ğéripliķniñ éti ķurusun ķibligah,
Nakeslerniñ yaman sözi ķalmidi.

Ğeyritimni yanduruşķa urundi,
Bizdek begler yaman sözdin ķurundi,
Ödek köldin ķaytar çaġda can ata,
Baġliķ hoyla közümge gül köründi.

Ķandaķ ķilay yürügümde derdim köp,
Bu dertlerni éytivermek emes ḫop.
Ğezep bilen yétip bardim u yerge,
Her kim bolsa birer çilim soray dep.

İşik oldi ķatar – ķatar anarken,
Tügiliri şunçilik köp hem narken.
Bérip idim çilim tartip kétey dep,
Taġañ Ehmed Serdar ķizi bar iken.

Keygini gülgündür ecep ķirmizi,
İsmiken Botaköz taġañniñ ķizi.
Yürigimge otni saldi neķilay?
Köydürüp öltürdi şu ķizniñ sözi.

Tene ķildi éytķinimni bilsun dep,
Yene didi : “balisizniñ oġlisen” dep.
Öltürdi, köydürdi şu ķizniñ sözi,
Aḫir didi: “Bir baytalniñ ķuli”dep.

Bu sözlerge mendek oġluñ ölmidi,
Yürigige ot tutaşti, bilmidi.
Cavap bergin ata emdi kéteymen,
Çembil belde “ķul” at siñdi, bolmidi.

Havazḫan éytidu emdi bu sözni,
Eylidi musapir teķdirmu bizni.
Yigitlerge çilim salġuç ķilaymen,
Eger ép berseñ ata şu ķizni.

Beg Havazniñ béyiti tügigendin kéyin Göroġli:

- Ey balam, Sen ġem ķilma, héliġu bir Ehmed serdarniñ ķizi iken, 9 Ehmed serdarniñ ķizi bolsimu saña sadiġa ! – didi.

Beg Havazḫan:

- Rehmet himmitiñge ata! – didi.

Göroġli:

- Oġlum, sen ġerezsiz halda méniñ ķéşimdila tursañ hemme nerse séniñ. Men séniñdin hiç nersini ayimaymen!- dep Havazẖanni meyẖaniġa buyridi.

Özi Çembilniñ naġraẖanisiġa çiķip naġra çaldurup kanay – sunay tartķuzdi.

Göroġliġa her ķaçan ķoşun kérek bolsa şundaķ ķilatti, Çembilniñ ahalisi uniñ aldiġa yiġilip:

- Sultanimiz Göroġli, biz naġra – kanay, sunayne avazini añlap séniñ aldiñġa kelduķ. Sen nime meķsette bizlerni çillidiñ. éytķin añlayli!- didi.

Göroġli öziniñ meķsidini ularġa çüşendürüş üçün bu nezmini oķudi:

Göroġli der : “Añlañ méniñ sözümni,
Perzent üçün sarġayturmañ yüzümni.
Emdi sizge men éytayin i begler,
Hikayet eyleyin Havaz oġlumni.

Havaz oġlum zeher kélin körüptu,
Soġuķ yarġa ķattiķ köñül bériptu.
Batur oġlum ödek kölge barġanda,
Ehmed serdar taġam ķizin körüptu.

Ķulaķ séliñ Göroġliniñ sözige,
Men çüşendim beg Havazniñ közige.

Ehmed taġam ķizini u, körgende,
Aşiķ bolup köyüp ķaptu özige.

Şuniñ üçün men bélimni baġlidim,
Yéşim bilen ķara yerni nemlidim.
Toķsen miñ beg ben éytayin silerge,
Hemmiñizni serdarġa elçi eyleyin.

Biliñ bügün Göroġliniñ sözini,
Bir neççiler tapalmaydu izini.

Hemmiñizni bügün elçi eylidim,
Taġam bersun beg Havazġa ķizini.

Duşmenlerni ayaķ – asti eylisun,
Ķanatimni ḫan tümenge baġlisun.
Serdar bersun beg Havazġa ķizini,
Mali kérekmu? Özi teyin eylisun.

Sorisa bérey ķatar – ķatar narimni,
Nar üstige yüklep bérey barimni.
Ehmed serdar mal sorisa ey begler,
Bériñizlar miñlap – miñlap barini.

Göroġli der bilursizler étimni,
Pelek buzdi méniñ köñül şadimni.
Egerde mal kérek bolsa taġamġa,
Baş atķa bérey yalġuz atimni.”.

Göroġliniñ béyiti tügidi. Şu yerge yiġilġa 90 miñ begniñ hiç biridin sada çiķmidi. Çünki aķsaķAllar Barmayli” dise, Göroġliniñ ġezep ķilişidin endişe ķilatti. “Barayli” dise Ehmed serdardin ķorķatti. Yaşlar işniñ épini bilmeytti. Şu yerdiki beglerniñ içide Baķi bay digen bir bovay bar idi. U, beglerge ķarap:

- Göroġliniñ sözige cavap bermemsizler? – dep soridi. Ularniñ biri:

- Biz nime diyişni bilmey ķalduķ!- didi. Baķi bay:

- Siler méniñ sözümge kirseñlar, menla cavap béray!- dep Göroġliġa ķarap bu nezmini oķudi:

Baķi bay aķsaķal diyişer méni,
Sarġayturmañ méniñ ķizil yüzümni.
Toķsen miñ beg cavap ber dep ķoymidi,
Sizmu añlañ méniñ éytķan sözümni.

Ğérip ķilip sarġayturmañ yüzümni,
Ada ķilimen beş vaķitliķ perzimni.
Şerti şüki köñliñge éġir almisañ,
Men sözleyin tiñla méniñ erzimni.

Çin erler körelmeydu yüzini,
Tapalmaydu belki uniñ özini.
Méni diseñ begliriñni evetme,
Evetkenġe taġañ bermes ķizini.

Zorluķ ķilsañ kim kélidu éliñge,
Altun kemer yarişurmu béliñge.
Berseñ bergin birer destek éliñge,
Ķizini bermes bir baytalliķ ķuluñġa.

Baķi bay aķsaķal sözini tügetti. Barçe begler orunliridin turup:

- Ey Baķi bay, sen yaḫşi sözni éyttiñ, rast sözni éyttiñ! – didi. Baķi bay:

- Bunçilik sözni éytmay bolamdu!? – dep öz yoliġa ketti.

Göroġliniñ beglirige aççiġi keldi, buruti şaptek bolup titridi. Közliri piyalidek bolup paķiridi.

“Hey deriḫ! Bular méniñ ķériġinimni bilip, hemmisi bu iştin baş tartti, yaş çaġlirimda şundaķ ķilişsa hemmisiniñ edivini berettim” dep asta – asta ménip meyḫaniġa kirdi. Beg Havazḫanmu bu işlardin ḫeverdar idi. Yigitliriniñ hemmisini meyḫaniġa élip kirip şarap bilen mes ķilip yiķitip taşlidi. Beg Havazḫan altun ayaķķa mey ķoyup Göroġliniñ aldiġa keldi. Uniñġa şarapni tutup turup bu nezmini oķudi:

Mingen étim yüz çapar,
Oñ yanda toķķuz tumar.
Ķolumdin alġin ayaķ,
Ata azraķ bas humar,
Ata saña alla yar.

Ölmigin sen uzaḳ yaşa,
Tulparni min ḳil tamaşa.
Bir ḳoluñġa medet,
Birige al altun kasa,
Alla bolsun saña yar.

Şirin candin keçsiñiz,
Kipen tonni piçsiñiz.
Düşmen béşi aylandi,
Bir ayaḳ şarap içsiñiz,
Keibem, Alla bolsun yar.

Béşimizda bar malamet,
Dostlar bari salamet.
Bu éziz can siz bizge,
Bir neççe kün amanet,
Alla bolsun saña yar.

Köz yéşim tizilġandur,
Yürigim ézilgendur.
Tuz – nisivem şu künde,
Çembildin üzülgendur,
Alla bolsun saña yar.

Uluġ atam ḫoş emdi,
Közdin aḳti yaş emdi.
Aman bolġin körüşkiçe,
Cénim ata ḫoş emdi,
Alla bolsun saña yar.

Taci gülni teriymiz,
Zerge ḳélin oraymiz.

Aman bolġin can ata,
Ķiyamette körişimiz,
Alla bolsun saña yar.

Bu zaman şundaķ zaman,
Béşimġa çüşti tuman.
Ğérip ata körgiçe,
Öz teḫtiñde bol aman,
Keibem, Alla saña yar.

Beg Havazḫan bu sözlerni éytip altun ayaķni şarap bilen yerge ķoydi. Meyḫanidin çiķip atḫaniġa kirdi. Ķarisa Göroġliniñ atliri oynap turuptu, ularniñ biri tulpar, biri ġeyri, biri mecnun kök. Beg Havaz ḫiyalida özige özi: “Bu tulpar Göroġliniñ éti hem devliti, hem perzendi ve hem ķol ķaniti. Buni minip ketsem Göroġliġa düşmenlik ķilġan bolimen” didi. Aḫiri kélip Mecnun kökni mingen idi köñli buzuldi. Çembil şehriniñ sirtiġa çiķmay turupla atniñ yayliġa uniñ köz yéşi töküldi. Çembil ehli, ödek köli. Çoñiçik yaranliri bilen ġayibane ḫoşluşup, töginiñ botisidek bozlap turup bu nezmini oķudi:

Baharda açilur Çembilniñ güli,
Zaġliri uçidu ķonsa bulbuli.
Aman bolġin yene ķaytip kelgiçe,
Şadi – horam yürgen Çembilniñ éli.

Baharda éçilur baġniñ ķirmizi,
Zimistan kétip keldi baharniñ özi.
Aman bolġin yene ķaytip kelgiçe,
Devran sürgen Çembilniñ şehri.

Köydürdi dilimni Botaköz tili,
Yürekni tilidu hicraniniñ téġi.

Aman bolġin ķaytip kélip körgiçe,
Devranlar sürgen Çembilniñ éli.

Dilimġa çüşüptür hicranniñ déġi,
Yürigim örtendi ayriliş çéġi.
Aman bolġin ķiyamette körermiz,
Oynap külüp bille ösken Çembilniñ güli.

Yaẖşi ķal men ötken Esķerniñ béli,
Körüner yiraķtin nörkerniñ çöli.
Aman bolġin séni ķayta körgiçe,
Ķuş sélip oyniġan ödekniñ köli.

Köyginimdin aķidu közümniñ yeşi,
Allaniñ rehmiti ademniñ béşi.
Aman bolsañ ķiyamette körermiz,
Kökürüp ösken Çembilniñ yaġiçi.

Ezeldin şu iken teķdirniñ işi,
Ni künler körer ölmigen kişi.
Göroġli oyġansa salam éytiñlar,
Béşimdin uçti Çembilniñ ķuşi.

Baġ arilap taza gülni puraymiz,
Gül sulsa, hédini ķaydin soraymiz.

Bolġin aman ösken yurtum Çembil bel,
Alla yar, ẖoş, ķiyamette körermiz.

Yurt élimdin ayrilip boldum ẖari- zar,
Ne ķilsa ķudretlik heķte iẖtiyar.
Aman bolsaķ ķiyamette körermiz,
Ehli ẖelķim saña alla bolsun yar.

Havaz der, nale ķildim zarizar,
Hiç bendide yoķtur zadi iḫtiyar.
Körüşkiçe ehli helķim ḫoş emdi,
Ata ķorġan Gürcistanda turġum bar.

Beg Havazḫan yuķuridiki sözlerni éytip, el bilen ġayibane ḫoşlaşti, vidalaşti. Yolġa çiķip kétivatatti, şu çaġda Aġa Yunusperi, Misķal peri, Gülnar peri başliķ 40 tacidarniñ ḫotunliri baġ seylisige çiķti. Bir kénizek Beġ Havazḫanniñ tavuşini añlap, igizdin uni kördi. U Aġa Yunusperige:

- Ḫan ayim koçiġa ķarañ. Beg Havazḫan nale ķilip yiġlap kétivatidu, - didi. Aġa Yunusperi kénizekniñ ķéşiġa kélip Beg Havazni kördi. Özini uniñ aldiġa atti. Aġa Yunusperi uniñ yüzüdiki yaşni sürtip “oġlum!” dep turup bu nezmini oķudi:

Béġim güllep tergenlirim gül bolsun,
Mendek anañ culaviñda ķul bolsun.
Közümniñ nuri köñlüm ķuviti,
Çembilniñ arslani balam yol bolsun!

Séni körmey sarġaydi – soldi çirayim,
Sen özeñ közümniñ nuri çiraġim.
Gül boyiñdin men aylinay çiraġim,
Çembilniñ arslani balam yol bolsun!

Añliġin can ķozam méniñ sözümni,
Yoluñġa béġişlay ikki közümni.

Ķeddiñdin aylinay can törem ķozam,
Çembilniñ arslani ķozam yol bolsun.

Sendin ayrilġiçe tileymen ölüm,
Ḫazan bolup solaşsun éçilġan gülüm.

Ķozamsen méniñki asayiş kolum,
Çembilniñ ķulani balam yol bolsun!

Tilla kemer bilen belni baġlitip,
Piraķ ati bilen dilni daġlitip.
Ķériġanda Göroġlini yiġlitip,
Ķeyerge yol saldiñ, törem yol bolsun!

- digen idi, beg Havazẖan Aġa Yunusperiniñ sözini añlap anisiniñ boynini ķuçaġlidi, özini tutalmay yiġlidi.

Aġa Yunusperi bu nezmini oķudi:

Aķ yüzüñge yarişur ikki ẖal,
Ķoluñġa ķuş aldiñ éti Zerrin bal.
Yene saña bir söz éytay beg Havaz,
Emdi balam bu sözümge ķulaķ sal.

Sen ketseñ bu şeher matem ķilmasmu?
Méniñdek anañ yiġlap ķalmasmu?
Bu Çembilniñ bir igisi sen idiñ?
Sen ketseñ bu şeher veyran bolmasmu?

Derdiñ bilen bu dunyadin menmu ötermen,
Hicriñda her küni ķanlar yutarmen.
Çembildin sen ketseñ añla beg Havaz,
Menmu hem birdemmu turmay kétermen.

Tilda bar yaẖşi er bendiniñ nami,
Yigirmebeş miñ ademniñ mali hem cani.
Sen kéter bolsañ Çembil buzulur,
Oyla balam kimge bolur ular vabali.

Telim alġin Aġa Yunus sözidin,

Ķisise bolar ķanlar töker közidin,
Ķaytar bolsañ botam zarlap – bozilar,
Ķorķmasmu sen Göroġliniñ sözidin.

Beg Havazẖan bu sizni añlap anisiniñ béşidin aylinip boyniġa ésilip közidin yaş töküp turup, bu nezmini éytti:

Veyrane köñlüm ķaynap cuş urdi,
İrenler şerbetni içti nuş ķildi.
Körermenmu Çembil benli yene ķaytip,
Ta körgünçe cénim anam ẖoş emdi.

Çembildin çiķmayla köñlüm bozuldi,
Tuz nesivim Çembil beldin üzüldi.
Aman bolġin ana ķaytip kelgiçe,
Ķayta baştin yene köñlüm bozuldi.

İş bolmas ķudretlik heķtin biperman,
Bendide yoķtur zerriçe derman.
Razi bolġin maña bergen tuzuñġa,
Sen maña candin eziz ana can.

Ecel yétip mendek ķozañ ölmidi,
Çaplaşķan “ķul” étim, zadi ķalmidi.
Göroġli “oġli” disem yatlar “ķul” dédi.
Ketmisem Çembildin zadi bolmidi.

Sil boldi yürirdi-elemde,
Tüzelse séġindim, ķéni balam -de.

Göroġli yétip ķaldi unda meslikte,
Oyġanġanda can atamġa salam –de.

Havazẖan der bu işlar teḳdirniñ işi,
Yalġuzmen yénimda yoḳtur héç kişi.
Aman bolġin cénim ana sen özeñ,
Andin söñre yigitlerniñ kurbéşi.

Andin beg Havazẖan boz ḳarçuġidek Mecnun kökniñ üstige irġip mindi. Anisi bilen ẖoşlişip kétidiġan boldi.

Aġa Yunus peri, yigitlerniñ ayalliri hemmisi beg Havazẖanġa haza tutup zar – zar yiġlap, beg Havazẖanniñ ketkenlikini éytiş üçün emir Göroġliniñ ḳéşiġa kelse. U meyẖanida yigitliri bilen bihuş halda yétiptu. Bular emir Göroġlini bu halda körüp ḳesirge ḳaytip kétişti.

Emir Göroġli üç kündin kéyin huşiġa keldi. U sürüştürüp Havazẖanniñ yoḳliġini bildi. Havazẖanniñ öz yurtiġa ḳaytip ketkenligi Göroġliġa ḳettiḳ tuyuldi. Uniñ yürekliri örtendi. U, nahayiti ẖapa halda Aġa Yunus periniñ ordisiġa kirdi. Ḳarisa Aġa Yunus peri ḳanatlirini teñşep – türep kuhiḳap téġiġa uçuşḳa teyyarliḳ ḳilivétiptu. Aġa Yunus peri Göroġliniñ kirgenligini körüp beg Havazẖanniñ ketkenlikini bayan ḳilip bu nezmini oḳudi:

Uçḳur idiñ ḳanitiñdin ayrildiñ,
Yügrük idiñ büyük yerge tireldiñ.
Arman bilen ḳaldiñ emdi Göroġli,
Söyünüşlük beg Havazdin ayrildiñ.

Ada bolmas içiñdiki bu derdiñ,
Arman bilen sundi küçlük ḳanitiñ,
İgisiz ḳalġandur Çembil elliri,
Yurt igisi beg Havazdin ayrildiñ.

Éytiversem ḳaynap taşar piġanim,
Köyginimdin sarġaydiler siyaḳim.
Oylisam yoḳ emdi Havaz çiraġim,
Közüm nuri çiraġiñdin ayrildiñ.

Siġdurmidi düşmenliriñ özini,
Añlimidiñ uniñ éytḳan sözini.
Tapalmaysen emdi basḳan izini,
Dürri - göher, marcaniñdin ayrildiñ.

Uniñ derdi bilen baġriñ daġlinip,
Haza tutup ḳara belvaġ baġlinip.
“Vay balam” dep ḳara tutup yiġlişip,
Köñül ḫuşi ḳaçuġañdin ayrildiñ.

Göroġli Aġa Yunus peridin bu sözlerni añlap közige ḳarañġuluḳ tiḳildi. Kéyin özini oñşap Aġa Yunus periġe ḳarap bu nezmini oḳudi:

Közdin yaşlar éḳip sel boldi,
Düşmen kelse Çembil belge el boldi.
Beg Havazḫan ketken bolsa Çembildin,
El yurtumdin amet kétip çöl boldi.

Yürügimge çüşti Havazḫan derdi,
Ah... disem çiḳidu içimdin oti.
Havazḫanniñ ketkini eger rast bolsa,
Ḳuridi deñla Çembilniñ yurti.

Basalmidim düşmenlerniñ tilini,
Sunduruşti neyleyin badam gülini.
Havaz balam ketken bolsa Çembildin,
Ot aldi diseñçu Çembil élini.

Yiġlatti méniñdek perzentke zarni,
Perzent üçün berdim nomus hem arni.
Ketken bolsa beg Havazḫan Çembildin,

Yav éliptu emdi bunda barini.

Her bir sözüñ séniñ maña misli bal,
Sen bolġandiñ maña daim mahisal.
El- yurtum parçisini yav aldi,
Emdi saña bir söz éytay ķulaķ sal.

Ķériġanda közüm yéşi köl bolsun,
Dert üstige dert ķoşulup köp bolsun.
Havaz balam ketken bolsa öyige,
Emdi saña Aġa Yunus yol bolsun.

Yürmek bolup baş közüñni tüzitip,
Men çiķķiçe beg Havazni uzitip.
Aġa Yunus peri saña yol bolsun,
Uçmaķ bolsañ ķanitiñni tüzitip.

Göroġli der közde yéşim ķuridi,
Çembil belniñ atisi bar ölmidi.
Havaz kétip öz yurtiġa barġandu,
Aġa Yunus sendin ümid sulmidi.

Aġa Yunus peri Göroġlidin bu sözlerni añlap köñli buzuldi. Göroġliniñ sözi uniñġa ķattiķ tuyuldi. Şuniñ üçün u, Göroġliġa ķarap: “Bir perzendiñniñ yoķliġi bilen yurt buzuldi, demsen? ” dep bu nezmini oķudi:

Musapirmen yürek baġrimni ortidi daġ,
Nege barsam saña keldi matemlik çaġ.
Añliġin sözümni bir – bir éytayin,
Havaz idi Göroġli maña nur çiraġ.

İşidin köptur Aġa Yunus gunahi,
Şu yurtta sen özeñ elniñ panahi.

Tirik bolġandin kéyin adem ölürler,
Ḳulaḳ sélip añliġin Çembilniñ şaḫi.

Közümdin aḳidu méniñ ḳizil ḳan,
Çiḳmisa nilac ténimdiki can.
Bundin kétip niçük yürey dunyada,
Söyünçem idi méniñ beg Havaz.

Ḫanisen Göroġli Çembil éliniñ,
Aġzida şéker bar navat tiliniñ.
Bilmesmusen Göroġli ḫan hélihem,
Havazi ketti Çembil bel éliniñ.

Bir söz bilen ketti Havaz élidin,
Sözleşkili şeherlikler içédin.
Havaz idi Çembil belniñ sultani,
Bir armanda ketti bu el yéridin.

Çapalmidi arġimaḳniñ şoḳliri,
Yiġidin biliner derdim köpligi.
Éḫ Göroġli yoḳtur séniñ saḳliġiñ,
Şundaḳ bolur bir baliniñ yoḳliġi.

Oylisañ bu dunya barçisi pani,
Béşiñni kötergin Çembil sultani.
Beg Havazdin ayrilip ḳalduḳ biz,
Ne köz bilen biz körermiz dunyani.

Göroġli Aġa Yunus peridin bu sözlerni añlap yolvastek iñridi. Hiç kişi bilen arilaşmay, sözleşmey meyḫaniġa kirip ketti. Beg Havazḫanniñ 40miñ yigiti heḳtaalaġa yiġlap:

- Ḫudaya bizlerge beg Havazni körsetkin!- diyişti.

Emdi sözni beg Havazdin añlayli:

Beg Havazḫan zar – zar yiġlap mecnun kökke mindi, “Ana yurtum sen nede?!” dep bu nezmini oḳudi:

Közümdin aḳḳini ḳizil ḳan,
İgimiz bizgidur méhriban.
Körmek bolup Ḫunḫar élini,
Mañdi bu yerdin Havazḫan,

Dunyani basidu sevliti,
Yurtiġa taralġan heyviti.
Astida bardur mecnun kök éti,
Mañdi yurtiġa Havazḫan.

Sirini éytmidi kişiġe,
Çiḳti Bedbehtniñ deştige.
Düşmenler kelmidi ḳéşiġa,
Mañdi yurtiġa Havazḫan.

Ezeldin şundaḳ teḳdirniñ işi,
Bir yerge barmiġi, yénip kelmişi.
Boynida bar altun kéliçi,
Ésip yürdi uni Havazḫan.

Gah yürer asta – asta,
Havazniñ köñli ḫeste.
Bedbeḫt çöli çebdeste,
Mañmaḳta Havazḫan yolida.

Öziniñ élini istidi,
Uniñki ġeyriti ḳistidi.

Göroġlini yolda eslidi,
Méniverdi kéñ dalada Havazḫan.

Keygini güldek bolup yanatti,
Mecnun kök atni minetti.
Gürcistanġa ķarap mañatti,
Şirdek bolup gükirep Havazẖan.

Ara çölde özi yalġuz,
Bir hil yürdi tüpmü – tüz.
Capa çekti kéçe – kündüz,
Köp yol basti Havazẖan.

Ötti çépip teñ dolani,
Kördi taġdin darani
Gürcistan ķarasini,
Kördi ķabil Havazẖan.

Tehsin Havaz işiġa,
Tilla taci béşida.
Keldi Gürcistan ķéşiġa,
Namazşamda Havazẖan

Beg Havazẖan kéçe – kündüz yol yürüp, Mecnun kök digen atni çapturdi, at astilap ķalsa saġrisiġa ķamça urup turdi. Şundaķ ménip sekkiz kün digende Görücistan şehrige yétip keldi. Dervaziġa ķarap hiçbir ademniñ ķarisini körmidi. Birer canliķ nersimu uniñ közige çéliķmidi. Dervazilerniñ hemmisige ķara baġlanġan.

Beg Havaz öz – özige : “Men ketkendin kéyin bu şeherde çoñ özgürüş bolġan aẖşaydu. Ķara baġliġiniġa ķariġanda éhtimal yéķin arida bu şeherniñ padişaẖimu ölgen bolsa kérek, yaki başķa birer sevep barmikin?!...” digen oy bilen dervaziġa yéķin keldi. Dervazivenni ķiçķirip “dervazañni açķin!” didi ve bu nezmini oķudi:

Yétilekte ķatar narmu sen?
Körüşke intizarmu sen?
Men musapir bu yerge,

Dervazivenler barmu sen?

Heves ķildim men teripni,
Tal – tal örigen zulpini,
He ķur béşiler ertiraķ,
Éçiñ dervaze ķulupini.

Çöllerde étim bille men,
Şeherni niçük bilimen.
Aç dervaza ķulupini,
Yavmet élidin kélimen.

Mecnun kök dep étim bar,
Beg Havaz dep ismim bar.
Çembil beldin kélurmen,
Ḫunḫar Şaḫķa ḫétim bar.

Tökülür közümniñ yéşi,
Basķinim Bedbehtniñ deşti
Derhal dervaza ķulupini,
Açķin bova ķur béşi.
Men yiġlidim zar – zar,
Ķudriti heķte ihtiyar.
Yiraķ yoldin keldim men,
Şeherni körmekke intizar.

Ķizil güller terimen,
Şaḫiñġa cavap bérimen.
Dervazañni aç begler,
Şeher içige kirimen.

Yigirme beş yéşim bar,
Közüm saña intizar.

Aç dervaza ḳulupni,
Ḫunḫar şaḫḳa sözüm bar.

Beg Havazniñ sözini añlap ḳur béşiler dervazini açti, çiḳip ḳarisa bir bala şeherge ḳarap turġan. Goyaki uniñ hösni ḳaranġu tünni munevver ḳilip yorutḳudek nurluḳ, ikki kokulisi uniñ hösnige bekmu yaraşḳan, körgenler eḳlidin azġidek, şékerdek tilini añliġanlar baldek şérin tuyġuġa bérilip ketkidek, almidek meñzini körgenler uniñġa telmurup ḳarap turġidek bir bala idi. Ular bu yigitni körüp öziniñ eḳli – huşini yoḳatḳanliġidin beg Havazni tunimidi, ḳur béşiler bir – birige:

- Barikalla teñriniñ ḳudritige, dunyada mundaḳmu körkemlik, ḫuşḫoy, ḫuş süret oġulmu bolidiken, Ḫunḫar şaḫ Havazḫandin ayrilip ḳalġan on töt yildin béri kéçe – kündüz “Vay Havaz”dep hiç kişi bilen kari yoḳ yatidu, bu balini şuniñ yéniġa élip barayli, - dep beg Havazḫanni élip méñişti.

Ḳur béşiler, Havazḫanni taşḳirida ḳoyup özi padişaḫniñ aldiġa kirişti, şaḫḳa salam bérip bu nezmini oḳudi:

Hicranda sarġayġan méniñ yüzüm bar,
Bendidurmen bir teñrige ḳerzim bar.
Ḫunḫar şaḫim ḳulaḳ salġin sözümge,
Emdi saña bir – bir éytar erzim bar.

Ḫizmet ḳilip sizdin yigen tuzum bar,
Havaz dep sarġayġan ḳizil yüzüm bar.
Ḳulaḳ salġin sözlirimge emdi sen,
Saña éytar ecep yaḫşi sözüm bar.

U kéliptu Esḳer taġniñ ḳiridin,
Tuz yep ösüp Göroġliniñ ḳolidin.
Bu sözümge ḳulaḳ salġin Ḫunḫar şaḫ,
Bir oġul kéliptu Yavmet élidin.

Astida Mecnun kök digen éti bar,

Men añlidim Türkmendek zati bar.
Uniñ özi elçi bolup ép kelgen,
Saña ḫasla uniñ meḫpi héti bar.

Pişaniside bardur uniñ devliti,
Rustemdek turidu şanu – şevkiti.
Aldiñġa kelgende andin körersen,
Beg Havazdin on hesse köp sevliti.

Özi bir yaş bala sözi bek tülki,
Béşida bardur torġayi börki.
İşinersen közüñ bilen körgende,
Havazdin artuġraḳ uniñki körki.

Ḫizmitiñge kélur şaḫlar piyade,
Bir şuñḳardur unuñ özi ḳiyade.
İşigiñge kélip turar u oġlan,
Sopiliġi beg Havazdin ziyade.

Ḫunḫar şaḫ ḳur béşidikilerniñ sözini añliġandin kéyin, “Bu, balini körey” dep beg Havazniñ yéniġa çiḳti.

Beg Havazniñ çirayi Çembil belge kelgendin kéyin neççe hesse körkemleşken idi. Şundaḳ bolsimu Ḫunḫar şaḫ beg Havazni körüpla tonudi. Adiġa yügürüp bérip ḳuçaḳlişip körüşti, pişanisige, yüzlirige söydi, “Emdi ölsem arminim yok...” dep bu nezmini oḳudi:

Ey yaranlar 10 yil köyginim azmu?
Ḳolumdiki ḳarçuġam bilmidim bazmu?
Oñummudu, çüşümmidu, bilmeymen,
Ḳaçurġan yalġuzum uşbu Havazmu?

Méniñ mundaḳ yatḳinimni biliptur,
Yaratḳinim bizge rehme ḳiliptur.

Hemmeñ turup salam bergin yaranlar,
Ḳaçurġan şuñḳarim, ḳozam kéliptur.

Séniñ üçün közlerimdin aḳti ḳan,
Çiḳmaḳ bolup tevrengendi tendin can.
Kokulañdin mendek atañ sadiġa,
İsen – aman keldiñmu sen Havazẖan.

Éytar bolsañ çiḳar sözler tiliñdin,
Tapalmidim istep séniñ hiliñdin.
10 yil boldi sen ketkili Çembilge,
Sadiġañ bolay men ẖipçe béliñdin.

Er yigit meydan içide sinalsun,
İlaha düşmenniñ ḳoli baġlansun.
İsen – aman képsen bunda çiraġim,
Aḳ yüzüñdin mendek atañ aylansun.

Béşimġa alġinim altundin çaġi,
Bedirge ḳatḳinim altundin taġi.
Gül béşiñdin men aylinay çiraġim,
Dal boyuñġa mendek atañ sadiġa.

Sen östürgin emdi taza gülümni,
Séniñ derdiñ maña ḳildi zulumni.
Aylinay boyuñdin beg Havaz,
Saña berdim Gürücistan élimni.

Depter bilen bérey nisip – teẖtimni,
Pelekke yetküzgin alġan rehtimni.
Kiyik közlük, şérin sözlük beg Havaz,
İge bolġin bérey tilla teẖtimni.

Körer kün bolar iken séniñ boyuñni,
Maña éytķin içiñdiki oyuñni.
İge bolġin Gürücistanġa Havazẖan,
Ḫoşluġumdin ķilay séniñ toyuñni.

Ḫunẖar der yetti kökke piġanim,
Derdiñdin ķuriġan tende dermanim.
Şükri lilla emdi kördüm yüzüñni,
Emdi ölsem yoķtur armanim.

Ḫunẖar şaẖ nezmisini tügitip altun teẖtini, yurtini, ġezinisidiki hemme barliġini beg Havazẖanġa béġişlidi. Hökümet tamġisini bériştin burun beg Havazẖanġa 40 kéçe – kündüz toy tartip tamaşa ķilip ķol ķoşturdi ve:

- Ey padişaẖi alem! Men bu yurttin çiķip ketkili on töt yildin aşti, atamniñ vapat bolġinini Çembilde añliġan idim, şu çaġda şu yerde patihe ķilġan, emma bu yerde nariside siñlim ve méhriban anam ķalġan, ular: “Méni kéliptu” dep añlap yolumġa intizar, emdi maña cavap bersiñiz, menmu ularni körüp ẖatircem bolup kelsem, didi.

Ḫunẖar şaẖ:

- Ey beg Havazẖan oġlum! Aziraķ sevri ķil! Birer saettin kéyin bérip kélisen, sen yaş turup elge baş bolduñ, méniñ soraydiġan bir neççe sualim bar, uni soray, bilginiñçe cavap bergin!- didi.

Beg Havazẖan:

- Ḫop şaẖim! – dep cavap berdi. Ḫunẖar Şaẖ sualini tövendiki nezme bilen bayan ķildi:

Emdi saña söz éytayin yüz elvan,
Ademniñ yaẖşisini ķeyerde kördüñ?
Sualimġa cavap bergin Havazẖan,
Ademniñ tolġinini nelerde kördüñ?

Yer yüzini bir – bir körüp ķéridiñ,
Ellerde musapir bolup köp yürdüñ.

Evelķi sualim budur Havazḫan,
Atniñ yaḫşisini nelerde kördüñ.

Yürügümde ķoyduñ sonsiz köp elem,
Elem bilen zar eylidim sübhi dem.
İkkinçi sualim budur can balam,
Yurtniñ yaḫşisini nelerde kördüñ.

Beg bolġan beg Havaz Çembil élide,
Tuz yep östüñ Göroġliniñ ķolida.
Her bir immet bir peyġamber dinida,
Dinniñ yaḫşisini nelerde kördün?

Köñülni beg Havaz saña béreyin,
Her nerse déseñ men sözge kireyin.
Tötinçi sualni sendin sorayin,
Yigitniñ palvanini nelerde kördüñ?

Bu sözlerni éytur saña Şaḫi Ḫunḫar,
Kéçe – kündüz boldum saña intizar.
Beşinçi sualim oġlum saña bar.
Elniñ yaḫşisini nelerde kördün?

Ḫunḫar şaḫniñ sualini añliġandin kéyin beg Havazḫan Çembil belde körgen bilgenlirini birmu bir uniñġa bayan ķilip kélip bu nezmini oķudi:

Dunyaniñ yüzini bir – bir ķédirdim,
Çembil bel élide ḫan bolup yürdüm.
Körginimni bir – bir éytay Ḫunḫar şaḫ,
Ademniñ yaḫşisini Çembilde kördüm.

Bir – birile oynap külüp yüridu,
Tilla iger at üstiġe minidu.

Ödek ḳuşin ḳuşḳa ḳuşlap alidu,
Atniñ yaḫşisini Çembilde kördüm.

Havazḫanġa melum hazir bilidu,
Gürücistanniñ töt teripini bilidu.
Atlarniñ bari aciz kélidu,
Atniñ ḳorḳḳinini silerde kördüm.

Yigitliri şirin candin kéçidu,
Ḳizil baştin adem élip ḳaçidu.
Su orniġa Yézit ḳéni içidu,
Yigitniñ palvanini Çembilde kördüm.

Yéġa kelse her terepke ḳaçidu,
Yéġa kelse köz yéşini tökidu.
Ğazat bolsa buluñlarġa ḳaçidu,
Ademniñ ḳorḳḳinini sizlerde kördüm.

Tebil digen ḳuş uçadur ḳiyada,
Şaḫler körse bulur uni piyade.
Ğazatliri Rustemdinmu ziyade,
Yigitniñ öskinini Çembilde kördüm.

Ḳara ḳuşi daim yürer ḳiyada,
Eḳli emes bir – biridin ziyade.
Yürüşliri daim yürgen piyade,
Yigitlerniñ dötlirini bunda kördüm.

Éytḳan sözni şaḫim özi bilidu,
Ğazat ḳilsa ḳizilbaşni ḳiridu.

Seher turup bir Ḫudaġa yiġlaydu,
Dinniñ yaḫşisini Çembilde kördüm.

Köp kiyinip emdi boldum ada dep,
Bir canni aña bolsun pida dep.
Bir yaġaçni tutup élip ḫuda dep,
Butḳa çoḳunġanni silerde kördüm.

Bir terepte tekke Yavmet éli bar,
Bir yanda ödek digen köli bar.
Er yigitniñ ġunçe levlik gülini,
Yigitniñ arslanini Çembilde kördüm.

Beg Havazḫan sözüni tamamliġan idi, barçeniñ yaḫşisini Çembilde kördüm diginige Ḫunḫar şaḫniñ aççiġi keldi, közliri kasidek, burutliri şaptek, aġzi kona ḳapaḳtek boldi.

- Havazḫan Göroġliniñ diniġa kirip kétiptu, ḳéni callat barmu sen?!- dep vaḳiridi. Kéyin bu nezmini oḳudi:

Kéter boldi yürügimdin şadilar,
Ne sevdaġa çüşer adem zadiler.
Men bu sözni emdi sizge éytayin,
Bunda kéliñ kur béşi, callatlar.

Göroġli diniġa Havaz kiriptu,
Çembil belge yaman köñül bériptu.
Kéliñlar mirġezepler, callatlar,
Havaz oġlan cansiz bolup kéliptu.
Beg Havazġa bilmigenni bildürüñ,
Teḫti bilen yürek baġrin tilduruñ,
Havaz cansiz bolup kelgen ikenler,
Ey callatlar beg Havazni öltürüñ.

Ḳobul ḳilmañ közidin aḳḳan yéşini,
Ḳarġa, ḳuzġun yisun uniñ göşini.

Dar tüvige élip bériñ callatlar,
Çamġur beşidek éliñ uniñ béşini.

Rehme eylimeñ Havazḫanniñ yéşiġa,
Hiç kişini yolatmañlar ḳéşiġa.
Özi bunda cansiz bolup kéliptu,
Hemra ḳilip ḳoymañ uniñ ḳeşiġa.

İkki közi tolsun lalidek yaşḳa,
U kéliptu Esḳer belliridin aşa.
Havazḫanni derhal darġa ésinlar,
Dala körsun bügün rastin tamaşa.

Beg Havazḫanniñ yéniġa öziniñ ḳulaḳ burnini özi késip yeydiġan rehimsiz callattin yüzi hasirap yétip keldi. Uniñ boyniġa arḳan sélip, dar tüvige sörep élip mañdi.

Beg Havazḫanniñ anisi ve siñlisi bu ḫḫeverni añlap derhal ularniñ aldiġa yétip keldi. Beg Havazniñ anisi biçere Gül ayim:

- Vay balam! – dep callatlarniñ ḳoliġa yamaşti ve atta kélivatḳan callatlarniñ sergerdisige ḳarap bu nezmini oḳup yiġlidi:

Ey yaranlar ḳulaḳ séliñ sözümge,
Ḳan – yaş toldi emdi méniñ közümge.
Ḫunḫar şaḫḳa ne bolġandur yaranlar,
Munçe azam körsitidu ḳozamġa.

Kim işiner emrdi séniñ tiliñġa,
Ḳéliçiñni şaraḳlitip béliñde.
Men sorayin sizdin éziz yaranlar,
Havaz ḳozamni dep kelgen éliñge.

Béşim ḳatti hicranu – ġemde,
Men bilen körüşelmey barar elemde.
Beglerge ne bolġan éziz yarenler,

Men çidap turmaymen balamġa hemde.

Havazdek béşimġa salma ķehriñni,
Ecdirhadek çapma aña zehriñni.
Uniñ tonin bériñ yarenler,
Havaz oġlum ne dep kördi şehriñni.

Kişi ķorķar ecel kelse Ezraildin,
Ni dep keldiñ Göroġliniñ élidin.
Barçe begler kirip éytķin şaḫiñġa,
Keçsun uniñ bir ķuşuķ ķénidin.

Baharda éçilar taza bir güldi,
Tili uniñ gül aşiġi bulbuldi.
Öz yurtum dep kelgen iken beg Havaz,
Havazni öltürüp ḫan ne nep aldi?

Gül ayimniñ béyiti tügişi bilen begler otturisida kéñeş başlandi. Ular:

- Bu Havazḫandek kélişken oġul dunyada ikkinçi törelmeydu, buni öltürgendin kéyin ḫan puşayman ķilidu. U çaġda bizmu yerge ķarap ķalimiz. Eñ yaḫşisi hazir biz, uniñ ölüm gunahini ḫandin tilep zindanġa salayli, U ķiriķ küngiçe öz dinidin ķaytip Ḫunḫarniñ diniġa kirse ḫeyriyat. Eger, dindin yanmisa öz gunahi özige. Şu çaġda öltürsekmu kéçikmeymiz, - diyişti.

Ularniñ hemmisi şu pikirge kirgendin kéyin, beg Havazniñ ḫunini şaḫtin sorap, dar astidin ķayturup kélip, zindanġa saldi.

Her küni erte – aḫşimi serkerdiler növet bilen uniñ ķeşiġa kirip nesihet ķilişti. Beg Havaz ularniñ söz ve nesihetlirini ret ķildi. Bu ehval 7 yaştin 70 yaşķiçe kişilerge melum bolup ķaldi. Şu halda aridin 32 kün ötti. Beg Havazniñ Balayim isimlik siñlisi bar idi. U, akamni bir körsem dep zindan béşiġa kélip yiġlap turup bu nezmini oķudi:

Yoruķ dunyani körüşke zardursen!
Kéçe – kündüz belki intizardursen.

Men bir körgili keldim ķéşiñġa,
Çar tégide yalġuz akam barmusen?

Heķtaalla aman ķilsun céniñni,
Tilep aldi ķizil başlar ķéniñni.
Men béşiñġa kélip séni soraymen,
Tirik bolsañ maña éytķin gépiñni.

Yaş güdekler oķur ziru – zeverni,
Ustazlar alur ķolġa teberni.
Çar tégide ġérip akam barmu sen?
Tirik bolsañ maña bergin ḫeverni.

Séniñ derdiñ yürügimni tüzlidi,
İntizar bop izliriñni izlidi.
Anisidin ayrilġan botidek bolup,
Anam tinmay “ Vay balam!”dep yiġlidi.

Derdiñ bilen ési kétip yiķildi,
“Vay ķozam” dep seçin yéyip yiġlidi.
Séġinġandin séni eslep can aka,
Kéçe- kündüz séni heķtin tilidi.

Ķulaķ salġin men eyligen nédaġa,
Bir cénimni saña ķilay sadaġa.
Ğérip anañ “Vay balam!” dep tinmayin
Séni tilep yiġlidi ķadir ḫudaġa.

Balayim der: “Köndüm teķdir işige,
Bek éçindim éçilmiġan gülige.
Nime ķilduķ ḫudaġa biçare sorluķ,
Séni saldi ķara ķuduķ zindan içige.”

Beg Havazẖan zindan ḳuduḳniñ içide yétip siñlisi Balayimniñ oḳuġan nezmisini añlidi. Köñli buzulup közidin munçaḳtek yaş ketti. Beg Havazẖan yiġlap turup bu nezmini oḳudi:

Nale ḳildim bende boldum ẖudaġa,
Bu canimni köp köydürme sadaġa.
Menmu saña siñlim bir söz éytayin,
Köz yéşiñdin mendek akañ sadaġa.

Mert yigitler meydan ara tallansun,
İlaha düşmenniñ ḳoli baġlansun.
Yiġlimigin “akacan” dep Balayim,
Köz yéşiñdin mendek akañ aylansun.

Uruşḳa minginim ciren ḳizildi,
Tiriklerdek yürelmesmiz biz emdi.
“Cinim akam” dep tökme hergiz yéşiñni,
Sözüñ añlap méniñ köñlüm buzuldi.

Bu işlar hemmisi allaniñ işi,
Teḳpdirni özgertip kételmes kişi.
“Akam” dep yiġlima siñlim Balayim,
Örtidi içimni közüñniñ yéşi.

Éytiversem eske çüşer siyaḳim,
Avalḳidek emes méniñ hayatim,
Bügün keldiñ kéyin yene kelmessen,
Aylinay köz yéşiñdin méniñ çiraġim.

Yürügimni tildi düşmen, Balayim,
Ata ḳilġay yaẖşiliḳni ẖudayim.
Bügün keldiñ kéyin belki kelmessin,
Ḳedimiñdin men aylinay Balayim.

Bu düşmenler zorluġini bildürur,
Almas bilen yürek baġrim tildurur.
Bügün keldiñ kéyin hergiz kelmigin,
Ḳizilbaşlar séni körse öltürür.

Mollilar tutidu düvet – ḳelemni,
Yürügimge saldiler daġu – elemni.
Körişimiz, körmeymiz hem yene,
Ğérip miskin anamġa éyt salamni.

Körelmidim unuñ nurluḳ yüzini,
Ḳulaḳta tutmidim şéker sözini.
Balayim sen animizġa salam de,
Aḳliyalmidim maña bergen tuzini.

Kéçe – kündüz yiġlap ḳalur ah urur,
Arman bilen ḳanatliri ḳayrulur.
Salam digin Balayim can anamġa,
Sekkiz kündin kéyin anam ayrilur.

Yaḫşi bala bolur ata destide,
Şayatunlar er yigitniñ ḳestide.
Nésip bolsa bir körersen akañni,
Sekkiz kündin kéyin darniñ astida.

Ödek kölge salġan idim ḳuşumni,
Kéçirgeysiz ḫuda ḫata işimni.
Tiriklikte biz birlikte yürmiduḳ,
Ta körgiçe siñlim ġérip ḳozamni.

Méniñ béşim ḳaldi sansiz tumanda,
Ḫudayim saḳlisun bizni caḫanda.

Aman bolġin yene ķayta körgünçe,
Körüşmeklik bizge irur gumanda.

Havazẖan der men yiġlaymen zar – zar,
Ne ķilsa ķilidu ķudretlik Ceppar.
Aman bolġin ķiyamette körüşeyli,
Körüşkiçe siñlim bolsun Alla yar.

Balayim akisi beg Havazẖanniñ oķuġan nezmisini añlidi, botidek bozlidi, akisi bilen vedalişip öz öyige ķaytti. Beg Havazẖan zindanda yolvastek iñridi, baġri ézildi, köñli buzuldi, bu dunyaniñ vapasizliġidin zarlinip yatti. Emdi sözni emir Göroġlidin añlayli:

Göroġli beg Havazẖan ketkendin kéyin, 40 tacidarliri ve öz tevesidiki yigitliri bilen keñ – küşade sözleşmidi. Uniñ hicran derdi bilen aridin ikki ay ötti.

Göroġli öz kişilirige:

- Oġlum beg Havazẖan ketkendin béri, hemmimizniñ dimi içimizge çüşüp ketti. Ķaçanġiçe şundaķ buruẖtum bolup yürüymiz. Ötken iş emdi orniġa kelmeydu. Hemmimiz ödek kölige bérip ķuş sélip köñlimizni éçip kéleyli,- didi ve bu nezmini oķudi:

Padişaẖlar sözi namert dep éytma,
Baturlardin namert olurler sovġa.
Bir sözüm bar béşiñizni kötürüñ,
Barçiñizlar miniñ emdi beygi atķa.

Sirliriñni éytmiġin yigitler yatķa,
Éytsañlar ķoyidu aẖir uyatķa.
Turuñlar yigitler emdi miniñlar,
Şikarġa rastlinip arġimaķ atķa.

Dost dimiñiz öyiñizge kelgenlerni,
Cigirim dimiñiz yaẖşi körgenlerni.

Alalisañlar arġimaḳḳa derhal toḳuñlar,
Yigitlirim emdi tilla igerni.

Éytḳan sözüm hemme elge yéyildi,
Ḳiliġimni dost – düşmenlirim bildi.
İgerniñ üstige mehkem çétiñlar,
Yipektin toḳulġan yumşaḳ éyilni.

Kéçe – kündüz ḳiliñizler erlikni,
Düşmenlerge körsitiñlar mertlikni.
Mingende yarişur ḫanlar, yigitler,
Atḳa séliñlar altun terlikni.

Postun ḳoyuñ orġimaḳniñ bélige,
Körüneyli Çembil belniñ élige.
Yigitlirim teyyarlinip, atlinip,
Yüriñizler emdi ödek kölige.

Añliñizler Göroġliniñ sözini,
Heḳlidiñiz mendek erniñ tuzuni.
Turiñizlar ödek kölge barayli,
Körüş üçün beg Havazniñ izini.

Bu sözlerni añlap hemmiliri atliriġa minişti. Çembil belniñ dervazisidin çiḳip, ödek kölini ḳararlap mañdi. Ödek kölige bérip beg Harazḫan yürgen yerlerni kördi, ularniñ köñli buzuldi, her ḳaysisi her yerlerde olturup beg Havazni eslidi. Keçte Çembil belge ḳaytip kélivétip, yolda birmunçe sodigerlerge yoluḳti.

Göroġli:

- Çaḳḳanraḳ yürüñlar, yigitler! Karvanlarġa yéteylik, ulardin beg Havazniñ ḫevirini sorap köreyli, Havazḫanniñ ḫevirini añlayli!- didi.

Ular sodigerlerge yétip kelgende Göroġli ularġa ḳarap bu nezmini oḳudi:

Göroġli dep bizni artuķ bilersiz,
Bizler bilen köplep söhbet ķilarsiz.
Men soraymen emdi sizdin yaranlar,
Sodigerler ķeyerdin kélersiz?

Söz añlayli sodigerler tilidin,
Azap körüp keldim Bedbeẖt çölidin.
Sizdin soray éniķ éytiñ karvanlar,
Sizler éytiñ ķaysi şaẖniñ élidin.

Ķen, şékerdin artuķ méniñ sözüm bar,
Yoluñlarġa telmürgen ikki közüm bar.
Bilsiñizler ẖerer bériñ yaranlar,
Sizlerdin bir soraydiġan sözüm bar.

Ey karvanlar iştiñizlar bu zarim,
Havaz idi ceñde méniñ madarim.
Bilsiñiz bir ẖever andin éytiñiz,
Arman bilen ķaçurdummen şuñķarim.

Mendek begniñ idi umut ķolida,
At izi körduñmu Bedbeẖt çölide.
Ara – ura düşmenlerniñ tilidin,
Bir şuñķar uçurdum Çembil bélide.

Yéteklep ķatar – ķatar ötkenler narmu,
Narlarniñ üstige artķan talķanmu?
Beg Havaz yene devran sürey dep,
Çin köñlini Ḫunẖar şaẖķa bérip ķalġanmu?

“Ah balam” dep men ķilurmen ah vah,
Ḫudayim bergendur men ķulġa yene.
Havazẖan Ḫunẖar şaẖķa barġandin kéyin,

Ḫunḫar şaḫ ḳedinastek kütkenmiş yene.

Karvan béşi emir Göroġliniñ sözini añlap, körgenlirini uniñġa bayan ḳilip bu nezmini oḳudi:

Oylisaḳ bu dunya barçisi pani,
Allaniñ ilkide ademniñ cani.
Körginimni bir – bir bayan eyleyin,
Ḳulaḳ sal, añla Çembilniñ ḫani.

Balilar oḳuydu ziru – zeberni,
Hemra eylidim yaru – cigerni.
Körginimni saña bayan eyleyin,
Ḳulaḳ sal, añla Çembil sultani.

Bu dunya mal – mülkini azraḳ yiġ emdi,
Ni ellerdin yiḳḳiniñ ḳalidu emdi.
Havazniñ ḫevirini bir – birlep éytay,
Ḳozañ bundin Gürûcistanġa barġandi.

İrenlik balasi türpi alamet,
Yaḫşilarni yaman ḳilur malamet.
Körginimni sizge bayan eyleyin,
Ḳozañ bar ésen – aman salamet.

Men éytayin Çembil emdi ḳaldi – de,
Köp sevdalar ḫapiliḳni saldi de.
Gürûcistanġa Havaz béripla,
Ḳedimḳidek boldi şaḫniñ aldida.

Havazḫanni ular ḳedimḳidek kördi,
Ḳiriḳ kün toy ḳildi, elge aş berdi.
Toy ötüp bolġan Ḫunḫar digen şaḫ,
El yurtniñ yaḫşisini uniñdin sordi.

Baġlardiki güllerniñ ḫili ḳandaḳ dep,
Yaş bolsañmu köp yerlerni kördüñ dep.
Yigit bilen dinniñ yaḫşisini,
Sordi Ḫunḫar şaḫ ḳayda kördüñ dep.

Ḳedimḳi kişiler yaḫşi biler ismimni,
Şadu – ḫoram ötkezgensen küniñni.
Çépip Havaz ḳiliçiñni sergerdar,
Köp maḫtidi Havaz mezhep diniñni.

Arḳiġa örigen zerlik toḳidi,
Havazniñ sözige Ḫunḫar toḫtidi.
Yigit bilen diniñni köp teriplep,
Ḫunḫar şaḫḳa diniñni yaḫşi mahtidi.

Köp düşmenni dimidi artiñdin,
Bir söz bilen Havaz ketti yurtiñdin.
Ğayibane Ḫunḫar şaḫeriñ aldida,
Ḳiliçlerni köplep urdi sirtiñdin.

Havazḫanni Ḫunḫar Şaḫ “teḳdirlidi,”
Aḫiri ḳol, ayiġini baġlatḳuzdi.
Ḳiliçiñni köplep çapḳan sirtiñdin,
Havazḫanni Ḫunḫar zindan eylidi.

Ḳulaḳ sélip añla éytḳan sözümni,
Uyularmen körsem şehla közüñni.
Öltürmek bolġandi 40 künde,
Diginidin ḳaytmisa Havaz ḳozuñni.

Havaz balañ yatar zindan içide,
Yiġlap yeter künde kündüz – kéçide,

Havazẖan tutḳundur Ḫunẖar élide,
Namertler bilen yigitlerniñ içide.

Karvan béşi:

- Ey padişalarniñ uluġi, emir Göroġli sultan, Havazẖan silerniñ ḳiliçiñlarni çépip zindanġa çüşüp yatti, eger siz beg Havazẖanni yoḳlimisiñiz bundin kéyin beg Havazẖanni körelmeysiz, uni pat – yéḳinda darġa asidu, siz uni ḳutuldurmisiñiz tañli ḳiyamette uniñ ikki ḳoli sizniñ yaḳiñizda,- dep mañdi.

Uniñ zindanda ikenligini añlap Göroġli başliḳ hemmisi botidek bozlap “Ah” uruptu. Kéyin Göroġli yénidikilerge ḳarap:

- Ey yigitler! Beg Havazẖan biz üçün can köydürüp. Şunçe ḳiliçlarni çipiptu, biz uni ularniñ ḳolidin acritip almisaḳ, bizniñ er béşimiz ẖotunlarniñ béşi bilen baraver bolsun!- dep Çembil belge ḳarap mañdi.

Ularniñ seltenetlik yürüşini körgen bir ġezelẖan bu heḳte mana bu nezmini ḳoşup oḳudi:

Hemme ḳeddi – ḳametlikler,
Yatḳa sélip siyasetler.
- Anġla!-dep méñiştiler,
Gürûcistanġa ezimetler.

Közlirige liḳ yaş tolup,
Bir – birige sirdaş bolup.
Alla!... dep yolġa çüşti,
Göroġli ẖan baş bolup.

Tilla ḳuşḳun iger toḳup,
Kök tömürdin savut kiyip.
Kéçe – kündüz tinmay yürdi,
Gürûcistanni aẖturup
Keygenliri güldür huddi,

Çapḳur arġimaḳ atḳa mindi.
Leşker tartip kéçe kündüz,
Gürûcistanni aḫturup

Arġimaḳ atni yorġilitip,
Ḳalḳan, savut paḳiritip.
- Alla!- dep begler mañdi,
Tuġ – elemni lepilditip.

Atliri sap tilla iger,
Ğeyret bilen ḳildi seper.
Göroġli beg tuġi bilen,
Begler mañdi bop cilviger.

Atliriġa yapḳan mavut,
Çapti uni her yurtmu yurt.
Aldiriġanda yavġa ḳarap,
Keydi ular altun savut.

Arġimaḳlar çapti oynap,
Ketti yavniñ içi ḳaynap.
Ha... ha... diyişip begler yüridi,
Bast yolni atlar çeylep

Arġimaḳ atlar yürdi,
Almas kiliçni bilidi.
Ḳumuş ḳuluḳ at üstide,
- Alla! – dep begler yürdi.

Kéçide sanap yultuz,
Gahi top, gahi yalġuz.
- Alla!- dep begler yüridi,
On beş kéçe hem kündüz.

Melhem yoḳ köñül déġiġa,
Ḳondi bulbul béġiġa,
On beş künlep yol yürdi,
Yetti Bedbeẖt téġiġa.

Etisi Göroġli ottek ḳizip ḳopti, evliyalarġa séġindi. Havazẖanni eslep yigitlerniñ aldiġa çüşti. Tulpar leyli ḳirniñ dimiġiġa beg Havazẖanniñ hidi keldi. U aġzini éçip ġezep bilen yürdi. Yiraḳtin Gürûcistanniñ peştaḳliri köründi. Göroġli yiraḳtin bu şeherge ḳorap bu nezmini oḳudi:

Bolmas hiç iş heḳtin bi perman,
Aldiñizda köründi mana Gürûcistan.
Ḳulaḳ sélip biliñ emdi yigitler,
Sizge ḳarap söz éytidu Havazẖan.

Arḳimizda ḳaldi Çembilniñ béli,
Bu yer Bedbeẖt téġiniñ yoli.
Köz éçip ḳarañlar yigitler,
Tumanġa patḳandur düşmenniñ éli.

Bizlerni keltürdi Havazniñ zari,
Aydek yüzige bolġaç humari.
Ğeyret ḳilip yolni bésiñ yigitler,
Yiraḳtin körüngen düşmenniñ munari.

Atlarni çépip biz bedri üstide,
Ḳéliçlar oynisun erniñ destide.
Üzeñgide ḳan kéçip ceñler içide,
Bir uruş ḳilayli darniñ astida.

İşitiñlar yigitler emdi bu sözni,
Havaz dep sarġaytip keldüḳ bu yüzni.

Uruş ḳilip ḳanliḳ darniñ astida,
Acritip alayli oġlum Havazni.

Şu çaġda bir yigitniñ éti uni élip ḳaçti. U yigit at üstide kétip bérip bu nezmini oḳudi:

Bu éliñ, düşmen ille,
Barçisi Havazniñ zati.
Ketti yüzümniñ uyati,
Cénim ḳozam aylinay.
Tektek, tektek ha... ha...
Elniñ uz ati.

Sözle, sözle til yaḫşiliḳ,
Bahar çaġda gül yaḫşiliḳ.
Ta körgümçe unutmasmen,
Maña ḳilġin bir yaḫşiliḳ.
Tektek, tektek ha... ha...
Elniñ uz ati.

Sumbul bolur yoḳu – barim,
Sensen méniñ madarim.
Maña ḳilġin bir yaḫşiliḳ,
Ḳula étim vapadarim.
Tektek, tektek ha... ha...
Elniñ uz ati.

Tökülmisun yerge ḳénim,
Çiḳmisun hiç tendin cénim.
İzley séni bi zabanim,
Maña ḳilġin bir yaḫşiliḳ.
Tektek, tektek ha... ha...
Elniñ uz ati.

Nidin şundaḳ uzun dumiñ (ḳuyruġuñ),
Yürügimge çüşti ġémiñ.
Azar berdiñ canivarim,
Az bolġanmu kéçe yémiñ.
Tektek, tektek ha... ha...
Elniñ uz ati.

Çöl tanabin tartisen,
Üstüñge bizni artisen.
Séni çépip yürginim yoḳ,
Yiḳilip ölsem tapisen (töleysen)
Tektek, tektek ha... ha...
Elniñ uz ati.

Hesen Ḫan “Bu yigit işni buzidu” dep uniñ étini toḫtatti ve yigitlerge ḳarap:

- Ey yigitler! Emdi siler neyzini içiñlarġa baġlap sérilma ḳilip, ikkidin ikkidin bolup şeherge kirip méni adem asidiġan darniñ ikki teripidin tépiñlar!- dep dervazidin kirip ketti. U digendek darniñ oñ teripige bérip cayni tallap tépip turdi. Uniñ keynidin kirgen yigitlermu uni istep tapti. Bügün beg Havazniñ darġa ésilidiġan küni bolup, Göroġli ve Hesen Ḫanlar yigitliri bilen bu işḳa ülgürüp kelgen idi.

Ḫunḫar şaḫ teḫtini hizmetçilirige kötertip serkerdiliriniñ himayisi bilen darniñ tüvige kélip caylaşti. Göroġli ve uniñ yigitliri ḳarisa ademniñ ḳulaḳlirini boyniġa tumar ḳilip ésivalġan callat bedbeḫtler Havazḫanniñ boyniġa aġamçini sélip ḳol ve putlirini mehkem téñip dar tüvige élip kélişti.

Göroġli ve yigitliri beg Havazḫanni bu halette körüp ġezeplengen bolsimu éhtiyat yüzisidin özini aran toḫtatti. Ḫunḫar şaḫ Havazḫanniñ aldiġa kélip:

- Ey çiraġim Havazḫan kel, ḫélihem bolsimu keç emes Göroġliniñ dinidin ḳayt! Men séniñ nime hacitiñ bolsa rava ḳilay!- dep bu nezmini oḳudi:

Aman bolsun aldamçi şérin can,
Ne ḳilsa ḳilidu bizni yaratḳan.

Bir sözüm bar emdi añla éytayin,
Ḳulaḳ sélip añla Havazẖan.

Bir neççile tapalmaydu méniñ izimni,
Kördüm bügün sendek körpe ḳuzumni.
Boyiñdin aylansun mendek atañ,
Ḳulaḳ sélip añla méniñ sözümni.

Tuz yigensen Göroġliniñ ḳolidin,
Ḳéçip öttüñ Bulġar téġi élidin.
Ta ölgüçe sendin razi bolurmen,
Ḳaytḳin Havaz Göroġliniñ dinidin.

Añliġin sen Havaz méniñ sözümani,
Soldurmaymen baġda séniñ gülüñni.
Göroġliniñ dinidin ḳaytsañ Havazẖan,
Saña bérey Gürûcistan élimni.

H̱unẖar der éytḳan sözüm şu boldi,
Ḳayġu bilen ġussiġa yürigim toldi.
Yandim de, ḳaytḳin sen öz diniñdin,
Çiraġim beg Havaz saña nim boldi?

Havazẖan bu sözni añlap, közi nemlik, yürigi ġemlik boldi. U H̱unẖarġa ḳarap bu nezmini oḳudi:

Dunyada barmikin mendek biguna,
H̱udayim ḳilmisun bizni roysiya.
Menmu éytay añla sözümni,
Ḳulaḳ sal emdi sözge padişaẖ.

Sumbulda ḳaldi düşmenlerge mal,
Sözüm bar aġzimda goya misli bal.

Arman bilen derdim köptur içimde,
Bu sözge emdi ḳulaḳ sal.

Ayrilip çiḳtim men Çembil bélidin,
Tuzlar yidim Göroġliniñ ḳolidin.
On yil boldi men diniġa kirgili,
Niçük kéçey Göroġliniñ dinidin.

Ḫunḫar Şaḫ beg Havazḫanniñ sözini añlap nahayiti ġezeplendi. U,

- Callat ḳéni sen? Buni darġa tart! – dep hüküm ḳildi. Callatlar yügürüp kélip Havazḫanġa yépişti. Beg Havazḫanniñ siñlisi sep içédin étilip çiḳip, özini atti. Kéyin akisiniñ boyniġa ésilip turup bu nezmini oḳudi:

Ḳudriti küçlük yaratḳan Ceppar,
Bendede yoḳtur zerre iḫtiyar.
İçimde bar dertni emdi éytayin,
Ḳulaḳ sal aġacan saña erzim bar.

Yaş orniġa töktüm goya ḳizil ḳan,
İş bolmas ḳudretlik heḳtin biperman.
Éytay saña içimdiki derdimni,
Ḳalmisun köñülde bir zerre arman.

Taza güller tez éçilip solmisun,
Ḫudaya hiç bende mendek bolmisun.
Étiñdin aylinay yaratḳan Ceppar,
Rehme ḳilip medet ber akam ölmisun.

Ḳadir Alla bu derdimge ḳulaḳ sal,
Ğérip bolup zar yiġlidim ḳolum al.
Rehme eyle béşimġa akam ölmisun,
İsmiñdin örgiley séniñ Zulcalal.

Bir ismiñ Rehmandur, bir ismiñ Ceppar,
Sendin özge rehme ķilar kimim bar.
Rehme eyle ķolumni tut akam ölmisun,
Aylinay ismiñdin resuli muḫtar.

Balayimdin kéyin anisi çiķip bu nezmini oķudi:

Ğerip boldum oġlum tökey ķizil ķan
Ķozam ķilay béşimni yoluñġa ķurban.
İsmiñdin aylinay yaratķan rehman,
Rehme eylep ķolumni tut ķozam ölmisun.

Ğérip bolup zar yiġlaymen bügün yene men,
Hicran otida cénim bilen köymektidur ten.
Étiñdin aylinay ey 40 çilten,
Rehme eylep ķolumni tut, ķozam ölmisun.

Zar yiġlaymen daim tilep haman subhi dem,
Béşimġa çüşüptur yüzmiñ töge ġem.
Tesedduķiñ bolaymen sesuli ékrem,
Rehme eylep ķolumni tut, ķozam ölmisun.

Héçkişi baralmas uniñ ķéşiġa,
Ķiyamettek sevdalar çüşti béşiġa.
Ķadir alla reḫme ķil közde yéşiġa,
Reḫme ķilip ķolumni tut ķozam ölmisun.

Uşbu yerler şaḫi Ḫunḫar yerliri,
Ḫeversizdur bundin Çembil erliri.
Göroġliniñ uluġ pirliri,
Rehme eylep ķolumni tut, ķozam ölmisun.

Gül ayimniñ bir tilegi şul emdi,

Ңudaya mendek ķulġa rehme ķil emdi.
Barçe pirler medet bérer kün emdi,
Rehme eylep ķolumni tut, ķozam ölmisun.

Göroġli, yigitliri bilen bularniñ nalisini añlidi. Uniñsizmu bularniñ dili izilgen idi. Ular bu ikki biçariniñ yiġisini añlap kéñülliri buzulġan halda atliriniñ yaylisiġa yölendi.

Ңunŋar şaŋniñ Havazŋanniñ ana – siñilliri éytķan sözlerge aççiġi keldi. Ğezep bilen:

- Tart buni darġa!- didi.

Havazŋan, dili ġemlik halda siñlisiġa ķarap bu nezmini oķudi:

Yürügimde bardur méniñ bir ġémim,
Mehelsiz soluptur reñgim – çirayim.
İçimde derdim köptur uni éytayin,
Ķulaķ sélip añla buni çiraġim.

İsen ķilsun igem séniñ béşiñni,
Ķaġilar yimisun séniñ göşüñni.
Ķéşimda turmiġin botidek bozlap,
-Akam!- dep tökme maña yéşiñni.

Küçlük diseñ yiġla heķķe ŋuda dep,
Özeñ bergin derdige derman dep.
Bir yandin séniñ yiġañ örtidi,
Öksüp yiġlima “cénim akam” dep.

Callatlarniñ barçisi turar kéşimda,
Ne sevdalar bardur méniñ béşimda.
Sözlürimge ķulaķ salġin çiraġim,
Arman bardur közdin aķķan yéşimda.

Ķulaķ sal çiraġim éytķan sözümge,
Ölüm yéķin keldi méniñ özümge.

- Balam!- dep baḳḳan méni Göroġli,
Körelmeydu méni hazir béḳip közümge.

Ḫey dariḫ Göroġli ḳedrin bilmidim,
Köziniñ yéşiġa reḫme ḳilmidim.
Darniñ astida yiġlap turġanda,
Atam bilen beglerni men körelmidim.

Séniñ üçün sarġaydi méniñ yüzüm dep,
Közümge tutiya boldi iziñ dep.
Darniñ tégide körse Göroġli,
-Vay!- dep at ḳoymamdu körer közüm dep,

Köz toyġidek baḳalmidim yüzige,
Ḳarimidim uniñ şirin sözige.
Uyan – buyan ḳarar emdi çiraġiñ,
Biganilar körünermu közüñge.

Göroġli sultanniñ köñli téḫimu buzuldi. Havazḫanniñ sözini añlap siñlisi köz yéşini sürtti. Şu çaġda Havazḫanniñ siñlisi etrapḳa ḳarap tulpar leyli ḳirni kördi. Uniñ yénida étilişḳa teyyar turġan yolvastek intilip turġan Göroġlini kördi, Hesen Ḫan bilen uniñ teyyar turġan yigitlirini kördi. Ularniñ hemmisi Havazḫanni ḳutulduruşḳa teyyar turatti. Havazḫanniñ siñlisimu eger Göroġli bolsa şudur, dep Göroüġliġa ḳarap bu nezmini oḳudi:

Béşidin ketmigen esli sevliti,
İlaha genimet ketsun sevkiti.
Béşida taci, astida éti,
Ün yetken yerni basḳan sevliti,
- Vay balam!- dep yiġlap turġan kimiñdur?

Sözge söz mendek ġérip sözleydu,
Her nerse öz ġémini közleydu.

Béşida taci, astida tulpari,
Mingen éti toḳḳuz kökni közleydu,
Botidek bozlap iñriġan kimiñdur?

Ḳulaḳ sal sözümge emdi aġacan,
Séniñ üçün bir ḫudaġa yiġliġan.
Eyni yéşi ottuzdin ötmigen özi,
Astida tulpar leyli ḳir bolġan,
Vay inim dep zar yiġliġan kimiñdur?

Şuñḳarni ovlar ovçi ḳiyade,
Ni – ni şaḫlarni ḳilġan piyade.
Ecep yaḫşi özi ziba bir yigit,
Hösni uniñ periştidin ziyade,
Bedir atliḳ dabilbazliḳ kimiñdur?

Mingen éti toḳḳuz kökni közleydu,
Séniñ derdiñ bilen taġni tüzleydu.
Bir ecep kişidur yüzliri nurluḳ,
- Vay botam!- dep saña ḳarap bozlaydu,
Bedir atliḳ cebil baldaḳ kimiñdur?

Havazḫan siñlisiniñ sözlirini añlap çédimidi. Tulpar leyli ḳirniñ ismini işitkendin kéyin “Rast éytamdu, yalġanmu?” dep taḳet ḳilalmay, callatlarġa ḳarap:

- Ey yaranlar, dunyadin kétip barimen, her nime bolsimu közümni bir éçiñlar, keñ dunyani yene bir körey!- didi.

Callatlar Havazḫanniñ közini açti, Havazḫanniñ közi yoruḳluḳni ve Göroġlini kördi. Göroġli bilen Hasenḫanni ve yigitlerni kördi. Ularni tonup yürigi yérilġidek boldi, ḫoşluḳta bu nezmini oḳudi:

Yiġlarmen emdi zar – zar,
Közdin yaşim hem aḳar.

Barçe tapķiniñ şaḫ Ḫunḫar,
Ya saña bolsun ya maña.

Söz – sözligen ķizil tiliñ,
Baġdiki taza gülüñ.
Gürûcistandek uşbu éliñ,
Ya saña bolsun ya maña.

İçimni köydürer otuñ,
Kim kötürer séniñ derdiñ?
Uşbu turġan katta şehriñ,
Ya saña bolsun ya maña.

Buzulmay gülligen reḫtiñ,
Hemise örligen beḫtiñ.
Astiñdiki tilla teḫtiñ,
Ya saña bolsun ya maña.

Kim işitur séniñ zariñ,
Ķatar bilen hemde nariñ.
Bunda turġan altun dariñ,
Ya saña bolsun ya maña.

Depterde bardur hetliriñ,
Yüzge yéķin ravaķliriñ.
Astiñġa mingen atliriñ,
Ya saña bolsun ya maña.

İşitmesmen séniñ sözüñ,
Sarġatimen ķizil yüzüñ,
Gül rahettek yaḫşi ķiziñ,
Ya saña bolsun ya maña.

İçiñge çüşer vehimliriñ,
Sözge kélur ķayimliriñ.

Ordañdiki ayimliriñ,
Ya saña bolsun ya maña.

Ḫunḫar bu sözni añlap Callatlarġa: - Uni darġa asmay nimişķa közini éçip ķoyisiler?- dep vaķiridi.

Hesen Ḫan Göroġliġa:

- Biz bundaķ turiversek Havazḫan ölidu. Tizraķ tilla dumbaķni çalsiñiz, - didi. Kéyin Hesen Ḫan emir Göroġliġa ķarap bu nezmini oķudi:

Dar tüvide zar yiġlaydu Havazḫan,
Su ornida közdin aķar ķizil ķan.
Patihe berseñ Havaz balañ ölmeste,
Turarmu sen bunda kélip atican.

Havaz balañ peymanisi toldimu?
Baġlardiki taza gülüñ suldimu?
Patihe berseñ emdi bizge atacan,
Bunda éçilġan bal Havaziñ öldimu?

İzdigen meķsidiñ heķtin tépildi,
Yigitlerniñ barçisi şundaķ ġapildi.
Turarmusen emdi ķarap atacan,
Burunraķ ursañçu tilla dumbaķni.

Ķulaķ sélip añla uşbu sözlerni,
Tavap ķilay ikki şehla közlerni.
Aķ patihe bérip emdi atacan,
Yavlarġa ķoyup bériñ bizlerni.

Er yigitler daim ḳilur ḫuruşni,
Sepler bilen düşmenlerge yürüşni.
Aḳ patihe bergin bizge atacan,
Tamaşa ḳil yigit ḳilsun uruşni.

Sevdalarġa ḳoyma méniñ béşimni,
Hesen Ḫanlar töker közdin yéşini.
Yigitlerge cavap bergin atacan,
Tamaşa ḳil Hesenḫanniñ işini.

Emir Göroġli Hesen Ḫanniñ sözini añlap ḳoliġa tilla destilik ḳamçisini aldi, altun gerdişlik ceñ dumbiḳini çaldi. Yigitlirige ḳarap:

- Siler beg Havazḫanni ḳutulduruñlar! Men Ḫunḫar şaḫ bilen élişimen,- dep oḳya, ḳorallirini ḳoliġa aldi, yigitlerge ḳarap bu nezmini oḳudi:

Almas ḳiliçlar destige,
Ḳarimañ belendi pestige.
Atni çépiñlar ḳestige,
Dondur (biraḳla, ülgüce) Havazḫan üstige.

Béşididur ḳalpaḳliri,
Yénididur piçaḳliri.
Ḫam kümüçtur yaraḳliri,
Dondur Havazḫan üstige.

Arġimaḳ atlar ġirildap,
Tilla ḳalḳan dirildap.
Yolvaşlardek şirildap,
Dondur Havazḫan üstige.

Ḳaçsun düşmen dürildep,
Yigitler şirdek şirildep.
Tug – bayraḳlar lepildep,

Dondur Havazẖan üstige.

Katta – katta ḳoylardin öt,
Bésip yençip misli ḳurut.
Havaziñiz misli bulut,
Dondur Havazẖan üstige.

Ḳele béşini alsun tuman,
Bügün boldi ahir zaman.
Yigitlirim boluñ pelvan,
Dondur Havazẖan üstige.

Yigitler atḳa mindi,
Havazẖanniñ köñli tindi.
Alġan alġanniñ emdi,
Dondur Havazẖan üstige.

Ḳoşun kélur herbir septe,
Top – top bolup reste – reste.
Uruş ḳilar çep ve raste,
Dondur Havazẖan üstige.

At ḳoyuñ belen pestige,
Élip ḳéliçler destige.
Ḳanlar töküp dar üstige,
Dondur Havazẖan üstige.

Havazim boldi yétim,
Meydandin çiḳsun étim.
Bügün ḳaynañlar yigitim,
Dondur Havazẖan üstige.

Ḳiriñ çépiñ ḳizil başni,

Buyañlar taġu – taşni.
Körsun Rustem bu soḳuşni,
Dondur Havazḫan üstige.

Yürekliri bolsun parçe,
At kötürüñ hemme barçe.
Baş kötermeñ ceñdin şunçe,
Dondur Havazḫan üstige.

Yigitler köñül pasivan,
Kulaḳ séliñlar arsilan.
Söz ḳilidu Göroġliḫan,
Dondur Havazḫan üstige.

Ceñniñ biri ceñ, toḳḳuzi reñ, Emir Göroġli, Ayḫan, Künḫan. Bulbulḫan, Çiñgizḫan, Hesenḫan ḳatarliḳ 40 tacidar ve başḳa serkerde yaşlarniñ her birige bir ḳur ḳarap çiḳti, ularniñ her biriniñ 1000 din yigitliri bar idi, ularniñ hemmisige patihe berdi, ular düşmenlerniñ arisidin çiḳip, düşmenlirige at saldi, ḳirġinçiliḳ, uruş, söreş, közlirini oyuş, ḳulaḳlirini késiş başlandi. 7 kéçe kündüz tinmay ceñ ḳildi. Ériḳlarda su orniġa ḳan aḳatti, Ḫunḫar Şaḫni yéñip ordisiġa tiḳti.

Ḫunḫar Şaḫ yéñilgenlikini boyniġa élip, amanliḳ tilep Göroġliniñ ḳéşiġa kişi evetti, Göroġli ularniñ hemmisige amanliḳ berdi. Ḫunḫar şaḫni öz aldiġa ḳiçḳirtti. Ular yétip kelgende ularni kanay – sunay çaldurup yaḫşi ḳarşi aldi, hemmisi adavetlirini köñüldin çiḳirip taşlap ḫoşal boluşti.

Emir Göroġli sultan Ḫunḫar Şaḫ bilen ḳuçaḳlişip körüşti. Emir Göroġli Ḫunḫar Şaḫ bilen ḫoşluşup öz yurtiġa ḳaytidiġan çaġda, Ḫunḫar Şaḫ barliḳ ġezinisini 2 ge böldi. Uniñ birisini emir Göroġliġa soġa ḳilip tutti. Ḫiçirlarġa yüklitip 3 künlük yergiçe ularni uzutup çiḳti. Emir Göroġli Ḫunḫar şaḫ bilen ḫoşluşup özi Çembil belge ḳarap mañdi.

Ular Çembil belge yétip kelgende pütün ahale ularniñ aldiġa çiḳip “Harmañ Göroġli” “Ḫarmañ Havazḫan”, “Harmañ Hesen Ḫan”, “Harmañ töriler” dep kütüvaldi.

Göroġli öziniñ tacisini beg Havazḫanġa keyguzdi, möhrini ötküzüp beldi. Şehri Çembilniñ neġme – navaliri bilen, ġeyri atini, Yavmet élini, ḳatardiki narini, ġezinidiki

barini Havazẖanġa tapşurup berdi. Pütün elge 40 kéçe – kündüz toy ķilip bérip Havazẖanni şaẖliķķa köterdi.

Bu işlarni añlap emir Göroġliniñ taġisi Ehmedẖanniñ oġisi ķaynidi. U öz béşiġa pana izlep bir neççe kün yol yürüp bir şeherge yetti, Bu, zeñgilerniñ şehri idi. Bu şeherniñ padişaẖi 10 lek esker cemi ķilġan idi, Ehmedẖan ular bilen körüşüp:

- Ey padişaẖi alem! Emir Göroġliniñ leşkerliri ceñlerde ölüp azġine kişi bilen ķaldi. Azraķ adem barsaķ uniñ yurtini bésivalġili bolidu!- didi.

Zeñgilerniñ padişaẖi Ehmedẖandi bu sözni añlap:

- Séniñ muşu sözüñ rastmu?!- dep soridi. U:

- Rast! – dep miñ yerdin ķesem içti.

Zeñgilerni padişaẖi emir Göroġliġa elçi evetti. Ular Çembilge yétip kelgende Göroġliniñ yasavulliri elçilerdin:

- Siler nime ademler? – dep soridi.

Elçiler:

- Biz elçi! – dep cavap bérişti.

Yasavullar elçilerni Göroġliġa melum ķildi. Emir Göroġli yasavullardin ularni telep ķildi. Yasavullar elçilerni emir Göroġliniñ aldiġa başlap élip kirdi. Elçiler özliriniñ zeñgiler şaẖiniñ elçisi ikenlikini éytip emir Göroġliġa bir parçe ẖet sundi. Emir Göroġli u ẖetni oķup kördi. Uniñda acayip – ġarayip sözler bar idi. Emir Gör oġli yénidikilerge ķarap:

- Ey şaẖzadiler ve palvanzadiler, bu ẖetni aşkara oķuymu yaki meẖpimu?! – dep soridi.

Ular bir éġizdin:

Aşkara oķuñ bizmu añlayli! – didi.

Emir Göroġli hetni aşkara ve ünlük oķudi. Uniñda:

- Ey emir Göroġli Agah ve dana bolġinki, bu hetni saña zeñgiler şaẖi yézivatimen. Muşu het tekken haman ķoluñdiki barliķ mülükniñ yérimini bérisen, ẖotunuñ ikki bolsa birini bérisen, bolmisa ceñge teyyarlan!- digen cümliler bar idi.

Ularniñ hemmisi bu ẖetni añlap intayin ġezeplendi. Emir Göroġliniñ yénidiki şaẖzadilerniñ hemmisi digidek elçilerni darġa ésişni telep ķildi, peķet Havazẖan bu pikirge ķoşulmidi, u:

- Ey ata ve orda ehli! Elçide guna yoḳ! Guna alarniñ padişaḫida! – dep ularni öltürmeslikni teklip ḳildi.

Emir Göroġliniñ aççiġi ḳaynap taşḳanliḳtin, elçilerniñ ḳolaḳ – burnini késip boyniġa asti ve emir Göroġli ularġa:

- Bu yerde nimini körgen bolsañ padişaḫiñġa şuni éyt! – dep hitap ḳilip heydivetti.

Ular ketkendin kéyin emir Göroġli ḳolidiki altun ayaḳḳa şerbet toldurup:

- Bir düşmendin ḳurtulsaḳ, yene birsi peyda boptu. Şu yerde turġan yigitler içédin bu şervetni ḳolumdin élip içip, zeñgiler üstige ḳoşun tartip bérip edivini béridiġan ezimetlerdin kim bar? – dep soridi.

Hiç kimdin sada çiḳmidi. Emir Göroġli bu sözni üç ḳétim tekitlidi, olturġanlarniñ hemmisi ündimidi. Şu çaġda Havazḫan olturġan yéridin çaçrap turdi ve :

- Şervetni men içey, ceñge men baray ata! – didi.

Göroġli:

- Ey balam! Béliḳniñ tirikliki su bilen, méniñ tiriklikim sen bilen. Bir ayrilip üç ayda körüştuḳ. Emdi ketseñ meniñ halim ḳandaḳ bolar?! – didi.

Havazḫan öziniñ telivide ḳattiḳ turdi. Emir Göroġli nailac Havazḫanġa tulpar leyli ḳirni toḳup berdi, béşiġa dubulġisini keygüzdi, ḳoliġa neyzisini tutḳazdi, patihe bérip ḫoşlaşti.

Beg Havazniñ düşmenliri:

- Béşi çoñ beg Havaz hazir béripla béşini yeydu! – diyişti.

Beg Havaz ḫudaġa séġinip yalvurup çöllerni kezdi. Yamġur süyini içip yürüp bir taḳḳa çiḳti. U, taġniñ u teripide san – sanaḳsiz zeñgilerniñ ḳoşunini kördi. u, öz – özige: “Men bularni körüp, ḳuruḳ ḳol bilen zeñgilerni palani yerde kördüm” dep ḳaytip barsam begler atamġa:

- Oġluñ beg Havaz lapḫor, ḳorḳunçak, bir neççe kün yol yürüp bu gepni toḳup keptu, - diyişidu. Eñ yaḫşisi, men bulardin éniḳ bir ḫever yaki melumat élip baray – didi, U, şu yerde yürüp namaz şam vaḳtida zeñgilerge yéḳin bardi. Zeñgiler béşini ḳizil yaġliḳta tañġan idi. Şu halda ulardin 12 miñ leşker sep tartip bir – birige:

- Göroġliniñ leşkiri kélurmuş, şuniñdin ḫeverdar boluñlar!- diyişkinini añlidi.

Havazḫanmu béşini ḳizil yaġliḳ bilen çigip, çirayini özgertip:

- Ḫeverdar boluñlar! Ḫeverdar boluñlar! – dep ularniñ arisiġa kirdi. Zeñgiler uniñ Havazḫan ikenlikini bilmidi.

Havazḫan étini bir derehte baġlap ḳoyup, ularni arilidi. Tün yérimida u bir çédirġa kélip ḳaldi. Bu çédir başḳa çédirlardin hemme tereptin ayrilip turatti. Bu zeñgiler padişaḫiniñ ḳiziniñ çédiri idi. U ḳizniñ 40 kéniziki bar idi, u ḳizġa şular ḳaraytti. Beg Havaz çédirniñ işigige yéḳin bardi. İşiktin çédirniñ içige ḳaridi. U, çédirniñ içide nurġun panuslarni kördi. Panusniñ yoruġida 40 kiçik teḫtte uḫlavatḳan ḳizniñ ḳiriḳ kénizikini kördi. Ularniñ otturisidiki igiz teḫtte yatḳan şaḫniñ ḳizini kördi.

U, asta – asta bérip şaḫ ḳizniñ ḳolidiki ḳimmet bahaliḳ üzügini körüp turup ḳaldi. Kéyin u, ḳizniñ ḳolidin üzükni aldi, béşidin romilini aldi, çédirdin çiḳip étini mindi.

- Ḫeverdar boluñlar! Ḫeverdar boluñlar! Emir Göroġliniñ leşkiri keldi! – dep car sélip yürüp tañ at ḳiçe özi zeñgilerniñ arisidin çiḳip ketti.

Etisi bu ġevġadin oyġanġan ḳiz ḳarisa ḳolidiki ḳimmet bahaliḳ üzük, béşida romili yoḳ. Ḳiz bu iştin eceplendi, Ḳiz : “Bu yerge muşu 40 kénizektin başḳa insi – cin kirmise, üzük romalni muşu nimiler almisa, başḳa kim alidu?” dep ularni oġri tutup ḳistaşḳa başlidi.

Şu çaġda bu ġevġaniñ éniḳ ḫeviri ḳizniñ atisiniñ ḳuliġiġa yetti. Ḳizniñ ḳéşiġa kirgen atisi:

- Ḳizim, hazir çuḳan kötürüp, bularni oġri tutidiġan çaġ emes, yütken bolsa boptu, meyli. Men şeherge kirgende eñ yaḫşi üzük, yaramliḳ romal élip bérey – dep uni pes ḳildi.

Ḳiz atisiniñ sözige köngen bolsimu, kénizek ḳizlarni:

- Senler bolmisañmu çédirda men özem yalġuz ḳorḳmay yétiverimen! – dep yénidin heydep çiḳardi. Özi çédirda yalġuz ḳaldi.

Havazḫan taḳḳa çiḳip ikki raket şükrane namaz oḳudi. Andin kéyin özi élip kelgen üzük bilen romalni Göroġliniñ ḳéşiġa élip barmaḳçi boldi, kéyin u: “atam Göroġliġa buni élip bérip düşmen ehvalini ḫever ḳilsam çiñ püter, düşmenlirimiz: “Havazḫan buni bir yerdin sétivelip ekelgen” dep işenmey méni meshire ḳilidu. Eñ yaḫşisi ḳizniñ özini élip ḳaçay” digenni oylidi, bu tedbir uniñġa yaḳti. Keç kirişi bilen u çédirġa yene bardi. Çédirniñ işigini éçip asta kirip ḳanap yalġuz yatḳan ḳizni kördi.

çédirniñ işikidin kirgen meyin şamalda uniñ çaçliri yelpünüp turatti. Ķiz appaķ béliķtek yatķan bolup, beg Havazniñ diķķitini özige tartti. U asta bérip ķizniñ bir ķulini tutti.

Ķiz oyġandi, umu beg Havazniñ ķolidin tutup ornidin turdi.

- Oġrini tuttum! – dep ķiliçini ġilaptin suġardi, U, beg Havazẖanġa ķarap, - Séni emdi çapaymu? – didi.

Beg Havaz ķizġa ķarap çirayliķķina ķiyapette viliķķine küldi Beg Havazniñ bu külkisige ķizniñ neziri çüşti. U, beg Havazẖanniñ aydek yüzige, gül ġunçisidek livige, çolpandek közige eceplinip ķariġanda beg Havazniñ pişanisidin çaķmaķtek étilip çiķķan bir ot ķizniñ sineside cay aldi. Şu çaġda ķiz:

- Ey yigit! Béşiñda ecel téġi oynavatsa, sen nime üçün yiġlimay külisen? Ölümdin ķorķmamsen?! – dep soridi.

Beg Havazẖan ẖatircem halda:

- Ey appaķ ķiz, ölümdin ķorķķan adem séniñ yéniñġa kiremdu?! – dep soalġa soal bilen cavap berdi, ķiz heyran bolup:

- Cinmu sen perimu sen? Yaki ademmu? Maña rastiñni éyt!- didi.

Beg Havaz:

- Ey ẖénim, bilsiñizmu biliñ, bilmisiñizmu biliñ! Men emir Göroġliniñ balisi beg Havaz digen yigit bolimen, - didi.

Ķiz:

- Beg Havaz digen birmu ikkimu? – dep soridi.

Ķiz:

- Beg Havaz digen şöhritiñge ķarap men séni béşi buttek, ķoli şaẖ çinerdek dep oylisam özeñ yaşķina bir yigit ikensen. Körmidiñmu mana muşu leşkerleriniñ hemmisi séni “tutimiz” dep muşu yerde yatidu, yaş ölüp ketmigin, bu yerdin tézraķ çiķip ket! – didi.

Beg Havaz:

- H̱énim! Men bu yerdin sizni almay çiķmaymen, - didi.

Ķiz çöçüp:

- Bizniñ bu yerdiligimizni atam añlisa, her ikkimizni öltüridu, biz yaş turupla ölüp kétimiz! – didi.

Beg Havazẖan ķizni bille élip ketmise, bu yerdin çiķmaydiġanliķini éytip öz sözide çiñ turdi.

Tañ yéķinlişip ķalġan idi. Ķiz:

- Ey yigit, özeñgimu ķildiñ, mañimu ķildiñ. Boptu, bu yerde tutulup ķélip ölgiçe, sen bilen bille bolġunum yaẖşiraķ, - dep ornidin turup kiyimlirini yötkidi, bir top durdunda bélini baġlap atķa mindi, beg Havazġa yandişip “çu! canivar” dep atlirini ķamçilap zeñgiler ķoşuni arisidin çiķip ketti.

Ķizniñ kénizekliri etisi “Şaẖ ķiziniñ ķoliġa su béreyli” dep çédirġa kirse, ķiz yoķ.

- Vay padişaẖi alem! Ķizliri yoķ, birisi élip ķéçiptu!- dep çuķan kötirip şaẖniñ ķéşiġa kirişti.

Padişaẖ:

- Ķurendazlar barmu sen? Ķizimni kimniñ élip ķaçķanliķini maña melum ķiliş!- didi.

Saraydiki ķurendazlardin şaẖ bilen seperge bille çiķķanliri bir yerge yiġilip:

- Uluġ şaẖ, ķizlirini emir Göroġliniñ oġli beg Havazẖan élip ķéçiptu.- dep cavap bérişti.

Şaẖ serdarlirini yiġdi, ularġa:

- Derhal atliniñlar! Emir Göroġliniñ oġli bilen ķizimni tirik tutuñlar! – dep emir ķildi.

90 miñ sipah kanay – sunay çélip beg Havazniñ izidin ķoġlap mañdi. Ularniñ bir ķismi beg Havazniñ arķisidin ķoġlap yétip kélip:

- Ey emir Göroġliniñ oġli beg Havaz! Sen kişiniñ yurtiga téç kélip, téç ketmey, şaẖimizniñ ķizini oġurlap ķaçsañ bolamudu? Sen mert yigit bolsañ, ķizni bizniñ ķolumizdin al! – dep vaķiraşti.

Beg Havaz étiniñ béşini arķisiġa yandurdi.

- Ey ebleẖ Yézidiler, nime devatisen?! – didi.

Ķiz beg Havazniñ étiniñ tizginini tartip turup:

- Ey ġocam! Til digen bir yeldur, perva ķilmisaķla ötüp kétidu. Yolimizdin ķalmayli! – didi.

Beg Havaz ķizniñ gipige kirmidi. Yalvursimu unimidi.

- Allahu ekber! – dep tegbir éytip ceñge kirip ketti. U özi yalġuz üç kéçe – kündüz ceñ ķildi. Birni öltürse oni, onni öltürse yüzi uniñġa hucum ķildi. Ahiri beg Havazẖan halsirap arķisiġa yandi. Éti uni elip beş künlük yolni bir künde digüdek bésip mañdi. Zeñgiler şaẖi meşhur torçilarni yiġip beg Havazẖanniñ yoliġa tor taşlatķuzdi, şu torlardin biri beg Havazniñ aldiġa kélip çüşti.

Beg Havaz éti bilen, ķizmu éti bilen torġa çüşüp ķaldi. Beg Havazniñ mingen éti torni tépip yirtip ķéçip çiķti. At ķizil ķanġa boyalġan halda kélip Göroġliniñ teẖtige tomşuķini tirep turdi.

Zeñgiler şaẖi beg Havaz bilen ķizini tutup keltürgende uni darġa asturmaķçi boldi. Bu padişaniñ bir veziri bar idi. Bu burun Göroġliġa ẖizmet ķilip uniñ tuzuni yigen idi. U ornidin turup:

- Ey padişaẖi alem! Bu bir bala! Buni hazir darġa ésip öltürginiñiz bikar, buni biz tirik tutup tursaķ atisi uni ķutulduruşni tama ķilip leşker tartip kélidu. Uni şu çaġda atisiniñ közige körsitip turup darġa assaķ, sizniñ şaẖliķ seltenitiñizniñ şöhriti elge tarilidu, - didi.

Bu söz uniñġa yaķti. Beg Havazni zindanġa saldi. Ķizni bir çédirġa çüşürdi. Şaẖ zindan baķķuçi gundipayġa :

- Beg Havazġa insan balisiġa salmiġan zulumni sélip azapla!- dep buyruķ ķildi.

Şaẖniñ ķizi aẖşimi gundipayniñ ķéşiġa kélip!

- Uni azaplimay paẖtiniñ içide otni saķliġandek asra! – dep bir ziķçe altun berdi. Ķaytişida, - Eger gepimge kirmey yigitni azaplaydiġan bolsañ göşüñni yep, söñüküñni pürkeymen! – dep heyve ķildi.

Tulpar leyli ķir Göroġliniñ teẖtige tumşiġini tirkep turġanni körgen çoñ – kiçik hemme kélip atniñ béşini silidi. Emir Göroġli atniñ béşini silap turup:

- Ey canivar, vapadar oġlum beg Havaz ķéni? – dep sordi.

At kişnep – ķişnep, yerni çapçip béşi bilen zeñgiler padişaẖi çüşken yerni körsetti. Emir Göroġli yénidiki 40 tacidar şaẖzede, begzadiler bilen ularniñ ķoşunidin

10 miñdin artuķ eskerni ceñge teyyarlidi. Naġra – kanay, sunaylarni çaldurup, tuġ – elemlirini lepilditip tulpar leyli ķirni aldiġa sélip zeñgiler padişaḫi terepke mañdi.

Bir ay yol ménip ularġa yéķin kélip çüşti, çédir barigahlirini tikti.

Zeñgiler padişaḫi ularniñ 1600 tuġ – elem bayraķlirini kördi. U:

- Bir elem 1000 ge işaret, men Göroġliniñ leşkerliri “bek az” dep añliġan, lékin ular hélimu ciķken, - didi yénidiki kişilerge.

U, aḫirida Göroġliniñ yétip kelgenlikini kördi. Uni bilidiġanlar zeñgiler şaḫiġa:

- Ene Göroġli! – dep körsetti.

Zengiler şaḫi çédirġa ķaytip kélip, gundipayni çaķirdi, uniñġa:

- İgizliki 200 ġulaç dar raslap beg Havazni şu darġa ésip ķoy! – dep emir ķildi.

Gundipay şundaķ ķildi.

Emir Göroġli beg Havazni darda körüp:

- Ah balam! – dep harduķ almay, topisini ķaķmay ceñge teyyarlandi. Palvanlarġa ķarap:

- Turuñlar! Yigitler, teyyarliniñlar, ceñ ķilimiz! – dep meydanġa at saldi.

Ular 21 kéçe – kündüz zeñgiler leşkiri bilen ceñ ķildi. Zeñgiler padişaḫi bularniñ ceñdin ķol yiġmiġinini körûp, yénidiki kişilirige:

- Biz ceñ ķilsaķ aziraķla, eñ köp bolġanda birer yérim künçe ķilattuķ. Bular mes bolġan buġridek baş – aḫiri yoķ ceñ ķilidiken, - didi.

Şu çaġda şaḫniñ yénidiki héliķi vezir:

- Sen emir Göroġliniñ candin éziz oġli beg Havazni uniñ közige körsitip, darġa ésip ķoysañ, u, şundaķ ceñ ķilmay nime ķilidu?!- didi.

Beg Havazni dardin çüşermisem ular ķolini ceñdin yiġmamdu?! – dep soridi zeñgiler şaḫi vezirdin.

Vezir:

- Yaķ ölüp tügeydu, ceñdin ķolini yiġmaydu!- dep cavap berdi.

Zeñgiler şaḫi ceñdin toyġan ve harġan idi. U derhal beg Havazni dardin çüşürüşni buyridi. U ikki yéniġa ķarap:

- Cadugerler barmu sen?! – dep soridi. 90 yaşliķ bir caduger bar idi, u şaḫniñ aldiġa keldi. Zeñgiler şaḫi uniñġa:

- Ķizim bilen beg Havazni şeherge élip barġin!- dep emir ķildi.

Caduger:

- Ḫop! – dep çiḳip epsun oḳudi. Beg Havazḫan bilen ḳiz ikkisi kepterge aylandi, özi bir laçin bolup, ularni aldiġa sélip sürüp zeñgiler şehrige ḳarap mañdi. Burun Göroġliniñ tuzini yep ḫizmitini ḳilġan zeñgiler şaḫiniñ ḫeliḳi veziri, keç kirişi bilen Göroġliniñ çédiriġa yétip bardi, U:

- Ey emir Göroġli, oġlun beg Havaz bilen didar körüşüş emdi ḳiyametke baḳi ḳaldi. Zeñgiler şaḫiniñ emri bilen ḳéri caduger beg Havaz bilen zeñgiler şaḫiniñ ḳizini kepter süritige, özini laçin süritige kirgüzüp, ularni aldiġa sélip ḳoġlap zeñgiler şehrige élip ketti! – didi.

Emir Göroġli bu ḫeverni añliġandin kéyin Bulbulḫan digen vezirini Aġa Yunus periniñ ḳeşiġa evetti.

Bulbulḫan sözni Aġa Yunusperige éytis bilen Aġa Yunus peri;

- Ah! ... balam!... – dep özi bir şuñḳarġa aylandi, ḳanat ḳéḳip, Havaġa çiḳip ularni ḳoġlap mañdi. Aġa Yunus peri ularġa yétip barġanda, caduger ḳéri bularni körüp ḳaldi. Caduger derhal ularni ḳoġlap yerge élip çüşti, bir epsun oḳup ularni bir yumulitip kiyik süritige élip kirdi. Özi bürküt bolup, bularni taḳḳa ḳoġlap mañdi.

Aġa Yunus peri buni körüp: Bu hemme tereptin yitilgen caduger iken dep özimu bürkütke aylandi ve ularni ḳoġlap mañdi. Şu çaġda ikki kiyik bilen ḳuş süritidiki caduger bir ḳuduḳḳa udul kélip ḳaldi. Caduger ikki kiyikni derhal béliḳḳa aylandurup özi ilan süritige kirdi ve ularni ḳuduḳḳa ḳoġlap çüşti.

Aġa Yunus peri bir leheñ bolup ularni ḳoġlap ḳuduḳḳa çüşti. Bu üçeylen ḳara kuş süritide bolup arḳisidin ḳoġlap kirgen Aġa Yunus perige yandi.

Aġa Yunus peri bir, bular üç bolup küç sélişturmisidiki teñlik buzulġanliḳtin, Aġa Yunus peri aldirap ḳaldi.

Aġa Yunus peri kuhiḳaptin çiḳidiġan çaġda taġisi uniñġa bir tal muyini bérip:

- Her ḳaçan béşiñizġa ḳiyin ehval yaki eġir kün duçkelgende, birer éġir aḳivet duçar bolġanda buni otḳa séliñ, siz ḳeyerde bolsiñiz men şu yerge hazir bolimen! – digen idi.

Bügün uniñ béşiġa éġir kün çüşti, beg Havaz özige oḫşaş ḳuş süritidiki anisi Aġa Yunusperini tanimaydu, uni yava ḳuş yaki caduger dep oylaydu, ḳiz téhimu tanimaydu, caduger buniñdin paydilinip ularni ḳuş süritidiki Aġa Yunus perige saldi.

Aġa Yunus peri derhal yerge şuñġidi, yerge çüşüp yaḳisidin bir tal muyni aldi, ot yéḳip düt saldi. Kuhiḳap téġiniñ 7 side turġan taġisi derhal yétip keldi.

- Ey méhrivan siñlim! Béşiñġa nime kün çüşti? Men öz vaḳtidila: Adimizattin bizge vapa kelmeydu, dimepmidim. Emdi u séni bu yerge élip kélip taşlidimu? Ḳandaḳ? Méniñ déginim béşiñġa keldimu?! – didi.

Aġa Yunus peri:

- Ey taġa! Bu éġir kün maña sen digen emir Göroġlidin kelgini yoḳ. U hazirmu maña çeksiz méhrivan, bu yerde men üç bürkütniñ arisida ḳaldim. Uniñ biri méniñ ve érim Göroġliniñ oġli beg Havazḫan, yene biri Göroġliniñ düşmini zeñgiler şaḫiniñ ḳizi beg Havazniñ meşuḳi, 3. biri eşularni ḳuş süritige kirgüzüp maña salġan ḳara ḳuş caduger, beg Havez méni burun bu ḳiyapette körmigen, şuña hazir méni tunimaydu, - didi.

Aġa Yunus periniñ taġisi cadugerge ḳarap:

- Ey caduger! Hazir sen esli ḳiyapitiñge kelseñ keldiñ! Bolmisa béşiñni üzimen! – didi.

Caduger bu sözge pisent ḳilmidi, u yene bir nimilerni oḳup tüsini özgertişke kirişken idi, Aġa Yunus periniñ taġisi epsun oḳup beg Havaz bilen ḳizni esli ḳiyaptige keltürdi, Aġa Yunusmu esli ḳiyapitige keldi, bular tunuşup, ḳuçaḳlişip körüşti. Şu çaġda ġayiptin: “iblis, tiblis, ciblis” digen avaz keldi, caḫanni ḳarañġuluḳ basti, üç – kéçe – kündüz hiç nimini körgili bolmidi. Bu, caduger ölgende peyda bolidiġan alamet idi. Üç – kéçe – kündüzdin kéyin asta-asta hava éçildi. Aġa Yunus peri taġisiġa:

- Taġa, siz beg Havazḫanni boyniñizġa mindürüp, Göroġliniñ ḳéşiġa apirip ḳoyuñ. U, şu yerge yéḳin cayda zeñgiler padişaḫi bilen ceñ ḳilmaḳta, - didi.

Özi zeñgiler şaḫiniñ ḳizini yeniġa élip Çembilge ravan boldi.

Aġa Yunus periniñ taġisi beg Havazni boyniġa mindürüp, Göroġli ceñ ḳilivatḳan yerge yétip keldi, beg Havazni yerge çüşürüp ḳoyup, özi kuhiḳap 7 sige uçup ketti.

Beg Havaz bu yerge kélip Göroġliniñ leşkerliriniñ az ḳalġanliḳini hem ularni zeñgiler her tereptin ḳorşivalġanlipḳini kördi. U atisi bilen körüşti. Şu çaġda zeñgiler yene ceñ dumbiġini çélip, Göroġlini ceñge tartti. Bu ehvalni körgen beg Havaz:

- Ey ata! Bügünki bu meydan ceñni maña bériñ, maña dua ḳiliñ! – didi.

Emir Göroġli:

- Ey oġlum, bu ceñge sen kirme, ularniñ küçi nurġun. Ular bu növet séni şu meydanniñ özidila öltiridu, - didi beg Havaz.

- Ey ata! Burun men bu yerdin Erbistanġa ceñ ķilip ötkende deryadin béliķ tutivélip yigen ġol palvanliri bilen tonuşķan. Ḫuda rizasi üçün men yene şularniñ ķéşiġa bérip birersini élip kelsem u, bu zeñgilerniñ edivini béridu. Men şuniñ bilen birlişip bular bilen ceñ ķilimen! - didi.

Beg Havazniñ bu pikrige Göroġli maķul bolup, ruḫset berdi. Beg Havaz dadisi emir Göroġlidin dua élip yolġa çüşti. Neççe kün yol yürüp u, ġol palvanlardin biriniñ ķéşiġa bardi. Ķarisa u, uḫlavatķan iken. Burni karaydek bolup, uniñdin tonurdin çiķķan tütündek is çiķivatķan, uniñ bolcuñ göşliri attek, tögidek hurrek bolup örlep çiķķan Beg Havaz uni bu halette körüp ķattiķ bir nere tartti.

Ğol palvan bu avazdin oyġinip ķarisa, béşida bir atliķ yaş bala turġan. Bu ġol palvan “Adi” dep atalġan igiz hem batur heliķniñ evladi idi, u ornidin turup beg Havazni üti bilen alķiniġa aldi. Uni birden u alķiniġa, bir dem bu alķinġa élip oynidi. Kéyin uni toniġandek ķilip:

- Ey yigit özeñ kim sen? Bu yerlerde nime izdep yürüysen? Nime arzu – arminiñ bar? – dep soridi.

Beg Havaz:

- Men emir Göroġliniñ balisimen, Erbistanġa ötkinimde bu yerde sen bilen tonuşķan, Hazir méniñ dadam emir Göroġli, zeñgiler şaḫi bilen uruşmaķta, uniñ leşkerliri bek az ķaldi. Sen yardem ķilsañ!- didi.

Ğol palvan beg Havazni asta yerge ķoydi.

- Sen bérip tur! Men arķañdin yétimeñ! – dep deryaġa kirip ketti. U sayisi 60 patmanliķ yerge çüşüp turidiġan bir tüp çinarni yiltizi bilen ķumurvaldi. Uni kötürvelip beg Havazniñ arķisidin Göroġliniñ leşkerliri bar terepke ķarap mañdi. Beg Havaz Göroġliniñ yéniġa yétip kelgende, u çarçiġan halda ceñdin yanġan idi. U beg Havazni körüp:

- Téç aman keldiñmu? Oġlum sen digen u, Ğol palvan ķéni? – dep soridi.

Beg Havaz:

- Ene, yoġan çinarni ķuçaplap kélivatķan kişi su! – dep cavap berdi.

Emir Göroġli bir ķara barandek boġinaķ, uniñ içédin çiķip kelgen boyi pelekke yetken bir palvanni kördi. Emir Göroġli ḫoş bolup kétip tebli ceñ (ceñ dumbiķi) çaldurdi.

Zeñgiler şaḫi ceñ dumbiķini añlap : “Bularġa birer yerdin kömekke ķoşun kelgen oḫşaydu” digenni oylidi. Şu çaġda Ğol palvan kélip beg Havazdin:

- Emir Göroġli ķéni? – dep soridi.

Emir Göroġli Ğol palvan bilen körüşti. Ğol palvan emir Göroġlidin:

- Séniñ leşkiriñ ķéni?! – dep soridi. Emir Göroġli ķorşavda ķalġan ķisimliri bilen yénida ķalġan ķoşunni körsetti. Ğol palvan çinarni kötirep zeñgiler leşkirige hucum ķildi. U goya süpürgide paşini urġandek urup öltürüp ularniñ tiriklirini sürüp toķay ķildi. Emir Göroġliniñ ķorşavda ķalġan ķoşunliri acritip élindi.

Zeñgiler padişasi bu ehvalni körüp ķoral – yaraķni boyniġa ésip emir Göroġliniñ aldiġa kélip amanliķ tilidi.

Emir Göroġli uniñġa amañliķ berdi. Her ikki terep yarişip “el aman” dep ḫoşluşup öz yurtiġa ravan boldi. Emir Göroġli beg Havazḫan, palvan Ğol bilen, zeñgiler şaḫi bilen ḫoşluşup, taġisi Ehmed serdarni élip, öz yurtiġa ķaytişti. Neççe kéçe – kündüz yol yürüp Çembilge yétip keldi. 40 kéçe – kündüz el – yurtķa toy tartip aş berdi. Emir Göroġli şu toyda köliġa altun tarliķ sazini élip çélip turup, tövendiki nezmini oķudi:

Evel heķniñ izni bilen,
Boldum arman ķalmidi.
Ķarañġu gör içide,
Tuġuldum arman ķalmidi.

Ķara görde kirdi canim,
Anam boldi méhribanim.
Yetti puşti dermanim,
Kördi arman ķalmidi.

Bu dunyadur özi pani,
Çembilniñ boldum sultani.
Yalġançi uşbu dunyani,

Kördüm, arman ķalmidi.

Üzdüm ödek kölide,
Yaşidim Çembil élide.
Türk, Türkmen yéride,
Yürdüm arman ķalmidi.

Hiç ҕorimas bestimni,
Tuttum elniñ destini.
Altun teҕtniñ üstini,
Kördüm arman ķalmidi.

Añla mendek er sözini,
Çéķilġan aydek yüzini.
20 Ereb ķizini
Söydüm, arman ķalmidi.

Avat ķildim uşbu yerni,
Tonudum Kamil erni.
40 çilten hem Ҕizirni,
Kördüm arman ķalmidi.

Ҕizmitin ķilip şu erlerniñ,
Ҕani boldum bu yerlerniñ.
Duasi bilen piri zenlerniñ
Yürdüm arman ķalmidi.

Tacilar bardur béşimda,
Pirlar hazir ķéşimda.
Aġa Yunusni öz yéşimda,
Aldim arman ķalmidi.

Men éytayin iç sirimni,
Nésip ķildi perini.
50 yaşta Gülnar perini,
Aldim arman ķalmidi.

Yurtķa saldim otlarni,
Aldim neççe kentlerni.
Ķizilbaşlar yurtlirini,
Aldim, arman ķalmidi.

Yerge töktüm ķizil ķanni,
Aman ķilsun heķ bu canni.
Yaş çéġimda Hesen Ḫanni,
Kördüm, arman ķalmidi.

Oġul ķilip Hesen Ḫanni,
Éyttim barçe armanni.
100 yaşta Havazḫanni,
Kördüm, arman ķalmidi.

Gürûcistanniñ cazayini,
Sélip béşiġa azayini.
Ķizil başniñ cazayini,
Berdim arman ķalmidi.

Bende, ķildim gunani,
Séġindim bir Allani.
Şundin soñ Ḫunḫar şaḫni,
Aldim, arman ķalmidi.

Baġlap ġénim ķollarini,
Körüp baġu güllirini.
Gürûcistanniñ ellirini,

Kördüm arman ķalmidi.

Oñ yénimġa Havaz hemra,
Sol yénimda Hesen Ḫan şaḫ,
Vapasi yoķ kona dunya,
Kezdim arman ķalmidi

dep dua ķildi. Beg Havazni haķan tiklep ġezinidiki barini, ķatardiki narini, ķolidiki möhrini bérip teḫtke çiķardi, béşiġa altun tacini keygürdi, özi başlap uniñġa tazim ķildi, kalġan şaḫzade ve palvanlarmu bir – birlep kélip uniñġa itaet ķilidiġanliķini bildürdi. Ehmed serdarniñ kizini ve zeñgiler şaḫiniñ ķizini uniñġa élip bérişti, hemmisi muradi meķsetlirige yétip, öz növitide ecel şarabini içişti.

Maralvéşiliķ mollaseley katipniñ 1331- hicri 26. cemadiyel evelniñ düşenbisi (miladi 1915 - yilliri) köçürüp tamamliġan nusḫisini asas, yénisarliķ ḫelķ dastançisi Ebeydulla haci éytip bergen ve Ömer éli hatirisidiki “Emir Göroġli” dastanidin paydilinip teyyarlandi.

Seley mollam 1875 – yili Atuşniñ Azaķ digen yéride tuġulġan. Üç yaşķa kirgende dadisi İsmail usta (mozdoz) uni maralréşiġa élip kelgen. 1950- yili 7. ayniñ 20. küni 75 yéşida maralréşida vapat bolġan.

Ķolyazmini saķliġuçi : Abdulla Seley
Ķolyazmini körgüçi : Savut İbrahim
Neşirge teyyarliġuçi : Erşidin tatliķ.

4.1.2. Boz Yigit

Mezkur dastanni yoldaş Tursun Zirdiniñ işligen nushisini asas ḳilip, yoldaş Erşidin Tatliḳniñ ḳolidiki nusha boyiçe toluḳliduḳ ve nezmi cehettiki kam caylirini yoldaş Mutellip Paltaci evetken "Boz yigit" heḳḳidiki ḳoşaḳlardin alduḳ ve suniñdek Mutellip Paltaci evetken ḳoşaḳlar içide yuḳurḳi ikki nushida yoḳ yeñi détallar bolġanliġi üçün dastanniñ téhimu toluḳlinip çiḳirşini közde tutup bu détallarni dastanniñ aḫiriġa ḳuşumçe ḳilip berduḳ.

-Tehrirdin

Hemmidin ḫeverdar ḳişiler şundaḳ rivayet ḳilurlerki, Teñri téġi étigidiki ikki iḳlimniñ bir padişasi bar idi. Uniñ ismi Abdulla Ḫan idi. Uniñ teḫti, taci hésapsiz mal – mülki ve dunyasi bar, birak izini basḳudek birer perzenti yoḳ idi. Şaḫ buniñdin tolimu zarlinatti.

Künlerniñ bir küni şaḫniñ ah – zari Ḫudaniñ iltipatiġa érişip, ḫotuni hamildar bolup, ay- küni toşup bir oġul tevellut ḳildi. Ḫan yurtḳa at çéyi bérip balisiniñ ismini Boz yigit ḳoydi.

Abdulla Ḫanniñ Tabil isimlik bir hörmetlik veziri bar idi. Uniñ ḫotuni hem Abdulla Ḫanniñ ḫotuni billen bir künde, bir vaḳitta bir oġul tuġdi. Vezir oġliniñ ismini Kimen ḳoydi.

Boz yigit bilen Kimen kiçigidin tartip icil – inaḳ, her işni, her nimini teñ köridiġan dostlardin bolup östi. Abdulla Ḫanniñ oġli Boz yigit şundaḳ güzel idiki, bir körgen kişi heyran ḳélip " yene bir ḳétim körsem" deytti, arman ḳilatti. Boz yigit bilen Kimen kiçigidin tartipla eḳil – idirek, pem – paraset, baturluḳta teñdaşsiz ve bir – birige çin méhrivan idi.

Boz yigit 17 yaşḳa toldi. Şu yilniñ bir küni kéçide u taza şérin uyḳida yétip bir çüş kördi. Çüşide bir ḫuş ḳedem, ḫuş süret ḳizni kördi. Boz yigit köz tikip ḳarisa bu bir top ḳizlarniñ ḳolida bulbul, tuti ḳuşlar ḫendan urup sayrişatti. Bu ḳizlar bolsa bir ḫuş

reptar peri ḳizni ariġa élip yüretti. Bu halni körgen Boz yigit heyran boldi. Şuan héliḳi peri ḳiz Boz yigitni körüp ḳélip, bulbuldek ḫuş avazi bilen bu nezmini oḳudi:

Künde yiġlap künde zar,
Men yüzüñge intizar.
Nede özeñ söygen yar,
Méni şundaḳ ḳilma zar.

Bir yil boldi yanar men,
Ötken künni sanarmen,
Es – huşumdin ayrildim,
Saña ḳaçan ḳanarmen.

Ġayipmu sen can yigit,
Yigit mundaḳ baturmu?
Kiyik körse ovlaşḳa,
Oḳyasini atarmu?

Şehri bostan bulbuli,
Gülistanniñ bir güli.
Derya kéçip, taġ éşip,
Bizni izdeñ bir yoli.

Boz yigitniñ ḳayturup bergen cavabi:

Nalimiġin cénim yar,
Teñridin rehmet yaġar.
Murat bir kün yüz açar,
Sevri ḳilsañ bolatti.

Aşiḳlar zarlap öter,
Teñridin reḫmet küter.
Muratḳa bir kün yéter,
Sevri ḳilsañ bolatti.

Sevri ķilmay iş pütmes,
Mezgilsiz erziñ yetmes.

Körersen mezgil bolsa,
Sevri ķilsañ bolatti.

Burun ötken cüplardek,
Eķil tapsañ bolatti.
Dost, düşmenniñ aldida,
Yiġlimisañ bolatti.

Elķise: Boz yigit oyġandi. Ķarisa çüşide körgen ḫuş süret peri ķiz, yénida yoķ. U bir yilġiçe zebrandek sarġaydi. Ata – anisi uniñdin köp soridi. Biraķ u zadila éytmidi. İkkinçi yil Boz yigit 18 yaşķa toldi. İkkinçi yili u yene bir çüş kördi. Çüşide héliķi peri ķiz zaḫir boldi. Ķiz ḫuddi burunķidekla zarlinip bu nezmini oķudi:

Köptin beri saķlaymen,
Kélurmu dep oylaymen.
Ḫevriñ yoķ, özeñ yoķ,
Salamname – sözün yoķ.

Ġapil bolma yigitim,
Yigit şundaķ ġapilmu?
Cüret ķilmay küni – tün,
Süküt ķilġan baturmu?

Men yoluñġa intizar,
Meyliñ bolsa izlival.
Men bir şaḫniñ yalġuzi,
İzlep méni tepival.

Kélurmu dep ķaraymen,
Üç yil şertni saķlaymen.
Yüzüñni bir körmisem,
Ķandaķmu çidap turarmen.

Şertni rastin saḳlaymen,
Kélidu dep yoḳlaymen.
Ḫeviriñ yoḳ, özeñ yoḳ,
Ḳarap hiç tapalmaymen.

Ata bilen anisi,
Ruhset bermes bolarmu?
Çüşide körgen yarini,
Kélip körmes bolarmu?

Séġinişta boldum zar,
Gül yüzüñge intizar.
Men yalġuzni yiġlitip,
Nede özeñ aşiḳ yar?

Boz yigitniñ cavabi:

Bir ḫuş süret nazir sen,
Çüşlirimde hazirsen.
Bir muḳaddes canansen,
Dil béġimda baḫar sen.

Sen bir güzel yarimsen,
Bulbulum sen, tarim sen.
Köñlümdiki yarim sen,
Zimistanda yazim sen.

Bultur keldiñ ḳişimġa,
Saylar toldi yéşimġa.
Ḳayġu bilen ot saldiñ,
Méniñ cim – cit béşimġa.

Ķeyerlik sen, yériñ éyt,
El – yurtuñni bilmeymen
İsmiñni éyt ey peri,
Çuķum séni izleymen.

Bultur ġayip bolduñ sen,
Yene ġayip bolamsen?

Boz yigit soriġan soalġa ķiz nezim bilen şundaķ cavap bériptu:

Atķa minip çiķķin sen,
Éytķan sözni uķķin sen.
Méni ķobul körseñ sen,
İzlep yolġa çiķķin sen.

Çüşte ķoşķan Ḫudayim,
Kündüz bizni ķoşmasmu?!
Dunya bizdin ötmesmu,
Ķiz izliseñ kérekti.

Céniñ canġa kuşulsa,
Sen heķiķi yar bulsañ.
Méniñ üçün zar bolsañ,
Rum şehridin taparsen.

Elķise: Boz yigit oyġandi. Ķarisa çüşide körgen ḫuş süret yénida yoķ. Şundin buyan Boz yigit taķet ķilalmidi. Aş, su içmidi, tégi yoķ oy hiyallarġa çökti. U peķet dosti Kimengila kéñeş saldi. Uniñġa bu nezmini oķudi:

Bir ḫuş süret kördüm men,
Heyran bolup turdum men.
Meslihet ber can dostum,
Eķil izlep yürdüm men.

Ķayġu çektim her küni,

Yol tapalmay zar boldum.
Maķul körseñ can dostum,
Ķizni izleştur oyum.

Ķaygu ķondi béşimġa,
Yol tapalmay boldum zar.
Maķul körseñ can dostum,
Seper ķilar oyum bar.

Ketmes ķaygu çüşkendur,
Çare tapķin can dostum.
Bir yil boldi yanġan men,
Bu ķaygуda ķalġanmen.

Sendin bilek dostum yoķ,
Dilġa séni yazġan men,
Hemriyim yoķ kéterge,
Dermanim yoķ yéterge.

Yéķin dostum sen idiñ,
Yol körsetkin seperge.
Yoldaşim yoķ éytķili,
Dermanim yoķ ketkili.

Can yoldişim sen idiñ,
Pétinmidim éytķili.
Bu balaġa yolķtum,
Dermanim yoķ can dostum.

Uni izlep ölsem ger,
Arminim yoķ can dostum.

Kimen Boz yigitniñ nezmisini añlap, dosti üçün küyüp yiġlidi. Andin mundaķ nezme oķudi:

Maķul dostum barġaymiz,
Heķ salġanni körgeymiz.
Can yoluñnda tesedduķ,
Hizmitiñde yürgeymiz.

Alla yazġan teķdirge,
Ne çare bar bendide.
Dosti kéçer cénidin,
Dostiġa ķayġu kelgende.

Teķdir bolsa ölermiz,
Hiçbir çare bolmisa.
Heķ yazġanni körermiz,
Sen bilen teñ barġaymen.

Birkimge bar dimeymen,
Men yoluñda ķurban men,
Yalġançi dost bolmaymen.

Elķise: Boz yigit dostiniñ sözini añlap bek ḫoşal boldi. İkkisi ikki hizmetkar élip, ikki tögige altun – kümüş, ozuk – tülük artti. Hiçkimge bildürmey, Alla talladin medet tilep, kün pétiş terepke ķarap ravan boldi. Bir mezgil yol yürdi andin Ḫudayi taallaġa yiġlap munu munacetni oķudi:

Başni bergen Allamiz,
Risķi berse kérekti?
Ten yaratķan Allamiz,
Saķliķ berse kérekti?

Eķil bergen Ḫudamiz,
Sevep berse bolatti.
Can – nan bergen Ḫudamiz
Ömür berse bolatti.

Can yaratḳan Allamiz,
Özi saḳlaş kérekti.
Ḳaysi yerde bolsimu,
Medet berse bolatti.

Putni bergen Allamiz,
Kuvet berse kérekti.
Eḳil bergen Allamiz,
Medetliri kérekti.

Biz yoḳ iduḳ, bar ḳilġan.
Ten yaratḳan can bergen.
İşenç ḳilduḳ biz sizge,
Yolbaşçimiz öziñiz.
Her bir türlük baladin,
Saḳluġuçi öziñiz!

Elḳise: Boz yigit bilen Kimen ḳançe - ḳançe menzillerni arḳisida ḳaldurup, taġu – davanlarni éşip, maymunlar şehrige yétip keldi. Şu haman maymunlar ularni tutivaldi. Növetmu – növet yalvurup – yélinip ruhset sorisa ḳoyup bermidi. Ular maymunlarġa üç yil tutḳun boldi. Künlerniñ bir küni barliḳ altun – kümüşlerni taşlap, kéme yasitip kémige çüşüp ḳaçmaḳçi bolup, Balhun şehrige keldi. Bu yerde kéme yasitip derya bilen ḳaçti. Üç ay ötkendin kéyin, ularni maymun şaḫniñ kişiliri ḳoġlap kélip tutivelip, ularni maymun şehrige élip ketti. Neççe – neççe ruhset sarisa bermidi. Maymunlarniñ aditi boyiçe öz élige adimizattin padişa ḳoyatti. Şu seveplik bu maymunlar şehriniñ şaḫi Boz yigittek adimizat şaḫzade idi. Éniḳi, maymunlar şaḫni öz cinsinden ḳoysa oḳiti berket tapmaytti. Şuña şaḫni adimizattin ḳoyatti. Ularniñ Boz yigitni zindanġa ḳoyuşḳa közi ḳiymidi. Ḳéçip ketmisun dep küzetçilerni ḳoydi. Bu halda ḳalġanda Boz yigit puşayman ḳilip bu munacetni oḳidi:

İgiz taḳḳa yoluḳtuḳ,
Ötmek bizge ḳaydidur.

Tömür torġa solanduḳ,
Çiḳmaḳ bizge ḳaydidur.

Ḳandak ḫeḳḳe yoluktuk,
Yüzin adem körgüsiz.
Ḳiyin yolġa yoluḳtuḳ,
Yüzin adem körgüsiz.

Yolġa közler ḳaralġan,
Ḳedem bésip yürgüsiz.
Çüşti zencir boynumġa
Ayaḳ bilen yürgisiz.

Mehluḳlarġa yoluḳtuḳ.
Vehşilerge yoluktuk.
Méhri şepḳet bilmestek.
Köygen otḳa çüştuḳḳu.

Su ḳoyġanġa öçmestek.
Yénilġanġa bolmidi,
Rehimsizge yoluḳtuḳ,
Yiġliġanġa bolmidi.

Bu baladin ḳutulup,
Yol yürer kün bolarmu?
Ata bilen anini,
Bir körer kün bolarmu?

Bu ne hesret yarenler,
Bu ne ḳismet yarenler,
Ḫan béşimiz ḳul boldi.
Niçük amal yarenler.

Elḳise: Boz yigit bilen Kimen maymunlar élide yene 3 yil tutḳun boldi. Andin suñre ḳéçip ḳutuldi. Ular kémige çüşüp ravan boldi. Boz yigit kétivetip Ḫudaġa séġinip bir munacat oḳudi:

Heḳḳe boyun sunġanmen,
Zar sergerdan bolġanmen.
Mendek aciz ḳoluñni,
Özeñ saḳla i Alla!

Sensiz bizge derman yoḳ.
İ alemge rehnima,
Muşu ḳanliḳ deryada.
Özeñ saḳla i Alla!

Tevekkül alem peylidin,
Yanmay işḳi yolidin.
Keçsem ḳanlik deryani,
Özeñ saḳla i Alla.

Arḳamizda düşmen bar,
Aldimizda gülşen bar,
Ġériplerniñ panahi,
Özeñ saḳla i Alla.

Boz yigit bilen Kimenge ḳarşi bir kéme keldi. Bu ikki ġérip “biz biçarilerni bir nimige giriptar ḳilmiġay” dep ḳorḳti. Şu esnada ikki kéme yéḳinlaşti. Kariġidek bolsa kémidikiler Baġdat şehriniñ sodigerliri iken. Boz yigit bilen Kimen ularni tosup körüşti. Sodigerler Boz yigitke köptin – köp nesihet ḳilişti. Aḫiri:

- Çüşüñde körgen söretke avare bolmay yurtḳa ḳaytiñlar, didi. Biraḳ Boz yigit tiñşimidi. Aḫiri ruhset ḳildi. Karvanlar ularġa kiyim, tamak, altun, kömüş bérip razi ḳildi. Boz yigit karvanlar bilen ḫoşlişip ayriliş vahtida ular arḳiliḳ ata – anisiġa salam éytip, bu nezmini oḳudi:

Ḫuş yürdiñiz karvanlar,
Saḳ – salamet yürgeysiz.

Yurt didari, el yüzin,
Bérip ḫoşal körgeysiz.

Bizdin salam éytip bérip,
Ata – anam digeysiz.

Yürmey köñlüm tinmaydu,
Körmey yürek ḳanmaydu.
Méhri mehbup şehrini,
Körmey köñlüm tinmaydu.

Köp muşeḳḳet körsemmu,
Razi yiġlap yürsemmu,
Yar veslini ḳuçmastin,
Dil oyumdin yanmaydu.

Ḳayġu yütüp ḳanmidim,
Bu yoldin yanalmidim.
İlgirikidek bolmidim,
Yürmey köñlüm ḳanmaydu.

Köp hesretler körimiz,
Zar sergerdan yürimiz.
Ḳayġu yutsam razimen,
Bu yoldin hiç ḳalġim yoḳ.

Köp capalar çeksemmu,
Hiç keynimge yanġim yoḳ.
Emir ḳilsa Allamiz,
Tirik ḳalsaḳ ḳaytarmiz.

Tirik bolsam ḳaytarmen,
Ölsem salam éytarmen.

Köp eyipni keçürüp,
Razi bolsun atimiz.

Bu yolumdin ḳaytmaymen,
Añlap ḳalsun animiz.
Bu yoldin men ötimen,
Heḳ yazġanni körimen.

Muradimġa yétimen,
Andin öyge ḳaytimen.
Bu yolda men kélermen,
Kelmisem men ölermen,
Ölsem şundaḳ ölürmen.

Çénim ata – anamġa,
Salam deñlar dostlurum.
Aman boluñ dostlurum,
Ésen boluñ dostlurum!

Karvanlar öz yoliġa ḳarap ravan boldi. Boz yigit bilen Kimen 40 kün zar sergerdan bolup Mulatiye şehrige yétip keldi. Şeherniñ çétide yalġuz yigitniñ hucrisi bar idi. Ular bu yigitniñ öyige salam bérip kirdi. Bu ikki musapirlar keçürmişlirini bayan ḳildi. Yalġuz yigit ularniñ sözini añnlap, bu ikki musapirni ayap asridi.

Boz yigit bilen Kimen Mulatiye şehride bir ay heyran bolup yürdi. Hiçkim ularniñ bu şeherge kelginini bilmidi.

Emdi gepni Boz yigit çüşide körgen ḫuş süret ḳizdin añlayli. Bu ḳiz muşu şeherniñ padişasiniñ ḳizi idi. Bir küni kénizeklerdin biri: “Men şeherde bir çüş süretlik yigit kördüm” dep sahip camalġa bayan ḳildi. Ḳiz bu sözni işitip, kéşidiki 40 ḳizġa ḳarap bir nezim oḳudi:

Yorġa attek yürüşlük,
Ḫanzadidek turuşluḳ.

Körgen çüşniñ toġrisi,
Bügün kelgen bolmisun?

Arḳidin téz bériñlar,
Bizdin ḫever bériñlar.
Méhribanim bop ḳalsa,
Köñülge téz élinsun.

Ḳalḳini bar beşida,
Yoldişi bar ḳéşida.
Ḳizil gülniñ bulbuli,
Hazir kelgen bolmisun?

Güllük doppa béşida,
Hemrasi bar ḳéşida.
Ḳayġu aḳar yéşida,
Yar izligen bolmisun?

Kün çiḳiştin kelgendu,
Yorġa atḳa mingendu.
Ata – anidin ayrilip,
Bizni izlep yürmisun?

Pida ḳilġan cénini,
Ḳurban ḳilġan mélini.
Güzellikniñ sultani,
Boz yigitim bolmisun?

Bérip yüzin körüñlar,
Ḳeyerlik dep sorañlar,
Edep bilen turuñlar,
Bizdin ḫever sorisa,

Bille élip kéliñlar.
Undin ẖever bergende,
Süyünçe dep kelgende,
Altun üzük, göher taş,

Süyünçige bérey men.
Ḳiriḳ ḳizniñ içide,
Uni yaẖşi körermen.
H̱ever ḳiliñ dostlurum!

40 ḳiz seherge kirip Boz yigitni 40 kün izlidi. Hiç dérigini ḳilalmidi...

Elḳise: Boz yigit bir küni şeherde turup, Heḳtaallaġa munacat ḳilip yiġlidi, ḳahşidi. Kün keç bolup uyḳisi kélip yétip ḳaldi. Çüşide bir appaḳ saḳalliḳ kişini kördi. U kişi:

- İ biçare aşiḳ, bu şeherdin çiḳma! Söygünüñni taparsen didi. Boz yigit etisi ornidin turup, kéçisi körgen tüşini dosti Kimenge bayan ḳilip bu nezmini oḳudi:

Bügün bir tüş kördüm men,
Yar yüzini kördüm men.
Ḳanat kérip uçup men,
İgiz taḳḳa ḳondum men.

Bügün körgen tüşümde,
Boldi maña bişaret.
Koçilardin izleyli,
Méhribanni davamet.

Uçum bolup uçayli,
Kök yüzini ḳuçayli.
Turup yene bu şerde,
Bir ḳur izlep köreyli.

İzdisekla bolidu,

Şu yarimni tapḳili.

dep tüşini Kimenge éytip, ikkisi etidin taki keç kirgiçe şeher içide sergerdan bolup yürdi. Bu küni sahipcamal 40 ḳiz bilen bille şeher içidin Boz yigitni izlep yüretti. Taki köz bağlanġiçe tapalmay, hesret bilen sariyiġa ḳaytti. Bu çaġda Boz yigit bilen Kimen saray aldiġa kélip ḳalġan idi. Birak hesretke muptila bolġan ḳizlar körmestin sarayġa kirip ketti. Boz yigit sarayniñ sirtida ḳaldi. Sahip camal sarayġa kirip zar-zar yiġlap bu nezmini oḳudi:

Yette yildek boldum zar,
Men yoluñġa intizar,
Céniñ canġa ḳoşulup,
Bir yürer kün bolarmu?

Yarim bilen yoluḳ up,
Teñ yürer kün bolarmu?
Yürektiki elemdin,
Üzüler kün bolarmu?

Köñüldiki ḳayġudin,
Ḳütülar kün bolarmu?
Baray digen vedeñ bar,
Vedeñ ciñmu yalġanmu?

Şunçe saḳlap kelmidiñ,
Ya başḳa yar aldiñmu?
Alla ḳoşkan yaridiñ,
Maña vapa ḳilmidiñ.

Yette yildin béri hiç
Midir sidir ḳilmidiñ!

Elḳise: Boz yigit sarayniñ sirtida turup añlidi. Sahip camal buni bilmidi. Boz yigit ornidin turup bir ḫoş avaz bilen bir nezim oḳudi:

Séni bunda yaratti,
Méni unda yaratti.
Séni maña ḳaratti,
Méni saña ḳaratti.

Zadi yiġlap yürsün dep,
Ariġa derya tartti.
Méhribanim ḳayda sen?!
Arida derya bardur.

Tört yil yürdüm çöl ara,
Çañḳap ḳetre su tapmay,
Heyran bolup yürdüm men.
Köp hesretni çektim men.

Tapan ketti uyulup,
Ḳol téresi soyulup,
Zar – sergerdan yürdüm men.
Ne atamni körmüdüm.

Ne anamni körmüdüm.
Héçkim bilen yürmüdüm,
Séni izlep yürdüum men.
Séni körer kün bolsa.

Cénim ḳurban ḳilarmen.
Ne bolsam bolarmen,
Men bir méhman kélurmen.
Çüşte yüzüñ körgenmen.

Heyran bolup yürgenmen.
Zepreñdek sulġanmen,

Üç yil tutḳun bolġanmen
Nime bolsam bolġanmen.

Rehim ḳilsañ bolatti.
Taġu – taştin ötüpmen,
Bu şeherge keldimmen.
Yüzüñ körer kün bolsa.

Barliġimdin kéçermen.
Séni izlep çiḳḳan men,
Ḳanat yasap uçḳanmen.
Canni kurban ḳilġan men.

Rehim ḳilsañ bolatti.
Étim méniñ Boz yigit,
Ḳéşimdidur dost yigit.
Çin heḳiḳi yar bolsañ.

Öyge kirsem kérekti.
Cénim söygen cénimniñ,
Yüzin körsen bolatti.

Öy içidiki ḳizlar Boz yigitniñ bu ḫuş nezmisini işitkendin kéyin, saraydin yügürüşüp çiḳip uniñġa tazim bica keltürdi. Andin teklip ḳilip sarayġa ekirdi. Boz yigit sahipcamal bilen ḳuçaḳlişip körüşti. Kizlar: “bu ikkisiniñ muradi hasil boldi” dep ünçe – marcanlar çaçti. Ḫeyr – sediḳe berdi. Ḳizlar yene talaġa çiḳip Kimenni “ Boz yigitniñ dosti” dep hörmet ḳilip, teklip bilen sarayġa élip kirdi. 40 ḳiz çuḳuruşup:

- Bügünki kün rahet kündur, ikkiñlar icazet berseñlar, yar – yar éytsaḳ – diyişti. Sahipcamal bilen Boz yigit:

- Ḫop, bolġay, - didi. Ḳizlar yar –yar éytişti:

Elhemdu süre Kuranniñ başidadur yar – yar,
Peyġemberler Allaniñ ḳaşidur yar – yar,

Biriñ mervayit, biriñ ünçe tizilipsiz yar – yar
Biriñ göher, biriñ yaḳut ḳoşulupsiz yar – yar

Biriñ ḫandur, biriñ ḫaniş ḳuşulupsiz yar – yar,
Biriñ bulbul, biriñ tuti yar bolupsiz yar – yar.

Biriñ altun, biriñ kümüş ḳoş bolupsiz yar – yar,ḫ
Biriñ müşik, biriñ enber huş bolupsiz yar –yar.

Biriñ kündüz, biriñ ay ḳoşulsañlar yar –yar,
Zaman aḫir bolmaġunçe ayrilmañlar yar – yar.

Biriñ hördur, biriñ nurdur bir tursañlar yar – yar,
Zaman aḫir bolmaġunçe ayrilmañlar yar – yar.

Siz Şaḫzade biz hizmetkar maşaalla yar – yar,
Biriñ hede, biriñ aka inşa alla yar – yar.

Tirikke dunya yarişur köp mal bilen yar – yar,
Yari yoḳniñ cani yoḳ öyi bilen yar –yar.

Elḳise: Ḳizlarniñ içide sarayġa ḳaraydiġan bir kénizek ḳiz bar idi. U kénizek ḳiz töhmetçi idi. U körgenlirini şu boyiçe emes, bir yerge toḳḳuzni ḳetip, ḫanġa ḫever berdi. Ularni köptürüp çaḳti.

Ḫan ḳaltis ġezeplendi. Ḫan: “Ténep – temtirep yürgen sergerdan bilenmu yar bolġan barmu? Bu nime diger resvaçiliḳ!” dep, vezir – vuzurlar ve lavu – leşkerlirini yiġdi. Ḫan ularni başlap bérip, sahipcamal turġan sarayni sirttin orap aldi. Ḫan sahipcamalġa:

- Bek uyat iş ḳildiñ, yéñilip ézip yürgen kişi bilen yoldaş bolmaḳ bolup, halayiḳ içide méni betnamġa ḳoyup, resva ḳildiñ, bu şeher uluġtur, bundin başḳa şeherlerde ni – ni Şaḫzade oġlanlar bar idiġu, - didi. Andin callatlarġa sahipcamal turġan sarayġa biruhset kirgen yigitni tutup öltürüşke perman berdi. Ḫan sahipcamal ḳizini heddidin ziyade yaḫşi köretti. Şuña u başḳa gep ḳilmidi.

Emma, Boz yigit uçisidiki savutni yeşmigen idi. Uniñ ķildin toķulġan bir çümperdisi baridi. Bu çümperdini tartivalsa, Boz yigitni hiçkimge körsetmeytti. Boz yigit bu çümperdini tartivalġan idi. Ḫanniñ permanidin kéyin sekkiz callat ķiliç kötirip, saray içige hörpüyüp kirdi. Kimen saraydin çiķip kaçti. Boz yigit sarayġa kirgen callatlarni ölturdi. Köpçilikniñ ķaniti astida sarayniñ arķisiġa çiķti. Aldini tosķanlarni birdin –birdin ucuķturdi. Andin étiġa ménip yoliġa ravan boldi. Arķidin 128 leşker ķoġlap çiķti. Boz yigit ularni bir –birlep öltürüp, özi ķutuldi. Şundin buyan Boz yigit kündüzi sehrada yürdi, kéçisi aşķi bilen tépişip turdi. Kéyin Boz yigitniñ kéçide sarayġa kélip yürgini bilinip ķaldi. Andin kéyin 3 küngiçe aşiġi bilen körüşelmidi. Kimen künde şeherge kirip sahipcamal bilen ḫeverlişip turdi. Çünki uni hiçkim tonumaytti.

Elķise: Sahipcamalniñ ata – anisi uniñ rayini ķayturuş üçün éytti:

- İ, ķizim ne hal boldi? Sen nimişķa özeñni ķedirsiz ķilip, bizni bundaķ uyatliķ işķa duçar ķilisen? Saña neççe Şaḫzadiler elçi evetiptu, biz seni şularniñ içidin özeñ haliġan birisige bersek! Sen bir ézip yürgenni dep azmiġin. Bundaķ ķilsañ uyat üstige uyat bolidu.

Ķiz ata – anisiniñ sözini añlap, ularġa ķarap bir nezim oķidi:

Pañ boluptu ķulaġim,
Éytķan sözüñ uķmasmen.
Dunya helķini keltürseñ,
Hiç birige baķmasmen.

Eķlim baştin ketkenken,
Sizdin eķil almasmen.
Mendin başķa ķiz tépip,
Diginiñçe ķildursen.

Yurttin kişi yiġdurup,
Söyginige bérursen.
Boz yigitim bolmisa,
Hiçkim yüzini körmesmen.

Eger yüzini körmisem,

Tiriklikte yürmesmen.

Elḳise: Sahipcamalniñ ata – anisi:

- Cadiger yigit ḳizimizni azdurġan oḫşaydu, uni öltürüvéteyli, - dep vezir – vuzurlarni yiġip, meslihet ḳilip kéñeşti. Baturlarni yiġip uruş ḳilip öltürmekçi boldi. Şu çaġda yiġilġan baturlar:

- Yalġuz özi 128 kişini öltürdi. Ziyade küçlük yigit iken, - diyişti. Bu meslihet bilen padişa yalġuz yigitke ḳarşi 15 miñ leşker yiġdi.

Elkise: Boz yigit sehrada yüretti. Ḫanniñ elpaziniñ yamanliġini bilip, bir name pütüp can dosti Kimenni Tammasḫanġa elçilikke evetti:

Pütükname

Essilamu eleykum! Şaḫi caḫan, sultani ezim salamet turġaysiz. İltimasim şudurki, men péḳir sizniñ ḳiziñizġa Allataallaniñ ḳudriti bilen ba emir aşiḳ bolupturmen. Medet sizdin hem bizdin, bu dunyada payda yoḳtur, ḫudaniñ teḳdirini perman ve seltenitiñizdin muḳeddes bilip, erzimni ret ḳilmay, ḳabul etsiñiz.

Kemine –Boz yigit Abdullaḫan oġli.

Kimen şeherge kirip, bu nameni Tammasḫanġa tazim bilen sundi. Tammasḫan namini oḳup körüp:

- Bu biz üçün eñ ḳattiḳ ḫorluḳ, - dep ḫetni titim- titmaḳ ḳilip yirtip taşlidi, andin Kimenni, - Öltürünlar, bu bir zalim iken, - dep buyridi.

Ḫanniñ yénida bir hörmetlik vezir bar idi. Vezir ḫanġa ḳarap:

-İ Canabi Şaḫim, elçige ölüm yamanġa körüm yoḳ. Öltürmisek, emma biedep Boz yigitni şeherge kirgüzmisek, -dividi, Tammasḫan vezirniñ sözini ḫop kördi. Şeherniñ etrapiġa ḳaravullarni ḳoydi.

Elḳise: Boz yigit Tammasḫanni esli méniñ zatim veslimni sélip evetken namemni ḳabul ḳilur dep işinip, étiġa minip, Kimen ḳaçan çiḳar dep uniñ aldiġa kélivatti. Boz yigit şeherniñ çétige kelgende, kün keç boldi. Kimen şeherdin çiḳip keldi. Şuniñ bilen şeherniñ etrapidiki ḳaravullar bilen uruş ḳildi. Uruş tün teñ bolġiçe davamlaşti. Kimen yaralandi. Ular aman – isen bir pinḫan cayġa kélivaldi. Boz yiġit bilen Kimen 283 leşkerni öltürdi. Ḫan buniñġa heyran boldi.

Elḳise: Kimen şeherge kirip, arilap sahipcamal bilen hem geplişip yüretti. Buni şeher helḳi biletti.

Ḫan emir ḳildi:

- Boz yigit bek batur körünidu, bizniñ ḳançiliġan bahadirlirimizni öltürdi. Uni uruş – soḳuş bilen öltürüp bolmas, hile bilen öltüreyli, - dep şeher helḳige toy ḳilmaḳçi bolġanliḳini cakalidi.

Cakaci şeher koçiliriġa çiḳip:

Barçe uluġ – uşşaḳlar, añlimidim dimeñler, ḫan ḳizini Boz yigitke béridiġan boldi. Ete toy, toyġa teyyar turuñlar, - dep cakalidi. Etisi naġra, daḳa – dumbaḳ, kanay – sunay çélindi. Boza – şarap keltürüldi, ḫas meclisḫana hazirlandi. Tammasḫan kélip:

- Biz ḳizimizni Boz yigitke ḳabul körduḳ, küyoġul uniñdin artuḳ bolmas. Vedimiz vede, - dep Boz yigitni teklip ḳilip ekilip toyni başlaşḳa icazet berdi. Ḳizniñ anisi ḳiz turġan sarayġa kirip:

- İ ḳizim, emdi séni söygünüñge bérimiz, uniñdin artuḳ küyoġul bizge tépilmas, - didi. Sahipcamal anisiniñ sözidin işenç hasil ḳildi. “Emdi muradım hasil bolidiġan boldi” dep ḫursen bolup, çiçini tiziḳ – tiziḳ ünçe – marcan bilen örüp taridi. Boz yigitni kütüvélişḳa teyyarlandi.

Boz yigit yétip keldi. Uniñġa şuan üzüldürmey boza ve şarap içürdi. Ançe ötmey Boz yigit mes bolup ḳaldi. Emma Boz yigitniñ can dosti Kimen ḫoşalliġida ḫas meclisḫaniniñ sirtida yüretti. U öyge kirip kördikim, Boz yigit mes bolup yétip ḳalġan, düşmenler ḳiliç, ḫencerlirini yoşurup, purset kütüp turġan. Kimen bu toyniñ toy emes, Boz yigitni ḳolġa çüşuruş üçün ḳilinġan ḳest ikenligini bildi. Kimen aldirap çiḳip ḫan ḳizi sahipcamalniñ ḳéşiġa kirdi. Bu çaġda sahipcamal ḫoşalliġidin çéçini tarap 40 ḳiz bilen şadiman oynavatatti. Kimen Sahipcamalniñ yéniġa kirip munu nezmini oḳudi:

Ḫan toyini kördüm men,
Ḫan oyini bildim men.
Ḫanniñ yüzi soġaḳtur,
Ḫiyalliri buzuḳtur.

Ḳiliç, ḫencer ḳolida,
Ḳéliçliri ḳénida.

Ķoralliri aldida,
Ḫoşal bolup marişip.
Düşmen yürer dalida.

Alla medet kilmisa,
Öyge düşmen tolġandur.
Köp içide yalġuzġa.
Düşmen marap turġandur.

Bolup aña ara can,
Ara can hem ķadir can.
Ġéripni eske almisañ.
Bu öyüñde çiķar can.
Bikardinla aķar ķan.

Sen vedeñni oylisañ,
Boz yigitke yar bolsañ.
Boz yigitke keñ ķuçaķ,
Düşmenlerge tar bolsañ.

Yariñ üçün bariñni,
Tende tatliķ caniñni.
Ķurban ķilsañ kérekti,

Köp düşmenniñ içide,
Ayrip alar yari yoķ.
Söyimen dep telpünse.
Ayrip alar yari yoķ.

Çin yarim dep siz üçün,
Öz béşini bérer u.
Yar visali yolida.
Nime ķilse teyyar u.

Ġérip béşi késilse,
Siz üçünla késiler.
Yalġuz céni üzülse.
Siz üçünla üzüler.

Hal ehvali bu idi,
Şaḫniñ yalġuz oġlidi.
Miñlap – miñlap ekserler.
Boz yigitniñ ķulidi.

Dunya mülki bar idi,
Peķet sizge zar idi.
Ḫuda sizge buyriġan.
Ķoş meġizdek yar idi.

Yalġuz yürgen ġéripniñ,
Hiçkim ḫalin sorimas.
Nime ilaç ķilalisun.
Damġa çüşken aşu yaş.

Halal söygen yar bolsañ
Ķiliç başni kesmey bar.
Ötkür düşmen neyzisi.
Kökrigini téşer bar.

Ķolida ķiliç, tiġi yoķ,
Minip ķaçar éti yoķ.
Bilip yéter kişi yoķ.
Buni bilmek kérekti.

Köp düşmenniñ içide,
Boyun sunup yatķandur.

Boyun sunġan yigitniñ.
Bolar küni bolġandur.

Sevep sendin bolmisa
Öler küni bolġandur.

Sahipcamal Kimendin bu sözlerni işitkendin kéyin toniniñ bir yiñini sépip, yene bir yéñini sépişķa ülġürmey mecliske yétip keldi. Kördikim, Boz yigitniñ hali ḫarap, közini açarġa derman yoķ idi, camaet ornidin turup sahipcamalġa orun bedri. Sahipcamal zar- zar yiġlep atisi ve camaetke ķarap bu nezmini oķudi:

Salam berduķ atilar,
Ķutluķ bolsun toyiñiz.
Köp heliķni yiġipsiz,
Durus bolsun oyiñiz.

Alla üçün toy bolsa,
Ķoy – ķozini soyuñlar.
Yep toyuñlar, ġéripni.
Azat ķilip ķoyuñlar.

Adil padişa toy ķilsa,
Allahüçün oy ķilsa,
Aşik – meşuķ yaranlarni,
Ḫoşal ķilip ķoyuñlar.

Bozuķ bolsa oyuñlar,
Yalġan bolsa toyuñlar.
Azat ķilip tutķunni,
Méni aval soyuñlar.

Ölüm kérek disiñiz
Adem göşi yisiñiz.

U dertmenni ḳutḳuzup
Méni soyġin atimiz.

Men yiġlaymen, tileymen,
Atam bilen anamdin
Ḫan yénida olturġan,
Ḳazi bilen akamdin.

Éniḳ sözüm berseñler.
Soriġanni berseñler.
Meslihetim can ata,
Maña dildin köyseñlar.

Bu musapir yigitni,
Azat ḳil dep tileymen.
Teḳdim ḳilip cénimni,
Hörmitiñde bolarmen.

Öz yurtidin ayrilġan,
Ḳanatidin ḳayrilġan.
Mes bop yürgen yigitni,
Azat ḳiliş kérekti.

Ḳutuluşḳa zarlarni,
Azat ḳiliñ yaḫşilar.

Soḳum kérek bop ḳalsa,
Adem soyup yürmeñlar:

Tutḳunlarni ḳutḳuzup,
Malni soyuñ yaḫşilar.
Bundaḳ yaḫşi künlerde,
Kişi soyup toy ḳilmañ!

Körüp, añlap baḳmiġan,
Mundaḳ yaman oy ḳilmañ.
Köp içide bir özi,
Ḳest üstide bu ġérip.

Öz topidin ayrilġan,
Yalġuz ġazdek bu ġérip.
Ata – anidin ayrilġan,
Közi ḳanliḳ bu ġérip.

Élip kelgen yoldişi
Ḳéşida yoḳ bu ġérip.
İç sirini éytişḳa
Sirdişi yoḳ bu gérip.

Heḳtaalla emride-
Kimler yarliḳ bolmidi?
Top içidin ayrilsa,
Kimler zarlap ḳalmidi?

Men yiġlaymen, tileymen,
Ata bilen anidin.
Ḫan kéşida olturġan,
İni bilen akidin.

Éytḳan sözge könsiñiz
Soriġinim bersiñiz
Kéñeş ḳiliñ yaḫşilar,
Sözüm ḳobul ḳilsiñiz.

Sorap körey i ata,
Can ḳedrini bilemsen.

Méhman bolup bir kelgen,
Ḫan ḳedrini bilemsen?

Bu éliññi yurt ḳilsa,
Séni teḫttin ayrimas
Yurtimizniñ begliri,
Bulbulni baġdin ayrimas.

Sergerdan bir ġéripniñ,
Halin bolmay bolamdu?
Köp yaşiġan atilar,
İni bilen akilar.

Kéñeş ḳilip çapsanraḳ,
Tépiñ yaḫşi amalni!

Elḳise: Yiġilġan camaet ḫanniñ cavabini kütüp tik turdi. Ḫan éġiz éçip ḳoymidi. Sahipcamal yiġlisimu ḳabul körmidi. Sahipcamal bitaḳet bolup, camaetke bir – ikki levze nezim oḳadi.

Şepḳiti yoḳ ḫanlarnıñ,
Galvañ bolġan kün iken.
Şol eḳilsiz ḫanlarniñ,
Soḳur bolġan küniken.
Éḳilsizġa söz ḳilsañ,
Kökrikige ḳonmaydu.
Rehimsizge söz ḳilsañ
Ne ḳilsañmu bolmaydu.

Künüñ muñluḳ bolġanda,
Rehimsizge yoluḳup.
Düşmen ḳamal ḳilġanda,
Yöleksiz ḳal boġulup.

Sahipcamal bu nezmini oḳup bolup yene zar-zar yiġlidi. Emma hiç ḳaysisi iç aġritip cavap bermidi. Bu çaġda Boz yigitniñ közini éçişḳa derman ḳalmay, yéḳilişḳa başliġan idi. Uni körgen Sahipcamal turalmastin Boz yigitke yéḳin kélip bu nezmini oḳudi:

Şaḫ toyini boptu dep,
Ḫoşal bolmañ oyunġa.
Şeytan kirip ḳoynuñġa,
Ḳéliç tiger boynuñġa.

Ey, Boz yigit – mes yigit
Köp içide az yigit.
Can çiḳarġa az ḳaldi.
Eḳliñni yiġ mes yigit.

Atam iken taş yürek,
Maña nezer salmidi.
Tapalmidim héç ilac,
Tende derman ḳalmidi.

Ey mes yigit, közüñ aç,
Sekrep turup işik aç.
Alla ḳoşḳan yar idiñ
Ḳeliç çapmay urup ḳaç.

Elḳise: Ḳeliç yuşurup yürgen callatlar Boz yigitni su yerde yiġilip olturġan camaet ve Sahipcamalniñ ḳoziçe öltürelmeytti. Sahipcamal çiḳip ketmidi. Şu çaġda Boz yigitniñ can dosti Kimen meclisniñ sirtida turup bolivatḳan gep sözni añlap turatti. U ḫan ḳizi Sahipcamalniñ sözini ḳabul etmigenlikini uḳti. Andin mecliske kirip kördikim, Boz yigitniñ hali bek ḫarap. Kimen çidiyalmay ḳaldi, uniñ içide ḳayġu yandi. U ḫanġa ve camaetke bir nezim oḳudi:

Méliñizni almidi,
Köñliñiz hiç ķalmidi.
Baliñizni öltürüp,
Ḫatuniñiz almidi.

Atiñizni öltürüp,
Aniñizni almidi.
Neyze, piçaķ hem palta,
Bir kimige hem salmidi.

Atiñizni öltürgen
Düşmeniñiz bu emes.

Kimen andin Boz yigitniñ ķéşiġa kélip bu nezmini oķudi:

Zaman aḫir bolġiçe,
Éçilmasmu köziñiz.
Yav düşmenniñ aldida,
Diyilmesmu söziñiz.

Ḫeviri yoķ ḫanlarniñ,
Ķarġu bolġan kün iken.
Eķli pütün bu ḫanniñ,
Sarañ bolġan kün iken.
Zaman aḫir bolġiçe
Éçilmasmu köziñiz.
Yav düşmeniñ kelgende,
Éytilmasmu söziñiz.

Künler mundak bolġanda
Rehimsizge duç kelduķ.
Saña hemra kelgenmen
Ata – anañ körgen men.

Sen eldiki vaḳtida,
Daim birge yürgen men
Sen éliñde ḫan idiñ,
Her bir işḳa mas idiñ.

Yolvas idiñ, vay isit,
Ḳutulmiġiñ gumandur.
Yanġan ötḳa çüştüñ sen.
Öçürmigiñ ḳaçandur.

Sen öyüñde ḫan idiñ,
Eḳli tolġan can idiñ
Yétim –yisir ġéripḳa,
Çeksiz méhriban idiñ.

Başḳurattiñ éliñni,
Çiḳmas torġa çüşüpsen.
Tilep bolmas düşmendin,
Bir ḫorluḳḳa ḳélipsen.

Bulbul idiñ yériñde.
Bolmas yerge ḳonupsen.
Ḳarçuġidek bek yalġuz,
Ḳélin torġa çüşüpsen.

U emriñde bolmiġaç.
Bek ḫorluḳḳa kiripsen.

Ḳoşkizektek her cayda,
Bille yürgen biz iduḳ.

Bir saetmu ayrilmas.
Bille yürgen biz idüḳ.

Aman bolġin can dostum,
Emdi nedin körgeymen?
Burun bizler bir iduķ,
Emdi ķandaķ yürgeymen.

Elķise: Kimen çidiyalmay zar- zar yiġlap talaġa çiķti. U: “Ne bolsam bolay” dep sirtta baġlaķ turġan atlarniñ béşidin éġiz duruķlirini aldi. İgerniñ miner teripidiki üzeñgisini ķiyip taşlidi. İkki yaḫşi atni iger – toķum bilen tallap ḫiraķ bir cayġa baġlap ķoydi. Sahipcamal meclistin çiķmay, Boz yigitke ķarap turdi. Ḫan, kizini ziyade yaḫşi köretti. Emma, ķiziniñ sözini ķubul körmidi. Ḫanniñ ķesti – Boz yigitni mes vaķtida öltürüş idi. Biraķ camaet hem ķiziniñ köziçe öltürüşke petinalmidi. Bir çaġda Boz yigit huşuġa keldi. Bir kasa soġuķ su içip közini açti. Şu esnada Sahipcamal Boz yigitke işikni ima ķilip: “İ Boz yigit ķaç!” didi. Boz yigit sekrep turup işiktin çiķti. Can dosti Kimen igerlik atni teķlep turġan iken, atni minip ravan boldi.

Ḫan alaķzade bolup: “Boz yigitni ķoġlap tutuñlar!” dep yarliķ çüşürdi. Ḫanniñ leşkerliri atlirini minmekke sirtķa yügürüşti. Biraķ atlarniñ éġiz duruķliri élinġan, üzeñge baġliri ķiyilġan idi. Şuña atķa minelmey, yiķilip bir neççisi halek boldi. Aḫiri 500 kişi atķa minip Boz yigitni ķoġlap yetti. Uruş – soķuş boldi. Boz yigit 300 kişini cénidin cuda ķildi. Özi éġir yaralandi. Kimen şeherge ķéçip kirdi. Ķalġan 200 leşker arķisiġa ķarap ķuyruġini tikivetti.

Emdi gepni Ḫanzadidin añlayli:

Ḫan Sahipcamalni bérimen dep köñlige püküp, vedilişip yürgen bir ḫanzade bar idi. Uniñ ismi Zeytun idi. Zeytun 200 kişini başlap, Boz yigitniñ arķisidin ķoġlap çiķti. Zeytun batur hem ḫop dane yiġit idi.

Boz yigit ķéçip ķétivetip, bir çoñ taşķa ķaritip oķya atti. Uniñ oķi taşķa yérimiġiçe patti. Buni körgen Zeytunmu hem şu taşķa ķaritip oķ atti. Uniñ oķimu taşķa yérimiġiçe patti. Buni körgen Zeytun oylidiki, Boz yigit mendin éşip çüşmeydiken men bilen baraver iken, men çoķum Boz yigitni palaketke giriptar ķilimen, dep tohtimastin ķoġlaverdi. Boz yigit yene bir taşķa oķ atti. Oķ taşķa tügel patti. Zeytun hem bir oķ atti. Oķ avalķidekke taşķa yérimiġiçe patti. Zeytun hiyal ķildi.: “Boz yigit mendin küçlük iken, u méni hem 200 leşkirimni élip ķoyidiġan oḫşaydu, men resva bolup niçük

şeherge kirgeymen.” dep Mulatiye şehrige ḳaytti. Zeytuniñ ḳorḳup ḳaytip kélivatḳanliḳini padişa bilip ḳaldi. U: “Zeytun ikkinçilep muşundaḳ ḳilsa rehim ḳilmay öltürimen” didi.

Elḳise: Boz yigit ikki kün turdi. Andin dermani üzülüp yerge yiḳildi. Ténide 72 yerde yara bar idi. Yara intayin ḳattiḳ aġrivatatti. Boz yigit yiḳilġan yer bir katta baġ idi. Biraḳ adem balisi ayaḳ basmiġan iken. Yolda ilan – çayanlar köp iken. Boz yigit cénidin na ümüt bolup ḳarap tursa bir ḳaliġaç balisiġadan ekilip berdi. Buni körüp uniñ içidiki ġem – ġusiler ḳozġulup, ata – anisi, yurti, can dosti Kimen ve Sahipcamalġa aşiḳ bolup ḳalġanliġi ésige kélişke başlidi. Andin u bu nezmini oḳudi:

Ḳaliġaç – ḳaliġaçḳa yem béridu,
Ḳérindaş – ḳérindaşḳa dem béridu.
Yalġuzluk, esir ḳildi, muñluḳ yéşim,
Bu halda yüriginimni kim bilidu.

Ḳiynalġinim bilermikin méniñ atam,
Zarlansamnu işitmeydu cénim anam.
Ġériplikḳa giriptardur yaġuz béşim,
Ehvalimni soraşḳa yoḳtur hiç kişi.

Künlirim ne ḳismette ötüp turar,
Hiç kişim yoḳ zarlansamnu halim sorar.
Öz cénidek asriġan atam – anam,
Sizlerni bir körerge barmu imkan.

Yaġaçniñ béşini kesse tüvi ḳalar,
İkkisiniñ biri ölse, biri ḳalar.
Yalġuzniñ özi ölse nime ḳalar,
Bari yoḳ şu dunyarimni ḳaraḳçi alar.

Éytay disem bu elde sözüm ötmes,
Ketti halim yürey disem derman yetmes.
* * *

Ḳutulalmas bir ziminge çüşti béşim,
Yoḳ boldiġu bu yénimda can yoldişim.

Eske çüşti tuġulġan yer ata – anam,
Tökülmekte ḳan arilaş közdin yaş.
* * *
Tozañ basti ténimni,
Topraḳ basti yolumni.
Ḳayġu basti köñlümni,
Éçilar kün bolarmu?

Béşimġa kün çüşkende.
Méniñ dostum kélermu?
Eske élip yadlisam,
Halimni u bilermu?

Nur çaḳniġan közüñni,
Bir körer kün bolarmu?
Burunḳidek birlişip,
Ḫuş küler kün bolarmu?

Arḳimdiki düşmendin,
Ḳutular kün bolarmu?
Bu ḳayġuluḳ künlerni,
Unutar kün bolarmu?

İzley disem derman yoḳ,
Séni nedin taparmen.

Bille ölsem arman yoḳ,
Aḫ, ḳeyerdin taparmen.

Yalġuz ġérip boldum men,

Dost körer kün bolarmu?
Sahipcamal yarimġa,
Ķoşular kün bolarmu?

Ġériplikṭin ķutulup,
Ṣat yüreġe kün bolarmu?
Ġelbemdin düşmenler,
Mat bolar kün bolarmu?

Bu hesretlik künlerni,
Unutar kün bolarmu?
Burunķidek ķoşulup,
Bir bolar kün bolarmu?

Suñre, Boz yigit Allataallaġa séġinip mundaķ munacet ķildi:

Men oylaymen cénim mundaķ ķalarmu dep,
Muñluķ béşim muşu yerde yatarmu dep.
Tuġulġan kim ölmeydu, kim ķalidu,
Ġémim şuki, ten képensiz ķalarmu dep.

İ Ḫudaya teķdiriñdin amalim yoķ,
Yar dimisem hiç ķayanġa bararim yoķ.
Köñlüm ayan muşu yerler muñ bolidu,
Kipen orap gör içige ķoyarim yoķ.

On sekkiz miñ alimiñni yaritipsen,
Hemmiñgila makan bérip taritipsen,
Kökrigi ķan, közi yaşliķ bu helķiñni,
Niçük ġérip, zar sergerdan yaritipsen.

İ Ḫudaya emriñdin hiç ķalġinim yoķ.
Boyun tolġap ķaçarġa hiç madarim yoķ.
İ Ḫudaya teķdiriñge hiç tedbirim yoķ.

Taş içide ḳurutlarġa yem bérisen.

Bu yerdiki dertmenlerge em bérisen,
İ Ḫudaya men tileymen séniñdin,
Niçük ḫacitimni kem bérisen.
Sendin özeñge bir kimiñge yiġlarim yoḳ,
Halim niçük bolarimni bilerim yoḳ.
Maña reḫim eyligin sen ḳadir Alla,
Sendin özge hiçkimiñdin tilerim yoḳ.

Elḳise: Ḫudayitealla, Boz yiġitniñ munacitini ḳabul ḳildi. Boz yigit béşini yuḳuri kötürivédi yene bir baġ köründi. Boz yigit şuan ol baḳḳa kirdi. Kördikim, baġ içide türlük tümen ḳuşlar sayrap turuptu. Ḫilmu –ḫil güller éçilip turuptu. Meyveler pişip tüvige çüşüp turuptu. Boz yigit her ḫil mivilerni yep toydi. Baġda aram aldi.

Boz yigit bir toşḳan tutti. U toşḳanni yarilap ḳuyriġiġa yip baġlidi. Yipniñ bir uçini tutup turup, koyup berdi. Yarilanġan toşḳan udul bérip, bir ḫhil giyani yidi. Toşḳanniñ yarisi şu zamatla sellimaza saḳiyip ketti. Bu halni körgen Boz yigit oylidikim; Bu toşḳanġa Ḫudayitealla şipaliḳ berdi. Men hem şu giyani yep baḳay, dep toşḳan yigen giyani yidi. Boz yigitniñ yariliri hem sellimaza saḳiyip ketti.

Boz yigit bu baġda meyve –çivilerni yep 15 kün turdi. Ḳuvetke toldi. Andin Ḫudaġa tevekkül ḳilip, yene Mulatiye şehrige kirdi, Boz yigitniñ Kimen bilen uçrişidiġan bir cayi bar idi. Ular daim muşu cayda körüşetti. Bu ḳétim ikki can dost yene muşu yerde körüşti. Bir – biriniñ saḳ – salamet ikenligini körüşüp ḫursen boluşti. Kimen Boz yigitke éyitti:

- Men Sahipcamal bilen didarlişip turdum u meger Boz yigit bu şeherge kelse, uni şeherniñ ḫaliraḳ cayidiki bovayniñ öyige apirip ḳoyuñ, digen idi. Men séni şu bovayniñ öyige apirip ḳoysam ḳandaḳ deysen? – Boz yigit maḳul boldi. İkki dost bovayniñ öyige bardi. Bovay Boz yigitniñ salamet ikenligini bilip ḫursen boldi. Ḳéri bovay yoşurun kélip Sahipcamalġa ḫoş ḫever yetküzüp, uniñdin ḫoş ḫeverlik soridi. Sahipcamal uniñga bir altun yaḳiliḳ ton soġa ḳildi. Şundin kéyin Sahipcamal yoşurun kélip, Boz yigit bilen didarlaşti. Ḳaçmaḳçi bolup vedileşti. Bovay kündüzi Boz yigitni

çoñ sanduḳniñ içige yoşurup yürdi. Sahipcamalniñ bu öyge kélip – kétip yürgenligini paylap yürgen düşmenler ḫanġa melum ḳildi. Ḫan şuan bovayni çaḳirip:

- Séniñ öyünge méniñ ḳizim nime üçün baridu? Yaşurmay éyt! – didi. Bovay yoşurup éytmidi.

Ḫan yene:

- Egerçende Boz yigitni maña tutup berseñ, saña katta abroy ataḳ bérip, bu şeherdiki ḳéri – çörilerge baş ḳilip ḳoyimen. Her yili mineriñge at, heciñge altun – kümüş, dünya bérimen. Séni her nersidin muhtacliḳni néri ḳilmaymen, - didi. Ḳéri bovay ḫanniñ sözige işendi, ḫursen boldi. Ḫandin icazet élip öyige ḳaytti.

Elḳise: Ḳéri öyige kélip, Boz yigitke tuydurmay, huşsizlanduruş dorisi bérip uni bihuş ḳilip ḳoydi. Andin aldiraş bérip ḫanġa melum ḳildi. Düşmenler kélip, bihuş yatḳan Boz yigitniñ put – ḳoliġa tömür – zencir sélip élin bérip, zindanġa bent ḳildi. Buniñdin Sahipcamal biḫever idi. Sahipcamal kélip ḳéridin Boz yigitni soridi. Ḳéri éyttiḳim:

- Boz yigitniñ düşmenliri izlep kelgen iken ḳéçip ketti. Ḳayan ketkenligini hem bilmeymen. Sahipcamal tolimu ġemkin boldi. Ḳériġa:

- Yigit kelse sözüñ rast bolmisa, u çaġda men séni eñ éġir azapḳa duçar ḳilimen, - dep eskertip, uni zindanġa taşlidi.

Elḳise: Boz yigitni tutup, zindaġa bent ḳilġanlar ḫanġa ḫever berdi. Ḫan emir ḳildi:

- Ete bozarġa élip çiḳip, darġa ésip ḳetil ḳiliñlar! Düşmenimizdin ḳutulġanliḳ şeripiġe çoñ toy ḳiliñlar! Ḳizimizni béridiġanġa vedilişip ḳoyġan yigit bar. Uniñ hem toyi bolsun, ikki toyni birge ötküzüñlar!

Elḳise: Boz yigit ḫoşiġa keldi, ḳarisa ḳarañġu zindan içide yatḳudek. Kördikim: püt – ḳoli tömür – zencirde mehkem baġlanġan. Boz yigit neri- béri midirlap baḳti, bolmidi. Buniñġa birla Allaniñ özi medet bermise, bendilerniñ içide çare yoḳ idi. Boz yigitniñ bu halidin ḫeversiz ḳalġan Kimen şeher koçilirini kézip uni izlep yüretti. Aylinip bazar içige keldi. U kördi: Can dosti Boz yigitniñ put –ḳoli tömür zencir bilen baġlanġan. Boz yigitniñ aldida ölüm turatti. Kimen zar- zar yiġlap uniñ ḳeşiġa keldi.

Padişaniñ bir veziri bar idi. Şaẖzadilerni öltürüş şu vezirge yüklengenmiş. Ol kelmigiçe öltürmeydiken. Bu pursette Boz yigit zar – zar yiġlap turup, dosti Kimenge bir nezim oḳudi:

İ can dostum yéḳin kel,
Sözüm saña éytayin.
Ecel keldi başimġa,
Alla emri niteyin.

Sendin başḳa dostum yoḳ,
Sirim kimge éytayin.
Ḳarçuġiniñ ḳaniti,
Sundi bizler bilmeyin.

Halu – ehval soruşup,
Ayrular kün boluptu.
İ can dostum sirdişim,
Ecel maña yétiptur.

Ḳarçuġiniñ ḳanati,
Ḳayrilar kün boluptu.
Çiraġidin pervane,
Ayrilar kün boluptur.

Maña bir dem béḳip tur,
Emdi séni körmek yok.
Emdi bille her cayda,
Oynap bille külmek yoḳ.
Burunḳidek dost bolup,
Ḫoşal – ḫoram yürmek yoḳ.

Muñluḳ bolġan atamġa,
Zar – zar bolġan anamġa.

Yalġuz oġluñ salam dep,
Yetküz cani – canimġa.

Didarimġa toymiġan,
Yalġuzum dep ḳoymiġan.

Muñluḳ ḳalġan anamġa,
Salimimni ḳil bayan.

Ana pak tuġmaḳ bar,
Alla emrini bilmek bar.
Ecel yetse bendige,
Bu dunyadin ketmek bar.

Ḳanatidin ḳayrilġan,
Yalġuzidin ayrilġan.
Ḳayġusi köp atamġa,
Sebir ḳil dep éytḳaysen.

Kimni balam digey ul,
Men isiġa kelgende.
Yanġan ottek köygey ul!
Köyginini körgende,
Sebir ḳilġil digeysen.

Béşimdiki doppamni,
Şu atamġa élip bar.
Ḳolumdiki üzükni,
Anamġa ḳil yadikar.
Öz ḳoluñda bergeysen,
Köñlini élip yürgeysen.

Kiyse doppam yirtmisun,

Yalġuz oġlum kéler dep.
Atam méni kütmisun!
Dostum méni unutmay,
Daim eske alġaysen.

Muñluķ atam körgende,
Uniñ köñlini alġaysen.
Yalġuzum dep yiġlisa,
Köñlini élip yürgeysen.
Meger işķa buyrisa,
Senmu mendek ķilġaysen.

İ can dostum, can dostum,
Méniñ üçün yürüpsen.
Köp rencimni körüpsen,
Ata anidin ayrilip.
Méni depla yürdüñsen,
Yaş vaķtiñda bir bolup.

Bügün cuda bolduñ sen.
Yalġuzmu öter dunyadin,
Yamanmu öter dunyadin.
Ḫarmu öter dunyadin,
Zarmu öter dunyadin.

Bu alem bir öteñdur,
Şaḫmu öter dunyadin.
Şaḫ atidin teḫt ķalar,
Döletmendin beḫt ķalar.

Yalġuz pani dunyada,
Pak muhebbet saķlinar.

Sen yurtuñġa barġanda,
Ata – anañ körgeysen.
Barsañ kişi körgeyler,
Ķaşiñ kélip turġayler.

Yiġilġan köp camaet,
Bizdin ḫever bilgeyler.

Közi körgen yurtdaşlar,
Bille turġan sepdaşlar,
Bille yürgen muñdaşlar,
Bizni eske alġayler.

Bizdin mehrum bolġanlar,
Bizni yatlap sorisa,
Bizdin salam digeysen.

Bizdin renciş alġanlar,
Bizdin köñli ķalġanlar,
Bizdin ḫevri körgenler,
Köp içide bar bolsa,
Razi ķilip ķoyġaysen

Bizniñ öyge barġay sen,
Ata –anam körgeysen.
Cudaliķni bilip men,
Ķilçe ķorķmay yürgen men.

Sahipcamal yar üçün,
Boyun sunup yürgen men.
Elpiraķi –elpiraķ,
Méhribanim elpiraķ.

Aḫiret kün bolġiçe,
Oynap – külüp yürmek yoḳ,
Bu dunyada turmaḳ yoḳ.

Elḳise: Kimen Boz yigitniñ nezmisini añlap: “Ah -uh” dep bihuş bolup yiḳildi. Huşiġa kelgendin kéyin Boz yigitke ḳarap yiġlap turup bu nezmini oḳudi:

İ Boz yigit – Boz yigit,
Kiçikliktin dost yigit.
Ayrilur kün boluptu,
Ne çare bar dost yigit.

Emdi öler kün boldi,
Ne çare bar dost yigit.
Emmisekmu bir emçek,
Ḳoş kizektek ösken biz.

Zaman aḫir bolġaçḳa,
Ayrilmaymiz digen biz.
Ḫeter künge yoluḳsaḳ,
Can bérermiz digen biz.
Ölüp ḳalsaḳ biz görde.
Bir yatarmiz digen biz.

Ḫan atañdin ayrilġaç,
Perman bérer yolmu yoḳ.
Perman ber der boluşḳa,
Köplep leşker ḳolda yoḳ.

Bu Allaniñ emridur,
Emdi bizde çare yoḳ.

Yételmiduḳ armanġa,
Cüp yürekke tegdi oḳ.

Düşmen ruẖset ḳilmidi,
İçimge dert siġmidi.
Ḳéliç çüşer béşiñġa,
Ḫeyriẖaliḳ bolmidi.

Men öyümge yanġanda,
Ne til bilen sözlermen.
Ne köz bilen körermen.
Ne dep cavap bérermen.

Ata bilen anidin,
Kimni ayrimas bu ölüm,
İni bilen aġadin,
Kimni ayrimas bu ölüm,
Yari bilen malidin,
Kimni ayrimas bu ölüm,

İ can dostum, can dostum,
Canim ḳurban ḳilsammu,
Köp düşmenniñ içide,
Ḳutulmas kün boluptu.

Kimni dostum digeymen,
Kimler bilen yürgeymen.
Canim ḳurban can dostum,
Ḳiyamet kün bolġanda,
Séni şundaḳ körgeymen.

Kimen nezmini aẖirlaşturup yene huşidin ketti... Begler ve vezir – vuzurlar yétip keldi. Ḫan Boz yigitni çépişḳa buyridi. Callat çapti. Lékin, ḳéliç ötmidi. Boz yigitniñ céni artuḳçe ḳiynaldi. U callatḳa ġezep bilen tikilip turup:

- Ey, bi rehim na ehliler, öltürseñlar canni ķiynimay öltürüñlar. Tapinimda alte püklengen almas ķiliçim bar. Aşu ķéliçni élip çépiñlar, - didi. Callat şuan Boz yigitniñ tapini astidiki alte püklengen almas ķiliçni aldi. Boz yigitniñ ölümini körüşke teķezzar boluvatķan Zeytun:

- Rehim ķilmay Boz yigitni öltürgen kişige miñ dinar altun hediye ķilurmen, - didi. Bir callat almas ķiliç bilen Boz yigitni çapķan idi, béşi üzülüp yerge çüşti.

Elķise: Bir çaġda Kimen “uh” dep ḫoşuġa keldi. U dosti Boz yigitniñ ölgenligini körüp hesret içide közidin yamgurdek yaş töküp turup bu nezmini okudi:

Hey – hey dunya şum dunya,
Kimge vap ķildiñ sen.
İskenderdek bir şaḫni,
Öz ķoynuñġa aldiñ sen.

Hey – hey dunya şum dunya,
Kimge vapa ķildiñ sen.
İskenderdek şaḫlardin,
Yaş ömürni yulduñ sen.
Pehri alim Muhemmetni,
Ķara görge saldiñ señ.

Élip –élip toymuduñ,
Bizni almay ķoymuduñ.
Kéçe yürgen can dostni,
Mendin ayrip aldiñ sen.
Rehme – şepķet sende yoķ,
Şundaķ uluġ zatlarni,
Öz ķoynuñġa aldiñ sen.

Boz yigitniñ béşi ve yüzide ķildin yasalġan perdisi bar idi. Buni can dosti Kimenla biletti, u nezmini aḫirleşturup, zar – zar yiġlap turup Boz yigitniñ béşidiki ķil perdini asta aldi. Perde éçilişi bilen bir nurane çiray peyda boldi. Boz yigitniñ hösni ésil

ünçe – marcan, altun heldek yaltirap turatti. Ruḫsarini körgen camaet heyran ḳaldi, Boz yigitni öltürgen callat puşayman içide ökündi. Zeytun callatlarġa:

- Ḫeyri bolar iş boldi. Emdi buniñġa ġem yimeñlar, derhal darġa ésiñlar, buniñ ölgenligi hemmige ayan bolsun, ḫanniñ emri mana şundaḳ, - didi.

Boz yigitniñ cesidi baġlinip darġa ésildi.

Yéġilġan uluḳ – uşaḳ camaet ve Boz yigitni öltürgen callat, Boz yigitniñ aydin ziyade, kündin nurluḳ camalini körüp: “Undaḳ bolarini bilgen bolsaḳ, Boz yigitni azat ḳilip özimizni ḳurban ḳilar iduḳ. Vay isit, vay isit, ḫeyriyet. Teḳdirge ten bermey nime ilac” dep puşayman bilen ötküzdi.

Ol kéçe ḫan özиniñ emrige binaen daḳa – dumbaḳ, kanay – sunay çaldurup, türlük tümen oyun bilen toy ḳildi.

Elḳisse: Boz yigitniñ öltürülgenligidin Sahipcamal hunuz-ġapil idi. U şeherde koçimu – koça ḳarap Boz yigitni izlep yüretti. Hiç yerdin izlep tapalmay, toy bolġan mecliske keldi. Sahipcamal 40 ḳiz bilen Boz yigitni camaettin sorap, bir nezme oḳudi:

Töge kélip bozlaydu,
Uniñ botisi barmikin?
Bota közlük Boz yigit,
Bu oyunda barmikin?

Yilḳa kélip kişnise,
Ḳulunçiġi barmikin?
Ḳulun közlük Boz yigit,
Bu oyunda barmikin?

Ḳoylar kélip mereydu,
Ḳoy ḳozisi barmikin?
Ḳoza közlük Boz yigit
Bu oyunda barmikin?

İnek kélip möreydu,
Uniñ moziyi barmikin?

Mozay közlük Boz yigit
Bu oyunda barmikin?

Ķalġaç kélip sayridi,
Cüpti uniñ barmikin?
Uvisiġa barmaydu,
Köñli ġérip zarmikin?

Bulbul ķuşlar sayridi,
Ķizil güller barmikin?
Çéhri güldek Boz yigit
Bu oyunda barmikin?

Elķisse: Bu toy mecliside bir yigit bar idi. U şaŋniñ Boz yigitni naheķ öltürgenligini maķul körmeytti. Boz yigitke içi aġrip yiġlaytti. U yigit Sahipcamalni tunup, bir nezmini oķudi:

Töge kélip bozlisa,
Uniñ botisi yoķ iken.
Bota közlük Boz yigit
Bu oyunda yoķ iken.

Yilķa kélip kişnise,
Ķulunçiġi yoķ iken.
Ķulun közlük Boz yigit,
Bu oyunda yoķ iken.

İnek kélip mörise,
Moziyi hem yoķ iken,
Mozay közlük Boz yigit,
Bu oyunda yoķ iken.
Ķoylar kélip merise,
Ķozisi hem yoķ iken.

Ḳoza közlük Boz yigit,
Bu oyunda yoḳ iken.

Bulbul ḳuşlar sayrisa,
Ḳizil güli yoḳ iken.
Ḳizil güldek Boz yigit,
Bu oyunda yoḳ iken.

Ḳara orman, ḳarġayliḳ,
Kelmes yerge ketken u.
Ömür boyi ḳoġlapmu,
Yetmes yenge ketken u.

Bozliġan töge botisin,
Böre alġan oḫşaydu.
Boz yigitniñ dunyasin,
Ḫeyr alġan oḫşaydu.
Keñ dunyaniñ dövliti,
Tul ḳalġanġa oḫşaydu.

Sahipcamal bu sözlerni işitkendin kéyin Boz yigitniñ öltürülgenlikini bilip, peryat bilen andin atisi Tammisḫanniñ yéniġa kélip, yaşlirini baḫar yamġuridek töküp turup, bu nezmini oḳudi:

Öz baġriñi rencitip,
Düşminiñge yéḳipsen.
Atḳa ménip çiḳipsen,
Düşminiñni yéġipsen.

Saña dunya ḳaldi keñ,
Ölmes ḫever uḳupsen.
Ata, bir kün yiġlarsen,
Köp puşayman ḳilarsen.

İş ötkende payda yoḳ,
Yupurmaḳtek sunarsen.
Oyliġiniñ bildim men,
Oyuñ séniñ şu iken:

Boz yigitni öltürüp,
Altun teḫtke olturup,
Meydan içi toldurup,
Zeytuniñni kelturup.
Yurt içide boyuñ bar,
Séniñ şundaḳ oyuñn bar.

Tömür altun bolmaydu,
Çöyün kümüş bolmaydu,
Séniñ söygen Zeytunuñ,
Boz yigittek bolmaydu.

Bir yamanni boyapsen,
İştni öyge solapsen.
Sen talliġan Zeytun,
Saña oġul bolmaydu.

Boz yigitniñ söñigin,
Miñ Zeytunġa bermesmen.
Boz yigitniñ ḳevrisini,
Altun öyge bermesmen.

Miñ Zeytunni keltürseñ,
Birni ḳabul körmesmen.

Boz yigitim yoḳ boptu,
Ḳiziñ bolup yürmesmen.

Elķisse: Tammasẖan ķiziniñ can – cigiridin tökken zarini işitti. Ķiziniñ köñlini yasap bu nezmini oķudi:

Yiġlima balam, yiġlima,
El içide yaẖşi köp.
Köz yéşiñni aķķuzup,
Peşliriñni aķķuzup,
Peşliriñni ķilma çöp.

El içini arilap,
Tallivalġin birni ẖop,
Nede yaẖşi körünse,
Séni aña bérurmen.

Eldin – elge yürürmen,
Sen söygenni taparmen.
Astimdiki teẖtimni,
Ķizim saña bérurmen.

Altun saray yasitip,
H̱izmetkarlar ķoyurmen.
Béşimdiki tacimni,
Ķizim saña bérurmen.

Arġimaķķa mingüzüp,
Miñ kénizek bérurmen.
Miñ tögige yük artip,
Miñ kénizek bérurmen.

Dunya içi keñ balam,
Köptin yaẖşi tépilur.

Şu tépilġan yaḫşiġa,
Atañ toyuñni ḳilur.

Mal yaḫşisi sénindur,
Toy yaḫşisi séniñdur.
El içide yahyi köp,
Söygeniñge bérurmen.

Dunya yüzi keñ balam,
İşen maña can balam.

Tépip kélip yaḫşini,
Séni aña bérurmen.

Yaḫşi malni alursen,
Söygünüñge barursen.
Yérim ḳilma köñlüñni,
Öz beḫtiñni taparsen.

Buzma balam köñlüñli,
Köp ḫanlardin ḫet keldi.
Tuti ḳuştek yigitler.
Ḳizim séni dep keldi.

Çaḳirvelip turġuzup,
Yüzin saña körsütüp.
Séni ḫoş hal küldürüp,
Söygünüñge bérurmen.

Sahipcamal atisiniñ sözini añlap cavaben mundaḳ nezme oḳudi:

Ḳiziñ köñli ḳalġandur,
Aldisañmu bolmaydu.

Yigitlerni çaḳirsañ,
Ḳiziñ ḳubul körmeydu.

Söñeklirim sundiġu,
Siliġanġa bolmaydu.
Yürügüm köyüp pütti,
Suġa sélip bolmaydu.

Köñül ḳuşum uçḳanda,
Ḳon diseñmu ḳonmaydu.
Béşim yerge çüşkende,
Yénip alarġa bolmaydu.
İçim muzġa bir toşup,
Yürügüm taş bolġandur.
Miñ hizmetkar ne ḳilay,
Undaḳ künler pütkendur.

Miñ töge yük ne ḳilay,
Kénizek küni ötkendur.
Béşiñdiki tacini,
Béşim kiyip ne ḳilay.

Teẖtte turar kişim yoḳ,
Altun teẖtiñ ne ḳilay.
Tulpariñni ne ḳilay,
Sölet bilen işim yoḳ.
Mal yaẖşisi ne ḳilay,

Élip kiyer kişim yoḳ.
Ton yaẖşisi ne ḳilay,
Eldin – elge arilap.
Tapḳan yaẖşiñ ne ḳilay.

Tapķinimni öltürdüñ,
Zeytunuñni ne ķilay!
Altun saray salġuçe.
Yerdin geme yasitay.

Söygünüm yarim bilen,
Ta ebet birge yatay.
Can nigarim ketkeçke.
Yanġan otum öçkeçke.

Tirik turup miñ ölüp,
Sevrim tamam pütkeçke.
Özge canni ne ķilay,
Bu caḫanni ne ķilay.

Emdi tapķan ķiziñni,
Yurt şeherni arilap,
Özeñ yahyi körgenge,
Uzitarsen arzulap.

Elķisse: Sahipcamal bu sözlerni atisiġa éytti. Andin bitaķet yiġlap atisiniñ sözini kütmey dar aldiġa keldi. Darda turġan Boz yigit Sahipcamalniñ yüzige paķirap köründi. Ķiz şuan bihuş bolup yiķildi. 40 kénizek Boz yigitni dardin çüşürdi. Sahipcamal eķlini cem ķilip huşiġa keldi. U Boz yigitniñ béşini tiziniñ üstige élip “hu” tartip bu nezmini oķudi:

Éziz başiñ, ḫan başiñ,
Késilgenge oḫşaydu.
Altun béşiñ gevdeñdin,
Üzülgenge oḫşaydu.
Bahasi yoķ téniñdin,
Can ketkenge oḫşaydu.

Téniñ batur bulġunup,
Apaḳ ḳoluñ baġlinip,
Képiniñ yoḳ, görün yoḳ,
Yerde yatar ermidiñ?

Göher béşiñ, gül béşiñ,
Nurluḳ yüzün bulġunup,
Yürekliriñ daġlinip,
Ḳurban bolur ermidiñ?

Yurtuñda sen ḫan idiñ,
Eḳli toşḳan can idiñ.
Düşmenliriñ aldida,
Mundaḳ bolar ermidiñ?

Nur çaḳniġan közüñdin,
Ḳizil güldek yüzüñdin,
Baldin tatliḳ sözüñdin,
Öçüp ḳalar ermidiñ?

Ḳarġa milap béşiñni,
Ḳumġa milap çéçiñni,
Közdin aḳḳan yéşiñni,
Yerge çüşürer ermidiñ?

Göher béşiñ domilap,
Altun téniñ yumilap,
Callatlarġa ḫar bolup,
Darġa ésilar ermidiñ?

Ḳapḳaradur közlürüñ,
Ḳizil güldek yüzliriñ.
Şérin – şiker sözliriñ,

Bir körerge zar boldum.

Éytsam sözüm pütmeydu,
Ḳayġu estin ketmeydu.
Uzaḳ yerge kétipsen,
Çillisammu kemleysen.

Öz yoluñġa çüşüpsen,
Zarlisammu bilmeysen.
Sen dunyadin ötüpsen,
Hem aldimda kétipsen.

Men hem kétermen arḳañdin,
Bu dunyani ne ḳilay?
Kün – tün yiġlap yürgiçe,
Bu hesretni körgiçe.
Ḳayġu ketmes ölgiçe,
Séni ḳoġlap yétermen.

Elḳisse: Sahipcamal musibet ḳilip altun sarayġa keldi. Boz yigitke bihuş dorisi bérip ḫanġa tutup bergen ḳéri zindanda idi. Uni şuan zindandin aldurup kélip:

- Ey yer yüzini ḳurutḳan şum ḳéri, men saña köp yaḫşiliḳ ḳilġan idim. Sen méniñ Boz yigitke aşiḳliḳimni bilip turup, Boz yigitni bent ḳilip ḫanġa bergiçe, maña ḫever berseñ bolmamdu? Hazir séni ḳéyin ḳistaḳta öltürüp, téreñni tasmidek ḳilip cazalaymen, - didi. Şu çaġda ḳéri ḳorḳup ġalildap titridi. Reñgi zepireñdek sarġiyip ketti. U:

- Mendin bir ḫata iş ötüptu. Hernime ḳilsiñiz razimen. Cazalisiñizmu yaki epu ḳilsiñizmu meyli, - dep yiġlap turdi.

Andin Sahipcamal:

- Ḫeyriyet, meger men tirik bolup, bu dunyada eyşi –işret bilen yürgen bolsam séni öltürer idim. Bes, yarimniñ arḳisidin kéturmen. Şu halda séniñdek bir şumni öltürüp pak ḳolumni bulġap gunakar bolup yürmey, - didi. Şum ḳeri negidur yoḳaldi.

Elḳisse: Sahip camal hizmetkarlarni buyrup, Boz yigitniñ ḳevrisini ḳazġuzdi. Türlük – tümen neḳişler bilen ḳevriniñ içini bézidi. Ḳevriniñ sirtiġa ḳubbe – gumbez saldurup, uniñġa altun – kümüştin işik yasatti. İçige şamdanlarni ḳoydurdi. Sahipcamalniñ atisi Tammasḫan bu ḫeverni işitip, Mulatiye şehridiki eñ katta 148 ustini çaḳirdi. Ḫan ustazlarġa:

- Ḳizim hernime buyrisa ḳiliñlar, méniñ ġezinemdin pul kérek bolsa pul, altun – kümüş lazim bolsa, altun – kümüş éliñlar. Nehacet bolsa şuni éliñlar, ḳizimniñ köñli tinsun, ḳizim ölmisun. – dep emir ḳildi.

Ustikarlar cem bolup ḳubbe gahḳa bardi. Binaniñ her yérlirige altundin tüvrük ḳoyulġan, üsti altun bilen yépilġan, sirtida şola éçip, gül – giyalar yelpünüp, bulbul ve tuti ḳuşlar sayrişip turatti. Mulatiye şehride mundaḳ bézelgen bina yoḳ idi. Sirtidin her yéḳiniñ uzunliġi 10 yéşimi idi. Sahipcamal nehayet sürlük yürdi. Ḳubbe pütkiçe hiçkimge nezer salmidi. Hiçkimdin hec – ḫirat tilimidi. Öziniñ ḫiraciti bilen turġizdi. Mezkür ustikarlar bu ḳubbeni 147 künde (yene bir rivayette 15 künde) püttürdi. Bu ḳubbeniñ içige kirip, içidin étivalsa, heçkim kirelmes dericide bekmu mehkem boldi. Ḳubbeni körgen kişi güzelligidin heyran boldi. Beziler sumbatliḳ Boz yigitni oylap yiġlidi. Ḳubbe pütkendin suñre Sahipcamal ġezinide ḳalġan altun –kümüş, pul, mal – dunyalirini ḫizmetkarlar, ustikarlarġa üleştürüp bérip, ularni razi ḫursen ḳildi.

Elḳisse: Sahipcamal yene zar – zar yiġlap öz sariyiġa keldi. Kimen bu yerde divane ḳismette béşini sélip yiġlap yüretti. U: “Ah deriḫ atam – anam körmigen işlarni kördüm” dep yaḳisini pare-pare ḳilip yirtip taşlidi. Sahipcamal 40 ḳizni çaḳirip ularġa ḳarap bir nezme oḳudi:

Yar – yar éytḳan yarlirim,
Aman boluñ ḫuşlirim.
Bizge kéter kün boldi,
Ḫuş ḳedirdan dostlirim.

Sizdin kéter kün boldi,
Yaḫşi ḳéliñ dostlirim.
Buzuḳ dunya kün boldi,

İçim ķara ḫun boldi,
Maña öler kün boldi,
Ḫuş ķéliñler dostlirim.

Emdi bizni körmek yoķ,
Bille bolup yürmek yoķ.
Baķi dunya şu iken,
Ölgenge tirilmek yoķ.

Bizge barar kün boldi,
Sizge ķalar kün boldi.
Yaman – yaḫşi bilmesmen,
Razi boluñ dostlirim.

Patihe oķup yürgeysiz,
Bizdin köñli kalġanlar.
Razi boluñ dostlirim,
Turġanġa yar tépilur.

Ġémiñiz yoķ dostlurum,
Aġriķķa em tépilur.
Burunķidek bolursiz,
Sizlerge kün tepilur.

Oynap – külüp yürgeysiz,
Téligenge yetkeysiz.
Bizdin dunya ötüptu,
Alla mehrum ķiliptu.

Emdi tiriklik bolmastur,
Eceldin biri ķalmastur.
Méniñ üçün yiġlimañ,

Mendek bir ķiz tépilur.

Ne boldi ölgenler,
Tirikke yar tepilur.
Ne ķilsammu bolmidi,
Düşmen uni ķoymidi.
Kömigenler bilmeydu,

Çin heķiķet bolmidi.
Sizge baġlar turuptu,
Oynap külüp yürgeysiz.
Bulbul bilen gül körüp,
Bizni eske alġaysiz.

Yéşiñiz yaş dostlurum,
İsen boluñ dostlurum,
Aman boluñ dostlurum.

Sahipcamalniñ nezmisini añliġan 40 ķiz içidin bir ķiz zar – zar yiġlap turup bu nezmini oķudi:

Cappar igem evveli,
Öziñizdin tiliduķ.
Hayatimiz tayançi,
Melikidin tiliduķ.

Aval heķtin tileymen,
Andin saña yiġlaymen.
Cani –canican dostum,
Bir az tirik yürgine!
Köp ķizlarniñ içige,
Ķaytķin cénim, ķaytķine!

Zarlap ḳélip aniñiz,
Halimizġa yetsiñiz.
Azraḳ hayat tursiñiz,
Bille hayat tursiñiz.

Yoldaşliriñ arḳiñda,
Hesret çékip ḳalmisun.
Altun bizek keñ saray,
Yerde ḳuruḳ ḳalmisun!
Ḳiriḳ ḳizniñ ḳaniti,
Yer yüziniñ sevliti.
Sulup nabut bolmisun.

Bundin ümit üzmigin.
Dukiniñni buzmiġin,
Dukandiki barliġiñ.
Ḫani – veyran bolmisun,
Altun kömüş göhiriñ,
Yat ḳolida ḳalmisun.

Mervayit, marcan, göhiriñ,
Herkimge olca bolmisun,
Ḳaytḳin cénim, ḳaytḳine.
Yer yüzide ḳalġine!

Bizler ḫoştuḳ pezliñdin.
Ḳaytḳine dost peyliñdin.
Yoldaşliriñ ḳevreñni,
Ḳuçaḳlapmu ḳalmisun.

Sahipcamal cavap teriḳiside yene bir nezme oḳudi:

Kelse ecel ḫeviri,
Ne ḳilsañmu yatmaydu.
Ḳançe yaşḳa kirsimu,
Gör içige barar u.

Bu dunyaniñ döliti,
Öz içide ḳalmaydu.
Bu dunyaniñ döliti,
Yer yüzide ḳalidu.

İlkiñdiki dölitiñ,
Kimge olca bolidu?!
Ata – anañ arḳiñda,
Zar – zar yiġlap ḳalidu.

Aka, ini ḳéşida,
Yiġlisañmu bolmaydu.
Ata – anañ ḳéşida,
Yiġlisañmu bolmaydu.

Bu dunyaniñ döliti,
Olca bolsa bolmaydu?
Altun bizek keñ saray,
Olca bolsa bolmaydu.
Olca bolar hernime,
Ölüm olca bolmaydu.

Atam keçti méniñdin,
Men atamdin kéçimen.
Anam keçti méniñdin,
Men anamdin kéçimen.

Ḳattiḳ dertke yoluḳtum,

Tur diseñmu kétimen.
Yitim bota oḫşaydu,
Lazimi yoḳ yem çöpniñ.

Emdi eytay sözüm yoḳ,
Sözüm ḳalar özem yoḳ.
Ḫuş ḳéliñlar dostlirim,
İsen boluñ dostlirim!

Sahipcamal özi yaḫşi köridiġan kiyimlirini ḳoliġa élip turup yene bir nezme oḳudi:

Altun yaḳa ḫoş tonlar,
Séni kiyer kişim yoḳ.
Altun kokul boz yorġa,
Séni miner kişim yoḳ,
Altun bézek keñ saray,
Saña kirer kişim yoḳ.

Atam bizni köp kördi,
Olcilarni ép kördi.

Aydin oġul tuġdurup,
Kündin bir ḳiz tuġdurup.
Ḫan Zeytunġa bersun ol,
Olca alġan mélini,
Aña boḳça ḳilsun ol.

Kimen divane ḳiyapette yürer idi. U Sahipcamalniñ sözlirini añlap bir nezme oḳudi:

Şihid dostum elvida,
Ayrilariñ bilmidim.
Şihid dostum elvida,

Yette kündek zarlidim.

Baġliniptu tilliriñ,
Köp tiligiñ hel bolmay.
Ötti séniñ künliriñ,
Elvida i – elvida.

Méhribanim elvida.
Ceniñ cennet içide,
Mihribanim elvida.
Tolun ayniñ ķeşida:
Perilerniñ ķeşida,
Bolsun ḫoşal toyliriñ,
Ķedirdanim elvida.

Taġ béşidin uçķanda,
Ķonar yériñ yoķ idi,
Bu dunyada mihman bop,
Yürer yéniñ yok idi.

Körgen çüşüñ aldiñda,
Dostuñ ķaldi arķiñda.
Méhribanim elvida,
Céniñ cennet içide,
Méhribanim elvida.

Elķise: Sahipcamal Mulatiye şehridiki cimiki piķir, biçarilerni, yétim – yésirlarni yiġip, ularġa altun –kömüş, pul – dunyasini ḫeyri – éhsan ķilip üleştürüp berdi. Andin el – yurtķa ķarap bir nezme oķudi:

Elpiraķey – elpiraķ,
Aman boluñ dostlurum.
Biz dunyadin kétermiz,

Dunya sizge ķaladur.
Aman boluñ dostlirim.

Biz yamanlar kéteyli!
Aḫiretke yéteyli.
Siz yaḫşilar ķéliñlar,
Meḫsetlerge yétiñlar.
Bizler seper ķilayli,
Ķéyin ķalġan dostlurum.

Atamġa deñ sözümni,
Dunya ķaldi atamġa,
Hesret aldi özümni!
Yarim ketti yar üçün,
Ķurban ķilay özümni.

Çin yarimdin ķalġim yoķ,
Özgilerge barġim yoķ.
Bu ölümdin ķalġim yoķ,
Hemmiñizge ḫeyri –ḫoş,
Aman boluñ dostlurum.

Nezim tügidi. Sahipcamal ķubbeniñ işigini bir tartip éçip içige kirdi. U özini tutup turalmay ikki alemlik aşiġi Boz yigitni ķucaķlap turup şihid boldi.

Camaet bu ehvalni körüp zar – zar yiġlidi. “Ah deriḫ, ḫanniñ işi ḫaraptur, bu ķilġini ḫatadur. Aḫmaķ ḫan ķiziniñ söygen yarini öltürüp, ġeyri küyoġul tapmaķ boldi...” diyişti. Bu ḫever derhal Tammasḫanġa yetti. Ḫan ḫotuni bilen “ah vah” dep kélip yiġlap bihuş boldi. Bu ölgendin kéyin yasin oķuġandek bir iş boldi. Ḫan bu yerge katta bina tiklidi. Biraķ hiç kim nezirini salmidi...

Rivayet ķilġuçi éytidurkim, Sahipcamalniñ yénidiki 40 ķiz Boz yigit bilen Sahipcamalniñ ķayġusida dunyadin ötüptu. Hem şularniñ etrapida yétiptu. Bu iştin ḫeverdar bolġan Kimen: “Men hem muşu ikki can – dostum arķidin öley” dep ķubbiniñ

yéniġa keptu. Şu çaġda dosti Boz yigitniñ dar aldida ata – ana, ķomi – ķérindaş ve yurtiġa salam éytip amanet ķilġan vesiyiti isiġa çüşüptu. Kimen: “Bu amanetni yetküzmey turup ölsem, dostluķni cayiġa yetküzmigen yolġançi dost bolup ķalimen” dep oylap öz şehrige ķaytmaķçi boptu. Kimen Boz yigitniñ ķubbisini ķuçaķlap, ikki közige liķkide yaş élip turup mundaķ nezmini uķuptu:

Men ķaytmaķni oyludum,
Kimni dostum digeymen.
Méribanim elvida,
Ah kim bilen yürgeymen.

Séni heķke tapşurdum,
Yariñ bilen ķéşiñda.
Yalġuzluķķa yiġlaymen,
Ġem – ķayġu köp béşimda.

Sen yadimġa yetkende,
Ketküm kelmes ķéşiñdin.
Yiġlisammu payda yoķ,
Közdin aķķan yéşimdin.

Yüzüñ ķaydin körgeymen,
Méhribanim elvida.

Ķayġu bilen içken aş,
Ķizil ķanġa oŋşaydu.
Ķaytay disem yurtumġa
Ķayġuñ putum çüşeydu.

Öz topidin ayrilġan,
Yalġuz ġazdek boldum men.
Anisi ölgen balidek,
Yiġlap – yiġlap ķaldim men.

Cénim heḳḳe tapşurdum,
Yariñ bilen ḳéşiñda.
Yigane bop ḳaldim men,
Yolduşum yoḳ ḳéşimda.

Baḳi dunya içide,
Ḳoşular kün bolarmu?
Gör içide bir bolup,
Bir yatar kün bolarmu?

Kimen nezmisini aḫirlaşturup, Boz yigitniñ ḳubbesini neççe ayliniptu. Aḫiren amanetni yetküzmek bolup, öz şehrige ḳarap yol aptu.

Boz Yigit Heḳḳide Ḳoşaḳlar

Şaḫzade Boz yigitniñ öltürülgenlikini anisiġa melum ḳiliş üçün orda şairiniñ éytkan ḳoşiġi:

Köpni körgen ḳerimen,
Bir az sözlep bérimen.
Asmandiki torġaydek,
Aldiñizda sayraymen.

Öy içide olturġan
Ḳulaḳ séliñ yaḫşilar.
Bu dunyada payda yoḳ,
Añliveliñ yaḫşilar!
Men ḳériniñ sözidin,
İbret éliñ yaḫşilar!

Ḳérilardin kona söz,
Eske almay yürmeñlar!

Alimlardin eḳil söz,
Köñül ḳoymay yürmeñlar!

Ḳérilardin heyrilik söz,
Konilardin ḳalġan söz.
Alimlardin eḳil söz,
Peyġemberdin ḳalġan söz.

Derdimizge derman yoḳ,
Ḳayġumizġa arman yoḳ.
Dertke derman bolmisa,
Yaratḳandin yaman yoḳ.

Mingen attin er ḳalar,
Tapḳan erdin mal ḳalar
Er béşiġa kün kelse,
Söygen oġul yar ḳalar.

Padişadin teḫt ḳalar,
Tömürçidin dat ḳalar.
Er béşiġa dert kelse,
Yaḫşi – yaman at ḳalar.

Alimlardin ḫet ḳalar,
Ustazlardin nam ḳalar,
Oylap körseñ yaḫşilar,
Bu dunyada kim ḳalar?!

Yürgen yerde yol ḳalar.
Körgen yerde el ḳalar,
Bayliriñdin pul ḳalar,
Bezi ḫotun tul ḳalar.

Tapķan erdin mal ķalar,
Altun – kümüş pul ķalar.
İttek ķavap talişip,
Kim körünse şu kalar.

Öy – imaret boş ķalar,
Oynap külgen dost ķalar.
Tuġuldum dep şatlanma,
Ölidiġan kün bolar.

Ölgen canniñ baridin,
Soraķ sorar kün bolar.
Mélim köp dep şatlanma,
Méliñ ķalmas kün bolar.

Bir özeñdin başķini,
Köñülge almas kün bolar.
Ķoluñdiki ķulluruñ,
Közge ilmas kün bolar.

Balam bar dep şatlanma,
Balañ ķalmas kün bolar.
Alim men dep şatlanma,
Soraķ alar kün bolar.

Ķizil yüzüñ, gül yüzüñ,
Solup ķalar kün bolar.
Ķurut – ķoñġuz yiġilip,
Séni çaķar kün bolar.

İskender – Sulaymandek,
Şaḫlar ötken dunyadin.
Hemmimizniñ atisi,

Adem ketken dunyadin.

Mélim bar dep oylisañ,
Ḳarun ötken dunyadin.
Küçüm bar dep oylisañ,
Harun ötken dunyadin.

Çimenmen dep oylima,
Bardur talay çimenler.
Sözge usta sözmenler,
Ḳaḳşap ötken dunyadin.

Begzade ve töriler,
İçi zeher böriler.

Hatem baydek yaḫşilar,
Yiġlap ötken dunyadin.

Yaralduḳ bir kétermiz,
Bu panidin ötermiz.
Ecel yétip kelgende,
Ketmey nime ḳilarmiz?

Teḳdir nisip bolġanda,
Çarisiz yol tartimiz.
Emir kelse Alladin,
Boyun sunup yatarmiz.

Tenmu çirip kül bolup,
Tupraḳ bolup yatarmiz.
Bizdin burun tuġulġan,
Belliri çiñ boġulġan.

Aval kélip téz ötken,
Teñri bilen sözleşken.
Adem idi atimiz,
Hava idi animiz.

Ölmeydiġan adem yoḳ,
Ularmu ötken dunyadin.
Topan suyi taşḳanda,
Taġu – taştin aşḳanda.

Canivarlardin élip u,
Kémisige sélip u.
Saḳ – salamet ḳélip u,
Nohmu ötken dunyadin.

Yer yüzini alġan u,
Türlük şeher salġan u.
Kün çiḳişḳa barġan u,
Kün pétişni körgen u.

Ölümge yüz tutḳan u,
Yeriniñ yüzi buzulup,
“Abhayat” tapalmay.
İskender ötken hayattin.

Davut oġli Sulayman,
Öz vaḳtida Şaẖ bolġan.

Yer yüzini alġan u,
Altun teẖtke méngen u.
Asmandimu uçḳan u,
Miñ ayalnimu ḳuçḳan u.

Ḫuda aña yol bergen,
Bir isil oġul bergen.
Ayiġi yoḳ, ḳoli yoḳ,
Pütmes ġezine pul bergen,
Sulaymanmu ötken dunyadin.

Yer yüzige kelgenler,
Meġrurlinip yürgenler.
Miñ yaş ömür sürgenler,
Ġem – ḳayġusiz külgenler.

Bari ötken dunyadin,
Kim ötmigen dunyadin.
Ḫisravmu ötken dunyadin,
Daramu ötken dunyadin.
Ḫarmu ötken dunyadin,
Zarmu ötken dunyadin.
Yaman – yaḫşini ayrimay,
Hemme ötken dunyadin.

Atañ séniñ ḳara yer,
Anañ séniñ ḳara yer.
Barar yériñ ḳara yer,
Turar yériñ ḳara yer.

Ḳuruḳ sevep körsetmey,
Vaḳtiñ bolsa kétiver!
****
Yaralġanniñ baridek,
Ḫan ketkenge oḫşaydu.
Yiraḳtiki oġliñiz,
Umu ötken oḫşaydu.

Andin kéyin bizlerge,
Növet kéler oẖşaydu.

Balañġa şaẖ, yiġlima,
Bizdin burun ötti dep.
Ķayġuruşniñ orni yoķ,
Bu dunyadin ketti dep.

Umu yetti boviġa,
Burun ötken atiġa.
Sizmu bir kün yétersiz,
Burun ötken baliġa.

Ecel körmey ölüş yoķ,
Artuķ ömür körüş yoķ.

Ecel kélip ölgende,
Cezmen ķaytip kéliş yoķ.

Teķdir kelse ķéliş yoķ,
Baydin ķerz éliş yoķ.
Uruş- talaş ķiliş yoķ,
Teķdirge ķarşi turuş yoķ.

Tuġulġan bir bendige,
Gördin başķa turuş yoķ,
Ecel yetse amal yoķ,
Ķutulmaķķa imkan yoķ.

Yarliķ kelse Alladin,
Sevirsizdin yaman yoķ.

Alla emri yetkende,
Bu panidin ötkende.

Ömür ġazañ tökkende,
Yiġlisañmu payda yoḳ.

Oylap körseñ şum ölüm!
Hemmimizge bar ölüm!
Boran – çapḳun ḳoyundin,
Kimmi ayrimas bu ölüm?!

Aḫir bir kün ölersen,
Mal ḳayġusi yimigin.
Ḳançe yaşḳa kirseñmu,
Malu – dunya yiġmiġin.

Bala, malda payda yoḳ,
Ġapil ḳildim dimigin.
Ḫotun ḳalsa er tapar,
Oġluñ ḳalsa yer tapar.

Ḳiziñ ḳalsa cay tapar,
Özi yaḫşi bay tapar.
Ölümge yüz tutḳanda,
Ġérip béşiñ ne tapar.

Beş künlük bu alemde,
Oynap – külgen dost ḳalar,
Ḳilalmaysen héç ilac,
Mingen étiñ boş ḳalar.

İger, toḳum, étiñni,
Minişke er tépilar,
Tavar – turḳa kiyimiñni,
Kiyişke er tépilar.

Bügün hayat çéġiñiz,
Erte görde yatisiz.
Toymas muşu ķara yer,
Kimni almas dep bilisiz?!

Aldiñizda göriñiz,
Rizķi pütse kirisiz.

Men oylisam, ḫalayiķ,
Ecel –ölüm nede yoķ?
Aḫir bir kün ölisiz,
Bu panidin payda yoķ.
****
Nime éytay yaḫşilar,
Eytķan sözni añlañlar!
Yaş töküştin payda yoķ,
Yaḫşi dua ķiliñlar!

Ḫaniş buni añlañsiz,
Aman – isen bolġaysiz.
Ḫudaniñ bu emrige,
Sevir, şükri ķilġaysiz!
****

Ḫanişniñ oġlini eslep éytķan ķoşiġi:

İkki közüm ķarisi,
Cénim söygen, can balam,
Boyliriñdin aylinay,
Altun balam, ḫan balam!

Séni nede körgeymen,
Kimni balam digeymen.
Sen yadimġa yetkende,

Ḳandaḳ çidap yürgeymen?

Yiraḳ yolġa kétipsen,
Éytmay kettiñ siriñni.
Körmey ḳaldim yüzüñni,
Bu nime dert can balam!?

Yiraḳ yolġa kétipsen,
Ḳayġuñ estin ketmidi,
Candin eziz can balam,
Ḳayġuñ estin ketmidi.

Séni nedin soraymen?
Kimni sen dep puraymen?!

Sendin başḳa yalġuzum,
İç köyerim yoḳ idi.

Sendin başḳa aldimda,
Erkilerim yoḳ idi.
Yalġuz idiñ bir idiñ,
Miñ ḳayġuġa sir idiñ.

Emdi ḳandaḳ ḳilarmen,
Séni nedin körermen?
Kimler bilen turarmen,
Kimler bilen yürermen.

Sen yadimġa yetkende,
Ḳandaḳ hayat ḳalarmen?
Ġériplarġa aş bergen,
Yari üçün baş bergen.

Çoñ – kiçikni teñ körgen,
Balam nedin taparmen.
Hesret çekken ataññiñ,
Zar yiġliġan anañdin,
Yérim bolġan köñlünni,
Kimmu alar çiriġim?

Taġlardiki méliñni,
Öyündiki ķuluñni,
Altun –kümüş ġezineñni,
Kim saķlaydu çiriġim?

Ķara uçķur tulparni,
Laçin bilen şuñķarni.

Ķarçuġa ķurġuyuñni,
Kim tutidu çiriġim?

Mélin kélip merise,
El – yurt séni körmise.
Ata – anañ körmise,
Ķandaķ çidar çiriġim?

Töge ķaldi botisiz,
Yurtuñ ķaldi igisiz.
Ata – anañ balisiz,
Ķandaķ ķilar, çiriġim?

Deslep ketken çéġiñda,
Bizge hiç sir éytmidiñ.
Yolda karvan körgende,
Ķayt disimu ķaytmidiñ.

İzliginiñ aldiñda,
Yurgenmidiñ yalġuzum.
Tiliginiñ ķoluñda,
Bildurmidiñ yalġuzum,
Perzent üçün Ḫudaġa,
Yiġliġantim yalġuzum.

Hayatiñni Alladin,
Soriġantim yalġuzum.
Bergen idi tilekni,
Muñluķ ķolum körsun dep.

Élip ketti mezgilsiz,
Dert – hesretni körsun dep,

Méniñ bilen atañni,
Zarlap emdi ölsun dep.

Ķérilikta atañniñ,
Ķahşar küni başlidi.
Yalġuz ķélip anañniñ,
Yiġlar küni başlidi.

Ḫuda nisip ķilmidi,
Bizdin evlat ķalmidi.
Ķériġanda ḫar bolduķ,
Dertke derman bolmidi.

Emdi ķardaķ yürermen?
Séni nede körermen?
Bir oġuldin ayrilip,
Ķandaķ ömür surermen?!

Köz aldimda bar bolsañ,
Körmesmidim can balam,
Ölgen yerde bar bolsam,
Ölmesmidim, ḫan balam?!

Yat kişilerniñ içide,
Ḳandaḳ yürdüñ can balam?
Düşmenlerniñ ḳolida,
Ḳandaḳ turduñ can balam?

Elni almay ḳéşiñġa,
Bala keldi béşiñġa.
Canni ḳurban ḳilattim,
Közdin aḳḳan yéşiñġa.

Çiriġimni öçürdüñ,
Düşmüniñni küldürdüñ.
Anañni zar ḳahşatmay,
Yatḳuzsañçu ḳéşiñda.

Bu ne hesret yaranler,
Bu ne külpet yarenler.
Yürektiki yanġan ot,
Barġansiri yalḳunlar.

Köñlüm emdi tinmaydu,
Öçken çiraġ yanmaydu.
Yalġuzumniñ heviri,
Yürügümge siġmaydu.

Atliniñlar, yarenler,
Çevendazler, oġlanlar!
Yalġuz ḳalġan oġlumniñ,

Ḳevrisini tapayli.
Körsem köñlüm tinarmu?
Yénida az kün turayli.
****

Boz yigitniñ ḳevrisi aldiġa kélip ḫanişniñ eytḳan ḳoşiġi:

Éşit balam can balam!
Kimni balam digeymen?
Kim bilen bir yürgeymen,
Séni ḳaçan körgeymen?!

Uḳsam idim sözüñni,
Körsem idim yüzüñni.
Yiġlap anañ kelgende,
Körünmeysen can balam!

Botisi ölgen tögidek,
Bozlap keldim, can balam!
Ḳiriḳ künlük yiraḳtin
İzlep keldim can balam!

Teḳdir ḳoşḳan cüpteñniñ,
Éti nime? Can balam!?
Ḳiyametlik yar bobsen,
İman bersun Ḫudayim.

Alla özi bergenti,
Ecel yétip alġanti.
Anañ yiġlap ḳalġanti,
Teḳdir başḳa salġanti.

Anañ miskin yiġlidi,
Közide yaş parlidi.

Barmu mendek bir dertmen,
Ķandaķ buzay permanni?!

Kétermenmu armanda,
Taşlap pani caḫanni.
Zarlisaķmu çare yoķ,
Ḫuda başķa salġanni.

Kütüşke, köñüşke,
Yiġlap riza bolġanti.
Aḫiretke bararmiz;
Uçrişarmiz, körermiz.

Bir körermen can balam!
Altun balam, bal balam!

4.1.3. Gülendem

Tarim Tarim bolġanda, ķirġaķliri suġa tolġanda, ķaynap dolķun urġanda, Ḫanteňri ķeddini ķurġanda, Réşitḫan teḫtide turġanda, Ķeşķer, Ḫoten belide, muķeddes Yarkent elide, acayip sahibcamal, közni ķilal lal, bekmu eķil ḫoşluk, gezelḫan oķumuşluk, Gülendem isimlik ķizniň dañķi tillardin tillarġa ötüptu, ķulaķlardin ķulaķlarġa yetiptu, vilayetlerdin vilayetlerge kétiptu, künler arķidin aylar ötüptu. Ķimde-ķim eķli baraver bolsa, mertlikke yiġane bolsa Gülendem şuniň vapadari bolarmiş degen söz hemmige anliniptu.

Heķiķeten, Gülendem şundaķ simaptek taza, omaķ ķiz iken, boyi - besti kélişken yumulaķ ķiz iken. Ķara köz, ķelem ķaş, badam ķapaķ ķiz iken. Özi çaķķan, işta pişķan, sözde çeçen, ķoşaķķa bulaķ, hemmige inaķ iken. Pütün alemde aşiķlarniň köz-ķuliġi şu ķizda éken.

Réşitḫan elide Gülendemge aşiķ bolġanlar, derdu - hesretke tolġanlar, bahari tügimey solġanlar, eķli baraver bolmiġanlar bek köp boluptu. Teñri taġ éşip Turpandin, Korla atlap Ķumuldin, Muz davan atlap İlidin, Tarim atlap Kuçardin, Teklimaķan bésip Aķsudin, Ķaraşeher, Bay bilen Sayramdin, ezizane Ķeşķerdin, şehidane Ḫotendin ķançe ķançe şeherlerdin, uzaķ - yéķin yerlerdin, taġu- ķişlaķ caylardin Rüstem süpet yigitler kélip barmaķ çeķip, sazlar çélip, at oynitip, ġezeller éytip, ķoşaķ - dastanlar toķup uniň bilen teñ kélelmeptu, der ġenimet, didar ġenimet bolalmaptu, hicran derdidin ķutulalmaptu. Gülendemni öz ilķige alalmaptu.

Ķançe - ķançe sular éķip, yamġur bilen ķarlar érip, aylar, jillar ötüptu. Gülendem hem boyiġa yéetiptu, uniň şöhriti alemge kétiptu.

Künlerniň biride, eyni bahar éyida Rum ve Şam élidin, Sir ve Nil bélidin, Amu ķirġiġidin toķķuz padişahniň toķķuz şahzadisi ķiriķ ķoşaķçisi ve ġgezelçisi bilen, ķiriķ ussulçisi ve ķiziķçisi bilen, ķiriķ serkerdisi ve séhrigeri bilen, ķiriķ sazendisi ve miñ ḫil hünerlik ķarvan - ķarvan nari bilen, malu - dunyasi bilen Gülendemni körüşke, körüp huzur sürüşke atlanġan ḫeviri kéliptu.

Yarkent éliniň sultani, Gülendemniň pedercani, Yüsüp Ķadir oġlani, şanu - şevķiti bilen, izzet- hörmiti bilen, teḫtu- döliti bilen, uluġvar söliti bilen, muķamçi

ġezelẖanlirini cemlep, palvanlar, ilimdarlarniñ piḳirlirini pemlep, beglirini jiġip, nazu - nemetlirini yéyip, töge soyup, aşlirini demlep, béşini kötürüp, ḳéşini ḳéḳip, sözniñ méġizini çéḳip, lévini levige yéḳip, hemmige bir bir béḳip, bar muddasini bayan ḳilip, şundaḳ dep turġini:

Servinazlar ẖoş avazlar ḳizisun bezm,
Nazu- német, nanu- aşim bolġayḳi hezm.
Palvanlar, ilimdarlar ḳulaḳ sélinlar,
Toḳḳuz eldin méhman kéler bilip elinlar.

Ḳatta- ḳiçik beglirim, çüşünlar işḳa!
Hemme nerse teyyar bolsun kütüp elişḳa.

Toḳḳuz gülşen baġ ḳilayluk, saray salayluk,
Daḳa - dumbaḳ naġra bilen kütüp alayluk.

Méhman kelse baş üstüge kötürmek kérek,
Ata- bovalardin ḳalġan bu adet démek.

Ular kélip Gülendem bilen küç sinaşmaḳçi,
Elu- yurtniñ hemmisidin hal soraşmaḳçi.

Ḳoşaḳ éytip ġezel oḳup, sözni açmaḳçi,
Koçilarġa tilla, yambu, yaḳut saçmaḳçi.

Gülendemim çever bolgin bu çoñ sinaşta,
Her bir sözni bilip ḳilgin, oylinip başta.

Tolun ay sen, emdi boyuñ oñ yette yaşta,
Ḳirpiklirin oḳya bolsun her bir ḳaraşta!

Şu ḳaraşḳa berdaş berse uni mert dégin,
Yéñilip ḳalsañ öz éliñge keldi dert dégin!

Ḳirik künde kéler yétip,
Top üstige toplar étip.
Tuġlirini yelpülditip,
Harvilarni ġiçirlitip.

Ḳarvanliri sep sep bolup,
Koñġiraḳlirini carañlitip.
Davazliri darda oynap,
Séhirgeri yerde oynap.

Ġezelḫanlar toyni toylap,
Ussulçilar şoḫ- şoḫ oynap.
Ḳiziḳçilar ḳaynap ḳaynap,
Rasa bezm ḳilip keldi.
Soġa - salam élip keldi,
Ġalip kelse gezel éytip,
Piġaniñi ḳoşaḳḳa kétip.

Ḳiriḳ kéçe toy ḳizitip,
Gülendemni rasa bézitip,
Öz élige élip ketmekçi,
Murat - meksitige yetmekçi.

Elḳisse, Gülendem bu sözlerni işitip bezm ehlige ḳarap, sumbul çaçlirini tarap: “Toḳḳuz memlikettin kélivatḳan şahzadiler undaḳ - mundaḳlardin bolmisa kérek, men u yerlerni körmigenmen, meyli kelse keliversun. Özem hem ḳaynap - téşip turuptimen, bir éytişip körey” dep oylidi. Uniñ piḳir - oyini sultanniñ oñ ḳol veziri, bilimdanliriniñ piri Satuk vezir buzdi. Vezir:

“Emdi rasa ḳiziḳ vaḳieler bolidiġan oḫşaydu? Gülendem şu küngiçe héeçḳimdin yéñilmigen. Jiraḳ memliketlerdin kélidiġan şahzadeler oḳumuşluk molla yigitler bolsa

kérek. Gülendem yéñilip ķalsa, uni élip ketse, el - jutumizniñ abroyi nime bolidu?" -dep ensirep, ölimalarni düşkelep, öpķisini basalmay Gülendemniñ aldiġa kélip bir kur égilip:

- Ey, hösni-caḫanim, pütmes dastanim, yurtimizniñ abroyi, şatliġi hem oyi, toķķuz şahzadige toķķuz sual, toķķuz ġezel, toķķuz tepişmaķ ve toķķuz saz teyyarlimaķ kérek. Bularni héçķim éşitmiġan, oylisa oyi yetmeydiġan, oylap tépip ketmeydiġan bolsa bizniñ abroyimiz pütkül alemge kétidu, -dédi.

Gülendem vezirniñ mudiasini bilip, orunsiz ensireşlerini sézip, özini bésip, dimiġini çaġ ķilip, béşini kötürüp, köksini çiķirip:

- Ey, vezir alem! Men eķil bilen yeñgenge ömürlük vapadarmen. Sizniñ éytķiniñizdin hem artuk şahzadelerniñ her birige toķķuz ġezel oķup sinap körimen, kéyin her birige toķķuz küy çélip mes ķilimen, aḫirida her birige toķķuz tepişmaķ éytip halini vay ķilmen. Eger şularniñ hemmisige dadil cavap bergen şahzade bolsa men uniñ ömürlük vapadari, hemdemi bolimen. Ensireşniñ héç haciti yoķ, atamniñ sözi söz. Şahzadelerni özemge ķoyup béeriñlar, yurtimizniñ abroyi üçün pütün teyyarliķlarni beca keltürgeysizler! -dédi.

Bu sözlerdin kéyin begler, ölimalar, pirdan ve hemme ehli yurtniñ köñli ḫatircem boldi. Sultan Yüsüp Ķadir oġliniñ jigerbendi yekke - yiġane arzuluķ ķiziniñ köñli toldi:

Men sultanliķ teḫtide bolsam hem elu -yurt toyu- tamaşisida bolsam, hem dilbendi ķizim, çolpan yulduzum, purisam gülüm, canu dilim, ölsem mirasḫorum, ķara köz yalġuzum, taġdin mekkem çinarim, süyençigim, madarim, yénip turġan çiraġimniñ öz sözidin çiķişiġa şek - şübhe ķilmaymen. Hemme iḫtiyar özide, dep ḫatirini cemlep, Gülendemge aḫirķi sözini éytip turġini:

Yaḫşi söz yaḫşiniñ cénidin çiķar,
Yaman söz bilen mömün dindin çiķar.

Eķilliķ ayriydu sözniñ perķini,
Söz bilen uluķlar öziniñ ḫelķini.

Perzendim, ḫelķimniñ tilini sözle!

Şöhretu - amanliḳ beḫtini közle!

Bolsun her bir sözüñ göherdin ḳimmet,
Ḳilġin sen yaḫşiġa yaḫşiliḳ himmet.

Gezellerdin şahzadiler érip ketsun,
Memlikettin memliketke bérip yetsun!

Şu çagda Gülendem tebessum bile égilip atisiġa ḳarap, bulbuldek sayrap bir söz dégini:

Ḫelḳim bilen avat meniñ maḳanim,
Ḫelḳimġe ḳurban bolsun tende janim.
İşengen perzentiñge, uluk sultanim,
Sözüñni çüşendim pederi janim.

Ḳéni kelsun şahzadiler!
Küç sinaşsun begzadiler!
Kelse toḳḳuz şahzade mihmanġa,
Teklip ḳilġum şeher beygi - meydanġa.

Ḳoşaḳ, ġezel, küyüm bilen mes ḳilip,
Kötürüp taşlaymen asmanġa.
Ḳéni kelsun şahzadiler!
Küç sinaşsun begzadiler!

* * *

Ténimde küç - kudritim bar özümniñ,
Menasi çoñḳur bulur her sözümniñ.
Ata munçe ġemge salma özeñni,
Hüniri köp teḫi yalġuz ḳizinniñ.

Ḳéni kelsun şahzadiler!
Küç sinaşsun begzadiler!

* * *

Şahzadiler eger heddidin aşsa,
Yaman ġerez yaman közde ḳaraşsa,
Kötürüp taşlarmen asmanġa,
Bu yalġuz ḳizinniñ gezivi taşsa.

Ḳéni kelsun şahzadiler!
Küç sinaşsun begzadiler!

Bu sözlerdin kéyin sultan “Bezm başlasun” dep işaret ḳildi. Aval patiha oḳuldi, kéyin saz, ġezeller yañridi, ḳoşaḳlar carañlidi, ussullar oynandi, muḳamlar küylendi, ḳiziḳçilar, sihirgerlikler boldi, hemme şatliḳḳa toldi, meyler içildi, nazu - nemetler yiyildi. Aḫirida ġezelḫan sahipcamal servi nazlarġa növet keldi. Ular yüz ḫil naz bilen nazlap, pipa ravaplirini sazlap, ġezel oḳuşḳa başlidi:

Gülendemim, gülüm didar,
Hicran üçün ne çare bar?
Aşiklar bolup intizar,
Piraḳiñda peryat ḳilar.
Sözle, Gülendemim, sözle!

Gülendemim yaş balisen,
Ḳirda éçilġan çug - lalisen.
Sultanimniñ bir talisen,
Küyle, Gülendemim, küyle!

Çişiñ sedep, agzin oymaḳ,
Léviñ çilan, tiliñ ḳaymaḳ.
Yüzüñ goya süttinmu aḳ,
Oyna, Gülendemim, oyna!

Köz - ḳaşliriñ binaliḳtur,
On barmiġiñ ḫineliḳtur.
Béḳişliriñ menaliḳtur,
Oyna, Gülendemim, oyna!

Mahi munevverdur yüzüñ,
Heseldin şirindur sözüñ.
Can élip can berer közüñ,
Ḳayna, Gülendemim, ḳayna!

Sözüñ, ḳoşaḳ - saziñ bilen,
Turupsen pervaziñ bilen.
Meptun ḳilisen naziñ bilen,
Oyna, Gülendemim, oyna!

Saçin ayaḳinġa çüşer,
Tumariñ ḳuçaġinġa çüşer.
Sekleḳiñ yanaḳinġa çüşer,
Ḳayna, Gülendemim, ḳayna!

Rumdin kéler beyveççeler,
Şamdin kéler bir neççeler.
Sirdin kéler köp begçeler,
Oyna, Gülendemim, oyna!

Esli ḳizlar serdarisen,
Yurtniñ nomus - arisen.
Bilmiduḳ ḳimniñ yari sen,
Oyna, Gülendemim, oyna!

Elḳisse, ḳizlar gezeldin kéyin senemge çüşti. Ḳançe ḳançe béyitlar toḳuştu. Gülendem bu sözlerniñ méġizini çéḳip, miyiġida külüp ḳoydi. Bu külḳidin zinaḳliri güldek éçildi, külgensiri aydek toldi, ḳoliġa pipasini aldi, aval Dolan senimige çaldi, kéyin cevlan ḳilġan bulbuldek sayrap ketti:

Yarkent şehiri meniñ tuġulġan jayim,
Ustiŋinim ḳatḳan puşti - panahim.

Muşu elge sadiķ bolimen daim,
Heķķimge dua ķiliñ ḫalisen lilla!

Ķiz bolsammu belni mehkem baġlidim,
Aşiķlarniñ kélişini çaġlidim.
Yéñilmeske özemni men soraġlidim,
Ata maña dua ķiliñ ḫalisen lilla!

Toķķuz eldin şahzadiler kéler éken,
Yüsüf, Rustem süpet şirlar kéler éken.
Héle - miķirlik séhirgerler kéler éken,
Dostlar maña icazet beriñ ḫalisen lilla!

Hemmige yekke özem cavap bérip körümen,
Bir gezelni miñ tillaġa sétip körümen.
Ķirpigimni oķya ķilip étip körimen,
Heķķimġe dua ķiliñlar ḫalisen lilla!

Ecep boldi bu yil piste - badamlar,
Tamaşiġa kelsun hemme ademler!
Ķiziñiz üçün genimettur bu demler,
Ata dua ķiliñ maña ḫalisen lilla!

Yaḫşiliķķa yaḫşiliķni rava köreymiz,
Yurtimizda beḫtiyar bolup yürgeymiz.
İlahim, bu dunyada devran sürgeymiz,
Heķķimġe dua ķiliñlar ḫalisen lilla!

Yéñilmasmen ḫelķim medetķar bolġaç,
Vucudumġa siñġan nomus - ar bolġaç.
El aldida bergen ehdim bar bolġaç,
Heķķimġe dua ķiliñlar ḫalisen lilla!

Gülendem ġezel -küyini toḫtitip ḫelḳ arisidin bir- bir bésip ötüp, işiḳ aldiġa kélip pipasini yene bir küyge çélip, andin kéyin bezme ehlige tiḳilip, atisidin icazet sorap öz ḫanisiġa ḳirip ketti.

Sultan Yusuf Ḳadir oġlani beglerge yene bir ḳarap:

- Teyyarliḳ işliri başlansun! Zörür nersiler gezinédin elinsun, -dédi.

Bezme şunçilik tentene ettiḳi, hemmiñiñ köñli ḫoş çaġ boldi. Hemme şadman bolup tarḳaşti.

Yarkent şehride ḫilmu - ḫil meviler, san- sanaḳsiz gülşen bağlar bar édi. Bu bağlarda bulbullar hendan urġan, totilar ademge oḫşaş sayrap turġan édi. Pütün eldiḳi mevizarlarniñ bağvenliri, gülşen bağlarniñ gülçiliri toplanġan édi. Her gülşen bağda saray şipañlar, peştaḳ - ravaḳlar sélinġan, simaptek taza süyi bar köller çayḳilip turġan édi.

Şundaḳ bolsimu yene toḳḳuz gülşen baġ ḳuruş işi başlandi. Ularda toġrisi bilen boyi ḳiriḳ gez, ḳiriḳ ḫaniliḳ toḳḳuz imaret sélinip, etrapiġa aḳ, ḳara, kök, sériḳ çédirlar tiḳilip, çédirlarġa çédirlar çétilip, yan - yeniġa güller éḳilip, köller ḳézilip, köçetler tiḳilip, eriḳlar çépilip teyyar ḳilindi, ḳoçilarġa sular sépildi, eḫletler süpürüldi, doḫmuşlarda panuslar yeḳildi, sultanliḳ tugi égiz kötürüldi.

Emdi sözni toḳḳuz şahzadédin añlañlar:

Rum ve Şamdin, Baġdat ve Nildin, Sir ve Amudin yolġa çiḳḳan şahzadiler her biri özleri bilgen yol bilen, oñ ve soñ bilen ḳarvan -ḳarvanliri bilen ḳiriḳ ḳéçe yol jürüp, yol jürgende mol jürüp, taġu-davanlarni éşip, yazniñ aptaplirida pişip, deryalarni kéçip, çöllerde yamġur süyini içip, deştu-bayavanlarni bésip, orman -cañġallarni késip, atliri hérip, keç ḫuptende Yarkent şehirige yétip keldi. Şeherniñ cenup dervazisimu, ġerip ve şeriḳ dervazisimu, şimal dervazisimu étilip, zencirliri çétilip, ḳulupliri sélinip, ilġuçliri ilinip ketken édi. Séepildin çüşüşniñ ilaci yoḳ édi. Çélektin su ḳuyulġandek yamġur yéġip turatti. Birinçi bolup cenup dervazisiġa Şam şahzadisi Hüseyin Mülḳi kelgen édi. U ḳanay, dap dumbaḳlirini çélip, kénizeklirini aldiġa sélip, dervaziġa ḳarap bir söz éytip turgini:

Aç, dervazañni yoġan aç!

Mazar atlap kelduḳ biz.

Atlar oruķ, yollar jiraķ,
Hérip- çarçap kelduķ biz.

Aç,dervazañni yoġan aç,
Soġa élip kelduķ biz.
Yamġur - yéşin bolsimu,
Yolni bilip kelduķ biz.
Aç, dervazañni keñri aç!

Sultan Yusuf Ķadir oġlaniñiñ permani boyiçe keç ḫuptendin kéyin dervazini éçiş mutlaķ mumķin emes édi. Dervaziban “Bular mehmanlirimiz şahzadiler bolmisun” dep sépil üstüge çiķip, paştaķķa ķirip, pencirini éçip, çiriġini yandurup soridi:

- Siler ķim? Ķaysi eldin? Yoluvçilarmu yaķi méhmanlarmu? Hüseyin Mülķi cavap berdi:

Bizni sorisañ Şam şehiridin bolimiz,
Gülendem dep Yarkentke çüşti yolimiz.
Aç dervazañni, ķuruķ emes ķolimiz,
Aç dervazañni, çapsan aç!

Yamġur bilen yaltiraydu taġlarniñ téşi,
Ne sevdalar körmeydu aşiķlar béşi?
Sovumisun Gülendemniñ pişurġan éşi,
Aç dervazañni, ildam aç!

Dervaziban: “Ḫop, mana hazir!” dep Sultan Yusuf Ķadir oġlaniġa tört atliķ ḫeverçi evetti. Bu vaķitta yamġurmu toḫtiġan édi. Yarkent şehridin serkerdiler, danişmenler, senetķarlar ve servinazlar, ķasiplar ve hünervenler, déḫanlar hem baġvenler, navaylar ve mozdozlar, yaġaşçilar hem eynekçiler, gülçiler ve zerġarlar, egerçiler hem tömürçiler, balilar ve neķķaşlar, ķazilar ve muptilar, aķsaķallar ve ölimalar top - top bolup, ķanay- sunay sadasida hemmisi mehmanlarniñ ḫal ehvallirini sorap yétip keldiler. Bu çagda başķa şahzadiler hem yétip kelgen édi. Dervazilar keñ éçildi. Şahzadilerge deste deste etir güller çéçildi. Şahzadiler atliridin çüşüp, sultan

aldida özliriniñ éliptek ḳamitini lam ḳilişti, bir ḳançe edepler bilen salam ḳilişip, söz éytişḳa teyyarlandi. Birinçi sözni Nildin kelgen Amu padişahiniñ oġli şahzade Suhuri başladi:

Nil ḳirġiġi dölitimdin,
Alemge meşhur millitimdin.
Şahim uluk sölitimdin,
Salam sizge! Essalam!

Yéḳin tuḳḳan ḳérindaştin,
Dili yéḳin çin sirdaştin.
Boyi ziba ḳelem ḳaştin,
Salam sizge! Essalam!

Toy - tamaşe corilardin,
Bir - birige parilardin.
Ak köñül béçarilerdin,
Salam sizge! Essalam!

İkḳinçi sözni Şam şehriniñ şahzadisi Hüseyin Mülḳi éytti:

Siz ékensiz Gülendemniñ atasi,
Aşiḳ biz desek bolmas ḫatasi,
Açilar taġlarda bahar lalesi,
Lale oḫşaş éçilip keldim aldiñizġa.

Gülendemni körüp çüşümde boldim heyran,
İşḳida men köyüp jürek - baġrimdur ḳan.
Erzimni añlap, ey keremlik sultan,
Erz- hal éytip keldim aldinizġa.

Bulardin kéyin Rum ve Baġdat, Amu ve Sirdin kelgen şahzadiler salam bilen muddialirini bayan ḳilişti.

Yusuf Ḳadir oġlani şanu -şevḳiti bilen, izzetu- hörmeti bilen şahzadilerge ḳarap, sipayilik bilen méhridin nur yaġdurup bir söz dédi:

Dolḳunlinip deryadek téşip,
Taġu - davanlardin éşip,
Ḳérindaştek ḳuçaḳlişip,
Şahzadiler dost bolayluḳ!

Herġiz ayrilmas bolayluḳ!
Yarkent éliniñ sultanimen,
Dertmenlerniñ dermanimen,
Yahşilarniñ armanimen.

Şahzadiler! Dost bolayluḳ!
Herġiz ayrilmas bolayluḳ!
Yurtimiz toḳ, ademler toḳ,
Bu dunyada ḳaygumiz yoḳ.

Méhmanlarġa işik oçuḳ,
Şahzadiler, dost bolayluḳ!
Mengü ayrilmas dost bolayluḳ!
Şah bolsaḳmu pes bolayluḳ.

Düşmenlerge ḳest bolayluḳ.
Zarimiz bar, zorimiz yoḳ.
Şahzadiler, dost bolayluḳ!
Ölsekmu ayrilmas bolayluḳ!

Aldiriġanlar yolda ḳalur,
Buyriġanlar ḳizni alur.
Yamanni tenri otḳa salur,
.Şahzadiler, dost bolayluḳ!
Herġiz ayrilmaz bolayluḳ!

Pütün şeherge şam -çiraḳlar yéḳilip, méhmanlarġa ḫoş puraḳliḳ güller çéçilip, payandazlar sélinip, tögidin jükler élinip, gülşen bağlarġa teklip ḳilindi. Ḳiriḳ kéçe-kündüz yol yürüp, éġiz -peste mol yürüp, Yarkent şehrige kédem teşrip ḳilġan şahzadiler şeherni körüp heyran ḳaldilar. Şam şehriniñ şahzadesi oñ yénidiḳi ḳoşaḳçisiġa:

- Şeher ḳandaḳ güzel, ḳoçiliri ḳandaḳtertiplik, bazarliri ḳandaḳ retlik, salḳin bağliri ḫuddi cennettek, ḳeni şularni ḳoşaḳḳa ḳétip bir küyligin! Hüneriñni bir namayiş ḳil çu, -dédi. Yéşi atmiştin aşḳan, üzlirini ḳoruḳ basḳan, saḳili aḳarġan, emma vaḳti ḫoş çaġ, köñli taġ ḳoşaḳçi sazini sazlap, kepterdek bozlap bir söz dédi:

Koçiliri ḳatar - ḳatar,
Ḳiz - cuġanlar alma satar.
Bizge ḳarap gülni atar,
Bir ecayip şeher éken.

Koçilarda çiraḳ yanar,
Etrapi bük ḳizil anar.
Pul sorimay onlap sanar,
Bir ecayip şeher éken.

Koçilarda siġmas adem,
Ḳap - ḳap bolup turur badam.
Taşlap bolmas munda ḳedem,
Bu ecayip şeher éken.

Ḳişmiş, méġiz, gülḳaḳlar köp,
Taş - tarazu ḳadaḳlar köp.
Hemme yerde ḳah - ḳahlar köp,
Bu ecayip şeher éken.

Yol arḳasi mal baziri,
Ḳoy - ḳalini al baziri.
Aldi - satti dellal baziri,

Bu ecayip şeher éken.

Andin ötüp gül baziri,
Bödüne, torġay, bulbul baziri.
Sanamay taşlar pul baziri,
Bu ecayip şeher éken.

Bir az mansañ mata, çekmen,
Alda keyip ķentini çaķ sen.
Ķimmet emes şunçe erzan,
Bu ecayip şeher éken.

Oñ teripi un ve buġday,
Ret - ret ķilip yasanġan cay.
Arpa, ķonaķ hemmisi bar,
Bu ecayip şeher éken.

Sol teripi tavuz - ķoġun,
Caġdiliri boġum - boġum.
Bahardimu ecep nurġun,
Bu ecayip şeher éken.

Yene mañsañ şahi - etles,
Kozġitidu dilda heves.
Toŋtap turduķ bizmu bir pes,
Bir ecayip şaher éken.

Toŋu, ördek, ġaz baziri,
Vaķildiġan saz baziri.
Ķiziķ ésil naz baziri,
Bu ecayip şaher éken.

Yan terepi eynek bazar,
Keşte güllük çeynek bazar.

Ḳil ġevliri eglek bazar,
Bu ecayip şeher éken.

Eyne körüñ taḫta bazar,
Doġa- doġa paḫta bazar.
Böşük bilen taḫtaḫta bazar,
Bu ecayip şeher éken.

Süt, ḳétiḳ, may, ḳaymaḳ bazar,
Sañza, samsa, ḳuymaḳ bazar.
Yiñne, tügme, oymaḳ bazar,
Bu ecayip şeher éken.

Toḫu, ördek, ḳuş bazari,
Ḳizil, sériḳ ḫiş baziri.
Cavan - cavan göş baziri,
Bu ecayip şeher éken.

Taḳilditar tömürçiler,
Harva - harva kömürçiler.
Soḳa yasar bir ḳançilar,
Bu ecayip şeher éken.

Köçetliri çinar oḫşaş,
Çinarliri munar oḫşaş.
Cigdiliri anar oḫşaş,
Bu meyvilik şeher éken.

Mal otlaydu sanaḳsiz,
Kün ötmeydu ḳonaḳsiz.

Ḳoydin tola tögiler,
Pişip turġan mögiler.

Hemmisi bay şeherde,
İşḳa barar seherde.
Ottuz gezlik tik ḳorġan,
Ötelmeydu héç insan.

Encir, badam, alçisi,
Bir körmigen ḳançisi.
Bulbul şoḫ - şoḫ sayraydu,
Ademliri yayraydu.

Torġay, ḳaḳkuk avazi,
Toti ḳuşlar tinmas heç,
Nahşa éytip seher, keç,
Sayliri oymaḳ oymaḳ,

Ḳaynap turar miñ bulaḳ.
Miñ ḫil güller éçilġan,
Ḫoş puriġi çéçilġan.
Almisi pişip turġan.

Yerge çüşüp turġan.
Ḳançe yiseñ toymiġan,
Tamaşini ḳoymaysen,
Bu ecayip şeher éken.

Elḳisse, méhmanlar “Bu şeherde kéçisi hem bazar bolup turur éken, ademler uḫlimay ḳaynap turur éken” dep heyran ḳélişiptu. “Bahar éyida yazniñ barçe mevisini ḳandaḳ saḳliġan éken?” dep bir birige béḳişiptu. “Bularni perviş ḳilip asiriġan ḳandaḳ ademlerḳin?” dep heyran boluşiptu. Şu esnada Yarkent eliniñ ḳoşaḳçisi Zulpiḳar bovay méhmanlarniñ çirayiġa béḳip bir söz éytḳini:

Bu bağlarniñ men bolimen égisi,
Ḳiş ve yazda ada bolmas mevisi.

Başḳa eller bizdin meyve alidu,
Almiġanlar bek armanda ḳalidu.
Pütün şeher tolup taşḳan mevizar,
Mevilerniñ tört etrapi ḫoş gülzar,
Bu gülzarda oynişidu oġul - ḳiz.

Zulpiḳar bovaydin kéyin yene bir neççeler Yarkent mevilerini teriplep ḳoşaḳlar toḳidi, gezeller oḳudi, ḫoş avazlar carañlap ketti.

Koçidin ḳoçiġa ötüp her bir şahzade öz gülşen bağlariġa ḳedem ḳoydilar. Her bir gülşen bağda hüsnige yarişa destiḫanlar selinġan, nazu -németler, piste- badamlar, alma -anarlar, şaptula- yañaḳlar, encir -şaptulilar, eynula -üzümler, ḳoġun- tavuzlar hemmisi yuyup- yuyup ḳoyulġan édi. Töge, ḳoylar soyulġan, ḳatlima nanlar ḳoyulġan, aş üstüge aşlar teyyar ḳilinġan, miñ ḫil seyler ḳorulġan édi. Şahzadiler öz ademliri bilen memnun bolup ḳélişti.

Şahzadiler joḳuri miñberdin, serkerdiler bilen sazendiler oñ tereptin, gezelḫanlar bilen kénizekler sol tereptin orun élişti. Kök çay üstige gül çay, ḳent üstige navat, aş üstige ḳéza ḳoyuldi. Ecep méhmandarçilik boldiḳi, mehmanlar bekmu ḫursent boluşti. Şunda sultanniñ oñ ḳol veziri gülşen baḳḳa birmu bir bérip şahzadilerni sultan ordisiġa teklip ḳildi. Orda -sarayda hem ḳatta ziyafet boldi. Muḳamdin kéyin merġul ḳizip ketti. Sultan ordisiniñ pütün oyunçiliri, gezelḫan ussulçiliri ḫizmetke teyyar boldi.

Elḳisse, eyne şu sarayda bolġan oyun - tamaşini birmu bir bayan ḳilimiz:

Bezme ehli vaḳtin ḫoşlap,
Ḳizlar bir - birini uşlap.
Asta - asta oyun başlap,
Ecep çaḳḳan ḳedem taşlap.

Oñ ve solġa zulfin taşlap,
Ḳizlar yar - yar éytişḳanda.

Bar jigitler közin yaşlap,
Oynar seylane seylane.

Ussulçilar aydek bolup,
Goya asav taydek bolup.
Üzliri sériķ maydek bolup,
Oynar seylane seylane.

Mezbanlar ķimiz süzüşüp,
Tomurliri ķizişip.
Süyekliri ilişip,
Çeķisidin ter éķişip,
Oynar seylane seylane.

Her ḫil oyun başlinip,
Bir - birige köz taşlinip.
Körgenler gejgisidin ķaşlişip,
Külüp közlirini yaşlişip,
Oynar seylane seylane.

Hemme ķizlar birdek bolup,
Cennettiķi hürdek bolup.
Ķimmet baha durdek bolup,
Gezel éytip bulbuldek bolup,
Ķizil yéşil ķiyiniptu,
Baġ içide güldek bolup.
Oynar seylane seylane.

Sazendiler ravap çélip,
Gür aylinip oyun ķilip,
Mehmanlarniñ köñlin élip,
Rastin éytsaķ éķlin elip,

Oynar seylane seylane.

Kénizekler attek bolup,
Goya perizattek bolup.
Yüzin tosar miñ naz ķilip,
Yerge béķip yattek bolup.
Ejep seylane seylane.

Oyunçilar oynişidu,
Ķaynaķ sudek ķaynişidu.
Mey içip mes bolġanliri,
Toḫtimay ķah - ķahlişidu.
Bezm ķizip ketti şundaķ
Mevj urup tolup taşidu.

Bir terep er bir terep ķiz,
Oyun bir - biridin aşidu.
Ejep seylane seylane.
Bulduķlap tolup taşmaķta,
Tamaşa heddini aşmaķta.
Oynar seylane seylane.

Ġezel ķoşaķ toķuşuşti,
Cennameler oķuşuşti.
Ķime ķim tertipni bozsa,
Kéliştürüp çoķuşuşti.
Biķiniġa noķuşuşti.

Ķizlarniñ bu çoķuşudin,
Söz tapalmay ķorķuşuşti.
Ķizlarniñ vejiyidin
Ķançilari hoduķuşti.

Tenḳit ḳilip bu şoḫ ḳizlar
Oynar seylane seylane.

Ḳizlar mervayitni ésip,
Ḳaş oynitip közni ḳisip.
Nazi bilen şoḫ ḳedem bésip,
Yüreklerni pare ḳilip,
Oynar seylane seylane.

Ḳizlar meyin külüp ḳarap,
Bir - birige ḳiya ḳarap,
Ḳara yélimde zulpin tarap,
Yigitlerdin soal sorap,
Oynar seylane seylane.

Bellirini mehkem baġlap,
Kedem bassa özin çaġlap,
Aşiḳleri otta dağlap,
Ḳiya béḳip hem soraḳlap,
Oynar seylane seylane.

Her ḫil ḳiziḳ oyun boldi,
Bari ḳeh - ḳeh urup küldi.
Çahar baġ şatliḳḳa toldi,
Gül éçildi tiken soldi,
Ejep ḳiziḳ tamaşa boldi,
Oynar seylana seylane.

Meydanġa tolup ḳizlar kéler,
Sehir cadu közler kéler,
Lebi ḳirmizlar kéler,
Tili şirin sözler kéler,
Oynar seylane seylane.

Meydanġa çüşti ay yulduzi,
Sultan Yusuf Ḳadir ḳizi.
Yarkentniñ yoruḳ kündüzi,
Közliri tañ yultuzi.
Ḳimmet baha kḳnduzi,
Ḳilar seylane seylane.

Baldin şirindur sözi,
Yarkent élinde yekke özi.
Tolun aydek gözel yüzi,
Ölükni tirildürür nazi.
Ḳilur seylane seylane.

Yaş yigitler éytar yelle,
Hemmiñiñ béşida selle.
Medirsede oḳup bolġan molla,
Tilida sena, dilida Alla,
Küyler seylane seylane.

Elḳisse, Gülendem gözel hösniñi körsitip, ornidin turup, Ḳiriḳ gez égiz altun ravaḳḳa çiḳip tamaşini küzetti. Gülendemniñ üzide bir nuri muhebbet peyda bolup, yürigi şatliḳḳa tolup, şahzadilerge bir -bir nezer taşlap, peyzini sürdi. Ḳarisa şahzadilerniñ beziliri boza muselles içip mes boluptiḳi, özidin özi ḫeversiz bolup ḳaptu. Beziliri mes bolsimu huşini yütirmey tamaşidin zoḳlinip oltiriptu. Şularniñ içide tilla çaçlik, ḳizdin artuḳ ḫuluḳluḳ, oñ sekḳiz- oñ toḳḳuz yaşliḳ, zer ḳalpiġi béşida, ḳiriḳ senetḳari ḳéşida, ḫet tartḳan burutlirini siypap bir yigit turuptu. Bu Şam şehiriniñ şahzadisi Hüseyin Mülḳi édi. U bir nerse dey disimu bezme keyfiyatini buzmay dep saḳlap taḳet ḳilip olturuptu. Buni sezgen Gülendem oyunçilarġa işaret ḳilip, bir demge toḫtitip şahzadilerge ḳarap bir söz éytḳini:

Yéter avazim pelekke,

Yamanlarġa berey dekke.
Zer ķalpaķliķ şahzadiler,
Kelsun aldimġa yekke yekke!

Didar izdep kelgenler,
Şahzade biz dégenler,
Muhebbet derdini sözligenler,
Kelsun aldimġa yekke yekke!

Padişahlar oġlanliri,
Arġimaķ mingen palvanliri,
Memliketniñ sultanliri,
Kelsun aldimġa yekke yekke!

Menmu mert, sizlermu mert,
Ömür sürgeyluk körmey dert.
Mert bolsañ hüner körset,
Kelinlar aldimġa yekke yekke!

Şahzadilik ton ķiygenler,
Ķarvan bilen kelgenler.
Yurtimizni dost bilgenler,
Kel, baturlar yekke yekke!

Taġu - taş davan aşķanlar,
Koçilarġa tilla çaçķanlar.
Maña béķip ķaraşķanlar,
Mert bolsañ kel yekke yekke!

Bu sözni pütün bezme ehli añlidi. Yurt ehli: “Bizniñ ümitimiz, arzuyimiz –sen Gülendem, beḫtiñ yar bolsun!” déyişip, ķollirini égiz kötürüp dua– patiḫa ķilişti. Şunda Şam şahzadisi Hüseyin Mülķi birinçi bolup ġeyretke tolup, özüni rastlap, ķalpigini ķirlap meydanġa çüşti.

Gülendem ķarisa, çirayidin nur témip turġan, yaşliġi joķ urup turġan, rasa devran sürüp turġan, bélini mehkem baġliġan, vaķtini ġenimet çaġliġan, sultan süpet yégit éken. U aval Yusup Ķadir oġlaniġa salam bérip bir söz éytti:

Essalamu eleykun, sultanu alem,
Salam bolsun sizge hem eziz Gülendem!
Ķazilar işlitidu ġaz peylik ķelem,
Kérindaş Şam élidin dostluķ salam.

Yusuf Ķadir oġlani bu salamni ķobul ķilip “Bekmu edeplik bala éken” dep oylidi. Andin Hüseyin Mülķi Gülendemniñ ahu közlirige béķip, bir söz dep turgini:

Halimni bilmek bolsiñiz,
Şamdin kelgen yigitmen.
İşiķ hicran derdide,
Köyüp yürgen yigitmen.

Ķançe ķançe yol yürüp,
Kézip yürgen yigitmen.
Halimni sorar adem yoķ,
Ézip yürgen yigitmen.

Su körmigen boz yerni,
Kézip yürgen yigitmen.
Örkeşligen Tarimni,
Boylap yürgen yigitmen.

Tülke yürmes yerlerde,
Oynap yürgen yigitmen.
Çölu-taġ idirlarda,
Oynap yürgen yigitmen.
Mudarim meniñ şu,
Köyüp yürgen yigitmen.

Gülendem şahzadiniñ mudasini çüşünip, derdini bilip, atisidin razilik élip, vaḳtini çaġ bilip, şahzadige béḳip, ḳéşini ḳéḳip bir söz dédi:

Salamġa salam yigit,
Şahiñiz téç - amanmu?
Şahiñiz panahida,
Ḫelḳiñiz téç - amanmu?

Şadman kelen boz yigit,
Yurtiñiz téç - amanmu?
Şahinizġa ḳol - ḳanat,
Begliriniz amanmu?
Ak saḳal ve aḳ çaçliḳ,
Ḳérilar téç amanmu?
Şahiñizġa ḳol-ḳanat,
Begliriñiz amanmu?

Taġ, derya, idir, ḳir,
Baġlar ḳuşlar amanmu?
Pervaz ḳilġan bürküt ḳuş,
Laçinlar tenç - amanmu?

Sahip camal ḳara közlük,
Sumbul çaçlar amanmu?
Ḳaḳḳan ḳozuḳ, tükken tügüç,
Yaġaç - taşlar amanmu?

Uzun seper yürüp kelip,
Yalġuz béşiñiz amanmu?
Yigitlerge hür ḳiz kérek,
Ḳelemḳaş ḳunduz kérek.

Tamaḳ üçün tuz kérek,
Üzükke yaḳut köz kérek.
Mertke toġra söz kérek,
Namertke bégiz kérek.

Egizlerge égiz kérek,
Bizdeklerge siz kérek.
Heḳiḳet üçün köz kérek,
Sizge ḳandaḳ söz kérek?

Şahzade Hüseyin Mülḳi vaḳtini çaġlap, bélini mekkem baġlap: “Demek bu canan bilen küç sinişidiġan boldum, ḳéni...” dep Gülendemge tiḳilip, eliptek ḳamitini ruslap bir söz éytḳini:

Şam élide bir kéçe bir çüş kördüm,
Çüş kördüm bir acayip iş kördüm.
Yaşligimda bu köñlümni ḫoş kördüm,
Sizni Gülüm çarbaġda beḫoş kördüm.

Camaliniz körüp heyrette ḳaldim,
Oyginip kétip ah hesrette ḳaldim.
Didar körüşke bu yaḳḳa atlandim,
Toymaḳ bolup hösniñizge men keldim.

İşḳ sevdasi meni bu ḳoyġa saldi,
Dert azavi meni baġriġa aldi,
Ah urup yaş töküşke yoḳ berdaşim,
Beḫtim şudur siz bolsiniz yoldaşim.

Yurtimizniñ tilikensiz,
Ḫoş puraḳliḳ gülikensiz.
Cür avaz bulbulikensiz,
Renasi sumbulikensiz.

Yigitlerge he ḳiz kérek,
Maña peket bir siz kérek.
Cennet hüri gilimanim,
Yareb, Yusup Kenanim.

Züleyhadek mehribanim,
Şerincanim kédirdanim.
Mertke togri söz kérek,
Maña yalguz siz kérek.

Gülendem: “Bu şahzadiniñ tiliniñ tégide tili, hüniri bar éken. Söziniñ hem navat bali bar éken. Uniñ üstige éḳillik hem edeplik éken, ḳéni yene bir sayritip köreyçu, némeler der éken?” dep oylap, şahzadige soal neziri bilen ḳarap bir söz dédi:

Néme dep ataydu ata yurtiñizni?
Sétip beriñ miñip kelgen étiñizni.
Bayan ḳiliñ maña ismi - zatiñizni,
Ḳalpaḳ ḳiygen boz yigit.

Hüseyin Mülḳi:

Namim Hüseyin, devran sürgen oġlanmen,
Şam eliniñ yürigide tuġulġanmen.
Bu atni şah atamdin alġanmen,
Satalmaymen sizge berna canan.

Gülendem:

Mert yigitniñ tenide çiñ cani bolur,
Bir ömürlük arzu ve armani bolur.
Ḳolida saziġa cor dastani bolur,
Néme deysiz ey molla yigit?

Hüseyin Mülḳi:

Berna canan hösniñizge hal yaraşḳan,
Söziñizge pida bolsun tende bu can.

Vesliñizni dep küylep alemge dastan,
Mertke esla ölüm yoḳ berna canan.

Gülendem: “Bu bekmu sözge çiçen molla yigit éken, hünirimu köp éken, ḳéni yene sinap köreyçu” dep, uninġa soal közi bilen ḳarap, bulbuldek sayrap bir söz éytip turgini:

Ul nemedur asman üstige toplanġan?
Ul nemedur yer üstini su basḳan?
Ul nemedur arḳisida aġzi bar?
Ul nemedur otturisida meġizi bar?
Ul nemedur su içide téni bar?
Ul nemedur ḳéni yoḳu céni bar?
Cavap beriñ ḳalpaḳ ḳiygen boz yigit!

Hüseyin Mülḳi:
Bulut bulur asman üstini ḳapliġan,
Yamġur bolur yer üstüni su basḳan.
Tügmen bolur arḳisida aġzi bar,
Buġday bolur ottursida mégizi bar.
Béliḳ bolur su üstide téni bar,
Çivin bolur ḳéni yoḳu céni bar.
Cavabim şu canġa canan berna ḳiz!

Gülendemniñ soalliriġa bérilgen toġra cavaplar hemmiñi ḳayil ḳildi. Bezme ehli vañ - çuñ köterdi. Bu molla yigitniñ eḳlige teḫsin oḳup: “Gülendem emdi uniñġa tegse kerek” dégiçiler boldi. Beziler “Emdi Gülendem soal bérelmeydu, bu molla yigit bekmu eḳilliḳ éken” déyişti. Beziler “Gülendemni élip ketidiġan boldi” dep ḳayġuruşti. Beziler Gülendemniñ hatircemligige ḳarap “Gülendem öz hünirini emdi körsitemdiḳin?” dep çon ümit baġlidi.

Sultan Yusup Ḳadir oġlani “Vah, vah, bekmu éḳilliḳ yigit ékenu, ḳeyerde teḫsin alġanḳine, oġul ḳilsam oġul bolġiçiligi bar éken. Ḳéni aḳiveti néme bolideḳin?” dep

oylap, burtini silap Gülendemge ḳaridi. Gülendem dadisiġa tebessum bilen baḳti, sözniñ méġizini çaḳti:

Tört işni ḳilsa döletlik bolur,
Ḳilmisa elvette mihnetlik bolur.
Bu tört iş nemedur boz yigit,
Eytḳinçu togri söz boz yigit?

Şahzade Hüseyin Mülḳi oylinip ḳaldi, aġziġa talḳan sélip alġandek, lam - cim delelmidi. Néme diyişini bilelmey, ḫoşiġa kélelmey ḳaldi. U etirapiġa asta ḳaridi, sehirgerliri hem, bilimdanliri hem heç nerse delelmédi. Arḳiġa baḳti, serkerliri hem, kenizekliri hem yardem bérelmidi. Bu hal uniñ cavap tapalmiġanligini bildürgenligi édi. Uniñ közliri paḳirap, piyalidek bolup ketti. Şahzadiniñ ékli béşidin uçti, ikḳi ḳuliġi ġarañ boldi, özi hem sarañ boldi. Barmiġini çişlidi, közlirini yaşlidi. Ehli bezm canlinip ketti. Vañ-çuñ üstige vañ-çuñ kötirildi. Hemme şahzadiniñ haliġa éçindi. Beziler: “Gülendemge eḳli baraver kelidiġan yigit tehi tugulgini yoḳ” deyişse, beziler “Yaḳ, körimiz téhi, avu şahzadiler néme deydiḳin? Ularniñ hünirini köreyliçu” déyişti.

Gülendem Şam şahzadisiniñ égir ehvalġa çüşüp ḳalġiniġa éçinip: “Hey etteñ! Yene biraz ḳoşaḳ bilen éytişsaḳ bolatti” dep oylidi köñlide. U sazini sazlap, avazini pedezlep bir söz éytḳini:

Danişmen sözide bolmas ḫatasi,
Namertniñ arḳisida turar atasi.
Sodigerniñ desmayisi – matasi,
Soalimni éġir almañ boz yigit!
Hesret bilen gemde ḳalmañ boz yigit!

Şahzade Hüseyin Mülḳi bu sözni anlap, özini biraz togrilap: “He toḫta, özemni bir sinap körey! Yiḳilsañ egizdin yiḳil, deptiken” dep, iltica bilen bir söz éytḳini:

Va deriha, başim ḳaldi müşkülge,
Aşik boldum mengü solmaz bir gülge.
Çilim berin bu dert üçün bir tartay,

Ķim tesalla berer bu yaş köñlümge?
Men yiglarmen bir ḫudaġa zaru zar,
Bu bezmde halim boldi ḫaru - zar.
Niyetlirim emdi boldi taru mar,
Ne balalar keldi bu yaş başimge?

Halim ḫarap ķomu- ķérindaşlirim yoķ,
Dertke derman bolar teñu- tüşüm yoķ.
Men ne ķilay bu kün köñül ḫoşum yoķ!
Çin vapadar yaķi emçekdişim yoķ.

Bir ġéripmen sergerdanmen,
Yeķinim yoķ, körer yoķ,
Yétip ķalsam bederman,
Birer halim sorar yoķ.

Meni izler aġam yoķ,
İnim hem yoķ taġam yoķ.
Bu dertke hiç dava yoķ,
Kedrimni biler dana yoķ.

Yoldişim sirdişim yoķ,
Dalda bolar panam yoķ,
Ye mehriban anam yoķ,
Nege baray, heç yer yoķ,
Ölsem meni kömer yoķ.

Hüseyin Mülķi bu sözleri éytip biraz yenikleşkendek boldi. U “Endi Gülendem başķa şahzadiler bilen sözleşséken, biraz demimni élip, ḫoşumni yiġip alsam, Gülendeniñ sözide bir mena bardek turidu, belķim yene bir éytişişķa yol berer” dep oylap özini çetke élip turdi.

Meydanġa ķeddi - ķamiti kélişken, 18-19 yaşliķ, ķélem ķaşlik, tolum téşidek mekkem, Rum şehriniñ şahzadisi Abuk çüşti. Uniñ elpatidin taġni talķan ķilidiġandek,

köz beḳişliridin hemme nersini bilidiġandek körünetti. Gülendem uninġa tiḳilip ḳarap, éytar sözlirini oylap, levlirini midirlitip, ḳaş közini pildirlitip, zinaḳlirini körsitip, bir söz éytip turgini:

Molla yigit ösken diyariñ ḳaysidur?
Ḳilip yürgen kesip - hüneriñ ḳaysidur?
Padişah namudariñ ḳaysidur?
Körset ḳaramitiñni biz köreyluk,
Hemmimiz bir bolup baha bereyluk.

Bizniñ yurtta sen botadek bozlama,
Yaş yigitseñ, belent yerni közlime,
Na orun sözlerni maña sözlime,
Körset ḳaramitiñni emdi köreyluk,
Hemme gujgem bolup baha bereyluk.

Şahzade Abuk:
Esli zatim sorisañ
Ḳarun şahniñ balisi,
Rum éliniñ saḳçisi.
Ösken yérim sorisañ
Mermer deñiz yaḳisi.

Sen bilen yoruḳtur yüzüm,
Sen bilen ötkür sözüm,
Sen bilen roşen közüm.
Sözüm şu malal körme,
Sen meni ḳayip jürme!

Sen üçün baġri ḳavap men,
Yamanliḳtin mutlaḳ saḳ men.
Padişahim Ḳarun Şahayan,
Hek sözüm lapmiḳin deme,

Sen méni ķayip jürme!

Elķisse, şahzade Abuk bu sözleri éytip, köñli bozulup, közide ķetre - ķetre yaşlar tizilip, baġri ézilip ketti. Bu haldin uniñ aşiķi biķararliġi bilinip turatti. Bezm ehliniñ köpçiligi bu şahzadige mihir - muhebbet bilen baķatti. “Eger yurtimizda ķélişķa razi bolsa, sultanimiz oġul ķilip alsa bolidiken” dep oylidi beziler. Amma Gülendem: “Bu yigit soalimġa toġri cavap bermidi” dep hemminiñ dikķitini özige celip ķilip uniñdin soridi:

- Ey, molla yigit! Hüner kespiñ néme dégen soalimġa cavap bermidiñ, dédi.

Şahzade yelķisini ķorup, tamiġini ķirip hoduķup ķaldi. Aḫiri:

- Aşiġi béķararinizmen, buninġa hünerniñ néme munasiviti bar, -dédi.

Gülendem şahzadiniñ ehvaliġa éçinip bir söz dédi:

Boz yigit ķilmiġin baġriñni pare,
“Aşiķmen” dep tola bolma avare.
Ķoluñdin kelmise bir iş béçare,
Bu yoldin ķaytişķa tapķin çare.
Ey, hünersiz boz yigit!

Soġa ķilar tayiñ yoķ,
Maña tutar çayiñ yoķ.
İzzet ķilar cayin yoķ,
Ey, hünersiz boz yigit!

Beliķ göşiniñ bézi yoķ,
Ķuruķ söletniñ tuzi yoķ.
Soġisiz kelgen yigitke,
Sultanniñ bérer ķizi yoķ.
Ey, hünersiz boz yigit!

Bu sözümni esla egir almiġin,
Bekmu ķattiķ ķol éken dep ķalmiġin,
Könlüñ bozup sen baġriñni ezmigin.

Bu yoldin ķaytişķa çare ķidirgin,
Ey, hünersiz boz yigit!

Bu sözleri añliġan şahzade Abuk néme deyişini bilmey meñdep ķaldi. Cavapsiz ķalġanliġini bilip, közige yaş élip, Gülendemniñ aldiġa égilip bir söz bilen derdini bayan ķildi:

Ķulaķ salġin nalişimġa!
Sevde çüşti bu başimġa!
Zeher saldi içer aşimġa!
Men ne ķilay, men ne ķilay?

Beẖtim endi ķara boldi,
Baġrim miñ- miñ pare boldi.
Ķelbim eġir yara boldi,
Men ne ķilay, men ne ķilay.

Nomus bilen arim ketti,
Ķatarimdin narim ketti.
Abroyum hem barim ketti,
Men ne ķilay, men ne ķilay.

Altun édim, çöyün boldim,
Külke boldum, oyun boldum.
Dane édim, saman boldum,
Men ne ķilay, men ne ķilay.

Közdin aķar ġemlik yaşim,
Sevdaġa ķaldi başim.
Hecet ķilur teñnu- tüşüm,
Men ne ķilay, men ne ķilay?

Ķararim yoķ turay desem,

Madarim yoḳ yürey desem.
Öz öyüm yoḳ ḳirey desem,
Men ne ḳilay, men ne ḳilay?

Gülendemim rehim ḳilgin,
Meniñ derdim halim bilgin.
Ġéribiñni közge ilgin,
Men ne ḳilay, men ne ḳilay?

Veten jiraḳ baray desem,
Vapadar yoḳ körey desem.
Ecel kelmes öley desem,
Men ne ḳilay, men ne ḳilay?

Başim ḳutulmas elémdin,
Ümüt üzdüm öz elimdin.
Jan çiḳḳunçe muşu tendin,
Men ne ḳ,lay, men ne ḳilay?

Elḳisse, Gülendem bu sözlerni añlap: “Bu yigit yurtimizda ḳalidiġan oḫşaydu. Meyli! Oylişip, kélişip bir amalini ḳilimiz. Şuñgiçe özeñni yoḳatmay, vay - dat démey bir pes demiñni alġin. Yigit ḳişi birde yeñilse, birde yeñidu. Öz küçiñge işinişiñ kérek. Bizniñ elde saña layiḳ iş tépilip ḳalar, şu çaġda meḫset muradiñġimu yétersen, dep uniñ köñlini kötürüp ḳoydi”.

Léḳin başḳa şahzadiler: “Bu ḳizniñ oḳuri igiz éken, özimu hemme nersini bilidiken, eḳilliḳ ḳiz éken, biznimu mat ḳilip ḳoyidiġan oḫşaydu” dep çöçüp ḳaldi. Şahzadiler bilen kelgen sehirgerler, bilimdanlarmu: “Meşuḳta naz, aşiḳta saz bolidu, bu ḳiz naz ḳilivatidu” dep oylidi. Bir neççe deḳiḳe meydanġa héç ḳim çüşmidi. Etrapta vañ-çuñ kötürüldi. Tamaşabinler: “Emdi şahzadiler kelgen yoliġa ḳarap ravan bolidiġan boldi” dep bir birige piçirlaşti. Aḫiri Gülendem cimcitlikni bozup:

- Ḳéni, şahzadiler, sözlişeyluḳ, külişeyluḳ, dédi.

Meydanġa Amu élidin kelgen yüzliri almidek pişḳan, ḳirpigi yañiġiġa çüşken, Yusuptek hösünlük, Rustemdek mert ve küçlük, ḳoşma ḳaş, yoġan baş, boy - besti kélişken, tömür ḳalpaḳ kiygen yigit çüşti.

Meydan ehli ġulġula kötürüp, arḳidiḳiler tik tursa, aldidiḳiler olturup hemme diḳḳet étivarini yiġip, közlirini bu yigitke tiḳip, neme deydiḳin, dep turdi. Şu esnada yigit bu cimcitlikni pemlep, ḫatirisini cemlep Gülendemge ḳarap bir söz éytti:

Deryadek ḳaynap - téşip keldim men,
Mazar atlap taġlar éşip keldim men.
Çöller ara köyüp - pişip keldim men,
Esli seni panah tartip keldim men.

Çöllerdimu, taġlardimu bozlidim,
Caḫan kezdim peket seni izlidim.
Körüngenge mecnun ḳibi sözlidim,
Esli seni panah tartip keldim men.

Yanġan çiraḳ köyüp öçer démigin,
Söygen yarni taşlap ḳaçar démigin.
Ḳarvan kébi meni köçer démigin,
Esli seni panah tartip keldim men.

Mert yigitler düşmenge sir éytmaydu,
Aşiḳ yigit basḳan izidin ḳaytmaydu.
Aşik emes bosuġañda yatmaydu,
Esli seni panah tartip keldim men.

Bir ḳaridiñ ḫuma közüñ süzüldi,
Ḳiya baḳtiñ jürek baġrim ezildi.
Öz elimdin tuz nesibim üzüldi,
Esli seni panah tartip keldim men.

Sana köyüp ustiḫanim kül boldi,
Éḳip közüm yéşi mana köl boldi.

Baġu- bostan gülistanim çöl boldi,
Esli seni panah tartip keldim men.

Ķaysi yaķķa başlimiġin jürimen,
Ķéni, soal bergin cavap bérimen.

Endi Gülendem şahzade Turunni özige yéķin keltürüp ķoliġa bir piyale aççik çay bérip, bir ķoliġa mey bérip: “Harma şahzade, ķarimaķķa bir yaẖşi er körünisen, ķéni soal bérey, höddisidin çiķalamsenķin” dep külüp bir söz éytti:

Eķin sular yol alidu say bilen,
Çiraķ köyer pilik bilen may bilen.
Öy pütidu kések bilen lay bilen,
Toy başlinar dapu - dumbaķ ney bilen.

Sözümni tiñnşa boz yigit,
Maña séniñ étiñ kérek,
Hem çin muhebbitiñ kérek.
Der ġenimet, özge demni dem deme,
Mert yigitsen, dölitiñni ķam deme.
Bir at üçün miñ at bérey ġem yéme,
Sözümni tiñşa boz yigit,
Maña séniñ étiñ kérek
Hem çin muhebbitin kérek.

Bu telep şahzade Turunġa bekmu éġir keldi. Atisi uni seperge atlandurġanda: “Özeñdin ayrilsañ ayril, amma étiñdin ayrilma!” dégen édi. Şuniñ üçün u miñ at emes, tümen miñ atķa hem öz etini tegişmes édi. Şahzade ķiyin ehvalġa ķalginiñi bilindürmeslikke sélip: “Her ne bolsimu éytişip körey” dep bir söz dédi:

Amu dégen ösken élim bolidu,
Mingen étim janu - cenim bolidu.
Atni sétiş erge ölüm bolidu,
Başķa nerse sora meyli,

Cénim bilen ḳoşup berey.

Méniñ étim tulparlariñ serisi,
Özem bolsam Amu elniñ törisi.
Etimda bar öz atamniñ mörisi,
Başḳa nerse sora meyli,
Cénim bilen ḳoşup bérey.

Bilseñ Amu ḳirġiġidin,
Aşiḳ béḳararliḳ keldi.
Ay hösnüñge ḳanmaḳ üçün,
Köygen intizariñ keldi.

Hoş péytiñni sürmek üçün,
Ḳaytmas ḫéridariñ keldi.
Başḳa nerse sora meyli,
Cénim bilen ḳoşup bérey.
Ḳénim bilen ḳoşup bérey.

Gülendem: “Men bir nerse sorisam bu yigit köp nersilerni éytip mudiasini bayan ḳilivatidu. Sinaş üçün etini soriġan édim. Bizde mundaḳ atlar köp. Heḳiketenmu mert oḫşaydu” dep çüşendi. Şahzade Turun étiniñ yayli astidin bir ḫet elip:

- Keni, Gülendem, bu ḫétni oḳup körüñ, dep tezim bilen uzatti. Gülendem ḫetni élip körse, Amu padişasiniñ mühüri besilġan, altun zer ḳelem bilen yézilġan, gezel beyitlar pütülgen éken. U ḫetni ḳiziḳip oḳup turġanda meydanda vañ - çuñ kötürüldi. Şeherniñ şerḳi dervazisidin tört atlik ḳişi at çapturup keldi. Ular attin sekrep çüşüp, başliriñi égip, yerge tizlinip, sultanġa yüzlinip:

- Ey, şahi sultanim! Yurtimizġa şeriktin ḳara ḳaraḳçilar[304] bésip kelgenligindin şum ḫever keldi. Ḳumul bilen Turpanni bésip aptu. Ular Şiñşiñşani buzup ḳiriptu. Ḳumul, Turpandin alaḳimizni üzüp ḳiriptu, -dédi.

[304] Kara karakçi: Kara Hitay.

Buni añliġan sultan Yusup Ḳadirẖanniñ keypi bozuldi, zerdi aşti. Beglerge, serkerdilerge, palvanlarġa ḳarap:

- Ḳéni, ornuñlardin turuñlar, üç kün teyyarliḳ ḳiliñlar, ḳaraḳçilarni Şiñşiñşadin sürünlar, -dédi.

Gülendem ẖétni gilapḳa sélip, veziyetni bilip, özini dadil tutup, meydnniñ aldiġa ötüp, şahzade,begzadilerge ḳarap bir söz éytti:

Yigit turup bu meydanġa,
Çüşmigenni namert deymiz.
Belni baġlap ḳiliç oynap,
Turmiġanni namert deymiz.

Atḳa miñip ḳamçisini,
Urmiġanni namert deymiz.
Elniñ téçlik beẖti üçün,
Yürmigenni namert deymiz.

Düşmen bilen bolġan cenñni,
Körmigenni namert deymiz.
Yavuzlarni Şiñşiñşadin,
Sürmigenni namert deymiz.

Ḳara niyet yavuzlarni,
Ana yerdin ḳoġlalmisa,
Ḳiliç bolup, ḳalḳan bolup,
Öz elini ḳogdalmisa.

Şemşirini ḳolġa élip,
Leşḳirini arḳiġa sélip,
Ḳiran ḳuştek pervaz ḳilip,
Yigit emes ceñ ḳilmisa.

Elķisse, Gülendemniñ merdane çaķiriġini hemme añlidi. Yigitler ġeyretke toldi, ķérilar hem işķa teyyar boldi. Ķiz - cuġanlar hem ķéddini rustlaşti. Jigitlerge tebessum bilen ķaraşti. Hemme Gülendemniñ mertlik sölitige ķarap: “Bariķalla, Gülendem!” deyişti. Ölimalar “Zep mert ķizimiz bar - de, aman bol ķizimiz heyriñni bersun!” dep dua - patiha ķilişti.

Şu çagda ķoşaķçi Zulpiķar ķoliġa ravabini élip, sözini aḫanġa selip bir söz dédi:

Mertke meydan yaraşur,
Mertke ķizlar ķaraşur.
Céni pida mert yigitler,
Esla ölmes miñ - miñ yaşar.

Mert yigitler veten üçün,
Deşti - bayavan taġ aşar.
Basķunçi ķaraķçilarni,
Aman ķoymay ķirip taşlar.

Mertni körse ķaraķçilar,
Kelgen yerige ķarap ķaçar.
Mertniñ nami herġiz ölmes,
Ta ebetke nurlar çaçar.

Elķisse, yigitler bu sözlerdin kéyin yenimu roḫlinip ketti. Gülendem Şam ve Rum élidin, Sir ve Amu boyidin, Nil ve Baġdattin kelgen şahzade - vezirlerge ķarap yene bir söz éytķini:

Batur bolsañ meydan ara candin keç,
Aşik bolsañ otta yénip küyüp öç!
Mertniñ ġilapida turmas teç ķiliç,
Su orniġa şarap bérey elip iç!

Ceñge atlan boz yigit!
Mertlik körset boz yigit!
Ķaydin biley mert yaķi namertligiñni,

Ceñde körset mertlik maharetiñni.

Seniñ eliñ bizniñ el, ķérindaş el,
Vaķit ġenimet emdi çaķķin kentiñni.
Ceñge atlan boz yigit!
Mertlik körset boz yigit!

Eķli barlar biler gepniñ tüzini,
Düşmen basalmas mert yigitniñ izini.
Almaķķa keldiñmu sultan ķizini,
Yaḫşi añla meşuķuñniñ sözini.
Ceñge atlan boz yigit!
Sana togri yol şu yigit!

Şahzadiler Gülendem sözini ilik élip, biridin kéyin biri atķa miñip, hemmisi bir ḫil uruş ķiyimi ķiyip, arķa arķidin ret ret bolup, ķural - yaraķlirini ķoliġa élip, sep tartip: “Mana biz ceñge teyyar!” déyişti. Koşunniñ aldiġa çiķķan şahzade Suhuri:

- Sizlerge kelgen düşmen bizge düşmendur, -dédi. Baġdat şahzadisi:

- Biz siler bilen ķom - ķérindaşmiz, uniñ üstige Gülendemniñ sözüni yerge uruş erkek işi emes, -dédi.

Gülendem ḫatircem, uyun külke ve tamaşa bilen yaşavatķan Yarkent ķelķidin patiha élip, özi leşker béşi bolup, erençe yasinip, kural yaraķlirini tehlep, elemlirini seplep, ceñge atliniş üçün raziliķ sorudi. Sultan Yusup Ķadir oġlani Gülendemniñ mertligidin ruhlinip, şatliķķa tolup bir söz éytķini:

Eķli - ḫoşum ķizim saña yol bolsun,
Jürüşüñ heķ, kürüşüñ heķ, oñ bolsun.
Savut ķalķan ton ķiyipsen üstünge,
Herķim ķayil bolup ķaldi bestiñge.

Eķli - ḫoşum ķizim saña yar bolsun!
Jürüşüñ heķ, kürüşüñ heķ, oñ bolsun.
Şiñşiñşadin haydap çiķ ķaraķçilarni,

Zemiñdin yoḳat tegi pes maraḳçilarni.

Berme ogrilarġa bir tal deniñni,
Téç ḳil ana veten - Uygur elini,
Eḳli - ḫoşum ḳizim saña yar bolsun!
Jürüşüñ heḳ, kürüşüñ heḳ, oñ bolsun!

Yerkent şehiriniñ ḳoşaḳçisi Zulpiḳar bovay Gülendemge ḳarap bir söz dédi.

Mehriban atañ sütüni,
Aḳlaşni bil, Gülendem!
El - nomusuni erlerdek,
Saḳlaşni bil, Gülendem!

Yavni yenmestin ḳaytma,
Düşmenge siriñni éytma!
Namert bolup can satma!
Mert kehriman Gülendem!

Gülendem atḳa miñip, jaraḳ - cabduḳlirini ḳoliġa élip palvan şirgurandek bolup uzaḳḳa ḳarap üzeñgige put tirep, ehli yurtḳa bir ḳarap, bu sözni éytti:

Gülendemmu ḳatardiḳi nar édi,
Köp yigitler maña intizar édi.
Şahzadiler bekmu ḫéridar édi,
Aḳ yol tilep ata patiha beriñ!
Ḳiziñizni endi arislan biliñ!

Nesihetni orunlaşḳa teyyarmen,
Ḳaraḳçilarni ḳiliç bilen ḳirarmen.
Ḳim mert bolsa men uniñġa yar men.
Aḳ yol tilep, ehli yurt, patiha beriñ,
Gülendemni emdi arslan biliñ!

Gülendem Yarkent ehlidin patiha élip, altun süyi yügürtken ķiliçini destisidin tutup, nere tartip turġanda ķoşaķçi Zulpiķar bovayniñ bir söz degini:

Yigitlerge baş bolup,
Mertlerge yoldaş bolup.
Ķorkķaķķa berdaş bolup,
Atķa mindi Gülendem.

Közidin ot yanidur,
Körseñ mehriñ ķanidur.
Mertlikte yiġanedur,
Ķiliç aldi Gülendem.

Ķarap oñi - soliġa,
Çüşti küreş yoliġa.
Yol başlidi Gülendem,
Nere çaldi Gülendem.

Gülendem bir tümen leşkerge baş bolup, mertlerge ķoldaş bolup, yolġa çikti. Sultan Yusup Ķadir oġlani ta közige ķarisi körünmigiçe arķisidin ķarap, ķollirini égiz kötürüp patiha berdi. Asta - asta ular közdin ġayip boldi. Şu çagda vezirlerdin biri “Hecep mert ķiz de, eger oġul bolġanda padişah bolatti” dédi. Sultan ademlirige ķarap, ķéri - çöri, gödeklerge nezer taşlap mundaķ dédi:

Teŋi köp uniñ körgendin körmigini,
Men édim uniñ eñ küçlük söyengini.
Baturlarçe yol aldi yeġane ķizim,
Ŋursen bolarmiz ġalip bolup kelgende.

Emdi Gülendemniñ baskunçilarġa ķarşi atlinip, Teklimaķan çölini bésip deşt - bayavanlarni késip ötken sergüzeştini bayan ķilimiz:

Asmanda çaķnar yultuz,
Deryada oynar ķunduz.

Şahzadiler ḳildi geyret,
Yol yürdi kéçe - kündüz.

Ḳançe - ḳançe yol yürdi,
Yol yürgende mol yürdi.
Ḳumluḳ çöl davan éşip,
Ḳançe susiz çöl yürdi.

Çanḳaḳlik derdini tartti,
Ḳaynaḳ sudek ḳaynidi.
Astidiḳi ḳaşḳa at,
Susiz çölde oynidi.

Gülendemniñ izidin,
Yigitler yol basidu.
Buni körgen Gülendemniñ
Köñli yayrap ösidu.

Teklimaḳan yantigini,
Çölni kezgen nar yeydu.
Tamaḳniñ lezzitini,
Ḳolda hüniri bar yeydu.

Ḳorḳançaḳliḳ belgüsi,
Eriḳni körüp yar deydu.
Ġevetçi ve igvagerler,
Keñ dunyani tar deydu.

Ḳimḳi ceñde mertlik ḳilsa,
Gülendem şuni yar deydu.
Kimki ḳorḳançaḳ bolsa,
Oni néri bar deydu.

Gülendem leşkerliri 40 kéçe - kündüz yol yürüp, sübhi tañ atarda ḳedimi Turpan şehirige kélip, égiz munariġa çiḳip şeriḳ terepke ḳaridi. Yiraḳtin ḳara ḳuruttek kélivatḳan ḳaraḳçilarni kördi. Ḳaraḳçilarniñ aldinḳi sépida tört yüz callat ḳanliḳ ḳilçlirini ḳolida, çeyduliri belide, közliridin ḳan temip kelmekte. Ularniñ arḳisidin neyzilirini tutḳançe top-top bolup, basḳan yerige ot ḳoyup, talan - tarane, çañ - tozañ kötirip ḳaraḳçilar kélivatidu. Gülendem şahzade begzadilerge ḳarap, mergen palvanlarġa nezer taşlap, ḳoliġa şemşirini élip:

- Ey, mert yigitler! Kördüñlermu, yavuz düşmenler bésip kélivatidu, dereḫlerni késip kélivatidu, aşliklarġa ot ḳoyup, balilarni ésip kélivatidu. Ḳéni ceñge teyyar boldiñlar, düşmenlerni ḳirinlar, dédi.

Gülendem Turpan munaridin çüşüp, ḫéle ḳilmaḳçi bolup, yiraḳ - yéḳinni pemlep, düşmenniñ kélişini kütüp turdi. Şu esnada şahzade - begzadelerge birmu - bir ḳarap, mergen – palvanlarni sinap, ḳoliġa neççe gez neyzisini élip: “Ḳaraḳçilarġa ölüm!” dédi. Yigitlerdek ḳiyingen Gülendem atḳa miñdide ḳamça urdi. Hemme birdek ḳozġaldi, yavuzlarġa hucum ḳildi, toplar étildi, ḳiliçlar kenidin çiḳti. Mana şularniñ bayani:

Égiz hem pes démestin,
Düşmenni közge ilmastin.
Capaġa perva ḳilmay,
Reñgi - roḫi héç sulmay,
Gülendem şirdek boldi.

Ḫuddi oġuldek boldi.
Hemme birdek öm boldi,
Düşmenge hucum boldi.
Dehşetlik güldürgüm boldi,

Aḳ ḳum ḳizil ḳum boldi.
Uçriġanġa ḳiliç urdi.
Düşmenge ölüm boldi,
Dessep çeylidi ḳirdi,

Küllirini kökke sordi.
Gülendem şirdek boldi,
Ḫuddi yigittek boldi.
Ḳaşḳa at éġzin açar.

Düşmenge zehrini çaçar,
Ayiġida yavni yançar.
Huduḳup ḳalġan düşmen,
Oñ ve tetürge ḳaçar.

Gülendem ḳiliç urup,
Düşmen kenini çaçar.
Uçriġanni yançip taşlap,
Özige keñ yol açar.

Miġildiġan ḳaraḳçi,
Vay dat sélip ḳiçḳirar.
Şirdek bolup Gülendem,
Yavni baplap çiñ urar.

Ecep oynatti étini,
Körsetti ġeyritini.
Düşmen béşiġa saldi,
Uruşniñ dehşitini.

Bezide gürzi bilen,
Bezide neyzi bilen.
Ecep mertlik körsetti,
Yigitlik peyzi bilen.

Düşmen közini açurdi,
Uyḳusini ḳaçurdi.

Ecel şamiñi öçürdi,
Gürzisi bilen urdi.

Tamam bolduk déyişip,
Öz arasida kélişip,
Teslim bop baş egişti,
Yaşlirini töküşti.

Adem öldi, at öldi,
Ḳaraḳçilar mat boldi.
Ḳorḳaḳu namertlerniñ
Tanavini tart boldi.

Şahzade - begzadiler,
Şirdek ezimet boldi.
Ḳara niyet düşmenge,
Ḳattik ḳiyamet boldi.

Baskunçilarniñ teḳdiri,
Şundaḳ halaket boldi.
Gülendem şirdek boldi,
Ḫuddi yigittek boldi.

Elḳisse, ḳaraḳçilar tar-mar bolġandin kéyin Gülendem öz leşkerlirige ve Turpan ḫelḳige ḳarap bir söz dédi:

Ḳedimi Turpan şehride,
Uruş ḳilduḳ canu - dilda.
Ḳaraḳçilar teslim boldi,
Ḳizil, Buyluk, Turmuş, Belde,
Bügün ġelibe toyi boldi.

Ecel yetmise ölmes ḳişi,
Taza güldek solmaz ḳişi.

Gazat déduķ ceñ ķizittuk,
Gelibidin mes bolmas ķişi,
Bizge ġelibe toyi bügün.

Ceñge birdek kiriştuķ,
Ķuçaķlaştuk, çélištuk.
Ķoġlap yürgen düşmenni,
Neyze bilen seliştuķ,
Çoñ gelibe küni bügün.

Mergenlirim candin keçti,
Düşmenniñ képen toni piçildi.
Palvanlardek yeñ türüşüp,
Mert yigitlerdek uruşti,
Bizge ġelibe küni bügün.

Aldiñda Abukniñ ķoşuni,
Yançidi callatlar başini,
Körüp turdum ceñ üstide,
Bu mertniñ yav savaşini,
Şu mertler toyi bügün.

Hüseyin çiķti candin kéçip,
Gazat üçün ķesem içip.
Yer çişletti neççisini,
Düşmenlerni urup yançip.
Gelibe ķilġan küni bügün.

Şahzade Turun ķizip ketti,
Ķaraķçilar sepin bozdi.
Ķaraķçilar ķallisini,
Ḫuddi çamgur ķibi üzdi,
Ķehrimanlar küni bügün.

Dañķimiz ketti cahanġa,
Yetti pelekke asmanġa.
Arslan oḫşaş yüreklik,
Yurt ķayil hemme palvanġa,
Pehlivanlar küni bügün.

Her tereptin ur - ur dégen,
Çiķķan tüşügige sür, dégen,
Ķaraķçilarni ķanḫor dégen,
Toķmaķ berip ur - ur dégen,
Mert Turpanliķ küni bügün.

Elķisse, Turpan ḫelķi Gülendemge medhiyeler oķup, naḫşa - ķoşaķlar toķup, salametligige patiha ķilişti.

Gülendem Turpan munarisiniñ üstige çiķip ķarisa meydanniñ oñ ve sol teripi ķanġa boyulup, san - sanaķsiz ölükler yetiptu. Aman ķalġan düşmen çérikliridin az ķismila kéçip ķutuluptu, miñdin artuk düşmen esirge çüşüptu. U şahzade begzadilerge ķarap, mergen palvanlirini sanap ķarisa, Nil şahzadisi Suhuri yoķ. Gülendemniñ keyfi öçüp, pikri kéçip, ġezivi éşip ketti. U terepke, bu terepke ķaridi. Heç yerde körünmidi. Şuña Gülendem: “Şunda şahzade dereksiz yoķap ketti mu?” dep ġezivini küçke aylandurup: “Buni ķaraķçilar öltürüp yerge kömüp ketken bolmisun?” dep attin çüşti. Pütün etrapini izdeşke ķirişti.

Endi gepni ķaçķan ķaraķçilardin añlañ. Ķiriķ ķaraķçi Nil şahzadisini çoñ leşker béşi dep ķoliġa ķoyza, putiġa ķişen sélip, yüreklirini daġlap, ķattiķ soraķlap Kumulġa élip ķaçti. Ular toḫtimastin yürüp, yarilirini téñip üç gün dégende Ķumulġa yétip bardi. Ķumuldiķi çoñ başliġiġa leşker béşini tutup kelgenligini, léķin bir tümen çerigidin ayrilġanligini ḫever ķildi.

Çoñ başlik bir tümen ölgenligige deslep işenmidi. Şahzade Suhuriniñ nepret ve ġezepke tolġan sözliri çoñ başlikniñ céniġa tegdi. U çoñ - kiçik emeldarlirini yiġip, toķķuz callitiġa cadu tutkuzup, Suhurini baġlap yatkuzdi. “Buni ķandaķ cazalaş kérek?”

dep soriġanda, boyni çömüştek, beli noguçtek, burni çeyzidek, burti neyzidek bir emeldar:

- Ey, uluķ leşker béşi! Ķançilarniñ térisini julup aldiñ, tirik otķa taşlidin, léķin heçķaysisi teslim bolmidi, bumu teslim bolmasmiķin, -dédi.

İkķinçi bir uzun saķal, ķuruķ dañķal emeldar:

- Ey, uluķ leşker béşi! Ķançilarniñ közini oyup, tilini yulup aldiñ, ķançilarniñ tirniġiniñ astiġa mik ķaķtiñ, ķançilarni caduġa bastiñ, darġa astiñ, hemmisini körduķ, héç ķaysisi bizge teslim bolmidi. Endi bir tögini tolumçilap soyup, içige sélip, yaḫşi asav atni keltürüp, uniñ ķuyriġiġa baġlap ķoyup bériş kérek! – dédi. Başķilarmu bu piķirni maķul tapti.

Bir töge tolumçe soyuldi, uniñ içige Suhuri tört püklep sélindi. Aġzi tasmilar bilen mehkem ķilip tiķildi, toķķuz callat bir yaman asav atni keltürüp uniñ kuyriġiġa bir gez ķilip baġlap ķoyuvetti. At şundaķ ürķidiķi, sepildin atlap şeher téşiġa çiķti. Çoñ ḫendektin bir sekrigende kuyriġiniñ yérimi üzülüp tulum ḫendek içige çüşüp ketti. Ḫendekte su yoķ, yumşaķ topa édi. Tulumniñ içidiķi Suhuri şu ériķta turiversun, gepni endi Gülendemdin añlayli:

Elķisse, bu çoñ ceñde ķaçķan düşmenler ķtulup ķaldi, ķaçalmiġanlar tutulup ķaldi. Esirge çüşken leşker béşi tükürigini yutti, teslim boluş ḫétini pütti. Miñ neper ķaraķçilar eñ çoñ leşker béşi bilen ķoşulup, Korliġa haydaldi. Turpan ahalisi deryadek dolķunlinip bezme ķurup, oyunçi - negmeçiler, ķanayçi - süneyçiler, gezelḫan - sazendilerni yigġip, toy - tamaşilarni ķildi. Gülendem hörmitige bezmiler ķildi.

Turpanliķlar Gülendemniñ ķiz bala ékenligini bilmidi. Beziler: “Biz bilidiġan sultan Yusup Ķadir oġlaniniñ yekke - yégane ķizi, çolpan yultuzi, köz nuri – Gülendem isimlik bir ķizi bar édi. Bu hem Gülendem éken, ķiziķ yéri erlerniñ ismimu Gülendem boludiken” dep heyran boluşti. Köpliri işendi.

Gülendem Turpanda ķaraķçilarġa ķarşi ceñ ķiliş aldida öziniñ ķiz ékenligini sir saķlaşni hemmige tapşurġan édi.

Gülendem Turpanda düşmenler teripidin sorukçilik körgenlerge mal - dunya teġdim ķildi. Uruşta ķeḫrimanliķ körsetkenlerni ton, ķalpaķ ve ķiliçlar bilen muķapatlidi. Ķorķaķ ve namertlerni cazalidi. Ķançe toy - tamaşilar, tenteniler bolsa hem Gülendemniñ köñli hatircem bolmidi. U hemişe Nil şahzadisi Suhurini oylatti. Pütün

şeher etrapini aylinip çiḳti. Heç yerde derigi bolmidi. Açmiġan işik, ḳarimiġan töşük ḳalmidi. Gülendem ḫelḳniñ toy - tamaşisini toḫtitip ḳoyuşniñ ilacisini tapamidi. Aḫir bir küni, Cuma namazidin kéyin, leşkerlirini arilap, mergenlirini serlep, şahzadilerniñ halini bilip, Ḳumul şehirige ḳarap yürüşke teyyarlik ḳildi.

On keçe-kündüz yol yürüp, hupten vaḳtida Ḳumul şehirige yékin bir Altun bulaḳta cay elip, leşḳirini harduḳ aldurup uruş teyyarliġini ḳildi. Aval Baġdat şahzadisi Sulhi bilen Şahenverni divaniçe kéyindürüp, düşmen içige ḳirgüzdi. Ular tañ atḳiçe sépil içini arilap, ehvalni bilip düşmen küçini hesaplap çiḳti. Şahenver yoġan bir tulumni kötürüp keldi. Uniñ içide bir nerse ḳimirlatti. Derhal tulumni éçip körse, Nil şahzadisi Suhuri tört püklinip, ḳiriḳ yeridin baġlinip halsizlinip yétiptu. Pütün bédini kökergen, özi ḫoşidin ketken, léḳin yürigi urup turatti. Gülendem közige yaş élip, teviplarni çaḳirip, uluḳ perman daru – derman bilen şipa ḳilduruptu. Altun bulaḳ béşiġa aḳ çédir tiktürüp, toḳḳuz ḳaravul ḳoyup, toḳḳuz tévip ḳaldurup, özi uruşḳa tutuş ḳiptu.

Şahzade Suhuriniñ éytişiçe, şeher sépil içige oralġan bolup, çoñ ikḳi dervazisi, oñ ikḳi munarisi, yetti töşigi bar éken. Düşmenniñ bir tümen esḳiri bolup, topliri munariġa ornitilġan éken.

Gülendem beg – şahzadilerni toplap küç – kuvitini hesaplap hucum ḳilşḳa ciddi ḳirişti. Amu élidin kelgen, ceñlerde ḳehrimanliḳ körsetken Turunġa:

- Ey şahzade! Sen öz leşḳiriñ bilen düşmenniñ birinçi dervazisiġa bésip ḳir, - dédi. Hucum hekḳide Gülendem bir söz dédi:

Mertni tuḳḳan anidur,
İşni bilgen danadur.
Kéni körsetḳin mertlik,
Yavġa sépil panadur.

Şu panahni buzup ḳir,
Düşmen béşini üzüp ḳir!
Dervaziġa ot ḳoyup,
Bélik bolup süzüp ḳir!

Leşḳiringe baş bolup,

Mertlerge yoldaş bolup,
Bu aḫirḳi uruşta,
Yeñip çiḳ berdaş bolup.

Şah Turun:

- Beca keltürimen, -dep ḳiliçini ḳinidin çiḳardi, leşḳirige yol başlap alġa yürüp ketti.

Gülendem Şam şehriniñ şahzadisi Hüseyin Mülḳige oñ ikḳi gez neyzisini bérip bir söz dédi:

Özen goya şirġa oḫşaysen,
Mertlikte yéġane erge oḫşaysen.
Aġdurulmas munarġa oḫşaysen,
Aġdur düşmen munarini!

Şota yasap munarġa çiḳ,
Uçiriġanġa neyze tiḳ.
Bu iş peḳet saña muvapiḳ,
Aġdur düşmen munarini!

Gülendemge bolgiñ hemdem,
Namertlerniñ cani cehennem.
Tartḳin nere misli Rustem,
Aġdur düşmen munarini!

Şahzade Hüseyin Mülḳi kural - yaraḳlirini raslap, leşkerlirini başlap leḳme ḳolaşḳa ḳirişti. Leḳmiñi ḳolap sepilġa yéḳinlaşti, andin sépil astidin ötüp munare içige ḳirdi. Buni düşmen sezmidi. Munarġa ḳarisa toḳḳuz ḳevet éken. Her ḳevette toḳḳuz düşmen zembirigi. Şahzade Hüseyin Mülḳi munarniñ astidin ot ḳoyup tütün içide düşmenni ġangirtişni ve kéyin şota bilen munarni égileş récesini tüzdi.

Emdi gepni düşmendin añlayli: Ularniñ içige Turpandin ḳéçip kelgen ḳiriḳ ḳaraḳçi küçlük vehime saldi. Hemmisi dir - dir titrişip, bir - biri bilen hesretlişip

turġanda, çalmiġa baġlanġan ḫet çüşti. Bu ḫetni Turpanda esirge çüşken en çoñ başliġi yazġan bolup, ḫette “Ḳural – yaraḳliriñlarni tapşuruñlar!” déyilgen édi. Bu nerse hemmiñi gañgirtip ḳoydi. Ḳaraḳçilar bir – birige ḳarişip: “Bizlerge hem can kérek, can şirin. Endi uruş bolsa heçḳim tirik ḳalmaydu, canni ḳutḳuzuş ḫilesini ḳilip ḳaçayluḳ, ḫanġa yer kérek bolsa bizge néme kérek? Ḫan üçün biz ölüp bérimizmu?” déyişip ḳéçişḳa teyyarlandi. Leşker başliḳliriniñ doḳ – popoziliriġa ḳulaḳ salmidi. Düşmen içide ala peyda boldi, ġoġa kötürüldi. Bu mezgilde Amu eliniñ şahzadisi öz leşḳiri bilen sépil dervazisiġa ot ḳoyup ḳirip keldi. Şam eliniñ şahzadisi Hüseyin Mülḳi çoñ munarni aġdurup taşlidi. Tört tereptin hucum başlidi, düşmenlerni ḳirip taşlidi, tirik ḳalġini teslim boldi. Léḳin şeherde birmu tirik can yoḳ édi, ḳaraḳçilar helkni darġa ésip, oriġa kömüp, kudukḳa taşlap tamam yoḳatḳan édi.

Bu dehşetlik ehval Gülendemniñ zerdini ḳaynatti. U pütün leşḳirige: “Şiñşiñşaġa ḳeder düşmenniñ birinimu ḳoymay yoḳitayluḳ!” dep buyruḳ berdi. Maña uniñ bayani:

Gülendemniñ leşkerliri,
Şiñşiñşaġa yol aldi.
Ḳiliç, neyze toḳmaḳ bilen,
Uçiriġan düşmenni saldi.

Ḳaraḳçilarġa ḳilip kestni,
Nezer ḳilmay égiz - pesni.
Ġelbe bilen alġa yürüp,
Urup ḳoġlap u naḳesni.

Düşmen yédi éġir dekke,
Yürgen yoli toldi ölükke.
Ḳiriḳ ḳaraḳçini öltürdi,
Gülendem özi yekke.

Ḳaçḳan yav ḳalmidi aman,
Boldi ana ahir zaman.
Ġelbe ḳilip alġa yürdi,
Gazatçilar sürüp devran.

Şeriḳtin bésip kelgen ḳaraḳçilar tar - mar ḳilinip, Şiñşiñşaġa sürülüp, Uygur éli téç hayat keçürüşke başlidi. Bu ġazatniñ ġelbisini anliġan Uygurlar éliniñ ḫani, Réşitḫan ḳiriḳ ḫeçir, ḳiriḳ tögide, ḳiriḳ beg bilen ḳiriḳ leşker ḳoşup, toga - durdunlar, ḳiyim - kéçekler, taciliḳ ḳalpaḳlar, altun süyi yügertken ḳiliçlar, duḫava - ḳimḫap tonlarni evetti. Gülendemniñ namiġa meḫsus name evetip Korla, Ḳumul, Turpan ve başḳa şeherlerge yéñi sultanlarni teyinleş hoḳuḳini berdi. Bu sultanlarniñ her birige ḳiriḳtin beg bérip, tört yüz Kuçar éti bilen ḳoşup, öz ḳol astiġa leşker tüzep, ḳaraḳçilar hucumuġa huşyar bolup turuşni tapşurdi.

Gülendem ḫanniñ bu emrini beca keltürdi. U özige ömürlük vapadar hemra ḳilip usta mergen eḳillik Şahenverni tallidi.

Şahenver Yarkentte bir otunçi kembiġelniñ yekke perzenti édi. Koşaḳçi Zulpiḳar bovayniñ nevrisi édi. Gülendem Şahenverge mehir baġliġanligini sir saḳlap kelgen édi. Léḳin Şahenver buni bilmes édi, uhlisa çüşşigimu ḳirmes édi. Şahzadiler bolsa toḳḳuz édi. Ularniñ törti Gülendem bilen ḳoşaḳ étişip muddasini bayan ḳilġan bolsimu, béşi bezmide keypi uçup, mes bolup, héç nerse demigen édi. Aḫir Gülendem bu toḳḳuz şahzade ottursida birer köñülsiz vaḳe çiḳmisun dep ularġa tegmeslikke, léḳin öz yolida köñlini élişḳa ḳarar ḳilġan édi. Şu meḫsette şahzadilerni birmu – bir aldiġa çaḳirip aḫirki sözini éytişḳa ḳarar ḳildi. Birinçi bolup Amu éli şahzadisi Turunni çaḳirip, tebessum bilen uniñġa béḳip, ḳéşini ḳéḳip, livini livige yéḳip bir söz dédi:

Amu eliniñ devrani,
Uruşniñ baş ḳahrimani.
Razi bolsañ aḳam bolġin,
Hem Ḳumulniñ sultani.

Mertliginge ḳilay tazim,
Eytḳin saña néme lazim?
Razi bolsañ aḳam bolgin,
Sana tépilar çin vapadar.

Ḳumul özi gözel şeher,
Dölitiñ bolur besiyar.

Razi bolsañ aḳam bolġin,
Tapḳin endi sen bölekni.

Ḫaru – zarlar haliñ sora,
Düşmenlerniñ yolin tora.
Razi bolsañ aḳam bolġin,
Tapḳin endi sen bölekni.

Elḳisse, Amu şahzadisi Turun Gülendemdin mundaḳ sözni kütmigen édi, aḫir : “Aḳam bolgin dep tursa, yene néme déyiş kérek?” -dep oylidi. Aḫiri: “Men razi!” dédi.

Gülendem yurtḳa toy berip, toy aḫirlaşḳan küni ḫeliḳni meydanġa toplap Turunni peştaḫḳa kötürüp:

- Ey, ehli yurt! Mana silerniñ sultaniñlar, dep tonuşturdi. Turunniñ ḳehrimanliġini körgen Ḳumul ḫelḳi bek ḫoşal boluşti, razi bolup dua - tedbir bérişti.

Gülendem Rum eliniñ şahzadisi Abukni çaḳirip élip, uniñġa tebessum bilen ḳarap, ḳéşini ḳeḳip bir söz dédi:

Rum élidin kelgen yigit,
Çölü - taġlar kezgen yigit.
Hicran derdini bilgen yigit,
Mertlik körsetken yigit,
Razi bolgin men kétey,
Tezraḳ yurtumġa yetey.

Baġven bolup ḳizil güller teriyluḳ,
Ḫeliḳḳe teç hayat, beḫit tileyluḳ,
Razi bolgin aḳa - siñil bolayluḳ,
Seni Turpan sultani dep bileyluk.
Razi bolsan men kétey,
Tezraḳ yurtumġa yétey.

Mert yigitsen bahadirliḳ namiñ bar,
Bu şeherde seniñ vapadariñ bar.

Züleyẖadek mehribaniñ yariñ bar,
Ḳançe - ḳançe adil ẖizmetḳarin bar.
Razi bolsañ men kétey,
Tezrak anamġa yétey.

Kéçe - kündüz Gülendem dep yürgen Abuḳ söz bilen hem, saz bilen hem özige ḳaritalmidi. “Ne çare özi razi bolmiġandin kéyin, zarim bar, zorum yoḳ” dédi, ẖalas.

Gülendem Ḳumuldin kétiş teyyarliġini ḳildi. Ḳumul ẖelḳi çoñ tentene bilen ziyapet ḳilip uzatti. Turpan ẖelḳi Gülendemniñ kélivatḳanliġini añlap, oñ çaḳirim aldiġa çiḳti, ayiġiġa payandaz saldi. Güldestiler tuttup, ḳoġun - tavuzlar tilip, üzüm - anarlar töküp ḳarşi aldi. Dap - dumbaḳ çélip, ḳoşaḳ - gezeller küylinip, Turpan şéhiride üç kéçe -kündüz şadu- ẖoramliḳ bayram tentenisi boldi. Üç kündin kéyin Rum şahzadisi Abuḳḳa sultan libasini keydürüp, teẖti - revaḳḳa miñdürüp, hemmige körsitip: “ Mana silerniñ sultaniñlar, adillarniñ adili, ḳaraḳçilarniñ ḳatili sultan Abuḳ ” -dep tonuşturdi. Bu tentenige Astane bilen Lükçündin, Guçuñ bilen Piçandin, Toẖsun bilen Lemcindin, yiraḳ – yéḳindin éşek ve atlarġa miñip yüzligen ḳişiler kélişti. Sultan Abuḳni tebrikleşti.

Gülendem Şam eliniñ şahzadisi Hüseyin Mülḳini çaḳirip élip uninġa tebessum bilen béḳip, bir söz dédi:

Can aḳa, ḳamet boyuñdin örgiley,
Adilane - piḳir oyuñdin örgiley,
Tükken gepniñ tügünini açayluḳ,
Rastini éytay, yalġan geptin ḳaçayluḳ.
Sen aḳa bol maña, seniñ bolay men,
Sen bilen küç - kuvetimge tolay men.

Sen bar bolsañ avat maña bu maḳan,
Leşḳirimge bolup ḳal sen ḳomandan.
Aḳ ḳaşḳa at sana bolsun hédiye,
Mertligiñni men ḳilarmen medhiye.
Sen aḳa bol maña, seniñ bolay men,
Sen bilen küç - kuvitimge tolay men.

Gülendem candin éziz ķaşķa étini Hüseyin Mülkige hédiye ķildi. Hüseyin Mülki edeplik, éķilliķ yigit bolġanliktin héç bir nerse delemédi. Sözige söz ķayturuşni edepsizlik dep bildi.

Şundaķ ķilip, Gülendem Nil şahzadisi Suhurini Korliġa, Baġdat şahzadisi Sulhini Kuçarġa sultan ķilip teyinlidi.

Ulardin razilik élip, kalidiġan beg - leşkerlerni ķaldurup, ķaytidiġanlarni sepke tizip, tuġini égiz kötürüp Yerkent şehrige yol aldi. Beş kün yol yürüp, Korla şehriniñ derya boyiġa keldi. U yerde biraz harduķ élip şeherge ķirmekçi boldi.

Lékin buniñdin hever tapķan Korla ahalisi pütünley köçüp degüdek aldiġa çiķip kütivaldi. Dutar, satarliri bilen, ravap - sapiyiliri bilen, dap - dumbaķ, ķarnay - suneyliri bilen, sevet - sevet neşput, ķoġun - tavuz bilen, tuḫum tuḫusi, ķoy - ķozisi bilen, tulum - tulum bozisi bilen, ton ve doppisi bilen, şayi - potisi bilen, ķizlar gül destisi hem nazi - külķisi bilen, iḫlas - etiķati bilen, örpi - adeti bilen, üç kün toy - tamaşa ķilip berdi. Gülendem Korla ḫelķiniñ izzitige izzet bildürüp, hemminiñ yürigini küldürüp, baş égip rehmet éytip, yolġa ravan boldi.

Elķisse, Kuçar, Aķsu, Üçturpan, Bay, Sayramdinmu, ezizane Ķeşķerdinmu çoñ tenteniler, toy - tamaşilar boldi. Şundaķ ķilip, aylar ötüp vaķtini çaġ ķilip, Yerkent şehrige yétip keldi. Payteḫt Yerkent şehrige yétip kelgende, sultan Yusup Ķadir dilbent ķizi, çolpan yultuzi, teḫtiniñ güli, canu - dili, ölse mirashori, devlet ķuşi Gülendemni baġriġa bésip, yürigi şatliķķa tolup, ķiriķ kéçe - kündüz toy - tamaşilar ķilip berdi. Gülendem uruşķa ketkende anisi ķaygurup, köp yiġlap közi kör bolup ķalġan édi. Köp teviplar dava ķilip közini açalmiġan édi. Gülendem anisini ķuçaġlap, yürigini yürigige yéķip közige söygen édi, anisiniñ közi éçilip ketti. Mana endi körüñ bu ḫoşalliķni! Ana yene ķizini baġriġa bésip, boyniġa tumar ésip, patiha ķilip, ķiziniñ beḫtini tilidi:

Yusup Ķadirḫan ķiziġa béķip:

Ey, dilbendi ķizim! Biz endi ata – aniliķ ķerzimizni üzeyluķ! Ķéni şahzadilerdin ķimni tallidiñ? Ḫelķ--alem aldida borçimizni ada ķilayluķ, toy – tamaşilar ötküzeyluķ, dédi.

Gülendem ata - anisiniñ bu niyitini çüşünüp:

- Meyli! Men toy ķilişinlarġa razimen. Ama men otunçi İbrahim atiniñ oġli Şahenverge köbül berdim. Eger u razi bolsa men uniñġa tegimen, -dédi.

Bu geptin Şahenver biẖever édi. Gülendemni éliş uniñ çüşigimu ḳirmetti. Sultan Yusup Ḳadir ḳiziġa béḳip:

Beẖtiñ yar bolsun, ḳizim, biz razimiz. Endi yigitinniñ raziliġini bilip körüş kérek, -dédi.

Undaḳ bolsa bu işni özemge ḳoyup bérinlar! Şahenver méniñ addi leşḳirim. Uniñ bilen men yüzmu - yüz sözlişimen, -dep ata - anisidin patiẖa élip çiḳip ketti.

Gülendem özиniñ Çar béegiġa bérip, ḳinizeklirini Şahenverge evetip uni çillap keldi. Şahenver: “Meni hecep çarbaḳḳa çaḳirtiptu, Gülendemge néme boldiḳin?” dep oylap çarbaḳḳa yétip keldi.

Şahenver her némiñi oylap ḳilidiġan ve hüddisidin çiḳidiġan çaḳḳan, mulayim yigit édi. Yeşi endi ontoḳḳuzġa kélip, burti ẖet tartḳan, ḳeddi -ḳamiti kélişken, küçke tolġan yigit édi. Beḳesem ton kéyip, belini mehkem baġliġan, ḳalpiġini ḳirliġan Şahenver Çar baġda Gülendemniñ yalġuz ékenligini bilip, néme deyişini bilmey ḳaldi. Gülendem uniñ ẖiyalini bilip, mehir -muhebbet bilen béḳip yürigige ot yéḳip bir söz dédi:

Maña baḳḳin ezizim,
Saña bar éytar sözüm.
Sen bilen yoruḳ yüzüm,
Sen bilen roşen közüm.

Maña baḳḳin şuñḳarim,
Sen meniñ söygen yarim.
Sende meniñ ihtiyarim,
Bu meniñ ḳet’i ḳararim.

Gülendem sendin ayrilmaydu,
Başḳa yaḳḳa ḳayrilmaydu.
Sensiz endi yaşalmaydu,
Davan - taġdin aşalmaydu.

Al ḳoynuñġa yariñ bolay,

Mengü vapadariñ bolay.

Ķaytmas heridariñ bolay,
Lebi şekeriñ bolay.

Taķķa çiksam tayançim bol,
Peske çüşsem süyençim bol!
İşlerimda kuaençim bol,
Yolda yürsem işençim bol.
Al ķoynuñġa yariñ bolay,
Mengü vapadariñ bolay.

Elķisse, Şahenver heyran bolup ķaldi. “Oñummu, çüşümmu?” -dédi öz - özige. Aḫiri u ésini yiġip, sözini tizip:

- Men razimen. Lékin ata - anamniñ raziliġini almastin turup bu işni başlimasliķ kérek, men ata - anamniñ aldidin ötey, -dédi.

Gülendem:

- Ḫop! Ata - ana, ķérindaşliriñniñ raziliġini al, -dédi.

Şahenver Çarbaġdin çiķip: “Yügürigenler ķalar, buyriġanlar alar, dégini şu éken de” -dep ata-anisiniñ aldiġa ketti. Ata-anisi bilen ķérindaşliri razilik bildürdi. Gülendemniñ aldiġa bardi.

İkķisiniñ ḫursenligi yürekke siġmay, yaḫşi ķiyinip toy tereddütini başilidi.

Sultan Yusup Ķadir oġlani memliket memliketlerge, şeher şeherlerge Gülendem bilen Şahenverniñ ķiriķ kéçe ķiriķ kündüz toyi bar, bezme saz oyuni bar. Añlimidim démañlar, añlap kélmey ķalmañlar! dep ḫever tarķatti. Künlerdin kéyin kün ötti, toy tereddüti pütti.

Rum bilen Şamdin, Baġdat bilen Nildin, Amu bilen Sirdin, bek köp ellerdin, yiraķ - yéķin şeherlerdin, yeza - ķişlaķlardin yüzlep neġmiçiler, sazendiler, ķanayçilar, sünneyçiler, davazlar bilen oyunçilar, sehirçiler bilen ķizikçilar, şairlar bilen dastançilar kélişti. Ķarvan - ķarvan soġa - salamlar yétip keldi.

Yarkent ehli işlirini taşlap, bir-birini tebriklep, yeñlirini türüp kelgen mehmanlarni kütüp çoñ toy başlivetti. Beyge oġlak boldi. ķiriķ töge, ķiriķ biye, ķiriķ

ḳoy, ḳiriḳ buḳa soyuldi. Etigende manta, samsa bilen, çüşte polo ḳavap bilen, keçḳurun maylik şorpa, narin bilen türlük seyler, meyviler bilen destiḫanlar tolduruldi. Oyunçi usulçilarġa ton, doppa, çekmen, çapanlar örüldi. Ḳizikçilarġa sanduḳ sanduḳ malu-dunya hediye ḳilindi. Ziyapet üstige ziyapet, mey üstige boza, ḳimiz üstige muselles, ḳoy üstige ḳozilar soyuldi. Körgenlerde derman, körmigenlerde arman boldi. Dutar ravap sazi bilen, gözel ḳizlar nazi bilen, balaġetke yetkenler pervazi bilen oyun - tamaşa ḳilişti.

Toyġa Kumul sultani Turun söygen yari Méhray bilen, Turpan sultani Abuk vapadari Hösniay bilen, leşker başligi Hüseyin Mülḳi mehbubi Bilḳisḫan bilen, Korla sultani Suhuri vapadari Çolpanay bilen, Kuçar sultani Sulhi mehrivani Kemberḫan bilen kélişken édi. Ularniñ hemmisi Gülendem bilen Şahenver yénidin orun élip, ḳiriḳ kéçe - kündüz toy - tamaşilarni kördi. Pütün Yerkent eliniñ şatligiġa şatliḳ ḳoşulup, toydin nur yéġip, ḳiz - yigitler murat - meḳsetlirige yétişken édi. Yiraḳ memliketlerdin kelgen mehmanlarġa soġa - salamlar ḳilip, Yerkent şehiriniñ meşhur téşidin yasalġan, gül neḳiş çeḳilgen esletme soġilar bérildi. Hüseyin Mülḳi namidin Şam padişahiġa ḳiriḳ Kuçar éti, Suhuri namidin Nil padişahiġa ḳiriḳ dane Ḫoten gilimi, Abuk namidin Rum padişahiġa ḳiriḳ sanduk ḳimmet bahaliḳ ḳaçilar, Turun namidin Amu padişahiġa ḳiriḳ top ipek rehtler, Sulhi namidin Baġdat padişahiġa ḳiriḳ tögide yel - yemişler soġa ḳilindi. Şahzade, törilerniñ her birige ḳimmet, esil nersiler hédiye ḳilindi. Yerkent ehli nanu - aşini, gürüç - mayini tarḳitişti. Hediye - soġa almiġanlar ḳalmidi.

Toy tamamlanġandin kéyin Ḳumul, Turpan, Korla, Kuçar sultanliriniñ her birge ḳiriḳ begni ḳural - yariġi bilen, at - uliġi ve töge - ḫeçiri bilen, soġa - salamlirini ḳoşup yolġa saldi. Leşker başliġi Hüseyin Mülkige Ḫoten şehridin çarbaġlar ḳurdurup, ḳiriḳ kenizek ve başḳa soġilar bilen yolġa saldi.

Andin kéyin Gülendem bilen Şahenver ata - aniliridin dua - patiha élip, ḳarvan-ḳarvan malliri bilen, Ḳiriḳ beġ ve yeterlik leşḳiri bilen, mergen - palvanliri bilen Şiñşiñşaġa ḳarap yol aldi. Ular şehermu - şeher kézip, Uygurlar élini ḫoşal ḳilip, ḳiriḳ kéçe - kündüz yol yürüp, Şiñşiñşaġa yetti. U yerde lekme ḳolap maḳan ḳilip, ḳaçaḳçilarni ötküzmey, bir - birige ḳédirdan bolup yaşidi. Buni bilgen ḳaraḳçilariniñ öpḳisi içige çüşüp ketti. Uygur eli şundin başlap uzaḳ yillar taşḳi ḳaraḳçi- baskunçilarġa

zerbe bérip keldi. Mana şundin tartip palvan, kehriman ķiz Gülendemni Uygur ḫelķi pehir bilen tilġa éelip, ķoşaķ ve dastanlarda küylep kelmekte.

Elķisse, dastan şu yerde tamam boldi.

Néşirge teyyarliguçi:

Hakimcan Hemraev (Ķazaķistan Cumhuriyiti Penler Aķademiyasi Uygurşunasliķ İnstituniñ ilmiy ḫadimi)

4.2. Türkiye Türkçesi

4.2.1. Emir Göroğlu

Eski eserlerden naklederek rivayet eden söz ustaları, söz madenlerinden inci mercan gibi ışıldayan ifadeleri alarak, aşağıdaki destanı rivayet ederler:

Çembil isimli bir şehir var idi. Orayı Ehmed Han adlı bir padişah yönetiyordu. Onun emri, civardaki kırk kadar padişaha geçerdi. Ehmed Han'ın yanında; Ay Han, Kün Han, Bulbul Han, Çingizhan, Esen Han adlı padişahlar vardı.

Ehmed Han'ın Zulper Ayım adlı bir kız kardeşi vardı. Zulper Ayım ergenlik çağına gelmiş olmasına rağmen, o zamana kadar yanına bir erkek sinek bile yaklaşamamıştı. Zulper Ayım'ın güzel bir has bahçesi vardı. Zulper Ayım bu bahçede, kendisine daima hizmet eden seksen kadar cariyeyle birlikte yaşardı. Bu cariyeler saz çalarak Zulper Ayım'ı eğlendirirler ve kendileri de eğlenirlerdi.

Zulper Ayım, bir gün bahçedeki taht üzerinde oturup, saçını tararken, düldülüne binmiş oradan geçmekte olan Hz. Ali'nin (Hz. Ali) gözü bu güzel kıza ilişti ve kendi kendine; "Şu ay yüzlü güzel benden bir çocuk doğursa, ne iyi olurdu!..." diye iç geçirerek yoluna devam etti. Zulper Ayım da o anda hamile kaldı.

Günlerden bir gün Zulper Ayım eline bir ayna alarak yüzüne baktığında yüzündeki lekeleri gördü. Lekeleri görünce, "Bu lekeler benim yüzümde neden oluştu, ben daha evlenmedim ki?" diye düşündü ve telaşlanarak durumunu annesine anlattı. Annesi buna çok üzüldü ve ağlamaya başladı. Zulper Ayım kendi kendine, "Kardeşim Ehmed Han ünlü bir padişah, bu ona büyük bir hakaret olur." diye düşündü ve seccadesini kıbleye de doğru serip, "Ey Allah'ım, beni bu duruma düşürüp rezil edeceğine, canımı al daha iyi!" diye dua etti. Onun bu duası kabul edildi ve Azrail Aleyhisselam gelip, onun canını aldı. Zulper Ayım öldüğünde onun karnındaki bebek altı aylık olmuştu. Çocuk, mezarda (görde) doğdu. Çocuk bir süre, bir kamışın deliğinden nefes alarak yaşdı, daha sonra mezarın dışına çıktı.

Şimdi sözü Kember Veli'den dinleyelim:

Hz. Ali'nin atı Düldül'e ve diğer at sürülerine bakan Kember Veli adlı bir seyisi vardı. Kember Veli bir gün sürüdeki alaca baytallardan (dişi at) birinin mezarlığa doğru gittiğini fark etti. Bu atın birkaç gün boyunca oraya gittiğini gören Dede Kember, atı

takip etti ve alaca baytalın oradaki açık bir mezarda bir erkek çocuğunu emzirdiğini gördü. Baytal, çocuğu bir süre emzirdikten sonra sürüye geri dönünce, Kember Dede mezara doğru gitti ve mezarda bir çocuğun kuzu gibi yattığını gördü. Çocuğun alnı ışıklıydı, sünnet edilmişti ve tırnakları kesilmişti. Kember Dede bu çocuğu gördüğünde çok şaşırdı ve etrafına bakınıp, orada mezar kazmakta olan mezarcılar olduğunu fark etti. Mezarcıların yanına giderek:

- Ey mezarcılar, bu kimin mezarı, burada kim yatıyor, diye sordu.

Mezarcılar:

- Bu mezar, padişahımız Ehmed Han'ın kız kardeşi Zulpar Ayım'ın mezarıdır. Burada Zulpar Ayım yatıyor, diye cevap verdiler.

Kember Dede, mezarcılara:

- Biriniz gidip Ehmededhan'ı çağırsın, dedi.

Mezarcılardan biri, Ehmed Han'ı mezara çağırdı. Ehmed Han, mezarlığa gelince mezarda yatan çocuğu gördü ve Allah'ın kudretine hayran oldu. Kember Veli, Ehmed Han'a:

- Bu sizin kardeşiniz Zulpar Ayım'ın mezarıymış. Çocuk da onun mezarda doğmuş olan oğlu. Şimdi siz bu çocuğa ne ad vermek istersiniz, dedi.

Ehmed Han:

- Estağfurullah, bu çocuğa siz bir ad verin, diye cevap verdi.

Dede Kamber:

- Bu oğul, mezarda (gör) doğduğu için adı "Göroğlu" olsun, der ve çocuğun kulağına ezan okuyup, sol kulağına tekbir getirir. Sonra da, "Çocuk, bu alaca baytaldan emsin.' der. Ehmed Han, adamlarına alaca baytalı yedeğe çekmelerini emretti ve çocuğu bir beze sararak sarayına götürdü. Şehirdeki ahaliye kırk gün kırk gece ziyafet verdi.

Göroğlu, sarayda alaca baytaldan emerek büyüdü. Ehmed Han, çocuk dört yaşına girince onu okula göndermeye başladı. Göroğlu yedi yaşına kadar okula giderek okuma yazma öğrendi.

Günlerden bir gün, Ehmed Han ava çıkmak üzere hazırlıklarını yapıp yola çıkmak üzereyken, hanımı Ezim Köz Ayım'a:

- Göroğlu'na iyi bak! Onu gözbebeğin gibi koru! Ne derse yerine getir, bir dediğini iki etme, diye tembih etti ve Ay Han, Kün Han, Bülbülhan, Çingizhan, Esen Han adlı hükümdarlarıyla beraber ava çıktı.

Şimdi sözü Şahtar Şah'tan dinleyelim:

Ceyhun şehrinde Şahtar adlı bir padişah vardı. Çok zalim ve acımasız bir padişah olan Şahtar Şah'ın çok özel silahlarla donanmış doksan bin askeri, savaş için eğitilmiş otuz bin devesi ve hortumlarına kılıç bağlanmış otuz bin fili vardı. Şahtar Şah'ın ordusunun başında Danıyar adlı bir pehlivan vardı. Ordunun komutanı Danıyar pehlivandı. Danıyar, bir gün şehirde dolaşmak için sokağa çıktığında, sokakta bir sürü insanın toplanmış olduğunu fark etti. Onların yanına gittiğinde, ellerinde kağıda çizilmiş bir kadın resmi olduğunu gördü. O resmi görenler tek tek yere düşerek bayılıyordu. Danıyar, orada toplananlara bu resmin kimin resmi olduğunu sordu. Resmi elinde tutan adam daha önceleri Ehmed Han'ın sarayında çalışan hizmetçilerden biriydi. Bu adam, orada toplananların arasından öne çıkarak:

- Bu resimdeki kadın, Ehmed Han'ın hanımı Azim Köz Ayım'dır, dedi.

Danıyar da kendini kaybederek, Azim Köz Ayım'a âşık oldu ve kendi kendine:

- Ben Ehmed Han'ın karısını ne yapıp edip kaçıracağım, diye yemin etti. Çembil ile Ehmed Han'ın ava çıktığı Ceyhun şehrinin arası oldukça uzaktı. Han'ın uzun bir süre için ava çıktığını öğrenen Danıyar, bunu fırsat bilerek Leyli Kır adlı tulparına (kanatlı at) binerek yola koyuldu. Danıyar'ın tulparı bir aylık mesafeyi bir günde alırdı. Benekli ve çok güzel bir vücudu olan Leyli Kır'ın boyu posu deveye, dış görünüşü ise bir meleğe benzerdi. Bu atın boynunu örten yelesi yere değecek kadar uzun, toynakları yukarıya doğru uzamış olup, o olağanüstü bir attı. Danıyar, atı Leyli Kır'a binerek yola çıktı ve yedi gün sonra Ehmed Han'ın şehrine ulaştı. Danıyar'ın başı bir put başına, elleri ise çınar ağacının dallarına benzerdi. Danıyar, eline bir süngü alarak, başına bir taç giydi ve atını yedeğe alarak heybetli bir şekilde şehre girdi.

Danıyar'ın şehre girdiği sırada kendisini emziren baytalı yedeğe almış bir şekilde yürümekte olan Göroğlu, Danıyar'ı gördü. Göroğlu hemen Danıyar'ın yanına giderek:

- Sen insan mısın, dev misin? İn misin, cin misin? Böyle bir heybetle buralarda ne yapıyorsun, diye sordu.

Danıyar:

- Ben bir insanım ve bu şehre eğlenmeye geldim, dedi.

Göroğlu ona:

- Öyleyse, elimdeki bu alaca baytalı senin yanındaki benekli aygırla birleştirmek ister misin? Eğer sen bunu kabul edersen, ben de seni dünyadaki hiçbir şeye muhtaç etmem, dedi.

Danıyar:

- Ey çocuk ben dünyadaki hiçbir şeye muhtaç değilim. Benim bir isteğim var, eğer onu yerine getirirsen atını benim atımla birleştirmene izin veririm, diye cevap verdi.

Göroğlu:

- Söyle bakalım isteğin nedir, isteğini yerine getireceğim, dedi.

Danıyar:

- Ehmed Han'ın hanımı Ezim Köz Ayım'ın dokuz kat elbise giyerek bana bir kase su vermesini istiyorum. Eğer bunu ona kabul ettirebilirsen, ben de senin atınla benim atımı birleştirmeni kabul ederim. isteğim budur ve başka hiçbir isteğim yok, dedi.

Göroğlu çok genç olduğu için Danıyar'ın kötü bir niyeti olduğunu fark edemezdi. Göroğlu hemen eve koşarak yengesi Ezim Köz Ayım'ın yanına gitti:

- Yenge, şehrimize bir pehlivan geldi, onun atının püskülleri dizini geçmiş ve yelesi de yere değecek kadar uzun. Ben ömrümde böyle güzel bir at görmedim. O ata bir görüşte hayran kaldım. Ben alaca baytalmı o atla birleştirmek istedim, ama atın sahibi olan pehlivan, sizin dokuz kat elbise giyip, ona bir kase su vermeniz gerektiğini, eğer bunu kabul ederseniz, atımı onun atıyla birleştirmeme izin vereceğini söyledi. Siz buna ne dersiniz, diyerek olanları anlattı ve ona fikrini sordu.

Ezim Köz Ayım:

- Yavrucuğum Göroğlu, sen bu niyetinden vazgeçsen çok iyi olur, diyerek onu vazgeçirmeye çalıştı, ama Göroğlu bunu kabul etmedi ve ısrar ederek yengesine yalvarmaya başladı. Ezim Köz Ayım, Göroğlu'nun yalvarmasına dayanamayıp ona:

- Ey Göroğlu, hem kendi başına, hem de benim başıma iş açacaksın. Bence o adamın niyeti kötü, onun niyeti su içmek değil, bize zarar vermek! O, Ehmed Han'nın

ava gittiğini öğrenmiş ve bunu da kendi kötü niyetini gerçekleştirmek için bir fırsat olarak görüyor. O adamdan bize hiçbir iyilik gelmez, dedi. Göroğlu:

- Yanınızda benim gibi bir çocuğunuz varken, size zarar vermeye onun gücü yetmez, diyerek yalvarmaya devam etti.

Ezim Köz Ayım çaresiz kalarak su vermeyi kabul etti ve Göroğlu da hemen dışarı çıkarak Danıyar'a:

- Atından aşağı in, dedi.

Danıyar atından indi. Göroğlu "Leyli Kır" adlı bu benekli tulparla kendi baytalını birleştirdi. Sonra, Danıyar atına binerek sarayın penceresine gitti. Ehmed Han'ın hanımı Ezim Köz Ayım dokuz kat elbise giyerek bir kase suyu eline aldı ve pencereye çıktı. Elindeki suyu Danıyar'a sundu. Danıyar, Ezim Köz Ayım'ı elindeki suyla beraber, pamuğu kaldırır gibi kolayca kaldırarak tulparına bindirdi. "Deh hayvan!" diyerek, rüzgar gibi hızlı bir şekilde şehirden çıkıp, gitti.

Bunu gören Göroğlu, "Eyvah yengem" diye feryat etti ve Danıyar'ı takip etmeye başladı, fakat ona yetişemedi. Göroğlu, "Vah yengeciğim!" diye dövünerek olanlara çok üzüldü ve yemeden içmeden kesildi. Kızıl gül gibi yüzü, saman gibi sarardı. Bu olayın üstünden üç gün geçtikten sonra, Ehmed Han hükümdarlarla birlikte avdan döndü. Sarayına girip, tahtına oturdu. Göroğlu'nun çok üzgün olduğunu görüp ona:

- Ey yavrum Göroğlu sana ne oldu? Kızıl gül gibi yüzün, neden saman gibi sararıp gitmiş, diye sordu.

Göroğlu amcasının gazabından çok korktuğu için ve utancından başını öne eğdi:

- Sevgili amcacığım, kellemden olacağımdan korkuyorum, dedi.

Ehmed Han:

- Oğlum, ne günahın olduysa ben onu affettim, bu kadar korkma, diye onu teselli etti.

Göroğlu başı yine eğik olarak amcasına:

- Sizin canınızdan çok sevdiğiniz hanımınız ve benim sevgili yengem Ezim Köz Ayım benim yüzümden Şahtar Şah'ın pehlivanı Danıyar'a esir düştü. Bu nedenle çok üzülüp böyle sarardım, dedi ve olanları tek tek amcasına anlattı.

Olanlara çok üzülen Ehmed Han dayanamayıp çok hiddetlendi, amcasının çok sinirlendiğini Göroğlu da fark etti, ama Ehmed Han, Göroğlu'nun bu kadar üzüntülü olmasına dayanamayarak:

- Ey oğlum Göroğlu! Sen olanlara bu kadar utanma ve çok üzülerek kendini bu kadar harap etme! Ben hayatta olduğum sürece, Ezim Köz Ayım gibi nice kadınlar alırım, dedi.

Böyle konuşsa da amcasının sinirden dilinin tutulduğunu anlayan Göroğlu:

- Şu an yaşım küçük, daha bir çocuğum, fakat on yaşını geçtiğimde, at üzerinde sağlam oturabilecek hale gelince, hanımın Ezim Köz Ayım'ı o iblisin elinden kurtarıp gelmezsem bana Göroğlu demesinler, diyerek yemin etti.

Göroğlu'nun bu sözlerini işiten Ehmed Han ona:

- Yavrucuğum, benim Ay Han, Kün Han, Bülbülhan, Çingiz Han, Esen Han gibi, her biri bin kişiye bedel bahadır pehlivanlarım olduğu halde ben cesaret edip, Ceyhun şehrine at sürüp gidemedim. Yaşım elliye ulaştı, bu yaşıma rağmen benim korkup gidemediğim yere sen bu küçük yaşında hiç korkmadan gitmeye yemin ettin. Bu biraz garip değil mi, diye sordu.

Göroğlu, amcasının bu sorusuna cevap vermedi, ama sözlerini de geri almadı. Aradan bir müddet geçtikten sonra Alabaytal, Danıyar'ın atı "Leyli Kır"a çok benzeyen bir tulpar doğurdu. Göroğlu tayın Leyli Kır'a benzemesine çok sevindi. Ona; akıllı olsun diye kuru üzüm yedirdi, iri ve uzun olsun diye insan sütü içirdi, susuzluğunu gidermek için ona geyik sütü içirdi, dağları rahatça aşabilsin diye ona deve sütü içirdi. Göroğlu, tayı bir yıl boyunca bu şekilde besledi ve tulpar Göroğlu'nu taşıyacak kadar büyüdü.

Göroğlu on bir yaşını doldurduğunda "Leyli Kır" adlı atına binerek dışarıda dolaşmaya başladı. At üstündeyken adamları çekmeyi, üç batman genişliğinde çelik okları göğe atmayı öğrendi. Ok atma ve mızrak kullanmadaki ustalığıyla kısa zamanda meşhur oldu. Yarışmalarda onu kimse yenemediği için, ne Çambil'de, ne de Almalık'ta ona rakip olacak kimse kalmadı. Boynu Arap alfabesindeki "د (dal)" harfini andıran, gözleri sürekli yedi kat göğü gözleyen Leyli Kır adlı atı ise, çok güçlü ve iri bir at haline geldi.

Günlerden bir gün Göroğlu amcası Ehmed Han'ın yanına giderek:

- Ey sevgili Ehmed Han amcacığım! Hatırlarsan ben yedi yaşındayken bir söz vermiştim. Şimdi bu sözü yerine getirmenin zamanı geldi. İzin verin Leyli Kır adlı atıma dokuz yerden bağlanan eğer koyulsun, eğerin başı yuvarlak altınlarla süslensin, dedi.

Ehmed Han:

- Yavrum Göroğlu benim sözümü dinle! Ben, seni bir çok kadından daha değerli bilirim. Ben sana kıyamam, sen bu niyetinden vazgeç, diyerek onu fikrinden caydırmaya çalıştı.

Göroğlu amcasına:

- Amcacığım, siz bu sözümü sağ salim yerine getirmem için Fatiha okusanız da, okumasanız da sözümü tutacağım, diye cevap verdi.

Onlar, bunları konuşurken Ehmed Han'ın at bakıcısı Göroğlu'nun tulparını uygun bir şekilde hazırladı. Göroğlu ile Ehmed Han'ın konuşmalarını duyan bazı bey ve emirler, "Göroğlu böyle büyük laflar etse de bu iş için yola çıkamaz." diye dedikodu yaptılar. Göroğlu, Ehmed Han'ın huzurundan ayrılıp, altın tacını giydi, bir eline keskin mızrağını, diğer eline elmas kılıcını aldı, "Bakalım başıma neler gelecek?" dedi ve atına binerek şehrin dışına doğru yola çıktı. Onun gidişini görenler, onun için dua ettiler. Ehmed Han ve onun beyleri "Ah, Göroğlu!" diyerek hasret içinde arkasından gözyaşı döktüler.

Göroğlu, amcasının şehrinden çıktıktan sonra, "Ey Şahtar'ın şehri, ey Danıyar adlı pehlivan neredesiniz?" diyerek at sürmeye devam etti. Yalnızlığından dolayı Allah'a yalvarıp ağlayan Göroğlu, susadığında yağmur suyu içti, acıktığında ot kökleri yedi. Uzun bir süre bu şekilde at süren Göroğlu, Tecen nehrinin kıyısına geldi. Nehre baktığında, akıntıdan ev büyüklüğündeki taşların sürüklenip, gittiğini gördü. O, Tecen nehrinden kuşlar haricinde hiçbir canlının geçemediğini duymuştu. Atından inerek abdest alan Göroğlu, iki rekat namaz kıldı ve Allah'a buradan sağ salim geçmek için dua etti. Daha sonra atına hitaben bu nağmeyi[305] okudu:

Sensin benim kanadım,
Altımda bindiğim atım.

[305] Nağme: Nazım.

Ben hakka sığındım,
Gayretlisin can atım

Sana kişniş verdim ben,
İliklerin dolsun diye.
Güç, kuvvete kavuşsun,
Etine et konsun diye.

İnsan sütü verdim ben,
Çok akıllı olsun diye.
Geyik sütü içirdim,
Dağdan dağa uçsun diye.

Kulan sütü verdim ben,
Uzun boylu olsun diye.
Deve sütü verdim ben,
Dayanıklı olsun diye.

Bu yerden geçer oldum,
Senden ayrılırsam yandım.
Esen ol can yoldaşım,
Nehirden geçer oldum.

Sen benim has bağımsın,
Üstündeyken gider derdim.
Aman ihtiyatlı ol,
Güvenimi verdim sana.

Kendini sakın belli etme,
Birer candar getirme.
Aç gözünü, gaflette kalma,
Düşmanlarını güldürme.

Hiçbir canlı bilmesin,
Sana gaflet gelmesin.
Bu nehrin suyuna,
Kolun ayağın değmesin.

Ey can yoldaşım dinle bunu,
Bizlere mahşer günü.
Boyuna kurban olayım,
Yalayıp geç şunu.

Göroğlu daha sonra yanında getirdiği şeker ile tereyağını atına yedirdi. Tulpar, Göroğlunun söylediklerini dinledi, nehre bakarak kişnedi ve onun da gözünden iki damla yaş aktı. Kulakları dimdik, kaşları kalem, kuyruğu alem-tuğ gibi olan Leyli Kır dört ayağını bir araya getirerek yere vurdu ve nehri rüzgar gibi geçerek karşı kıyıya kondu.

Göroğlu nehirden sağ salim geçtiği için iki rekat şükran namazı kılarak Allah'a şükretti. Tulparına tekrar bindi ve Şahtar Şah'ın şehrine doğru at sürmeye devam etti. Bir süre yol aldıktan sora Ceyhun şehrine ulaştı. Ceyhun şehri o kadar büyük bir şehirdi ki, şehir kapısından sabah giren birisi, ancak akşam namazında şehrin merkezine ulaşabilirdi. Göroğlu şehrin büyüklüğünü öğrendikten sonra Allah'a münacaat kılıp, gelmiş geçmiş enbiya ve evliyaların isimlerini zikrederek aşağıdaki nağmeyi okudu:

İsminle övüneyim yaradan Allah,
Medet ver ben gibi zayıf kuluna.
Göroğlu der, beni mahcup etme,
Medet ver ben gibi zayıf kuluna.

Buralarda yabancıyım, kimsem yok benim,
Misafirim, senden başka kimsem yok benim.
İsminle övüneyim yaradan Allah,
Medet ver ben gibi zayıf kuluna.

Gönlümde yoktur zerrece kara,
Asillere sahip çıkarsın sen onunla.
İnandım namına ya Resulallah,
Medet ver ben gibi zayıf kuluna.

Umudum var Hak'tan gelir şefaat,
Herkes toplanınca olur kıyamet.
Allah'ın dostu ya resul Ahmet,
Medet ver ben gibi zayıf kuluna.

Bu çöller içinde etme beni viran,
Gönlüm garip, bağrımdır yanan.
Ebu Bekir Sıddık, Ömer ve Osman,
Medet ver ben gibi zayıf kuluna.

Umut eder senden bütün Müslüman,
Elimden tut şu halim perişan.
Mertlerin pîri ya Şahı Merdan,
Medet ver ben gibi zayıf kuluna.

İşbu çöl içinde gördüm lalezâr,
Lalezâr içinde ben de bî-karar.
Hakiki dostum desin dört yârlar,
Medet ver ben gibi zayıf kuluna.

Allah, nefis için verme telaşı,
Düşmanlara vururum elmas kılıcı.
Meryem, hem Gıyas, ya Hızır İlyas,
Medet ver ben gibi zayıf kuluna.

Umut ile derdimi deyip eğildim,
Terehhüm vakti diye yay gibi büküldüm.

Kırk çiltan ile on iki imamı özledim,
Medet ver benim gibi zayıf kuluna.

Göroğlu der, göğe yetti figanlar,
Duadan göreyim şimdi faydalar.
Yeryüzünde yatan ulu insanlar,
Medet ver benim gibi zayıf kuluna.

Göroğlu, nağmeden sonra iki rekat namaz kıldı ve sabah namazını tamamlayarak yola çıktı. Şehre ulaşınca, şehrin her bir kapısını altmış askerin koruduğunu gördü. Göroğlu kapıya doğru yaklaştığında, askerler onun çok yakışıklı bir yiğit olduğunu fark ettiler. Onun bir tüccar olabileceğini düşünemezlerdi, çünkü yanında hiçbir mal yoktur. Bir şehzade olduğunu düşünmediler, çünkü yanında hiçbir muhafız yoktu. Başındaki altın tacı gördükleri için onun sıradan bir yolcu olduğunu da düşünmediler. Askerler merak içinde bakarken, Göroğlu sağ eline mızrağı sol eline kılıcı alarak hızla şehrin içine doğru at sürdü ve şehre girmeyi başardı. Şehrin içinde bir müddet ilerledikten sonra küçük bir derenin yanına geldi. Çayı takip ederek bir bahçeye ulaştı. Atının üzerinde yükselerek bahçenin içine baktı ve Ezim Köz Ayım'ın tahtta oturmuş bir çocuğu oynatmakta olduğunu gördü. Göroğlu, Ezim Köz Ayım'ın buraya getirilmesinin üzerinden dört yıl geçtiğini hatırladı ve çocuğun babasının Danıyar olabileceğini düşündü. Bahçede bir kız çocuğu olduğunu da fark eden Göroğlu, bu kızın Danıyar'ın ilk karısından olan çocuğu olabileceğini tahmin etti. Ezim Köz Ayım'ın orada olduğunu gören Göroğlu gayrete geldi ve atını sürerek duvarın üzerinden atlayarak, tahtın olduğu yere kadar geldi. Ezim Köz Ayım, Göroğlu'nu gördü ve hemen tanıdı. Heyecanlı bir şekilde ona bakarak:

- Ey Göroğlu! Seni tekrar görmek de nasipmiş, diyerek ağlamaya başladı.

Göroğlu:

- Ey yengeciğim, şimdi ağlama zamanı değil, hemen kalk, ben seni memlekete götürmek için geldim, dedi.

Ezim Köz Ayım:

- Ben Ehmed Han'dan ayrılalı dört yıl oldu. Bu olanlardan sonra Ehmed Han beni nasıl kabul etsin, dedi.

Göroğlu, Ezim Köz Ayım'ın bu sözlerine çok sinirlendi ve ona bağırarak:

- Sen, o Kızılbaş'a bu kadar çok mu alıştın yoksa, dedi.

Ezim Köz Ayım ağlayarak şunları söyledi:

- Ben aciz biriyim! Sen böyle imalı konuşacağına, elindeki kılıçla benim canımı al! Bu vefasız dünyadan gideyim daha iyi, bütün bu olanların vebâli benim olsun.

Göroğlu, Ezim Köz Ayım'ın bu sözlerine dayanamadı, kendini topladı ve Ezim Köz Ayım'ın yanında bulunan kızı yerden kaldırıp, atına bindirdi ve hızla bahçeden dışarı çıktı.

Ezim Köz Ayım:

- Ey Danıyar! Senin canından kıymetli kızını Göroğlu kaçırdı, diye avaz avaz bağırdı.

Evin içinde keyif içinde yatmakta olan Danıyar, Ezim Köz Ayım'ın sesini duyunca hemen kalktı ve yanındakilere "Davullar, zurnalar çalınsın." diye emir verdi. Çok kısa bir sürede kırk bin asker hazırlattı, orduya bizzat kendisi komuta eden Danıyar, Leyli Kır adlı atına binerek Göroğlu'nu aramaya koyuldu, fakat her yeri aramalarına rağmen Göroğlu'nu bulamadılar. Danıyar, "Onu burada bulamazsak bile, Tecen nehrinin kıyısında mutlaka yakalarız." diye düşündü. Olaylar Danıyar'ın düşündüğü gibi gelişti ve ordu, nehrin kıyısında Göroğlu'na yetişti. Göroğlu'nu gören Danıyar onun arkasından şöyle bağırdı:

- Ey Göroğlu dinle! Sahipsiz mal, dikensiz yol yoktur. Hırsız Göroğlu benim memleketime gelip, çocuğumu kaçırmışsın, onu senden geri alacağım.

Göroğlu atının başını geri çevirerek mağrur bir şekilde baktı ve ona:

- Ey, Danıyar adlı hırsız! Dinle sözlerimi, ben evli bir kadını (cugan) bırakıp, kızını kaçırdım. Eğer askerlerinin gücü yetiyorsa gelip benden kızını alsınlar da görelim, dedi ve aşağıdaki nağmeyi okudu:

Arzım ulaşsın göklere,
Başarı hastır meleğe.
Ben bir yandan, siz bir yandan,
Gelin erler birer birer.

Çıktığın yer mağaradır,

Bindiğin at uçan attır.
Canından geçen erler,
Gelin erler birer.

Üstünde kurulu çadırlar,
Önünde vardır erler.
Mükafat olan bahadırlar,
Gelin erler birer birer.

Kendini büyük görenler,
Şahın sayesinde bakılanlar.
Demir elbise giyenler,
Gelin erler birer birer.

Şöhret uğruna savaşanlar,
Birbirlerine küsenler.
Koşan atlara binenler,
Gelin erler birer birer.

Savaşalım gece gündüz,
Seyir etsin yıldızlar.
Siz çoksunuz, ben yalnız,
Gelin erler birer birer.

Seyir edin beyler, hanlar,
Burada aksın kızıl kanlar.
Dağları sarsın dumanlar,
Gelin erler birer birer.

Siz çoksunuz sıra sıra,
Ben yalnızım tek başıma.
Bir garibim, kalbim kırık,
Gelin erler birer birer.

Allah kimilerine verir,
Kimileri meydanda ölür.
Birileri birilerini sürer,
Gelin erler birer birer.

Sıralar sıra kalsın,
Sancakları batsın.
Temaşayı orda görün,
Gelin erler birer birer.

Bey Göroğlu doğruyu söyler,
Meydanlarda aslanlar yürür.
Canından geçen bahadırlar,
Gelin erler birer birer.

Göroğlu'nun okuduğu bu nağmeyi duyan Kızılbaşlar kendi aralarında, "Teker teker saldırırsak hiçbirimiz hayatta kalmayız, bu nedenle hep beraber, dört bir yandan saldıralım." diye konuşurken Danıyar ileri atılarak önce kendisi at koşturdu ve askerleri de onun peşinden at sürdüler. Göroğlu düşmana karşılık vererek, kurdun koyun sürüsünü korkutması gibi, düşmanı perişan etti. "Allahu Ekber!" nidalarıyla, atından hiç inmeden bir gün, bir gece savaştı ve bir çok düşman askerini perişan etti. Düşman askerlerinin sayısı oldukça fazla olduğu için Göroğlu onlarla baş edemeyeceğini düşündü. Atının başını Tecen nehrine doğru çevirdi ve nehre doğru at sürmeye başladı. Nehrin kıyısına vardığında Allah'a sığınarak, atına nehirden geçmesini söyledi. Atı dört ayağını bir yerde toplayarak zıpladı ve nehrin öbür kıyısına kondu. Sağ salim nehri geçtiği için Allah'a tekrar şükretti.

Danıyar Pehlivan da kendi atına güvenerek nehre doğru atını sürdü, fakat onun atı nehrin ortasında suya düşerek dalgalara kapıldı ve kaybolup gitti. Göroğlu atının yönünü bu defa Çembil'e çevirdi ve memleketine doğru at sürmeye başladı.

Şimdi sözü Ehmed Han'dan dinleyelim:

Göroğlu gittikten sonra Ehmed Han onu çok merak etti ve onu çok özledi. Ağlamaktan gözleri kıpkırmızı bir halde nereden, ne zaman gelir diye yolunu gözledi. Fakat, dayanamayıp üç yüz falcıya fal açtırdı. Falcılar, Ehmed Han'a:

- Yalnız giden Göroğlu, yedi yaşında bir kızı atına almış, kızıl kanlar içinde buraya at sürüyor, diye kehanet ettiler.

Ehmed Han:

- Şükür Allah'a! Yavrum Göroğlu gelecekmiş, hepiniz onu karşılamaya gidin, dedi. Kendisi de yanına vezir ve emirlerini alıp, yediden yetmişe bütün şehir halkını toplayarak Göroğlu'nu karşılamaya çıktı. Aradan bir müddet geçtikten sonra, Göroğlu atının arkasında oturan yedi yaşında bir kız çocuğuyla birlikte geldi. O, şehrin kapısına geldiğinde başta Ehmed Han olmak üzere herkes atından indi:

- Hoş geldin, büyük bir zafer kazandın, diyerek onu karşıladı ve tebrik etti.

Ehmed Han, Göroğlu için içi renkli mumlarla dolu, her yer halılarla kaplı bir saray yaptırmıştı. Göroğlu'nu hemen o saraya yerleştirdiler. Göroğlu birkaç gün dinlendikten sonra dışarıya gezmeye çıktı ve bütün Çembil'i gördü. Günlerden bir gün Göroğlu'nun sarayının penceresinden, "Ey Göroğlu yerinden kalk." diye bir ses geldi. Bu sesi duyan Göroğlu, hemen uykudan uyandı ve karşısında Hızır Aleyhisselam'ı, kırk çiltanı ve on iki imamı gördü. O anda odanın her tarafını mis gibi bir koku sardı. Onlar Göroğlu için dua ettiler, onun vücudunun yedi ayrı yerine mühür bastılar ve daha sonra Göroğlu'na hitaben:

- Ey Göroğlu, Allah'tan isteğin nedir? Ne ise söyle, hiç çekinme, dediler.

Göroğlu:

- Ey ulular! Benim soyum bu şehre padişahlık yaptı, ama onların hiç birinden geriye güzel nam kalmadı. Onların çoğu ölünce hemen unutuldu. Benim üç tane isteğim var: Birincisi, şöhretim her yana yayılsın. İkincisi, ömrüm çok uzun olsun. Üçüncüsü ise, dünyada hiçbir güç beni aşamasın, dedi.

Göroğlu'nun bu duasına karşılık Allah ona yüz yirmi yıl ömür verdi. Hızır, diğer isteklerinin de zamanla gerçekleşeceğini ve ne zaman isterse kendilerini çağırabileceğini, hemen yanında olacaklarını Göroğlu'na söyledi ve hepsi bir anda ortadan kayboldu. Göroğlu, bu olaydan sonra abdest aldı ve iki rekat namaz kıldı. Göroğlu ertesi sabah erkenden amcası Ehmed Han'ın huzuruna çıktı ve ona:

- Ey amcacığım, benim için dua edin, ben İsfahan'a gidip mızrak kullanmayı öğreneceğim ve savaşa katılacağım, dedi.

Ehmed Han:

- Sen burada olmazsan bu bana bir iyilik olmaz, diyerek ona izin vermediyse de; Göroğlu atını eyerledi, eyerini yedi yerinden bağladı ve onun üzerine yuvarlak bir altın koydu. Sağ eline mızrağını, sol eline ise kılıcını aldı. Başına altın tacını giydi ve Çembil'den İsfahan'a doğru yola çıktı. Çembil ile İsfahan arasındaki mesafe oldukça uzundu. Göroğlu yolda giderken yalnız olduğu için üzüldü ve aşağıdaki nağmeyi okudu:

Nerede bizim vatan şimdi,
Rahmet eyle sen şimdi.
Binbir ismin hürmeti için,
Destek versen bana şimdi.

Amcam ağlar, üzülür,
Kulun isem beni al.
Yâ Kadîri Zülcelâl,
Destek versen bana şimdi

Bize rahmet eyle,
Şefaatini esirgeme.
Peygamber Resul Ahmet,
Destek versen bana şimdi.

Sana ihtiyacım var,
Bunun sebebi var.
Dostum desin dört yarlar,
Destek versen bana şimdi.

Şem-i İmam-ı Azam
İmretle musselam.
Sana sahip çıkarak,
Destek versen bana şimdi.

Elinde elmas kılıç
Şimdi çıkmazsam olmaz.
Pîrimsin Hızır İlyas,
Destek versen bana şimdi.

Medet arar şu zayıf kul,
Nefsi havasına yakınım.
Kolum dört çiltan,
Destek versen bana şimdi.

Gönlümde yok bir rahat,
Beklerim bir güzel ad.
Ey pirlerim on iki imam,
Destek versen bana şimdi.

Göroğlu bu nağmeyi tamamladıktan sonra Leyli Kır'a bindi ve İsfahan'a doğru yoluna devam etti. Onun atı rüzgar gibi koşarak çölleri geride bıraktı ve yedi günde İsfahan'a ulaştı. İsfahan o kadar büyük bir şehirdi ki, bir kapısından diğer kapısına ulaşmak için tam bir gün yol almak gerekirdi. Şehrin kapısındaki nöbetçiler yirmi bir, yirmi iki yaşlarında, yakışıklı, güçlü ve güler yüzlü bir yiğidin kendilerine doğru geldiğini gördüler. Onun bir elinde mızrak, diğer elinde kılıç, altında da bir tulpar at vardı. Nöbetçiler daha önce böyle bir yiğit görmemişlerdi, o yiğidin yüzü nur gibi parlamaktaydı. Göroğlu, nöbetçilerin bu şaşkınlığından faydalanarak bir anda şehrin kapısından içeri girdi.

Göroğlu kimseye hiçbir şey söylemeden şehirde birkaç gün dolaştı. Şehri dolaşırken onun karşısına on iki yaşlarında bir çocuk çıktı. Göroğlu etrafındakilere bu çocuğun kimin çocuğu olduğunu sordu. Orada bulunanlardan biri:

- Bunu sormayın, dikkatli olun, ağzınız yanmasın, gözleriniz oyulmasın. Bu çocuk İsfahan şehrinin en ünlü bahadırı Haldar Han'ın çocuğudur. Çocuğun adı da Hesen Han'dır, diye ona cevap verdi.

Göroğlu:

- Sağol ben de uzun süredir böyle bir çocuğu arıyordum, dedi ve Hesen Han'ı atının arkasına alarak şehir dışına doğru at sürmeye başladı. Leyli Kır rüzgar gibi hızlanarak, caddeleri ve mahalleleri geride bıraktı ve yedi günde Çembil'e ulaştı.

Şimdi hikayeyi Kaf Dağı (Kuf-i Kaf) padişahının kızı Ağa Yunus Peri'den dinleyelim:

Bir padişah kızı olan Ağa Yunus Peri'den Kaf Dağı'nın yedi kat tepesinde yaşayan devler ve cinler bile korkmaktaydı. Babasıyla beraber ülkeyi yöneten Ağa Yunus Peri, bir gün altın tahtında otururken aklına fal baktırmak geldi ve yanına falcıyı çağırdı.

Falcıya:

- Hayatımın bundan sonraki bölümünde de Allah bana devlet ve şans verir mi, yoksa elimden devletim çıkar da her şeyden mahrum kalır mıyım, diye sordu.

Falcı, onun falında, on iki yaşındaki bir çocuğu götüren, yirmi bir yaşlarında, yüzü nur gibi parlayan bir yiğit gördüğünü söyledi. Onun başında altın bir taç, bir elinde mızrak, diğer elinde kılıç vardı. Onun yanında götürdüğü çocuğun da yüzü nurluydu ve güzel bir çocuktu. Ağa Yunus, bunları falcıdan duyunca onun yakışıklı biri olduğunu anladı ve ona âşık oldu. Bahtının Göroğlu'nda olduğunu düşündü ve Kaf Dağı'ndaki devleriyle cinlerini toplayarak onlara:

- Ey devlerim ve cinlerim! Ben bir fal açtırdım ve falımda bir yiğit gördüm. O yiğit, on iki yaşlarında bir çocuğu atının önüne bindirmiş. O yiğidin yüzünden nurlar dökülüyordu. Ben ona âşık oldum ve kendimi tutamıyorum. Ben bu yiğidi bulmak ve onunla evlenmek istiyorum, dedi.

Ağa Yunus'un Kuzzat adlı bir dayısı vardı. Ağa Yunus onun yanına giderek olanları ve niyetini anlattı. Kuzzat ona:

- Ey sevgili yeğenim, sen bu niyetinden vazgeç! İnsanoğlu ancak 50-60 yıl yaşayabilir. Eğer sen onunla evlenir de çocuk sahibi olursan, bütün yük senin üzerinde olur. O zaman da çok pişman olursun, dedi ve onu vazgeçirmeye çalıştı.

Ağa Yunus, dayısına şöyle yanıt verdi:

- Dayı, bırak elli altmış yıl yaşamasını, ben onunla bir gün bir gece beraber olduktan sonra ölsem bile bundan pişman olmam.

Kuzzat, Ağa Yunus Peri'ye:

- Bu senin bileceğin bir iş. Bundan sonrası sana kalmış, ben sadece düşündüklerimi söyledim. Ben sana saçımdan bir tel vereyim, eğer başına bir şey gelirse o saçı ateşe at, biz seni bulur sana yardım ederiz, dedi.

Ağa Yunus Peri saç telini elbisesinin yakasına taktı. O, altın tahtını, bağlarını ve karargahını devlerinin yardımıyla Çembil'e taşıttı. Göroğlu'nun, bağına gireceği kapıyı özel olarak süsletti. Bu bağ öyle bir bağdı ki, duvarları altından, ağaçları gümüşten, ağaçların yaprakları ise parlak bakırdandı. Bağın tam ortasında altın bir taht, onun hemen yanında ise Göroğlu için özel olarak hazırlanmış güzel bir taht vardı. Burası için cariyelerin en güzellerinden kırk tanesi seçilmişti. Ağa Yunus Peri, onlara:

- Bu bağın kapısını ne zaman birisi çalarsa, ona kim olduğunu sorun, kapıyı çalan, ben Göroğlu'yum derse, hemen onu karşılamaya çıkın, diye emir vermişti.

Şimdi hikayeyi Göroğlu'ndan devam ettirelim.

Göroğlu, Hesen Han'la birlikte, İsfahan şehrinden çıktıktan sonra, Çembil Çölü'ne girmişti. O, çölde aç ve susuz bir şekilde at sürerken karşısına bir şehir çıktı. Göroğlu, hayatında böyle güzel bir şehir görmemişti. Şehrin duvarlarına baktığında gözleri kamaşan Göroğlu, "Ben daha önce buradan geçerken böyle muhteşem bir şehir ve güzel bağlar yoktu. Bunlar ne zaman peydâ olmuş? Herhalde ben buradan geçerken bunları fark etmedim. Şimdi içine girip bakayım, neler var acaba?" diye kendi kendine düşündü.

Şehrin kapısı, Göroğlu'nun düşündüğünden çok daha güzeldi. Göroğlu kapıyı çaldı ve içeriden "Kimsin?" diye bir ses geldi. "Ben, Göroğlu'yum." diye cevap verdi.

Kırk cariye kapıyı hemen açtı ve "Hoş geldiniz!" diyerek onu karşıladı. Göroğlu bu şehre girdiğinde bu şehrin çok güzel olduğunu gördü. Şehrin caddelerinin iki tarafı altın ağaçlarla süslenmişti. Ağaçlar; olgunlaşmış ve buz gibi soğuk ve bal gibi tatlı meyvelerle doluydu. Göroğlu bu meyvelerden bir tane yedi ve susuzluğunu giderdi. Yürümeye devam ederek bir çift altın tahtın yanına gelir. Bu tahtlardan birinde çok güzel bir kız yatmaktaydı ve bir çok cariye bu kıza hizmet etmekteydi. Kız, Göroğlu'nu görünce ayağa kalkarak "Yorulmayın." dedi ve Hesen Han'ı alarak onu tahta davet etti. Göroğlu bu davete uyarak tahta çıktı ve kat kat yorganların üzerine oturdu. Cariyeler, çeşit çeşit meyveler getirerek, Göroğlu'nu yemeğe davet ettiler. Göroğlu:

- Siz kimsiniz, diye sordu.

Ağa Yunus:

- Kim olduğumu neden soruyorsunuz? Büyüklerimiz, önce taam sonra kelam demiş. Siz önce yemek ve meyveleri yiyin, dedi.

Göroğlu ona:

- Ben sizin kim olduğunuzu öğrenmeden hiçbir şey yemem, diye cevap verdi.

Ağa Yunus, Göroğlu'nun ısrar etmesine dayanamayarak kendini şöyle tarif etti:

- Ben yedinci Kaf Dağı padişahının kızı Ağa Yunus Peri'yim,

Göroğlu:

- Siz neden buralara geldiniz, diye sordu.

Ağa Yunus Peri:

- Ben, seninle nikahlanmak için buraya geldim, diyerek falında onu gördüğünü anlattı.

Göroğlu:

- Ben buraya evlenmek için değil, savaşmak için geldim ve tesadüfen sizinle karşılaştım. Eğer, söylediklerniz doğruysa sizi memleketime götürmek isterim. Kırk gün, kırk gece düğün yaptıktan sonra kendi âdetlerimize göre sizinle evlenirim, dedi.

Ağa Yunus Peri, Göroğlu'nun bu teklifini kabul etti ve yol hazırlıkları yapmaya başladı. Ağa Yunus, cariyelerini, tahtını ve bağını babasının memleketine geri gönderdi. Ağa Yunus Peri, Göroğlu'nun atının arkasına, Hesen Han ise önüne biner. Ağa Yunus Peri'nin cariyeleri bir anda yere devrilerek birer güvercin oldu ve uçmaya başladılar. Göroğlu buna şaşırarak bakakaldı. Daha sonra atını Çembil'e doğru sürmeye başladı.

Şimdi hikayeyi Ehmed Han'dan dinleyelim:

Ehmed Han büyük küçük herkesi bir yere toplayarak herkesin önünde fal baktırdı. Daha önce şehirden yalnız ayrılan Göroğlu'nun atının önünde bir erkek çocuğu, arkasında ise bir peri kızının olduğunu ve peri cariyelerin güvercin olup onlarla beraber uçtukları falda çıktı. Ehmed Han ve adamları buna çok şaşırdı. Ehmed Han:

- Oğlum Göroğlu geliyor, diyerek bütün şehir halkıyla beraber onu karşılamaya çıktı.

Yalnız giden Göroğlu'nun bir erkek çocuğu ile bir peri kızını getirdiği haberi önce şehirde, sonra da bütün civarda duyuldu. Bir süre sonra kırk gün, kırk gece düğün yapıldı ve Göroğlu ile Ağa Yunus Peri'nin nikahı kıyıldı.

Göroğlu, Hesen Han'ı çok sevmişti, çocuk da onu daima "babam" diye çağırıyordu. Onlar artık baba-oğul olmuşlardı.

Bir müddet sonra, Danıyar'ın kızı da Göroğlu ile evlendi. Ağa Yunus Peri'yi nikahına aldığını öğrenen Miskal Peri de cariyeleriyle gelerek Göroğlu'na sığındı. Bu haberi duyan Bağ-ı İremli Gülnar Peri de Göroğlu'na sığındı ve onunla evlendi. Böylece Göroğlu'nun peri ve insan kızlarından olmak üzere dokuz tane hanımı oldu. Bu hanımlar Göroğlu sayesinde gül gibi açıldılar. Yurdun büyükleri bu dokuz hanımın maharetlerini çok takdir ettier. Onlarla beraber devlet daha da güçlendi ve onların namları çok uzaklara kadar yayıldı.

Günlerden bir gün Göroğlu'nun amcası Ehmed Han rüyasında kendisinin yüksek bir dağın tepesinden düştüğünü gördü. Ertesi sabah Ehmed Han rüyasını bir yakınına anlattı. Yakını, onun rüyasının padişahlığın ondan gideceğine delalet ettiğini söyledi.

Ehmed Han rüyasının tâbirini öğrendikten sonra Çembil'deki herkesi bir araya toplayarak kırk gün, kırk gece şenlik yaparak oradakilere:

- Tahtım bir yabancıya gideceğine, yeğenim Göroğlu'na gitsin, diyerek tahtını Göroğlu'na verdi. "Bu devir, Emir Göroğlu'nun devridir." diyerek bütün memlekette eğlence yapıldı.

Göroğlu, yirmi beş yaşında, altın tacı başında, kırk yiğidi yanında Çembil'e padişah oldu. Onun zamanında Çembil öyle mamur bir yer oldu ki, her tarafa kaleler yapıldı. Duvarlarının uzunluğu kırk kulaç, genişliği yirmi kulaç olan, iki yüz kubbeli bir kale daha yaptırıldı. Şehrin tam ortasına inşa edilen bu kalenin kulesine çıkılarak bakıldığında şehrin her yeri çok net bir şekilde görülüyordu. Bu kalenin yanında Bağ-ı İrem'i gölgede bırakacak bir revak yapıldı. Böylece Çembil, bir defa görenlerin ikinci defa görmek isteyecekleri bir şehir haline geldi.

O günlerde Göroğlu, nereye asker sevketse orasını fethederdi. Fethetmek var, geriye boş dönmek yoktu.

Göroğlu, Kızılbaşları öyle cezalandırıyordu ki, çocuklar ağladıkları zaman "Göroğlu geldi!" dendiğinde durur hale gelmişlerdi.

Göroğlu, dokuz kadınla evlenmişse de hiç birinden çocuk sahibi olamamıştı. Dolayısıyla Hesen Han'ı benim izimi silmeyecek olan çocuğum, diye yetiştiriyordu.

Hesen Han da Göroğlu'nu öz babası bilirdi. Onlar Çembil'de beş-altı yılı refah içinde geçirdiler. Göroğlu bu yere bir şaraphane yaptırdı. O kendi çevresindeki her biri bin kişiye emir verebilecek insanlarla şarap içerdi.

Günlerden bir gün Göroğlu şaraphanede oturan kırk bin askeri olan Serdar'a dikkatle baktı. Eline altın telli 'setar'ı (bir çeşit çalgı) alıp:

- Ey, oğlanlar, herhangi bir arzunuz var mıdır, diyerek aşağıdaki nağmeyi okudu:

Söz ederim bugün şimdi yüz elvan,
Bu ülkeyi bize verdi hak mevlan.
Çembil belde sürdünüz çok devran,
Arzu, istekleriniz var mı yiğitler?

Savaş olursa şirin candan geçtiniz,
Yezidilere mızrak ve ok saçtınız.
Mahbup güzel kızları da kaptınız,
Yine başka isteğiniz var mı yiğitler?

Gaybilere kefenden elbise yaptınız,
Düşmanların kalbini ve göğsünü deldiniz.
Su yerine güzel şarap içtiniz,
Başka isteğiniz var mı yiğitler?

Zerbap ve mavuttan elbise giydiniz,
Savaşlarda ziyaret ettim pîrim Davut'u.
Meydan savaşlarında giydiniz savutu,
Henüz bir isteğiniz var mı yiğitler?

Rüstem gibi savaş alanında durdunuz,
Kızılbaşa karşı savaş açtınız.
Ateşe koydunuz saf altın ve huruşu,
Başka bir isteğiniz var mı yiğitler?

Elmas kılıç astınız belinize,

Düşman korkudan uğrayamadı ilinize.
Kızıl kılıç ve mızrak verdim elinize,
Başka bir isteğiniz var mı yiğitler?

Bu sözleri söyleyen Göroğlu Sultan,
Her zaman Tanrımız olsun mihriban.
Ortada Hesen Han bir demet çiçek olsun,
Başka bir isteğiniz var mı yiğitler?

Yiğitlerin serdarları Göroğlu'nun bu nağmesini dinledikten sonra:

- Gerçekten doğru söylüyorsun Göroğlu Sultan'ım. Fakat bizim şimdi bir gamımız var. O da şudur:

- Hunhar Şahın memleketindeki Kerim Kasap denen adamın bir oğlu varmış. Onun hüsn-i cemalini gören kimse aklını kaybedip bayılıyormuş. Kendisi ferişte sıfatlı, hür hasletli, gılman suretli, Süleyman şevketli, Rüstem himmetli, arslan yürekli, kaplan bilekli, savaşa hevesli, nur yüzlü, şirin sözlü, yıldız gözlü, Çolpan yıldızlı, orta boylu, zerefşan (altın) tüylü biriymiş. İsmi Bey Havaz Han imiş. Başımıza herhangi bir zorluk gelse bile, o oğlanı bize getirir ve başımıza koysanız, biz de ona sultanımız deyip hizmetinde olsaydık. Bundan başka herhangi bir arzumuz olmaz. Önce Allah kerim, sonra senin devletinin sayesinde kimsenin yiyemediklerini yedik, giyemediklerini giydik, içemediklerini içtik, rahatça yaşadık, dediler.

Onların sözlerine Ay Han, Gün Han, Bülbül Han, Çingiz Han, Hesen Han gibi taç sahipleri de katıldılar ve içlerinden biri bu nağmeyi okudu:

Kulak sal, dinle Çembil'in şahı,
Kırk yiğidin isteklerinin biri şudur.
Siz memleketin hükümdarısınız,
Yiğitlerin isteklerinin biri şudur.

Siz ölürseniz kime "Hanzade" diyeceğiz?
Çocuksuz geçti sizin ömrünüz.
Bir evladı Allah sizden esirgedi,

Yiğitlerin isteklerinin biri şudur.

Ters dönen felek dediğimizi yapmadı,
Dünyadan gideceğini kul bilmedi.
Çembil de bir mirasçı olmadı,
Yiğitlerin isteklerinin biri şudur.

Belinden gümüş kemerini çözmedin,
Ördek gölüne şahini salmadın,
"Evladım" deyip kucağına çocuk almadın,
Yiğitlerin isteklerinin biri şudur.

Bakmadın "evladım" deyip yüzüne,
Öpmedin alnı ile gözünü.
Yarışlarda göstermedin yurdun gözüne,
Yiğitlerin isteklerinin biri şudur.

Dinle ey yiğitlerin hamisi,
Sen gariplerin sahibi.
Bu haberi iletelim Çembil'in şahı,
Yiğitlerin isteklerinin biri şudur.

Göroğlu Padişah, yanındaki taç sahiplerinden bu sözleri duyduktan sonra çocuksuzluğundan yakındı ve gönlü kırıldı. O, taç sahiplerine:

- Ey taç sahipleri, serdarlar! Her birinizin bin kişilik askeriniz var. Tarifini ettiğiniz o Bey Havaz Han'ı kim getirebilirse, ben ona padişahlığımın yarısını vereceğim. Sürümdeki develerimi, hazinemdeki altınlarımı ona devredeceğim. Burada oturan kırk taç sahibi içinde buna talip olanı var mı, diyerek eline bir bardak şarap aldı ve aşağıdaki şu nağmeyi okudu:

Bir canını feda edecek,
Yüreğini bağrını delecek.
Bir bahadır var mıdır,

Bu şarabı içecek?

Nehir gibi taşacak,
Havaz'ı alıp kaçacak,
Bir bahadır var mıdır,
Bu şarabı içecek?

Görsem Havaz yüzünü,
Dinlesem şirin sözünü.
Her kim alıp getirse,
Vereyim dileğini, sözünü.

Hizmetine deva vereyim,
Bende ne varsa onu vereyim.
Kim Havaz'ı getirirse,
Ben onu dost bileyim.

Kim bu muradıma erdirirse beni,
Vermeye hazırım Çembil'i.
Şarabımı içiniz,
Vereyim bahadıra memleketimi.

Vereyim bütün sularımı,
Bağışlayayım nehrimi.
Bey Havaz'ı getirirse,
Vereyim Çembil şehrimi.

Benim sülaleme şah derler,
Bozmayın gönlümü, keyfimi.
Havaz Han gelse buraya,
Vereyim tulpar (uçan) atımı.

Göroğlu derler zar-zar,

Allah'ımda takdir kısmetim.
Bu şarabı içecek,
Var mı talepkar?

Göroğlu'nun sözünü dinleyen kırk bin yiğidin içinden hiçbiri "Bu göreve ben talibim. Şarabı verin, ben içeyim!" diye ortaya çıkmadı.

Göroğlu Sultan elindeki şarabı üç kez yukarı kaldırdı. Yer ile gökten aksi seda geldi, ama yiğitlerden yine ses çıkmadı. Bunun sebebi, Hunhar Şah'ın zalim ve heybetli biri olmasıydı. Yiğitler onun heybetinden korkardı.

Göroğlu Sultan, şarap bardağını dördüncü kez yukarı kaldırdığında, kaplan bilekli, arslan yürekli, Rüstem sıfatlı, işe gerekli, nur yüzlü, şirin sözlü, kara gözlü, Çolpan yıldızlı, orta boylu, sümbül tüylü, ferişte huylu, gümüş taçlı, yiğitlerin başı, güçlü atlı, on altı yaşındaki Hesen Han yerinden kalktı. Ama onda biraz çekingenlik vardı:

- Baba! Bardağı bana verin, diyerek Göroğlu'nun elinden şarabı alıp içti ve babası Göroğlu'na mertçe bakarak:

- Benim için Fatiha okuyun, dedi ve aşağıdaki nağmeyi söyledi:

Size intizar edeyim,
Dua edin bana, yar olun.
Beg Havaz'a ben gideyim,
Şimdi talepkâr oldum.

Mal varlığınız ziyadedir,
Düşmanlarınız piyadedir.
Hunhar Şah'a ben gideyim,
Benim için dua edin.

Şimdi çıkayım yola,
Kalbim doldu gamla.
Sessiz dua ederek,
Beni verin pirlere.

Ne ağabey, ne kardeşim var,
Çıktım uzun yola,
Fatiha okuyun benim için,
Beni verin Hüdâ'ya.

Bilmem işlerim ham mı?
Dahımdan var mı name.
Dua ile beni verin
O on iki imama.

Andım imamı,
Ebubekir Veli'yi.
Ömer, Osman dilimde,
Açsınlar garip yolumu.

Söz eder Hesen Han,
Bize Hüda mihriban.
Yalnız talepte bulundum,
Fatiha okuyun ata can.

Göroğlu Sultan, oğlu Hesen Han'dan bu sözleri dinleyip, oğlunun erkekçe yiğitçe davranışından çok memnun kalmıştı. Henüz on altı yaşındayken gösterdiği bu cesaret ve atılganlık dolayısıyla oğluna , "Aferin!" dedi ve:

- Ey evladım, gözümün karası! Balığın hayat şartı su ise, benimki de sensin. Sen benden uzaklara gidemezsin, ben de sensiz buralarda kalamam, dedi.

Hesen Han:

- Ey kıymetli babam, benim isteğimi yerine getirin, diye yalvardı.

Göroğlu:

- O Hunhar'ın ilinin sayısı yoktur. Eğer ısrar edip gideceksen kırk bin serdar içinden yirmi bini ayır ve onlarla beraber yola çık, dedi ve oğluna yirmi bin asker verdi. Göroğlu askerlere hitaben:

- Ey askerler, ben sizi Hesen Han'a verdim. O ne derse dediği olacak. Sözünü dinleyin. Onu küçük sayıp alay etmeyin, dedi ve bu nağmeyi okudu:

Çıktı Havaz yola,
Bedbaht Dağı'na, çöle.
Baş eğin yiğitler,
Hesen Han'ın özüne.

Evladımın yüzüne bakınız,
Sözünden şüphe etmeyiniz.
Ne derse onu yapınız,
Yaş dolmasın gözüne.

Sararmasın yüzü,
"Ferman"dır her sözü.
Unutulmasın yiğitler,
Göroğlu'nun aşı, tuzu.

Başı boşluk yapmayın,
Alay edip gülmeyin.
Hesen Han serdar oldu,
Rahatını bozmayın.

Devleti var başında,
O on altı yaşında.
Hizmetinde olunuz,
Hesen Han'ın yanında.

Serdar yaptım onu size,
Verdim ulu pîrlerime.
Göroğlu der: Kulak ver.
Söylediğim sözlere.

Göroğlu Sultan, yirmi bin askerine bu sözleri söyleyip, Hesen Han'ı serdar yaptığını ilan etti. Aynı zamanda Hesen Han'ın beline altın kemer bağladı. Kemere altın saplı kılıç astı. Üzerine dokuz kat şahane giysi taktı. Başına altın taç giydirdi. Hanlar usulü bayrak takdim etti. Hesen Han'ın başındaki taca padişahlık nişanı taktırdı. Hesen Han'ı öyle bir süsledi ki, yanındaki herkes onun heybetinden çekinir duruma geldi. Dostlar mutlu, düşmanlar rahatsız oldu. Göroğlu bizzat kendisi Hesen Han'ın altın boyuna yakışan giysilerine maşallah dedi. "Hesen Han, kuzum benim." diye övünerek aşağıdaki nağmeyi okudu:

Şehla gözlerin yakışıklı,
Boynuna as nazarlık, nazar değmesin.
Dokuz kat elbise sana münasip,
Allah bize ayrılık getirmesin.

Adım attın oğlum müşkül bir işe,
Geciktirme basit görme her işi.
Üzerindeki giysiler sana münasip,
Hak veriyorum belindeki kılıca.

Boyuna kızlar, gelinler bakar,
Hasretinle saçlarını tarar.
İnsanoğlu böyle güzel olur mu?
Deyip periler aralarında tartışır.

Düşmanların karşı gelmez yoluna,
Eğer aldıysan mızrağı koluna.
"Maşallah!" dedim, senin yoluna,
Kemerin de çok yakışmış donuna.

Güçlüsün düşman gelmez yanına,
Gelmişsin on altı yaşına.
Ne giyersen sana yakışır,
Tam geldi altın taç da başına.

Başıma bu ayrılık matem getirdi,
Aklımı başımdan aldın.
Kıyamette yoktur benim armanım,
Işıklanıp görünsen babanın gözüne.

"Kalbim yandı!" der Göroğlu,
Bilmiyorum yolum eğri mi, doğru mu?
Bilmiyorum ferişte misin, gilman mı?
Maşallah Göroğlu'nun bey oğlu.

Göroğlu Sultan'ın sözü tamamlandıktan sonra, Hesen Han yerinden kalkarak babasından tekrar Fatiha istedi. Göroğlu, Hesen Han'ı pîrlere emanet ederek, bu nağmeyi okudu:

Kulak ver duama,
Canım sana sadaka.
Bin kez döneyim yavrum,
Sen git, emanetsin Hüdâ'ya.

Ganimettir danışmak,
Sefere çıkmak isteğin.
Hak ve Resül'e emanetsin,
Hızır olsun yoldaşın.

Atılgansın kuzumsun,
Görür iki gözümsün.
Civarında olsunlar,
Hızır İlyas ve Çilten.

Ben yoluna intizâr,
Hüdâ olsun sana yâr.
O on iki imamlar,

Pîrler olsun medetkâr.

Han yaptın kendini,
Dinle şimdi sözümü.
Çabuk dönüp gösteresin,
Göroğlu'na yüzünü.

Göroğlu der, zâr zâr,
Medet ver ey çaryâr[306].
Seni gördüğüm güne dek,
Ben yoluna intizâr.

Hesen Han, babasının sözünü dinleyince gücü kalmadı, kendini babasının ayaklarının altına atıp, bu nağmeyi okudu:

Eyvah, gönlüm coştu,
Bu ayrılık günü şimdi.
Hunhar ülkesine gidiyorum,
Babam hoşçakal şimdi.

Kimler girer yanıma,
Kimler bakar yaşıma?
Talep ettim Havaz'ı,
Neler gelir başıma?

Akkuş uçar göllerde,
Sefer kıldım çöllerde.
Canım baba dua et,
Halim nedir yollarda?

Yolculuk çok zordur,
Onun ötesi kıyamet.

[306] Çar-yar: Dört halife.

Nasip olsa dönerim,
Olursam eğer selamet.

Hesen Han der sözünü,
Layık gördü kendini.
Hüda buyurmuşsa görürsünüz,
Bey Havaz'ın yüzünü.

Hesen Han sözünü tamamlayınca kılıcını kemerine astı, ata bindi, yirmi bin yiğit ile beraber babası Göroğlu Sultan'a bakarak bu nağmeyi okudu:

Yiğitler vardı deve olup,
Geç kalanlara utanç verip.
Askerin önünde yürüdü beyler,
Hesen Han serdar olup.

Edep, ahlak söz söyleyip,
Yürür yolu nişanlayıp.
Yiğitler yürür sıra sıra,
Hunhar şehrine doğru.

Argımak atını seçip,
Çelik kalkanını alıp.
Yiğitler yürür sıra sıra,
Kılıç ve mızraklarını alıp.

Kırmızı yaylı mızrakları,
Taşımıştı bazıları,
Düşmanların üstüne,
Bağırarak saldırdılar

Yola çıktı bekarlar,

Altında bedri oynaklar.[307]
Altın küpe elinde,
Gümüş elbiseler her yerde.

Üzerinde kızıl elbiseler,
Giydikleri altın savutlar.
At binerler en önde,
"Dağlar aşan Hızır!"

deyip, Göroğlu'yla vedalaşarak yola çıktı. Onlar, birkaç gün yol yürüdükten sonra Bedbaht Çölü'ne geldiler. Yol üstünde Hesen Han bu nağmeyi okudu:

Kendini güçlü sayan ata,
Kamçı vuruldu.
Bedbaht Çölü helâk oldu,
Yiğitlerin ayakları altında.

At koştu tepe ve çukurda,
Koştu herkes yarışırcasına.
Saray oldu onlara,
Çöl bir anda.

Giydiği gül, gül yandı,
Argamak suya kandı.
Asker yürüdü gece ve gündüz,
Hunhar'a doğru yürüdü.

Geceleri sayar yıldız,
Bazen toplu, bazen yalnız.
Yol aldı bu süratle,
On beş gece, hem gündüz.

[307] Bedri oynak: Bir at cinsi.

Gezdi deşti çölleri,
Bulup çölde yolunu.
Kırk beş gün yol yürüyerek,
Geçti Bedbaht Çölü'nü.

Bülbül gitti bağına,
Veda edip dağına**.**
Tam bir akşam üstü,
Vardı Bedbaht Dağı'na.

Hesen Han, yirmi bin asker ile yol yürüyerek, Bedbaht Dağı'nın eteğine ulaştı. Bedbaht Dağı'nın diğer yanı ise, Hunhar'ın şehri Gürcistan idi. Şehrin yirmi kapısı vardı. Kapıların arası birer taş[308] idi. Onun etrafında otuz pirseh[309] gelecek kadar yol bulunuyordu. İnsanlar sabah şehre girerse pazar yerine (şehir merkezine) ancak akşamüstü ulaşabilirdi. Bu yer, Bedbaht Dağı'nın bağrındaki bir yerdi.

Bu dağa Bedbaht denilmesinin sebebi şuydu:

Göroğlu Sultan buraya savaşarak geldiğinde dağ başına bakardı. Dağ başında hava açık ise, Göroğlu'nun işi uğurlu, aksine dağ başı dumanlıysa işleri kötü sonuçlanırdı, yiğitleri ölürdü. Bundan dolayı dağ "Bedbaht" ismini almıştır.

Hesen Han yirmi bin askeri ile dağa vardı ve çevreyi inceleyerek bu münacatı okudu:

Atamız Hazreti Adem,
Destek verecek gündür bu.
Bana bugün matem oldu,
Destek verecek gündür bu.

Sefere çıkmıştır hepsi,
Ruhunuzdan Nuh nebi.
Ya pîrim ya nebî,

[308] Taş: Uzunluk birimi.

[309] Pirseh: Deve ile bir saatlik yol.

Destek verecek gündür bu.

Devredeyim İbrahim Halil,
Sizi beğenen Celil.
Evladınızdır İsmail,
Destek verecek gündür bu.

Düşmanlara yoktur medet,
Dostum dedi sensin tek.
Ümmetim deyip Muhammed,
Destek verecek gündür bu.

Ben kendim de hayranım,
Garip gönlümde perişan.
Ebubekir, Ömer, Osman,
Destek verecek gündür bu.

Mağdurların soldu gülü,
Erenlere siz bir veli.
Ya pirim Hazreti Ali,
Destek verecek gündür bu.

Hesen Han ağlar burda,
Gönlü kırılmış dertlerden.
Ya pîrim hazretlerim,
Destek verecek gündür bu.

diye ağlayıp pîrlere sığınıp dua etti. Sonra Hesen Han yiğitleri ile birlikte sabah namazını kıldı. Atlarına bindi ve Bedbaht Dağı'nın tepesine baktı. Zirvede kıpkırmızı duman vardı. Dağ tepesi gök ve açık sarı renkteydi.

Bu durumu gördükten sonra yiğitlerin keyfi kaçtı. Hesen Han onların morallerinin bozulduğunu farkına varmıştı. Yiğitlerin cesaretsizliklerine karşı aşağıdaki nağmeyi okudu:

Bahadır Hesen size söyler,
Sözünün anlamını biliniz.
Kötü adam iş yaparken,
Hep kendi başını düşünür.

Kötü ele kalsa memleket,
Bütün işi olur mihnet.
Üç dört evlat sahibi olduktan sonra,
Yeni gelin peşine düşer.

Erkek olan her savaşta,
Önde koşar savaşır.
O savaşta bahadır,
Beşi acır, onu gözler.

Yaman bahadıra her şey,
Çirkin görünür her zaman.
Namert adam savaşta,
Kaçacak yer arar.

Birbirine girerse,
Sıkıntı bulur her yerde.
İyi ile savaşa katılsa,
Gelecek günlerini düşünür.

Namertlere söz verseniz,
Veya durumu anlatsanız.
Ya da şaka yapsanız,
Köpek gibi havlayarak sizi rahatsız eder.

Hesen Han der, kendini bilen,
Memleket hizmetini iyi yapan
Azmedip böyle yürüyen,

Yapacağı işi düşünür.

Hesen Han, bu sözleri söyleyip yirmi bin askeri alıp dağın tepesine çıktı. Uzaktan şehirdeki minareler göründü. Onları saymıştı, toplam altı yüz minare, yedi yüz seksen dört peştak[310] olduğu belli oldu. Şehri duman basmıştı. Başka hiçbir şeyi ayırıp seçmek mümkün değildi. Bu durumdan yirmi bin yiğit rahatsız oldu. Onlar, atlarının başını geriye döndürerek gitmek istedi. Hesen Han, yiğitleri mert ve cesur olmaya teşvik ederek şu nağmeyi söyledi:

Uzakta kalmıştır Çembil ili,
Bulunduğumuz yer dağın beli.
Belinizi sıkı bağlayınız yiğitlerim,
Duman altındaki Hunhar'ın ili.

Savaşta açılır yiğidin gülü,
Güreşte yetişir pehlivanın kolu.
Düşmanın bağrını yaralayınız,
Savaşta ün salar yiğidin çoğu.

Allah izin versin zafer yolu açılsın,
Düşmanın kolları bağlı kalsın.
"Yiğidim" diye, ata binmişsiniz,
Dokunmadım beylerin parasına.

Dinleyin yiğitler söyleyeyim şunu,
Bugün bize bunlar mahşer günü.
Bütün gücünüzle savaşa girin.
Yetmemiş miydi size beyin elbisesi.

Nasıl döneceğiz Çembil iline?
Nasıl bakarız yurdun yüzüne?
Buraya candan geçenler gelir,

[310] Peştak: Minarenin şerefesi.

Namussuzluktur kaçmak geriye!

Hesen Han'ın sözünü dinleyen yiğitlerin gönlü bayağı telaşlandı. Onları gam bastı. Hesen Han yiğitlere bakarak:

- Biz o kadar uzak mesafeyi bırakarak buraya geldik. Hiç iş yapmadan arkamıza dönersek, babam Göroğlu'nun yüzüne nasıl bakabiliriz? Ya ölüp gitmeli ya da Bey Havaz'ı alıp gitmeliyiz. Eli boş dönmek namussuzluktur, diyerek şu nağmeyi okudu:

Unutulmasın şimdi hatıralar,
Kurunuz buraya kumaş çadırlar.
Üzerine zırh giyen yiğitler,
Ya ölünüz, ya şehri alınız.

Yolumuza bakar Göroğlu Sultan,
Bey Havaz'ı getir diyen o aslan.
Oklara karşın tutun kalkan,
Ya ölünüz ya da şehri alınız.

Çembil'de birbiri ile alay edenler,
Kadınından yiğitlik namı alanlar,
Seferde beylerinden hediyelik alanlar,
Ya ölünüz ya da şehri alınız.

Altın yakalı elbise giyenler,
"Hizmet edip ölelim." diyenler.
Benimkinden kıymetli mi sizin canınız,
Ya ölünüz ya da şehri alınız.

Bu söze hepiniz kulak veriniz,
Candan geçerek Bey Havaz'ı yakalayınız.
Benimkinden kıymetli mi sizin canınız,
Ya ölünüz ya da şehri alınız.

Hepinizin altında Göroğlu atı,
Attır savaşta merdin kanadı.
Benimkinden kıymetli mi sizin canınız,
Ya ölünüz ya da şehri alınız.

Savaştan kaçıp Çembil'e dönmek yerine,
Kuru söyleyip canı korumak yerine.
Korkuyla savaş meydanından çekilmek yerine,
Ya ölünüz ya da şehri alınız.

Hesen Han der, eli boş dönen yiğit değildir!
Göroğlu'nun yüzünü aklamaz.
Kadın gibi yaşamak yerine,
Ya ölünüz ya da şehri alınız.

Bu sözler yiğitlerini etkilemedi. Onların beşi bir yere, onu yine bir yere, sekiz dokuzu başka bir yere toplanıp birbirlerine danıştılar. Hepsi birden, "Hesen Han şimdi bir çocuktur. Üstelik sarhoştur. O büyük olsaydı, bizi böyle ölüme çağırmazdı. Bizim onun sözünü dinleyip Hunhar Şah'ın önünde oturan Bey Havaz'ı yakalamamız mümkün mü? Belki de kendimiz yakalanırız. Bizi yakalarsa şehrin kapısını kapatır, hepimizi birer birer kılıçtan geçirir. Yirmi bin kişi, bir Havaz için ölünür mü? Bey Havaz'ın canı bizim canımıza bedel olmaz." dediler.

Onlar, Hesen Han'ın yanına uğramadan, sözüne kulak vermeden Çembil'e geri döndüler.

Hesen Han onlara kızdı. "Hepiniz namertsiniz!" diyerek onları ayıplayıp şu nağmeyi okudu:

Düşman gelip önünüzde teslim olsun,
Ganimetli servetiniz tam olsun.
Aynaya bakarak kibirlenen yiğitler,
Kadın sıfatında yiğitsiniz, gidebilirsiniz.

Bir yere toplaşıp danışırsınız,

Göroğlu'nun yüzüne nasıl bakarsınız?
Sorularına nasıl cevap verirsiniz?
Namert yiğitler, gidebilirsiniz.

Oynayıp gelip, gidiyorsunuz,
Beni bırakıp yurdumuza ulaşırsınız.
Nasihat, ben kendime edeyim,
Etek giyen bey oğulları gidebilirsiniz.

Düşmanların kalesine girmeden,
Savaşa katılıp amaca ulaşmadan.
Ecel gelse bu yerde ölmeden,
Etek giyen bey oğulları gidebilirsiniz.

Buraya gelip Bey Havaz'ı yakalamadan,
Savaşıp kızıl kana boyanmadan.
Düşmanla karşı karşıya gelmeden,
Geri dönen ödlekler gidebilirsiniz.

Hesen Han der: Er katılır savaşa,
Düşman gelirse vurur kılıcı.
Bir kılıç bile kaldırmayıp,
Geri dönen kadınlar gidebilirsiniz.

Hesen Han'ın bu sözünü hiç kimse dinlemedi. Yiğitlerin hepsi Çembil'e doğru yola çıktı. Hesen Han dağda onların arkasından baktıktan sonra yiğitlerin niyetlerinin ne olduğunun farkına vardı. Sabırsızlandı ve kendisi de dağdan inerek Çembil'e doğru yola çıktı.

Ağa Yunus Peri falcı idi. Hesen Han gittikten sonra günlerin birinde, "Hesen Han ile yiğitleri ne zaman ve nasıl dönecek?" diye fal açtı.

Falda, o Bedbaht Dağı'nın tepesindeki dumanı gördü. Sonra Hesen Han'ın yiğitlerinin döndüğünü, Hesen Han'ın da eli boş gelmekte olduğunu gördü. Kendini tutamayıp ağladı ve şu nağmeyi okudu:

Dostların aman esen oldu,
Düşmanların duman oldu.
Korkunca şüphe ile,
Beyleri revan oldu.

Ağa Yunus acıyor,
Elinde imkanı yok.
Beyler gama düşmüş,
Sanki dünyanın sonu gelmiş.

Duman bastı yurdu alçakta,
Bayrak ve sancaklar sıra sıra.
Ordu döndü sıra sıra.
Beylerin yolu duman oldu.

Duman bastı her yeri,
Yiğitler can vermeyip döndü.
Böyle yapıp gidersiniz,
Hesen Han ziyan oldu.

Ağa Yunus dertte kaldı,
Bunu bilmeden fal açtı.
Namertler gelmeye başladı,
Beyin işi yaman oldu.

Göroğlu Sultan, Ağa Yunus Peri'den bu sözleri dinleyip, şaraphanede oturan yiğitleri ile kale kapısına geldi. Uzaktan kendi sancağını gördü. Hesen Han'ın altındaki atı tanıyıp yirmi bin atlı asker ile beraber Hesen Han'ı karşılamaya geldi.

Uzaktan bu durumu gören yiğitler yaptıklarına pişmanlık duydular. Göroğlu ile yüz yüze gelmekten kaçınarak herkes çeşitli yerlere dağılmayı yeğledi.

Hesen Han, babası Göroğlu'nun önüne gelerek kendini attan yere attı. Yiğitlerin söz dinlemeyip kaçtıklarından dolayı babasına şikayette bulundu.

Göroğlu Sultan, Hesen Han'a kendi başındaki altın tacını giydirdi. Onu, kendi yerine sultan yaptı. Memleketin işlerini Hesen Han'a iade etti ve uçan atını sefere hazırlattı. At eyerlendi. Göroğlu:

- Ben tek başıma giderek Havaz Han'ı alıp geleceğim, dedi ve yola çıktı. Öğle namazı vaktinde Bedbaht Dağı'nın yanına geldi. Sıkılarak şu nağmeyi okudu:

Çok insan bahadır idi,
Şimdi onlar nasıl bahadır.
Düşmanları ağlatır,
Şimdi gelen Göroğlu.

Meydan içi kızıl kan,
Allah bize mihriban.
"Allah" diyerek ad veren,
Koç oğlum Hesen Han.

Düşmanı çok değil tektir,
Dumanı görünce.
Ad vermişler utanmadan,
Yalnız oğlum Hesen Han'a.

Kuzum Hesen ol aman,
Ben vazgeçeyim hanlıktan.
Ad verin gökten inen,
Emir geldi Hesen Han'dan.

Göroğlu der şimdi gel,
Dediğini şimdi yap.
Gönülde arzu ve istek kalmasın,
Kıyamet olsun şimdi.

Göroğlu Sultan nağmeyi tamamladı. Allah'ın dergahında ona sığınarak bu münacatı okudu:

Sensin şahlar şahı,
Bilmeyen yok olur bunu.
Adına kurban olayım Allah,
Destek verilecek gündür bu.

Gece ağlayan garibim,
Güçsüzdür vücudum.
Ya pîrim kırk çilten,
Destek verilecek gündür bu.

Ağlarım ben akşam üzeri,
Gönlümde rahatlık yok.
Ya pîrim on iki imam,
Destek verilecek gündür bu.

Gökyüzüne ulaştı derdim,
Yüzümden bellidir halim.
Benim derdimi dinle,
Destek verilecek gündür bu.

Göroğlu der sana sözüm,
Bekledi iki gözüm.
Ne yapayım tek kendim,
Destek verilecek gündür bu.

Göroğlu, pirlerin ruhuna sığınarak tekrar atına bindi. Onun gözüne uzaktan gök renkli bir çadır gözüktü. O çadıra ulaştı. Baktı ki çadırda üç, dört adet bayrak bulunuyor. Tam o an Hızır Aleyhisselam çıkageldi ve atın çuvalına dokundu. Göroğlu, Hızır Aleyhisselam ile görüştükten sonra çadıra girdi:

Hızır Aleyhisselam, Göroğlu'na:

- Ey Göroğlu! Sen Çembil'de, "Allah nasip ederse..." demeden konuşmaya başlayarak, "Kendim getireceğim (Havaz Han'ı)." demiştin. Buraya geldikten sonra

Allah'a sığındın. Allah yine de seni bağışladı. Bundan sonra hiçbir zaman Allah'ı unutma! Şimdi ben sana yol göstereyim, buradan ayrılıp dağ başına çıktığında etrafına bak. Bir koyuna bakmakta olan ak sakallıyı göreceksin. Yanında kimse bulunmayacak. Ağzından dişlerini sök ve secde kılacak başını kes onun. Kendisi düşmandır, Bey Havaz'a hayrandır. Her yıl bir defa gizlice Havaz Han'ı görmeye gider. Çobanlıktan kazandığı parayı o iş için sarf eder. Sen onun yanına vardıktan sonra dört yüz koyunu ayırıp al! Koyunları güderek, gidip Havaz'ın babası Kerim Kasap'ı bul. Onun hanımı Türkmen evladıdır. Kendisi Müslüman'dır, ismi Gülayım'dır. Düşmana esir düşeli kırk sene oldu. Onun bir dayısı var. İsmi Kember Çal. Sen onun yanına dayısı Kember Çal kılığında gidersen işlerin kolay olur, deyip Göroğlu için dua etti.

Göroğlu, Hızır'ın duasını aldıktan sonra uçan atına bindi. Bedbaht Dağı'nın tepesine baktı ve uzakta bir ihtiyar gördü. Göroğlu onun yanına yaklaştı ve şu nağmeyi okudu:

Altımda uçan atım oynar, koşar,
Üzerimde zırh, başımda kalkan.
Zorluk çekip azap içinde geçinmişsin,
Bu koyunlar kimin söyle ihtiyar.

İhtiyarın cevabı:
Altında uçan atı olan yiğit,
Bu koyunların sahibi sana gerek mi?
Sözlerimi iyice dinle,
Aslını bilmek sana gerek mi?

Göroğlu:
Benim ülkem ve sayısız insanım var,
Bunu sormaya gönül merakım var.
Bu koyunlar kimin söyle ihtiyar,
Sorup öğrenmek istediğim işim var.

İhtiyar:
Bilmen gerek ben bir erkek adamım,

Bu mallara bakan göz gibiyim.
Ne sorun varsa bana sorun,
Bu koyunların sahibi şimdi benim.

Göroğlu:
Ey ihtiyar sözümü dinle kulak as,
Bilirim bu koyunlar senin değildir.
Onların gerçek sahibi benim,
Meşgul etme beni ihtiyar.

İhtiyar:
Bu malların sahibi benim, böyle bil,
Yaklaş bana dayak atayım sana.
Konuştukların anlamsız sözler,
Bu koyunların sahibi benim, böyle bil.

Göroğlu:
Gerçek konuş bu kimin malı?
Koyun bakar bu çölde köyün çalı.
Gerçek konuşmazsan sen bilirsin,
Söyleyeyim bunlar Havaz'ındır.

İhtiyar:
Çöllerde gezerim kararsızca,
Ay yüzlüyü görmeye intizarım.
Dayak yemeden kaybol buradan,
Havaz'ın ismini alma ağzına.

Göroğlu:
Bedbaht'ın çoktur yeşil bitkisi,
Bulutlu, dumanlı değişik havası.

Bilirim bu malın sahibini,
Havaz Han oğlandır mal sahibi.

İhtiyar:
Sen tekrar ağzına aldın adını,
Ya okumuş muydun onun mektubunu.
Ecelin gelmiş canından usanmış isen,
Ağzına alırsın Havaz adını.

Göroğlu:
Göroğlu'ndan dinle bu sözü,
Havaz için feda ederim gözümü.
İçten seversen onu ihtiyar,
Çabuk getir buraya Havaz Han'ı.

İhtiyar:
Ben bildim şimdi seni Göroğlu,
Bugüne kadar yürümedin doğru.
Havaz desen otuz dişin dökülür,
İyice geri dön kaybol hırsız.

diyerek ihtiyar çok kızdı:

- Ben Havaz'ı gözümün bebeği gibi koruyorum. Sen onu buradan götürmeyi hayal mi ediyorsun, dedi. Bastonunu eline aldı, kolunu sallayıp, ayakkabısını düzeltti. Burnunu ve alnını oynattı. Koşarak geldi ve Göroğlu'nun atının yularını tuttu.

Göroğlu uçan attan indi. İhtiyarı bir eliyle havaya kaldırdı. Sonra yere bıraktı ve eliyle ayağını bağladı:

- Konuşma ihtiyar, yoksa cezanı vereceğim, dedi.

Sonra Göroğlu, atına bakarak ve atının başını okşayarak:

- Bu ihtiyardan sen sorumlusun. Aklında olsun ben dönene kadar onu bırakma. İhtiyar bağırırsa başından dişleyip yere doğru bastır, diyerek yola çıkmaya hazırlandı. İhtiyar korkudan bir daha ses çıkaramadı.

Göroğlu, Kember Bey kılığına girerek, seçilmiş dört yüz koyunu güderek namaz vaktine doğru Gürcistan Kalesi'nin kapısının önüne geldi. Nöbetçilere kendini, "Kember Çal" diye tanıttı ve şöyle dedi:

Başlamaya sıra sıra deve misin?
Tüccarlar gelirse onlara zar mısın?
Gece yarısı olmadan sana ne oldu?
Kalkın onbaşı burada mısın?

Hizmet için vardır geçitler,
Bulamadım girecek deliği.
Rahatlayıp sessiz yatan yiğitler,
Kalkın açın ana kapıyı.

Görmek isterim pazar ehlini,
Güzeller tel tel örer saçını,
Dışarıdan gelen bir tüccarım,
Onbaşılar açın kapınızı.

Kalmuk'a satacak koyunum var,
Pazarda satacak niyetim var.
Onbaşılar açın kapının kilidini,
Satacak çok koyunum var.

Tüccarlar size kızmasın,
Dışarıda yaralılar kalmasın,
Onbaşılar şehre sokun beni,
Hırsızlar açıktaki malımı çalmasın.

Ben bir garibanım yurdunuzda,
Başıma sevda saldı Hüda.
Bir koyunum kaybolursa yerine,
Sizden alırım yüz koyunu şah önünde.

Ah desem dökülür gözümün yaşı,
Hak olur, kıyamette merdin yoldaşı.
Ben tüccar olarak geldim yurdunuza,
Kapıyı açın ihtiyar onbaşı.

Onbaşılar yataklarından kalktı, "Dışarıdan gelen bir tüccardır, malı-mülkü kaybolursa başımıza bela olmasın." deyip kapıyı açtı ve koyunları içeri soktular. Onlardan biri Göroğlu'na bakarak:

- Yolun açık olsun, dedi. Göroğlu hile yaparak:

- Essalamün aleyküm, cevabını verdi.

Kapı bakıcılardan biri:

- Nereye gidiyorsun, diye sordu.

- Malınız, canınız asayişte mi, diye sordu, Göroğlu:

- Kaç tane koyun var, diye sordu kapıcı.

- Evden çıkalı yirmi beş gün oldu, cevabını verdi Göroğlu.

- Koyunların parasına ne alacaksın, sordu kapıcı.

- Koyunlar çok yoruldu, cevabını verdi Göroğlu.

- Adın ne, diye sordu kapıcı.

- Beş, altı hayvan sürüsü sahibiyim. Onlara binmeden buraya geldim, diye cevap verdi Göroğlu.

- Bu adam, biz ak desek kara diyor. Bu haliyle pazara giderse koyunlarını bir anda başkaları yok eder. Sabah biz de beraber gidelim ve alışverişini seyredelim, dedi kapıcılar. Onlar geceyi Göroğlu ile birlikte geçirdi. Sabah gün doğar doğmaz Göroğlu'nun koyunlarını sürmesine yardımcı oldular ve pazar yerine geldiler. Koyun pazarına henüz kimse gelmemişti. Alışveriş başlamamıştı. Göroğlu Sultan koyunlarını sürüp, sopasını sallayıp, olur olmaz konuştu.

Bir anda gümüş tacı başında, kasapları yanında elli iki yaşında, Semer Yorgusu adındaki atının üstünde Kerim Kasap denen adam gelerek, "Yol verin, yol verin." diyerek koyun pazarını gezdi. İri koyunları gördü ve Göroğlu'nun yanına geldi:

- Bu koyunlar kimin? Koyunların sahibi nasıl biri, diye sordu. Kapıcılardan biri:

- Bu adamın koyunlarıdır. Biz de onun nasıl biri olduğunu henüz bilmiyoruz. Biz bağdan sorduk, o dağdan haber verdi. Kendiniz bir sorun, dedi. Kerim Kasap:

- Nerden geldin, diye sordu. Göroğlu Sultan onun sözlerini umursamadı. Bu durumu gören Kerim Kasap:

- Bu yerin yabancısısın. Hangi yurttan geldin söylesene, dedi.

Göroğlu:
Ecel yetmezse çabucak söz söyleyeceğim,
Pek çok koyunu sürüp gelirim.
Aslım benim Türkmen dir,
Şehrinize ticaret için gelirim.

Kerim Kasap:
Yakışsın diye atın yelini tararım,
Koyun alıp koyun satarım.
Türkmen denen ata yurdum benim,
Kimin neslisin, soyunu sorarım?

Göroğlu:
Sonu yoktur yurdumun şekerinin,
Kulaktan uzaklaşmadı pîrlerin nasihatı.
Aslımı sordun sana söyleyeyim,
Ben bir Teke Türk evladıyım.

Kerim Kasap:
Kim bilir içinde ne düşünce var.
Bakarım sürekli boyuna,
Buraya ne için geldin söyle,
Alıp satarım her türlü malını.

Göroğlu:
Sayısı yoktur koyunumun,
Kırmızısı yok sana suratımın,

Bilmiyorum koyunların fiyatını
Gelebilir sahibi bu koyunun.

Kerim Kasap:
Baktım bunun ağzı uğursuzken,
Gezdiği yer Yevmit ili kavimken.
Koyunun sahibi var diyorsan,
Sorarım koyunun sahibi kimmiş?

Göroğlu:
Allah vermezse kul muhtaçtır,
Cehennemin işareti gönlü dar insandır.
Ben yalnız burasının hükümdarıyım deme,
Bu şehrin sahibi benim akrabam var.

Kerim Kasap:
Başıma zerefşan sarık bağlarım,
Şöhret için bıyığımı yağlarım.
Bu şehirde benim akrabam var diyorsun,
Akrabanın adı nedir sana sorarım.

Göroğlu:
Ben söyleyeyim sen sor ve onu bul,
Sorarsan bilir bütün şeyh-mürit.
Akrabamı sorsan bil adını,
Onun adıdır “Kerim Kasap”.

Kerim Kasap:
Ben bilirim haberini amcanın,
Göster bana amcanın işaretini.
Akrabanın adı olursa Kerim,
Bilir misin kız kardeşinin adını?

Göroğlu:
Kalbime ateş düştü, ahım çok,
Ezelden ayırmış bizi Allah'ım.
Yanılmazsam ben küçükken gitmiş,
Can kardeşimin ismi idi Gülayım.

Kerim Kasap:
Nerede kaldı Yazmat halkı,
Türkmen beylerindendir senin sıfatın.
Kardeşin ile akrabamı tanıdın,
Nedir senin adın söyle oğlum?

Göroğlu:
Küçükken gariban yaptı Allah,
Garibanlıkta her gün çektim ah!
Aslımı sülalemi birer birer sordun,
Benim ismim Kamber Bovay.

Kerim Kasap, Göroğlu'nun cevabını dinledikten sonra:

- Eyvah! Kamber canım, sen misin? Selamet ol, o taraflardaki anne-baba, kan kardeşlerim selamet mi, deyip kucakladı ve aşağıdaki nağmeyi okudu:

Esker Dağı esen mi?
Görüşmemek günah mı?
Birer birer sorarım,
İlin yurdun esen mi?

Ayrılık ateşinde vücudumuz,
Bağrı kanlıdır gülümüz.
Ak süt veren yurdumuz,
Mihribanların esen mi?

Kime ulaşır derdimiz,
Bazen taşar öfkemiz.
Konuşalım uzun uzun,
Genç yiğitler esen mi?

Düştü senin bu dağın,
Baharda açılır bağın.
Kurbanın olayım ışığım,
Diğer iller esen mi?

Gözüme yaşlar dizildi,
Gönlüm açılıp, büzüldü,
Kalbim ve bağrım ezildi,
Gördüklerim esen mi?

Onlar konuştu, hal hatır sordu. Göroğlu:

- Bey Havaz çırağım nerde? Onu bir gördükten sonra ölsem razıyım, dedi.

Bey Havaz Han bu vakitte Hunhar Şah'ın önündeydi. Onun etrafında beş yüz yiğit vardı. Havaz Han gece gündüz Hunhar Şah'ın yanından ayrılmazdı. Kerim Kasap yanındaki bir yiğide:

- Bey Havaz Han'ın amcası Çembil'den gelmiş. Kendisini görmeyi çok istiyor. Bugün gelip amcasını görsün, yarın sabah hizmetinize geciktirmeden döneceğim, deyip Hunhar Şah'a yolladı.

Hunhar Şah, Kerim Kasap'ın talebini uygun görerek beş altı mehremi ile Havaz Han'ı gönderdi.

Havaz Han yolda gelirken, "Benim amcam nasıl bir insandır?" diyerek iyi ata binen, güzel düzgün giyinen insanlara bakardı.

Göroğlu'nun gözü Bey Havaz Han'a düştü. Kalktı koşarak geldi ve ikisi baba-oğul gibi kucaklaştı. Orada şu nağmeyi okudu:

Erdim muradıma,
Haktan geldi ferman.

Figan ile derdim çok,
Sensin derdime derman.

Altın gülüm bilirim,
Aladoğan gibi görürüm.
Dal boyunu Bey Havaz,
Pîrden, kamilden dilerim.

Benim gibi amcan feda olsun,
Kulak as zorluklarımıza.
Ay yüzünü özledim,
Çok ağladım Allah'a.

Kalmadım fazla yurtlarda,
Kah çölde, kah gölde.
Arayıp çıktım seni Bey Havaz,
Yurdum uzak bir yerde.

Aşkına susadım,
Seni özledim,
Seni arayıp çırağım,
Nihayet geldim şehrine.

Dinle söylediklerimi,
Kulın olayım.
Diyarına gelerek,
Gördüm ay yüzünü.

Sözlerime kulak ver,
Düşman olsun yok.
Dostlar olsun mutlu,
Feda olsun para ve mal.

Duydum haberini uzaktan,
Arayıp geldim uzaktan.
Allah görmeme izin verdi;
Kurtuldum bu firaktan.

Göroğlu bu sözleri söyledi. Gözlerinden yağmur gibi yaş döküldü. Havaz Han'ı bağrına bastı, sevgiyle yüzünü okşadı ve şunları söyledi:

Kerim Kasap kâh gülüp, kâh ağlayıp yanındaki kişilere:

- Bakınız bu adama! Akraba özlemiyle gelerek, özlediğine kavuştuktan sonra bu duruma düştü, diye Göroğlu'nu tanıttı.

Göroğlu'nun elbisesi Bey Havaz Han'ın yüzünü acıtmıştı. Elbisenin sertliğinden yakınan Havaz Han aşağıdaki nağmeyi okudu:

Erisin dağlar erisin,
Bende varlığı ile kurusun.
Giydiği yama elbise,
Mal varlığı kurusun.

Bey sıfatıyla yurt gezmezse,
Avlanıp laçini uçurtmazsa.
Ne yapacak mal varlığını,
Bir güzel giysi bile giymezse.

"Al" dediğinde bir at almazsa,
Kendisi rahat olmazsa.
Böyle beylerin malı yok olsun,
Bir uçan ata binmezse.

Sözü başkalarınca beğenilmezse,
Başkaları bakmazsa.
Mal toplayıp ne yapar,
Keskin kılıç takmazsa.

Dünya bize kalmaz,
Mal da, varlık da bize bırakılmaz.
Dost düşmanın elinde,
Her şey kaybolur.

Mal dünyası yoklar dermanda,
Evlatsızlar istek içinde.
Amcan benim, diye gelmiş,
Utandırmış beni.

Söyler Havaz Han,
Aman esen olun der.
Utandırmadan beni,
Terk et burayı amcacığım.

Kerim Kasap, Havaz Han'ın sözünü dinleyip:

- Ey akılsız oğlum! Gereksiz sözlerini bırak. O kadar çok koyunu olan kişi senin dediğin gibi fakir olamaz. Elindeki mal varlığının çok az bir kısmını harcarsa, kılık kıyafeti beyler gibi olacaktır, ama senin bu amcan fakirliği kendi seçmiştir. Sofi ve itikadı olan birine benziyor. Bundan sonra böyle ölçüsüz konuşmaya devam edersen benden iyilik görmeyeceksin. Derhal evine çağır ve kız kardeşi olan annenle görüşsün, sen de onlara hizmet et, dedi. Havaz Han ile Göroğlu yerlerinden kalktı. Kerim Kasap:

- Koyunlarının fiyatını söyle de git, dedi.

Kendini Kamber Bovay diye gösteren Göroğlu:

- Bu koyunlar şimdiye kadar benimdi, artık senin oldu. Satacaksan ücretini kendin belirle ve nasıl satarsan sat, diye cevap verdi. Havaz Han ile beraber eve gitti. Bey Havaz amcasının kolundan tutarak avluya girdi. Annesine bakarak bu nağmeyi okudu:

Düşündüm dünya işleri geçiciymiş,
Allah seven kulun diline övgü.

Ben sözümü söyleyeyim,
Kulak asıp dinleyin can annem.

Sözü dinle Bey Havaz'ın dilinden,
Bir adam gelmiş Yevmit ilinden.
Buraya uğramış bizi sorarak,
Onun yanında beş yüz koyunu var.

Baktığında onun güzel boyu posu var,
Bilmedim ne gibi hayalleri var.
Bu şehre girmiş bizi sorup,
Sürüp getirdiği beş yüz koyunu var.

Sabah girmiş şehrimize,
Develere yük yüklemeden önce.
Bu şehirde hiç kimseyi tanımaz,
Koyunlarını getirmiş pazarlamaya.

Bu adamla başkaları alay etmişler,
Alay ettiklerini bu da bilmiş.
Şaşırıp kalmış iken bu adam,
O anda yanına babam gelmiş.

Babam bu adama dikkatle bakmış,
Soru sorup cevabından memnun kalmış.
Aslını, neslini birer birer sorup,
İyi bir sınavdan geçirmiş.

Bu adam babama demiş ki,
"Şehirde akrabamı arıyorum."
Akraban kim diye sorunca,
Akrabam diye babamın adını söylemiş.

O adam buraya geldi,
Söyledikleri senin söylediklerin gibi.
Yavmet'te ağabeyin, kardeşlerin var mıydı?
Gözleri seninkine benziyor.

Anne bana demeyin yaramaz çocuk,
Getirdim sana bu iyi haberi.
Amcamız çıkıp gider hemen çıkıp görmezsen,
Amcam geldi bana ver bayram parası.

Kaç gündür yürümüş bağrı yanık,
Seninle beni görmek için ağlayıp.
Amcam geldi önüne çıkıp görmez misin?
"Gülayım, kardeşim." diye seni soruyor.

"Kardeşim" diye aramış her yeri bu amca,
Ağlamış avaz avaz seni bulamayınca.
İnanmazsan kendin çıkıp gör onu,
Adını sorduğumda "Kember Bey" dedi.

Gülayım, Havaz Han'ın bu sözlerini dinledikten sonra, sabrı tükenip, evden koşarak çıktı. Kamber Çal'ı kucaklayarak şu nağmeyi okudu:

Kalbimde yara var,
Soldu gitti has bağım.
Kırk yıl oldu ayrıldım,
Esen misin çırağım?

Gece gündüz ay vardır,
Ayırdı bizi Hüdâyım.
Sapasağlam kavuştuk,
Bayılacağım ben Gülayım.

Seni Hak'tan diledim,

Hak muradıma erdirdi.
Bu gariban şehirde,
Durmadan Allah'a ağladım.

Kim görse gözlerimi,
Esenlikten bahsettim.
Garibanlık sona ersin,
Deve yavrusu gibi bağırdım.

Düşmanlar içinde sürünüp,
Yabancı yurtlarda gezinip,
Bir Allah'a ağladım,
Gece boyunca sığınıp.

Gördüm ay yüzünü,
Belli ettim neslini.
Ömrüm ağlamakla geçti,
Andım senin sözünü.

Mert meydana çıksın,
Düşmanın kolu bağlansın.
Kardeşlerimiz esen mi?
Benim gibi kardeşin feda olsun.

Bir Allah yarattı,
Her gün kıldım ah u vah.
İl ve yurt esen mi?
Sorarım sana Kamber Ağabey.

Gülayım yurt esen mi?
Dünyanın sonu geldi mi?
Yurt sahibi sultanım,
Göroğlu Bey esen mi?

Gülayım'ın şiirini dinleyince Göroğlu ağlayıverdi. Onlar konuştu. Kamber Bay:

- Çırağım bütün yurdu sordun, bu benim hoşuma gitti. Göroğlu'nu da sordun, o bize düşman iken neden onu da sordun, dedi.

Gülayım:

- Ey ağabey, o bizim öz neslimizdendir. Ne olursa olsun yine de yabancılardan iyidir. O yüzden sordum. Düşmanlardan biri, "Göroğlu filan yere gitmiş." dese ben mutlu oluyorum. "Çekilmiş veya kaçmış." derlerse, boğazımdan yemek geçmez. Kardeşlik azabını çekerim. O yüzden sordum, diye cevap verdi.

Göroğlu tekrar ağlamaya başladı. Bey Havaz onu salona aldı. Dokuz çeşit yemek hazırlayıp yedirdi. Ne isterse onu yaptı. O bazen Göroğlu'na "amcam" diyor, bazen kucaklayıp öpüyordu.

Göroğlu:

- Çocuğum Bey Havaz Han, seni alıp götürürsem gelir misin, diye sordu.

- Eğer gerçekten götüreceksen baş üstüne deyip gelirim, dedi Havaz Han.

Bey Havaz Han'ın sözlerine Göroğlu'nun gönlü sevindi, yüzünü alnını öperek şu nağmeyi okudu:

Sözlerim gizli değil,
Sırları açık ve net.
Bizim yurdumuz güzel,
Gelir misin Havaz Han?

Kuvvetlendirir imanı,
Gör bizim yerleri.
Dağda öter bülbülleri,
Tertemiz çeşmeleri.

Aksa Esker çeşmesi,
Kişner malı, hayvanı.
Görenin dönesi gelmez,
Hayvanların yaylası.

Yüksek dağların karası,

Geniş, uzun eteği.
Şu dağlara yaz gelse,
Çıkar bey çocukları.

Kanay[311] ve zurna çaldı,
Ceylan geyik koştu.
Kız ve gelin karışık,
Bakarak gözler doydu.

Doğduğun yerden,
Çık sımsıcak evinden,
Eğlence istersen çok,
Çıkabilir misin ilinden.

Kuşu salın gölüme,
Baktım uzun yoluna.
Amcan senden memnun kalsın,
Çembil iline yola çıkalım.

Sahip ol hediyene,
Baht eklesin bahtına.
Kurban olayım Havaz Han,
Otur altın tahtıma.

Yolum düştü zatına,
Baş eğilmez yabancına.
Çembil'e bey olarak var,
Bin benim uçan atıma.
Çembil'e bey olarak varsan,
Bin uçan atıma.

Bu sözleri duyan Bey Havaz çok korktu:

[311] Kanay: Bir tür üflemeli çalgı.

- Babam, ben amcanız Kamber Bovay'ım deyip buraya gelen adam, aslında Göroğlu'ymuş. O, kızılbaşları korkutan uçan ata benim binmemi istiyor, diyerek aşağıdaki nağmeyi okudu:

Beni aptal sanmışken,
Aklımı çelmişken.
Toparlanın arkadaşlar,
Göroğlu gelmişken.

Dilenip fakir kılığında,

Binmeyip koşan taya.
Benim amcam olup sözde,
"Kamber Bay" olmuş o.

Kollarımı bağlayıp,

Kaçırmak için gelmiş.
Kötü niyetle gelmiş,
Kamber'im deyip Göroğlu.

Beni aldatmak için,
Sırlarımı bilmek için.
Gelmiş buraya Göroğlu,
Bana hakim olmak için.

Muradına ermek için,
Gelmiş tek başına.
Tuzak kurup gelmiş o,
Beni götürmek için.

Sebepler bulalım,
Takdirden kaçılmaz.
İş buraya geldiğinde neredesiniz,
Onbaşılar askerler.

Azrail gibi askerler,
Yanında kılıçlar, polatlar.
Adam yutmadan durur mu?
Saf kan içen cellatlar.

Adamı hep kurtarır mı?
Aklı yerinde durur mu?
Düşman gündüz gözüyle,
Eve gelip kalır mı?

Gözünden dökün yaşlarını,
Düzeltin kaşlarını.
Öfkelenenler durun,
Kesin bütün başları.

Dinlemeden sözlerini,
Oyup alın gözlerini.
Oturmuş evimde,
Sıkı bağlayın kollarını.

Feryat etse esenlik verme,
Vurun başına hemen.
Bakıp kalmayın dostlar,
Geliyor dünya sonu.

Bacağını kes dizinden,
Ateş çıksın yüzünden.

Kaçırmadan bağlayın,

Ben korkarım gözünden.

Bey Havaz bu nağmeyi okuyup, avludan kapıya doğru yürüdü. Göroğlu dikkatsizlikle söylediklerine pişman olup Havaz Han'ın arkasından geldi. Onu salona çağırıp yanına oturdu.

- Ey kuzum Bey Havaz, ne oldu? Aklını mı kaçırdın? Eğer delirdiysen ben tedavi edeyim, dedi.

Ağlamakta olan Bey Havaz Han güldü. Göroğlu ona bakarak:

- Ey oğlum Bey Havaz Han ben uzun yollar geçip, zorlukları aşarak seni görmek için buraya geldim. Sen bana Göroğlu deyip düşmanlarıma iade etsen olur mu? Ben kim, Göroğlu kim? Bilmezsen şimdi iyi bil. Göroğlu öyle korkunç bir adam ki, onun iki tarafında on ikişerden toplam yirmi dört adam oturur. Kulakları kalkan gibi, gözleri kazan gibi, başı put gibi, kolları ağacın dalları gibi, burnu evin bacası gibi, ağzı devin mezarı gibi, yüzü tepsi gibi, bıyıkları süpürge gibi, burun delikleri eski kap gibi heybetli bir mahluktur, dedi.

Bey Havaz Han, Göroğlu'nun tasvirini dinleyip güldü. Göroğlu söze başladı:

- Demin söylediklerimi senin yanımda oturduğunu görüp, memnun olduğum için kendimi Göroğlu'na benzeterek söylemiştim. Benim seni Göroğlu'nun uçan atına benzeyen bir ata bindirebilsem diye bir isteğim vardı. Bunu örnek vererek söylemiştim, sen yanlış anladın. Göroğlu bize yabancı biridir. Eğer onu yakalarsam, ellerinden kıyma yapacağım, dedi.

Bey Havaz Han bu sözlere inandı. Akşam namazı vakti oldu. Kerim Kasap koyunları satıp paraya çevirdi. Paranın tamamını Göroğlu'na verdi. Göroğlu parayı üçe ayırdı. Bir kısmını Kerim Kasap'a "pazarlık" diye verdi. Bir kısmını Gülayım'a verdi. Bir kısmını ise, kendi aldı.

- Siz bu paralardan Bey Havaz'a verilmedi diye alınmayın. Ben ona dört yüz kara kuzu ayırmıştım. Kuzular semiz olduğu için kuyruklarını kaldırıp yürüyemedi. Onları bir çobana bırakmıştım. Allah nasip ederse, yarın sabah ben Havaz Han'ı alıp oraya varacağım ve kuzuları göstereceğim. O benle beraber giderek kuzuları kendisi görsün ve sonra geri dönsün, dedi Göroğlu. Kerim Kasap gülerek:

- Tamam, dedi.

Onların ziyafeti sabaha kadar sürdü. Sabahleyin Kerim Kasap Semen Yorgusu[312] atına bindi, Bey Havaz Han'ı atın arkasına oturttu. Kuzuları görmek için yola çıktı. Onlar gittikten sonra Göroğlu, Gülayım'a bakarak:

- Ey kardeşim! Görüşsek de görüşemezsek de esen ol, diyerek şu nağmeyi okudu:

Gurbetçi kardeşim bugün döneyim hoşçakal,
Kaza yerine doğru gidiyorum hoşçakal.
Bir kez görmeye geldim seni uzaktan,
Yine bir kez gelene kadar hoşça kal.

Gülayım:
Ateşinden kebap yaptı beni bir Allah'ım,
Ben derdimi anlatırım Allah'a.
Kardeşini kendi mihrine kandırmadan gideceksin,
Yine üç dört gün kalsan olmaz mıydı ağabeyim?

Göroğlu:
Mihrine benim de bağrım doymadı,
Hayat durmama imkan vermedi.
Esen kal kardeşim tekrar gelene dek,
Buradan gitmemek hiç olmaZdı.

Gülayım:
Dert yandı bugün gurbetteki kardeşine,
Felek darbe verdi benim kalbime.
Geri dönersen kendi memleketine "Kamber Bay",
Öncelikle selam söyle annene, babana.

Göroğlu:

[312] Semen yorgusu: Hızlı ve düzgün koşan at.

Sözü söze katarsa ayıp olur,
Laf koştursan laf doğurur çoğalır.
İstiyorsan selamını götüreyim,
İçtenlikle "he" desen o da olur.

Gülayım:
Mollalar alır kağıt ve kalem,
Allah'ım saldı beni azaba.
Senden selam götüreyim,
Yurt sahibi Göroğlu'na.

Göroğlu:
Ara çölde ata kamçı vurmuştur,
Kısmeti ne olursa onu görmüştür.
Göroğlu'na dua ve selamını ileteceğim,
Göroğlu da tam orada olmuştur.

Gülayım:
Ey Kamber Bay halkıma canım feda,
Gam basmasın sakın gönlüme.
Var oraya Kamber Bay, sen Allah'a emanet,
Teker teker selam söyle halkıma.

Göroğlu:
Birkaç kişi bulamaz izimi,
Allah tanık dinle sözümü.
Senden bir şey isterim,
Bana ver Bey Havaz Han'ı.

Gülayım:
Sen üzme bağdaki taze gülümü,
Benim kemer bağlamam gerek mi?

Bizim yurttan olsa aytar Gülayım,
Havaz Han oğlum görür Çembil'i.

Göroğlu:
Düşündüm bu dünya geçicidir,
Eskiden yaşamış insanlar nerede?
Ben gerçekleri söyleyeyim Gülayım,
Ben olurum Çembil'in sultanı.

Gülayım:
Nasıl görür oğlum Havaz yurdunu,
Konuşuyorsun bilmiyorsun haddini.
Sözünü kes kendine gel Kamber Bey,
Olmazsa bağlattırırım iki kolunu.

Göroğlu:
Baharda çiçekler açıp bağı doldurur,
Bundan sonra gözündeki yaş göl olur.
Eskisi gibi sözünü ciddiye almam,
Eskisi gibi sana saygı duymam.

Gülayım:
Görüştük şimdi döneceğim deseydin,
Herhangi bir işse söyleseydin.
Çembil'in sultanıyım diyeceğine,
Havaz'dan ayrıldın şimdi deseydin?

diyerek, bu adamın Göroğlu olduğunu öğrenip kapıdan ağlayarak çıktı. Kerim Kasap'ın arkasından koşarken şu nağmeyi okudu:

Değmiştir sana yaylalarda mal,

Sözümü dinle bana kulak ver.
Oğlumu arkana bindirip gittin,
Yolun açık olsun ey ihtiyar!

Kalbime saldın azap,
Gönlüme getirdin ayrılık.
Arkana bindirip gidiyorsun,
Nereye götürüyorsun oğlum Havaz'ı?

Gittiğin yol açık olsun,
Düşmanların gelip sana teslim olsun.
Ölmeyen görecek kış ile yazı,
Ayırmıştır biz kardeşi Allah'ım.

Gidecek olsan kendin git dışarıya,
Bırak burada oğlum Havaz'ı.
Kalbime bırakma hasreti,
Kulun söyler armanda bırakma kardeşini.

Kuzu var dedin Göroğlu,
Kamberbova Bey oldun.
Beni aldatıp götürdün oğlumu,
Hor görme benim biricik oğlumu.

Gülayım der, dinle sözümü,
Sararttı kara kısmet benim yüzümü.
Kuzu deyip ayrıldım kuzum Havaz'dan,
Dışarı çıkarma oğlum Havaz'ı.

Gülayım, yüzünü tırnaklarıyla yırtarak lanet yağdırdı. Oğlundan ayrıldığının farkına vardı ve Göroğlu'nun yanına yaklaştı.

- Ey çırağım, balığın hayat şartı su ise, benim de oğlum Havaz Han'dır. Onu önce Allah'a, sonra sana emanet ettim, deyip şu nağmeyi okudu:

Seni sevdiğim için gerçekleri gizledim,
Büyülenip ayaklarına baş koydum.
Özel yetiştirdiğim yalnız şahinimi,
Dikkatsizlikle yuvasından uçurdum.

Ben ilaç bulamadım bu yaraya,
Senin sözlerine fedâ olayım.
Rahat büyümüştü oğlum Havaz Han,
Gazap ile ay yüzüne bakma onun!

Görerek bilerek yemiştin tuzumu,
Sana söyleyeyim şimdi doğru sözümü.
Sinirlenerek onun kalbini kırma,
Kurnazlıkla alıp kaçtın kuzumu.

Gariban yapıp yüreğimi yaralama,
Gürcistan yolunu ona bağlama.
Havaz Han'ı şimdi sana iade ettim,
Sinirlenip biricik oğlumu ağlatma.

Her sözü düşünerek söylerim,
Sapasağlam gitmesini Hak'tan dilerim.
Bir erkeksin, sağ salim yurda var,
Saldırmaya kalkanı öldürmeye yararım.

Ben kalırım sen gidersin esen,
Erkeksen ararsın daima bizi.
Mutlu ol görene dek Göroğlu,
Bey Havaz'ı sana verdim emanet.

Sapasağlam şimdi burdan yurda git,
Havaz için ben daima beklerim.
Alıp gittin kalbimi Göroğlu,

Kan ağlarım hicrandayım.

Gülayım bu nağmeyi okuyarak, avaz avaz ağladı, esenlik diledi. Göroğlu kaplan gibi şehri gezdi. Kerim Kasap ile Bey Havaz'ın arkasından yetişti geldi. Onlara:

- Orada kuzu, burada kuzu, diyerek dağdaki kuzuları göstererek yoluna devam etti. Dört yüz dediği kuzu yedi yüz oldu, etraf kuzuyla doldu. Bey Havaz'ın gönlüne şüphe düştü, o Kerim Kasap'a:

- Bu işte bir oyun var, dedi ve aşağıdaki nağmeyi okudu:

Ölmesin dostlar ölmesin,
Düşmanların hiç gülmesin.
Baba bitir bu işi,
Kötülüklerin başı bu olmasın.

Bir rüya gördüm bugün yaman,
Hak Allah kılsın esen.
Bu kuzuları fazla merak etme,
Alıp götürmek pek şüpheli.

Dört yüz idi yedi yüz oldu,
Etraf kuzuyla doldu.
Baba biraz iyi düşün,
Bütün çevremiz kuzu oldu.

Kaç kişinin gönlü yaralı,
Görürsün ayrılık ne zor.
Kuzu diye aldatıp gelen,
Olmasın bu Göroğlu.

Korkarım gözlerinden,
Yürüme şeklinden.
Gece pek korkmuştum,
Bana söylediklerinden.

Böyle kuzu çok imiş,
Onu alıp yürür imiş.
Varıp şimdi Kamber Bay'a,
Şu kuzular yeter demiş.

Ben de döneyim sen ile,
Baba sakın bana gülme.
Sınamak için Kamber Bay'dan,
Hazır cevap bir iste.

Havaz Han der:
Kuzu kurusun,
Gece ettiğin laf unutulmasın.
Yetişse kaçmayı deneyin,
Kamber Bay'ın yüzü kurusun.

Kerim Kasap, Havaz Han'dan bu sözleri işittikten sonra:

- Doğru söylüyorsun, diyerek hayranlığını ifade etti. Göroğlu'na bakarak:

- Hey Kamber Amca, şimdi bize cevap ver. Biz ikimiz bu kuzuları sürüp dönelim, dedi. Göroğlu Sultan, Kerim Kasap'a:

- Sen ne diyorsun, diyerek ters ters baktı. Göroğlu'nun gözleri onun kalbini delip geçmiş gibi oldu. Bu gözleri gören her kim olursa titremeden duramazdı. Kerim Kasap, bu adamın Göroğlu olduğuna kesin gözüyle bakıyordu. O, "Bizi kandırarak buraya kadar getirmiş", diyenleri aklından geçirip, arkasını dönüp gitmeyi düşündü.

Göroğlu Sultan, Kerim Kasap'a bakarak:

- Sen Hunhar Padişah'a neyi görmüşsen onu söylersin! Ben burada duracağım, dedi ve aşağıdaki nağmeyi okudu:

Üç güne kadar ararsan laçini bul,
Sen gelmeden biz adım atmayacağız.
Havaz ile ikimiz burada bekleyeceğiz,
Şahına selam söyle hey Kerim Kasap!

Ben de uçan atımı koşturayım,
Rüstem gibi savaşları burada yapayım.
Şahına selam söyle çabuk gidip,
Siz gelene dek uzağa gitmeyeceğim.

Umudum çok Allah versin sefahat,
Bendemsin deyip, yoklasın saat.
Burada yatacağım siz gelene dek,
Yeri göğü altüst etmeden dönmeyeceğim.

Savaş varsa şirin canı feda ederim,
Su yerine kırmızı kan içerim.
Buradan ayrılmam siz gelene dek,
Düşmanlara mızrakları saplarım.

Nasipse kahramanlık göstereyim,
Düşmanların yürek, bağrın deleyim,
Buradan gitsen gel ey Kerim!
Kırmızı kanını akıtayım.

Rabbim bizi bırakmasın zorlukta,
Allah'ım bizi mahçup etmesin.
Şahına selam söyle ey Kerim Kasap!
Demesin uğramadan gitmiş Göroğlu.

Göroğlu'dan dinle bu kelamı,
Şahına söyle benden selamı.
Siz gelene, buradan gitmeyeceğim,
Adadım bu savaş için başımı, canımı.

Göroğlu bu sözleri söyleyip Kerim Kasap'ı yolladı. Bey Havaz'ın kolundan tutup uçan atın yanına getirdi. Göroğlu silahlarını astı ve Bey Havaz'a bakarak bu nağmeyi okudu:

Yüreğimde çoktu kahır,
Hoşlandım gitti bu gam.
Bir söz söyleyeceğim dinle:
Namını duyup geldim,
Bin önündeki uçan ata.

Bey Havaz:
Misafirim burada kendim,
Baba dinle sözlerimi.
Ben sana şunları söyleyeyim:
Her tarafta iki gözüm,
Göroğlu binmem atına.

Göroğlu:
Meydanda at köşturma,
Ölçüleri kaçırma.
Benim sözümü dinlemeyip,
Sabrımı taşırma,
Başı boş Havaz, bin ata!

Bey Havaz:
Bahadırların pîri benim,
Şahın, memleketinin tacı benim.
Erkek veya kadın mısın?
Öldürürsen öldür rıza benim.
Göroğlu binmem atına!

Göroğlu:
Arkamızdan asker gelir,

Dört bir yandan sıkıştırır.
Her biri mızrak alıp,
Başımızı derde sokar,
Gel çocuğum bin ata.

Bey Havaz:
Arkamızdan yabancı gelmeyip,
Gelse dağlar kana doymadan.
Gelen şu kızılbaşlara,
Kaplan gibi kılıç vurmadan,
Göroğlu binmem atına.

Göroğlu:
Ordu gelir sancak sancak,
Çölleri dolar taşar.
Çok düşmanı yalnız başıma,
Sürüp sürüp yok edeyim.
Bey Havaz Han bin uçan ata.

Bey Havaz:
Konuşuyorsun beni tanımadan,
Kıyamet günü henüz olmadan.
Neden bana söz söylersin?
Rüstem gibi savaşa girmeden,
Göroğlu binmem atına.

Göroğlu:
Uçan atımı çekmem,
Sözünü fazla dinlemem.
Yaşlanmışım zaman geçip,
Savaşı ben istemem.
Gelip bin uçan ata.

Bey Havaz:
Cesur olup savaşa katılmadan,
Kaplanlar gibi yürümeden,
At belinde kanlar görmeden,
Geri çekilirsen savaşmadan,
Göroğlu binmem atına.

Göroğlu:
Otuz yaşlarındaki çağım gitti,
Orta yaşlar sırasına katıldım.
Bu şehrin askeriyle,
Daha fazla sabredemem.
Gel çocuğum bin ata.

Bey Havaz:
Meydan içerisine girmek iyidir,
Düşmanı kıran iyidir.
Düşmandan kaçmak namussuzluktur,
Savaşarak ölmek şereftir.
Binmem Göroğlu atına.

Göroğlu:
Bu talebinden vazgeçsen iyidir,
Kul dağdan aşsa iyidir.
Düşmanı yenmezse eğer,
Savaşmadan dönmek iyidir.
Gel çocuğum bin ata.

Bey Havaz:
Ecel gelse ölmek iyidir,
Kısmete uymak iyidir.
Düşmandan kaçıp yürümektense,

Kara toprağa girmek iyidir.
Binmem Göroğlu atına.

Göroğlu:
Erkek yiğitler savaşırlar,
Düşmana doğru yürürler.
Kırk bin asker yakın gelse,
Yalnız nasıl savaşılır?
Gel çocuğum bin ata.

Bey havaz Han:
Bey Havaz der savaşmadan,
Düşmana kılıç vurmadan.
Allah izin verdiğinde,
Kırıp öç almadan,
Binmem Göroğlu atına.

Göroğlu:
Göroğlu'nun sözünü dinle,
İyilik için yalnız geldim.
Oğlan olsan öyle ol,
Emeğine maşallah.
Gel çocuğum bin ata.

Göroğlu Bey, Havaz'ın bülbül gibi dilinden, şeker gibi sözlerinden memnun kaldı ve "Allah'a şükür." diyerek oturdu.

Kerim Kasap, çocuğundan ayrıldıktan sonra, kanadından da ayrılmış oldu, atına kamçı vurdu. Durmadan yol yürüyüp, Gürcistan şehrine girdi. Hunhar Şah'ın önüne gelerek, ona olup bitenlerin tamamını anlattı.

Hunhar Şah, bu olayı duyduktan sonra sinirlendi. Derhal zurna çaldırdı. Kırk ve yirmi yaş arasındaki kapı kanadı gibi kılıç asan pehlivanlarından kırk binini savaşa

hazırlattı. Kendisi başa geçerek, Göroğlu'nun peşine düştü. Öğle namazına doğru Göroğlu'nun bulunduğu yere geldi.

Göroğlu Bey Havaz Han'ı dağa çıkarıp, uçan ata binip, yeri ve göğü sarsıp, kılıç ve mızraklarını parlatıp düşmanlarına karşı tek başına savaşa girdi.

"Bismillah" deyip, pîrleri andı, onlardan medet istedi. Düşmanlarını sürüm sürüm sürüdü, çetin savaştı, düşmanlarını perişan etti. Kendi de yoruldu, dudakları susuzluktan kupkuru oldu. Allah'a sığındı. Yer ile gök arasını duman bastı. O anda Göroğlu aşağıdaki nağmeyi okudu:

Sahibimiz kadir Mevlam,
Kalbimde çoktur arman.
Aslan olup Göroğlu,
At saldı savaş meydanına.

Düşmanını titretip,
Mızrağını parlatıp.
Uçan atını koşturup,
At koşturdu savaş meydanında.

Takdirden olur her şey,
Sağı solu o görür.
Gümüşten yapılmış kılıçlar,
Vuruldu savaş meydanında.

Savaş açıp ateş yayıp,
Düşmanı yok edip.
Altın kubbe, altın zırh,
Serpildi meydan içinde.

Temaşayı gördü pehlivan,
Düşman kum gibi parçalandı.
Altın kubbe, gümüş kalkan,
Yayıldı meydan içinde.

Unutuldu yeme içmeler,
Savaşı sürdürdü Göroğlu Han.
Savaş içinde şirin can,
At koşturdu meydan içinde.

Yar başına kurdu çadır,
Yayıldı sıraya savaşçılar.
Savaştı bütün gücüyle,
Atıldı meydan içine.

Savaşta pehlivan bayraklar
Altlarında atlar oynarlar.
Gümüş kemerli bekar yiğitler,
Aslan oldular meydan içinde.

Bütün düşman bir olup,
Göroğlu'na atıldı.
Kimi aslan kimi fil olup,
Çetin savaştı meydan içinde.

Bu savaşta aklı şaşıp,
Baba ve çocukları azıp.
Bindiği atları koşturup,
Koştu savaş meydanına.

Düşman indi her yandan,
Askerlerim geçti candan,
Onu bir yerden, beşi bir yerden,
Atıldı meydan içine.

Sanki zamanın sonu geldi,
Düşmana vermedi esenlik,

Dağı koyu duman bastı,
At koştu meydan içine.

Beyler arar pinhan yer,
Düşmana vermez esenlik.
Dağı koyu duman bastı,
At koşturdu meydan içine.

Beyler arar gizli yer,
Derler "Hüda korusun."
Altın zurna, gümüş zurna,
Yayıldı meydan içine.

Düşman hazırlandı,
Zırh giymiş bazıları.
Kırmızı yaylı mızraklar,
Saçıldı meydan içine.

Akıldan azdı birçok kişi,
Pervasız davrandı kimleri.
Ejderha gibi ulu beyler,
Çağırır meydan içine.

Savaştı yorulmadan,
Sığındı Kadir Mevlâ'ya.
Bu sıfatta Göroğlu,
Kanlar aktı meydan içine.

Göroğlu Han bu biçimde yalnız başına savaşa katıldı. Düşmanları ağlattı. Çetin bir mücadele yaptı. Atlıların üzerine atla çıkar idi. Göroğlu susadı, yoruldu. Yol yürürken ecdatların ve diğerlerinin ruhuna şu nağmeyi okudu:

Atamız bizim direğimizdir,

Medet verilecek gündür bugün.
Bugün ağlar garip ten,
Medet verilecek gündür bugün.

Ağlıyorum sanki yanan mum gibi,
Gönlüm hiç esenlik bulamıyor.
Güç ve kuvvetim oldu tam,
Medet verilecek gündür bugün.

Göğe ulaştı seslerim,
Yüzümden gitti gururum.
Elinizi çektiniz mi pîrlerim?
Medet verilecek gündür bugün.

Göroğlu der sözümü dinleyin,
Sizleri bekler gözlerim.
Ne yapayım yalnız kendim,
Medet verilecek gündür bugün.

Göroğlu bu nağmeyi bitirirken savaş yerinde beyaz elbise giyen, başına beyaz sarık takan, kırmızı yüzlü beyaz sakallı adamlar peyda oldu. Onlar düşmanlarla savaşa girmişti. Onlar, Hunhar Şah'ın askerlerine her atıldığında "Allahu ekber!" diye seslendiler. Onların içinden biri çıkıp:

- Ey Göroğlu, acele etme, eğlenceye bak, dedi.

Yezidiler, bu ihtiyarlarla baş edemeyip, kaçarak şehre döndüler.

Göroğlu Sultan bu işe çok sevindi. O, altın eyerli atları, altın yakalı ihtiyarları seyretti. Göroğlu Sultan keyfi yerindeyken Bey Havaz'ın önüne geldi. Ona altın eyerli ganimet atlardan birini hediye etti. Diğer atları sürerek yürüdü. Yüz ata ganimet altınları yükleyip, dağ başına çıktı. Bey Havaz Han arkasına bakarak ağladı. Vatanına gizlice veda ederken şu nağmeyi okudu:

Önümde gözükür Bedbaht'ın yolu,
Kaç günlük yol bu biter mi çölü?

Esen kalın tekrar seni görene kadar,
Doğduğum, büyüdüğüm ana yurdum.

Mertlik saldı bana bu ayrılığı,
Kim görmüş ejderhanın zehrini?
Esen kal Gürcistan şehri,
Unutamam sıcak ana yurdumu.

Esen olun yine geri gelene kadar,
Ak süt veren hanım hoşça kal.
Kırık gönlüm bugün çok dertli,
Esen kalsak görüşürüz ölmeden önce.

Vedalaşmadan bizler böyle ayrıldık,
Kız kardeşim kırdı kanadımı üzüldük.
Görüşene kadar azap çekeceğiz,
Esen kalsak görüşürüz biz dedik.

Ateş yandı Bey Havaz'ın içinde,
Ben bakacağım şimdi hangi kişiye?
Selamımı alıp gelir turnalar,
Babam razı olsun kısmetime.

Kızdığımdan bakmadım onu yüzüne,
Ben varacağım Göroğlu'nun memleketine.
Garip kaldı, ağladı anneciğim,
Annem razı olsun verdiği sütüne.

Gücüm varken kanadımdan ayrıldım,
Yüreğimde yara ben bağrımdan ayrıldım.
Esen olun bütün ağabey ve kardeşlerim,
Üzüntüyle ben sizlerden ayrıldım.

Kulak verin benim sedama,
Can dilimle söylediğim sözlere.
Görür müyüm göremez miyim sizi?
Emanet ettim Allah'a sizi.

Bey Havaz Han bu nağmeyi okuyup, bitirince ağlayarak Göroğlu'na katıldı ve dağ başından indi. Çembil'e doğru yürüdü.

Yol yürüdü, mesafe katetti, Çembil'e geldi. Çembil'in minarelerini gördü. Göroğlu, Bey Havaz'a bakarak, buranın bağlarını, dağlarını, göllerini, minarelerini teker teker saydı ve şu nağmeyi okudu:

Allah bana şefkat gösterdi,
Meydanda akıttım su gibi kan.
Kurban olayım sana çırağım,
Kulak ver dinle beni Havaz Han.

Kulak ver Havaz Han sözlerime,
Gurbetlik olarak geldin Çembil iline.
Boyuna kurban olayım oğlum Havaz Han,
Gözünü aç geldik Çembil iline.

İşte gözüküyor Çembil'in bağı,
Bülbüller konar uçar isteyen çağı.
Gözünü aç yer ve suyunu tanı,
Gördüğün ilin çeşmesi.

Gözüme göründü Çembil,
Uzaktan görünür Çembil minaresi,
Gözünü açıp bak Bey Havaz Han,
Parlayarak görünen Çembil'in dağı.

Fazla bakarak aktı gözümün yağı,

Bir taş uzunluğundadır Çembil yeri.
Minarenin yanındaki en büyük bina,
Medresenin parçasıdır.

Bağlansın Havaz Han düşmanın kolu,
Bizim geldiğimiz yer Çembil'in çölü.
Allah'a şükür olsun geldik Çembil'e,
İşte gözüken ünlü Ördek Gölü.

At koşturmaya müsait Ördek Vadisi,
Oynar ördekleri, bey çocukları.
Göroğlu der geldik Çembil'e,
Önümüzde görünen Çembil Kalesi.

Göroğlu'nun sözünü dinleyip yürümekte olan Havaz Han, Çembil şehrinin büyük küçük erkanları tarafından karşılandı. Onlar:

- Yorulmayın, ağalarımız, diyerek Göroğlu ile Bey Havaz'ı karşıladı ve iyi dileklerini iletti, dua etti.

Bey Havaz Han'ın boyuna posuna, Süleyman gibi suratına, kalem kaşlarına, şeker sözlerine, âlim gibi yüzüne bakan şehir halkı:

- İnsanlardan da bu kadar yakışıklı insan doğuyormuş! Bu yiğit kişilerin tarif ettiği gibiymiş, diyerek onun güzelliğine dua ettiler.

Göroğlu'nun, Ağa Yunus Peri başta olmak üzere bütün kadınları onların önüne çıktı. Göroğlu'nu gördükten sonra mutlu oldular. Ağa Yunus Peri atından inerek Bey Havaz'ı "oğlum" diyerek, omzuna oturttu. Onlar, Bey Havaz'ı alıp, Çembil'in içine götürdüler. Göroğlu Bey, Havaz'ı dört yüz yiğidin ortasına oturttu. Onun gönlü gamlandı. Yiğitlerin önünde onu memnun etmek için sağ eline bir bardak şarabı aldı. Bey Havaz Han'a bakarak şu nağmeyi okudu:

Sen benim kızıl gülümsün,
Hatta benim canımsın.
Bey Havaz Han aziz oğlum,

Canım kuzum yorma beni.

Gazat et, aslan gibi ol,
Düşmanın olsun toz duman.
Cennetteki insanlar gibi ol,
Canım kuzum yorma beni.

Yüzün güneş gibi parlasın,
Düşmanların gizli kalmasın.
Yiğitleri çok iyi seç,
Gülümü koparma solmasın.

Düşman kaygılansın, zorlansın,
Kırk padişah sana ortak olsun.
Budur sana bir fırsat,
Can kuzum yorma beni.

Göroğlu der: Allah'a şükür,
Havaz oğlum yanımda benim.
Bu dünya geçicidir,
Can kuzum yorma beni.

Bey Havaz Han Göroğlu'ndan bu sözleri duyunca çok memnun oldu. Keyfi yerine geldi, yiğitlerle beraber oturup şarap içti. Göroğlu, Bey Havaz Han'ın başına altın taç taktı. Beline altın kemer bağladı. Şah elbisesi giydirdi. Kendine ait hükümdarlık mührünü ona devretti. Bütün şehri ona teslim etti, onu sultan yaptı. Bu işler yiğitlerin gönüllerini şad etti. Yiğitler isteklerine ulaştı.

Şimdi sözü Kara Han Padişah'tan dinleyelim:

Onun kırk bin askeri vardı. Zeynepşah Ayım adlı bir kızı da bulunuyordu. Göroğlu yirmi bir gece ve gündüz düğün yapıp Havaz Han ile Zeynepşah'ı evlendirdi. Onların bir kızı ve bir oğlu oldu. Oğlanın adı Eli Han, kızın ise Nur Han idi.

Günlerlerden birinde Göroğlu Sultan, emri altındaki beylere şöyle dedi:

- Ey beyler, doksan lek[313] asker toplanmış. Biz bu askerle, ünlü Daniyar Pehlivan'ın, Şahtar adlı şahını ve şehri ele geçirelim, dedi. Onlar bu sözü doğru bulup yola çıktı. Askerler gece gündüz yol yürüdü ve Tecen Nehri kenarına geldi. O zaman Göroğlu'nun ağabeyi Ahmet Han:

- Ey Göroğlu! Şehir yalnız kaldı, korumak için bir kişi ile bir asker gönderelim, diye teklifte bulundu.

Göroğlu:

- Kimi geri göndermek lazım, dedi.

Ahmet Han:

- Bu Bey Havaz'ı gönderelim, dedi. Göroğlu bu teklife kızdı.

- Ey sakalı ağarmış, ama gönlü ağarmamış olan ağabeyim! Benim pîr ve üstadlarım rüyamda, "Senin kısmetin, görecek günlerin Kerim Kasap'ın oğlu Bey Havaz'ı geri gönderme teklifinde bulunuyorsun. Bunun cezası için seni kırk atlı askerle beraber şehri korumaya geri göndereceğim, dedi.

Ahmet Han insanlar önünde yaptıklarından utandı. Onun kırk yiğidi alıp, geri dönmekten başka çaresi yoktu. Çünkü Göroğlu Sultan sözünü geri almazdı. Ahmet Han döndü. O, yolda yürürken kendi kendine, "Bekle, gör! Şehre dönünce onu yok etmezsem, adımı değiştireceğim hatta sileceğim!" dedi. Birkaç günlük yolculuktan sonra Çembil şehrine geldi. Şehir kapısını çaldı. Kapıcılar:

- Uygunsuz zamanda kapıyı çalan, kimsin, diye sordu.

Ahmet Han:

- Ben Ahmet Han olurum. Göroğlu ile Havaz Han beni şehri korumaya görevlendirdi. Kapıyı açın, dedi.

Kapıcılar:

- Biz Göroğlu ile Bey Havaz Han hariç kimseye böyle uygunsuz zamanlarda kapı açmayız, diye cevap verdiler.

Ahmet Han:

- Ben, onların emriyle şehri korumaya geldim, dedi.

Kapıcılar:

[313] Lek: Askerî birlik.

- Öyle ise, biz Ağa Yunus Peri ile Zeynepşah Ayım'a soralım, dediler.

Kapıcılar, iki hanıma:

- Ahmet Han'ı, Göroğlu ile Havaz Han şehri koruması için görevlendirmiş. Şehir kapısını açalım mı? Onları şehre sokalım mı, diye sordular.

İki hanım:

- Görevlendirilmişse içeri alın ama onlarsız da şehir emniyetliydi, diye cevap verdi. Kapıcılar kapıyı açtı.

Ahmet Han kapıdan girer girmez:

- Zaman kimin zamanı? Ahmet Han'ın zamanı, diyerek kendini padişah ilan etti. Nağra, zurna çaldırıp kutladı. Devlet hazinelerini açıp bölüştürdü. Talan ettirdi. On altı ile yirmi yaş arasındaki gençleri askere alarak on iki bin kişilik ordu kurdu. Askerlerin harçlığı, giysi ve silahlarını Göroğlu'nun birkaç şehirden getirdiği bolca ganimetle karşıladı.

Göroğlu ve Bey Havaz Han'ın hanımlarını dar ağacına asıp, öldürme kararı aldı, ama şehrin ak sakalları ve sekiz ileri gelen kişisi Ahmet Han'ın önüne gelerek:

- Ey Ahmet Han, sen delirdin mi? Göroğlu ile Bey Havaz Han ölmüşlerse belki bu işler geçer gider. Eğer onlar savaştan zafer ile dönecek olursa ne yapacaksın? Onlara, Kara Han'a nasıl cevap verirsin? Sen kızmışsan Göroğlu ile Havaz Han'a kızmışsın, ama bu kadınların ne suçu var? Onlardan alacak ne öcün var? Onları bırak, şehri terk etsinler, günlerini gün etsinler, dediler. Ahmet Han bu iki hanımı başı açık, ayakkabısız halde şehirden kovdu, adamlarına dövdürdü ve küfür ettirdi. Daha sonra şöyle dedi:

- Şehir ahalisinden hiç kimse Yunus Peri ile Zeynepşah Ayım'a ve çocuklarına ne bir parça ekmek, ne bir bardak su versin. Eğer bu fermanımı dinlemeyen varsa, onun başı kesilir, malı-mülkü talan edilir, dedi.

İki hanım:

- Biz bu kara yüzün önünde şehir halkından ekmek ve su yardımı alırsak, halkın başına bela açabiliriz. Çöle gidelim. Ecelimiz gelmişse, çölde ölürüz. O kara yüzüyle ölümüzü bile göstermeyeceğiz, diye ağlayarak Çembil şehir kapısından çıktı. Üç taş yol kat etti ve bir beyin sarayına geldi. Bu adam Göroğlu'nun iltifatıyla zenginleşen biriydi. Buradan geçtikten hemen sonra Ağaçsız Çölü'ne girilirdi. Onlar:

- Bu eve girelim. Ekmek verirse alırız, diyerek önce iki çocuğu gönderdiler. Çocuklar eve girdiğinde, bey çocuklara bakarak:

- Ey uğursuzlar! Benim varlığımı talan etmek mi istiyorsunuz? Kaybolun, diyerek kamçıyla çocuklara vurdu. Çocuklar ağlayıp evden çıktı.

Bu durumu gören iki hanım:

- Ey acımasız bey! Bu çocukları kamçılayacağına bizi kamçılasan olmaz mıydı? Onlar günahsız. Onları biz yollamıştık. Allah izin verirse iki kamçı için yüz kamçı vurdurmazsak hanım adımız kurusun, diye ant içtiler. Böylelikle bu iki hanım, çocuklarını yanlarına alarak ve avaz avaz ağlayarak uçsuz bucaksız çöle doğru yola koyuldu. Hanımlar yürüyerek şu nağmeyi okudular:

Perverdigâr Hakk'ıma, kudreti büyük Hüda'ya,
Biz biçare kullarına rahmet eyle Hüda'ya.
Göroğlu'nun hasretini yar kılarsın Hüda'ya,
Açık yüzünü görmeye zar kılarsın Hüda'ya.

Bu çöllerde biz garibanız, rengimiz saraydı,
Dergahına yalvarıp ağlarız Hüda.
Sabah erken uyanıp, umut ile coşup,
Gözleriniz yaşla dolup, kan ağlarız Hüda'ya.

Bir ateş peyda olmuş, gönül gamla dolmuş,
Bağrımızı delmiş, rahmet eyle Hüda.
Yüreklerde dert dolu, bir deftere sığmaz,
Dertlilerin azabını hiç kimse bilemez.
Senden başka kimim var, Ağa Yunus ağlar,
Ya ilahi perverdigah rahmet eyle Hüda.

Onlar çöle gittikten sonra beyin hanımı, kocasına:

- Ey gönlü kara bey! O kadınlara ve çocuklara beş altı tane ekmek versen olmaz mıydı, diyerek eline beş altı tane ekmek alıp onları aramaya çıktı. İki taş yol yürüdükten sonra hanımları buldu. Ekmekleri verdi. İki tas da su verdi. Hanımlar bu yiyecek ve

içecekleri alıp çok memnun oldular. Biraz kendilerine gelip, yine yollarına devam ettiler.

Ağa Yunus Peri, Zeynepşah Ayım, Eli Han (Ali Han), Nur Han dördü çölde sekiz gün yol yürüdü. Onlar bir dağın başına ulaştığında, Ağa Yunus Peri bayıldı. Biraz sonra Zeynepşah Ayım da yorgunluktan bayıldı. İki çocuk birbirlerinin ellerini tutarak yarım taş yol yürüdüler. Bir dağın tepesine çıktılar. Onlar dört yana baktılar. Batı tarafında bir çadır gözüktü. Çocuklar çadırı görüp ağladılar. Çadıra doğru yürüdüler. Çadırın dibine geldikleri zaman düşüp bayıldılar.

Bu, Haldar Beyzade'nin çadırıydı. Onun hanımı çadırda kalıyordu. Bir ses duydu ve dışarı çıktı. Yerde yatan iki çocuğu gördü. Çocuklara:

- Nesiniz? Cin misiniz yoksa insan mı? Buraya nereden geldiniz? Buraya insan ayağı basmazdı, dedi.

Çocuklar ağlamaya devam ettiler ve konuşmadılar. Kadın, çocuklar için sofra açtı. Çocuklar bir şeyler yedikten sonra, anneleri ile babaannelerinin çölde açlıktan kaldığını, kendilerinin Bey Havaz'ın çocukları olduklarını söylediler. Kadın, bunları duyduktan sonra:

- Vah vah, yazık, diyerek ekmek ve su alıp çocuklarla beraber yola çıktı. Bir saat yol yürüyüp Zeynepşah Ayım'ın yanına geldi. Baktı ki, bembeyaz bir melike çölde yatıyor. Haldar Beyzade'nin hanımı, Zeynepşah Ayım'ın başını dizinin üstüne aldı. Ağzına pamukla su damlattı. Hanım kendine geldi ve gözlerini açtı. "Allah'a çok şükür!" deyip yerinden kalktı ve Haldar Beyzade'nin hanımıyla tanıştı. Yanına oturup, Ağa Yunus Peri'nin bulunduğu yeri gösterdi. Onlar birlikte oraya vardılar. Biri Ağa Yunus Peri'nin başını kaldırdı, biri ağzına su damlattı. Ağa Yunus Peri de kendine geldi. "Allah'a çok şükür!" diyerek yerinden kalktı ve Haldar Beyzade'nin hanımıyla tanıştı. Daha sonra onlar birbirlerinin kollarını tutarak, çadıra doğru yürüdüler.

O zaman Haldar Beyzade ava çıkmıştı. O avdan döndü ve çadıra yaklaştı, ama hanımı eskisi gibi onu karşılamaya çıkmadı. Onun atı avaz avaz kişnedi. Hanımı yine çıkmadı. O, her avdan döndüğünde atı bir kez kişnerse hanımı çadırdan çıkar ve hal hatır sorup atı alırdı. Bugün at üç kez kişnedi. Hanım ortalıkta gözükmedi. Haldar'ın morali hemen bozuldu. Kızarak çadıra girdi. Hanımı yoktu. Haldar'ın gönlüne şüphe düştü. Kendi kendine, "Galiba bu hanımın bir yerde sevgilisi varmış. O bugün onun

yanına gitmiştir, dedi. Çadırdan çıkıp atına bindi. “Eğer gök ile yerin arasında olursan seni arayıp bulacağım ve bulduğum yerde mızrağımın ucuna asıp gelmezsem Haldar denen ismim kurusun!” diye ant içti. Dağın tepesine doğru at koşturdu.

Baktı ki hanımı, iki kadın ve iki çocukla beraber geliyor. O hanımı gördükten sonra, “Seni o misafirlerinle beraber mızrağımın ucuna asacağım.” dedi içinden.

Haldar’ın mızrağını yan tutarak at koşturup gelmekte olduğunu gören hanım:

- Ey edepsiz! Sen ne yapıyorsun? Beyler beyi, hanlar hanı Emir Göroğlu’nun hanımı, gelini ve torunları geldi. Attan in ve mızrağını yerine koy, dedi.

Haldar şaşırdı:

- Ey hanım! Bu nasıl iş? Gerçek mi söylediklerin? Yoksa şaka mı yapıyorsun, diye sordu. Haldar’ın hanımı:

- Etrafa ün salmış, namı ve şöhreti dağılmış olan Emir Göroğlu’nun hanımı, gelini ve torunları bizim buraya ayak bastı. İşte bu misafirler, dedi.

Haldar Beyzade hanımından bu sözleri duyunca:

- Gerçekten öyleyse evimize buyurun. Ben önce gidip çadırın içini düzelteyim. Halılarımı sereyim, diye atını koşturup gitti. O çadıra gelip, bakımlı bir koyununu misafirler için kesti. Misafirlere kolaylık sağlamak için kendine çadırın arkasından bir yer ayırdı. Haldar’ın hanımı misafirleri evine getirip, ağırladı. İzzeti ikramda bulundu ve ziyafet verdi. Başlarından geçenleri anlattılar. Beş altı gün böyle geçti. Günlerden bir gün Haldar’ın aklına bir fikir geldi, “Göroğlu’nun hanımı, gelini ve torunları bizim evde bulunduğu için ben kervan yoluna çıkarak tüccarlardan Göroğlu’na ait vergileri toplayıp, onların giderlerini karşılayayım.” dedi. Atına bindi, başına altın şapkasını giydi. Eline keskin mızrağını aldı. Kervanların geçiş noktası olan bir yerde durdu. Bir tüccar vardı. Adı Miyli’ydi. O beş yüz katır ile İsfehan’dan Çembil’e, Çembil’den Şahtar’ın şehri Ceyhun’a mal götürüp, kervan sürerdi. Onun seksen hizmetçisi vardı. Haldar yol kıyısında beklerken, o geldi. Haldar, tüccara:

- Ey Miyli! Bu malların vergisini nasıl ödeyeceksin? diye sordu.

Tüccar:

- Göroğlu’na ödeyeceğim, dedi.

Haldar:

- Öyleyse vergiyi bana öde, dedi.

Tüccar:

- Neden, diye sordu.

Haldar:

- Göroğlu'nun hanımı, gelini ve torunları benim evimdeler. Ben senden bu vergiyi alıp, onların giderlerini karşılayacağım, diye cevap verdi.

Tüccar:

- Senin gibi bir çobanın evinde onların ne işi var? Senin Göroğlu'na ait vergiyi toplamaya hakkın yok, dedi.

Haldar:

- Göroğlu ve Bey Havaz'ın hanımları benim evimde dedim ya! Bu vergiyi senden alıp, onlar için harcayacağım, dedi.

Tüccar:

- Ben vergiyi Göroğluyla Bey Havaz'dan başka kimseye ödemeyeceğim, dedi.

Haldar, çok yakışıklı bir pehlivandı. Yüreği büyüktü. Vücudu da sertti. Öyle olsa da, sakin durdu.

- Öyle yapma, verginin kırkta birini bana öde, dedi.

Tüccar:

- Hayır, dedi.

Haldar:

- Öyle olmazsa seksende birini bana öde, dedi. Tüccar buna da razı olmadı ve hizmetçilerine:

- Haldar'ı yakalayın, diye emir verdi. Hizmetçiler onu yakalamaya kalkıştı. Haldar'ın gazabı tuttu. Koluna mızrağını alıp, hizmetçilerden otuzunu, kırkını sanki serçelere saplarmış gibi mızrakladı. Tüccar Meyli korktu. Haldar'a bakarak:

- Vergiyi nasıl istersen öyle topla, dedi.

Haldar:

- Demin böyle desen olmaz mıydı, diyerek beş yüz katırın yükünü indirdi. Malları teker teker çözüp baktı. Tüccar bir sandığı açmaya izin vermedi.

Haldar:

- Bunu neden açmaya izin vermiyorsun, diye sordu.

Tüccar:

- Ben bunu dokuz bin ser[314] altına hazırlattırdım. Özel olarak Şahtar'a adanan hediyeliktir, dedi.

Haldar:

- Aç, göreyim, dedi. Tüccar izin vermedi. Haldar kılıç ile sandık kilidini parçaladı. Sandığı açtı. Sandıktan pırıl pırıl parlayan iki elbiselik kumaş çıktı. Kumaş, kara seçenin tüyü gibi noktalıydı. Haldar böyle kumaş görmemişti.

- Vergiden vazgeçtim, deyip koyun sürüsünden yüz koyunu verdi ve karşılığı olarak kumaşı aldı ve evine döndü. O hanımını çağırıp:

- Feneri alıp çık, dedi.

Hanımı feneri alıp çıktı. Haldar kumaşı hanımına verdi ve şöyle dedi:

- Bunu eve götür ve hanımların önüne koy! Onların rahmetini al. Eğer başka numara yapmayı düşünüyorsan, sana iyilik yok.

Hanımı:

- Tamam, deyip kumaşı alıp misafir hanımlara gösterdi. Onlar bunda çok memnun oldular ve:

- Biz o kadar ulu beylerin hanımı olmamıza rağmen böyle güzel kumaş görmemiştik. Sizin bu iyiliklerinizi Allah'ın izniyle biz de size yaparız, diye teşekkür ettiler.

Aradan günler geçti ve Haldar Beyzade'nin aklına yine bir iş geldi. Kırk bölük askeri olan Kara Han Padişah'a bir hile yapıp aşağıdaki mektubu yazacak oldu, "Kara Han Padişah! Ben çocuğumun sünnet düğününü yapacağım, sizi askerlerinizle beraber düğünümüze davet ederim." Mektubu bir hizmetçiyle Kara Han'a yolladı. Mektup beş günde Kara Han'a ulaştı. Kara Han Padişah mektubu okuduktan sonra sinirlendi. "Bir çoban bana böyle mektup göndermiş. O ne yapacakmış? Ya da ona bir şey mi çarptı? Ben de ona bir mektup yazayım. O benim dediklerimi yaparsa düğüne katılayım. Eğer yapmazsa doğduğuna pişman ettireyim." diyerek cevap mektubunu kaleme aldı, "Kırk ile yirmi beş yaş arasında bin kişiden biri seçilerek oluşturulan kırk bölük askerim var. Onlar benden ayrılmaz. Bin çadır dikilsin, bin adet çivit ve yüz bin kumaş hazırlansın. Bunlar tam olarak hazır olmazsa gitmem." Mektubu mühürleyip gönderdi. Haldar, bu

[314] Ser: Ağırlık birimi.

mektubu okuduktan sonra dört yere eski çadır dikti. Dört yere dört çivi dikerek, ipek kumaşı astı. Kara Han'a sizin dediklerinizin tamamını hazırladım, diye cevap mektubu yazdı.

Kara Han Padişah bu mektubu okuyup:

- Bu davete gitmezsem olmaz. Zurna ile nağarayı çalın, diyerek kırk bölük askerini alıp yola çıktı. Kara Han Padişah on küsur gün yol yürüyerek Haldar'ın yanına geldi. Baktı ki hiçbir şey yok.

Kara Han, Haldar'a kızarak:

- Hani nerede hazırlığın? Söyle çoban, diye bağırdı. Cellatlar Haldar'ı yakasından tutarak Kara Han'ın önüne getirdi.

Haldar:

- İzninizle, bir arzım var, rica ederim dinleyin, dedi.

Kara Han:

- Ne o, diye sordu.

Haldar:

- Ben söz verdiğim hazırlıkların tamamını yapacaktım. Ama, evime üç dört misafir geldi. Onları ağırlamaktan vakit bulamadım, dedi.

Kara Han:

- O misafirler bizden bile önemli mi, diye sordu.

Haldar:

- Gördükten sonra anlarsınız, dedi.

Çadırda Kara Han Padişahın sözünü dinlemekte olan Zeynepşah Ayım:

- Vay bu benim babam değil mi? Senden ayrıldıktan sonra biz çok dert çektik, diye ağladı. Kara Han kızını gördü.

- Ne oldu kızım, diye sordu.

Zeynepşah Ayım:

- Kendi başımdan korkarım, dedi.

Kara Han:

- Söyle kızım, söyle, dedi.

Zeynepşah Ayım:

- Göroğlu'nun Bey Havaz Han'ı alıp savaşa çıktığını, yolun yarısında ağabeyi Ahmet Han'ı şehri korumaya geri gönderdiğini, Kara niyetli Ahmet Han'ın şehre gelir gelmez kendini şah ilan ederek hazineyi talan ettiğini ve Zeynepşahları saraydan ve şehirden sürgün ettiğini, yolda susuzluktan ölümle karşı karşıya geldiklerini Haldar'ın hanımının onları kurtardığını, Haldar ailesinin onlara iyi baktığını tek tek anlattı.

Aslında Bey Havaz Han'ın hanımı Zeynepşah Ayım Kara Han Padişahın öz kızıydı. Kara Han kızından durumu öğrendikten sonra Haldar'ın hazırladığı çadıra bile girmeden:

- Zurna nağarayı çalın, diye bağırdı ve kırk bin askeri alıp, Çembil'e doğru yola çıktı. Şimdi sözü Ahmet Han'dan dinleyelim:

Ahmet Han, şehir tamamen kendi emrine geçtikten sonra hiçbir şeye aldırış etmeden keyfe ve sefaya kendini verdi. Kapı gözcüleri ona kırk tuğlu askerin Çembil'e doğru gelmekte olduğunu iletti. Ahmet Han haberi duyduktan sonra:

- Çembil'i aldığımı duyan Kara Han beni kutlamaya gelmiş olabilir, diye on iki bin askeri silahlandırıp, yola sıraladı.

Kara Han geldikten sonra hemen savaşı başlattı. Ahmet Han bunu öğrendikten sonra:

- Ey felek! Kara Han da bana düşman olmuş, diyerek on iki bin askerini alıp savaş meydanına geldi. Kara Han'ın askerleriyle beraber gelen Haldar onu gördükten sonra:

- Ey padişah-ı âlem! Bana Fatiha okuyun! Ben meydana çıkayım, bu kara sakalımı düşmanın kızıl kanıyla boyayayım, diye rica etti.

Kara Han:

- Tamam, Allah seni korusun, diye izin verdi. Haldar Pehlivan atına eyer taktı, atın gemini çekti ve mızrağını alıp savaş alanına girdi. Meydanın bir tarafına on, diğer tarafına on, dört yanına kırk defa koşturarak atının ağzından köpük geldiğinde meydanın tam ortasında durdu:

- Hani, benimle savaşabilecek yiğit var mı, diye bağırdı.

Yeni kuşak askerden tık çıkmadı. Ahmet Han utançtan:

- Ben varım, diyerek ata bindi ve kendisi savaşmaya geldi. Haldar Pehlivan, Ahmet Han'ı kemerinden tutarak havaya kaldırdı. Sonra havada birkaç kez

döndürdükten sonra yere attı. Ahmet Han'ın yeni ve genç olan askerleri durumu gördü ve "Bizim padişahımız kaybetti." deyip kaçmaya başladı. Kara Han'ın askerleri onları takip etti ve yakaladı. Çembil şehrini aldı. Kara Han, "Zaman kimin zamanı? Kara Han'ın zamanı! Emir Göroğlu'nun zamanı! Bey Havaz'ın zamanı!" diye zurna nağara çaldırdı. Kara Hanşehir sakinlerine durumu anlattı. Ahmet Han'ı yakalayıp getirtti. Kara Han ona:

- Ey sakalı ağarıp, aklı ağarmayan! Ahmet Han, elinden bunca kötülük nasıl geldi? Göroğlu ölseydi, iş başkaydı, eğer savaştan sağ dönerse hangi yüzle onunla görüşeceğini düşünmedin mi hiç? Bu akılsız, insafsız nankörü dar ağacına asın, diye emir verdi. Cellatlar, Ahmet Han'ı asmaya götürecekti, ama Pehlivan Haldar yerinden kalkıp şöyle dedi:

- Ey padişah-ı âlem! Onu biz öldürürsek olmaz. Emir Göroğlu'yla Bey Havaz döndüklerinde ne yapacaklarına onların karar vermesi daha iyi olur. Ben ricada bulunuyorum, öldürmeyelim, zindana atalım! dedi. Kara Han, Haldar'ın ricasını kabul etti ve Ahmet Han'ı zindana hapsetme emri verdi. Zindan başkanı Ahmet Han'a:

- Ey kara yüz! Sen nankör bizim başımıza ne kötülükleri getirdin, diyerek onu götürdü.

Kara Han, Çembil'de beş altı gün kaldı, sonra kırk bin askerini alıp kendi dağına çekildi.

Haldar da beş altı gün sonra, şehirden kendi çadırına döndü. O kendi kendine, "Şimdi Göroğluyla Bey Havaz'ı bulma zamanı geldi." dedi. Çadır, mal varlığı ve hanımına sahip çıkması için seksen kadar hizmetçi bırakıp tek başına atla yola çıktı. Kılıç, kalkan, ok ve mızrağını alıp Şahtar'ın Ceyhun denen şehrine doğru yola çıktı. Yolda bir bataklıkla karşılaştı. Bataklık tamamen kan ile dolmuştu. Uzak bir yerdeki çadırı gördü. Bataklıktan geçip, çadıra ulaştı. Çadırın içinde uyumakta olan bir adam gördü. Adamın kolu çınar ağacının dalı gibiydi. Başına bir sandığı yastık olarak koymuştu. Haldar, adamı dikkatle seyrettikten sonra:

- Hayret, biz de kendimizi iri ve şişman saymışız. Böyle kocaman adam da varmış, dedi.

Adam hâlâ uyuyordu. Haldar, adamı kesmek için kılıcını kaldırdı ama öyle yapmadı. O içinden, "Adamı bu halde öldürürsem yarın kıyamet olduğunda Haldar beni

uykudayken öldürdü diye şikayette bulunmasın. Uyku ölümün ortağıdır. Uykuda olanı öldürmek, cömertin işi değil." diyerek sesini yükseltti. Adamı uyandırmaya çalıştı. Adam uyuyordu. En sonunda adam gözünü açtı. Ama o Haldar'ı yok saydı, yüz vermedi. Haldar ona karşı gazap ile bağırıp kılıç vurdu. Adamın boynundan akan kanla, az kalsın Haldar da akıp gidecekti. Haldar adamın başı ile sandığını alıp, atına bindi ve Göroğlu ile Havaz Han'ı aramaya devam etti. Bir yere yaklaştı. Orada çok çadır bulunuyordu. Çadırlar birbirleriyle iç içe girmişti. Haldar çadırların Göroğlu ile Bey Havaz'ın askerlerine ait olduğunu düşündü.

Haldar Pehlivan yanında getirdiği sandık ile başı bir tepenin üstüne koyup, onların arkasına geçti. Göroğlu'nun çadırları korumakta olan askerleri, Haldar'ı gördü:

- Ey Haldar! Sen bizimle arkadaş değilsin, Şahtar'a da düşman değilsin. Söyle buraya niçin geldin? Mektup vesaire mi getirdin yoksa, dediler.

Haldar:

- Evet, mektup var. Ama size değil, Göroğlu'nun bizzat kendisine teslim edeceğim, dedi.

Koruyucular:

- Öyleyse biz de seni Göroğlu'nun yanına sokmayız, dediler.

Haldar Pehlivan:

- O zaman ben mektubu getireyim, diye geri döndü. Sandık ile başı atına yükleyip tekrar geldi. Koruyucular:

- Bu kimin başı? Biz böyle bir baş görmemiştik, dediler. Onlar Haldar'ı Göroğlu'nun yanına götürdü. Göroğlu Haldar'a:

- Sana teşekkür ederim, dedi ve beraberindekilere:

- Ey pehlivanlar! Bu başı biliyor musunuz? Bu kimin başıdır, diye sordu. Onların hepsi:

- Biz bilmiyoruz, diye cevap verdi.

Göroğlu onlara:

- Bu başı Bey Havaz Han'ın çadırına götürüp, ona gösterin, dedi.

Bey Havaz Han'ın sağ tarafına düşman oku isabet etmişti. O tedavi görüyordu. Koruyucular Haldar'ın getirdiği başı gösterdiler. Göroğlu da onlarla beraber gelmişti. Bey Havaz Han:

- Mübarek olsun baba! Bu Şahtar'ın başıdır, dedi. Herkes buna çok sevindi:

- Sağ olasın Haldar Pehlivan! Bundan böyle ne görürsek hep beraber olacağız, dedi.

Haldar Pehlivan sandığı da ortaya koydu. Sandığı açtı. İçinden on bir yaşındaki bir kız çocuk:

"Ey baba!" diye çıkageldi. O kızı bir çadıra yerleştirdi. Göroğlu ile Bey Havaz Han'ın adamları moral bulup, Şahtar'ın askerlerine hücumu serleştirdi. Düşman dayanamayıp şehre doğru çekilmeye başladı. Göroğlu'nun askerleri onları yakalayıp, teslim olanların hayatını bağışladı, karşı gelenleri öldürdü. Şehri alıp, puthaneleri yıktı. Yerine mektep, medrese, mescit inşa etti. Nağara, zurna çaldırıp, zaferi kutladı. Şehri kendinden olanların idaresine bıraktı. Orada birkaç gün kaldıktan sonra Göroğlu kendine ait birliklerini alıp, öz şehri Çembil'e doğru yola çıktı. Birkaç günlük yolculuktan sonra Haldar Pehlivan'ın çadırının bulunduğu yere geldi. Haldar Pehlivan Göroğlu'nun önüne gelip attan indi ve şöyle dedi:

- Burası benim mekânımdır. Beş altı gün istirahat ettikten sonra gitmenizi rica ederim.

Göroğlu teklifi kabul etti. Çadırlar dikildi. Herkes kendine ayrılan yerde kaldı. Haldar Pehlivan koyunlar kesip onları ağıladı. Haldar'ın çadırında Ağa Yunus Peri, Zeynepşah Ayım, Elihan ve Nurhan bulunuyordu. Göroğlu bu çadıra girdi. O burada Yunus Perileri görüp çok şaşırdı.

Ağa Yunus Peri, Göroğlu'nu görüp ağladı. Göroğlu çekindi. Haldar Pehlivan Göroğlu'na Ahmet Han'ın şehre gönderildikten sonra yaptıklarını anlattı.

Göroğlu, Haldar Pehlivan'a içten, "Aferin" dedi ve:

- Dünyada ne bulursak beraber olacağız, diyerek Haldar'a el verip akraba oldu. Onlar burada birkaç gün misafir olduktan sonra hanımlarını taht-ı revana oturtup öz şehri Çembil'e doğru yoluna devam etti. Birkaç gün sonra şehre geldi.

Göroğlu ile Havaz Han'ın sapasağlam geri döndüğünü duyan şehir halkı onları karşılamaya geldi.

- Yorulmayın padişahımız, dediler. Göroğlu ile Bey Havaz Han kendi tahtına çıkıp oturdu. Göroğlu ağabeyi Ahmet Han'ı çağırttı. Ahmet Han'a:

- Ey sakalı ağarıp, gönlü ağarmayan nankör adam, sen ağabeyim olmana rağmen nasıl yapabildin bu kötülükleri? Hanımlara, çocuklara hiç acımadın mı? Ben ölseydim yaptıkların anlaşılırdı, ölmeden gelirsem yüzüme nasıl bakacağını, sözüme nasıl cevap vereceğini hiç düşünmedin mi, diye sorguladı.

Ak sakallı Ahmet Han yaptıklarına pişman olup, yere bakıp durdu.

Göroğlu:

- Ey şehzadeler, pehlivanlar, bahadırlar, emirler, cemaat! Ağabeyim Ahmet Han'ın cezası ne olmalı, diye sordu.

Hepsi birden:

- Ey Emir Göroğlu! Ahmet Han senin hanımına, gelin ve torunlarına ne yaptıysa, o da cezasını çekmelidir, dediler.

Göroğlu, ağabeyi Ahmet Han'a, "Hanımını ve çocuklarını yanına alıp hangi şehre ve ülkeye gidersen oraya git. Buradan kaybol!" dedi ve Çembil şehrinden kovdu. Bu "Kime yaparsan kendine döner, bugün bana yarın sana olur." demektir.

Bey Havaz Han, Çembil'e geldikten sonra ülke refah içinde yaşadı. Kimse kimseye zulüm etmedi. Kırk bin kişilik ordu hazırlandı. Her bin kişiye birer taçlı şehzade ya da pehlivan baş oldu. Canı sıkıldığı zaman eğlensin diye bir meyhane hazırlandı. Askerî talimden sonra Göroğlu, yiğitlerle beraber şarap içmek isterse buraya gelirdi.

Meyhaneye şarap içmeye gelenlerin şarap içerken riayet etmesi gereken kurallar vardı. Örneğin, yiğitlerin birinin elinden, şarap kadehi yere düşerse ya da birer damla şarap dökülürse herkes onu ayıplayıp alay ederdi. Bazen yere oturma cezası uygulanırdı. Burada yersiz gülme, fazla gaf yasaklanmıştı. Bunun gibi davranışlar ayıp sayılırdı.

Buraya Ay Han, Gün Han, Bülbül Han, Cengiz Han, Yıldız Han, Hesen Han gibi taçlı şehzadeler gelir ve Havaz Han'ın ağzına bakıp otururdu. Onların tümü Havaz Han'ı dinlemeye gelirdi. Göroğlu başta olmak üzere, yediden yetmişe herkes Bey Havaz Han için iyi dilekte bulunur onun için dua ederdi. Herkes birlikte insanlık aleminde vücuda gelen böyle bir nadir insanın bahtını dilerdi. On dört yıl böyle geçti. Bey Havaz'ın namı Göroğlu'nun namı gibi dört bir yana yayıldı. Aleme şöhreti ün saldı.

Bey Havaz Han Çembil'e sultan olduktan sonra ömrünü hoşluk ve mutluluk içinde geçirdi. O ve kırk bin yiğidi gecelerini Allah'ın gazabından korkarak ibadet ile geçirirlerdi. Bu sebepten dolayı pîrler onu her türlü kötülükten korurlardı.

Emir Göroğlu yüz yirmi yaşına girdi. Onun dev vücudu eğildi. Kendi neslinden bir evladı olmaması sebebiyle, üzülüp, gözlerinden yaş aktı.

Günlerden bir gün o Ağa Yunus Peri'nin yanına girdi.

- Ey Ağa Yunus Peri! Siz kendi rızanızla benim emrime girmiştiniz. Benim ömrüm tükendi. Bir iki yıl sonra ben de bu fani dünyadan gideceğim. O zaman siz benim için nasıl yas tutacaksınız ve nasıl ağlayacaksınız? Ben sizin o zamanki ağlamanızı şimdiden kendi kulaklarımla dinlemek istiyorum, dedi.

O, Ağa Yunus Peri'nin sağ yanına geçerek ölmüş gibi uzanıp yattı. Hanımlardan biri Göroğlu'nun sağ tarafına, ikincisi sol tarafına, üçüncüsü ise baş tarafına geldi ve Göroğlu'nun üstüne değerli kumaştan çarşaf yaydı. Saçlarını yaydı ve hepsi sırayla nağme okumaya başladı:

Ağa Yunus Peri:
On yaşında sanki sesli bir mağara idin,
Otuz yaşında Esker Dağı'nda var idin.
Düşmanlara kara bulut gibi kızgın idin,
Şimdi yaşın yüz yirmi, yaşlandın,
Bulut kaynatıp buz püskürten sultanımsın

Gülnar Peri:
Uçan atını savaşlara alıştırdın,
Yeryüzünde ip sürdün.
Mızrağınla kara taşı devirdin,
Taşı yumruk yaptı senin gayretin,
Bulut kaynatıp, buz pişiren sultanım.

Miskal Peri:
Düşmanlara fazla hazırladın,
Meydanda savaştın Rüstem gibi,

Yiğitlere dağıttın altın ve gümüşleri,
Kırmızı kana boyadın gümüş kılıcı,
Düşmanları kırıp döken sultanım.

Ağa Yunus Peri:
Bu sözler eskiden kalma bir masaldır,
Kırk hanın beraberliği şeker ve baldır.
İspatı, Haldar hem de Hesen'dir,
Kaya gibi erler şahittir,
Babamı vurup beni kaçıran sultanım.

Gülnar Peri:
Önünde çaldırın gümüşten sazı,
Laçine aldırın ördek ile kazı.
Yüz on bir yaşına girdiğinde,
Alıp geldin kasap oğlu Havaz'ı,
Deve gibi bağırıp kaçan sultanım.

Miskal Peri:
Buhara'nın bir dumanı Rigistan'ı,
Yeni kumaş giymiş Eristan'ı.
Çocuklu ev gülistandır,
Kendin Çembil yurdunun bey sultanısın,
Dünyadan çocuksuz giden sultanım.

Göroğlu Sultan hanımlarından yukarıdaki nağmeyi dinledikten sonra:

- Maşallah, ben sizden bin kez razıyım. Siz, her zaman beni bu şekilde anın, diyerek yerinden kalktı ve meyhaneye gitti.

Hesen Han ile Bey Havaz Han da, "Babamız neden annelerimizi ağlatıyor?" diyerek Göroğlu'nun peşinden gelip dışarıda beklerken hanımlarının nağmesini dinlemişti.

Çocukların anneleri Göroğlu'na övgü yağdırdıklarında, "Dünyadan çocuksuz giden Sultanım." sözlerini söylerken çocuklar yerinde duramadı. Bu sözden çok

alındılar, “Yabancı memlekette sultan olacağına, öz memleketinde kapıcı ol, dedikleri doğruymuş. Biz canımız pahasına çabalayıp, kendimizi Göroğlu’nun oğlu saymışız, ama onlar hala bizi çocukları saymıyorlarmış.” dediler. Gönülleri kırılıp ağladılar. Göroğlu onlardan sonra geldi. Burada bulunan oğlu Bey Havaz’ı görüp:

- Gel oğlum Havaz Han, zaman ganimettir. Yiğitlere kendi elinle şarap koy, dedi.

Havaz Han kırgınlığını belli etmeden şarap dökmeye çalışırken bir şarap bardağı elinden yere düştü. Yiğitler birbirine bakarak:

- Biz öyle yaptıysak, Bey Havaz Han üstümüzdeki elbiseleri, silahlarımızı çıkartıp ağır cezalandırırdı. Şimdi kendi başına geldi. Göroğlu Bey, Havaz Han’ı cezalandırsın, dediler.

Emir Göroğlu yiğitlerin sözlerini dinledikten sonra:

- Bey Havaz’ın günahını nasıl affettirmek istiyorsunuz? Ben onu cezalandırmaya hazırım, diyerek aşağıdaki sakinameyi okudu:

Çembil’de kendim halka büyük babayım,
Kadir Allah kullarına mihriban.
Aranızda beyiniz ile töreniz var.
Hata yapmış oğlum Havaz Han.

Gece gündüz ben ona intizar oldum,
Günah işlemesine içki bardağı sebep,
Kırk aslanım size söyleyeyim,
Bilmeden günah işledi oğlum Havaz Han.

Katar katar kuşlar ile devemi,
Yükleyin deve üzerine varlığımı.
Bey Havaz Han’dan esirgemem malımı,
İsterseniz vereyim elimdeki varlığımı.

Baharda açan gonca çiçeğimi,
Yüceltin oğlum Havaz Han’ı

Bey Havaz Han için esirgemeden vereceğim,
İstersiniz benden Çembil ilimi.

Ölmesin iyiler hiç ölmesin,
İyi kullar kötülüğü görmesin.
Göroğlu der, şimdi size vereyim,
İsteyin yürek yarası kalmasın.

Göroğlu'nun nağmesini yiğitler dikkatle dinledi. Onlar:

- Ey Sultanımız! Hiçbir şeyinizde gözümüz yok. Bey Havaz Han kendi memleketinden geldikten sonra tek başına hiçbir yere gitmedi. Bey Havaz Han'ı kızdırmak istiyorsanız, tulpar leyli kır atına bindirip, eline atılgan doğan tutturun. Yanına bir dumbak[315] bağlayın. O gidip Ördek Gölü'nden şuñkara dokuz sıra ördek yakalatıp getirsin, dedi. Emir Göroğlu seyisini yanına çağırdı. Ona:

- Sen Bey Havaz Han'a uçan atı eyerle, dedi ve aşağıdaki nağmeyi okudu:

Ben söyleyeyim, sen iyi dinle sözümü,
Allah mağfiret kılsın kalpteki dertleri.
Oğlum Havaz Han ava çıkacak,
Mirahor[316] hemen getir şu uçan atı.

Uçan atıma Allah akıl versin,
O bilir adamın iyi ve kötüsünü.
Altın gibi parlayan çuha örtüp getir,
Mirahor hemen getir şu uçan atımı.

Ata binerek yapmışım erliği-cömerliği,
Düşmanıma tanıtmışım büyüklüğümü.
Yakışır yaysan yumuşak çuhayı,
Mirahor hemen getir şu uçan atı.

[315] Dumbak: Vurmalı çalgı.

[316] Mirahor: Seyis.

Göroğlu'na cesareti Allah nasip kıldı,
Devletimde nice yerler gelişti,
Yakışır hazırlasan gümüş eyeri,
Mirahor hemen getir şu uçan atı.

Mirahor bu nağmeyi dinleyip, uçan ata altın eyeri dokuz yerden bağlayıp astı. Kuskununun[317] üstüne altından bir kubbe yerleştirdi. Altın davulu yanına bağladı. Atı her zamankinden fazla süsleyip, Göroğlu'nun yanına getirdi.

Emir Göroğlu Bey, Havaz Han'ı şahane giydirdi. Başına altın taç taktırdı. Uçan ata Havaz Han'ı bizzat kendisi bindirdi. Havaz Han'a bakarak şu nağmeyi okudu:

Gözüme yaş alıp ağır dert çektim,
Bey oğlumu kamil pîre verdim.
Havaz Han oğlum yolun açık olsun,
Seni, Hakk'a emanet ettim.

Gidip Ördek gölünü gözle,
Şahini eline al çabucak.
Yarın döneceksen öğlene yetiş,
Oğlum Havaz Han seni Allah'a emanet ettim.

Bir nasihat söyleyeyim dinle,
Etrafında gezer düşmanlarım.
Tek umudum yalnız oğlumsun,
Oğlumu, tulparımı Hakk'a emanet ettim.

Kimi görsen ondan hal hatır sorma,
Canım oğlum halkın yolunu kesme.
Delikanlılık yapıp gücüne güvenme,
Canım oğlum seni Hakk'a emanet ettim.

[317] Kuşkun: Kolan.

Şuñkar denen kuşu gördüm dünyada,
At üzerinde hüküm sürdü irade.
Akıllıdır insanlardan daha fazla,
Canım oğlum seni Hakk'a emanet ettim.

Uğramayın namaz kılmayanın yanına,
Şahinini salma dağın taşına.
Sahipsiz diye vurma tulparın başına,
Tulparımı ve seni Hakk'a emanet ettim.

Sert kamçı vurma tulparın[318] sırtına,
Kulak ver Göroğlu'nun sözüne.
Oğlum Havaz bindin tulpar üstüne,
Göroğlu der seni Hakk'a emanet ettim

Havaz Han, Sultan Göroğlu'ndan Fatiha alıp tulpara bindi. Atını koşturunca Ördek gölüne geldi. Göle bakıp, sağa bakıp, sola bakıp altın davulu çaldı. Şahini bıraktı. Öğlene kadar onun atılgan şahini, dokuz sıra ördeği yakalayıp getirdi. Havaz Han, ördeklerini toparlayıp atını alıp çölden Çembil'e doğru yürüdü. Yolda Bey Havaz nargile istedi. Başı dönüp seferi devam ettiremedi. Bir dükkanın üzerine çıkıp bakmıştı; gözüne, ağaçlı bir ev gözüktü. Tulparı evin etrafında gezdirdi. Bir anda kendini o evin önünde buldu. Bu ev Göroğlu tarafından Çembil'den sürgün edilen ağabeyi Ahmet Han'ın eviydi. Ayrı iki kapısı vardı. Biri bayağı büyük, ötekisi küçüktü. Bey Havaz Han büyük kapının önünde, "Bu kimin evi?" diye soracaktı, ama "edepsizlik olmasın" diye vazgeçti. Küçük kapıdan eve girdi ve "Nargile var mıdır?" diye şu nağmeyi okudu:

Altımda yüz renkli atım,
Gümüş kılıç başımda taç ve kalkan.
Ördek Gölü'nden tutkuyla geldim,
Göroğlu'nun oğluyum ismim Havaz Han.

[318] Tulpar: Uçan at.

Güzel saçlarımı tarayayım,
Buranın sağına soluna bakayım.
Ördek Gölü'nden tutkuyla geldim,
Bir çilimi[319] şu evden isterim.

Bağ içinde çabucak açan çiçek var mı?
Benden başka burada adam var mı?
Ördek Gölü'nden tutkuyla geldim,
Bir çilim verecek insan var mı?

Bu sözleri söyler burada Havaz Han,
Ne kılsa, kılar yaratan Mevla'm.
Ördek Gölü'nden tutkuyla geldim,
Sevap için çıkar mı hayırsever bir insan?

Bey Havaz'ın nağmesinin bitmesiyle aynı anda küçük kapıdan bir gelin kız fırlayıp çıktı. Kız kara gözlü, şirin sözlü, kaşlarına sürme sürülmüş, güneş gibi parlayan biriydi.

Bu kız da Bey Havaz'ı gördü. Havaz Han nargile almak için yalvarıp duruyordu. Havaz, yanakları yeni olgunlaşmış elmayı anımsatan genç bir yiğitti. Kız, yiğidin nurlu çehresine bir bakışta âşık oldu. Kendi kendine, "Ben onu bir görüp âşık olmuşum. Canımdan bile geçmişim. Eğer yarim var desem, kızıl gül gibi görmüşüm. Eğlence ve alem yapmışım desem, hayallere dalmışım. Allah'ım benim şuurum kurusun. Mal satan alım satımlarım kurusun. Ağzı burnu davul gibi olan kocam kurusun. Böyle bir yiğitle bir geceliğine eğlenen kızın hiç armanı kalmaz dünyada. Ne olursa olsun birkaç kelime konuşayım, şeker dilinden tadını alayım." diyerek şu nağmeyi okudu:

Yüreğimde vardır bir büyük arman,
Kudretli Allah'tan izinsiz hiç iş yapılmaz.
Misafir yiğit hoş gelmişsiniz buraya,
Kulak verip dinleyin bunu beyi can.

[319] Çilim: Sigara çeşidi.

Ay yüzüme küserek bakmayın,
Kızgınlıkla saçlarımı taramayın.
Ayağınızda benim gibi hanımlar hazır olsun,
Nargile yoktur bize sormayın.

Olsaydı kendi elimle verirdim,
Nargile bulunmaz memleketimde.
Saçlarına kurban olayım can beyim,
Mutlu git ve mutlu gel kendi yolundan.

Melaikeler tefsiri okur, başı yok,
Bizim elin nargile ile işi yok.
Gerekirse attan inersin bey,
Sana hizmet edecek biri yok.

Sen burada kalırsan zorluk çekersin,
Biliyorum Göroğlu'nun askerisin,
Sana hizmet edecek biri yok.
Bu dergahta, attan inip gidersin.

Ben düşündüm, söyleyecek söz kaldı mı?
Başıma ayrılığı Allah'ım saldı mı?
Gerekirse attan inersin beyim,
Nargile isteyerek ince belin yoruldu mu?

Bu sözleri dinleyen Havaz Han kızdı. Garibanlığa katlanarak atının başını geri çevirdi. Bey Havazla konuşan hanım Ahmet Han'ın geliniydi. Ahmet Han'ın on beş yaşında bir kızı vardı. Su içerse boğazından gözüküyordu. Yüzü ay gibi güzeldi. Kız gelin ablasının Bey Havaz Han'a dediklerini işitti. Kızın ismi Botagöz Ayım'dı. Kız, gelin ablasının Bey Havaz Han'a nargile vermediğine üzüldü. Derhal ayağa kalkarak altın nargileyi hazırladı. Büyük kapıda Havaz Han'ı gördü. Yüreğine ateş düştü. Kendini zorlukla kontrol edebildi ve aşağıdaki nağmeyi okudu:

Altında yüz renkli atın,
Yakışmış size kılıç ile kalkan.
Atı hızlı can törem,
Nargile içersen buraya gel, vereyim.

Ben kurban olayım yiğit boyuna,
Gelip tut gümüş nargilenin sapından.
Sizi beyim kime soracağım,
Nargile sorarsan kendi yerinden.

Er yiğit meydanı görürse dönmez,
Nur görmeyen evliyayı bulamaz.
Nargile sorarsan kendi yerinden,
Nargile bir kötüde bulunmaz.

Kötü bilmez iyilerin kadrini,
Köşe yerler de bilmez dağın kadrini,
"Altının kıymetini kuyumcu bilir." derler.
İyiler bilir iyilerin kıymetini.

Bahadır yiğit meydan ara canlansın,
Allah düşmanlarının ellerini bağlasın.
Nargile içersen buraya gel can beyim,
Korkulandan ben gibi hanım bayılsın.

Kırk kız içinde bir gül benim,
Giydiğim ipektir altın parlıyor.
Nargile içersen gel benim yanıma,
Boynuna benim gibi çiftin kurban.

Bey Havaz Han bu sözleri duyduktan sonra atının başını geri çevirdi. Altın nargileyi içerek keyfini sürmek istedi. Havaz Han, Botagöz Ayım'ı gördüğünde çok

şaşırdı. Kız nargileyi tutarak karanlık geceyi aydınlatan bir ışık gibi parlıyordu. Bey Havaz Han bu güzel kızı kendine uygun gördü ve:

- Ey kız! Kendi ellerinle bana nargile hazırlar mısın, dedi.

Botagöz Ayım at üzerindeki Bey Havaz Han'ın görünüşüne vuruldu. Şeker sözlü, şehla gözlü, yakışıklı bir yiğidin kendinden nargile istediğini düşünerek bağıldı. Sanki Bey Havaz Han'ın gözünden bir ışık çıkıp, kızın tüm vücudunu yaktı. Bey Havaz Han kıza:

- Siz bu bağın gülüsünüz. Burayı iyi biliyorsunuz. Kim iyi, kim kötü biliyorsunuz, diyerek aşağıdaki nağmeyi okudu:

Geçtiğim yer Esker Dağı'nın beliymiş,
Kuş uçurduğum yerler Ördek Gölü'ymüş.
Yabancıyım buraları bilmem,
Bu evler hangi şahın evleri?

Botagöz:
Geldiğin yol güzel kervan yoluymuş,
Seyrettiğin Bal Ördek'in gölüymüş.
Benim adım Botagöz'dür sorarsan,
Bu evler Ahmet Bey'in evleri.

Bey Havaz:
Su yayılırsa yüksek dağlar nemlenir,
Senin gibi hanım buralarda az olur.
Önce sorup sonra bileyim durumu,
Ahmet Bey dediğin kim olur?

Botagöz:
Başındadır iki altınlık tacı,
Odur bu ilin ağası.
Kırk bin hane bize aittir,
Ahmet Han'dır Göroğlu'nun ağabeyi.

Bey Havaz:
Bir iyiden bahsediyorsun,
Candan kıymetli iki gözüsündür.
Şimdi kendini sorayım,
Buralarda hangi şahın kızısın?

Botagöz:
Konuşursa ağzındaki şirin sözüyüm,
Görüp duran çift gözüyüm.
Benim ismim Botagöz'dür sorarsan,
Neslimi sorarsan Ahmet Han'ın kızıyım.

Bey Havaz:
Dudu kuşu gibi izini eyle tavaf.
Senin gibi güzelleri sevmek de sevap.
Yalnız mısın, yarin var mı Botagöz?
Sözlerime çekinmeden ver cevap.

Botagöz:
Bir yar arayıp gece gündüz intizarım,
Hangi sebepten bu soruyu sorarsın?
Babam senin gibi iyilere vermez beni,
Durumumu sorarsan yalnızım ve bekarım.

Bey Havaz:
Söylenen sözü iyiler dinler mi?
Baban bir inatçı iyi sözü dinler mi?
Boyun kadar altın ve gümüş verirsem,
Ahmet Bey seni bana verir mi?,

Botagöz:

Babam dünyayı düşünmez,

Dünya sözünü hiç söylemez.
Kim isterse soyunu sopunu soruyor,
Asil soyu olmazsa kabul etmez.

Bey Havaz:
Mal vereceğim memleketten getirip,
Ölmezsem tutarım ince belinden.
Aşık oldum ay yüzüne,
Bir nargile hazırla, içeyim elinden.

Botagöz:
Sen kimsin mal getirirsin memleketinden,
Yolcusun çıkarma yolumdan.
Fazla kalma, çabuk git buradan,
Nargile içtin elimden şimdi git.

Bey Havaz:
Toplarım varıp Türkmen elimi,
Gerçek söyle sen aldın benim canımı,
Bana gönül verir misin Botagöz?
Açık açık söyle düşündüklerini.

Botagöz:
Düşündüm senin bağrın yanar,
Canından bir kıza bağlısın.
Senin gibi bir yiğit bizim elde yoktu,
Çembil yurdunda hangi beyin oğlusun?

Bey Havaz:
Baharda açan bahçe gülüyüm,
Söyler olsam halk ağzının sözüyüm.
Aslımı sorarsan adım Bey Havaz,
Özüm Göroğlu'nun oğluyum.

Botagöz:
Duymuştum bağların kızıl gülüsün,
Üstelik çocuğu olmayan birinin oğlusun.
Gerçeği söyleyeyim sana şimdi ben,
Kızarsam bir baytalın[320] kulusun.

Bey Havaz:
Botagöz deyip bildim kendini,
Kızarsam oyarım gözünü.
Diline sahip ol düşünerek konuş,
Ölmezsem alırım seni.

Botagöz:
Yürüdüğün yol Esker Dağı'nın beli,
Çembil'e ait deyip Yevmit ili.
Ben değil, yurt diyor sizi,
Havaz, Hasan Göroğlu'nun kuludur.

Bey Havaz:
Erisin dağların tepesindeki karlar,
Her kul aldığı ile tükensin.
Kul olsam bile seni almazsam,
Çembil'de Havaz adım kurusun.

Botagöz:
İyi yiğit söyledin fazlası ile,
Esirgeme bu sözüme bakma.
Burada kalma şimdi kaybol kul,
Elinden geleni yap acıma.

[320] Baytal: Doğurmamış kısrak.

Bey Havaz:
Çöllerde yorgun düşmezsem,
Çembil'e gidince kavga çıkarmazsam.
Bey Havaz Han denen adım kurusun,
Karar verdim seni almaya.

Botagöz:
Elma gibi yüzün ekşi gibi,
Çiçeklenen sazcılar bahşı gibi.
Senin gibi kulla evleneceğime ey Havaz!
Kara kız olarak ölmek daha iyi.

Bey Havaz:
Bu defa gidip tekrar gelmezsem,
Durumunu o zaman görmezsem.
Çembil'de yiğit denen adım kurusun,
Yiğitlerime nargile yaptıracağım.

Botagöz:
Tek tek işitip Botagöz'ün küfürlerini,
Seyahat ettin Yavmet'in iline.
Göroğlu'nun kendi çocuğu olduğunda,
İstediğin zaman verir sana beni.

Bey Havaz ile Ahmet Han'ın kızı Botagöz birbirlerine sert konuşular. Bey Havaz, kızın sözlerinden çok alındı, gözü yaşla doldu. O kendi kendine, "Ey felek! Yabancı bir yerde sultan olacağına, öz yurdunda hizmetçi olsan daha iyi, diye atasözü vardır. Ben kendime Göroğlu'nun oğlu diyorsam bile, başkaları beni Göroğlu'nun kulu sayarmış. Öz yurdumda kimseye muhtaç olmadan, Hunhar Şah'ın sayılır adamlarından biri olarak yaşardım, ama buraya geldikten sonra biraz yüksek mertebeye çıkmış olsam da halk hâlâ bana kötü gözle bakar, kötü namla çağırıyormuş. Burada kalmadan kendi

memleketime döneyim" diyerek, uçan ata binip yola çıktı. "Ana yurdum neredesin?" deyip, birkaç çölü arkasından bıraktı. Yavaş yavaş gönlünde sabır duygusu ağır bastı.

O, "Bu iş bana göre değilmiş galiba? Burada kızla bu tarzda konuştuğumu kırk bin yiğit nasıl bilsin ki? Onların tamamı Bey Havaz namert biriymiş. Göroğlu'nun uçan atına binerek aldatıp kaçmış, diyerek beni lanetler. Ben bunu sindiremiyorum. En iyi çare buradan Çembil'e döneyim. Göroğlu'na Ahmet Han'ın kızını alıp bana vermesini söyleyeyim. Eğer alıp vermezse suçu Göroğlu'na atıp memleketime dönerim; o zaman kimse bana namert diyemez. Eğer alıp verirse, kızın başına siyah başlık, üzerine siyah elbise, ayağına çarık giydirerek yiğitlerim için nargile hazırlattıracağım." dedi. Bey Havaz'ın gözlerinden akan yaş uçan atının yelesine dökülüyordu.

O gün akşam namazına kadar Bey Havaz Çembil'e ulaşamadı. Göroğlu Sultan ve yiğitleri şehir kapısında onu beklemişti. Bey Havaz Han gelemediği için onlar saraya döndü. Ağa Yunus Peri başta olmak üzere, saray hanımları Zeynepşah Ayım'ı alıp sarayın penceresinden yola baktı. Göroğlu namaz vaktinde yiğitlerine bakarak bu nağmeyi okudu:

Ördek Gölü ile Çembil arası bir günlük yol,
Kırk yiğit maksadımı siz anlayınız.
Kahvaltı vaktinde gelecekti Bey Havaz,
Ne oldu kuzuma, yazık!

Bu azap bana ölüm gibi geldi,
Bey Havaz idi benim canım varlığım.
Görebileyim gölgeni oğlum,
Ne oldu, neden gelmiyorsun, yazık!

Ayrılık ateşi bağrımı yaktı,
Ayrılık azabı belimi bağladı.
Özletti kendini, beni bu yaşta ağlattı,
Ne oldu kuzuma, gelmedi yazık!

Bey Havaz Han yüksek dağı aştı mı?
Düşman görüp akılları şaştı mı?
Ya da onun bindiği at kaçtı mı?
Ne oldu kuzuma, gelmedi yazık!

İyi Göroğlu'nun sözleri,
Bulunmaz Havaz Han'ın izleri.
Ya da bir kötünün nazarı değdi,
Ne oldu kuzuma, gelmedi yazık!

Göroğlu nağmeyi bitirmişti. Tam o an uzaktan Bey Havaz Han'ın karartısı göründü. Yaklaştığında Bey Havaz Han'ın gönül kırıklığı aşikar oldu. Gözlerinden damla damla dökülen yaşlar uçan atın yelesine aktı. Yiğitler onun önüne çıktı ve selam verdi.

"Hoş geldiniz!" diyerek karşıladı. Ama Bey Havaz Han onların hiçbirine cevap vermedi. Göroğlu onun önüne gelerek:

- Ey oğlum! Ne sebepten bu kadar geç geldin, diye sordu ve şu nağmeyi okudu:

Bağımdaki taze gülüm,
Konuşursam sen benim dilimsin.
Hatta benim canım varlığımsın,
Niye ağlayıp gelmedin?

Bey Havaz Han:
Düşmanları ayna ettim,
Yürüdüğüm yolu kaybettim.
Şaraphaneden yola çıktım,
Yolları dolaşıp şimdi geldim.

Göroğlu:
Dinle benim söylediklerimi,
Sen benim gören gözümsün.

Hatta benim kızıl yüzümsün.
Ne oldu zamanında gelmedin?

Bey Havaz:
Çöl ortasında yoruldum kaldım,
Dağı, taşı yerinden kopardım.
Ördek denen göle vardım,
Yolları dolaşıp şimdi geldim.

Göroğlu:
Sen benim şekerim balımsın,
Seninle mevcut benim hayatım.
Evladımsın kolum kanadım,
Niye ağlayıp gelmedin?

Bey Havaz:
Kısmet böyleymiş,
Rüyamda görüldü kısmet işleri.
Ördekleri, kuşları yokmuş,
O yüzden dolaşıp şimdi geldim.

Göroğlu:
Yürüyüşünde herkes şad olsun,
Düşmanın kolu bağlansın.
Senden baban memnun olsun,
Niye ağlayıp gelmedin?

Bey Havaz:
Atı koşturdum cepheye,
Koşturdum her tepeye.
Gözüme bir ev çarptı,
Oraya uğrayıp şimdi geldim.

Göroğlu Bey Havaz'a bakarak:

- Oğlum! Sen bahane uydurup gerçeği anlatmıyorsun. Gerçek konuş, neden o kadar fazla ağladın? Ben henüz hayattayım. Benim zamanımda kimden bu kadar ağır hüzün gelir sana, diye sordu.

Bey Havaz başından geçenleri teker teker açıklamak amacıyla aşağıdaki nağmeyi okudu:

Beyaz yüzümde peyda oldu çil ile ben,
Elime kuş aldım adı Zerin Bal.
Gördüklerimi bir bir beyan eyleyeyim,
Kıblegahım babam iyi dinle.

Rahmet eyleyin gözden akan yaşıma,
Sensiz sevda düştü benim başıma.
Garibanlığın namı kurusun babacığım,
Ne kötülükler geçti başımdan.

Kalbimi gurbet duyguları sıktı,
Ayrılık ve zorluk benimle alay etti.
Garibanlığın namı kurusun babacığım,
İnsafsızların dedikodusu bitmedi.

Gayretimi düşürmeyi düşündü,
Benim gibi beyler kötü sözden çekindi.
Ördek Gölü'nden döndüğümde babacığım,
Bağlı evler gözüme gül gözüktü.

Ne yapayım yüreğimde derdim çok,
Dertlerimi anlatmaya meylim yok.
Kahır ve gazap ile ulaştım oraya,
Bir nargile içeyim diye.

Kapının önü sıra sıra nar ağacı,

Perileri pek çok ve seçilmiş.
Birer nargile içmeye gitmiştim,
Ağabeyin Ahmet Han'ın kızı oradaymış.

Giydiği gülgündür kıpkırmızı,
İsmi Botagöz ağabeyinin kızı.
Kalbimde aşkını yaktı, ne yapayım?
Yandırıp kül etti beni şu kızın sözleri.

Alay etti, söylediği manalı sözler,
Bana dedi, "Çocuksuzun oğlusun.".
Öldürdü, yaktı beni kızın sözleri,
Sonunda dedi, "Bir baytalın kulusun."

Bu sözler benim gibi oğlun ölmedi,
Kalbinde ateş yandı bilmedi.
Cevap ver baba şimdi gideyim,
"Çembil" belde "kul" ismi takıldı.

Havaz Han söyler bu sözleri,
Kısmet misafir eyledi mi bizi?
Yiğitlere nargileci biri yapayım kızı.
Bana iste o kızı aziz babacığım.

Bey Havaz'ın nağmesi tamamlandıktan sonra Göroğlu:

- Ey oğlum! Sen fazla telaşlanma. Değil Ahmet Han'ın kızı, dokuz Ahmet Han'ın kızı olsa da sana alırım! dedi.

Bey Havaz Han:

- Teşekkür ederim babacığım, dedi.

Göroğlu:

- Oğlum, sen başka hayallerde olmadan benim yanımda olduğun müddetçe ben hiçbir şeyi senden esirgemeyeceğim, diyerek Havaz Han'ı şaraphaneye çağırdı.

Kendisi Çembil'in nağarahanesine çıkarak nağara ve zurna çaldırdı.

Ne zaman ordu gerekirse Göroğlu böyle yapardı. Bütün Çembil'in ahalisi Göroğlu'nun önünde toplandı:

- Sultanımız Göroğlu, nağara zurna sesini duyunca buraya geldik. Hangi amaçla bizi çağırdın, biz hazırız, dediler Çembilliler.

Göroğlu maksadını anlatmak için aşağıdaki nağmeyi okudu:

Göroğlu der: Dinleyin sözümü,
Evlat için sarartmayın yüzümü.
Şimdi beni iyi dinleyin beyler,
Söz ederim Havaz oğlumdan.

Oğlum Havaz zor bir kızı beğenmiş.
Soğuk kıza bütün gönlünü vermiş.
Batır oğlum Ördek Gölü'ne varınca,
Ahmet Han'ın kızını görmüş.

Göroğlu'nu iyi dinleyin beyler,
Ben anladım Havaz Han'ın gözlerinden.
Ağabeyim Ahmet Han'ın kızına,
Âşık olmuş Havaz Han.

Bu yüzden ben kemerimi bağladım,
Gözyaşlarımla kara yeri ısladım.
Doksan bin beyler beni iyi dinleyin,
Hepinizi ağabeyime elçi seçtim.

Bilin bugün Göroğlu'nun sözünü,
Birkaç kişi bulamaz izini.
Hepinizi birden elçi seçip gönderiyorum,
İsteyin Bey Havaz'a ağabeyimin kızını.

Düşmanları ayağının altına alsın,
Kanadımı Han tümene bağlasın.

Ahmet Han versin Havaz Han'a kızını,
Mal gerekir mi? Ne isterse alsın.

İsterse vereyim sıra sıra develerimi,
Develerime yükleyeyim mal varlığımı.
Ahmet Han mal isterse ey beylerim!
Veriniz binlerce, on binlerce malımı.

Göroğlu der, bilirsiniz namımı,
Kısmet bozdu benim mutluluğumu.
Eğer mal gerek olursa ağabeyime,
Baş at yapması için vereyim Bulğur atımı.

Göroğlu'nun nağmesi bitti. Oraya toplanan doksan bin beyin hiç birinden ses yok. Çünkü aksakallılar, "Gitmeyelim." derse, Göroğlu'nun kızmasından endişe ediyorlardı. "Gidelim." derse Ahmet Han'dan korkuyorlardı. Gençler işin yolunu bilmiyordu. Beylerin arasında Bakı Bay adlı birisi vardı. O, beylere bakarak:

- Göroğlu'nun sözüne cevap vermiyor musunuz? diye sordu. Onlardan birisi:

- Biz ne diyeceğimizi bilemedik, dedi.

Bakı Bay:

- Siz benim sözümü dinlerseniz, Göroğlu'na sadece ben cevap vereyim, diye Göroğlu'na bakarak şu nağmeyi okudu:

Bakı Bay aksakal derler bana,
Sarartmayın benim kırmızı yüzümü.
Doksan bin bey, cevap ver, diye beni seçti,
Siz de dinleyin benim söylediklerimi.

Garip etmeyin, sarartmayın yüzümü,
Yerinde kılarım beş vakit namazımı,
Şartım var gönül koyup kızmazsan,
Söyleyeceğim düşündüklerimi.

Gerçek erler göremez onun gerçek yüzünü,
Bulamaz belki de onun özünü.
Bana kalsa beylerini gönderme,
Göndersen bile vermez kızını.

Güç kullansan kim gelir memleketine,
Altın kemer yakışır mı beline.
Vereceksen ver birer destek memleketine,
Kızı vermez bir baytallık kuluna.

Ak sakal Bakı Bay sözünü tamamladı. Bütün beyler yerlerinden kalkıp:

- Ey Bakı Bay! İyi konuştun, açık konuştun, dedi. Bakı Bay:

- Bu kadar konuşmazsam da olmaz, diyerek kendi yoluna gitti.

Göroğlu beylere kızdı. Sinirinden bıyıkları titredi. Gözleri büyüdü ve parladı.

"Ey felek! Bunlar benim yaşlandığımı bilip, hepsi bu işten kaçtı. Gençken böyle yapsaydı hepsinin cezasını verirdim." diyerek yavaş yavaş şaraphaneye doğru yürüdü. Bey Havaz Han da olup bitenlerden haberdar idi. Yiğitlerin hepsini şaraphaneye alıp, götürüp, şarap içerek sarhoş etti. Bey Havaz Han altın kadehe şarap doldurup Göroğlu'nun önüne geldi. Şarabı uzatarak şu nağmeyi okudu:

Bindiğim atım hızlı koşar,
Sağ yanda dokuz nazarlık.
Elimden al şarabı,
Babacığım isteğimi gider biraz,
Babacığım Allah sana dost olsun.

Ölmeyin, uzun yaşayın,
Uçan atına bin, eğlen gez.
Bir koluna medet,
Diğerine al altın kasa,
Allah senin yardımcın olsun.

Şirin candan geçiniz,

Kefenlik kumaşı biçiniz.
Düşmanın başı döndü,
Bir kadeh şarap içiniz.

Allah yardımcınız olsun.
Başımızda var melanet,
Dostlar vardı selamet.
Bu aziz can bize,
Birkaç gün emanet,
Allah senin yardımcın olsun.

Göz yaşım döküldü,
Yüreğim ezildi.
Tuz nasibim şu günde,
Çembil'den kesildi.

Allah yardımcın olsun.
Ulu baba hoşça kal,
Gözden aktı, yaşlar şimdi.
Esen kal hasret giderinceye kadar,
Canım baba hoşça kal,
Allah yardımcın olsun.

Taci gülü[321] ekeceğiz,
Altın gelin örteceğiz.
Esen kal canım baba,
Kıyamette görüşürüz,
Allah yardımcın olsun.

Bu zaman öyle bir zaman,
Başıma indi duman.

[321] Taci gülü: Bir gül çeşidi.

Yaşlanıp baba olana kadar
Tahtında esen ol,
Allah yardımcın olsun.

Bey Havaz Han, nağmeyi bitirip altın şarap kadehini yere koydu. Şaraphaneden çıkarak at ağılına girdi. Baktı ki, Göroğlu'nun atları oynaşıp duruyorlardı. Atların biri tulpar, biri gayrı, diğeri de Mecnun Kök idi. Bey Havaz kendi kendine, "Bu tulpar Göroğlu'nun hem atı, hem de devleti, hem evladı hem de kolu kanadıdır. Bu ata binip gidersem, Göroğlu'na düşmanlık yapmış sayılırım." dedi. O Mecnun Kök'e bindi, yine gönlü bozuldu. Çembil şehrinin dışına çıkmadan göz yaşları atın yelesine dökülmeye başladı. Çembil ahalisi, Ördek Gölü ve büyük küçük tanıdıklarıyla gıyabi vedalaştı. Deve yavrusu gibi avaz avaz seslenip şu nağmeyi okudu:

Baharda açar Çembil'in gülü,
Kazları uçar konsa bülbülü.
Esen kal, yine gelirim,
Mutlu kalsın Çembil eli.

Baharda açar bağın kırmızı çiçeği,
Kış bitti geldi bahar mevsimi.
Esen kal, yine geri gelirim,
Devir süren Çembil şehri.

Yaktı yüreğimi Botagöz'ün sözü,
Yüreğimi parçalar ayrılık derdi.
Esen kal, yine geri gelirim,
Devran süren Çembil eli.

Yüreğimi yaktı ayrılık derdi,
Yüreğim yandı geldi ayrılık çağı,
Esen kal kıyamette görüşürüz,
Birlikte büyüdüğüm Çembil kızı.

Hoşça kal geçtiğim Esker Dağı,
Gözükür ileriden Nevker Çölü.
Esen kal tekrar görene kadar,
Kuş salıp oynadığım Ördek Gölü.

Yandığımdan akar göz yaşlarım,
Allah'ın rahmeti adamın bahtı.
Esen kal, kıyamette görüşürüz.
Gür büyüyen Çembil ağacı.

Eskiden şudur kısmet,
Ne günler görür hayatta kişi.
Göroğlu uyandığında selam söyleyin,
Başımdan uçan Çembil kuşu.

Bağ arayıp taze gülü koklarız,
Gül kurusa, kokusunu nerden sorarız.
Esen ol büyüdüğüm yurdum Çembil Bel.
Allah yar, hoşça kal, kıyamette görüşürüz.

Yurdumdan ayrılıp gurbetlik oldum,
Ne yaparsa kudretli Hakk'ın takdiridir.
Aman ol, kıyamette görüşürüz,
Ehl-i halkım Allah senin yardımcın olsun.

Havaz Han der, dertlendim zâr zâr,
Hiçbir kul da yoktur takdir.
Görüşünceye kadar halkım hoşça kal,
Babamın kurduğu Gürcistan'da kalasım var.

Bey Havaz Han yukarıdaki sözleri söyleyip, memleketi ile vedalaştı. Yola çıktı. Bir anda Ağa Yunus Peri, Miskal Peri, Köknar Peri başta olmak üzere kırk tacıdârın

hanımları bağ seyri için çıkageldi. Bir cariye Bey Havaz Han'ın sesini duyup, onu gördü. O, Ağa Yunus Peri'ye:

- Hanımım yola bakın, Bey Havaz Han hüngür hüngür ağlayarak gidiyor, dedi. Ağa Yunus Peri kızın yanına yaklaşarak Bey Havaz Han'ı gördü. Kendini onun önüne attı. Bey Havaz Han'ın yüzündeki göz yaşlarını silerek "Oğlum!" dedi ve şu nağmeyi okudu:

Bağım güllenip, topladıklarım çiçek olsun,
Annen yanında kul olsun.
Gözümün nuru, gönlümün kuvveti, kaynağı,
Çembil'in aslanı çocuğum yolun açık olsun.

Seni görmeden sarardı yüzüm,
Sensin gözümün nuru ışığı.
Gül gibi boynuna kurban olayım.
Çembil'in aslanı çocuğum yolun açık olsun.

Dinle kuzum sözümü,
Yoluna feda edeyim iki gözümü.
Boyuna posuna canım kurban kuzum,
Çembil'in aslanı çocuğum yolun açık olsun.

Senden ayrılacağıma ölüm dilerim,
Hazan olup solsun açan güllerim.
Kuzumsun söz dinleyen kulumsun,
Çembil'in aslanı çocuğum yolun açık olsun.

Gümüş kemer ile beli bağlatıp,
Ayrılık ateşiyle kalbi yandırıp.
Yaşlandığında Göroğlu'nu ağlatıp,
Nereye yol aldın, yolun açık olsun.

Bey Havaz Han, Ağa Yunus Peri'nin sözünü dinleyip, onu kucakladı. Kendini tutamadan ağladı ve Ağa Yunus Peri şu nağmeyi okudu:

Ak yüzüne yakışmış iki ben,
Koluna kuş aldın adı Zerrin Bal.
Yine sana bir söz söyleyeyim Bey Havaz,
Şimdi çocuğum sözlerime kulak sal.

Sen gidersen bu şehre matem olmaz mı?
Ben, annen de ağlayıp kalmaz mı?
Bu Çembil'in bir sahibi sen idin,
Sen gidersen bu şehir viran olmaz mı?

Derdinle bu dünyadan ben de giderim,
Ayrılıktan her günü kan kusarım.
Çembil'den gidersen dinle Havaz Han,
Ben de bir an kalmadan giderim.

Dilde var iyi adamın şanı, şöhreti,
Yirmi beş bin adamın malı hem canı.
Sen gidersen Çembil bozulur,
Düşün oğlum kime olur bunun vebali?

İbret al, Ağa Yunus sözünü,
Hikaye olur kan dökülen gözünden.
Gider olsan yavrum ağlayıp,
Korkmuyor musun Göroğlu'nun sözünden.

Bey Havaz bu nağmeyi dinledikten sonra annesinin yanına döndü ve boynuna sarılıp yaş dökerek aşağıdaki nağmeyi okudu:

Viran olan gönlüm mutluluktan coştu,
Erenler şerbeti içti hoş oldu.

Görebilir miyim Çembil'i tekrar,
Görene kadar canım annem hoşça kal.

Çembil'den çıkmadan gönlüm bozuldu,
Tuzum nasibim Çembil'den üzüldü.
Esen ol annem ben gelinceye kadar,
Yeni baştan yine gönlüm bozuldu.

Kudretli Allah'ın izni olmadan hiç iş olmaz,
Bende yoktur hiçbir derman ve imkan.
Razı ol bana verdiğin aş ve tuzuna,
Sen benim için candan azizsin anneciğim.

Ölüm gelip benim gibi kuzun ölmedi,
Yapışan kul adım, hiç kalmadı.
Göroğlu'nun oğluyum dedim, eller kulsun dedi,
Gitmezsem Çembil'den hiç olmaz.

Acıdı yüreğim dertten, elemden,
İyileşirse özlerim, çocuğum nerede diye.
Göroğlu yatakaldı sarhoşluktan,
Uyandığında can babama selam söyle.

Havaz Han der bu işler kısmettir,
Yalnızım yanımda yoktur hiç kimse.
Esen ol canım annem, kendine iyi bak,
Sonra yiğitlerin başına iyi bak.

Havaz Han, Mecnun Kök adlı ata bindi. Annesi ile vedalaşıp yola çıkmaya hazırlandı.

Ağa Yunus Peri ile yiğitlerin hanımları Bey Havaz Han'ın gittiğini duyurmak için Emir Göroğlu'nun yanına geldi. Göroğlu şaraphanede yiğitlerle beraber sarhoş yatıyordu. Hanımlar bu durumu görünce saraya döndü.

Emir Göroğlu üç gün sonra kendine gelebildi. O Havaz Han'ın gittiğini öğrendi. Bu duruma çok üzüldü. Kalbi kırıldı, canı sıkıldı ve Ağa Peri'nin evine girdi. Baktı ki, Ağa Yunus Peri kanatlarını dengeleyip, Kuhikaf Dağı'na uçmaya hazırlanmış. Ağa Yunus Peri, Göroğlu'nun eve girdiğini gördükten sonra, şu nağmeyle Bey Havaz Han'ın gittiğini anlattı:

Uçan atın ve kanadından ayrıldın,
Çabuk koşardın şimdi engellendin.
Arzuların boşa çıktı Göroğlu,
Sevgili Bey Havaz'dan ayrıldın.

Bitmek bilmez içindeki dertlerin,
Arzuların boşa çıktı, kırıldı kanadın.
Sahipsiz kalmıştır Çembil eli,
Yurt sahibi Havaz Han'dan ayrıldın.

Söylemekle dertlerimiz daha artar,
Sevdiğim için sarardı yüzüm.
Özlesem de yoktur Havaz oğlum,
Gözümüzün ışığı oğlumuzdan ayrıldık.

Düşmanların sığdırmadı onu buraya,
Dinlemedin oğlunun söylediklerini.
Bulamazsın şimdi onun izini,
İnci, altın, mücevherden ayrıldın.

Onun derdi ile bağrın yanar,
Müsibet içinde beline siyah bağlarsın.
"Ah, çocuğum!" diye ağlarsın,
Gönül rahat oğlundan ayrıldın.

Göroğlu Ağa, Yunus Peri'nin bu sözlerini dinledikten sonra gözü üzüntüden karardı. Az sonra kendini toparlayıp şu nağmeyi okudu:

Göz yaşları sel oldu aktı,
Düşman Çembil Bel'e teslim oldu.
Bey Havaz Han Çembil'den gitmiş ise,
Yurdumdan kısmet gidip çöl oldu.

Yüreğime düştü Havaz Han'ın derdi,
"Ah!" dersem çıkar içimden ateşi.
Havaz Han gerçekten gitmiş ise,
Yok olmuş sayılır Çembil eli.

Susturabilmiş değilim düşmanın ağzını,
Dedikodu mahvetti güzel bahçeyi.
Havaz oğlum gitmiş ise Çembil'den,
Alev alev yanmış olmalı Çembil eli.

Ağlattı benim gibi evlat seven insanları,
Evlat için verdim namus ve arımı.
Gitmiş ise Bey Havaz Han Çembil'den,
Düşman elde etmiş varımı, yoğumu.

Her bir sözün bana bal gibi gelirdi,
Sen olmuştun bana daim hem-hal.
Yurdun bir parçasını düşman aldı,
Şimdi sana bir söz söyleyeyim kulak sal.

Yaşlanınca göz yaşlarım göl oldu,
Dert üzerine dert geldi çok oldu.
Evladım Havaz evine gitmişse,
Ağa Yunus sana da yollar açık olsun.

Başını, gözünü düzeltip yürümek için,
Ben çıkana kadar Bey Havaz'ı uğurlayıp,
Ağa Yunus Peri sana yollar açık olsun.
Uçmak istersen kolunu, kanadını düzeltip.

Göroğlu der gözümde yaşım kurudu,
Çembil Bel'in atası henüz ölmedi.
Havaz gidip kendi memleketine varmıştır,
Ağa Yunus senden umudum bu muydu?

Ağa Yunus Peri, Göroğlu'ndan bu sözleri işitip kalbi kırıldı. Göroğlu'nun sözleri ona ağır geldi. O, Göroğlu'na bakarak, "Evladının yokluğunda yurt bozuldu, diyor musun?" diyerek aşağıdaki nağmeyi okudu:

Gurbetliğim yürek, bağrım yanıyor,
Nereye gidersem orada matem oluyor.
Dinle sözlerimi tek tek söyleyeyim,
Havaz idi Göroğlu bana nur ışık.

İşinden çoktur Ağa Yunus günahı,
Bu yerde sensin yurdun sahibi.
Diri olan insan nihayet ölür,
Kulak ver dinle Çembil'in şahı.

Gözlerimden damlıyor kırmızı kan,
Çıkmazsa benim canım ne yapayım?
Buradan gidip neden yaşayım,
Sevincimdi Bey Havaz Han.

Hanısın Göroğlu Çembil elinin,
Ağzında şeker var dilin de şirin.
Bilmiyor musun Göroğlu henüz,
Havaz'ı gitti Çembil ilinin.

Bir söz ile gitti Havaz Han ilinden,
Konuşmak için şehirliler içinden.
Havaz idi Çembil Bel'in sultanı,
Bir azruyla gitti bu yerden.

Koşamadı uçan atın iyileri,
Ağlama sesimden bilinir derdim.
Ah Göroğlu yoktur senin sağlığın,
Öyle olur bir evladın yokluğu.

Düşünsen bu dünya geçicidir,
Başını kaldır Çembil Sultanı.
Bey Havaz'dan ayrıldık üzüntülüyüz,
Göz ile göremiyoruz dünyayı.

Göroğlu, Yunus Peri'den bu sözleri dinleyip, kaplan gibi kükredi, kimseyle konuşmadan doğruca şaraphaneye girdi. Bey Havaz'ın kırk bin yiğidi ağlayarak Allah'a:

- Allah'ım bize Bey Havaz'ı göster, dediler.

Şimdi gelelim Bey Havaz Han'a:

Bey Havaz Han avaz avaz ağlayıp "Mecnun Kök" adlı atına bindi ve "Anayurdum neredesin?" diyerek aşağıdaki nağmeyi okudu:

Gözümden aktı kızıl kan,
Yaratıcımız bize mihriban.
Görmek için Hunhar ilini,
Yola çıktı Bey Havaz Han.

Dünyayı sarar şöhreti,
Yurda yayılmış heybeti.
Altında vardır "Mecnun Kök" atı,
Yola çıktı Bey Havaz Han.

Sırrını söylemedi hiç kimseye,
Çıktı Bedbaht Çölü'ne.
Düşmanlar gelmedi onun yanına,
Yola çıktı Bey Havaz Han.

Eskiden öyledir takdirin işi,
Bir yere gidişi ya da dönüşü.
Boynunda asılı altın kılıcı,
Asıp dolaştı onu Havaz Han.

Kah yürür yavaş yavaş,
Havaz'ın gönlü hasta.
Bedbaht Çölü çebdeste,
Yürür yolunda Havaz Han.

Kendi memleketini aradı,
Onun gayreti yükseldi.
Göroğlu'nu yolda andı,
Yürür yolunda Havaz Han.

Giydikleri gül gibi yanar,
"Mecnun Kök" atına biner.
Gürcistan'a doğru gider,
Aslan gibi kükrer Havaz Han.

Aradı çölde tek başına,
Yürüdü dümdüz.
Cefa çekti gece gündüz,
Çok yol katetti Havaz Han.

Geçti uzun mesafeyi,
Gördü dağda zorluğu.
Gürcistan'ın yolunu,

Gördü nihayet Havaz Han.

İşini tamamladı,
Tacı taktı başına.
Akşam namazında,
Geldi Gürcistan'a Havaz Han.

Bey Havaz Han gece gündüz yolculuk yapıp, "Mecnun Kök" isimli atını koşturup, atı yorulunca kamçılayıp yoluna devam etti. Böylelikle sekiz günlük yolculuktan sonra Gürcistan şehrine geldi. Büyük kapının önünde kimseyi görmedi. Gözüne başka şey de görünmedi. Kapıların tamamına siyah kumaş asılmıştı.

Bey Havaz Han kendi kendine, "Ben gittikten sonra bu şehirde büyük değişiklikler olmuşa benziyor. Siyah kumaş astıklarına göre kısa vakit önce bu şehrin padişahı ölmüş olmalı ya da başka bir uğursuzluk olmalı!" düşüncesiyle, kapıya yaklaştı. Kapıcıyı çağırıp, "Kapıyı aç!" diye seslendi ve aşağıdaki nağmeyi okudu:

İple çekilen deve katarı mısın?
Görmeye intizar mısın?
Ben gurbetliğim buraya,
Ey kapıcı orda mısın?

Merak ettim tarifine,
Tel tel örülmüş zülfüne.
Ey kapıcı başı acele,
Açın kapının kilidini.

Çöllerde atım ile ben,
Şehri neden bilirim.
Açın kapının kilidini,
Yavmet elinden gelirim.

"Mecnun Kök" isimli atım var,
Bey Havaz diye namım var.

Çembil Bel'den gelirim,
Hunhar Şah'a mektup var.

Dökülür gözümün yaşı,
Geçtiğim Bedbaht Çölü.
Çabuk kapıyı aç,
İhtiyar kapıcı başı.

Ben ağladım avaz avaz,
Allah'ın emri.
Uzak yoldan gelmişim,
Şehri görmeye intizarım.

Kızıl güller topladım,
Şah'a cevap vereceğim.
Kapıyı açın beyler,
Şehre çabuk gireceğim.

Yirmi beş yaşındayım,
Gözüm sana intizar.
Aç kapı kilidini,
Hunhar Şah'a sözüm var.

Bey Havaz'ın sözünü dinleyip, kapıcı kapıyı açtı. Baktı ki, bir delikanlı şehre bakıp duruyor. Onun yüzü gece karanlığını aydınlatacak kadar nurlu, iki kahkülü ona çok yakışmıştı. Yiğidi gören herkes aklını kaybedecek, şeker dilini dinleyenler bal tadını tatmış olacak, elma gibi yüzünü görenler ona uzun uzun bakıp duracak kadar yakışıklı bir yiğit gördü. Kapıcılar akıllarını ve sezgilerini kaybettiğinden Bey Havaz'ı tanıyamadılar. Kapıcılar kendi aralarında:

- Maşalllah Tanrı'nın kudretine! Dünyada bu yiğit gibi yakışıklı, hoş görülü, hoş suretli insanlar da varmış. Hunhar Şah, Havaz Han'dan ayrıldığı on dört yıldan beri gece gündüz "Vay Havaz!" diyerek hiç kimseyle görüşmüyor. Bu genci onun huzuruna götürelim, diye Bey Havaz'ı alıp yürüdüler.

Kapıcılar Havaz Han'ı dışarıda bırakıp, kendileri padişahın huzuruna girdiler ve selam verdikten sonra şu nağmeyi okudular:

Hicranda sararan benim yüzüm var,
Kulum, bir Tanrı'ya borcum var.
Hunhar Şah'ım kulak ver sözlerime,
Şimdi sana bir bir söyleyeyim arzım var.

Hizmet edip sizden yediğim tuzum var,
Havaz diye sararan kızıl yüzüm var.
Kulak ver sözlerime şimdi sen,
Sana söyleyecek iyi sözlerim var.

O gelmiş Esker Dağı'ndan,
Tuz ile ekmek yemiş Göroğlu'nun elinden.
Bu sözüme kulak ver Hunhar Şah,
Bir oğlan gelmiş Yavmet ilinden.

Altında "Mecnun Kök" denen atı var,
Ben anladım Türkmen gibi zatı var.
Onu elçi olarak getiren,
Sana verilecek gizli bir mektubu var.

Alnında vardır devleti,
Rüstem gibi şan ve şöhreti.
Önüne geldiğinde kendin görürsün,
Bey Havaz'dan on kat fazla serveti.

Kendisi genç bir çocuk, sözleri tilki,
Başında vardır turgayı, börkü.
İnanırsın öz gözünle gördüğünde,
Havaz Han'dan fazladır onun görkemi.

Hizmetine gelir şahlar koşarak,
Şahlar şahıdır yiğidin kendisi.
Kapında bekliyor o oğlan,
Sofuluğu Bey Havaz'dan ziyade.

Hunhar Şah kapıcıların sözünü dinledikten sonra, "O çocuğu bir göreyim." diyerek Bey Havaz'ın önüne çıktı.

Bey Havaz'ın yüzü Çembil Bel'e geldiğinden beri eskisinden birkaç kat güzelleşmişti. Hunhar Şah bir bakışta çocuğu tanıdı. Koşarak yanına vardı ve onu bağrına bastı. Alnını, yüzünü öptü. "Şimdi ölürsem hiç armanım yoktur!" diyerek aşağıdaki nağmeyi okudu:

Ey yarenler on yıl yandığım az mı?
Kolumdaki şahinim bilmedim doğan mı?
Gerçek mi rüya mı bilmem,
Kaçırdığım yalnızım bu Havaz mı?

Benim böyle yarattığımı bilmemiş,
Yaradanım bize rahmet etmiş.
Hepiniz kalkıp selam verin yarenler,
Kaçırdığım şahinim, kuzum gelmiş.

Senin için gözlerimden kan aktı,
Çıkacak oldu vücudumdan canım.
Kahkülüne baban feda olsun,
Sapasağlam geldin mi Havaz Han.

Söyleyecek olursan çıkacak sözler ağzından,
Bulamadım arayıp senin gibisini.
On yıl oldu sen gideli Çembil'e,
Kurban olayım ben sana.

Er ve yiğit meydanda sınanmalı,

Düşmanın kolu bağlansın.
Sapasağlam gelmişsin buraya çırağım,
Ak yüzüne baban kurban.

Başımdan aldın altın çağı,
Feda edeyim sana altın dağı.
Gül başına kurban olayım çırağım,
Dal gibi boynuna baban olsun kurban.

Sen büyütesin şimdi taze gülümü,
Senin derdin bana saldı zulümü
Kurban olayım sana çocuğum Bey Havaz,
Sana verdim Gürcistan ilimi.

Defter ile vereyim nasibimi, tahtımı,
Göklere ulaştır feryadımı, ahımı
Geyik gözlü, şirin sözlü Bey Havaz,
Sahip ol vereyim gümüş tacımı ve tahtımı.

Senin boyunu görecek günler de varmış,
Bana söyle içten düşündüklerini.
Sahip ol Gürcistan'a Havaz Han,
Sevincimden yapayım düğününü.

Hunhar der göğe ulaştı feryadım,
Derdinden kuruyan vücutta dermanım.
Şükür Allah'a şimdi görebildim yüzünü,
Şimdi ölürsem yoktur armanım.

Hunhar Şah nağmesini tamamlayıp altın tahtını, ülkesini, hazinedeki bütün varlığını Bey Havaz Han'a devretti. Hükümdarlık mührünü vermeden önce Bey Havaz

Han'a kırk gün kırk gece toy düzenledi, son gün Bey Havaz Han yerinden kalktı ve başını eğip selam vererek:

- Ey Padişah-ı alem! Ben bu memleketten ayrılalı on dört yıl geçti. Babamın vefat ettiği haberini Çembil'de duymuştum. O vakit orada Fatiha okumuştum ama burada benim annem ile küçük yaştaki kız kardeşim kalmıştı. Onlar benim geldiğimi duyarak yoluma bakıyorlar. Bana izin verirseniz onları bir göreyim ve emin olayım, dedi.

Hunhar Şah:

- Ey, Bey Havaz Han oğlum! Biraz sabretmelisin. Az sonra gidip gelirsin. Sen genç yaşta yurda baş oldun. Sana soracak birkaç ağır sorum var. Sorayım bildiğin kadar cevap ver, dedi.

Bey Havaz Han:

- Tamam şahım! Buyrun, dedi. Hunhar Şah sorularını aşağıdaki nağme ile dile getirdi:

Şimdi sana söyleyeyim yüzü renkli,
Adamın iyisini nerede gördün?
Sualime cevap ver Havaz Han,
Adamın noksansızını nerede gördün?

Yeryüzünü birer birer gördün gezdin,
Yabancı yurtlarda gurbetlik olup kaldın.
Önceki sualim budur Havaz Han,
Atın iyisini nerede gördün?

Yüreğime bıraktın sayısız acı,
Acıdan azap çektim her zaman.
İkinci sualim budur can oğlum,
Yurdun iyisini nerede gördün?

Beylik yapmıştı Bey Havaz Çembil'de,
Büyüdün Göroğlu'nun kolunda.

Hep bir ümmet bir peygamber dini de,
Dinin iyisini nerede gördün?

Gönlü Bey Havaz Han sana vereyim,
Ne dersen sözüne gireyim.
Dördüncü suali sana sorayım,
Yiğidin iyisini nerede gördün?

Bu sözleri söyler sana Hunhar Şah,
Gece ve gündüz sana oldum intizar.
Beşinci sualim var sana oğlum,
Halkın iyisini nerede gördün?

Hunhar Şah'ın suallerini duyduktan sonra Bey Havaz Han Çembil Bel'de gördüklerini ve bildiklerini birer birer açıkladı ve şu nağmeyi okudu:

Dünyanın üstünü bir bir gezdim,
Çembil Bel ilinde han olarak gezdim.
Gördüklerimi birer birer söyleyeyim Hunhar Şah,
Adamın iyisini Çembil'de gördüm.

Birbiriyle oynar, gülüp gezer,
Gümüş eyer var, üstünde yiğit.
Ördeği kuşla avlar,
Atın iyisini Çemibil'de gördüm.

Havaz Han'a malum hemen bilir,
Gürcistan'ın dört bir yanını bilir.
Atların tamamı zayıf gelir,
Atın korkanını sizde gördüm.

Yiğitleri şirin candan geçer,
Kızılbaştan adam alıp kaçar.

Su yerine Yezit kanı içer,
Yiğidin yiğidini Çembil'de gördüm.

Savaş olsa her tarafa kaçar,
Ağlayanı görürse yaşını döker.
Gaza olursa kenar köşeye kaçar,
Adamın korkağını sizde gördüm.

Tebil denen kuş uçar kıyıda,
Şahlar görse ona koşar piyade.
Gazaları Rüstem'den ziyade,
Yiğitler yiğidini Çembil'de gördüm.

Kara kuşu daima yürür kıyıda,
Akılları birbirinden fazla değil.
Atsızları hep yaya gider,
Yiğitler aptalını burada gördüm.

Gereken sözü şahım kendisi biliyor,
Gazat kılsa kızılbaşı kırıyor.
Erken kalkıp bir Hüda'ya ağlıyor,
Dinin iyisini Çembil'de gördüm.

Çok giyinip şimdi oldum kurban deyip,
Bir canı ona olsun feda deyip.
Bir ağacı koparıp alıp Hüdâ deyip,
Puta tapanı sizde gördüm.

Bir tarafta tekke Yavmet ili var,
Bir yanında Ördek adlı gölü var.
Yiğitlerin gonca dudaklı gülü var,
Yiğitlerin aslanını Çembil'de gördüm.

Bey Havaz Han sözü tamamlamıştı, ama "Yiğitlerin iyisini Çembil'de gördüm." sözleri Hunhar Şah'ı kızdırdı. Şahın gözleri kase gibi, bıyıkları süpürge gibi, ağzı eski çuval gibi büyüdü.

"Havaz Han Göroğlu'nun dinine girmiş, hani cellat neredesin?" diye bağırdı. Bu nağmeyi okudu:

Kalbimdeki mutluluk gider oldu,
Ne sevdaya düşer insan arada.
Ben bu sözü şimdi size söyleyeyim,
Buraya gelin askerler ve cellatlar.

Göroğlu'nun dinine Havaz girmiş,
Çembil Bel'e kötü gönül vermiş.
Gelin askerler, cellatlar,
Havaz oğlan cansız olarak gelmiş.

Bey Havaz'a bilmediğini bildirin,
Dayak ile yüreğini, dilini kestirin,
Havaz oğlan cansız olarak gelmiş,
Ey cellatlar Bey Havaz'ı öldürün.

Bakmayın gözünden akan yaşına,
Karga, kurt yesin onun etini.
Darağacının altına götürün onu,
Turp kesmiş gibi kesin başını.

Acımayın Havaz Han'ın küçük yaşına,
Kimseyi yakalaştırmayın yanına.
Kendisi cansız olarak gelmiş,
Kimseyi ona eşlik ettirmeyin.

İki gözü yaşla dolsun taşsın,
O gelmiş Esker dağlarından aşarak.

Havaz Han'ı hemen darağacına asın,
Elalem, tamaşayı bugün görsün.

Bey Havaz Han'ın yanına kendi kulak ve burunlarını kesip yiyebilecek kadar vahşi cellatlardan yüz tanesi koşarak geldi. Boynuna ip bağlayıp, darağacının yanına götürdü.

Bey Havaz'ın annesi ile kız kardeşi haberi duyar duymaz onun yanına doğru koştu. Çaresiz kalan annesi Gülayım:

"Ey oğlum!" diyerek cellatların eline sarıldı ve ağlayarak atlı yürümekte olan askerlerin başına hitaben aşağıdaki nağmeyi okudu:

Ey yarenler kulak verin sözlerime,
Kan ile yaş doldu şimdi gözlerime.
Hunhar Şah'a ne olmuştur yarenler,
Bunca işkence yapar benim oğluma.

Kim inanır sonra onun sözüne,
Kılıcını sallayıp iki yanında.
Ben sorayım size aziz yarenler,
Havaz kuzum için gelmiştim iline.

Aklım durdu ayrılık ve gam sebebinden,
Benimle görüşmeden gidiyor dertte.
Beylere ne oldu aziz yarenler,
Ben dayanamam oğlumun çektiklerine.

Havaz yavruma kahrını gösterme,
Ejderha gibi zehir saçma.
Oğlumun elbisesini verin yarenler,
Oğlum Havaz neden gördü şehrini?

Kişi korkar ecel gelirse Azrail'den,
Ne diye geldin Göroğlu'nun ilinden?

Beylerin tamamı şaha ricada bulunmuştu,
Geçsin onun bir kaşık kırmızı kanından.

Baharda açan taze bir çiçekti,
Gülün aşığı bülbüldü.
Öz memleketim diye gelmiş Bey Havaz,
Havaz'ı öldürüp Han ne kâr eder?

Gülayım'ın nağmesi biterken beyler arasında danışma başladı. Onlar:

"Havaz Han gibi yakışıklı oğlan dünyaya ikinci kez gelmez. Onu öldürdükten sonra han pişman olacaktır. O zaman biz de çaresiz kalırız. En iyisi biz hana ricada bulunarak, ölüm yerine zindana atalım. Kırk gün içinde kendi dinini terk ederek, Hunhar Şah'ın dinini kabul ederse hayırlısı olur. Eğer dininden vazgeçmezse, o zaman kendi günahı kendine olur. O zaman öldürsek de geç kalmış sayılmayız." dediler.

Onların hepsi aynı fikirde birleştikten sonra, Bey Havaz için handan af dilediler ve idam cezasından alıp zindana attılar.

Her gün sabah ve akşam komutanlar nöbetleşe Havaz Han'a nasihatte bulunmayı sürdürdüler. Bey Havaz hepsini reddetti. Bu durum yediden yetmişe aşikâr oldu. Aradan otuz iki gün geçti. Bey Havaz'ın Balayım isimli kız kardeşi vardı. O, ağabeyimi bir görebilsem, diye yalvardı ve zindana gelip ağlayarak aşağıdaki nağmeyi okudu:

Aydın dünyayı görmeye can atıyorsundur,
Gece gündüz intizar olmuşsundur.
Ben seni görmeye yanına geldim,
Dar altında yalnız ağabeyim var mısın?

Hak Allah aman kılsın canını,
Dileyerek aldı kızılbaşlar kanını.
Ben başına gelip seni sorarım,
Diri isen bana söyle sözünü.

Genç çocuklar okur alfabeyi,

Üstadlar alır eline tebeşiri.
Dar altında yalnız ağabeyim var mısın?
Diri isen bana ver haberini.

Senin derdin yüreğime su serpti,
İntizar olup izlerini aradı.
Anasından ayrılmış deve yavrusu gibi,
Annem durmadan "Vah yavrucuğum!" diye ağladı.

Derdinde kendini kaybetti yıkıldı,
"Vay kuzum!" diye saçını yolup ağladı.
Senin özleminden canım ağabeyim,
Gece ve gündüz seni Allah'tan diledi.

Kulak ver benim dertlerime,
Bu canımı sana feda edeyim.
Mağdur annen "Vay çocuğum!" diye,
Yüce Allah'tan seni diledi, ağladı.

Balayım der, "Alıştım Allah'ın takdirine,
Çok acıdım açılmamış bir güle.
Ne yaptık ne ettik günahımız ne?
Seni attı kara kuyu zindanına?"

Bey Havaz zindanda yatarken kız kardeşinin yukarıdaki nağmesini duydu. Gönlü kırıldı, gözünden yaş aktı ve o ağlayarak şu nağmeyi okudu:

Feryat ettim kul oldum Hüda'ya,
Bu canımı fazla yakma feda olayım.
Kardeşim ben de sana bir söz söyleyim,
Göz yaşlarına ağabeyin feda olsun.

Mert yiğitler meydanda seçilsin,

İlahım, düşmanın kolu bağlansın.
Ağlama can ağabeyim, diyen Balayım,
Göz yaşlarına ağabeyin feda olsun.

Savaşta bindiğim ceren kızıl at idi,
Diriler gibi yürümem şimdi.
"Canım ağabeyim" diye yaş dökme.
Sözlerinden benim gönlüm kırıldı.

Bunların hepsi Allah'ın takdiri,
Kısmeti değiştiremez hiçbir kişi.
"Ağabeyim" diye ağlama kardeşim,
İçimi gözünün yaşı doldurdu.

Söyledikçe hatırlanır görünüşüm,
Eskisi gibi değil benim hayatım.
Bugün geldin, sonra tekrar gelmezsin,
Göz yaşlarına feda olayım kardeşim.

Yüreğimi deldi düşman, Balayım,
Kabul etsin iyilikleri Huda.
Bugün geldin, sonra tekrar gelmezsin,
Geldiğine feda olayım Balayım.

Bu düşmanlar zorbalığı bildirir,
Elmas ile yürek, bağrım deldirir.
Bugün geldin sonra hiç gelmeyin,
Kızılbaşlar görürse seni öldürür.

Mollalar tutar divit kalemi,
Yüreğime saldı azabı.
Görüşürüz, görüşemeyiz bilmem,
Can anama ilet benim selamımı.

Göremedim onun nurlu yüzünü,
Dinlemedim bal gibi sözünü.
Balayım sen annemize selam söyle,
Helal etsin bana veren sütünü.

Gece ve gündüz ağlar, azaplanır,
Dert ile ıstıraba dayanamaz.
Selam söyle Balayım can anneme,
Sekiz gün sonra ben ayrılırım.

İyi çocuk babasının yanında olur,
Cinler, şeytan er-yiğitlerin peşinde olur,
Nasip ise bir daha görürsen ağabeyini,
Sekiz gün sonra darağacının altında.

Ördek Gölü'ne salmıştım kuşumu,
Affet Allah'ım yanlışlıklarım varsa,
Hayattayken biz beraber olmadık.
Kız kardeşimi görene dek.

Benim başım kaldı koyu dumanda,
Allah korusun bizi bu cihanda.
Aman, esen ol yine görene kadar,
Görüşmemiz bile kaldı gumanda.

Havaz Han derler bana, ağlarım,
Ne istersen takdir o kudretli Cebbar'ın.
Sağlıcakla kal kıyamette görüşürüz,
Kavuşana dek Allah yar olsun sana.

Balayım, ağabeyi Bey Havaz'ın nağmesini duydu. Deve yavrusu gibi ağladı, ağabeyiyle vedalaşarak evine döndü. Bey Havaz Han zindanda aslan gibi bağırdı, gönlü kırıldı. Dünyanın vefasızlığından yakındı. Şimdi Emir Göroğlu'ndan dinleyelim:

Göroğlu Bey, Havaz Han gittikten sonra, kırk serdarı ve yanındaki yiğitler ile fazla konuşmadı. Ayrılık derdiyle aradan iki ay geçti.

Göroğlu yiğitlere:

- Oğlum Bey Havaz gittikten sonra, hepimizin sesi sedası çıkmaz oldu. Ne zamana kadar böyle gideceğiz. Giden geri dönmez. Topluca Ördek Gölü'ne gidelim. Kuş salalım, eğlenelim, dedi ve şu nağmeyi okudu:

Padişahlar namert diye konuşma,
Bahadırlardan armağan alır namertler.
Bir sözüm var dinleyin,
Hepiniz binin yarış atlarınıza.

Sırrınızı söylemeyin ellere,
Söylerseniz utandırır sizi.
Kalkın yiğitlerim, binin atlarınıza,
Ava gidiyoruz argımak[322] atla.

Dost demeyin düğününüze gelenlere,
Canım ciğerim demeyin sevdiklerinize.
Yükleyin atlarınıza yiğitler,
Hazırlayın gümüş eyerlerinizi.

Söylediklerim bütün ülkelere yayıldı,
Huyumu dost ve düşmanlarım tanıdı.
Eyerleri üstüne sıkı bağlayın,
İpekten dokunan yumuşak kumaş.

Gece ve gündüz erkekliği gösterin,

[322] Argımak: Hızlı koşan bir at cinsi.

Düşmanlara mertliği gösterin.
Bindiğinde yakışır han yiğitler,
Ata sarın altın örtüyü.

Postun koyun argamakların beline,
Görünelim Çembil'in iline,
Yiğitlerim hazırlanın, atlanın,
Yürüyün doğru Ördek Gölü'ne.

Dinleyin Göroğlu'nun sözünü,
Hak ediniz benim aşımı tuzumu.
Kalkın Ördek Gölü'ne gidelim,
Görmek için Bey Havaz'ın izini.

Bu sözleri dinleyip, herkes atına bindi. Çembil Bel'in kapısından çıkıp, Ördek Gölü'ne doğru yürüdü. Ördek Gölü'ne varıp, Bey Havaz Han'ın gezdiği yeri gördü, gönlü bozuldu. Bey Havaz Han'ı özledi. Akşam üzeri Çembil Bel'e dönüşünde yolda pek çok tüccar gördü.

Göroğlu:

- Çabuk yürüyelim, yiğitler! Kervanlara soralım, onlardan Bey Havaz Han'ın haberini alalım, dedi.

Tüccarlarla karşılaştığında Göroğlu onlara hitaben aşağıdaki nağmeyi okudu:

Göroğlu diye adımı duymuşsunuzdur,
Bizlerle bol bol sohbet edersiniz.
Ben sorayım size yarenler,
Ey, tüccarlar nereden geliyorsunuz?

Söz dinleyelim tüccarlardan,
Azap çekerek geldim Bedbaht Çölü'nden.
Size sorayım açık cevaplayın kervanlar,
Siz söyleyin hangi şahın ilindensiniz?

Bal, şekerden tatlı sözüm var,
Yolunuza bakan bir çift gözüm var.
Bilirseniz haber verin yarenler,
Sizlere soracak sözüm var.

Ey yarenler işitiniz hasretimi!
Havaz idi savaşta benim kolum kanadım.
Ondan bir haber varsa, söyleyin,
İsteyerek kaçırdım doğanı.

Benim gibi bir beyin umudu elinizde,
At izi gördünüz mü Bedbht Çölü'nde?
Aramak için düşman ilinden
Bir şahı gönderdim Çembil Bel'inden.

Sıra sıra gidenler develer mi?
Develerin üstüne yüklenen un mu?
Bey Havaz yine devir süreyim diye,
Gönlünü Hunhar Şah'a teslim etmiş mi?

"Ah, çocuğum!" diye üzülüyorum,
Hüda vermiştir benim gibi bir kuluna.
Havaz Han, Hunhar Şah'a vardıktan sonra,
Hunhar Şah eski dost gibi karşılamış mı?

Kervanbaşı Emir Göroğlu'nun sözlerini dinledikten sonra gördüklerini anlatmak için aşağıdaki nağmeyi okudu:

Düşündük bu dünya geçicidir,
Allah'ın elinde insanın canı.
Gördüğümüzü bir bir beyan edelim,
Kulak ver, Çembil'in hanı.

Çocuklar okurlar alfabeyi.
Yandaş bildim dostumu.
Gördüğümü beyan edeyim,
Kulak ver, Çembil'in şahı.

Bu dünya malını toparla şimdi,
Topladıkların bile kalır şimdi.
Havaz'ın haberini bir bir söyleyeyim.
Kuzun buradan Gürcistan'a gitmişti.

Ayrılık belası türlü alamet,
İyileri kötü kılar melanet,
Gördüklerimizi söyleyeyim,
Kuzun sağ duruyor selamet.

Ben söyleyeyim Çembil şimdi kaldı deyin,
Çok sevdalar alınganlık saldı deyin.
Gürcistan'a Havaz oğlun gelir gelmez,
Eskisi gibi karşılandı şahın önünde.

Onlar Havaz Han'ı eskisi gibi karşıladı,
Kırk gün düğün yapıp yurda aş verdi.
Düğün bittiğinde Hunhar denen şah,
İlin, yurdun iyisini ona sordu.

Bağlardaki çiçeklerin türü kaç diye,
Genç olsan da çok yerleri gezdin diye.
Yiğitler ve dinlerin iyisi nerede diye,
Sordu Hunhar Şah cevap ne diye.

Eskiden insanlar iyi bilirdi ismimi,
Mutluluk içinde geçirmişsin günlerini.
Senin lehinde konuştu Havaz Han,

Çok övdü mezhebini dinini.

Arkasında taranmış saçları vardı,
Havaz'ın sözüne Hunhar durdu.
Yiğitlerini ve dinini övüp,
Hunhar Şah'a tanıttı.

Çok düşmanı var demedi,
Bir söz ile Havaz gitti ilinden,
Hunhar Şah'ın önünde,
Kılıçları çok vurdu arkandan.

Havaz Han'ı, Hunhar Şah cezalandırdı,
Kol ve ayağından bağlattı.
Kılıcını arkandan vurduğu için,
Havaz Han'ı Hunhar zindana attı.

Kulak ver dinle sözlerimi,
Utanırım görürsem ceylan gözünü.
Öldürecek olmuştu kırk gün içinde,
Dediklerinden dönmezse Havaz Han kuzun.

Havaz oğlun yatar zindan içinde.
Ağlayıp durur gece ve gündüzde.
Havaz Han tutuklu Hunhar ilinde,
Namert düşman elinde.

Kervan başı:

- Ey, padişahların padişahı, Emir Göroğlu Sultan! Havaz Han sizin için zindanda yatıyor. Eğer siz onu kurtarmazsanız, sonra onu göremezsiniz. Çok kısa zamanda onu darağacına asacaklar. Şu anda onu kurtarmaya gitmezseniz, yarın öbür gün onun iki eli yakanızda olacaktır, diyerek yürüdü.

Bey Havaz Han'ın zindanda olduğunu duyan herkes deve yavrusu gibi bağırıp, çağırıp ağladı. Göroğlu yanındakilere:

- Ey yiğitler! Bey Havaz Han bizim için fedakarlık yapmış. Şimdi biz de onu düşman elinden kurtarmazsak, bizim erkek başımız kadınların başlarıyla aynı olmaz mı, diye Çembil Bel'e doğru yürüdü.

Yiğitlerin tamamı işlerini bırakıp, silahlarını hazırlayıp, kemerlerini bağlayıp her biri sanki bir aslan ya da ejderha gibi olup, Havaz Han'ı kurtarmak için Gürcistan'a doğru yola çıktılar.

Onların heybetli yürüyüşüne tanık olan gazelhan şu nağmeyi okudu:

Bütün yakışıklı yiğitler,
Yabancılara siyaset yürüterek.
"Dinle!" diyerek yürüdü,
Gürcistan'a, azametliler.

Gözlerine yaş dolup,
Birbirine sırdaş olup,
Dinle diye yola koyuldu
Göroğlu Han baş olup.

Altın eyer atlar üstünde,
Gök renkli demir zırh giyip.
Gece ve gündüz aralıksız yürüdü,
Gürcistan'ı hedef alıp.

Giydikleri gül gibi güzel,
Koşan argımak atlara bindi.
Asker yürüdü gece ve gündüz.
Gürcistan'a yol aldı.

Argımak atlarını koşturup,
Kalkan ve zırhlarını parlatıp.
"Allah!" diyerek beyler yürüdü,

Tuğ ve alemi uçurtup.

Atları saf altın eyer.
Gayretle sefer yaptı,
Göroğlu Bey'in tuğu ile,
Beyler yürüdü beraber.

Atlarına örttü çuha,
Koşturdu o atlarla yurt yurt.
Savaştığında düşman ile,
Giydi onlar altın zırh.

Argımaklar koştu rahat,
Düşmanın içi yandı.
Ha, ha! diyerek beyler yürüdü,
Atlar uzun yol aldı.

Argımak atlar koştu,
Elmas kılıçlar bilendi.
Kamış kulaklı at üzerinde
"Allah!" diyerek beyler yürüdü.

Geceleri yıldız sayarak,
Kâh topluca, kâh yalnız.
"Allah!" diyerek beyler yürüdü,
On beş gece ve gündüz.

İlaç yoktur gönül yarasına,
Kondu bülbül bağına.
On beş gün yol yürüdü,
Ulaştı Bedbaht Dağı'na.

Ertesi gün Göroğlu ateş gibi yanarak kalktı, evliyalara sığındı. Havaz Han'ı aklına getirip yiğitlerin önüne çıktı. Tulpar Leylikız isimli atın burnuna Bey Havaz'ın kokusu geldi. O ağzını açarak kahır ve gazap ile yürüdü. Uzaktan Gürcistan'ın evleri göründü. Göroğlu uzaktan bu şehre bakarak, aşağıdaki nağmeyi okudu:

Allah'ın emri olmadan hiç bir iş olmaz,
Önünüzde göründü işte Gürcistan,
Kulak verin yiğitlerim sözlerime.
Size bakıp söz söylüyor Hesen Han.

Arkamızda kaldı Çembil'in Beli,
Bu yer Bedbaht Dağı'nın yolu.
Gözünüzü açıp bakın yiğitlerim.
Duman içindedir düşman ili.

Bizleri getirdi Havaz'ın feryadı,
Ay yüzüne olduğumuzdan tutkulu.
Gayret ile ilerleyin yiğitlerim,
Uzaktan görünen düşman kulesi.

Atları koşturup üzerine,
Kılıçlar oynasın erin elinde.
Üzengiden kan aktı savaş içinde,
Savaşalım darağacının altında.

Dinleyin yiğitler şimdi bu sözü,
Havaz diye sarartıp geldik bu yüzü.
Savaşarak kanlı darağacının altında,
Kurtaralım oğlum Havaz'ı.

O anda bir yiğidin atı onu alıp kaçtı. Yiğit, at üzerinde giderek şu nağmeyi okudu:

Bu ilin düşmanı içinde,
Var Havaz Han'ın adamları.
Gitti yüzümün utancı,
Canım kuzum feda olayım sana,
Tek, tek! Ha, ha!
İlin iyi koşan atı.

Söyle söyle dil iyilik,
Bahar mevsiminde çiçek iyilik,
Görene dek unutmam,
Bana yap bir iyilik.
Tek, tek! Ha, ha!
İlin iyi atı.

Sümbül olur yok ve varım,
Sensin benim güç kuvvetim.
Bana bir iyilik yap.
Kula atım vefadarım.
Tek, tek! Ha, ha!
İlin iyi koşan atı.

Dökülmesin yere kanım,
Çıkmasın tenden canım.
Seni takip edeyim dilsizim,
Bana bir iyilik yap.
Tek, tek! Ha, ha!
İlin iyi koşan atı.

Neden bunca uzun kuyruğun,
Gönlüme düştü gamın.
Azar verdin canavarım,
Az mıydı gece yemin?

Tek, tek! Ha, ha!
İlin iyi koşan atı.

Çölün cezasını verirsin,
Üzerine bizi alırsın.
Seni koşturup durmadan,
Düşüp ölürsem ödeyeceksin.
Tek, tek! Ha, ha!
İlin iyi koşan atı.

Hesen Han, "Bu yiğit işi bozacak." diye onun atını durdurdu ve ona bakarak:

- Ey yiğitler! Şimdi siz mızrağı içinize saklayıp, ikişer kişi halinde şehre girip beni darağacının iki tarafında bekleyin, deyip kapıdan içeri giriverdi. O söylediği gibi darağacının sağ tarafında durdu. Peşinden takip eden yiğitler de onu buldu, bugün Havaz Han'ın darağacına asılacağı gündü. Göroğlu, Hesen Han ve yiğitler yetişip gelmişlerdi.

Hunhar Şah tahtını hizmetçilere taşıtmış ve komutanların himayesinde darağacının yanına gelmişti. Göroğlu ve yiğitleri baktılar ki, boyunlarına insan kulaklarını nazarlık asan cellatlar, Havaz Han'ın boynuna geçirecekleri haladı hazırlamışlar, onu eli ve ayakları sımsıkı bağlanmış halde darağacının altına getirmişlerdi.

Göroğlu ile yiğitleri, Bey Havaz'ı bu halde görüp, hiddetlense de ihtiyat yüzünden ses çıkarmadılar. Hunhar Şah, Havaz Han'ın yanına gelerek:

- Ey çırağım Havaz Han! Gel, şimdi bile geç kalmadın, Göroğlu'nun dininden dön! Ne ihtiyacın varsa yerine getireyim, diyerek şu nağmeyi okudu:

Esen kalsın bu aldatıcı şirin can,
Ne isterse onu yapar yaradanımız.
Bir sözüm var sana dinle,
Kulak ver sözlerime Havaz Han.

Kimse bulamaz benim yerimi,

Gördüm bugün sen körpe kuzumu.
Boyuna kurban benim gibi baban,
Kulak ver dinle benim sözlerimi.

Ekmek yemişsen Göroğlu'nun elinden,
Kaçarak geçtin Bulgar Dağı'ndan.
Ölene dek senden razıyım,
Vazgeç Havaz, Göroğlu'nun dininden.

Dinle Havaz Han benim sözümü,
Koparmayacağım bağdan senin çiçeğini.
Göroğlu'nun dininden vazgeçersen,
Sana vereyim Gürcistan ilini.

Hunhar der söylediğim şudur:
Kaygı ile zorluk yüreğime doldu.
Döndüm de, dön kendi dinine,
Çırağım Bey Havaz Han sana ne oldu?

Havaz Han bu sözleri dinlerken gözlerinden yaş geldi, kirpikleri ıslandı. O Hunhar'a bakarak şu nağmeyi okudu:

Dünyada var mı benim gibi günahsız biri,
Hüda kılmasın bizi.
Ben de söyleyeyim sözlerimi,
Kulak ver şimdi söze padişah.

Düşmanlara kaldı sayısız mal,
Sözüm var ağzımda sanki bal.
Arman ile derdim çoktur içimde,
Sözlerime şahım kulak sal.

Ayrılarak çıktım Çembil Bel'den,

Ekmek yedim Göroğlu'nun elinden.
On yıl oldu ben bu dine gireli,
Neden çıkayım Göroğlu'nun dininden.

Hunhar Şah, Bey Havaz Han'ın sözlerini dinleyip çok öfkelendi. Hunhar Şah:

- Cellat neredesin? Onu darağacına as, diye emir verdi.

Cellatlar koşarak geldi ve Havaz Han'ı asmaya hazırlandı. Havaz Han'ın kız kardeşi Balayım topluluk içinden öne çıktı ve kendisini, ağabeyinin ayaklarına attı. Ağabeyinin boynuna sarılarak aşağıdaki nağmeyi okudu:

Güç ve kuvveti var yaradanın,
Ümmette yoktur zerre kadar seçenek.
İçimdeki dertlerimi şimdi söyleyeyim,
Kulak ver ağabeyim sana sözüm var.

Gözyaşı yerine döktüm kızıl kan,
Hiçbir iş gerçekleşmez Hak'tan bir arman,
Söyleyeyim sana içimdeki derdimi,
Gönülde kalmasın zerrece arman.

Taze çiçekler çabucak açılıp solmasın,
Hiçbir kul benim gibi olmasın.
İsmine sığınayım yaradan Cabbar,
Rahmet eyle medet ver ağabeyim ölmesin.

Kadir Allah bu derdimi dinle,
Azaptan, dertten çok ağladım.
Rahmet eyle medet ver ağabeyim ölmesin.
Senin adına kurban olayım Zul-celal.

Bir ismin rahmandır, diğeri Cabbar,
Senden başka rahmet edecek kim var.
Rahmet eyle, elimden tut, ağabeyim ölmesin,

Feda olayım ismine Resul-i Muhtar.

Balayım'dan sonra annesi çıktı ve şu nağmeyi okudu:

Gurbetlik oldum, oğlum dökeyim kızıl kan,
Başımı senin için kurban vereyim, kuzum.
İsmine feda olayım, yaratan Allah'ım.
Rahmet eyle, el ver kuzum ölmesin.

Gurbetlik oğlum bugün yine ben kan ağlıyorum,
Ayrılık ateşinde canım ile tenim yanıyor.
İsmine feda olayım kırk çilten,
Rahmet eyle, el ver kuzum ölmesin.

Ağlarım daima sabah akşam,
Başıma gelmiş yüz bin develik gam.
Sadığın olayım Resul-i Ekrem,
Rahmet eyle, el ver kuzum ölmesin.

Kimse gidemez onun yanına,
Kıyamet sevdaları geldi başına.
Kadir Allah rahmet eyle,
Rahmet eyle, el ver kuzum ölmesin.

Şu yerler Şah Hunhar'ın yerleri,
Habersizler bundan Çembil erleri.
Göroğlu'nun ulu kamil pîrleri,
Rahmet eyle, el ver kuzum ölmesin.

Gülayım'ın bir dileği şudur şimdi,
Allah'ım kuluna rahmet eyle şimdi.
Bütün pîrler medet verecek gün şimdi,
Rahmet eyle, el ver kuzum ölmesin.

Göroğlu yiğitler ile birlikte onların feryadını duydu. Zaten gönülleri ezikti. Anne ve kızın sesinden gönülleri daha da kırıldı, atlarının yelesine sarıldı.

Havaz Han'ın annesi ile kız kardeşinin nağmesine öfkelenen Hunhar Şah:

- Darağacına asın! diye bağırdı.

Havaz Han'ın ölmesi kesinleşti. Bu dünyadan umudunu kesti. Gözleri ıslandı, gönlü gamlandı ve aşağıdaki nağmeyi okudu:

Yüreğimde vardır benim bir üzüntü,
Zamansız solmuş rengim, yüzüm.
İçimde derdim çoktur onu söyleyeyim,
Kulak ver dinle onu çırağım.

Esen kılsın Allah'ım senin başını,
Kargalar yemesin senin sözünü.
Yanımda durmayın bota gibi bağırıp,
"Ağabeyim!" diye benim için dökme yaşını.

Gücünü bilirsen Hüdâ'ya ağla,
Sen ver derdine derman diye.
Bir yandan senin ağlayan sesine,
Hıçkırarak ağlama "Canım ağabeyim!" diye.

Cellatların hepsi yanımdadır,
Ne sevdalar vardır benim başımda.
Sözlerime kulak ver çırağım,
Arman vardır gözden akan yaşımda.

Kulak ver çırağım söylediklerime,
Ölüm yaklaştı benim başıma.
"Çocuğum!" diye büyüttü beni Göroğlu,
Ama beni sonra göremez oldu.

Ey Göroğlu kıymetini bilmedim,

Göz yaşlarına rahmet eylemedim.
Darağacının altında ağlayıp durduğumda,
Babam ile beyleri göremedim.

Senin için sarardı yüzüm diye,
Gözüme mücevher oldu izin diye.
Darağacının altında görür ise Göroğlu,
"Vay!" diye bağırmaz mı görür gözüm diye.

Doyana dek bakamadım yüzüne,
Kulak vermedim onun şirin sözüne.
Sağa sola bakar şimdi çırağın,
Yegane görünür mü gözüne.

Göroğlu Sultan'ın gönlü daha da bozuldu. Havaz Han'ın kız kardeşi göz yaşlarını tutamadı. O bir anda etrafında bulunan tulpar Leyli Kır'ı ve hemen yanında kaplan gibi atılmaya hazır olan Göroğlu'nu, Hesen Han'ı ve diğer yiğitleri gördü. Onların hepsi Havaz Han'ı kurtarmaya hazırdı. Havaz Han'ın kız kardeşi, Göroğlu'na bakarak şu nağmeyi okudu:

Başından gitmemiş asıl serveti,
İlahi ganimet gitsin şevketi.
Başında tacı, altında atı,
Ünü duyulan yeri basmış sevliti.

"Vay çocuğum!" diye ağlayan kimdir o?
Sözü hatip gibi söyler.
Her kim kendi derdini düşünür.
Başında tacı, altında uçan atı.

Bindiği atı dokuz göğü nişan alır,
Bota gibi ses çıkaran kimdir o?
Kulak ver sözüme şimdi ağabeyim,

Senin için bin Hüdâ'ya ağlayan.

Yaşı otuzu geçmeyen biri.
Altında tulpar atı Leyli Kır,
Vay, kardeşim diye zar zar ağlayan kimdir o?
Şahini avlar avcı kıyıda,
Nice şahlar yürür piyade.

Çok iyi, cezbedici bir yiğit,
Hüsnü onun ferişteden ziyade,
Atı hızlı olan kimdir?
Bindiği atı dokuz göğü nişan alır.

Senin derdin ile dağı düz eder.
Bir acayip kişidir o yüzü nurlu,
"Vay, yavrum!" diye sana bakarak ağlayan?
Bedir atlı cebil baldak kimindir o?

Havaz Han kız kardeşinin sözlerini dinleyip, daha fazla dayanamadı. Uçan at Leyli Kır'ın adını duyunca "Yalan mı, gerçek mi bunlar?" diyerek, cellatlara:

- Ey yarenler! Bu dünyadan gidiyorum. Ne olursa olsun gözümü bir açın, dünyayı son kez göreyim, dedi.

Cellatlar Havaz Han'ın gözünü açtı. Havaz Han'ın gözleri Göroğlu'nu ve açık havayı gördü. Hesen Han ile yiğitleri de gördü. Çok mutlu oldu ve sevinçten aşağıdaki nağmeyi okudu:

Ağlarım şimdi avaz avaz,
Gözümden yaşlar akar.
Bütün buldukların Şah Hunhar,
Ya sana olsun ya bana.

Söz söyleyen kırmızı dilin,
Bağdaki taze çiçeğin.

Gürcistan gibi ilin,
Ya sana ait ya bana.

İçimi yakar ateşin,
Kim taşır senin derdini.
Bu güzel şehrin,
Ya sana ait ya bana.

Başıma saldığın kahır,
Bulamadım ben huzur.
Bu güzel şehrin,
Ya sana ait ya bana.

Bozulmaz gül gibi kumaşın;
Her zaman yükselen bahtın,
Altındaki altın tahtın
Ya sana ait ya bana.

Kim dinler sesini senin,
Katır ile hem de deve,
Buradaki altın darağacın,
Ya sana ait ya bana.

Defterde vardı hatların,
Yüze yakın revakların,
Altında binlerce atın,
Ya sana ait ya bana.

Dinlemem hiç sözünü,
Sarartırım kızıl yüzünü,
Gülrahat gibi iyi kızın,
Ya sana ait ya bana.

İçine düşer vehimlerin,
Aklına gelir sitemlerin,
Saraydaki hanımların,
Ya sana ait ya bana.

Hunhar bu sözleri duydu ve cellatlara:

- Bunu niye darağacına asmadan, gözlerini açıyorsunuz? diye bağırdı.

Hesen Han, Göroğlu'na:

- Biz böyle beklersek, Havaz Han ölecek. Altın davulu hemen çalın, dedi. Hesen Han, Emir Göroğlu'na bakarak şu nağmeyi okudu:

Dar altında zar zar ağlıyor Havaz Han,
Su gibi gözünden akar kırmızı kan.
Fatiha ver, Havaz oğlun ölmeden önce,
Ne beklersin burada atacan?

Havaz çocuğun vakti doldu mu?
Bağlardaki taze çiçeğin soldu mu?
Fatiha ver, bize şimdi atacan,
Burda açılan bal Havaz'ın öldü mü?

Aradığın amacını bulundu,
Yiğitlerin hepsi hazır oldu.
Ne beklersin burada atacan,
Vursan olmaz mı altın davulu?

Kulak ver dinle bu sözleri,
Tavaf etsin nurlu gözleri,
Ak Fatiha verip, şimdi atacan,
Düşmana bırakın bizi atacan.

Erler, yiğitler daima savaşır,
Düşman üstüne yürür.

Ak Fatiha ver bize ata can,
Sen seyret bizim savaşımızı.

Sevdalara bırakma benim başımı,
Hesen Han döker gözünden yaşını,
Yiğitlere cevap ver ata can,
Sen seyret Hesen Han işini.

Emir Göroğlu, Hesen Han'ın sözünü dinledikten sonra eline altın saplı kamçıyı aldı, altın kenarlı savaş davulunu çaldı. Yiğitlere hitaben:

- Bey Havaz Han'ı kurtarın! Ben Hunhar Şah ile savaşacağım, diyerek ok ve yayı eline aldı ve aşağıdaki nağmeyi okudu:

Elmas kılıçlar elinde,
Bakmayın çukura tepeye,
At koşturun öldürmek için,
Gelin Havaz Han'ın yanına.

Başında şapkaları,
Yanında bıçakları.
Ham gümüştür silahları,
Gelin Havaz Han'ın yanına.

Argımak atlar hazırlanıp,
Altın kalkan titreyip,
Kaplan gibi heybetlenip,
Gelin Havaz Han'ın yanına.

Kaçsın düşman topluca,
Yiğitler kaplan gibi kovsun.
Tuğ ve alemler dalgalanıp,
Gelin Havaz Han'ın yanına.

Güzel koyunlardan geç,
Sanki gezen bir kurt,
Havadaki bir bulut,
Gelin Havaz Han'ın yanına.

Kale başını alsın duman,
Bugün zamanın sonu olun.
Yiğitlerim pehlivan olun,
Gelin Havaz Han'ın yanına.

Yiğitler ata bindi,
Havaz Han'ın gönlü emin oldu,
Alan alanın şimdi,
Gelin Havaz Han'ın yanına.

Ordu gelir her yandan,
Toplu toplu biçimde.
Savaşır her yerde,
Gelin Havaz Han'ın yanına.

At sürün çukura tepeye,
Aldı kılıçları eline.
Kan döküp darağacı üzerine,
Gelin Havaz Han'ın yanına.

Havaz Han'ım oldu yetim,
Meydanda çıksın adım.
Bugün eğlenin yiğitlerim,
Gelin Havaz Han'ın yanına.

Kırın kesin kızıl başı,
(Kana) boyayın dağı taşı.
Rüstem görsün bu savaşı,

Gelin Havaz Han'ın yanına.

Yürekleri parçalansın,
At kazının hepiniz.
Baş kaldırmayın savaş bitmeden,
Gelin Havaz Han'ın yanına.

Yiğitlerin gönlü yücedir,
Kulak verin kaplanlarım.
Söz söyler Göroğlu Han,
Gelin Havaz Han'ın yanına.

Nasıl bir savaş, tam dokuzu renk. Emir Göroğlu; Ay Han, Gün Han, Bülbül Han, Cengiz Han, Hesen Han başta olmak üzere kırk yiğit, komutanlarına, yiğitlerine göz attı. Onların her birinin biner askeri bulunuyordu. Onların hepsine Fatiha okudu. Onlar düşmanlara doğru atıldı. Kırgın, savaş, çekişme, gözleri oyma, kulak asma vs. başladı. Yedi gün ve gece aralıksız savaştılar. Nehirde su yerine kan aktı, Hunhar Şah'ı mağlup ettiler. O sarayına sığındı.

Hunhar Şah yenilgiyi kabul etti, aman dileyip, Göroğlu'na elçi gönderdi. Göroğlu gelen kişilere amanlık verdi. Hunhar Şah'ı da ayrıca çağırttı. Onları davul zurna ile karşıladı. Her iki taraf kinlerini unuttu. Barış içinde yaşamayı kabul etti.

Emir Göroğlu ile Hunhar Şah sarılarak görüştü. Emir Göroğlu memleketine dönerken bir gün Hunhar Şah bütün hazinesini ikiye bölerek birini Göroğlu'na hediye etti. Hediyelerini katırlara yükleyip, üç günlük yere kadar onları uğurlardı. Emir Göroğlu, Hunhar Şah ve adamları ile vedalaşarak Çembil Bel'e doğru yürümeye devam etti.

Onlar Çembil'e geldiğinde bütün ahali, "Yorulmayın Göroğlu, yorulmayın Havaz Han, yorulmayın Hesen Han, yorulmayın komutanlar, diye karşıladı.

Göroğlu kendi tacını Havaz Han'a giydirdi. Mührü teslim etti. Çembil şehrini, Yavmet ilini, sıra sıra develerini, hazinedeki mal varlığını Havaz Han'a teslim etti. Bütün ilde kırk gün ve gece toy düzenleyip, Havaz Han'ı şah ilan etti.

Olup bitenleri duyan Göroğlu'nun amcası Ahmet Han öfkelendi! O kendine yerleşecek bir yer arayıp, birkaç günlük yolculuktan sonra bir şehre ulaştı. Bu zenciler şehriydi. Şehrin padişahı on ordu asker hazırlamıştı. Ahmet Han onlar ile görüşerek:

- Ey, padişahî alem! Emir Göroğlu'nun askerleri savaşlarda öldü, az bir kısmı kaldı. Azıcık bir güçle onun memleketini almak mümkün, dedi.

Zenciler padişahı, Ahmet Han'dan bu sözleri duyduktan sonra:

- Dediklerin doğru mu, diye sordu.

- Doğru, diye ant içti Ahmet Han.

Zenciler padişahı Emir Göroğlu'na elçi gönderdi. Elçiler Çembil'e ulaştığında Göroğlu'nun kale bekçisi askerleri:

- Siz kimsiniz, diye sordular.

- Elçiyiz, diye cevap verdiler.

Askerler durumu Göroğlu'na iletti. Göroğlu elçileri kendi huzuruna çağırttı. Elçiler kendilerini tanıttıktan sonra Göroğlu'na bir mektup sundu. Göroğlu mektubu okudu. Mektupta abuk sabuk sözler vardı. Emir Göroğlu yiğitlerine bakarak:

- Ey, şehzade ve pehlivanlarım, bu mektubu açık mı okuyayım, yoksa gizli mi kalsın, diye sordu.

Onlar hep bir ağızdan:

- Açık okuyun, biz de dinleyelim, dedi.

Emir Göroğlu mektubu yüksek sesle okudu:

- Ey Emir Göroğlu, dikkatli ve akıllı olasın ki, bu mektubu ben zenciler padişahı sıfatında yazıyorum. Bu mektup iletildiği an elinde bulunan mal varlığının yarısını bana vereceksin. Hanımın iki ise, biri bana ait olacaktır. Aksi takdirde savaşa hazır ol!

Herkes buna çok öfkelendi. Şehzadelerin hepsi elçileri darağacına asmayı talep etti. Fakat, Havaz Han bu fikre katılmadı. O:

- Ey, babam ve komutanlar! Elçilerde günah yok. Günah onların padişahlarındadır, diyerek elçileri öldürmemeyi teklif etti.

Emir Göroğlu o anda çok kızdığı için elçilerin kulak ve burunlarını kesip boyunlarına astırdı ve şöyle dedi:

- Burada gördüklerini git padişahına söyle.

Elçiler gittikten sonra Emir Göroğlu elindeki altın kaseye şerbet döktürüp:

- Bir düşmandan kurtulsak, başka bir düşman peydah olur. Burada bulunan yiğitlerden bu şerbeti elimden alıp içecek ve askerlere baş olup zenciler memleketine savaşa gidecek kimse var mı? diye sordu.

Kimseden ses çıkmadı. Emir Göroğlu bu sözünü üç kez tekrarladı. Yanında oturanlardan yine ses çıkmadı. Bir anda Havaz Han oturduğu yerden kalktı ve:

- Şerbeti ben içeyim ve savaşa gideyim, izin ver babam, dedi.

Göroğlu:

- Ey, çocuğum! Balığın hayatı su ile, benim hayatım ise seninle devam eder. Bir ayrılıktan sonra üç ay geçti, henüz yeni kavuştuk. Şimdi yine gidersen, benim halim ne olur? dedi.

Havaz Han savaşa gitmekte ısrar etti. Emir Göroğlu, çaresiz uçan atı Leyli Kır'ı Havaz Han'a verdi. Başına kendi savaş başlığını giydirdi. Eline de kendi mızrağını verdi ve Fatiha okuyarak uğurladı:

Bey Havaz Han'ın düşmanları:

- Cesaretli Bey Havaz gider gitmez kendi başını kaybedecek, dediler.

Bey Havaz Han, Hüdâ'ya sığınıp ve yalvarıp çölleri geride bıraktı. Yağmur sularını içti ve bir dağa çıktı. Dağın bir tarafında bulunan sayısız zenci askerleri gördü. O kendi kendine, "Ben bunları gördükten sonra, zenci askerleri falanca yerde gördüm." diyerek eli boş dönersem beyler, babama:

- Oğlun Havaz büyük konuşan, korkak biriymiş. Bak birkaç gün yol yürüyüp boş laf getirmiş, derler. En iyisi ben onlardan net haber ve bilgi alayım, dedi kendi kendine. Olduğu yerde bekledi ve akşam namazı vaktinde zencilere daha yakın bir yere vardı. Zenciler başlarına kızıl kumaş bağlamışlardı. On iki bin asker savaşa hazırdı. Onlar:

- Göroğlu'nun askeri gelecekmiş, herkesin haberi olsun, dediler.

Havaz Han da başına kızıl kumaş bağladı ve yüzünün rengini değiştirerek:

- Haberiniz olsun, haberiniz olsun, diyerek zenci askerin arasına sızdı. Düşmanlar bunu fark etmedi.

Havaz Han, atını bir ağaca bağladı ve yürümeye başladı. Gece yarısında bir çadıra geldi. Bu farklı bir çadırdı. Çadırda zenciler padişahının kızı kalıyordu. Kızın kırk cariyesi vardı. Cariyeler kıza eşlik ediyorlardı. Bey Havaz Han çadırın kapısının

yanına kadar geldi. İçeriye baktı. Çadırda çok sayıda lamba vardı. Lambaların ışığında kırk karyola üstünde uyumuş kızlar ve daha yüksek bir karyola üzerinde uyumuş başka bir kız gördü. Kız şahın kızıydı.

O yavaşça yürüdü. Şah kızının elindeki kıymetli yüzükleri görüp şaşakaldı. Sonra yüzükleri çıkardı. Başından başlığını da çaldı, çadırdan çıktı ve atına bindi:

- Haberdar olun, haberdar olun! Emir Göroğlu'nun askerleri geldi, diye bağırarak sabaha doğru zenci askerlerin arasından kaçmayı başardı.

Ertesi gün şah kızı elindeki kıymetli yüzüklerle başlığının kaybolduğunu fark etti. Kız şaşırdı, "Bu çadıra kırk cariyeden başka kimse giremiyor, eşyalarımı bunlar almazsa, kim alır?" diyerek cariyeleri sıkıştırmaya başladı.

Bu kavga gürültü padişahın kulağına gitti. Padişah:

- Kızım şimdi gürültü koparacak, cariyeleri suçlayacak zaman değil. Eşyaların kaybolmuşsa, ben şehre girince en iyi yüzüğü ve örtüyü sana alırım, dedi.

Kız babasının sözünü dinlese de yine cariyelere bağırdı:

- Siz olmasanız da çadırda yalnız yatmaktan korkmam, diyerek onları yanından kovdu. Çadırda tek başına kaldı.

Havaz Han dağ başına çıktı ve iki rekat şükür namazı kıldı. Ondan sonra kızın yüzüğü ile başlığını Göroğlu'na götürmeyi düşündü. Hemen sonra, "Babam Göroğlu'na bunları götürerek düşmanın durumunu iletirsem babam inanır, ama düşmanlarım, Havaz Han bunları bir yerden satın alıp, getirmiştir, deyip benimle alay ederler, en iyisi kızın kendisini kaçırayım." diye düşündü. Geç saatlerde o çadıra vardı. Kapıdan girip, yalnız yatan kızı gördü. Kapıdan esen hafif rüzgarda kızın saçları uçuşuyordu. Kız beyaz balık gibi yatıyordu ve Bey Havaz'ın dikkatini çekti. O yavaşça kızın bir kolunu tuttu. Kız uyandı, o da Bey Havaz'ın kolunu tutarak yerden kalktı.

- Hırsızı yakaladım, diyerek kılıcını kınından çekti. Kız Havaz Han'a:

- Şimdi seni keseyim mi, dedi.

Bey Havaz Han kıza bakarak güzelce bir güldü. Bu gülüş kızı etkiledi. Bey Havaz'ın ay yüzü, gül gonca dudakları, Zühre yıldızı gibi gözleri kızı esir almıştı. Kız:

- Ey yiğit! Başında ecel kılıcı sallanıyor, neden korkmuyorsun? Nasıl gülebiliyorsun, diye sordu.

Bey Havaz Han kendinden emin bir şekilde:

- Ey güzel kız! Ölümden korkan kişi senin yanına gelir mi? Diyerek soruya soruyla karşılık verdi.

Kız şaşırarak:

- Cin misin peri misin? İnsan mısın? Bana gerçeği söyle, dedi.

Bey Havaz:

- Ey hanım kız! Bilmek isteseniz de istemeseniz de söyleyeyim. Ben Göroğlu'nun oğlu Havaz Han'ım, dedi.

Kız:

- Bey Havaz'dan bir tane mi yoksa iki tane mi var? Diye sordu.

Bey Havaz:

- Bey Havaz bir tanedir, o da benim, diye cevap verdi.

Kız:

- Bey Havaz senin şöhretini duyarak, ben seni başı put gibi, kolu çınar ağacı gibi diye tasavvur ediyordum. Baktım ki, kendin gencecik bir yiğitmişsin. Görmüşsündür, buradaki askerlerin hepsi seni yakalamak için bekliyor. Genç halde ölme, çabuk ortalıktan kaybol, dedi.

Bey Havaz Han:

- Hanım kız, ben buradan sizi almadan çıkmam, dedi.

Kız şaşkınlıkla:

- Bizim burada olduğumuzu babam duyarsa, her ikimizi de öldürür. Genç yaşta öleceğiz, dedi.

Bey Havaz kızı alıp gitmezse, buradan ayrılmayacağını tekrarladı.

Sabaha çok az kalmıştı. Kız:

- Ey yiğit! Kendine ve bana bela getirdin. Burada seninle yakalanarak, ölmek yerine, seninle gelmem daha iyi, diyerek hazırlanmaya başladı. Bir top kıymetli kumaşı beline bağladı ve ata bindi. Bey Havaz ile yan yana at koşturup, zenciler ordusunun içinden gizlice kaçtılar.

Ertesi gün cariyeler, "Şah kızının eline su dökelim." diye çadıra girdiklerinde, kızı bulamadılar.

- Vay, Padişah-ı âlem! Kızınız yok, biri kaçırmış, diye ağlayarak padişahın odasına girdiler.

Padişah:

- Falcılar nerdesiniz? Kızımı kim kaçırdı? Bana söyleyin, dedi.

Saraydaki falcılar toplanıp:

- Ulu şahımız, kızınızı Göroğlu'nun oğlu Bey Havaz kaçırmış, diye cevap verdiler.

Şah komutanları topladı ve onlara:

- Hemen yola çıkın, Göroğlu'nun oğlu Bey Havaz ile kızımı diri yakalayıp getirin, emrini verdi.

Doksan bin asker davul zurna çalarak, Bey Havaz'ı takip etmeye başladı. Onların bir bölüğü Bey Havaz'ın peşinden geldi ve:

- Ey, Emir Göroğlu'nun oğlu Bey Havaz! Sen bizim memlekete gelip güzelce dönmek yerine şahımızın kızını kaçırmışsın. Yiğit isen, kızı bizim elimizden savaşarak alman gerek, dedi.

Bey Havaz atının başını geri çevirdi:

- Ey alçaklar! Ne diyorsunuz, dedi.

Kız, Bey Havaz'ın atının dizginini çekerek:

- Ey Havaz Han, küfür dediğin bir yeldir; ciddiye alma. Bunlarla uğraşıp, yoldan kalmayalım, dedi.

Bey Havaz, kızın sözünü tutmadı. Yalvarsa da kabul etmedi.

- Allahu Ekber, diye tekbir getirip, savaşa başladı. O tek başına üç gece ve üç gündüz savaştı.

Düşmanın birini öldürse onu, onunu öldürse, yüzü karşısına çıktı. Sonunda Bey Havaz yorgunluktan geri çekildi. Atı onu alıp, beş günlük yolu bir günde katetti. Zencilerin Şahı ünlü tuzakçıları görevlendirip, yollara tuzak kurdurdu. Onların biri, Bey Havaz Han ile kızın atına doğru geldi. Onlar tuzağa düştü. Bey Havaz'ın atı tuzağı ayakları ile delip kaçabildi. At kan içinde Göroğlu'nun tahtına ağzını dayayarak durdu.

Zencilerin Şahı, Bey Havaz ile kızı yakaladıktan sonra, Bey Havaz Han'ı darağacına asmayı buyurdu. Padişahın bir veziri vardı. O eskiden Göroğlu'nun hizmetinde bulunmuş, onun ekmeğini yemişti. O vezir ayağa kalkarak:

- Ey, padişah-ı âlem, bu bir çocuktur! Çocuğu darağacına asıp öldürmeyin, bir yararı olmayacaktır. Biz onu esir tutarsak, babası çocuğunu kurtarmak için, asker

çıkarıp gelecektir. O zaman çocuğu babasının önünde dara asarak öldürürsek, sizin şahlık saltanatınız, şöhretiniz bütün aleme yayılacaktır, dedi.

Bu söz şaha doğru geldi. Bey Havaz zindana atıldı. Kızı bir çadıra koydu. Şah, zindan bekçilerine:

- Bey Havaz'a en ağır şekilde ceza verin, diye emir verdi.

Şahın kızı akşam üzeri zindan başının yanına gelerek:

- Ona azap vermeyin, pamuk içerisindeki ateş gibi koruyun, dedi ve ona biraz altın verdi. Evine gitmeden önce:

- Eğer sözümü dinlemeyip, yiğide azap çektirirsen, etini yiyip, kemiklerini tüküreceğim, diye korkuttu.

Uçan at Leyli Kır, Göroğlu'nun tahtına burnunu dayayarak durunca, herkes gelip, atın başını okşadı. Emir Göroğlu:

- Ey canavar! Vefakar oğlum Bey Havaz nerede? Diye sordu.

At kişneyerek, ayakları ile yere vurdu ve başıyla zenciler padişahının bulunduğu yönü işaret etti. Emir Göroğlu ve yanındaki kırk şehzade, beyzadeler ile on binden fazla askeri savaşa hazırlandı. Nağara, zurna çalıp, tuğ ve sancaklarını alıp, Tulpar Leyli Kır atının peşinden zenciler padişahlığına yürüyüş başlattı.

Bir aylık yolculuktan sonra, düşmana yakın bir yere yerleştiler. Çadır ve karargahlarını kurdular.

Zenciler padişahı onların bin altı yüz sancağını gördü. O:

- Bir sancak, bin askerin işareti. Ben Göroğlu'nun askerlerini çok az kaldı diye duymuştum, ama askeri çokmuş, dedi.

Şah, nihayet Göroğlu'nun geldiğini gördü. Onu tanıyanlar zenciler şahına, "Göroğlu odur!" diye gösterdiler.

Zenciler Şahı çadıra dönüp, zindan başını çağırttı ve ona:

- Yüksekliği iki yüz kulaç darağacı hazırla ve Bey Havaz'ı o darağacına hemen as, diye emir verdi.

Zindan başı öyle yaptı.

Emir Göroğlu, Bey Havaz'ı darağacında görünce:

- Ah çocuğum, diyerek yorgunluğunu atamadan acilen savaş hazırlıklarını başlattı. Pehlivanlara bakarak:

- Kalkın, yiğitlerim! Hazırlanın, savaşa başlayacağız, diyerek önce kendisi meydana atla girdi.

Onlar zencilerle yirmi bir gece ve gündüz savaştı. Zenciler padişahı onların şimdiye kadar durmadan savaştığını göz önüne alarak, yanındakilere:

- Biz savaşırken, en uzun süren savaş bile bir buçuk gün sürerdi, ama bunlar durmadan savaşmaya devam ediyor, nasıl iş bu, dedi.

Şah'ın yanındaki vezir:

- Siz Göroğlu'nun canından aziz oğlunu onun gözünün önünde darağacına asarsanız, Göroğlu böyle savaşmasın da ne yapsın, dedi. Şah:

- Bey Havaz'ı indirirsem, onlar savaşı durdurur mu, diye sordu.

Vezir:

- Hayır, ölüp gider, savaşı durduramaz, diye cevap verdi.

Zenciler Şahı savaştan yorgun düşmüş ve çok bıkmıştı. O, derhal Bey Havaz'ı darağacından indirilmesini emretti. O, iki tarafa bakarak:

- Nerdesiniz cellatlar, diye bağırdı. Doksan yaşında bir cellat vardı. O padişahın önüne geldi. Zenciler şahı ona:

- Kızım ile Bey Havaz'ı şehre götür, emrini verdi.

Cellat:

- Tamam, diye çıktı ve efsun okudu. Bey Havaz ile kız güvercine döndü. Kendisi bir kartala döndü. Onları alıp, zenciler şehrine doğru uçtu.

Eskiden Göroğlu'nun hizmetinde bulunan o vezir akşam üzeri Göroğlu'nun çadırına geldi. Vezir:

- Ey, Göroğlu! Oğlun Bey Havaz'a kavuşman artık öbür dünyaya kaldı. Zenciler padişahının emriyle yaşlı cellat, Bey Havaz ile zenci şahın kızını güvercine dönüştürdü. Kendisi de kartala dönüştü. Yaşlı cellat, onları bu şekilde zenciler şehrine götürdü, dedi.

Emir Göroğlu bu haberi duyduktan sonra, Bülbül Han isimli vezirini Ağa Yunus Peri'ye gönderdi.

Bülbül Han'dan durumu öğrenen Ağa Yunus Peri:

- Ah! Çocuğum! diye kendisi derhal şahine dönüştü. Kanatlarını açıp, havaya yükseldi ve onları kovalamak için uçtu. Ağa Yunus Peri onlara yaklaştığında, cellat bunu gördü. Cellat hemen onları yeryüzüne indirdi. Bir efsun okuyarak, onları geyik

haline getirdi. Kendisi kuş kılığına girdi ve onları kovdu. Bir anda iki geyik ile kuş kılığındaki cellat bir kuyuya denk geldi. Cellat iki geyiği balığa dönüştürdü, kendi yılana dönüştü. Bunlar kuyuya indi.

Ağa Yunus Peri bir ejderha kılığında, onları takip etti ve kuyuya indi. Üçü kara kuşa döndü ve Ağa Yunus Peri'ye saldırdı.

Düşman üç, Ağa Yunus Peri bir olduğundan güç dengesi bozuktu. Ağa Yunus Peri zor duruma düştü.

Ağa Yunus Peri, Kafdağı'ndan ayrılırken, amcası ona bir tüyünü vermiş ve:

- Ne zaman başın derde girse ya da zor durumda kalırsan, bu tüyü yak; ben hemen senin yardımına koşacağım, demişti.

Yunus Peri bugün zor durumda kalmıştı. Bey Havaz kendisi gibi kuş kılığına giren annesini tanımıyordu. Annesini yabani kuş ya da cellat diye biliyordu. Kız daha da zor durumdaydı. Cellat bu durumdan yararlanarak, onları Ağa Yunus Peri ile karşı karşıya getirdi.

Ağa Yunus Peri hemen yeryüzüne indi. Yakasından bir tüy çıkarıp, tutuşturdu. Kafdağı'nın yedinci katında bulunan amcası geldi.

Ağa Yunus Peri:

- Ey, amca! Bu azaplar bana Göroğlu'ndan gelmedi. O benimle yine samimi. Burada ben üç kuşun arasında kaldım. Onların biri, benim ve kocam Göroğlu'nun oğludur. Biri, Göroğlu'nun düşmanı, zenciler padişahının kızı. O kız, Bey Havaz Han'ın arkadaşı. Üçüncüsü ise, o ikisini kuş kılığına getirip, bana karşı koyan cadı. Bey Havaz eskiden beni böyle görmemişti. O yüzden beni şu anda tanımıyor, dedi.

Ağa Yunus Peri'nin amcası cadıya bakarak:

- Ey, cadı! Şimdi asıl haline dön, yoksa başını keseceğim, dedi.

Cadı bu söze kulak asmadı. O, yine bir şeyler okuyarak, şeklini değiştirmeye kalkıştı. Ağa Yunus Peri'nin amcası efsun okuyup, onun başını kesti. Yine bir efsun okuyarak, Bey Havaz ile kızı eski haline döndürdü. Onlar birbirlerine sarıldılar. O anda gaipten "İblis, tiblis, çiblis" diye bir ses duyuldu. Cihanı karanlık kapladı. Üç gece ve gün boyunca hiçbir şey gözükmedi. Bu cadılar öldüğünde görülen bir durumdu. Üç gün ve gece geçtikten sonra yavaş yavaş hava açıldı. Ağa Yunus Peri, amcasına:

- Siz Bey Havaz'ı boynunuza bindirip, Göroğlu'nun yanına götürün. O, şehre yakın bir yerde zencilerle savaşıyor, dedi.

Kendisi zenciler şahının kızını yanına alıp, Çembil'in yoluna koyuldu.

Ağa Yunus Peri'nin amcası, Bey Havaz Han'ı boynuna alıp, Göroğlu'nun yanına getirdi. Havaz Han'ı yere indirip, kendisi Kafdağı'na uçtu.

Bey Havaz Han bu yere gelip, Göroğlu'nun askerlerinin az kaldığını, zencilerin onları çember içine aldığını gördü. Zencilerin savaş davullarını çalarak, Göroğlu'nu savaştan çekmeye çalıştıklarını gören Bey Havaz Han:

- Ey, baba! Bugünkü bu savaşı bana verin. Benim için dua edin, dedi.

Emir Göroğlu:

- Ey, oğlum! Bu savaşa katılma. Onlar güçlü. Onlar bu defa seni savaş meydanında öldürür, dedi.

Bey Havaz Han:

- Ey, baba! Eskiden ben buradan savaş ile Arabistan'a geçmiştim. O zaman nehirden balık tutup, yiyen Gol Pehlivanları tanımıştım. Hüdâ rızası için, onların yanına giderek, bir tanesini buraya getirsem, o bu zencilerin cezasını verecektir. Ben onunla birlikte savaşarak düşmana üstün gelirim, dedi.

Bey Havaz Han'ın bu fikrine Göroğlu da katıldı. Bey Havaz Han Göroğlu'ndan dua alıp, yola çıktı. Birkaç günlük yolculuktan sonra, o pehlivanlardan birini buldu. Baktı ki, pehlivan uyuyordu. Pehlivanın burnu ocağın bacası gibiydi. Burun deliklerinden tandırdan çıkar gibi duman çıkıyordu. Onun bacakları at veya deve gibiydi. Bey Havaz onu bu halde görünce bir nara attı.

Gol Pehlivan gürültüden uyandı, baktı ki at üstünde bir genç duruyordu. Bu pehlivan "Adi" adlı, uzun boylu ve bahadır bir halkın evladıydı. O kalkıp, Bey Havaz Han'ı atı ile birlikte omzu üzerine aldı. Onu bir sağ omzuna, bir sol omzuna koyup eğlendi. Sonra onu tanır gibi oldu ve:

- Ey yiğit kimsin? Buralarda ne arıyorsun? Ne isteğin var, diye sordu.

Bey Havaz:

- Ben Emir Göroğlu'nun çocuğuyum. Arabistan'a geçerken seninle tanışmıştım. Şu anda babam Emir Göroğlu zencilerle savaşıyor. Babamın askerleri çok azaldı. Sen yardım et, dedi.

Pehlivan, Bey Havaz Han'ı yavaşça yere bıraktı.

- Sen git, ben arkandan geleceğim, diyerek nehre girdi. O, yere altmış batman gölge düşüren bir çınarı kökü ile birlikte kopardı. Onu yanına alarak Bey Havaz Han'ın arkasından Göroğlu'nun askerlerinin bulunduğu yere gitti. Bey Havaz, Göroğlu'nun yanına ulaştığında, babası yorulduğu için savaştan dönmüştü. O, Havaz Han'ı görüp:

- Esen döndün mü? Bahsettiğin o pehlivan nerede, diye sordu.

Bey Havaz:

- Orada, büyük çınarı yanına alıp gelen kişi odur, dedi.

Emir Göroğlu kara fırtına gibi büyük, göğe ulaşan dev gibi bir pehlivanı gördü. Emir Göroğlu sevinçten savaş davulunu çaldırdı.

Zenciler şahı savaş davulunun sesini duyduktan sonra:

- Bunlara bir yerden yardım gelmiş olmalı, diye düşündü.

Gol Pehlivan gelip, Bey Havaz'a:

- Emir Göroğlu nerede, diye sordu.

Emir Göroğlu, pehlivanla görüştü. Pehlivan, Göroğlu'na:

- Senin askerlerin nerede, diye sordu.

Emir Göroğlu kuşatmada kalan askerleri ile yanında bulunan askerleri gösterdi. Pehlivan, çınarı taşıyarak zencilere hücum etti. O, sinek kovuyormuş gibi düşman askerlerini perişan etti. Emir Göroğlu'nun kuşatılmış askerleri kurtarıldı.

Zenci padişah bu durumu gördükten sonra, silahlarını boynuna asarak gelip, Göroğlu'na teslim oldu.

Emir Göroğlu saldırıyı durdurdu. Her iki taraf barıştı ve vedalaşarak kendi memleketlerine döndüler. Emir Göroğlu, Bey Havaz ve Pehlivan Gol, zenci şahı ile vedalaştı. Amcası Ahmet Serdarı yanına alıp, kendi memleketine döndü. Birkaç gece ve gündüz yolculuk yaptıktan sonra Çembil'e geldiler. Kırk gün ve gece yurtta düğün yaptılar, aş dağıttılar. Emir Göroğlu, düğünde altın telli sazını çalarak aşağıdaki nağmeyi okudu:

Önce Hakk'ın izni ile,
Oldum armanım yok.
Karanlık mezar içinde,

Doğdum armanım yok.

Kara mezara girdi canım,
annem benim mihribanım.
Yedi sülalesi dermanım,
Gördü armanım yok.

Bu dünya fanidir, geçer,
Çembil'in sultanı oldum.
Yalancı bu dünyayı,
Gördüm armanım yok.

Yüzdüm Ördek Gölü'nde,
Yaşadım Çembil ilinde.
Türk, Türkmen yerinde,
Yürüdüm armanım yok.

Hiç yıpranmaz bestimi,
Tuttum elini.
Altın tahtın üstünü,
Gördüm, armanım yok.

Dinle ben gibi er sözünü,
Güzel ay yüzünü.
Yirmi Arap kızını,
Sevdim, armanım yok.

Bayındır yaptım işbu yeri,
Tanıdım kamil eri.
Kırk çilteni, hem Hızır'ı,
Gördüm, armanım yok.

Hizmetini yapıp şu erlerin,

Hakanı oldum bu yerlerin,
Duası ile kadın ve erkeğin,
Gezdim, armanım yok.

Taçlar vardır başımda,
Pirler şimdi yanımda.
Ağa Yunus'u öz yaşımda,
Aldım, armanım yok.

Bir yiğit var işimde,
Gördüm onu rüyamda.
Miskal Ayım'ı kırk yaşımda,
Aldım, armanım yok.

Söyleyeyim, sırlarımı,
Nasip kıldı periyi.
Elli yaşta Gülnar Peri'yi,
Aldım, armanım yok.

Yurda saldım ateşi,
Aldım bir çok yeri.
Kızıl başlar yurdunu,
Aldım, armanım yok.

Yere döktüm kızıl kanı,
Aman kılsın Hakk bu canı.
Gençken Hesen Han'ı,
Gördüm, armanım yok.

Oğlan yapıp Hesen Han'ı,
Söyledim armanlarımı.
Yüz yaşında Havaz Han'ı,
Gördüm, armanım yok.

Gürcistan'ın cezasını,
Salıp başına azabını.
Kızıl başın cezasını,
Verdim, armanım yok.

Bende kıldım günaha,
Sığındım bir Allah'a.
Ondan sonra Hunhar Şah'ı ,
Aldım, armanım yok.

Bağlayıp hanın kollarını,
Görüp bağ ve gülleri.
Gürcistan illlerini,
Gördüm, armanım yok.

Sağ yanımda Havaz var,
Sol yanımda Hesen Han.
Vefasız eski dünyayı,
Gezdim, armanım yok.

diye dua etti. Hazinedeki bütün mal varlığını, sıra sıra develeri, elindeki mühürü vererek Bey Havaz'ı hakan yapıp tahta çıkardı. Başına altın tacı taktı. Kendisi ona tâzim kıldı. Diğer şehzade ve pehlivanlar da birer birer gelerek ona itaat edeceklerini söylediler. Ahmet Serdar'ın kızını ve zenci şahın kızını onunla evlendirdi. Hepsi murat ve maksatlarına kavuştular. Daha sonra sıra ile ecel şaraplarını içtiler.

Not:

Maralbaşı'lı Molla Seley Katıbın Hicri 1331 6 yılı 26 Cemadiyel Tevel'de (Pazartesi, Miladî 1915) yazıya geçirip tamamladığı metin esas alınarak, Yenisarlı destancı Ebeydulla Hacı'nın anlattığı ve Ömer Eli tarafından yazıya geçirilen "Emir Göroğlu Destanı'ndan yararlanılarak neşre hazırlandı.

Seley Molla, 1875 yılında Artuşun Azlak'ta doğmuştur. 3 yaşındayken babası İsmail Usta, onu Maralbaşı'na götürmüştür. Seley Molla, 1950 yılının 20 Temmuz'unda 75 yaşında ikenMaralbaşı'nda ölmüştür.

Metni Saklayan: Abdullah Seley
Yazıya Alan: Savut İbrahim
Neşre Hazırlayan: Erşiddin Tatlik

4.2.2. Boz Yiğit

Boz Yiğit Destanı; Tursun Zirdi'nin elindeki nüshaya dayanarak, Erşidin Tatlık'ın elindeki nüshadan yararlanılarak ve nazım kısmındaki eksiklikler Mutallip Paltacı'nın gönderdiği "Boz Yiğit" hakkındaki koşmalarla tamamlanarak hazırlanmıştır. Mutallip Paltacı tarafından gönderilen koşmalardan adı geçen iki destanda bulunmayanlar, destanın sonuna ilave edilmiştir.

Redaktör

Her şeyden haberi olan kişiler rivayet ederler ki, Tanrı Dağı eteğindeki iki iklimin bir padişahı vardı, ama onun, yerine geçecek bir evladı yoktu. Padişah bu sebeple çok dertliydi.

Günlerden bir gün padişahın derdi, Allah'ın iltifatına müyesser oldu ve hanımı hamile kaldı. Hanımı, ay ve günü dolduğunda bir oğlan doğurdu. Han bütün yurtta şenlik düzenleyip, çocuğuna "Boz Yiğit" ismini verdi.

Abdullah Han'ın Tabil isimli bir veziri vardı. Onun hanımı da Abdullah Han'ın hanımıyla aynı gün ve saate bir oğul doğurdu. Çocuğa "Kimen" ismi verildi.

Boz Yiğit ile Kimen küçüklüklerinden beri hiç ayrılmadan, iyi anlaşarak ve her şeyi paylaşarak büyüdüler. Abdullah Han'ın oğlu Boz Yiğit, öyle yakışıklı biri olmuştu ki, onu bir kez gören ikinci defa görmeyi arzu ederdi. Boz Yiğit ile Kimen akıl, feraset ve kahramanlıkta eşsiz idiler. Birbirleriyle çok samimi idiler.

Boz Yiğit on yedi yaşına bastı. Günlerden bir gün rüyasında çok güzel bir kız gördü. O kızın yanındaki kızların ellerinde bülbül ve dudu kuşları vardı. Boz Yiğit kızlara hayran kaldı. İçlerindeki peri kızı Boz Yiğit'i gördü ve hoş sesiyle aşağıdaki nağmeyi[323] okudu:

Bir gün ağlayıp, bir gün zar,
Ben yüzüne intizar.
Nerede senin sevdiğin yâr,
Beni böyle kılma zar.

[323] Nağme: Nazım.

Bir yıl oldu yanarım,
Geçen günleri sayarım.
Kendimi kaybettim,
Sana ne zaman doyarım?

Meçhul biri misin can yiğit?
Yiğit, kahraman mı?
Geyik görürse avlamak için,
Oku hemen atar mı?

Şehr-i bostanın bülbülü,
Gülistanın bir gülü.
Nehir geçip, dağ aşıp,
Bizi arayın bir yolu.

Boz Yiğit buna cevaben aşağıdaki şu nağmeyi okur:

Feryat etme canım yâr,
Tanrıdan rahmet yağar.
Dilek bir gün gerçekleşir,
Sabret canım yâr.

Âşıklar dert çeker,
Tanrıdan rahmet güder.
Muradına bir gün erer,
Sabret canım yâr.

Sabretmeden iş bitmez,
Zamansız arzuya ulaşılmaz.
Zamanı gelince her şey olur,
Sabret canım yâr.

Eskiden yaşamış çiftler gibi,
Akıllı olursan iyiydi.
Dost ve düşman önünde,
Ağlamazsan iyiydi.

Elkıssa, Boz Yiğit uyandı. Rüyasında gördüğü o güzel kızın yanında olmadığını gördü. O günden sonraki bir yıl içinde Boz Yiğit kızın derdinden sapsarı oldu. Anne ve babası ona ne olduğunu çok defa sordu, ama o hiçbir şey söylemedi. İkinci yıl Boz Yiğit on sekiz yaşına bastı. Yine bir rüya gördü. Rüyasında o güzel kızı gördü. Kız eskisi gibi dertlenip şu nağmeyi okudu:

Çoktan beri beklerim,
Gelecek diye umarım.
Haberin yok, kendin yok,
Mektubun yok, sözün yok.

Uyuya kalma yiğidim,
Kahramanlık böyle mi?
Cüret etmeden dün ve tün,
Susan kahraman mı?

Ben yoluna intizar,
Gönlün varsa beni ara.
Ben şahın tek kızıyım,
Ara ara beni bul.

Gelir diye beklerim,
En fazla üç yıl beklerim.
Yüzünü bile görmezsem,
Nasıl dayanabilirim.

Sözüme sadık kalırım,
Gelirsin diye beklerim.

Haberin yok, kendin yok,
Seni nerde bulurum?

Baba ile anası,
İzin vermez olur mu?
Rüyasında gördüğü yari,
Gelip bir görmez mi?

Özledim dert çektim,
Sana oldum intizar.
Beni böyle ağlatıp,
Neredesin canım yâr?

Boz Yiğit'in cevabı:

Resim kadar güzel yarimsin,
Rüyalarımda varsın.
Bir mukaddes canansın,
Gönül bağrımdaki baharsın.

Sen güzel yarimsin,
Bülbülümsün, sazımın telisin.
Gönlümdeki yarimsin,
Karakışta yazımsın.

Geçen sene gelmiştin yanıma,
Göz yaşlarım dere gibi aktı.
Kaygı ile ateş getirdin.
Benim dertsiz başıma.

Nerelisin, yurdunu söyle,
Neslini soyunu bilmedim.
Adını da söyle peri,

Muhakkak seni ararım.
Yıldız gibi kaybolursun,
Sürekli böyle mi yaparsın?

Boz Yiğit'in sorularına kız bir şiirle şöyle cevap verdi:

Ata binip çıksana,
Verdiğin sözü tutsana.
Beni layık görürsen,
Aramaya çıksana!

Rüyada birleştiren Hûda,
Gündüzleri kavuşturmaz mı?
Dünya bizden gitmez mi?
Kız araman gerekli.

Can cana eklense,
Sen gerçekten yâr olsan.
Beni gerçekten arasan,
Rum Şehri'nde bulursun.

Elkıssa[324], Boz Yiğit uyandı. Baktı ki, rüyasında gördüğü cânân yanında yok! O sabırsızlandı, aş yemedi, su içmedi. Uçsuz bucaksız hayal dünyasında gezmeye başladı. Fakat, o dostu Kimen'e içini döktü ve aşağıdaki nağmeyi okudu:

Bir güzel canan gördüm,
Hayrete düştüm.
Akıl göstersen dostum,
Çare arayıp duruyorum.

Kaygılandım her gün,
Yol bulamayıp dertlenip.

[324] Elkıssa: Hikâye, rivayet.

Uygun görürsen can dostum,
Kızı aramaya niyetliyim.

Kaygı bastı başımı,
Yol bulamayıp zorlandım.
Uygun görürsen can dostum,
Sefere çıkmaya niyetliyim.

Acı kaygı içindeyim,
Çare bul can dostum.
Bir yıl oldu yanıyorum,
Acı kaygı içindeyim.

Senden başka dostum yok.
Gönlüme seni yazmışım,
Senden başka arkadaşım yok.
Yeterli gücüm kuvvetim yok.

Yakın arkadaşım sensin.
Yol göster sefere çıkmama,
Arkadaşım yok danışacak başka.
Yeterli gücüm kuvvetim yok.

Yakın arkadaşım sensin.
Söylemeye cesaret edemedim,
Bu belaya yakalandım.
Yeterli gücüm kuvvetim yok,
Nigârı arayıp ölürsem.
Arzum, armanım kalmaz can dostum!

Kimen, Boz Yiğit'in nağmesini dinleyip, ona acıdı, onun için ağladı ve şu nağmeyi okudu:

Olur dostum gideriz,
Başımıza geleceği görürüz.
Canım senin için feda olsun,
Her zaman hizmetindeyim.

Allah izin verirse,
Bizde başka çare yok.
Arkadaş canını feda eder,
Arkadaşı zor durumda kalınca.

Kısmetse yaşarız,
Başka çare olmazsa,
Başa geleni görürüz.
Seninle beraber giderim,
Kimseye sen de gel demem.
Ben yoluna kurban olayım,
Yalancı dost olmam asla.

Elkıssa, Boz Yiğit arkadaşının sözünü dinleyip çok sevindi. İkisi, iki hizmetçi alıp, iki deveye altın, gümüş ve erzak yükledi. Hiç kimseye bildirmeden Allah'tan medet dileyip, batıya doğru yürümeye başladı. Bir müddet sefer kıldı. Sonra Allah'a sığınıp bu münacatı okudu:

Başı veren Allah'ımız,
Rızkımızı da verir.
Bedeni yaratan Allah'ımız,
Sağlığımızı da verir.

Akıl veren Allah'ımız,
Sebep de bulur.
Hayat ve ekmek veren Allah'ımız,

Ömür de verir.

Can yaratan Allah'ımız,
Canımızı korur.
Nerde olursa olsun,
Bize medet verir.

Ayağı veren Allah'ımız,
Kuvvet de verir.
Akıl veren Allah'ımız,
Medet de verir.

Biz yoktuk, var olduk,
Canımız ve bedenimiz oldu.
Biz size inandık,
Siz bizim yol göstericimizsiniz.

Her türlü beladan kazadan,
Koruyucu sizsiniz.

Elkıssa, Boz Yiğit ile Kimen uzun yolları arkalarında bırakıp, dağları aşıp, nehirleri geçip Maymunlar Şehri'ne geldiler. Maymunlar onları yakaladı. Yalvarmalarına, durumu izah etmelerine rağmen, onları serbest bırakmadılar. Böylece maymunlara üç yıl tutsak oldular. Günlerden bir gün, altın, gümüş ve diğer eşyalarını bırakıp gemi yaptırıp kaçmak için Balhun Şehri'ne geldiler. Bir gemi yaptırıp, nehir yoluyla kaçtılar. Üç ay sonra, Maymunlar Şehri'nin adamları onları yakalayıp geri götürdüler. Boz Yiğit ile arkadaşı defalarca izin isteseler de onları bırakmadılar. Maymunların âdetlerine göre, illerine insandan padişah seçerlerdi. Bu sebepten, Maymunlar Şehri'nin padişahı Boz Yiğit olmuştu. Maymunlar, maymundan şah seçerse, işlerinin iyi gitmeyeceğine inanıyorlardı. Onlar, Boz Yiğit'i zindana atmaya gönüllü değildi, ama onun kaçıp gitmemesi için gözcü yerleştirdiler. Bu durumdan şikayetçi olan Boz Yiğit aşağıdaki münacatı okudu:

Yüksek dağa ulaştık,
Geçmek bizim işimiz.
Demir kafese konulduk,
Çıkmak bizim işimiz.

Zorlu sefere başladık,
Kurtulmak bizim işimiz.
Ne biçim halka karıştık,
Yüzlerine bakmak zor.

Yolumuzu takip ederler,
Rahat yürümemiz yasak.
Asıldı boynumuza zincir,
Ayaklarımla yürümek yok.

Mahkumlarla karşılaştık,
Vahşilerle karşılaştık.
Sevgi ve şefkat bilmez gibi,
Yanan ateşe düştük.

Su dökmekle sönmez,
Yalvarmakla olmadı.
Merhametsizle karşılaştık,
Ağlamakla olmadı.

Bu beladan kurtulup,
Yola çıkacak günler gelir mi?
Babam ile annemi,
Görecek günler gelir mi?

Bu ne hasret yarenler?
Bu ne kısmet yarenler?
Han şehzadeleri kul oldu,

Ne çare var yarenler?

Elkıssa, Boz Yiğit ile Kimen, Maymunlar Şehri'nde üç yıl daha tutsak kaldılar. Sonra kaçarak kurtuldular ve gemiyle oradan uzaklaştılar. Boz Yiğit giderken, Allah'a sığınıp bu münacatı okudu:

Hakk'a boyun eğerim,
Dertli bir gurbetliğim.
Benim gibi zayıf kulunu,
Allah'ım kendin koru!

Sensiz bize güç, medet yok,
Ey, alemin sahibi.
Bu kanlı nehirde,
Allah'ım sen koru!

Tevekkül ederim kısmetime,
Dönmeden aşk yolundan.
Geçersem kanlı nehri,
Allah'ım sen koru.

Arkamızda düşman var,
Önümüzde gülşen var.
Yetimlerin sahibisin,
Allah'ım sen koru.

Boz Yiğit ile Kimen'in karşısında bir gemi peydah oldu. Bu iki gurbetlik, "Başımıza yine bir talihsizlik gelmesin."diye düşündü. İki gemi birbirine çok yaklaştı. Baktı ki, karşı gemidekiler Bağdat'ın tüccarlarıydı. Gemilerdekiler dostça görüştüler. Tüccarlar, Boz Yiğit'e nasihatte bulundular ve şöyle dediler:

- Rüyanda gördüğün bir kız için kendini zorlama ve memleketine geri dön!

Boz Yiğit bu nasihati kabul etmedi. Tüccarlar da fazla ısrar etmeden yanlarındaki giysi, yemek, altın ve gümüşlerden bir kısmını onlara verdi. Boz Yiğit, tüccarlarla vedalaşırken, onlara anne, babasına selam gönderdi ve şu nağmeyi okudu:

Hoşça gidiniz kervanlar,
Sapa sağlam ulaşın.
Yurt ve halkın vaslına,
Mutluluk içinde kavuşun.

Bizden selam söyleyin.
Annem, babam endişelenmesin.
Gitmeden gönlüm rahat olmaz,
Görmeden gönlüm huzur bulmaz.

Sevgili, güzel şehri,
Görmeden gönlüm huzur bulmaz.
Çok zorluklarla karşılaşsam da,
Ağlayıp gitmeye razıyım.

Can yarime kavuşmadan,
Gönlüm isteğinden dönmez.
Kaygı ve zorluklar çektim,
Seçtiğim yoldan dönmem.

Eskisi gibi olmadım,
Gitmeden gönlüm huzur bulmaz.
Çok zorluk var önümde,
Gurbette dert çekeriz.

Kaygı çekmeye razıyım,
Seçtiğim yoldan hiç dönmem.
Çok zorluklar görsem de,
Geri dönmek niyetim yok.

Emrederse Allah'ım,
Hayatta kalırsak döneriz.
Hayatta kalırsam dönerim,
Ölürsem selam söylerim.

Çok özür dilerim,
Razı olsun babam.
Seçtiğim yoldan dönmem,
Annemin haberi olsun.

Seçtiğim yola devam edeceğim,
Alnıma yazılanı göreceğim.
Murat ve maksuduma ereceğim,
Sonra eve döneceğim.

Seçtiğim yoldan gelirim,
Gelmezsem ölmüş olurum.
Gerekirse bu yolda ölürüm,
Canım anama ve babama,
Selam söyleyin yârenler.
Aman olun dostlarım,
Esen olun dostlarım!

Kervanlar yoluna gitti. Boz Yiğit ile Kimen kırk gün gurbet çekerek Mulatiye Şehri'ne geldi. Şehrin bir kenarında Yalnız Yiğit'in evi vardı. Onlar, selam vererek eve girdi. Misafirler başlarından geçenleri anlattılar. Yalnız Yiğit, misafirlerin geçmişlerini öğrendikten sonra onlara yakın ilgi gösterdi.

Boz Yiğit ile Kirmen Mulatiye Şehri'nde hayranlık içinde bir ay kadar gezdiler. Kimse onların bu şehirde olduğundan haberdar olmadı.

Şimdi hikayeyi, Boz Yiğit'in rüyasında gördüğü, o resim gibi güzel kızdan dinleyelim:

O bu şehrin padişahının kızıydı. Günlerden bir gün kızın cariyelerinden biri kıza:

- Ben şehirde hiç görülmemiş bir yiğit gördüm, dedi. Sahipcamal adlı kız bu sözü duyunca yanındaki kırk cariyeye bir nağme okudu:

Yorga at[325] gibi koşan,
Hanzade gibi yakışıklı,
Rüyamda gördüğüm o yiğit,
Bugün gelmiş olmasın?

Arkasından tez varınız,
Bizden haber salınız.
Sevdiğim o ise,
Gönlümü tez alınız.

Başında kalkanı var,
Yanında yoldaşı var.
Kızıl gülün bülbülü,
Bugün gelmiş olmasın?

Çiçek nakışlı şapka başında,
Arkadaşı var yanında.
Hasret akar göz yaşında,
Yâr arayan yiğit o olmasın?

Doğudan gelmiştir,
Yorga ata binmiştir.
Babası ve annesinden ayrılarak,
Bizi arayıp gelmesin?

Feda eden canını,
Kurban eden canını,
Güzelliğin sultanı,
Boz Yiğit'im o olmasın?

[325] Yorga at: Rahvan yürüyen at.

Gidip yüzüne bakınız,
Nerelisin diye sorunuz.
Edep ile dinleyiniz,
Size soru sorarsa.

Birlikte alıp geliniz,
Ondan haber verene.
Müjde diye gelene,
Altın yüzük, inci taş.

Hediye vereyim.
Kırk kızın içinde,
En çok onu beğenirim,
Haber alın kızlarım!

Kırk kız şehre girip, Boz Yiğit'i kırk gün aradı, hiçbir haber alamadı.

Elkıssa, Boz Yiğit bir gün şehirde Allah'a münacat kılarak ağladı, dert döktü. Akşam vakti uykusu geldi, yattı. Rüyasında, ak sakallı bir ihtiyar gördü. Ak sakallı ihtiyar:

- Ey, çaresiz âşık, bu şehirden çıkma! Burada sevgiline kavuşacaksın, dedi. Boz Yiğit ertesi gün kalktığında rüyasını arkadaşı Kimen'e anlattı ve şu nağmeyi okudu:

Dün gece rüyamda,
Yarın yüzünü gördüm.
Kanat vurup uçtum,
Yüksek bir dağa kondum.

Dün gece rüyamda,
Bana işaret verildi.
Sokak sokak arayalım,
Sevdiğimi bulalım.

Kuş gibi uçalım,
Gökyüzüne çıkalım.
Bu şehirde kalarak,
Sevdiğimi arayalım.

Arayıp bulmaya,
Şüphesiz inanalım.

İki arkadaş sabahtan akşama kadar kızı aradılar. Tam bu vakitte Sahipcamal de kırk cariyesiyle beraber Boz Yiğit'i arıyordu. Akşama kadar onu bulamayıp, umutsuz bir biçimde saraya döndü. Tam bu esnada Boz Yiğit ile Kimen de sarayın önünden geçiyordu. Ama, kızlar, yiğitleri görmeden saraya girdi. Boz Yiğit dışarıda kaldı. Sahipcamal kız sarayın içinde hüngür hüngür ağlayarak şu nağmeyi okudu:

Yedi yıldır dertliyim,
Ben yoluna fedayım.
Canımı canına katıp,
Yürüyeceğimiz günler gelir mi?

Yârim ile ikimiz,
Beraber yürüyecekmişiz.
Yürekteki dertlerden,
Kurtulacağımız günler gelir mi?

Gönüldeki kaygıdan,
Kurtulan günler gelir mi?
Geleceğim diye sözün var,
Sözün gerçek mi yalan mı?

Çok bekledim gelmedin,
Yoksa başka bir yâr mı aldın?
Allah'ın verdiği yâr idin,
Bana vefa kılmadın,

Yedi yıldan beri hiç,
Ses seda çıkarmadın!

Elkıssa, Boz Yiğit saray dışından bu nağmeyi duydu. Sahipcamal bundan habersizdi. Boz Yiğit yerinde durarak hoş sesle bir nağme okudu:

Seni burada yarattı,
Beni orada yarattı.
Seni bana gösterdi,
Beni sana gösterdi.

Ağlayıp yürüyelim diye,
Aramıza nehir yarattı.
Sevdiğim nerdesin?
Aramızda nehir var,
Dört yıl gezdim çölleri.

Bir damla su bulamadan,
Bi-tâb düşerek gezdim.
Çok hasret çektim.
Tabanlarım bile yıprandı.

Elimin derisi bile soyuldu.
Gurbet çekip yürüdüm,
Ne gördüm babamı,
Ne gördüm anamı.

Hiçbir kızı sevmedim,
Seni arayıp yürüdüm.
Seni görebilirsem,
Canımı feda ederim.

Ne olursa yaparım,
Ben bir misafirim

Rüyamda yüzünü görüp,
Sana hayran kalmışım.

Sapsarı kesilmişim,
Üç yıl tutsak olmuşum.
Ne olursa yaparım.
Rahmet eyle bana.

Dağdan taştan geçmişim,
Bu şehire gelmişim.
Yüzünü görebilsem,
Varlığımdan vazgeçerim.
Seni aramaya çıkmıştım,
Kanat çıkarıp uçmuşum.
Canı kurban etmişim,
Rahim eyle bana.

Adım Boz Yiğit'tir,
Yanımda da dost bir yiğit.
Gerçek yârim isen,
Saraya alsan olurdu.

Canım, sevgili cânânım,
Yüzünü görsem olurdu.

Saray içindeki kızlar Boz Yiğit'in bu hoş nağmesini dinledikten sonra, saraydan koşarak çıktılar ve ona eğilerek selam verdiler. Boz Yiğit'i saraya davet ettiler. Boz Yiğit, Sahipcamal ile kucaklaşarak kavuştu. Cariyeler, "Bu ikisi muradına erdi." diyerek etrafa inci ve mercan saçtılar. Hayır ve sadaka verdiler. Kızlar yine dışarı çıkıp Kimen'e, Boz Yiğit'in dostu diyerek ve hürmetlerini ifade ederek onu da saraya davet ettiler. Kırk kız hep bir ağızdan:

- Bugün çok güzel bir gündür. İkiniz izin verirseniz, hep beraber yâr-yâr diye şarkı söyleyelim, dediler. Sahipcamal ile Boz Yiğit izin verdi ve kızlar nağmeyi okumaya başladı:

El-hamdu suresi Kur'an'ın başındadır yâr-yâr,
Peygamber, Allah'ın yanındadır yâr-yâr.

Biriniz mervayit,[326] biriniz lâl dizmişsiniz yâr-yâr,
Biriniz halis inci, biriniz yakut taşı gibisiniz yâr-yâr.

Biriniz hansınız, biriniz sultansınız yâr-yâr,
Biriniz bülbül, biriniz dudu kuşusunuz yâr-yâr.

Biriniz güneş, biriniz aysınız yâr-yâr,
Zamanın sonu gelmedikçe ayrılmayın yâr-yâr.

Biriniz hürisiniz, biriniz nursunuz yâr-yâr,
Dünya sonu gelmedikçe ayrılmayın yâr-yâr.

Siz şehzade, biz hizmetçileriniz yâr-yâr,
Biriniz abla gibi, biriniz kardeşi yâr-yâr.

Dirilere dünya yakışır varlıklı olsun yâr-yâr,
Yari yok olanın, canı yok, evi yok yâr-yâr.

Elkıssa, Cariyelerin içinde saraya bakan bir kız vardı. O iftiracı biriydi. Bu cariye, olup bitenleri bire dokuz katarak, hana haber verdi, han çok öfkelendi:

- Başı boş ortalıkta dolaşan bir yabancıyla yâr, dost olunur mu? Böyle rezalet görmemiştim, diyerek vezir ve askerlerini topladı. Han, bizzat kendi onlara baş olup, kızının kaldığı sarayı kuşattı. Han, kızına hitaben:

- Çok utandırıcı bir iş yaptın. Dışarıda dolaşan biriyle arkadaşlık edip el alemin önünde beni rezil ettin. Bu şehir büyüktür. Diğer şehirlerde de soylu şehzadelerin

[326] Mervayit: İnci.

olduğunu bilmiyor musun, dedi. Sonra cellatlara kızının sarayına izinsiz giren Boz Yiğit'i öldürmeleri için emir verdi. Han kendi kızını çok sevdiği için, ona bir ceza vermedi.

Boz Yiğit üzerindeki zırhlı elbisesini çıkarmamıştı. Onun kıldan dokunmuş bir yüz örtüsü de bulunuyordu. Örtüsünü taktığı zaman hiç kimse onu göremiyordu. Boz Yiğit örtüsünü taktı. Sekiz cellat kılıçlarını kaldırarak saraya girdi. Kimen hemen dışarıya kaçmayı başardı. Boz Yiğit saraya giren cellatların hepsini öldürdü. Sarayın arkasına geçti. Önüne gelenleri bir bir yok etti. Sonra atına bindi ve yola çıktı. Yüz yirmi sekiz asker arkasından koştu. Boz Yiğit onların tamamını öldürdü. Kendisi hiç zarar görmedi. O olaydan sonra, Boz Yiğit gündüzleri köylerde gezdi, geceleri ise sevgilisi ile gizlice buluşmaya devam etti. Boz Yiğit'in geceleri saraya sızdığı yine duyuldu. Üç gün sevgilisiyle buluşamadı. Kimen ise, her gün şehre girerek, Sahipcamal ile Boz Yiğit'e haber ulaştırmaya yardımcı oldu. Şehirde kimse onu tanımıyordu.

Elkıssa, Sahipcamal'in annesi ve babası, kızlarını niyetinden vazgeçirmek maksadıyla şöyle dedi:

- Ey, kızım bu ne hal? Sen neden, kendi kıymetini bilmeyerek, bizi utandıracak işler yapıyorsun? Sana nice şehzadeler elçi gönderdi. Biz senin, onların içinden birini seçmeni istiyoruz. Sen, başı boş dolaşan biriyle beraber olarak yanlış yapıyorsun. Bundan çok utanıyoruz.

Kız, babası ile annesinin sözünü dinledikten sonra, onlara hitaben şu nağmeyi okudu:

Kulaklarım sağır olmuş,
Sözlerinizi duymadım.
Bütün dünyayı getirseniz de,
Hiç kimseye bakmam.

Aklım başımda değil,
Sizden akıl alamam.
Benden başka kız bulun,
Ona dediklerinizi yaptırın.

Yurttan adam toplatıp,
Sevgilisine verirsin.
Boz Yiğit'im olmazsa,
Hiç kimsenin yüzüne bakmam.
Eğer onu görmezsem,
Hayatta bile kalmam.

Elkıssa, Sahipcamal'in babası ile annesi:

- Sihirbaz yiğit, kızımızın başını döndürmüş olmalı. Onu hemen yok edelim, diyerek vezirlerini toplayıp danıştılar. Bahadırları toplayıp savaşarak öldürme kararı aldılar. Toplanan bahadırlar:

- Geçen sefer, tek başına yüz yirmi sekiz adamı bir defada öldürdü. Çok güçlü biriymiş, dediler. Bu sözden etkilenen padişah on beş bin asker toplama emri verdi.

Elkıssa, Boz Yiğit köylerde dolaşıyordu. Bu kez padişahın niyetinin çok kötü olduğunu farkına vardı ve bir mektup yazarak can dostu Kimen'i, Tammas Han'a gönderdi. Mektupta şunlar yazılıydı:

"Selamünaleyküm! Cihan padişahı büyük sultanım, selamet olun. Arzu ve isteğim şu ki, ben Allah'ın emri ile kızınıza aşık oldum. Hem sizden, hem bizden medet olsun. Bu dünyada fayda yoktur. Allah'ın takdirini ferman ve saltanatınızdan mukaddes bilerek isteğimi reddetmeden, kabul etmenizi rica ederim.

Boz Yiğit Abdulla Hanoğlu"

Kimen, şehre girip, bu mektubu Tammas Han'a saygı ve hürmetle iletti. Tammas Han mektubu okuduktan sonra:

-Bu, bizi aşağılamaktır, diye bağırarak mektubu param parça etti. Kimen'i göstererek:

- Öldürün bunu da, diye emir verdi.

Hanın yanında saygıdeğer bir veziri vardı. Vezir, hana bakarak:

- Ey, şahım! Elçiye ölüm yok, kötüye gün, derler. Elçiyi öldürmeyip, o edepsiz Boz Yiğit'i şehre sokmayalım, dedi. Tammas Han vezirin söylediklerini uygun buldu ve şehir etrafına çok sayıda koruma muhafızları gönderdi.

Boz Yiğit, Tammas Han benim asıl soy ve neslimi bildirdiğim mektubu aldıktan sonra isteklerimi kabul eder, diye arkadaşını karşılamaya gelmişti. Boz Yiğit şehrin surlarına geldiğinde gün kararmıştı. Kimen şehirden çıkageldi. Hemen orada bulunan muhafızlarla savaşa katıldı. Savaş gece yarısına kadar devam etti. Kimen yaralandı, onlar ıssız bir yere gizlenebildi. İkisi bu sefer ikiyüzseksenüç düşmanı öldürmüştü. Han buna çok şaşırdı.

Elkıssa, Kimen hemen şehre girip, gerektiğinde Sahipcamal ile konuşmayı sürdürüyordu. Şehir ahalisi de bundan haberdar olmuştu.

Han emir verdi:

- Boz Yiğit, kahraman biriymiş! Bizim birçok askerimizi yok etti. Onu savaşarak değil, hile ile öldürmeliyiz, diyerek şehir ahalisine toy vermek istediğini duyurdu.

Tellal, şehrin bütün cadde ve sokaklarını dolaşıp:

- Büyük küçük herkes, duyduk duymadık demeyin! Han, kızını Boz Yiğit'e vermekte karar kıldı! Yarın toy yapılacak, hazırlıklı olun, diye bağırdı. Ertesi gün nağra,[327] davul, zurna çalındı. Çeşitli içkiler hazırlandı. Şenlik yeri seçildi. Tammas Han gelerek:

- Biz kızımızı Boz Yiğit'e vermeyi uygun bulduk. Ondan daha iyi damat bulamayız. Sözümüzde duracağız, diyerek Boz Yiğit'i çağırdı ve düğünü başlattı. Kızın annesi kızının kaldığı saraya gelip:

- Ey kızım! Şimdi seni sevdiğin kişiye vereceğiz. Ondan üstün damat bulunmaz, dedi. Sahipcamal, annesinin söylediklerine güvendi, "Nihayet muradıma ereceğim." diye sevindi. Saçlarını inci ve mercan gerdanlıklarıyla örerek taradı. Boz Yiğit'i karşılamaya hazırdı.

Boz Yiğit geldi ve ona ardı ardına boza ve şarap içirdiler. Çok geçmeden Boz Yiğit sarhoş oldu. Ama, Boz Yiğit'in can dostu Kimen sevincinden dolayı has meclisin[328] dışında kalmıştı. O geldiğinde bir baktı ki, Boz Yiğit sarhoş olmuş, düşmanları kılıç ve hançerlerini gizlemiş fırsat bekliyorlar. Kimen bu düğünün gerçek anlamda bir düğün olmadığını, aksine Boz Yiğit'i yok etmek için düzenlenmiş bir oyun olduğunu fark etti. Kimen acele geri döndü ve han kızı Sahipcemel'in yanına geldi. Bu

[327] Nağra: Bir çeşit vurmalı çalgı.

[328] Has Meclis: Özel bir ziyafet.

vakitte han kızı, kırk cariyesi ile keyifle eğleniyorlardı. Kimen eve girip, şu nağmeyi okudu:

Han düğününü de gördüm,
Hanın oyununu da bildim.
Hanın yüzü soğuktur,
Fikri pek bozuktur.

Kılıç hançer kolunda,
Kılıçları kınında.
Silahları önünde,
Fırsat bekleyip sevinçte,
Düşman gezer dolaşıp.

Allah korumamışsa,
Eve düşman dolmuştur.
Çok sayıda düşman,
Tek kişiyi gözetmiştir.

Onu kurtarmak için,
Canı feda etmek gerekir.
Hemen çare bulmazsak,
Bu evde ölüm olur.
Boşuna kan akar.

Sen sözünde durursun,
Boz Yiğit'in yâri isen.
Boz Yiğit'e kucak açsan,
Düşmanına yumruk atsan.

Yarin için varlığını,
Bedenindeki canını,
Kurban etmen gerekir.

Kalabalık düşmanın içinden,
Ayırıp çıkaracak biri yok.
Sevgilim diye beklerse,
Ayırıp çıkaracak biri yok.

Sevgilim diye size,
Başını feda ederdi.
Size kavuşmak uğruna,
Her zorluğa katlanırdı.

Başı kesilse bile,
Sizin için kesilir.
Hayatı son bulsa da,
Sizin için son bulur.

Hali böyleydi,
Şahın biricik oğluydu.
Binlerce asker,
Boz Yiğit'in kullarıydı.

Malı mülkü var idi.
Sadece size âşıktı.
Allah size buyurmuş,
Bir elmanın iki yarısı idi.

Yalnız gezen gurbetliğin,
Hiç kimse durumunu bilmez.
Ne çaresi var şimdi,
Tuzağa düşmüş o genç.

Helal sevgilisi isen,
Kılıç vurulmadan oraya koş.
Düşmanın keskin mızrağı,

Vurulmadan oraya koş.

Elinde kılıcı, mızrağı yok,
Binip kaçacak atı yok.
Durumu bilen kişi yok.
Bunları bilmen gerekir.

Kalabalık düşman arasında,
Boynu bükük kalmıştır.
Boynu bükük yiğidinin,
Başına neler gelmiştir.

Bir çaresini bulmazsan,
Ölüm günü gelmiştir.

Sahipcamal bu sözleri dinledikten sonra, ceketinin bir kolundan elini çıkarıp, diğerinden çıkarmadan hemen ziyafet yerine koştu. Gördü ki, Boz Yiğit'in durumu iyi değildi, gözlerini bile açacak hali yoktu. Ziyafet iştirakçileri kalkıp, Sahipcamal'e yer ayırdılar. Han kızı avaz avaz ağlayıp, babası ve oturanlara hitaben şu nağmeyi okudu:

Selam verdik atalar,
Kutlu olsun düğününüz.
Çok kalabalık olmuş,
Niyetinizde dürüst olsun.

Allah için düğün yapılıyorsa,
Koyun, kuzu kesiniz.
Yiyip doyunuz, gurbetliği,
Serbest bırakınız.

Adil padişah toy yaparsa,
Allah için niyet kılsa.
Âşık sevgili ve yarenleri,

Memnun ediniz.

Niyetiniz bozuksa,
Düğününüz yalansa,
Yârimi bırakın,
Yerine beni kesiniz.

Ölüm gerek derseniz,
İnsan eti yerseniz,
O zavallıyı bırakıp,
Babamız beni kesiniz.

Ben ağlarım, dilerim,
Annem ile babamdan,
Hanın yanında oturan,
Kadı ve ağabeyimden.

Sözümü açık söylersem,
İstediğimi verirsiniz.
Arzum şu canım baba,
Bana içten şefkat gösterseniz.
Bu zavallı yârimi,
Serbest bırakırsınız.

Canımı feda ederek,
Hizmetinde olurum.
Öz memleketinden ayrılmış,
Kanadı kırılmış.

Sarhoş olan o yiğidi,
Rahat bırakmak gerekli.
Dertten kurtulmak için,
Rahat bırakın insanları.

Deri gerekirse,
İnsanları soymayın.
Haydutları yakalayıp,
Varlığına el koyun.

Böyle güzel günlerde,
Adam dövüp düğün yapmayın!
Görülmemiş, duyulmamış,
Kötü niyette olmayın.
Size karşı bir tek kişi o,
Hileden habersiz, çaresiz biri o.

Kendi topluluğundan ayrı,
Yalnız kalan kaz gibi biri o.
Anne ve babasından ayrı,
Yüreği ağlayan biri o.
Beraber geldiği arkadaşı,
Yanında bulunmayan biri o.

Gizli sırlarını söylemeye,
Sırdaşı olmayan biri o.
Hakk'ın emrinde,
Kimler yâre sahip olmadı?

Ben ağlarım isterim,
Babam ile annemden.
Han babamın yanında oturan,
Kardeşim ile ağabeyimden.

Söylediklerimi dinleseniz,
İstediklerimi verirsiniz.
Birbirinize danışsanız,

Söylediklerimi kabul edersiniz.

Sorayım ey babam sana!
Hayatın değerini bilir misin?
Misafir olmak için gelen,
Hanın değerini bilir misin?

Bu ilinde yaşarsa,
Seni tahttan ayırmaz.
Yurdumuzun beyleri,
Bülbülü bağdan ayırmaz.

Gurbetlik bir çaresizin,
Halini bilmeden olur mu?
Çok şey gören büyükler,
Küçükler ve ağabeyler.
Danışın çabucak,
Bulun iyi çareyi.

Elkıssa, Cemaat, hanın cevabını bekleyip durdu. Ama han hiçbir şey söylemedi. Kızı avaz avaz ağlasa bile dikkate almadı. Sahipcamal sabırsızlanarak topluluğa hitaben aşağıdaki nağmeyi okudu:

Şefkati yok han ve şahların,
Akılları almaz olmuş.
O akılsız hanların,
Kulakları duymaz olmuş.

Akılsıza konuşursan,
Aklı bir şey duymaz.
Acımasızla konuşursan,
Ne söylesen dinlemez.

Başına dert gelende,
Merhametsizle konuşup.
Düşman sertleştiğinde,
Bayılıp, çaresiz kaldım.

Sahipcamal, bu nağmeyi okuyup yine inleyip ağladı. Ama kimse ona acımadı ve cevap bile vermedi. O sırada Boz Yiğit, gözlerini açmaya çalışıyordu, kuvvetsiz olduğundan yere düştü. Bunları gören Sahipcamal hemen ona yaklaştı ve şu nağmeyi okudu:

Şah düğün yaptı diye,
Sevinmeyin bunda başka oyun var.
Şeytan girer koynuna,
Kılıç çarpar boynuna.

Ey Boz Yiğit, sarhoş yiğit!
Çok az bulunan yiğit.
Canının çıkmasına az kaldı,
Aklını başına toparla, sarhoş yiğit.

Babam taş yürekli biriymiş,
Beni hiç dinlemedi.
Bulamadım hiçbir çare,
Bende güç kuvvet kalmadı.

Ey sarhoş yiğit gözünü aç,
Kalkıp dur ve kapıyı aç.
Allah'ın verdiği yârimsin,
Kılıç vurmadan dışarı kaç.

Elkıssa; kılıçlarını gizleyip, bekleyen cellatlar Boz Yiğit'i Sahipcamal'in de bulunduğu kalabalık önünde öldüremeyecekti. Kız oradan hiç ayrılmadı. Boz Yiğit'in can dostu Kimen dışarıda konuşulanları dinliyordu. O, Sahipcamal'in sözünü

buradakilerin dinlemediğinin farkına varmıştı. İçeri girdi. Baktı ki, Boz Yiğit'in durumu çok vahim, ona acıdı ve dayanamadı. Han ve yanındakilere hitaben şu nağmeyi okudu:

Malınızı çalmadı,
Gönlünüzü incitmedi.
Çocuğunuzu öldürüp,
Karınızı almadı.

Babanızı yok edip,
Annenizle evlenmedi.
Mızrak kılıç vurmadı,
Kimsenin canını almadı.
Babanızı öldüren,
Düşmanınız o değil.

Kimen, Boz Yiğit'in yanına gelerek, aşağıdaki nağmeyi okudu:

Dünyanın sonuna kadar,
Açılmaz mı gözünüz.
Düşmanların önünde,
Söylenmez mi sözünüz?

Haberi yok hanların,
Kör olmuş gözleri.
Aklı başında değil,
Deli olmuş hepsi.

Dünyanın sonuna kadar,
Açılmaz mı gözünüz?
Düşmanların önünde,
Söylenmez mi sözünüz.

Bu ağır günlerde,
Merhametsizin eline kaldık.
Sana can dost olarak gelmiştim,
Anne ve babanı gören biriyim.

Memleketteyken,
Daima beraber olmuşuz.
Sen memleketinde han idin,
Herkese sözün geçerdi.

Kaplan idin, vay şimdi yazık!
Kurtulman çok zor görünüyor.
Yanan ateşe düşmüşsün,
Ateşi ne zaman söndürürsün?

Sen kendi yerinde han idin,
Aklı başında can idin.
Kimsesiz ve gurbetliğe,
Sonsuz şefkat verirdin.

Emrederdin ülkeye,
Şimdi tuzağa düştün.
Düşmandan af dilemek imkansız,
Şimdi darda kalmışsın.

Bülbül idin memleketinde,
Kötü bir yere konmuşsun.
Ala doğan gibi yalnız,
Büyük tora düşürülmüşsün.

Bir şey yapmak elinde değil,
Aşağılanmaya uğramışsın.
Ayrılmaz bir ikiliydik her yerde,

Beraber gezer tozardık.

Bir saat bile ayrılmadan,
Her zaman beraber idik.
Sağlıklı ol can dostum,
Seni nasıl görebilirim.
Eskiden daima beraberdik,
Şimdi neler yapabilirim.

Elkıssa, Kimen duruma dayanamadığı için avaz avaz ağlayıp, dışarı çıktı. O, "Başıma ne gelirse onu görürüm." diye düşünerek ahırda bağlı bulunan atların başından gemi kaldırdı. Eyerin üzengisini kesti. İki adet iyi atı diğerlerinden ayrı bir yere, hazır bir şekilde bıraktı. Sahipcamal içilen yerden çıkmadan Boz Yiğit ile ilgilendi. Han, kızını çok sevmesine rağmen, kızının Boz Yiğit ile ilgili isteklerini reddetti. Hanın niyeti, Boz Yiğit'i, sarhoşluğundan yararlanarak öldürmekti. Yine de bu kadar kalabalık yerde el atmak olmazdı. Bir anda Boz Yiğit kendine geldi, gözünü açtı ve bir tas soğuk su içti. Sahipcamal, kapıyı işaret ederek:

- Ey, Boz Yiğit, hemen kaç, dedi. Boz Yiğit kalkıp durdu ve kapıdan dışarı çıktı. Can dostu Kimen, hazırladığı atlardan birini ona verdi. Boz Yiğit ata bindi ve uzaklaştı.

Han:

- Boz Yiğit'i hemen yakalayın, diye emir verdi. Hanın askerleri, atlarına binmeye çalıştı, ama bütün atların gemleri çıkarılmıştı ve üzengiler kesilmişti. Atlarına binemeden yere düştüler. Daha sonra bu işi halledip ve beş yüz atlı asker Boz Yiğit'in peşine düştü. Savaş bayağı kızıştı. Boz Yiğit üç yüz düşmanı öldürdü. Kendisi de ağır yaralandı. Kimen şehre kaçtı. Diğer iki yüz düşman askeri geriye kaçtı.

Şimdi hikayeyi hanzadeden dinleyelim:

Hanın, Sahipcamal'i vermeyi düşündüğü ve söz verdiği bir hanzade vardı. Onun adı, Zeytun idi. Zeytun, iki yüz askerine baş olup, Boz Yiğit'in peşinden savaşmaya geldi. Zeytun, kahraman ve mert biriydi.

Boz Yiğit kaçarken, bir büyük taşa doğru ok fırlattı. Okun yarısı taşa girdi. Bunu gören Zeytun da, aynı taşa ok attı. Onun attığı ok da yarısına kadar taşa girdi. Durumu gören Zeytun şöyle düşündü: "Boz Yiğit, üstün değilmiş, benimle aynı seviyedeymiş.

Dolayısıyla ben Boz Yiğit'i muhakkak mağlup edeceğim." O, kendine güvenerek kovalamaya devam etti. Boz Yiğit ikinci kez ok attı, ok bütünüyle taşa girdi. Ardından Zeytun da bir ok attı, ok ilkindeki gibi yarısına kadar girdi. Zeytun şunları aklından geçirdi: "Boz Yiğit, benden güçlüymüş. O, beni ve iki yüz askerimi yener, eğer öyle olursa ben hangi yüzle şehre döneceğim?" diye endişelendi ve mücadeleyi bırakıp, Mulatiye Şehri'ne döndü. Zeytun'un korkudan dönmekte olduğunu padişah anladı ve:

- Zeytun, bir kez daha böyle yaparsa, onu öldüreceğim, dedi.

Elkıssa, Boz Yiğit iki gün dayandı ve gücü azalıp yere yığıldı. Vücudunda yetmiş iki yerde, yara vardı. Yaraları çok ağrıyordu. Boz Yiğit'in yığıldığı yer, güzel bir bahçeydi. Ama, henüz hiçbir insan ayak basmamış idi. Orada yılan ve çıyanlar yoktu. Boz Yiğit hayatta kalacağından emin olmadan yatıyordu. O sırada bir kırlangıç, yavrusuna yem getirdi. Bunu seyreden Boz Yiğit'in, içindeki üzüntüler çoğaldı. Hayaller, uzadıkça uzadı. Aklına annesi, babası, memleketi, Kimen ve sevgilisi Sahipcamal geldi. O, aşağıdaki nağmeyi okudu:

Kırlangıç yavrusuna yem verir,
Kardeş kardeşe yardım eder.
Yalnızlık esir aldı dertli başımı,
Bu durumda gönlümü kim anlar.

Zorluk çektiğimi bilir mi benim babam,
Dertli olduğuma inanmaz benim anam,
Gurbette yalnızlık çekti başım,
Durumumu sorsan yoktur kimsem.

Günlerim nasıl geçer, kısmetim ne?
Hiç kimse yok dertlerimi dinleyen.
Öz canı gibi koruyan anam ile babam,
Sizi görme imkanı var mı, yok mu?

Ağacın başını kesersen dibi kalır,
İkisinden biri ölse, diğeri kalır.
Yalnız kendisi ölürse, neyi kalır?

Yârim olmazsa, bu dünyamı haydut alır.

Söylemek istersem, bu yerde sözüm geçmez,
Halim kötü, yürümek istersem, gücüm yok.
Kurtulmaz bir derde düştü başım,
Yok oldu yanımdan can yoldaşım.

Hatırladığımda annemi, babamı, memleketimi,
Döküldü gözlerimden kanla karışık yaşlarım.
Toz toprak bastı vücudumu,
Batak kesti yolumu.

Kaygı bastı gönlümü,
Göreceğim günler gelir mi?
Dert başıma geldiğinde,
Benim dostum gelir mi?

Özleyip, hatırlasam,
Halimi o bilir mi?
Işık parlayan gözünü,
Göreceğim günler gelir mi?
Eskisi gibi birlikte,
Mutluluklar olur mu?

Arkamdaki düşmandan,
Kurtulacak günler gelir mi?
Bu kaygılı, hüzünlü günleri,
Unutacak vakit gelir mi?

Takip etmeye gücüm yok,
Seni nereden bulurum.
Birlikte ölürsem arman yok,
Ah, nereden bulurum!

Yalnız bir gurbetlik olmuşum,
Dostları göreceğim günler gelir mi?
Sahipcamal yârimle,
Buluşacağım günler gelir mi?

Gurbetten kurtulup,
Neşelenmek mümkün mü?
Başarımdan düşmanların,
Yenildiği günler gelir mi?

Bu üzüntülü günleri,
Unutturan günler gelir mi?
Eskisi gibi birlikte,
Mutluluklar olur mu?

Sonra, Boz Yiğit Allahü Teala'ya sığınıp, şu nağmeyi okudu:

Düşünüyorum canım böyle kalır mı diye,
Dertli başım bu yerde kalır mı diye.
Doğanlardan kim ölmez, kim kalır,
Endişem şu, ben kefensiz kalır mıyım?

Ey, Hüda takdir senin, ben çaresizim,
Yârimi düşünmezsem bir yer yok gideceğim.
Burada başıma bir dert geleceğini hissettim,
Kefen sarıp, kabrime koyacak kimse yok.

On sekiz bin alemi yaratmışsın,
Herkese mekan paylaştırmışsın,
İçi kanlı, gözü yaşlı bu halkı,
Niye gurbetlik, dertli yarattın.

Ey, Hüda emrini daima tuttum,
Hiçbir zaman senden baş döndürmedim.
Ey, Hüda takdir senin, karşı gelmem yok,
Bana doğru gelirse, ölüme çarem yok.

Taştan kurtlara yem vermişsin,
Buradaki dertlilere şifa vermişsin.
Ey, Hûda ben dilerim senden,
Neden benim dermanımı eksik vermişsin.

Senden başka kimseye ağlar halim yok,
Halimin ne olacağını bilen bir kimsem yok.
Bana merhamet eyle Kadir Allah'ım,
Senden başka, hiç kimseden isteğim yok.

Elkıssa; Allah, Boz Yiğit'in yalvarışını kabul etti. Boz Yiğit, başını kaldırdı ve bir bağ gördü. Hemen o bağa girdi. Bağda türlü türlü kuşlar ötüyordu. Çeşitli renklerde çiçekler açmış, meyveler ermiş, yere dökülüyorlardı. Boz Yiğit, çeşit çeşit meyvelerden yedi, bağda istirahat etti.

Boz Yiğit, bir tavşan yakaladı. Tavşanı önce yaraladı, sonra kuyruğuna bir ip bağladı. İpin ucunu tutarak, tavşanı bıraktı. Tavşan, gittiği yerdeki bir bitkiyi yedi. Tavşanın yarası hemen iyileşti. Durumu gözleyen Boz Yiğit, şöyle düşündü: "Bu tavşan Allah'ın yarattığı bir varlıktır, aynı şekilde biz de Allah'ın yarattığı varlığız. Tavşana Allah şifa verdi. Ben de o bitkiyi yiyeyim." diyerek tavşanın yediği o bitkiden yedi ve Boz Yiğit'in yaraları hemen iyileşiverdi.

Boz Yiğit, bu bağda meyveleri yiyerek on beş gün kaldı. Gücü, kuvveti yerine geldi. Sonra, "Allah!" diye tevekkül etti ve tekrar Mulatiye Şehri'ne girdi. Boz Yiğit'in Kimen ile buluştuğu bir yer vardı. Onlar, her daim orada buluşuyorlardı. Bu kez de bu iki can dostu, eski yerlerinde buluştular. Birbirlerinin sağlam olduğunu görüp, sevindiler. Kimen, Boz Yiğit'e şöyle dedi:

- Ben, Sahipcamal ile görüşmeye devam ettim. Eğer Boz Yiğit buraya gelirse, şehrin kenar mahallesindeki bir dedenin evine getirin. demişti.

- Ben, seni o dedenin evine götürsem ne dersin, dedi.

Boz Yiğit, "Olur." dedi. İki arkadaş dedenin evine vardı. Dede, Boz Yiğit'in sağlıklı olduğuna sevindi. Dede, gizlice Sahipcamal'e geldi ve müjdeyi verdi. Kızdan müjde istedi. Sahipcamal ona, altın yakalı uzun bir giysi verdi. Sonra, Sahipcamal gizlice gelip, Boz Yiğit ile görüştü. İkisi beraber kaçmayı planladı. Dede, gündüz Boz Yiğit'i sandala sakladı. Sahipcamal'in sık sık dedenin evine gelip gittiğini takip eden düşmanlar, şüphelerini Han'a ilettiler. Han, derhal dedeyi çağırttı ve:

- Kızım sık sık senin evine gidiyor. Açık konuş, niçin gidiyor, diye sordu. Dede önce gizledi, hiçbir şey söylemedi. Han yine:

- Eğer bana Boz Yiğit'i yakalarsan, seni ödüllendireceğim. Sana ün kazandıracağım ve bütün şehirdeki ihtiyarların işlerinden sorumlu olma görevini vereceğim. Her yıl binek at, harçlık için altın, gümüş ve para vereceğim. Bütün ihtiyaçlarını karşılayacağım, dedi. Dede, Han'ın sözüne inandı, çok sevindi ve Han'dan izin alarak, evine döndü.

Elkıssa, Dede eve geldikten sonra, Boz Yiğit'e gizlice bayıltıcı ilaç içirdi. Boz Yiğit bayıldı. Dede tekrar saraya gitti ve saraya haber verdi. Boz Yiğit'in ayağına demir zincir vuruldu, zindana atıldı. Sahipcamal bunlardan habersiz idi. Arada gelip, Boz Yiğit'i sordu. Dede:

- Boz Yiğit'i düşmanlar arıyordu. O kaçtı. Nereye kaçtığını bilmiyorum, dedi.

Sahipcamal çok üzüldü ve dedeye:

- Boz Yiğit ile karşılaştığımda her şey açığa kavuşacaktır. O zaman sana gerekli cezayı vereceğim, diyerek dedeyi zindana attırdı.

Elkıssa, Boz Yiğit'i zindana attıktan sonra, hana haber verildi. Han emir verdi:

- Yarın şehir merkezine getirip, dar ağacına asıp, öldürün. Sonra da düşmandan kurtulduğumuz için, bir şenlik yapıp kutlayın. Kızımı vermeye söz verdiğim bir yiğit var. Kızımla onun düğününü yapın. Böylece iki iş bir arada bitmiş olsun!

Elkıssa, Boz Yiğit yavaş yavaş kendine geldi. Kendini eli, ayağı zincirlenmiş, hiçbir yana hareket edemez halde, karanlık bir zindanda buldu. Bu durumdan Allah'ın medeti olmazsa, hiç kimse kurtulamazdı. Boz Yiğit'in son durumundan haber alamayan arkadaşı Kimen, şehirde sokak sokak gezerek onu arıyordu. Araya araya şehir merkezine geldi ve gördü ki, can dostu Boz Yiğit, el ve ayağı demir zincirlerle

bağlanmış, dar ağacının yanında duruyordu. Boz Yiğit'i ölüm bekliyordu! Kimen dertli, ağlayarak yanına yaklaştı.

Padişahın bir veziri vardı. Şehzadeleri öldürmek, onun yetkisindeydi. O, şu ana kadar gelmediği için, ölüm henüz gerçekleşmemişti. Bu fırsattan yararlanan Boz Yiğit ağlayarak arkadaşı Kimen'e hitaben şu nağmeyi okudu:

Ey, can dostum yakın gel!
Sözümü sana söyleyeyim.
Ecel geldi başıma,
Allah emrine ne çare?

Senden başka dostum yok,
Sırlarımı kime söyleyeyim.
Aladoğanın kanadı,
Sundu bana ne çare.

Hal, ahval sorarak,
Ayrılacağımız gün olmuş.
Ey, can dostum sırdaşım!
Ecel bana kesin gelmiş.

Aladoğanın kanadı,
Sunma zaman gelmiş.
Kandilden pervanenin,
Ayrılma zamanı gelmiş.

Bana biraz daha bak,
Sonra seni görmem zor.
Her yerde beraber,
Gezip tozmamız da zor.

Eskisi gibi arkadaş olarak,
Sevinçle vakit geçirmek yok.

Hüzünlü babama,
Ağlayan anneme.

Yalnız oğlun selamet diye,
Haber gönder onlara.
Bana bakmaya doymayan,
Biricik oğlum diyen.

Hüzün içindeki anneme,
Selamlarımı iletirsin.
Seni doğuran anan var,
Allah'ın emrini bilmek var.

Ecel gelse bendenize,
Bu dünyadan gitmek var.
Kanadı solmuş,
Çocuğundan ayrılmış.

Kaygısı, hasreti çok babama,
Sabretmesini söylersin.
O, kime çocuğum diyecek?
Beni hatırladığında.

Ateş gibi yanar o,
Yandığını görürken,
Sabret dersin.
Başımdaki takkemi,
Babama götür.

Elimdeki yüzüğü,
Anneme hediye et.
Kendi elinle verirsin,
Gönlünü memnun edersin.

Takkem yırtılmasın.

Biricik oğlum gelir diye,
Babam beni beklemesin.
Dostum beni unutma,
Daima hatırla.

Babamı gördüğünde,
Gönlüne su serpersin.
Biricik oğlum diye ağlarsa,
Üzülmemesini söylersin.

Eğer iş buyurursa,
Benim gibi yaparsın.
Ey can dostum, can dostum!
Benim için gider misin?

Rencide olduğumu çok görmüşsün,
Baban ile annenden ayrılarak.
Benim için gezdin,
Gençlik zamanının hepsinde.

Bugün veda ettiysen,
Yalnız mı geçer dünyadan?
Kötü mü geçer dünyadan?
Har olan mı geçer dünyadan?

Dertli mi geçer dünyadan?
Bu dünya geçicidir.
Şah da geçer dünyadan.
Şah babadan taht kalır,
Devletinden baht kalır.

Yalnız fani dünyada,
Gerçek sevgi sağ kalır.
Sen yurduna varınca,
Anne ve babanı görürüsün.

Vardığında insanları görürsün.
Onlar gelip yanında dururlar.
Toplanan bütün insanlar,
Bizden haber almalı.

Gözüyle gören yurttaşlar,
Birlikte duran arkadaşlar.
Birlikte gezen dostlar,
Bizi hatırlasın.

Bizden ayrılan dostlar,
Bizi özleyip sorarsa,
Selamımızı iletirsin.
Bize alınmış olanlar,
Bize küsen, kızanlar.

Bize pek meraklı olanlar,
Çok sayıda olursa,
Razı et onları.
Bizim eve gidersin,
Annemle babamı görürsün.

Ayrılığı bildiğim için,
Hiç korkmadan yürüyorum.
Sahipcamal yâr için,
Boyun eğip, yürüyorum.

Halkın firâğı, Hakk'ın firâğı

Mihribanım halkın firâğı
Dünyanın sonu gelince,
Oynamak yok, gülmek yok.
Bu dünyada kalmak yok.

Elkıssa; Kimen, Boz Yiğit'in nağmesini dinleyip, "Ah, vah!" diye dertlenerek, bayıldı. Kendine geldikten sonra, Boz Yiğit'e bakarak ağladı ve şu nağmeyi okudu:

Ey, Boz Yiğit, Boz Yiğit!
Çocukluktan dostum yiğit,
Ayrılık günü gelmiş,
Ne çaremiz var dost yiğit.

Şimdi ölüm günü gelmiş,
Ne çaremiz var hoş yiğit.
Aynı anne sütüyle büyümesek bile,
İkiz gibi büyümüştük biz.

Dünyanın sonu gelse bile,
Ayrılmayacağız derdik biz.
Tehlikeli günlerde bile,
Can vermeye hazırız demiştik.

Ölürsek de aynı mezarda,
Beraber yatalım demiştik.
Han babandan ayrıldığın için,
Ferman veren biri yok.

Ferman vermek için de,
Askerlerimiz yanımızda yok.
Bu Allah'ın emridir,
Şimdi bizde çare yok.

Kavuşamadık armana,
Çift yüreğe ok isabet etti.
Düşman izin vermedi,
İçimi dert dağladı.

Kılıç düşer başıma,
Hayırlı insan yapmadı.
Ben evime vardığımda,
Hangi dilimle söylerim.

Hangi gözümle görürüm,
Nasıl cevap veririm.
Baba ile anneden,
Kimleri ayırmaz bu ölüm.

Ağabey ile kardeşten,
Kimleri ayırmaz bu ölüm.
Yâri ile malından,
Kimleri ayırmaz bu ölüm.

Ey, can dostum, can dostum!
Canımı feda etsem dahi,
Çok düşmanın içinde,
Kurtulmaz gün olmuş.

Kime dostum derim sonra,
Kimlerle dost olurum.
Canım feda olsun sana,
Kıyamet günü geldiğinde,
Seni o zaman görürüm.

Kimen, nağmeyi tamamlayınca, yine bayıldı. Beyler, vezirler geldi. Han, Boz Yiğit'in ölüm emrini verdi. Cellat kılıç vurdu. Nafile kılıç kesmiyordu. Boz Yiğit'in canı sıkılmaya başladı. O, cellada öfkeyle şöyle dedi:

- Ey, merhametsiz cellatlar! Öldürmek istiyorsan, canımı sıkmadan hemen öldür. Ayağımın altında bükülmüş elmas kılıcım var. O kılıcı çıkarıp, bana sapla! dedi. Cellat, hemen Boz Yiğit'in ayaklarının altında sakladığı elmas kılıcı çıkardı.

Boz Yiğit'in ölümünü beklemekte olan Zeytun:

- Boz Yiğit'i çabucak öldüren adama bin dinar altın hediye vereceğim, dedi. Bir cellat, o elmas kılıç ile Boz Yiğit'e vurdu. Boz Yiğit'in başı, vücudundan ayrılıp, yere düştü.

Elkıssa, Bir anda Kimen, "Of!" diye kendine geldi. Arkadaşı, Boz Yiğit'in öldürüldüğünü gördü. Acı ve hüzün içinde, gözlerinden adeta yağmur yağarcasına, yaş dökerek şu nağmeyi okudu:

Ey dünya, uğursuz dünya!
Kime vefa kıldın sen.
İskender gibi şahı,
Öz kucağına aldın sen.

Ey, ey dünya, uğursuz dünya!
Kime vefa kıldın sen.
İskender gibi bir şahı,
Gençken yanına aldın sen.

Övülen Muhammed'i bile,
Kara mezara saldın sen.
Aldın, çağırdın, doymadın,
Bizi almadan bırakmadın.

Birlikte büyüdüğüm dostumu,
Benden ayırdın.
Merhamet, şefkat yok sende,

Öyle ulu insanları,
Kendi kucağına çağırdın.

Boz Yiğit'in baş ve yüz kısmında kıldan örülmüş ince bir örtü bulunuyordu. Örtüyü, sadece can dost Kimen biliyordu. Kimen nağmesini tamamladıktan sonra, dertle ağlayarak Boz Yiğit'in başındaki kıl örtüyü yavaşça çekti. Örtü alındıktan sonra ışıkta parlayan bir yüz gözüktü. Boz Yiğit'in yüzü inci, mercan ve altın gibi parlamaya başladı. Orada bulunan herkes bu olaya çok şaşırdı. Boz Yiğit'i öldüren cellat da pişman oldu. Zeytun, cellada:

- Pişman olmana gerek yok! Olan oldu. Hanımızın emri gereği hemen dar ağacına asın. Boz Yiğit'in öldüğünü herkes görsün. Hanımız bunu bekliyor, dedi.

Boz Yiğit'in cesedi bağlandıktan sonra, dar ağacına asıldı.

Cellat dahil herkes, Boz Yiğit'in aydınlık, güzel, güneşten daha ışıklı yüzüne bakarak:

- Böyle olacağını bilseydik, Boz Yiğit'i öldürmeden, onun yerine kendimizi kurban ederdik, bu yerinde olurmuş. Yazık, çok yazık. Takdir böyleymiş, diyerek pişman oldular.

O gece Han, emrini yerine getirerek, bütün ülkede davul zurna çaldırıp, çeşitli eğlenceler düzenleyip, toy yaptı.

Elkıssa, Boz Yiğit'in öldürüldüğünden Sahipcamal, henüz haberdar değildi. O, şehirde cadde cadde, sokak sokak yârini arıyordu. Hiçbir yerde bulamayınca, şenlik düzenlenen kalabalık ortama girdi. Sahipcamal, kırk cariyesi ile yüz yiğidi cemaate sordu ve şu nağmeyi okudu:

Deve gelip hıçkırır,
Onun yavrusu var mı?
Bota[329] gözlü Boz Yiğit,
Bu eğlencede var mı?

Yılkı gelip kişnedi,
Onun yavrusu var mı?

[329] Bota: Deve yavrusu.

Kulun[330] gözlü Boz Yiğit,
Bu eğlencede var mı?

Koyun gelip meledi,
Onun kuzusu var mı?
Kuzu gözlü Boz Yiğit,
Bu eğlencede var mı?

İnek gelip bağırdı,
Onun yavrusu var mı?
Buzağı gözlü Boz Yiğit,
Bu eğlencede var mı?

Kırlangıç gelip öttü,
Onun eşi var mı?
Yuvasına gitmiyor,
Gönlü kırık, dertli mi?

Bülbüller, kuşlar ötüşür,
Kızıl gülleri var mı?
Yüzü gül gibi Boz Yiğit,
Bu eğlencede var mı?

Elkıssa; bu şenlikte bir yiğit vardı. O, Boz Yiğit'in haksız yere öldürülmesine karşıydı. Boz Yiğit'e acıyarak ağlıyordu. O yiğit, Sahipcamal'i tanıdı ve şu nağmeyi okudu:

Deve gelip bağırsa,
Onun yavrusu yokmuş.
Bota gözlü Boz Yiğit,
Bu oyunda yokmuş.

[330] Kulun: Atın yavrusu, tay.

Yılkı gelip kişnese,
Tayı yokmuş.
Kulun gözlü Boz Yiğit,
Bu oyunda yokmuş.

İnek gelip bağırsa,
Buzağısı da yokmuş.
Buzağı gözlü Boz Yiğit,
Bu oyunda yokmuş.

Koyunlar gelip melese,
Kuzusu da yokmuş,
Kuzu gözlü Boz Yiğit,
Bu oyunda yokmuş.

Bülbül kuşları öterse,
Kızıl gülü yokmuş.
Kızıl gül gibi Boz Yiğit,
Bu oyunda yokmuş.

Kara orman çamlık,
Gelmez yere gitmiş o.
Ömür boyu takip etsek de,
Yetmek mümkün olmayan,
Yerlere gitmiş o.

Bağıran deve botasını,
Kurt kapmış olmalı.
Boz Yiğit'in dünyasını,
Hayır almış olmalı.
Geniş dünya devleti,
Dul kalmış olmalı.

Sahipcamal, bu nağmeyi duyduktan sonra, Boz Yiğit'in öldürüldüğünü anladı. Feryat ederek, babası Tammas Han'ın yanına gelip, göz yaşlarını bahar yağmuru gibi akıtarak aşağıdaki nağmeyi okudu:

Öz yavrunu incitip,
Düşmana iyi gözükmüşsün.
Ata binerek çıkmışsın,
Düşmanını toplamışsın.

Geniş dünya sana kaldı,
Ölmez haber duymuşsun.
Babacığım bir gün ağlayıp,
Çok pişman olursun.

İş işten geçti fayda yok,
Yaprak gibi solarsın.
Niyetini tahmin etmişim,
Niyetin kesin şudur:

Boz Yiğit'i öldürüp,
Altın tahta oturup.
Meydanı tam doldurup,
Zeytun'u getirip.

Yurt içinde boyun var
Senin öyle oyunun var.
Demir altın olamaz,
Çelik, gümüş olamaz.

Senin beğendiğin Zeytun
Boz Yiğit gibi olamaz.
Bir kötüyü bulmuşsun.
Köpeği eve almışsın.

Senin seçtiğin o Zeytun,
Sana oğlan olamaz.
Boz Yiğit'in bir kemiğine,
Bin tane Zeytun getirsen,
Bir tanesini bile kabul etmem.
Boz Yiğit'im yok olmuş.
Kızın olarak kalmayacağım.

Elkıssa; Tammas Han, kızının yürekten feryat ettiğini duydu. Kızının gönlünü almak için şu nağmeyi okudu:

Ağlama kızım ağlama,
Yurtta iyiler çoktur.
Göz yaşları dökerek,
Eteklerini kirletme.

Yurt içinde arayıp,
Bir iyiyi seçersin.
Nerde iyi görülse,
Seni ona veririm.

Yurt yurt gezerim,
Sen sevdiğini seçersin.
Altımdaki tahtı,
Kızım sana veririm.

Altın saray yaptırıp,
Hizmetçiler koyarım.
Başımdaki tacımı,
Kızım sana veririm.

Soylu ata bindirip,

Bin cariye veririm.
Bin deveye yük yükleyip,
Bin cariye veririm.

Dünya çok büyüktür,
Bir iyi insan bulunur.
Bulunacak o insana,
Baban seni verir.

Malın iyisi senindir,
Giysinin iyisi senindir.
Memlekette iyiler çok,
Sevdiğine vereceğim.

Dünyanın yüzü geniş,
İnan bana ey kızım.
Bulup iyi yiğidi,
Seni ona veririm.

İyi malı alırsın,
Sevdiğine varırsın.
Gönlünü kırma sakın,
Öz bahtını bulursun.

Gönlün kırılmasın,
Birçok handan mektup geldi.
Dudu kuşu gibi yiğitler,
Seni istedi kızım.

Onları çağırtıp,
Yüzünü, gözünü gösterip,
Seni memnun ederek,
Sevdiğine vereceğim.

Sahipcamal, babasının sözlerini dinledi ve cevap olarak aşağıdaki nağmeyi okudu:

Kızının gönlü kalmıştır,
Aldatsan da olmaz.
Yiğitleri çağırsan,
Kızın kabul etmeyecektir.

Kemiklerim kırıldı,
Okşamakla düzelmez.
Yüreğim yandı gitti,
Suya atsan da sönmez.

Gönül kuşum uçtu,
Kon desen de konmaz.
Başım yere düştüğünde,
Geri almak mümkün değil.

İçim buzla doldu,
Yüreğim taş gibi oldu.
Bin hizmetçiyi ne yapayım,
Öyle günler gitti.

Bin deve yük neye gerek,
Cariyeler gerek değil.
Başındaki tacı,
Başıma takıp, ne yapayım?

Padişahlıkta gözüm yok,
Altın tahtı ne yapayım?
Uçan at neye gerek?
Gösteriş düşkünü değilim.

Malın iyisini ne yapayım?
Beğenip giyecek kimse yok.
Güzel bir giysi neye gerek,
Yurt içinde arayıp,

Bulduğun yiğidi ne yapayım?
Bulduğum yiğidi öldürdün,
Zeytun'unu ne yapayım?

Altından saray yapacağına,
Topraktan baraka yaptırayım,
Sevdiğim yârim ile,
İlelebet birlikte yatayım.

Can nigârım gittiği için,
Yanan ateşim söndüğü için.
Hayattayken bin defa ölerek,
Sabrım tamamıyla tükendiği için,
Başka canı ne yapayım,
Bu cihanı ne yapayım.

Artık bulacağın kızını,
Memleketi arayıp,
Kendinin beğendiği birine
İsteyerek verebilirsin.

Elkıssa, Sahipcamal bu sözleri babasına söyledi. Sonra, hüzünle ağlayarak, babasının cevabını beklemeden dar ağacına koştu. Dar ağacında asılı bulunan Boz Yiğit, Sahipcamal'e ışık içinde göründü. Kız, Boz Yiğit'in başını dizinin üstüne alarak, "Of!'" çekerek aşağıdaki nağmeyi okudu:

Aziz başın, han başın,
Vücudundan ayrılmış.

Altın başın bedeninden,
Kesilip ayrılmıştır.

Paha biçilmez bedeninden,
Canın çıkmış olmalı.
Bedenin bahadır bulunup,
Ak kolun bağlanmış,
Kefenin yok, mezarın yok,
Yerde yatacak bir er miydin?

Mücevher başın, gül başın,
Nurlu yüzün lekelenerek,
Yüreğin dertle dolup,
Kurban olacak bir erkek miydin?

Nurlu gözlerinden
Kızıl gül gibi yüzünden.
Baldan daha tatlı sözlerinden,
Sönüp kalacak bir erkek miydin?

Kana batırıp başını,
Kuma batırıp saçını.
Gözden dökülen yaşını,
Yere akıtacak erkek miydin?

Mücevher başın yuvarlanıp,
Altın vücudun yuvarlanıp,
Cellatların elinde kalacak,
Dar ağacına asılacak erkek miydin sen?

Kapkaradır gözlerin,
Kızıl gül gibi yüzün,
Şirin şekerdir sözlerin,

Bir görmeye intizarım.

Söylersem sözüm bitmez,
Dertlerim aklımdan gitmez.
Uzak yere gitmişsin,
Çağırsam da gelmezsin.

Kendi yoluna koyulmuşsun,
Dert çeksem de bilmezsin.
Sen dünyadan geçmişsin,
Hem önümde gitmişsin.

Ben de arkandan giderim,
Bu dünyayı ne yapayım?
Gece gündüz ağlayıp,
Bu hasreti görmek yerine.

Kaygı gitmez ölene dek,
Seni izleyip yeterim.

Elkıssa, Sahipcamal üzüntü içinde saraya döndü. Boz Yiğit'e bayıltıcı ilaç vererek, Han'a ihbar eden ve Boz Yiğit'i yakalatan yaşlı adam hapisteydi. Onu zindandan çağırttı ve:

- Ey, yeryüzünü kurutan yaşlı adam, ben sana çok iyilik yapmıştım. Sen benim Boz Yiğit'e âşık olduğumu bildiğin halde onu bayıltarak, Han'a haber verdin. Bu yüzden seni dövdürüp, derini soydurup çok ağır cezalandıracağım, dedi. Yaşlı adam korkudan tir tir titredi. Yüzü sapsarı oldu.

- Ben bir yanlış yapmışım. Cezamı çekmeye hazırım. Ne yapacağınızı siz bilirsiniz, diye göz yaşları döküp, ağladı.

Sonra Sahipcamal:

- Hayır! Eğer ben hayatta kalarak, bu dünyada eğlenceli, zevkli gün geçirmeyi düşünseydim, kesinlikle seni öldürürdüm. Ama ben yârimin peşinden gitmeye karar

verdim. Dolayısıyla seni öldürerek, elimi lekelemeye, günah işlemeye hiç niyetim yok, dedi. Yaşlı adama hiç dokunmadı.

Elkıssa, Sahipcamal, hizmetçilerine Boz Yiğit için mezar yaptırdı. Mezarı çeşitli nakışlarla süsletti. Mezarın üstüne kubbeli mescit yaptırdı. Mescidin kapı ve pencereleri altından yapıldı. İçine kandiller yerleştirdi. Sahipcamal'in babası Tammas Han, bu haberi duyduktan sonra, Mulatiye'deki en ünlü yüz kırk sekiz ustayı çağırttı ve onlara:

- Kızımın emirlerinin tamamını yerine getirin. Hazineden, para gerekirse para; altın, gümüş gerekirse altın, gümüş alınız. Neye ihtiyacı olursa, hemen bulun, kızımın gönlü kırılmasın, o ölmesin, diye emir verdi.

Ustalar hep birlikte kubbe yapılan yere geldi. Binanın her tarafında altın kaplı sütunlar vardı. Binanın çevresi çiçekler ve çimenlerle süslenmişti. Bülbül ve diğer kuşlar ötüyordu. Mulatiye'de bu kadar görkemli bina yoktu. Bu muhteşem bir binaydı. Sahipcamal asık suratlıydı. Kubbenin yapımı bitene kadar kimseyle konuşmadı. Kimseden para almadı, kendi parasıyla inşaatı tamamladı. Ustalar bu kubbenin yapımını yüz kırk yedi günde, bir başka rivayete göre ise, on beş günde bitirdi. Kubbenin içine girilerek içerden kapı kapatılırsa, kimsenin içeri girmesine imkan yoktu. Yani başka bir deyişle, kubbe çok sağlam ve dayanıklıydı. Kubbeyi gören herkes hayrete düşüyordu. Ziyaretçilerin bazıları, Boz Yiğit'in anısına dua eder ve ağlarlardı. Kubbe açıldıktan sonra, Sahipcamal hazinede kalan bütün altın, gümüş, para-pul ve mal varlığını hizmetçilere ve ustalara paylaştırdı. Bu, onları çok memnun etti:

Elkıssa, Sahipcamal yine avaz avaz ağlayarak, kendi sarayına geldi. Kimen, bu yerde dilenci durumunda başını eğip, göz yaşlarını akıtıp yürüdü. O:

- Ah, kısmet! Annemi ve babamı görmeden zor günler geçiriyorum, diyerek ceketinin yakasını parçalayıp, attı. Sahipcamal, kırk kızı çağırarak, onlara bir nağme okudu:

Yâr yâr şarkısını söyleyen yârlarım,
Esen olun hoş olduklarım.
Bize gidecek gün geldi,
Hoşça kalın dostlarım.

Sizden ayrılma günü geldi,

Hoşça kalın dostlarım.
Dünya bozuldu,
İçim kara kan oldu.

Benim ölüm günüm geldi,
Hoşça kalın dostlarım.
Şimdi beni göremezsiniz,
Birlikte olmak yok dostlarım.

Geçici dünya böyleymiş,
Ölümden sonra ölmek yok.
Benim gider günüm oldu,
Sizin yaşar gününüz oldu.

İyi kötü karışmış,
Razı olun dostlarım.
Bana kırılmış olanlar,
Razı olun dostlarım.
Fatiha okuyarak yürüyün,
Arayan yârini bulur.
Endişeniz olmasın dostlarım,
Hastaya ilaç bulunur.

Eskisi gibi olursunuz,
Size iyi günler gelir.
Açılın, eğlenin hoşça,
Dilediğiniz günler gelir.

Bizden dünyalık gitmiş,
Allah mahrum kılmış.
Tekrar dirilmek olmaz,
Ecelden kimse kurtulmaz.

Benim için ağlamayın,
Benim gibisi bulunur.
Yazık oldu ölenlere,
Hayatta kalana yâr bulunur.

Ne yaptıysam olmadı,
Düşman onu yaşatmadı.
Görmeyenler bilemez,
Hak yerini bulmadı.

Size bağ, bahçeler hazır,
Eğlenir, gülersiniz.
Bülbül ile gülü görerek,
Bizi hatırlayacaksınız.

Yaşınız küçük dostlarım,
Esen kalın dostlarım.
Bir daha görüşene dek,
Esen olun dostlarım.

Sahipcamal'in nağmesini dinleyen kırk kızın içinden birisi avaz avaz ağlayarak aşağıdaki nağmeyi okudu:

Cebbar önce sahibimdir,
Kendinizden rica ettik.
Hayatımızın dayanağı,
Melike Hanım'dan diledik.

Önce Allah'tan rica ederiz,
Sonra sonra ağlarız.
Canı can dostum,
Biraz olsun diri ol!

Çok kızlar bekliyor,
Onlara dön canım.
Anneniz de bekliyor,
Halimizi anlarsınız.

Azıcık hayatta kalsanız,
Beraber yaşam sürdürürüz.
Yoldaşların arkanda,
Hüzün ve hasrette kalmasın.

Altın ile süslenmiş saray,
Sahipsiz boş kalmasın!
Kırk kızın kanadı,
Yeryüzünün sultanı.

Solup kalmasın.
Bundan umut kesmeyin.
Dükkanınızı bozmayın.
Dükkandaki malların,
Talan viran olmasın.

Altın gümüş incilerin,
Yabancıya kalmasın.
İnci, altın, gümüşün,
Düşmana ganimet olmasın.

Dön, bizlere geri dön,
Yeryüzünde kalsana.
Bizler senden memnunuz,
Dön bizlere geri dön.
Yoldaşların, kabrini,
Kucaklayıp kalmasın.

Sahipcamal, cevap olarak yine bir nağme okudu:

Gelirse ecel haberi,
Ne çare bulursun.
Kaç yıl yaşarsan yaşa,
Sonunda mezara girersin.

Bu dünyanın varlığı,
Kimseye kalmaz.
Bu dünyanın varlığı,
Yeryüzünde kalmaz.
Elindeki varlığın,
Kime ganimet olacak.

Baban ve annen arkanda,
İnleyerek ağlıyor.
Ağabeyin ve kardeşin yanında,
Ağlasalar da çare yok.

Annen ve baban yanında,
Ağlasalar da çare yok.
Bu dünyanın varlığı,
Ganimet olsa çare yok.

Altın süslü büyük saray,
Ganimet olsa çare yok.
Her şey ganimet olabilir,
Ama ölüm ganimet olmaz.

Babam benden vazgeçti,
Ben de ondan vazgeçtim.
Annem benden vazgeçti,
Ben de ondan vazgeçtim.

Büyük derde düştüm,
Dur desen bile gideceğim.
Yetim bota gibiyim,
Yem ve otun lüzumu yok.

Şimdi söyleyecek sözüm yok,
Sözüm kalabilir, kendim yok.
Hoşça kalınız dostlarım,
Esen olun dostlarım!

Sahipcamal, beğendiği giysilerini eline alarak, yine bir nağme okudu:

Altın yakalı giysiler,
Giysileri giyen yok.
Altın kokulu boz yorga,
Sana binecek biri yok.

Atın süslü büyük saray,
Sana girecek biri yok.
Babam bizi çok gördü,
Ganimetleri alıp gördü.

Aydan oğlan doğurarak,
Güneşten kız doğurarak.
Han, Zeytun'a versin,
Ganimet aldığı malı,
Bana ceviz yapsın, o.

Kimen, dilenci kılığında gezerdi. O, Sahipcamal'in sözlerini dinledikten sonra, aşağıdaki nağmeyi okudu:

Şahit dostum elveda,
Ayrılmayı bilmedim.

Şehit dostum elveda,
Yedi gündür dertliyim.

Dillerin bağlanmış,
Dileklerin gerçekleşmemiş.
Geçti senin günlerin,
Elveda, ey elveda!
Sevdiğim elveda.

Yattığın yer cennet olsun,
Sevdiğim elveda.
Dolunayın yanında,
Perilerin yanında,
Mutlulukta düğünün olsun,
Sevdiğim elveda.

Dağ başından uçarken,
Konacak yerin yoktu.
Bu dünyadan misafir olarak,
Gezer yerin yoktu.

Gördüğün rüyada,
Dostların kaldı arkanda.
Sevdiğim elveda,
Canın cennette olsun.
Sevdiğim elveda.

Elkıssa, Sahipcamal, Mulatiye Şehri'ndeki bütün fakir fukara, öksüz yetim, çaresiz insanları toplayıp, onlara altın, gümüş ve varlığını paylaştırıp dağıttı. Ondan sonra yurda hitaben bir nağme okudu:

Halkın firâğı, firâk
Esen olun dostlarım.

Biz dünyadan gideriz,
Dünya size kalır.

Esen olun dostlarım,
Biz kötüler gidelim.
Ahrete yetelim,
Siz iyiler kalınız.

Maksatlara ulaşın,
Bizler seferde olalım.
Sonra kalan dostlarım.
Babama deyin sözümü,
Dünya kaldı babama.
Ayrılık, hüzün kaldı babama!

Yârim gitti, yâr için,
Kurban olayım onun için.
Öz yarımdan ayrılmam,
Yabancıya yâr olmam.
Bu ölümden caymak yok,
Hepinize elveda,
Esen olun dostlarım.

Nağme bitti, Sahipcamal kubbenin kapısından içine girdi. O da, iki dünyalık sevgilisi Boz Yiğit'i kucaklayarak şehit oldu.

Cemaat, bu durumu gördükten sonra, inleyerek ağladı. "Ah, felek! Ah kısmet! Hanın yaptığı yanlıştır. Günahtır. Ahmak Han, kızının sevdiği yâri öldürerek, kendine göre damat seçmeye kalktı." dediler. Bu haber hemen Tammas Han'a ulaştı. Han ile hanımı "Ah, vah!" diye üzüntü çekerek ağladı ve bayıldılar. Bu sanki öldükten sonra, Yasin okumak gibi bir davranıştı. Han oraya görkemli bir bina yaptırdı, ama hiç kimsenin ilgisini çekemedi.

Rivayete göre, Sahipcamal'in yanındaki kırk kız, Boz Yiğit ile Sahipcamal'in derdinin etkisiyle bu dünyayla vedalaşmışlar. Kızların mezarları da ikisinin etrafındadır. Bu durumdan haberdar olan Kimen:

- Ben de o iki can arkadaşımın arkasından öleyim, diyerek, kubbenin yanına gelmiş. O anda Boz Yiğit'in dar ağacında asılıyken, Kimen'e ricada bulunduğu aklına gelmiş. Boz Yiğit, anne ve babası, kardeş ve akrabaları, yurdu ve halkına Kimen'le selam göndermişti. Kimen, "Can arkadaşımın dileğini yerine getirmeden ölürsem, yalancı olurum." diye düşünerek, memleketine dönmeye karar vermiş. Kimen, Boz Yiğit'in mezarını kucaklayarak, gözleri sıcak yaşlarla dolup aşağıdaki nağmeyi okumuş:

Ben dönmeye karar verdim,
Kime dostumsun diyebilirim?
Sevgili dostum elveda,
Ah, kimlerle arkadaş olabilirim?

Seni Allah'a emanet ettim,
Yârin de seninle beraber.
Yalnızlığımdan ağlıyorum,
Gam, kaygı çoktur başımda.

Sen aklıma geldiğinde,
Yanından gitmek istemem.
Ağlasam da fayda yok,
Gözümden dökülen yaşlardan.

Yüzünü nereden görürüm,
Sevdiğim elveda.
Kaygıdayken yediğim yemek,
Kızıl kana benzer.

Dönmezsem memlekete,
Kaygın vicdanımı rahatsız eder.
Topluluğundan ayrılmış,
Yalnız kaz gibi oldum.

Annesi ölmüş çocuk gibi,
Ağlaya ağlaya kaldım.
Canını Allah'a emanet ettim,
Yarin ile ikinizin yanında.

Tek başıma kaldım,
Yoldaşım yok yanımda.
Sonsuz dünya içinde,
Görüşmemiz mümkün mü?
Mezarımızda birlikte,
Yatacağımız gün gelir mi?

Kimen nağmesini tamamlayıp, Boz Yiğit'in mezarının başında dolaşmış ve sonra, Boz Yiğit'in emanetini ulaştırmak için, kendi memleketine doğru yola çıkmış.

Boz Yiğit Üzerine Koşmalar

Şehzade Boz Yiğit'in ölüm haberini annesine vermek için, saraydaki şairlerin söylediği koşmalar:

Neler görmüş bir ihtiyarım,
Biraz konuşmak isterim.
Gökteki çayır kuşu gibi,
Önünüzde ötmek isterim.

Ev içinde oturan herkes,
Kulak verin dinleyin.
Bu dünyadan fayda yok,
Beyler dikkatle dinleyin.

Benim sözlerimden,
İbret alın bütün beyler.
İhtiyarlardan kalma eski bir söz,
Bu sözü sakın unutmayın,
Alimlerden kalma akıl sözünü,
Dikkatle dinleyin, unutmayın.

İhtiyarlardan kalma hayırlı söz,
Eskiden kalma önemli söz,
Alimlerden kalma akil söz,
Peygamberden kalan söz.

Derdimize derman yok,
Kaygımızı dinleyen yok,
Derde derman olmazsa,
Yaratandan yaman yok.

Bindiği attan er kalır,
Bulan erden mal kalır.
Er başına kötü gün gelse,
Seven erkek yâr kalır.

Padişahtan taht kalır,
Demirciden paslanmış demir kalır.
Erin başına dert gelirse,
İyi ya da kötü ad kalır.

Alimlerden hat kalır,
Ustalardan ad kalır.
Düşünün ey beyler!
Bu dünyada kin kalır.

Yürüyen yolda kalır,
Gören yerde il kalır,
Zenginlerden para kalır,
Bazen kadınlar dul kalır.

Erden mal kalır,
Altın, gümüş, para kalır.
Köpek gibi havlayıp,
Kim görürse o kalır.

Ev ve binalar boş kalır,
Oynayıp, gülen dost kalır.
Doğdum diye mutluluğa,
Ölecek günler de gelir.

Ölen canların tamamına,
Soru soracak gün gelir,
Varlığım çok diye övünme,
Malın kalmadığı gün de olur.

Bir kendinden başkasını,
Düşünmediğin gün olur.
Elindeki kulların seni,
Saymayacağı gün olur.

Çocuğum var diye övünme,
Çocuğunun kalmadığı gün olur.
Âlim, benim diye övünme,

Cevap bulamadığın gün olur.

Kırmızı yüzünün, gül yüzünün,
Sarardığı gün olur.
Kurdun, böceğin toplanıp,
Seni ısırdığı gün olur.

İskender ve Süleyman gibi,
Şahlar geçmiş bu dünyadan.
Hepimizin babası,
Adem bile geçmiş bu dünyadan.

Malım var diye düşünsen,
Karun geçmiş dünyadan.
Gücün var diye düşünsen,
Harun geçmiş dünyadan.

Beyler ve asilzadeler,
İçi zehir hayvanlar.
Hatem gibi iyiler,
Ağlayarak geçmiş bu dünyadan.

Geldik ve nihayet gideceğiz,
Bu geçici dünyadan.
Ecel yaklaşınca,
Gitmeden ne yapacağız?

Takdir emretmişse,
Çaresiz boyun eğeceğiz.
Allah'tan emir gelmişse,
Boyun uzatıp yatacağız.

Beden çürüyüp kül olsun,

Toprak olup yatacağız.
Bizden önce doğanlar,
Belleri sıkı bağlanmışlar.

Önce gelip tez geçen,
Tanrı ile konuşan.
Adem babamızdı,
Havva anamızdı.

Ölmeyecek kul yok,
Onlar da geçmiş dünyadan.
Tufan suyu taştığında,
Dağ ve taştan aktığında.

Canavarlardan alıp,
Gemisine koyan o.
Sapasağlam kalan,
Nuh da geçmiş dünyadan.

Yeryüzünü alan o,
Çeşitli şehir kuran o.
Doğuya ulaşan o,
Batıyı da gören o.

Ölüme yüz tutan o,
Yerin yüzü bozulan.
Hayat suyu bulamadan,
İskender geçmiş dünyadan.

Davut oğlu Süleyman,
Aynı zaman da şah olan,
Yeryüzünü fetheden o,
Altın tahta oturan o.

Gökyüzünde uçan o,
Bin kadına sahip olan o.
Allah ona yol vermiş,
Bir güzel oğul vermiş.
Ayağı yok, kolu yok,
Bitmez tükenmez para vermiş,
Süleyman da geçmiş dünyadan.

Yeryüzüne gelenler,
Mağrur olup yaşayanlar.
Bin yıl ömür sürenler,
Dertsiz gamsız gülenler.
Hepsi geçmiş dünyadan,
Kim geçmeyen dünyadan?

Hüsrev de geçmiş dünyadan,
Darda geçen dünyadan.
Hor görülerek geçen dünyadan,
Dertli de geçmiş dünyadan.

İyi ve kötüyü ayırmadan,
Herkes geçmiş dünyadan.

Babam, senin yerin kara yer,
Anam, senin yerin kara yer,
Gider yerin kara yer,
Duracağın yer, kara yer.
Boş bahane uydurmadan,
Vaktin geldiyse, gidiver!

Bütün insanlar gibi,
Şehzadeniz gibi.

Uzaktaki oğlunuz,
O da geçti dünyadan.

Ondan sonra bizlere,
Sıra gelmiş gibi.
Çocuğun için ağlama,
Bizden erken gitti diye.

Kaygılanmanın gereği yok,
Bu dünyadan gitti diye.
O ulaştı dedesine,
Önceden giden nesle.

Siz de bir gün ulaşırsınız,
Erken giden çocuğunuza.
Ecel gelmeden ölmek yok,
Fazla hayatta kalmak yok.

Ecel gelip ölünce,
Tekrar geri dönüş yok.
Kısmet olmazsa kalmak yok,
Zenginden borç almak yok.

Vuruş, dövüş, kavga yok,
Takdire karşı gelmek yok.
Doğan bir çocuğa,
Mezardan başka gidecek yer yok.

Ecel gelmişse çare yok,
Kurtulmaya imkan yok.
Emir gelirse Allah'tan,
Sabırsızdan kötü yok.

Allah'ın emri verilmişse,
Bu dünyadan geçtiğinde.
Ömür sona yaklaştığında,
Ağlasan da fayda yok.

Düşündüm uğursuz ölümü,
Hepimize var bu ölüm!
Fırtına, toz dumandan,
Kimleri ayırmaz bu ölüm!

Nihayet bir gün ölürsün,
Mal için kaygılanma.
Kaç yaşına basmış olsan da,
Dünyalık ve mal toplama.

Mal ve parada fayda yok,
Gafil oldum demeyin.
Kadın kalırsa, koca bulur,
Oğlun kalırsa, yer bulur.

Kızın kalırsa, mekan bulur,
Kendine uygun zengin bulur.
Ölüm vakti geldiğinde,
Çaresiz başın ne bulur?

Beş günlük bu alemde,
Gülüp oynayan dost kalır.
Çare bulamazsın,
Bindiğin at boş kalır.

Eyerini, atlarını atını,
İpek giysilerini,
Giyecek erkek bulunur.

Bugün hayat çağınız,
Yarın mezarda yatarsınız.

Doymaz bu kara yer,
Kimi almayıp bırakır?
Önünüzde mezarınız,
Rızkı biten girer.

Ben düşündüm ey halkım!
Ecel, ölüm nerede yok?
Bir gün nihayet öleceksiniz,
Bu geçici dünyadan fayda yok.

Ne söyleyeyim iyi insanlar,
Dediklerimi dinleyin!
Yaş dökmekten fayda yok,
Hayır dua edin!

Sultanım bunu dinleyin,
Sağ ve salim kalın.
Allah'ın bu emrine,
Sabır ve şükür edin.

Padişahın, oğlu Boz Yiğit'in anısına söylediği nağme:

İki gözümün göz bebeği,
Candan sevdiğim can oğlum.
Boylarına kurban olayım,
Altın yavrum can yavrum!

Seni nerede görebilirim?
Kime çocuğum diyebilirim?
Sen aklıma geldiğinde,

Nasıl dayanabilirim?

Uzak yola gitmişsin,
Söylemedin sırrını.
Göremedim yüzünü,
Ne zor acıdır bu bana?

Uzak yola gitmişsin,
Kaygın akıldan çıkmadı.
Candan aziz can oğlum,
Hasretin akıldan çıkmadı.

Seni nereden sorayım?
Kimi yerine koklayayım?
Senden sonra yalnızım,
İçimden sevdiğim yok.

Senden başka yanımda,
Şımarık birisi yok.
Yalnız idin, tek idin,
Bin kaygıma sır idin.
Şimdi nasıl yaşarım,
Seni nerde görürüm?
Kimler ile kalırım?
Kimler ile gezerim?
Sen aklıma gelince,
Nasıl hayatta kalırım?

Fakirlere aş veren,
Yâri için baş veren,
Büyük küçük ayırmayan,
Çocuğumu nereden bulurum?

Hasret çeken babanın,
İnleyip ağlayan annenin,
İncitilen gönlünü,
Kim sevindirir çocuğum?

Dağlardaki malını,
Evindeki kulunu.
Altın, gümüş hazineni,
Kimler saklar çocuğum?

Kara renkli uçan atı,
Şahin ile doğanı,
Ala doğan ile kuşları,
Kim yakalar çocuğum?

Malın gelip melese,
El, yurt seni özlerse.
Baban, annen görmezse,
Nasıl dayanır çocuğum?

Gittiğin zaman da,
Bize sırrını söylemedin.
Yolda kervan gördüğünde,
Dön dese de dönmedin.

Aradığını kovalayıp,
Gidiyor muydun, yalnızım?
Dileğinin elinde,
Bildirmedin yalnızım.

Evlat için Allah'a,
Yalvarmıştım yalnızım.
Hayatını Allah'tan,

Dilemiştim yalnızım.

Dileğini vermişti,
Dertli kulum görsün diye.
Alıp götürdü zamansız,
Dert ve azap görsün diye.

Benim gibi babanı,
Azaptan dayanamayıp ölsün diye.
Yaşlandığında babanın,
Perişanlık günleri başladı.

Yalnız kalan ananın,
Ağladığı günler başladı.
Allah nasip etmedi,
Bizde evlat kalmadı.

Yaşlandığımızdan horlandık,
Derde derman olmadı.
Şimdi nasıl yürürüm?
Seni nerde görürüm?

Bir oğuldan ayrılarak,
Nasıl yaşayabilirim?
Gözümüzün önünde olsan,
Görecektim canım oğlum,
Öldüğün yere varsam,
Ölebilirdim han oğlum!

Yabancıların içinde,
Nasıl yürüdün can oğlum?
Düşmanların elinde,
Nasıl kaldın can oğlum?

Yanına kimseyi almadın,
Bela geldi başına.
Canımı kurban veririm,
Gözünden akan yaşına.

Işığımı söndürdün,
Düşmanını güldürdün.
Anneni ağlatmayıp,
Yatırsaydın yanında.

Bu nasıl hasret dostlar,
Bu ne külfet dostlar.
Yürekteki yanan ateş,
Giderek güçleniyor.

Gönlüm emin olmuyor,
Sönen ışık yanmıyor.
Yalnız oğlumun haberi,
Yüreğime sığmıyor.

Yola koyulun dostlar,
Savaşçı oğlanlar.
Yalnız kalan oğlumun,
Kabrini bulalım.
Görürsem gönlüm boş durmaz,
Yanında birkaç gün kalalım.

Sultan'ın, Boz Yiğit'in mezarı önüne gelerek, söylediği nağme:

Yazık oğlum, can oğlum!
Kime çocuğum derim?
Kiminle birlikte yürürüm?

Seni ne zaman görürüm?

Sözlerini duysaydım,
Yüzünü, gözünü görseydim.
Ağlayarak geldiğimde,
Görünmedin can oğlum!

Yavrusu ölmüş deve gibi,
Haykırıp geldim can çocuğum.
Kırk günlük uzaklıktan,
Arayıp geldim can çocuğum!

Kısmetin olan eşinin,
Adı nedir can çocuğum?
İki dünyalık dost olmuşsunuz,
Allah imanınızı güçlü kılsın.

Allah kendisi vermiş,
Eceliniz geldi aldı,
Annen ağlamış kalmış,
Yazılan başımıza geldi.

Annen dertlendi, ağladı,
Gözünden yaş döküldü.
Benim gibi dertli biri var mı?
Nasıl bozabilirim fermanı?

Geç kalmış olmayayım,
Bırakıp geçici dünyayı.
İnlesek de çare yok,
Allah'ın alnımıza yazdığını,
Beklemeye, görmeye,
Ağlayıp durmaya.

Öbür dünyaya varırız,
Karşılarız, kavuşuruz.
Görürüm seni can oğlum,
Altın oğlum, can oğlum.

4.2.3. Gülendem

Uygur Türkleri arasında çok yaygın olan Gülendem Destanı'nı araştırmacı Asim Bakivef, Kaşgarlı Kadir Seidi'den (lakabı Torgay) 1957 yılında yazıya geçirmiştir. Destanın orijinal nüshası İlim Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Söz konusu eser Uygur halk edebiyatının paha biçilmez ürünlerindendir. Destanın sadece bir nüshası bulunmaktadır.

Gülendem Destanı iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, "Reşit Han ilinde" barış ve refahın sürdüğü, Yarkent Sultan'ı Yusuf Kadir Oğlu'nun Gülendem isimli bir kızının olduğu beyan edilir. Gülendem, çok güzel, akıllı, söz söylemede usta, koşma ve destan söylemede mahir biri olarak tanıtılır. Akıl ve ferasette, destan ve koşma söylemede Gülendem ile yarışa girerek onu yenen olursa, onun ile evleneceği haberi yakın uzak her yere yayılır. Şehzadeler bu yarışa katılmak için gelmeye başlar. Bu bölümde Uygur halk edebiyatı yaratmalarına, örf ve adetlerine büyük önem verilmiş, halkımızın misafirperver ruhu, koşma ve destan söyleme, toy yapma adetleri övülmüştür. Destanın söz konusu özelliklerini göz önünde bulundurarak, Kadir Seidi'nin zengin halk edebiyatı ürünlerini, halkın örf ve adetlerini ve klasik edebiyatını iyi bilen biri olduğu kanısına varabiliriz. Kadir Seidi, Gülendem'i övmekle birlikte kendisinin maharetli bir destancı olduğunu da ispat etmektedir. Destanın ikinci bölümünde ise, Gülendem, vatanı savunmaya, korumaya çalışır. Siyah böcekler gibi yayılmakta olan düşman askerlerine ağır darbe vurarak zafer kazanır. Gülendem, vatanının bağımsızlığı, halkının refah içinde yaşaması için her şeyi feda eder. Gülendem, ülkesini savunma irade ve isteği çok yüksek bir kahramandır.

Sonuç olarak şunu söylemek gerekmektedir ki, Gülendem Destanı, Uygur halk edebiyatının nadir eserlerinden biri konumundadır. Destanın güzel ve akıcı dili, edebiyat ve dil yönlerinden örnek almaya değerdir. Destan, aynı zamanda, genç kuşaklara milli değerlerimizi ve milli şuurumuzu tanıtmak açısından da önem taşımaktadır.

Tarım Nehri, Tarım Nehri olduğunda, kıyıları suya dolup taştığında, coşan suları dalgalanıp aktığında, Hantanrı zirvesi boy gösterdiğinde, Reşit Han tahta çıktığında Kaşgar, Hotan civarında, mukaddes Yarkent diyarında, gözleri cazibeli, akıllı, gazel ve şiir okumada mahir Gülendem adlı çok güzel bir kızın adı ve şöhreti kulaktan kulağa yayılmış, dillerde destan olmuş ve bütün vilayetlerde duyulmuştu. Günler ayları, aylar da yılları kovalamış, aradan uzunca zaman geçmişti. Eğer olağanüstü akıllı, cömert bir yiğit bulunursa, Gülendem'in o yiğidin vefakar eşi olacağı söylentisi her yere yayılmıştı.

Gerçekten de Gülendem, süt gibi beyaz, şirin sözlü peri sıfat bir kızdı. Boyu, vücudu güzel, kara gözlü, kalem kaşlı bir güzeldi. Kendisi çevik, çalışkan, tatlı sözlü, koşma ve şiir okumada usta, herkesle barışık çok iyi bir kızdı. Dolayısıyla yakın ve uzaktaki bütün yiğitlerin göz ve kulakları hep o kızın üzerindeydi.

Reşit Han'ın memleketinde Gülendem'e âşık olanlar, hasrette kalanlar, baharı henüz bitmeden erken solanlar, beraber yaşama umudunu yitirenler pek çoktu. Tanrı Dağlarını aşarak Turfan'dan, Korla üzerinden geçip Kumul'dan, Buzdağı'nı aşarak İli Vadisi'nden, Tarım boyu yoluyla Kuçar'dan, Taklamakan Çölü üstünden geçerek Aksu, Kara Şehir, Bay ve Sayram'dan, aziz Kaşgar'dan, şehitler diyarı Hotan'dan, yakın uzak yerlerden, dağlardan, köylerden Rüstem sıfatlı güçlü kuvvetli nice yiğitler gelmişti. Onlar at koşturup, sazlar çalıp, gazel şarkılar okumuştu. Destan ve şiirler söylemiş ama hiç biri Gülendem'e denk bile olamamış, hep yenilgiye uğramıştı. Bu yiğitler, arzu ve isteklerine ulaşmış, ayrılık derdini gideremeden, Gülendem'i elde edemeden zaman geçirmişlerdi.

Nice sular akmış, yağmurlar yağmış, karlar erimiş gitmişti. Aradan aylar yıllar geçmiş, Gülendem ergenlik yaşlarına basmış, şöhreti de bütün âleme yayılmıştı.

Günlerden bir gün bahar ayında, Rum'dan, Şam'dan, Sir boyundan, Nil vadisinden, Amu kıyısından dokuz padişahın dokuz şehzadesinin, her biri kırkar koşmacı ve gazelci, kırkar dansöz ve fıkra anlatıcısı, kırkar komutan ve sihirbaz, kırkar sazcı ve bin bir türlü hüneri olan kervanları ile mal varlığını alarak Gülendem'i görmeye yola çıktığı haberi duyulmuştu.

Yarkent memleketinin padişahı, Gülendem'in babası, Yusuf Kadir Hanoğlu, şan şöhreti, izzet hürmeti, tahtı devleti, ulu şevketi ile diyarındaki makam sanatçılarını,

gazel söyleyicileri bir araya getirip, ilim sahiplerinin fikir ve görüşlerini dinleyip, beylerini, pehlivanlarını çağırtıp, yedirip içirip, hürmetine develeri kestirip, aşlarını yemeklerini hazırlayıp, başını kaldırıp, kaşlarını yukarıya çektirip, sözünün özünü söyleyip, dudağını dudağına değindirip, herkese teker teker bakıp, amacını beyan edip, şöyle dedi:

Servi ağacı gibi güzeller hoş sesliler ziyafet devam etsin,
Nefis yemekler çeşitli içecekler size afiyet olsun.
Pehlivanlar bilim adamları kulak verin,
Dokuz ülkeden misafir gelecek, haberiniz olsun.

Büyük, küçük beylerim hazırlıklı olunuz,
Her şey tam tamına olsun misafirler için.
Dokuz gül bahçesi, dokuz saray yapalım,
Davul zurnalar çalınsın misafirler için.

Misafirlerin başımızın üstünde yeri var,
Babamdan, dedemden gelen âdet böyle.
Onlar gelip Gülendem ile yarışacaklar,
İlden, yurttan herkesten hal hatır soracaklar.

Koşma ve gazel söyleyip, konuyu açacaklar,
Caddelere altın, gümüş, yakut saçacaklar.
Gülendem galip gel bu yarışta,
Her bir kelimeyi düşünerek, bilerek söyle.

Dolunaysın bu yıl yaşın on yedi,
Kirpiklerin yay oku olsun her bakışında!
Bakışlarına dayanana mert, yiğit dersin,
Eğer yenilirsen ülkeme dert geldi dersin.
****
Kırk günde gelebilir,
Top üstüne top atarak.

Bayraklarını uçurtarak,
Arabalarını koşturarak.

Kervanları sıra sıra
Zillerini çalıp.

Cambaz ipte yürür,
Sihirbazı yerde koşar.

Gazelciler toyu över,
Rakkaseler dans eder.
Soytarılar güldürür.
Çok büyük ziyafet verdi,
Çeşitli hediyeler getirdi,
Galip gelirse gazel söyleyerek,
Dertlerini koşmasında ifade edip.

Kırk gece düğün yapıp,
Gülendem'i süsleyip,
Kendi memleketine götürecek,
Arzu ve isteğine kavuşacak.

Elkıssa[331], Gülendem bu sözleri dinledikten sonra eğlenceye iştirak eden insanlara bakarak, siyah saçlarını tarayarak, "Dokuz memleketten gelmekte olan şehzadeler, sıradaki yiğitler olmayabilirler. Ben o yiğitleri eskiden hiç görmemiştim. Tamam gelsin. Kendim çok heyecanlıyım, bir boy ölçüşelim, bakalım" diye düşündü. Onun hayallerini padişahın veziri, bilimli, görgülülerin pîri Satuk Vezir bozdu. Vezir:

- Şimdi çok gülünç işler olaylar olacak gibi… Gülendem, bugüne dek hiç kimseye yenilmemişti. Uzak memleketlerden gelecek olan şehzadeler okuyan, bilen kimseler olmalıdır. Eğer Gülendem onlara yenilirse, onlar da kızı alıp götürürlerse, memleketimizin Başı eğilmez mi, diye telaşlanarak, danışmanlarını sıkıştırmaya başlamış ve Gülendem'in önüne gelip bir kez eğilerek:

[331] Elkıssa: Hikâye, rivayet.

- Ey, dünya güzeli, bitmez tükenmez destanım, yurdumun baş tacı, sevinç ve mutluluğun kaynağı dokuz şehzadeye dokuz soru, dokuz gazel, dokuz bilmece ve dokuz saz hazırlamak gerekir. Bunlar, eskiden kimsenin duymadığı, düşünse aklının almadığı, cevabı bulunmayan olsun ki, şan ve şöhretimiz bütün aleme yayılsın, dedi.

Gülendem, vezirin amacını anlayarak, gereksiz telaşlarının farkına vararak, kendisini heyecana kaptırmadan başını kaldırıp, göğsünü kabartıp şöyle dedi:

- Ey, alemin veziri! Ben akıl ile beni yenen yiğide bir ömür vefakarım. Sizin söylediklerinizi hariç, şehzadelerin her biri için dokuz gazel okuyarak onları sınayacağım. Sonra, dokuz zor müzik çalarak sarhoş edeceğim. Sonunda dokuz zor bulmaca sorarak durumunu zorlaştıracağım. Eğer bunların hepsine cüretkarlıkla cevap veren şehzade çıkarsa, ben onun bir ömür vefakarı ve eşi olmaya hazırım. Telaşlanmaya gerek yok, babamın dediği dedik, sözü söz! Şehzadeleri bana bırakın. Memleketimin şanı ve şöhreti için ne gerekirse onu yapalım!

Bu sözleri dinledikten sonra beylerin, ulemaların, pirlerin ve bütün yurdun gönlü emin oldu. Sultan Yusuf Kadir Hanoğlunun göz bebeği, biricik kızlarının gönlü doldu:

"Ben sultanlık tahtında olsaydım hem yurdun düğün ve şenliğinde olsaydım, hem dilber kızım, kutup yıldızım, koklarsam çiçeğim, canım ve varlığım, ölürsem varisim, kara gözlü kızım, dağdan sağlam çınarım, sevdiğim, güç kuvvetim, yanar lambamın söylediği sözden çıkacağına şüphem yok. Bütün karar ve seçenekler kendisine ait." diye meraklanmayıp, Gülendem'e son sözlerini söyledi:

İyi laf, iyilerin canından çıkar,
Kötü laf söyleyen mümin dinden çıkar.
Akıllılar ayırt eder sözün farkını,
Söz söylemekle över halkını.

Evladım, halkımın dilinde konuş,
Halkın şan ve şöhretini düşün!
Her bir kelimen kıymetli olsun,
İyilere iyilik yap.

Gazellerinden şehzadeler sarhoş olsun,

Memleketten memlekete geçerek gazel söylesin.

Bu vakitte Gülendem, hoş bir havada babasına doğru eğilip bülbül gibi ötüp şunları söyledi:

Halkım ile kalabalık benim mekanım,
Halkım için kurban olsun aziz canım.
İnan evladına ulu sultanım,
Sözünü anladım pederim, şahım.

Haydi, gelsin şehzadeler!
Yarışsın beyzadeler!
Gelirse dokuz şehzade misafir olup,
Davet ediyorum meydandaki yarışa.

Koşma, gazel, sazım ile sarhoş edeceğim,
Kaldırıp atacağım göklere.
Haydi gelsin şehzadeler!
Yarışsın beyzadeler!

Vücudumda güç ve kuvvet var,
Anlamı derindir her sözümün.
Baba, dert etmeyin bunları,
Hüneri çoktur biricik kızının.

Haydi, gelsin şehzadeler,
Yarışsın beyzadeler!

Bu sözlerden sonra sultan, "Eğlence başlasın" işareti verdi. Öncelikle Fatiha okundu, sonra saz çalındı, gazel okundu, koşma söylendi, dans edildi, makamlar icra edildi. Şakacılar, cambazlar hazır bulundu. Herkes memnun oldu, şaraplar içildi, çeşitli yemekler yenildi. Sonunda gazelci ve güzel ev sahibine sıra geldi. Onlar yüz çeşit naz edip, pipa[332] ve rebaplarını hazırlayıp gazel okumaya başladılar:

[332] Pipa: Telli çalgı çeşidi.

Gülendem, gül yüzlüyüm,
Ayrılığın ne çaresi var?
Sevgililer olur intizar,
Derdinde azaplar çeker.

Söyle Gülendem söyle!
Gülendem'im çok gençsin,
Kırda açan gülsün, lalesin.
Sultanımın bir tanesisin,
Çal Gülendem çal!

Saçların sedef, ağzın gonca,
Dudakların çılan,[333] dilin kaymak.
Yüzün sütten daha beyaz,
Oyna Gülendem oyna!

Gözün, kaşın karadır,
On parmağın kınadır.
Bakışların anlamlıdır,
Oyna Gülendem oyna!

Ay gibidir yüzün,
Baldan şirindir sözün.
Can alıp can verir gözün,
Açıl Gülendem açıl!

Sözün koşma ve saz ile,
Duruyorsun gurur ile,
İlgi çekersin nazın ile,
Oyna Gülendem oyna!

[333] Çılan: Bir tür meyve.

Saçın arkana düşer,
Nazar boncuğun kucağına düşer.
Kakülün yüzüne düşer,
Açıl Gülendem açıl!

Rum'dan gelir beyzadeler,
Şam'dan gelir şehzadeler,
Sir'den gelir yarışçılar,
Oyna Gülendem oyna!

Sen kızların başısın,
Yurdumuzun şerefisin.
Bilmiyoruz kimin yarisin,
Oyna Gülendem oyna!

Elkıssa, kızlar, gazelden sonra senem dansını[334] başlattı. Nice beyitler düzdü. Gülendem, bu sözlerden zevk alarak, gülümsedi. Gülerken gül gibi açıldı, ay gibi güzelleşti. Eline pipayı alarak, önce "Dolan" havasını çaldı, ilerleyen dakikalarda bülbül gibi şakıdı:

Yarkent şehri benim doğduğum yerdir,
Orada geçti çocukluğum, orada büyüdüm.
Bu memlekete sadık olacağım,
Bana dua ediniz, içinizden gelirse!

Kız olsam da belimi sık bağladım,
Aşıkların geleceklerini tahmin ettim.
Yenilmemeye kendimi hazırladım,
Baba benim için dua edin, içinizden gelirse!

Dokuz ülkeden şehzadeler gelirmiş,

[334] Senem Dansı: Halk dansı.

Yusuf, Rüstem gibi aslanlar gelirmiş.
Hileli, sihirli kurnazlar gelirmiş,
Dostlar bana destek olunuz, içinizden gelirse.

Herkese tek başıma cevap bulacağım,
Bir gazeli bin altına satacağım.
Kirpiğimi yay oku olarak atacağım,
Bana dua ediniz, içinizden gelirse.

Bu yıl fazla oldu bademler,
Eğlenceye gelsin isteyenler.
Kızınız için ganimettir fırsatlar,
Baba dua edin bana, içinizden gelirse.

İyiliğe iyiliği uygun buluruz,
Yurdumuzda mutlu yaşarız.
İnşallah, bu dünyada devir süreriz,
Bana dua ediniz, içinizden gelirse.

Yenilmem, halkım destekçim benim,
Vücudumda dopdolu namusum benim.
Halkıma verdiğim sözüm olduğundan,
Bana dua ediniz, içinizden gelirse!

Gülendem gazel ve müzikleri durdurup, dinleyiciler arasından geçerek kapı önüne geldi ve pipasıyla yine bir müzik çaldı. Daha sonra bütün salona bakarak, babasından izin alıp özel hanesine çekildi.

Sultan Yusuf Kadir Hanoğlu beylere bir kez daha bakarak:

- Hazırlıklar başlasın! Zaruri giderler hazineden karşılansın, dedi.

Eğlence öyle görkemli ve güzel geçti ki, iştirak eden herkes çok memnun kaldı. Katılanların tümü mutlu dağıldı.

Yarkent Şehri'nde çeşitli meyveler, sayısız bağlar vardı. Bu bağlarda bülbüller öter ve insan gibi konuşurlardı. Bütün ülkedeki meyveli bağların sahipleri, gül

bahçelerinin gülcüleri toplanmıştı. Her bir gül bağında saraylar, çadırlar yer almış yanlarında da berrak sulu gölcükler bulunuyordu.

Bunlara ilaveten dokuz tane daha güllü bağ yapmaya başlandı. Onlar arasında enine ve boyuna kırk gez,[335] kırk hanelik dokuz saray yaparak, çevresine beyaz, siyah, mavi ve sarı çadırlar dikilerek, çadırlar birbirine bağlandı. Güller ekildi, göller yapıldı. Fidanlar dikildi, arıklar hazırlandı. Yollara su serpilip, caddeler temizlendi. Yol kenarlarına ışıklar asıldı, sultanın has tuğu yüksek direğe asıldı.

Şimdi sözü dokuz şehzadeden dinleyelim:

Rum ve Şam'dan, Bağdat ve Nil'den, Amu ve Sir'den yola çıkan şehzadeler herkes kendi bildiği yolla, sağ taraftan ve sol taraftan kervanları ile kırk gün ve gece yol yürüyerek, uzun uzun mesafeleri, dağ ve tepeleri aşarak, yazın sıcağında yanarak, nehirleri geçerek, çöllerde yağmur sularını içerek, çölleri aşarak, orman ve sazlıkları geçerek, atları yorularak gece ortası Yarkent Şehri'ne ulaştı. Şehrin güney, kuzey, doğu ve batı kapılarının tamamı kapalıydı. Zincirleri bağlı, kilitleri kilitliydi. Surlardan geçme imkanı da bulunmuyordu. Bardaktan dökülür gibi yağmur yağıyordu. Güney kapısına önce Şam şehzadesi Hüseyin Mülki gelmişti. O zurna ve davullarını çalarak, cariyelerini önüne alarak kapıya bakarak aşağıdaki nağmeyi[336] söyledi:

Aç kapıyı, iyice aç!
Mezar gezerek geldik.
Atlar zayıf, yol uzak,
Yorulup yorulup geldik.
Aç kapıyı, iyice aç!

Biz hediyelik alıp geldik.
Yağmur kar olsa da,
Yolu bulup biz geldik.
Aç kapıyı, iyice aç!

[335] Gez: Uzunluk birimi.

[336] Nağme: Manzume, şiir.

Sultan Yusuf Kadir Hanoğlu'nun emri gereği yatsı namazından sonra şehir kapısını açmak mümkün değildi.

Kapıcı:

- Gelenler şehzade misafirlerimiz mi yoksa, diyerek kale üstüne çıkarıp ateş yaktı ve pencereyi açıp sordu:

- Kimsiniz? Hangi ülkedensiniz? Yolcu musunuz yoksa misafirler misiniz?

Hüseyin Malik cevap verdi:

Bizi sorarsan Şam Şehri'nden geliriz,
Gülendem diye Yarket'e yolumuz düştü.
Kapını aç, elimiz boş değil,
Aç kapını, çabuk aç!

Yağmurda parlar dağların taşı,
Ne zorluklar görür aşkın başı?
Soğumasın Gülendem' in yemeği,
Aç kapını çabuk aç!

Kapıcı:

- Tamam, şimdi hazırım, diyerek Sultan Yusuf Kadir Hanoğlu'na dört atlı haberci gönderdi. Bu vakitte yağmur durmuştu. Yarkent Şehri'nden serdarlar, danışmanlar, sanatçılar, güzel kızlar, hünerciler, esnaflar, çiftçiler, bağcılar, ekmekçiler ve ayakkabıcılar, marangozlar, camcılar, çiçekçiler, kuyumcular, eğerciler, demirciler, nakkaşçılar, kadılar, müftüler, aksakallar, ulemalar, çocuklar toplu halde davul ve zurna çalarak misafirlerin hal ve hatırını sormaya geldiler. Diğer şehzadeler de gelmişti. Kapılar tamamen açıldı. Şehzadelere doğru güller atıldı. Şehzadeler atlarından inerek, Sultan'ın önünde, elif gibi düzgün boylarını eğdiler. Çeşitli aşamadaki resmiyetleri tamamlayıp Sultan'a selam vermeye ve sözlerini iletmeye hazır oldular. İlk olarak Nil'den gelen Amu Padişahı'nın oğlu şehzade Suhuri söz aldı:

Nil sahilinden ülkemden,
Dünyaya meşhur milletimden.
Şahımın ulu şöhretinden,

Size selam, size selam!

Yakın akraba arkadaştan,
Dini aynı kardeşten.
İyi kalpli insanlardan,
Size selam, size selam!

İkinci olarak Şam şehzadesi Hüseyin Mülki söz aldı:

Sizsiniz Gülendem'in babası,
Biz ona aşk dersek olmaz hatası.
Açar dağlarda bahar lalesi,
Lale gibi açılarak size geldim.

Gülendem'i rüyamda görerek hayran oldum,
Aşkından yandım, yüreğim, bağrım kan ağlıyor.
Arzımı dinleyin, ey keremli sultan,
Arzımı anlatmak için önünüze geldim.

Bunlardan sonra Rum ve Bağdat, Amu ve Sir şehzadeleri sıra ile amaçlarını ifade ettiler.

Yusuf Kadir Hanoğlu şan ve şöhreti ile, izzet ve hürmeti ile şehzadelere bakarak, nezaket ve şefkat ışıkları içinde aşağıdakileri söyledi:

Dalgalanarak nehirler taşar,
Dağ ve tepeleri aşar,
Kardeş gibi kucaklayarak,
Şehzadeler dost olalım!
Hiç bir zaman ayrılmayalım!

Yarkent ilinin sultanıyım,
Dertlilerin dinleyicisiyim,
İyilerin güvencesiyim,
Şehzadeler dost olalım!

Hiç bir zaman ayrılmayalım!

Yurdumuz refah içinde,
Bu dünyada kaygımız yok.
Misafirlere kapı açık,
Şehzadeler dost olalım!
Hiç bir zaman ayrılmayalım!
Şah olsak da alçak gönüllü olalım!
Ölsek de ayrılmayalım!

Acele edenler yolda kalır,
Nasibi olan kızı alır.
Kötüleri Tanrı ateşe verir,
Şehzadeler, dost olalım!
Hiç bir zaman ayrılmayalım!

Bütün şehirde mumlar yakıldı, misafirlere hoş kokulu güller atıldı. Yollara kırmızı halılar serildi. Misafirlerin yükleri develerinden alınıp, şehzadeler güllü bağlara davet edildi. Kırk gün ve gece yol yürüyen, sefer zorluklarını yenen şehzadeler, şehri gezerken hayran kaldı. Şam şehrinin şehzadesi sağ tarafındaki koşmacıya:

- Şehir ne kadar güzel, caddeleri planlı, pazarları mamur, serin bağları sanki bir cennet! Haydi, bunları koşmaya konu olarak al ve ustaca bir öv! Hünerini göster, dedi. Altmış yaşının üzerinde olan, yüzünde kırışıklıklar olan, sakalı beyazlayan, ama genç ruhlu, gönlü dağ gibi koşmacı çalgısını hazırlayıp, bülbül gibi şakıyıp aşağıdaki nağmeyi söyledi:

Caddeleri sıra sıra,
Kız ve kadınları elma satar.
Bizlere çiçek atar,
Çok güzel bu şehir.

Caddelerde ışık yanar,

Çevresinde koyu kızıl narlar.
Para saymadan verir,
Çok güzel bu şehir.
Caddelere sığmaz kalabalık,
Çuvallar dolu badem.
Adım atmak zor gelir,
Çok çekici bu şehir.

Üzüm, erik meyve fazla,
Ne ararsan bulursun.
Her yerde kahkaha sesi,
Çok güzel bu şehir.

Yolun arkası hayvan pazarı,
Koyun, dana, deve var.
Alıp satan pazarcı var,
Çok güzel bu şehir.

Az ileride çiçek pazarı,
Bir tane de kuş pazarı.
Para döner durmadan,
Çok güzel bu şehir.

Biraz ileride kumaş pazarı,
Beğendiğini giyip gidersin.
Kumaşlar pahalı değil,
Çok güzel bu şehir.

Sağ tarafında un ve buğday,
Tezgahlar büyük ve düzgün.
Arpa, mısır ve her ürün var,
Çok çekici bu şehir.

Sol tarafında karpuz ve kavun,
Rengi güzel, tanesi iri.

Baharda dahi satılır,
Çok güzel bu şehir.

İleride şah atlası,
Hevesler uyandırır.
Bakakaldık atlaslara,
Çok güzel bu şehir.

Tavuk, ördek ve kaz pazarı,
Her çeşit ses saz pazarı.
Kalabalık naz pazarı,
Çok güzel bu şehir.

Yan tarafı cam pazarı,
Akşamları çiçek süslü çaydanlık pazarı.
Elek ve tas satılır,
Çok güzel bu şehir.

Bakın orası tahta pazarı,
Yanında da pamuk pazarı.
Beşik ile han tahtı var,
Çok güzel bu şehir.

Süt, katık, yağ, kaymak pazarı,
Çeşit çeşit hamur yemekleri pazarı.
İğne, düğme ve ip pazarı,
Çok güzel bu şehir.

Tavuk, ördek kuş pazarı,

Kırmızı, sarı seramik pazarı.
Büyük kasaplar,
Çok güzel bu şehir.

Demirciler ses çıkartır,
Kömürcüler dolaşır.
Araba yapar arabacılar,
Çok güzel bu şehir.

Fidanları çınar gibi,
Çınarları minare gibi.
İğdeleri nar gibi,
Çok güzel bu şehir.

Hayvan sürüleri sayısız,
Günler geçmez konuksuz.
Develer koyundan fazla,
Olgun meyveler de çok.

Herkes zengin şehirde,
İşe başlar seherde.
Otuz gezli kayalık,
Hiçbir insan geçemez.

İncir, badem, eriği,
Birbirinden iridir.
Bülbüller şakır,
İnsanlar güler.
Çayır kuşu, guguk kuşu ötüşür,
Bülbüller de şakır,
Şarkı söyler sabah ve akşam.

Ovaları güzel,
Akar bin çeşmenin suyu.
Bin çeşit çiçek açmış,
Hoş kokusu yayılmış.
Elmaları olmuş çoktan,
Dallardan yere dökülmüş,
Ne kadar yesen doymazsın,
Lezzetini unutamazsın,
Çok güzel bu şehir.

Elkıssa; misafirler, "Bu şehirde geceleri bile pazar kuruluyormuş, insanlar uyumuyormuş" diyerek şaşırmışlar. "Yazın bütün meyveleri nasıl korumuşlar?" diye birbirlerine sormuşlar. "Bunları ekip büyütenler nasıl insanlardır?" diye hayranlıklarını gizleyememişler. Tam o anda Yarkent Şehri'nin koşmacısı Zülfikar Dede misafirlerin yüzüne bakarak bir nağme okudu:

Bu bağların sahibi benim,
Kış ve yaz bitmez bağın meyvesi.
Diğer ülkeler bizden meyve satın alır,
Almayan pek pişman olur,
Bütün şehir meyveye gömülmüş,
Bağların çevresi çiçeklik, güllük,
Güllükte gezer sayısız kız ve yiğit.

Zülfikar Dede'den sonra yine bir kaç kişi Yarkent meyvelerini öven şiir söyledi, gazel söyledi, hoş sesler etrafa yayıldı.

Caddeleri gezen şehzadeler kendileri için ayrılan bahçeli saraylara yerleşti. Bahçeli saraylarda misafirler için sofralar hazırlanmış, çeşitli yemekler, içecekler, badem, elma, nar, şeftali, ceviz, incir, üzüm, kavun, karpuz gibi meyveler hazırlanmıştı. Develer ve koçlar kesilmiş; pide, ekmek ve lavaşlar pişirilmişti. Yemek üstüne yemek getirilmiş, bin türlü kavurma hazırlanmıştı. Şehzadeler beraberindekilerle birlikte çok memnun kalmıştı.

Şehzadeler yukarı minbere, komutanlar ile sazcılar sağ tarafa, gazelciler ile cariyeler sol tarafa yerleşti. Gök çay üstüne gül çay, şeker üstüne akide şekeri, aş üstüne pastırma koyuldu. Öyle bir bolluk oldu ki, misafirler şaşırdılar. Bu esnada şahın sağ veziri saraya gelerek şehzadeleri, şahın sarayına davet etti. Şah sarayında da görkemli, bir ziyafet verildi. Makamın ardından diğer müzikler icra edildi. Sarayın tüm sanatçıları, gazelcileri, rakkaseleri hazır bulundu.

Elkıssa, sarayda olup bitenleri aşağıda beyan edeceğiz:

Ziyafete katılanlara baktın hoşça,
Kızlar birbirini davet eder.
Yavaş yavaş eğlence başladı,
Pek çabuk adım attı.

Sağ ve sola saçını atar,
Kızlar yar yar şarkısı söyler.
Tüm yiğitler kızlara bakar,
Eğlenirler güzel mi güzel.

Rakkaseler ay gibi,
Boyunları uzun.tay boynu gibi.
Yüzleri tere yağı gibi,
Eğlenirler güzel mi güzel.

Sakiler kımız verir,
Damarları ateşli,
Yüzlerini kızartıp,
Alınlarından ter akıtıp,
Eğlenirler güzel mi güzel.

Çeşitli oyunlar başlayıp,
Birbirine göz kırpıp,
Görenler biraz da çekinip,
Gülmekten gözlerinden yaş akıtıp,

Eğlenirler güzel mi güzel.

Bütün kızlar bir olarak,
Cennetteki hurilere benzeyerek,
Çok pahalı cevherler takıp,
Gazel okur bülbül olup,
Kırmızı, yeşil giysi giymiş,
Bağ içinde çiçek olup,
Eğlenirler güzel mi güzel.

Sazcılar rebap çalıp,
Çiçeği elden ele dolaştırıp,
Misafirleri eğlendirip,
Bazılarının aklını alıp,
Eğlenir güzel mi güzel.

Cariyeler kısrak gibi görünüp,
Periler gibi güzelleşip,
Yüzlerini örter nazlanıp,
Yere bakar utanıp,
Eğlenir güzel mi güzel.

Ziyafete katılanlar keyifli,
Kaynamış su gibi sıcak hava var.
Şarap içip sarhoş olanlar,
Durmadan kahkaha atar
Ziyafet çok keyifli,
Herkes coşar keyifli.

Bir yanda erkekler, diğer yanda kadınlar,
Eğlenceler birbirinden güzel.
Eğlenirler güzel mi güzel.
Nehirden taşmış su gibi coşar,

Eğlence artar.
Onlar eğlenirler güzel mi güzel.

Gazel, koşma söylendi,
Savaş destanları okundu.
Kim oyunu bozarsa,
Gereken cezasını aldı.
Böğrüne vurdu.
Kızların söz ustalığına,
Yiğitler cevap bulamadı.
Kızların sorularına,
Yiğitler cevap bulamadı.
Kızlar, yiğitlere şaka yaptı,
Eğlenirler güzel mi güzel.

Kızlar inciyi asıp,
Kaş ve göz oynatıp,
Nazlanıp yavaş yürüyüp,
Yürekleri parçalayıp,
Eğlenirler güzel mi güzel.

Kızlar bakar gülümseyip,
Birbirine yan bakıp.
Siyah saçlarını tarayıp,
Yiğitlere soru sorup,
Eğlenirler güzel mi güzel.

Belini sıkı bağlayıp,
Ağır adımlar atıp,
Aşıkları ateşlendirip,
Hem gülümseyip, hem soru sorup,
Eğlenirler güzel mi güzel.

Her türlü oyun oynandı,
Herkes yeterince güldü.
Has bağ doldu taştı,
Çiçek açtı, diken kurudu.

Pek yerinde ziyafet oldu,
Eğlenirler güzel mi güzel.

Meydanı kızlar doldurdu,
Sihirli gözleriyle baktı,
Dudakları kırmızıydı,
Sözleri pek şirindi.
Eğlenir güzel mi güzel.

Meydana indi ay ve yıldız,
Sultan Yusuf Kadir kızı,
Yarkent'in nurlu gündüzü,
Gözleri sanki sabah yaldızı,
Saçları siyah ve parlak,
Eğlenirler güzel mi güzel.

Baldan şirindir sözü,
Yarkent memleketinde bir tanedir.
Dolunay gibi güzel yüzü,
Ölülere can verir nazı,
Eğlenirler güzel mi güzel.

Gençler şarkı söylerler,
Hepsinin başında sarık.
Medresede okumuş, molla olmuşlar,
Eğlenirler güzel mi güzel.

Elkıssa; Gülendem güzel yüzünü göstererek, yerinden kalktı ve kırk gez yüksekliğindeki altın revağa çıktı ve oradan eğlenceyi seyretti. Gülendem'in yüzünde bir sevgi ışığı parladı, kalbi şad oldu. Şehzadelere teker teker bakarak, keyfini sürdü. Baktı ki, şehzadelerin kimi içkiyi fazla kaçırarak sarhoş olmuş, kimi sarhoş olmasına rağmen kendini kaybetmeden eğlencenin keyfini sürmüştü. Onların arasında kızlardan daha nazik, 18-19 yaşlarında, başında altın renkli başlığı olan, kırk sanatçısı yanında oturan, yeni terleyen bıyıklarına elini sürtüp duran bir şehzade vardı. O, Şam şehrinin şehzadesi Hüseyin Mülki'ydi. O, bir şey demek istese bile eğlenceye engel olmayayım, diye bekliyordu. Diğer şehzadeler de aynı keyifle bekliyorlardı. Bu durumun farkına varan Gülendem, sanatçılarına işaret ederek eğlenceye kısa bir ara verdi ve şöyle dedi:

Sesim göğe ulaşır,
Kötülere darbe vurayım.
Altın taçlı şehzadeler,
Önüme gelsin teker teker!

Benim için gelenler,
Biz şehzadeyiz diyenler,
Sevgi azabını söyleyenler,
Önüme gelsin teker teker!

Padişah oğulları,
Soylu ata binen pehlivanlar,
Memleketin sultanları,
Önüme gelsin teker teker!

Ben de cömert, siz de cömert,
Yaşayalım dert görmeden.
Cömert isen meydanda göster,
Önüme geliniz teker teker!

Şehzadelik giysisi giyenler,
Kervan ile gelenler.

Yurdumuzu dost bilenler,
Önüme geliniz teker teker!

Dağ ve tepeleri aşanlar,
Caddelere altın saçanlar.

Bana alttan bakanlar,
Önüme geliniz teker teker!

Bu sözleri eğlenceye katılanların tamamı dinledi. Bütün yurt halkı, "Gülendem, siz bizim umudumuzsunuz! Mutlu olmanızı diliyoruz!" diyerek ellerini kaldırıp dua ettiler. Ondan sonra Şam şehzadesi Hüseyin Mülki cesaretlenerek, başlığını düzelterek, kendini toparladı ve ilk olarak meydana çıktı.

Gülendem baktı ki, ortada yüzünden nur parlayan, gençliği belli olan, devir sürmekte olan, belini sıkı bağlayan, vaktinin kıymet bilen, sultan sıfatlı bir şehzade duruyor. Şehzade öncelikle Yusuf Kadir Hanoğlu'na selam vererek şunları söyledi:

Es-selamünaleyküm, alemin sultanı,
Size de selamlar aziz Gülendem!
Kadılar kullanır kaz tüyünden kalem,
Kardeş Şam ülkesinden sizlere selam.

Yusuf Kadir Hanoğlu, şehzadenin selamını kabul etti ve "Çok âdâplı ve ahlaklı gençmiş." diye düşündü. Sonra Hüseyin Mülki Gülendem'in ahu gözlerine bakarak, aşağıdaki nağmeyi okudu:

Halimi bilmek istersiniz,
Şam'dan gelen yiğidim.
Sevgi aşk derdinde,
Ateşlenen bir yiğidim.

Nice yolları yürüyerek,
Dolaşıp duran yiğidim.

Halimi soran yok,
Coşkulu bir yiğidim.

Su görmeyen boz yeri,
Kazıp duran yiğidim.
Dalgalanıp akan Tarımın,
Kıyısını gezen yiğidim.
Tilki yürümeyen yerlerde,
Oynayıp gezen yiğidim.
Dağ ve çöller içinde,
Oynayıp gezen yiğidim.
Sözüm şudur benim:
Ateşte yanan bir yiğidim.

Gülendem, şehzadenin amacını bildi, derdini anladı. Babasının izniyle, vaktini fırsat bilerek kaş ve gözünü oynatıp şu nağmeyi söyledi:

Selam ey yiğit,
Şahınız esen mi?
Şahınız sayesinde,
Halkınız esen mi?

Mutlu gelen boz yiğit,
Yurdunuz esen mi?
Şahınızın kolu, kanadı,
Beyleriniz esen mi?

Beyaz sakallı, beyaz saçlı,
İhtiyarlar esen mi?
Gamsız dolaşan,
Çocuklar esen mi?

Dağ, nehir, tepe, kır,
Bağlar, kuşlar esen mi?

Yükseklerde uçan kartal,
Laçin, şahın esen mi?

Güzel yüzlü, kara gözlü,
Siyah saçlı kızlar esen mi?
Çakılan kazık, yapılan iş,
Ağaçlar, taşlar esen mi?
Yiğitlere hür kız gerek,
Kalem kaşlı güzel gerek.
Yemek için tuz gerek,
Yüzüğe yakut taş gerek,
Mert insana doğru söz gerek.

Namerde iğne gerek,
Uzun boylulara uzun boylu gerek,
Bizlere siz gerek,
Hakikat için göz gerek,
Size nasıl bir söz söylemek gerek?

Şehzade Hüseyin Mülki fırsatı kaçırmadan, kemerini sıkı bağlayıp, "Demek ki, bu hanım kız ile yarışa gireceğim, haydi görelim" diyerek Gülendem'e baktı ve elif gibi düzgün vücudunu hazırladı. Aşağıdaki nağmeyi okudu:

Şam ilinde bir gece rüya gördüm,
Rüyamda kerametli bir olay gördüm.
Gençliğimde bu gönlümü hoş gördüm,
Gülümü has bağda nahoş gördüm.

Yüzünüzü görüp hayrette kaldım,
Uyandığımda hasrette kaldım.
Gülümü görmek için yola koyuldum,
Yüzünüze yeterince bakabilmek için geldim.

Aşkınız beni bu yola itti,

Dert ve hasret beni bağrına aldı.
Ah çekip yaş dökmeye tahammülüm yok,
Siz bana dost olsanız saadetim şudur.

Yurdumuzun dili, sesisiniz,
Hoş kokulu çiçeğisiniz.

Öten bülbülüsünüz,
Gözbebeğisiniz.

Yiğitlere kız gerek,
Fakat, bana siz gerek.
Cennetin hür kızısınız.
Ya Rab,Yusuf Kadir Han'ım.

Züleyha gibi sevecen,
Şirin canım ciğerim.
Merde doğru söz gerek,
Bana yalnız siz gerek.

Gülendem, "Bu şehzadenin dilinin altında dili varmış, hüneri varmış. Sözleri şeker gibi. Üstelik akıllı, adaplı ve ahlaklı gözüküyor. Yine biraz konuşturayım, bakalım neler söyleyecektir?" diye düşünerek ona soru nazarında baktı ve şöyle dedi:

Ana yurdunuza ne derler?
Bindiğiniz atı bana satın.
İsmi zatinizi beyan edin,
Kalpak giyen boz yiğit.

Hüseyin Mülki:
Adım Hüseyin devir süren oğlanım,
Şam ilinin kalbinde doğdum.
Bu atı şah pederimden almıştım,

Satamam atı size güzelim.

Gülendem:
Mert yiğidin vücudunda aziz canlı olur,
Bir ömürlük arzu ve armanı olur.
Elinde sazına uygun destanı olur,
Ne diyorsunuz, ey molla yiğit?

Hüseyin Mülki:
Berna canan yüzünüze ben yakışmış,
Sözünüze feda olsun vücuttaki can.
Kavuşmak için söylerim destan,
Merde ölüm yoktur, ey canan.

Gülendem:

-Bu yiğit, söz söylemekte usta, konuşmayı bilen bir mollaya benziyor. Mahareti üstünmüş, yine de bir kez daha deneyeyim, diyerek yiğide soru sordu ve bülbül gibi öterek bu sözleri söyledi:

Nedir o gök yüzünde toplanan?
Nedir o yeryüzünü su altında bırakan?
Nedir o arkasında ağzı olan?
Nedir o ortasında çekirdeği olan?
Nedir o su içinde teni olan?
Nedir o kanı yok, canı olan?
Cevap verin kalpak giyen boz yiğit?

Hüseyin Mülki:
Buluttur gök yüzünü kaplayan.
Yağmurdur yer üstünü ıslayan.
Değirmendir arkasında ağzı olan,
Buğdaydır ortasında çekirdeği olan.
Balıktır su içinde teni olan.

Sinektir kanı olmayıp canı olan.

Cevabım bunlardır, cana canan güzel kız.

Gülendem'in sorularına verilen doğru cevaplar herkesi memnun etti. Etraftan alkışlar geldi. Bu molla yiğidin aklına aferin diyenler "Gülendem onunla evlenebilir" dediler. Yine bazıları "Gülendem başka soru yöneltebilir mi acaba? Bu molla yiğit çok akıllı imiş." dediler. Yine bazıları, Gülendem'in bu yiğit tarafından memleketine götürüleceği endişesine kapıldı. Gülendem'in telaşlanmadan rahat oturduğuna güvenenler ise, "Gülendem gerçek hünerini bundan sonra gösterecektir" diye umutlandı.

Sultan Yusuf Kadir Oğlu, "Vah vah, çok akıllı yiğitmiş, nerede tahsil görmüştür? Müstakbel damadım olabilir, yine de sonucu bekleyelim, ne olur?" diye aklından geçirdi ve bıyıklarını sıvayıp Gülendem'e baktı. Gülendem de babasına saygıyla gülümsedi ve sözün özünü söyledi.

Dört işi yaparsa devletli olur,

Yapmazsa elbette mihnetlik olur.

Bu dört iş nedir, boz yiğit,

Cevap ver, doğru sözlü boz yiğit?

Şehzade Hüseyin Mülki düşünmeye başladı, sanki ağzına lokum sokulmuş gibi, bir şey söyleyemiyordu. Ne diyeceğini bilmiyordu. O, etrafa yavaşça baktı, sihirbazları ve danışmanları da hiç bir şey söyleyemedi. Arkasına baktı, başbuğları, cariyeleri de yardımda bulunamadı. Bu durum onun soruları cevaplayamadığı anlamına geliyordu. Onun gözleri parladı, büyüyerek kase gibi oldu. Şehzadenin aklı başından çıkmış, kulakları duymaz olmuş, kendisi de delirmişti. Parmaklarını ısırıyor, gözünden yaşlar döküyordu. Eğlenceye katılanlar canlanmaya başladı. Çeşitli sesler yükseldi. Herkes şehzadenin durumuna acıyordu. Kimileri, "Gülendem kadar akıllı yiğit henüz bu dünyaya gelmedi" derken, kimileri ise, "Hayır, henüz erken, o şehzadeler neler söyler, onların da hünerlerini görmeliyiz" diye düşündü.

Gülendem, Şam şehzadesinin ağır durumda kaldığına acıdı ve "Yine biraz koşma söylemeyi devam ettirsek iyi olacak." diye aklından geçirdi. O sazını deneyip, sesini hazırlayıp şöyle söyledi:

Bilimli insan sözünde hata olmaz,

Namerdin arkasında durur babası.
Tüccarın sermayesi kumaşıdır,
Sorularımı ağır bilmeyin, boz yiğit,
Hasret ile gamda kalmayın boz yiğit.

Şehzade Hüseyin Mülki bu sözü dinledikten sonra, kendisini azıcık toparlayıp:

- Hey, dur biraz, kendimi bir daha deneyeyim! Mağlup olursan büyükten ol demişler, diyerek, rica ile aşağıdakileri söyledi:

Eyvah, başım zor durumda kaldı,
Aşık oldum sonsuza dek kurumayan bir güle.
Dertliyim, çilim[337] verin içeyim,
Kim teselli eder bu genç gönlüme.

Ağlarım bir Allah'a avaz avaz,
Bu eğlencede halim oldu perişan.
Niyetlerim de tamamen yok oldu,
Ne belalar geldi gencecik başıma.

Halim beter, kan kardeşlerim yok,
Dertlerimi paylaşacak arkadaşlarım yok.
Ne yapayım bugün gönlümün rahatı yok!
Vefalı dostlarım yanımda yok.

Bir gurbetliğim, sahibim yok,
Yakın bile yok, bilen yok,
Meğer düşersem yatağa,
Hal hatır sorulacak yok.

Beni arayacak ağabeyim yok,
Küçük kardeşim veya amcam yok.
Bu derde hiç şifa yok,

[337] Çilim: Bir çeşit sigara.

Kıymetimi bilen kişi yok.

Yoldaşım, sırdaşım yok,
Himayesine girecek sahibim yok,
Ya da sevecen annem yok.
Nereye varayım, hiç yer yok,
Ölürsem bile gömecek kimsem yok.

Hüseyin Mülki, yukarıdaki sözlerini söyledikten sonra biraz rahatlamış gibi oldu. O, "Şimdi Gülendem diğer şehzadeler ile mülakat yapsaydı, ben de bu arada dinlenseydim. Gülendem'in sözlerinde özel manalar varmış gibi geliyor, belki daha sonra bir daha konuşsaydım" diye düşünerek kendini bir kenara çekti.

Meydana yakışıklı, on sekiz, on dokuz yaşlarında, kalem kaşlı, taş gibi sağlam Rum şehrinin şehzadesi Abuk indi. Onun görünüşünden dağları toz duman eden, gözlerinden dünyadaki her şeyi bilen bir görüntü çıkıyordu. Gülendem ona dikilerek baktı, söyleyeceklerini düşündü. Dudaklarından kelimeler döküldü, kaşı gözü oynadı, aşağıdakileri söyledi:

Molla yiğit büyüdüğün memleketin hangisidir?
Meşgul olduğun hüner ve mesleğin nedir?
Padişah sarayındaki yerin nedir?
Kerametini göster bir seyredelim,
Hepimiz beraber değerlendirelim.

Bizim yurtta bota gibi bağırma,
Genç yiğitsin, fazla umutsuz olma,
Gereksiz sözleri bana söyleme,
Kerametin varsa göster bize,
Hepimiz beraber değerlendirelim.

Şehzade Abuk:
Aslımı sorarsan,
Karun Şah'ın çocuğuyum.

Rum memleketinin korucusuyum.
Doğup büyüdüğüm yeri sorarsan,
Mermer Denizi kıyısıdır,
Senin ile ışıklandı yüzüm,
Senin ile ballandı sözüm.
Senin ile nur oldu gözüm,
Sözüm şudur, kusura bakma,
Bana çok fazla kızma.

Senin için bağrım kebap oldu,
Kötülüklerden uzağım.
Padişahım Karun Şah'ın,
Sözlerim gerçek boş laf yok,
Bana çok fazla kızma!

Elkıssa, şehzade Abuk bu sözleri söyleyip, gönlü kırıldı, gözüne yaşlar doldu, yüreği ve bağrı ezildi. Durumdan onun aşk ve sevgisi belli oluyordu. Katılımcıların çoğu bu şehzadeye acıdı. Kimleri, "Eğer memleketimizde kalmaya razı olursa padişahımız bu şehzadeyi damat seçerse yerinde olur" dediler, ama Gülendem, "Bu yiğit sorularıma doğru cevap vermedi" diyerek herkesin dikkatini kendine çekti ve sordu:

- Hey, Molla yiğit! Mesleğin ne, hünerin ne diye sordum, cevap vermedin, dedi. Şehzade omzunu kısarak, dilini sürterek telaşlandı. Sonunda:

- Aşk-ı sevdalıyım, bunun meslek ve hüner ile ne işi var ki, dedi. Gülendem şehzadenin haline acıdı ve şöyle söyledi:

Boz yiğit, yürek bağrını parçalama,
"Aşkım" diye boşuna zahmet etme!
Elinden bir iş gelmezse biçare,
Bu yoldan dönmeye bul bir çare.

Ey, hünersiz boz yiğit!
Hediye verecek tayın yok,

Bana verecek armağanın yok.
Hürmet edecek yerin yok,
Ey, hünersiz boz yiğit!

Balık etinin artığı yok,
Kuru şeklin tadı tuzu yok.
Hediyesiz gelen yiğide,
Sultanın verecek kızı yok.
Ey, hünersiz boz yiğit!

Bu sözüme asla alınma,
Çok katı sert davrandı deme,
Kırılma, üzülme,
Bu yoldan dönmeye bul bir çare,
Ey, hünersiz boz yiğit!

Bu sözleri dinledikten sonra Şehzade Abuk ne diyeceğini bilemedi, şaşırdı. Cevap veremediğini düşünerek gözleri yaşardı. Gülendem'in önüne giderek eğilip durdu ve derdini anlatmaya başladı:

Kulak verin sözlerime!
Sevda düştü başıma!
Zehir koydu aşıma!
Ben ne yapayım, söyleyin?

Bahtım şimdi karardı,
Bağrım param parça oldu.
Kalbim ağır yaralandı,
Ben ne yapayım, söyleyin?

Namus ve arım gitti,
Katardan devem gitti.
İtibarım saygınlığım da gitti,
Ben ne yapayım, söyleyin?

Altın idim kalay oldum,
Gülünç oldum.

Buğday idim saman oldum,
Ben ne yapayım, söyleyin?

Gözümden akar dertli yaşım,
Sevdadan döndü başım.
Haset eder yaşıtlarım,
Ben ne yapayım, söyleyin?

Kararsızım durmaya,
Güçsüzüm yürümeye.
Kendi evim yok girmeye,
Ben ne yapayım, söyleyin?

Gülendem acı bana,
Derdimi halimi bil.
Gurbetteyim, gözden düşürme,
Ben ne yapayım, söyleyin?

Vatan uzak gitmek için,
Yarım yok görmek için.
Ecel gelmedi ölmek için,
Ben ne yapayım, söyleyin?

Başım kurtulmaz dertten,
Umudu kestim yurdumdan.
Can çıkana kadar tenden,
Ben ne yapayım, söyleyin?

Elkıssa; Gülendem bu sözleri dinledikten sonra, “Bu yiğit yurdumuzda kalabilir, onun derdini hafifletmeye yardımcı olayım.” diye düşünerek, şehzadeye gülümseyerek baktı:

- Düşünelim, taşınalım ve bir çaresini bulalım. O zamana kadar kendini kaybetmeden bekle, dinlen. Yiğit bir kez yenilse, ikinci kez yenebilir. Kendi gücüne inanmak lazım. Bizim buralarda sana uygun iş bulunur. O vakit amacına ulaşabilirsin, diyerek ona umut verdi. Ama başka şehzadeler, “Bu kızın gözü yükseklerdeyken, kendisi de her şeyden haberdar iken. Akıllı ve zeki olduğundan bizleri mağlup edecektir.” diye telaşlanmaya başladı. Şehzadeler ile gelen sihirbazlar ve danışmanları ise, “Maşuk da naz, aşk da saz olur.” diye düşündüler. Bir kaç dakika zarfında meydana inen olmadı. Etrafta sesler yükseldi. Seyirciler:

- Şimdi şehzadeler geldiği gibi gidecekler galiba, diyerek söylendiler. Sonunda Gülendem sessizliği bozdu:

- Haydi, şehzadeler! Konuşalım, gülüşelim, dedi.

Meydana Amu İli’nden gelen elma yüzlü, uzun kirpikli, Yusuf gibi yakışıklı, Rüstem gibi mert ve kuvvetli, kuyu kaşlı, büyük başlı, uzun boylu, demir başlık giyen bir yiğit indi.

Meydandakiler kıpırdamaya başladı. Arka sıradakiler ayakta, öndekiler oturarak herkes gözünü bu yiğide dikti. Ne diyeceğini merak etti. Yiğit bu sessizlikten yararlanıp, rahatça Gülendem’e bakarak şu nağmeyi okudu:

Nehir gibi coşarak geldim,
Mezarları geçerek geldim.
Çöllerde yanarak geldim,
Sana sığınmak için geldim.

Çöllerde dağlarda ağladım,
Dünyayı dolaşarak seni aradım.
Görenlere Mecnun gibi söyledim,
Sana sığınmak için geldim.

Yanan ışık söner demeyin,

Seven yari bırakıp kaçar demeyin.
Kervan gibi gider demeyin,
Sana sığınmak için geldim.

Mert yiğitler düşmana sır vermez,
Aşık yiğit gelen yolundan dönmez.
Aşık olmayan kapının önünde yatmaz,
Sana sığınmak için geldim.
Bir bakmıştın tutsak eden gözünle,
Aklım kaçtı, yüreğim ezildi.
Kendi memleketimdeki şahlık soyum üzüldü,
Sana sığınmak için geldim.

Senin sevdalınım yandım,
Akıttığım yaşlarım göl oldu.
Bağ, bostan, gülistanım çöl oldu,
Sana sığınmak için geldim.
Hangi yöne götürürsen giderim,
Hangi soruyu sorsan, cevap veririm.

Gülendem, Şehzade Turun'u yanına çağırıp, ona bir bardak demli çay ve bir bardak şarap uzatarak:

- Yorulma şehzade, iyi biri gibi gözüküyorsun. Sana bir soru sorsam, cevap verebilir misin, dedi:

Akar sular yol bulur çukur ile,
Kandil yanar fitil ve yağ ile.
Ev yapılır kerpiç ve çamur ile,
Düğün başlar davul ve zurna ile.

Sözümü dinle boz yiğit,
Bana senin atın gerek.
Hem samimi sevgin gerek,

Fırsatı kaçırma dinlen.

Cömert yiğit isen, malım az deme,
Bir atın için bini vereyim, düşünme.
Sözümü dinle boz yiğit,
Bana senin atın gerek,
Hem samimi sevgin gerek.

Bu talep şehzade Turun'a çok ağır geldi. Babası, onu yolcu ederken "Kendini kaybetsen bile atını kaybetme." diye nasihat etmişti. Dolaysıyla o, değil bin ata, on bin ata bile kendi atını takas etmeyecekti. Şehzade zor durumda olduğunu gizlemeye çalışarak:

- Ne olursa olsun bir mülakat yapayım, diyerek aşağıdakileri söyledi:

Amu benim büyüdüğüm yerdir,
Bindiğim at, can ciğerimdir,
At satmak er için bir ölümdür,
Başka şey vermeye hazırım,
Üstüne canımı ekleyip veririm.

Benim atım uçan atların başı,
Kendim ise Amu İli'nin başı.
Atımda vurulu öz babamın damgası,
Başka şey vermeye hazırım,
Üstüne canımı ekleyip veririm.

Bil, Amu kıyısından,
Aşkından çarpılan biri geldi,
Ay yüzüne doymak için,
Ateşinde yanan biri geldi.

Hoş vaktini yakalamak için,
Geri dönmez müşterin geldi.
Başka şey vermeye hazırım,

Üstüne canımı vereyim,
Bir de kanımı vereyim.

Gülendem, "Ben bir soru soruyorum. Bu yiğit cevabı genişletip amacını vurguluyor. Sınamak için atını sormuştum, oysa bizde böyle atlar pek çok. Gerçekten cömert bir yiğitmiş." diye düşündü. Şehzade Turun, atının yaylısı altından bir mektup çıkararak:

- Buyurun, Gülendem, bu mektubu okuyun, diyerek mektubu uzattı. Gülendem baktı ki bu, Amu Padişahı'nın mührü vurulmuş, altın harflerle gazel, beyit şeklinde yazılmış bir mektuptu. Gülendem mektubu okurken meydanda sesler yükseldi. Şehrin doğu kapısından dört kişi at koşturarak geldi. Atlılar başlarını eğerek, yere diz çöküp oturdu ve sultana baktı:

"Hey, şah sultanımız, yurdumuza doğudan Kara Hitayların saldırdığına dair uğursuz bir haber aldık. Kumul ile Turfan elden çıkmış. Haydutlar Şingşingşa'dan geçerek gelmiş, Kumul ve Turfan ile bağlantımızı kesmişler." dedi.

Bunları duyunca Sultan Yusuf Kadir Han'ın morali çok bozuldu. Hemen beylere, başbuğlarına, pehlivanlarına emir verdi:

"Hepiniz hazır olunuz, üç gün içerinde haydutları ülke sınırlarından dışarı atınız!"

Gülendem mektubu zarfa koyup, durumu değerlendirip, temkinle meydan ortasına geldi ve şehzade, beylere hitaben şöyle dedi:

Yiğitlerden bu meydana,
İnmeyene namert denir.
Bel bağlayıp, kılıç sallayıp,
Durmayana namert denir.

Ata binip kamçısını,
Vurmayana namert denir.
Halkın bahtı, sulhu için,
Düşünmeyene namert denir.

Düşmanla savaşa,

Katılmayana namert denir.
Vahşileri Şingşingşa'dan,
Atmayana namert denir.

Kara gönüllü vahşileri,
Ana vatandan kovamazsa,
Kılıç ve kalkan olarak,
Kendi toprağını koruyamazsa.

Kılıcını ele alıp,
Askerini arkasına alıp,
Kartal gibi zafer kazanmayana,
Savaş yapmayana yiğit denmez.

Elkıssa; Gülendem'in cesur çağrısına herkes kulak verdi. Yiğitler gayretlendi, yaşlılar da hazırlık yaptı. Kadın ve kızlar yiğitlere ilham verdi. Meydanda bulunanlar Gülendem'in kahraman ruhuna aferin dedi "Maşallah, Gülendem, maşallah!" dedi. Ulemalar "Çok cesur bir kızımız var, nazar değmesin, her şey hayırlı olsun" deyerek dua okudu.

O zaman destancı Zülfikar Dede eline rebabını alarak, sözünü ahenge ayarlayarak bunları söyledi:

Merde meydan yakışır,
Merde kızlar bakışır.
Canı feda mert yiğitler,
Asla ölmez bin yıl yaşar.

Mert yiğitler vatan için,
Çölleri ve dağları aşar.
İşgal eden haydutları,
Anında yok eder.

Merdi görürse haydutlar,
Geldiği yere doğru kaçar.
Merdin adı unutulmaz,
Sonsuza dek ışık saçar.

Elkıssa; yiğitler bu sözlerden sonra daha da cesaretlendi. Gülendem, Şam ve Rum ilinden, Sır ve Amu boyundan, Nil ve Bağdat'tan gelen şehzade ve beyzadelere hitaben aşağıdakileri söyledi:

Bahadır isen meydanda canından vazgeç,
Aşık isen ateşte yan ve sonra sön!
Merdin kılıcı kınında durmaz,
Su yerine şarap vereyim, götür iç!

Savaşa hazırlan boz yiğit!
Mertliğini göster boz yiğit!
Nasıl ayırırım mert ile namerdi?
Savaşta göster maharetini!

Senin ülken bizim ülkemizdir, kardeşiz,
Vakit kısa, fırsat kaçar, hazırlan,
Savaşa hazırlan boz yiğit!
Mertliğini sergile boz yiğit!

Akıllılar anlar sözün özünü,
Düşman basamaz mert yiğidin izine.
Almaya geldin mi sultan kızını?
İyi dinle dilberin sözünü.
Savaşa hazırlan boz yiğit!
Senin için doğru yol budur, boz yiğit!

Şehzadeler, Gülendem'in sözlerini dinleyerek, ardıardına atlarına bindiler. Aynı şekildeki savaş giysisi giydiler. Tertipli bir şekilde sıra sıra durdu, silahlarını hazırlayınca, "Buyurun, biz savaşa hazırız!" dediler. Sıranın önünde yer alan Suhuri:

- Size saldıranlar, bizim de düşmanımızdır, dedi. Bağdat şehzadesi:

- Biz, sizlerle kan kardeşiz, üstelik Gülendem'in sözünü yerine getirmemek yiğitliğe yakışmaz, dedi.

Gülendem sakin ve eğlenerek yaşamakta olan Yarkent halkından dua, Fatiha alıp, askerlerin başına geçerek, erkek gibi giyindi, silahlarını hazırlattı, askerlerini denetledi. Savaşa çıkmak için izin istedi. Sultan Yusuf Kadir Oğlu, Gülendem'in cesaretinden ilham aldı, memnuniyetle şöyle söyledi:

Canım, ciğerim biricik kızım, yolun açık olsun,
Yürüyüşün, mücadelen doğru ve haklı olsun.
Zırh, kalkan giymişsin üzerine,
Herkes tarafından kabul edildin.

Canım, ciğerim Allah yardımcın olsun!
Yürüyüşün, mücadelen doğru ve haklı olsun.
Şingşingşa'dan dışarı at haydutları,
Yeryüzünden temizle aslı pis maymunları.

Bırakma hırsıza bir buğday tanesi bile,
Barış getir anavatanın Uygur iline!
Canım, ciğerim biricik kızım, yolun açık olsun,
Yürüyüşün, mücadelen doğru ve haklı olsun!

Yarkent Şehri'nin destancısı Zülfikar Dede Gülendem'e bakarak bir nağme okudu:

Sevecen annenin sütünü,
Helal ettir, Gülendem!
Vatan namusunu erkekler gibi,
Korumayı bil, Gülendem!

Düşmanı yenmeden dönme!
Düşmana sırını söyleme!
Namertlik yapma hiç bir zaman,

Kahramanımızsın Gülendem!

Gülendem ata binerek, silahlarını eline alarak, uzaklara baktı. Üzengiye basarak, etrafa baktı, şunları söyledi:

Gülendem bağdaki bir nar idi,
Pek çok yiğit ona intizar idi.
Şehzadelerin hepsi talip idi,
Yolun açık olsun diye dua edin baba!
Kızınız şimdi aslan gibi oldu!
Nasihatinizi yerine getireceğim,
Haydutları kılıçtan geçireceğim.
Kim mertse ben onun arkadaşıyım,
Yolum açık olsun diye dua edin halkım,
Gülendem şimdi aslan gibi oldu!

Gülendem, Yarkent halkından dua, Fatiha alıp, altın saplı kılıcını çıkarıp, hazırlanırken, destancı Zülfikar Dede şunları söyledi:

Yiğitlere baş olarak,
Mertlere yoldaş olarak.
Korkakları şaşırtıp,
Ata bindi Gülendem.

Gözlerinden ateş saçılır,
Her gören gurur duyar.
Mertlikte yalnızdır,
Kılıç aldı Gülendem.

Bakar sağ ve soluna,
Çıktı mücadele yoluna.
Yola çıktı Gülendem,
Savaşa gitti Gülendem.

Gülendem, on bin askerin başına geçip, mert yiğitlerle beraber yola koyuldu. Sultan Yusuf Kadir Oğlu, onlar gözden kaybolana kadar dua ile uğurladı. Yavaş yavaş onlar uzaklaştı. Vezirlerden birisi:

- Pek mert ve cesur kızdı, eğer erkek olsaydı, padişah olurdu, dedi. Sultan yanındakilere bakarak, genç ihtiyar herkese şöyle dedi:

Henüz onun gördüklerinden görmedikleri fazla,
Ben onun en güvendiği danışmanıyım.
Kahramanca yola çıktı biricik kızım,
Zaferle döndüğünde kutlamalıyım.

Şimdi, Gülendem'in haydutlara karşı savaşa çıkarak, Taklamakan Çölü'nü nasıl aştığından, çeşitli zorlukları nasıl yendiğinden bahsedelim:

Gök yüzünde parlar yıldız,
Nehirde oynar kunduz.
Şehzadeler gayret etti,
Yol yürüdü gece, gündüz.

Uzun yollar yürüyüp,
Yolları çok yürüyüp.
Kumluk çöl, dağları geçip,
Nice yerleri bıraktı.

Susuz kaldı günlerce,
Sıcak su gibi havada.
Altındaki kaşka at,
Hiç durmadan koştu.

Gülendem'in izinden,
Yiğitler takip eder.
Bunu gören Gülendem,
Memnun olup sevinir.

Taklamakan'ın kuru otunu,
Çölden geçen deve yer.
Yemeğin lezzetlisini,
Hüner sahibi olan yer.

Korkakların bazısı,
Çaya deniz der.
Dedikodu yapanlar,
Dünyaya da dar der.

Kim savaşta cesur olursa,
Gülendem ona yarim der.
Eğer kim korkak olursa,
Sen buradan kaybol der.

Gülendem'in askerleri kırk gün ve kırk gece yol yürüyerek, sabaha doğru eski yurtlardan olan Turfan Şehri'ne geldiler. Yüksek bir minareye çıkarak doğu tarafına baktılar. Uzakta kara böcekler gibi gelmekte olan düşman gözüktü. Ön sırada dört yüz cellat kanlı kılıçlarını sallayarak, beline bıçaklarını asarak gözlerinden kan damlayarak gelmekteydi. Bunların arkasından mızraklarını eline alan ve ayak bastığı yerlerde ateş yakan yine kalabalık bir grup geliyordu. Gülendem şehzade ve beyzadelere, keskin nişancılara bakarak, eline kılıcını alarak:

- Hey, mert yiğitler! Gördünüz mü? Vahşi düşman geliyor, ağaçları koparıyor, ekinlerimizi yakıp yıkıyor. Çocuklarımızı katlederek geliyor. Haydi savaşmaya hazır olunuz, düşmanları yok ediniz, dedi.

Gülendem, Turfan Minaresi'nden inerek, savaş planı hazırlamak için düşmanın gelmesini beklemeye başladı. Bu sırada şehzade ve beyzadelere bir bir bakarak, usta nişancıları seçerek eline uzun mızrağını alarak:

- Haydutlara ölüm, diye bağırdı. Yiğitler gibi giyen Gülendem atına bindi ve atını kamçıladı. Herkes top yekün atıldı, toplar atıldı, kılıçlar kınından çıktı. Şu mısralar bu mücadelenin tasviridir:

Yüksek alçak demeden,

Düşmanı küçümsemeden.
Müşküllere boyun eğmeden,
Yüzünün rengi bozulmadan.

Gülendem aslan gibi oldu,
Sanki bir erkek oldu.

Herkes bir oldu,
Düşmana hücum etti.

Şiddetli patlama oldu,
Ak kum kırmızı kum oldu.
Önüne gelene kılıç vurdu,
Düşmana ölüm saçtı.

Düşman cesetlerinin üzerine basıldı,
Külleri gökte uçtu.
Gülendem aslan gibi oldu,
Sanki bir erkek oldu.

Kaşka at ağzını açar,
Düşmana zehir saçar.
Ayaklarıyla düşmanı ezer,
Şaşıran düşman askerleri,
Rastgele bir yere kaçar.

Gülendem kılıç vurur,
Düşmanın kanı akar.
Önüne geleni ezip geçer,
Kendine geniş yol açar.

Kalabalık haydutlar,
“Vay can!” diye ağlar.

Aslan gibi Gülendem,
Elebaşına darbe vurur.

Çok koşturdu atını,
Gösterdi gayretini.
Düşman başını ezdi,
Gösterdi savaşın dehşetini.
Bazen mızrak ile,
Bazen de kılıç ile.
Yiğit gibi savaştı,
Düşmanın gözünü açtı.

Uykusunu kaçırttı.
Ecel suyunu içirdi,
Mızrağı ile vurdu.
Teslim olalım dedirtti,
Kendi aralarında anlaştılar.

Teslim bayrağı kaldırdı,
Göz yaşlarını döktü.
Adam öldü, at öldü,
Haydutlar mağlup oldu.

Korkak ve kaçaklar,
Sorgulandı, cezalandı.
Şehzade ve beyzadeler,
Aslanlar gibi yüceldi.

Kara gönüllü düşmana,
Kızıl kıyamet oldu.
İşgal güçlerinin sonu,
Büyük yenilgi oldu.
Gülendem aslan gibi oldu,

Sanki yiğit gibi oldu.

Elkıssa; haydutlar perişan olduktan sonra Gülendem kendi askerlerine ve Turfan halkına hitaben şöyle dedi:

Eski Turfan şehrinde,
Savaştık bütün gücümüzle.
Haydutlar teslim oldu,
Kızıl, Buyluk, Turmuş, Belde,
Bugün zafer toyu oldu.

Ecel gelmezse adam ölmez,
Taze gül zamansız solmaz.
Cihat dedik savaştık,
Zaferden mest olmaz mı kişi?
Bugün zafer toyu oldu.

Savaşa beraber girdik,
Çarpıştık, vuruştuk.
Kovalayarak düşmanı,
Mızrak ile deştik,
Bugün zafer toyu oldu.

Savaşçılarım fedakardır,
Düşmana kefen biçti.
Pehlivanlarım kollarını sıvadı,
Mert yiğitlerim yürüdü,
Bugün zafer toyu oldu.

Önde Abuk'un ordusu,
Kesti cellatların başını.

Seyrettim savaş anında,
Bu yiğidin cesurluğunu,
Cesur oğlanların toyu bugün.

Hüseyin çıktı canını feda ederek,
Cihat için ant içerek.
Yok etti pek çok haydudu,
Kılıçtan geçirdi birer birer.
Bugün zafer toyu oldu.

Şehzade Turun savaştı,
Haydutların sırasını bozdu.
Düşmanların başını,
Kavak kesercesine kesti.
Kahramanların toyu bugün.

Ün saldık bütün cihana,
Başımız göklere yükseldi.
Aslan gibi yürekliyiz,
Halkımız gurur duydu.
Pehlivanların toyu bugün.

Her tarafta "vur!" sesleri,
"Geldiğin yere dön!" sesleri.
Haydutlar kan içer diyen,
Sopa, tokmak kaldıran,
Mert Turfanlıların toyu bugün.

Elkıssa; Turfan halkı Gülendem'e övgüler yağdırdı, şarkı ve koşmalarında onun ismini zikretti. Onun selameti için dua ve Fatihalar okudu.

Gülendem, Turfan Minaresi'nin üstüne çıkarak etrafa baktı, meydanın sağ ve sol taraflarında kana boyalı sayısız cesetleri gördü. Düşmanın az bir kısmı kaçarak canını

kurtarmıştı. Binin üzerinde düşman askeri esir düşmüştü. Gülendem, şehzade ve beyzadelerden kimlerin olup olmadığını tespit etti. Askerlerinin sayısını hesapladı. Baktı ki, Nil şehzadesi Suhuri eksik. Gülendem'in keyfi kaçtı, aklı fikri durdu, kahrı doldu taştı. Sağı solu aradı, hiç bir yerde bulamadı. Gülendem, "Böylelikle şehzade kaybolur mu?" diye öfkelendi. "Haydutlar öldürerek gömmüş olmasın?" denen şüphe ile atından inerek tekrar aramaya koyuldu.

Şimdi sözü, kaçan haydutlardan dinleyelim:

Kırk haydut, Nil şehzadesini büyük komutan zannederek koluna kelepçe, ayaklarına zincir vurarak, baskıyla sorguladı ve Kumul'a kaçırdı. Onlar hiç durmadan yürüyerek, yaralarını sararak, üç gün sonra Kumul'a ulaştı. Orada bulunan baş komutanlarına, karşı tarafın baş komutanını yakalayıp getirdiklerini, ama savaşta on bin askerini kaybettiklerini ilettiler.

Elebaşı önce on bin askerin öldüğüne pek inanmadı, ama Şehzade Suhuri'yi sorguladıktan sonra durumun farkına vardı ve ölü sayısına inandı. Şehzade Suhuri'nin öfkeli ve sert sözleri elebaşının kızmasına neden oldu. O, büyük küçük memurlarını toparlayıp, dokuz cellada satır hazırlattı. Şehzadeyi bağlı olarak yere yatırdı ve "Buna nasıl bir ceza vermek gerek?" sordu. İnce boyunlu, oklava belli, kır bıyıklı biri şöyle cevap verdi:

- Hey, ulu komutanımız! Kimilerinin derisini soydun, diri diri ateşe verdin, ama hiçbiri teslim olmadı. Bu da teslim olmayabilir, dedi.

İkinci bir haydut:

- Hey, ulu komutanımız! Kimilerinin gözünü oydun, kimilerinin dilini kopardın, kimilerinin tırnaklarının altına çivi çaktın, kimilerini büyük bıçakla doğradın, kimilerini dar ağacına astın. Bunların hepsini gördük, hiçbiri bize teslim olmadı. Bu defa bir devenin derisini yüzerek, düşmanı deve derisinin içine koyup, ürkek bir atın kuyruğuna bağlamak ve atı kamçılayıp bırakmak gerek, dedi. Diğerleri de bu çareyi uygun buldu.

Bir deve kesilip, derisinden büyük bir çuval yapıldı. Suhuri, deri çuvala konuldu ve çuvalın ağzı sıkı sıkı bağlandıktan sonra bir atın kuyruğuna bağlandı. Dokuz cellat, atı kamçılayıp serbest bıraktı. O at o kadar ürkekti ki, anında surlardan geçerek şehrin

dışına çıktı. Büyük bir çukurun üzerinden geçerken, atın kuyruğunun yarısı koptu ve deri çuval bir çukurda kaldı. Çukurda su yoktu, toprağı da yumuşaktı. Deri çuval içindeki Suhuri burada kaladursun, şimdi biz sözü Gülendem'den dinleyelim:

Elkıssa; bu büyük savaşta kaçabilen düşmanlar canını kurtarabildi, kaçamayanlar esir düştü. Esirlerin çoğu teslim olduğunu kabul etti ve buna dair bir yazı yazdı. Bin civarındaki esir elebaşıyla birlikte Korla'ya sürgün edildi. Turfan halkı çok sevinçliydi. Kutlamalar, tören ve eğlenceler tertip etti, rakkaseleri, zurna davulcuları, gazelcileri, sazcıları toplayıp toy yaptı. Gülendem'in hürmeti için elinden geleni yaptı.

Turfanlılar Gülendem'in bir kız olduğunu bilmiyordu. Bazıları, "Bizim bildiğimiz Sultan Yusuf Kadir Oğlu'nun Gülendem isimli biricik kızının olduğu, o kızın da güzeller güzeli olduğu idi. Bu da Gülendem adını taşıyor, ilginç tarafı erkeğin isminin Gülendem olması, hayret!" diyerek şaşırmıştı. Pek çok kişi Gülendem'in erkek olduğuna inanmıştı.

Gülendem, Turfan'da haydutlara karşı savaşa girmeden önce kadınlığının gizlenmesini istemişti.

Gülendem, Turfan'da düşmanların soygunlarına maruz kalan aileler için yardım yaptı. Savaşta kahramanlık gösterenleri çeşitli giysi, başlık ve kılıçla mükafatlandırdı. Korkak ve kaçakları cezalandırdı. Kutlamalar tantana ile yapılsa bile Gülendem'in kalbi kırıktı. O sürekli olarak Nil şehzadesi Suhuri'yi düşünüyordu. Bütün şehrin içini ve dışını aradı, hiç bir yerde her hangi bir ipucuna rastlanmadı. Açılmayan kapı, girilmeyen ev bırakılmadı. Gülendem, halkın eğlence ve kutlamalarını durdurmaya kıyamadı. Sonunda bir gün, Cuma namazından sonra askerlerinin nabzını yoklayarak, keskin nişancılarını cesaretlendirerek, şehzadelerle hemfikir olup Kumul Şehri'ne doğru yürümeye hazırlandı.

On gün ve on gece yol yürüyerek, gece yarısında Kumul Şehri'nin yakınlarındaki Altın Bulak adlı yere geldi. Orduyu dinlendirdi ve savaşa hazırlandı. Öncelikle Bağdat şehzadesi Sulhi ile Şahanver'i dilenci kılığında şehre soktu. Onlar sabaha kadar surlar içinde arama yaparak, düşman güçlerinin durumunu öğrendiler. Şahanver, büyük bir tulum getirdi. İçinde bir nesne hareket ediyordu. Hemen deri çuvalı açıp baktılar ki, içinde kırk yerden bağlı, şuurunu kaybetmiş Nil şehzadesi Suhuri bulunuyordu. Şehzadenin bütün vücudu yara izleriyle doluydu, gözleri kapalıydı, hiç bir

şeyin farkında değildi, ancak nabzı atıyordu. Gülendem, gözü yaşlı bir halde tabip çağırttı. Her türlü ilacı kullandırdı. Altın Bulak başına beyaz çadır diktirdi. Dokuz muhafız ve dokuz hekim bıraktı, kendisi uyumaya hazırlandı.

Şehzade Sulhi'nin söylediğine göre şehir surlarla çevrilmiş, iki büyük kapısı, on iki minaresi, yedi tüneli bulunuyordu. Düşmanın on bin askeri gücü ve minarelere yerleştirilmiş pek çok topu vardı.

Gülendem, şehzade ve beyzadeleri toparladı. Askerî kuvvetlerinin durumunu değerlendirdi ve savaşa hazırlandı. Amu İli'nden gelen, savaşlarda kahramanlık gösteren Turun'a hitaben:

- Hey, şehzade! Sen kendi askerlerine baş olarak düşmanın birinci kapısına hücum et, oradan gir, dedi. Hücum hakkında Gülendem şunları söyledi:

Merdi doğuran anadır,
İşini bilen akıllıdır.
Haydi, mertlik göster,
Düşmana sur sığınaktır.

Bu sığınağı bozarak gir!
Düşman yüreğini delip gir!
Şehir kapısını ateşe vererek,
Balık gibi dalıp gir!

Askerlerine baş olarak,
Mertlere yoldaş olarak,
Bu son savaşta,
Zafer kazan gayretli olup.

Şehzade Turun:

- Görevi üstleniyorum, diyerek kılıcını kınından çıkarıp, askerlerin başına geçerek yola çıktı.

Gülendem, Şam'ın şehzadesi Hüseyin Mülki'ye on iki gez uzunluğundaki bir mızrak vererek şöyle dedi:

Sen sanki bir kaplansın,

Mertlikte tek gibisin.

Devrilmez minare gibisin.

Merdiven yaparak minareye çık.

Önüne gelene mızrak vur,

Bu görev sana emanet,

Yok et düşman minaresini,

Gülendem'e destek verdin.

Namertlerin yeri cehennem,

Rüstem gibi savaş,

Devir düşman minaresini!

Şehzade Hüseyin Mülki, silahlarını hazırlayıp, askerlerinin başına geçip lağım kazdı. Lağımı, şehir surunun dibine kadar uzattı ve oradan geçerek minareye çıktı. Düşman bunların farkına varamadı. Minare dokuz katlıydı. Her bir kata dokuzar top konulmuştu. Şehzade Hüseyin Mülki öncelikle minarenin alt katında yangın çıkarmayı dumandan yararlanarak, merdivenlerle üst katları ele geçirmeyi planladı.

Şimdi sözü düşmanlardan dinleyelim:

Turfan'dan kaçarak kurtulan kırk haydut onların içine korku düşürdü. Herkes titreyerek, üzüntü içinde dururken, ellerine bir mektup ulaştı. Mektup, Turfan savaşında esir düşen en büyük elebaşı tarafından yazılmıştı ve mektupta silahlarınızı iade edin, emri veriliyordu. Buna bütün düşman ordusu şaşırdı. Haydutlar birbirleriyle bakıştı, "Bizim de yaşamamız gerek, yaşam şirindir. Şimdi savaş olursa kimse hayatta kalamaz. Şahı kurtarma söylentisiyle kaçalım. Şaha yer gerekliyse bize de can lazım. Şah için canımızı verecek miyiz?" diye düşündüler ve kaçmanın hesabını yaptılar. Elebaşılarının tehditlerine kulak asmadılar. Haydutlar arasında kargaşa çıktı ve anlaşmazlıklar çoğaldı. Tam bu sırada, Amu'nun şehzadesi askerleriyle birlikte surun kapısını ateşe verdi ve şehre sızdı. Şam'ın şehzadesi Hüseyin Mülki, büyük minareyi yıktı. Dört bir yandan hücum başlatıldı, düşmana ateş açıldı. Pek çok düşman öldü, ölmeyenler teslim oldu. Ama şehirde hiç bir insan kalmamıştı. Vahşi düşman, halkı dar ağacına asmış, çukurlara, derin kuyulara gömmüştü. Şehir halkı tamamen yok edilmişti.

Bu acı durum Gülendem'i kahretmişti. O bütün ordusuna:

- Şingşingşa'ya kadar topraklarda bir tane düşman askeri kalmasın, hepsini yok edin, emrini verdi. İşte bunlar onun emri:

Gülendem' in askerleri,
Şingşingşa' ya yol aldı.
Kılıç, mızrak, sopa ile,
Önüne gelen düşmanı öldürdü.

Haydutlara darbe verip,
Zorlukları yenip.
Zafer ile ilerleyip,
Vurdu işgal güçlerini.

Düşman yedi ağır darbe,
Yürüdükleri yollar cesetle doldu.
Kırk haydudu öldürdü,
Gülendem tek başına.

Haydutlardan diri kimse kalmadı,
Onlar için sanki dünyanın sonu geldi.
Zaferle ilerledi,
Cihat ordusu.

Doğudan gelen haydutlar yok edildi ve Şingşingşa'dan kovuldu. Uygur memleketinde asayişli günler başladı. Bu zaferi duyan Uygur Şahı Reşit Han kırk katır, kırk deve, kırk bey ile kırk top askerî kumaş, giyim kuşamlar, taçlı başlıklar, altın saplı kılıçlar ve diğer hediyeleri Gülendem'e gönderdi. Üstelik Gülendem'e, özel bir mektup ileterek, Korla, Kumul, Turfan ve diğer şehirlere yeni amir tayin etme yetkisini verdi. Yeni amirlerin her birine kırk bey, dört yüz Kuçar atı ve kendi başlarına asker toplama yetkisi verilerek, onlardan haydutların saldırılarına karşı hazırlıklı olmalarını istedi.

Gülendem, şahın emirlerini yerine getirdi. O, Şahanver'i kendisine vefakar eş olarak seçti.

Şahanver, Yarkentli fakir bir oduncunun tek çocuğuydu. Destancı Zülfikar Dede'nin torunuydu. Gülendem, Şahanver'de gönlü olduğunu gizli tutmuştu ve uzun zamandır kimseye söylememişti. Ancak Şahanver de bundan habersiz idi, rüyasında bile görmemişti. Şehzadeler dokuz kişiydi. Onlardan dördü Gülendem ile şiir söyleme yarışında amaçlarını ifade etmişlerdi, diğer beşi ise sarhoş olmuş, hiçbir şey söyleyememişti. Gülendem bir tatsızlık çıkmasın diye, onların hiçbiriyle evlenmemeyi, onlara gerekli saygıyı göstermeyi tercih etmişti. İlk olarak Amu'nun şehzadesi Turun'u çağırttı, onu samimi karşıladı ve konudan söz açtı:

Amu memleketinin devranı,
Savaşın baş kahramanı.
Razı olursan ağabeyim ol,
Hem Kumul'un sultanı ol.

Mertliğine saygım var,
Söyle sana ne lazım?
Razı olursan ağabeyim ol,
Hoşçakal, öz ağabeyim.

Kumul bir güzel şehir,
Devletin varlığın fazla olur.
Razı olursan ağabeyim ol,
Sana bulunur güzel yar.

Geleceğin parlak senin,
Sana bırakayım kırk beyi.
Razı olursan ağabeyim ol,
Kendine başka bir yar bul.

Fakirlerin halini hatrını sor,
Düşmanın yolunu kapat.
Razı olursan ağabeyim ol,
Kendine başka bir yar bul.

Elkıssa; Amu şehzadesi Turun, Gülendem'den bu cevabı beklemiyordu. O ne diyeceğini bilemedi. "Sen öz ağabeyimsin diyorsan, ne söyleyebilirim ki?" diyerek Gülendem'in dediklerine katılacağını ifade etti.

Gülendem, bütün yurda toy verdi, halkını meydana topladı ve Turun'u tahta oturtturdu:

- Ey, yurt halkı! İşte sizin sultanınız, diye tanıttı. Turun'un kahramanlığını gören Kumul halkı çok memnun olmuştu. Herkes bu atamadan razılığını bildirdi ve hayır duası verdi.

Gülendem Rum ilinin şehzadesi Abuk'u çağırtarak, ona güler yüzle baktı, samimi ortamda şöyle dedi:

Rum memleketinden gelen yiğit,
Çöl ve dağları geçen yiğit.
Hicran derdini bilen yiğit,
Mertlik gösteren yiğit.
İzin ver ben gideyim,
Erkenden yurduma varayım.

Bağban olup kızıl güller derelim,
Halka barış dolu günler dileyelim.
Razı ol ağabeyim, kardeşin olayım,
Seni Turfan'a sultan yapayım.

İzin ver ben gideyim,
Erkenden babama varayım.
Mert yiğitsin, bahadır adın var,
Bu şehirde senin vefalın var.

Züleyha gibi sevecen yarin var,
Pek çok sayıda hizmetçin var.
İzin ver ben gideyim,

Erkenden anneme varayım.

Gece ve gündüz Gülendem diye dolaşan Abuk ne şiir ile, ne saz ile Gülendem'i kendine çekebilmişti. "Çaresi yok, Gülendem kabul etmedikten sonra, bağrım yansa bile zorla olmaz ki..." deyip, niyetinden vazgeçti.

Gülendem, Kumul'dan dönüş hazırlıklarına başladı. Kumul halkı büyük bir ziyafet vererek onu uğurladı. Turfan halkı Gülendem'in gelmekte olduğunu duyunca on çağırımlık yol katederek karşıladı. Yoluna halı serdiler. Demet demet çiçekler sundular, kavun karpuz kestiler. Üzüm ve nar getirdiler. Davul-zurna çaldılar, koşma, destan ve gazeller söylediler. Turfan şehrinde üç gece ve üç gündüz eğlence yapıldı. Sonra Rum şehzadesi Abuk'a sultanlık giysisi giydirip, tahta oturtturup, herkese göstererek, "İşte sizin sultanınız, adillerin adili, katillerin cezalandırıcısı Sultan Abuk!" diye tanıttılar. Bu merasime Astane ile Lükçün'den, Guçun ile Piçan'dan Tohsun ile Lemcin'den uzak ve yakın yerlerden atlı, eşekli binlerce insan katıldı. Sultan Abuk'u tebrik ettiler.

Gülendem, Şam'ın şehzadesi Hüseyin Mülki'yi çağırtarak, samimi bir ortamda şöyle dedi:

Canım ağabeyim, yakışıklılığınla övünüyorum,
Adil fikir ve düşüncelerinle övünüyorum.
Sözün tam özünü söyleyelim,
Doğru konuşalım, yalandan kaçalım.
Sen bana öz ağabey ol, kardeşin olayım,
Seninle bir olarak gücümüze güç katalım.

Sen var isen geniştir bu mekan bana,
Orduma baş komutan ol, ağabeyim.
Ak kaşka atım sana hediye olsun,
Mertliğini ömür boyu unutmam.
Sen bana öz ağabey ol, kardeşin olayım,
Seninle bir olarak gücümüze güç katalım.

Gülendem, candan aziz kaşka atını Hüseyin Mülki'ye hediye etti. Hüseyin Mülki akıllı ve edepli biri olduğu için başka bir şey söylemeyi uygun bulmadı ve Gülendem'in fikrine katıldı.

Gülendem, Nil şehzadesi Suhuri'yi Korla'ya, Bağdat şehzadesi Sulhi'yi Kuçar'a sultan olarak atadı.

Onlardan rıza isteyip, bırakılması gereken bey ve askerleri bırakıp, beraberinde götüreceklerini sıraya sokup, bayrak ve sancaklarını yukarı kaldırıp Yarkent Şehri'ne doğru yola çıktı. Beş günlük seferden sonra Korla Şehri'nin yanındaki nehir boyuna geldi. Orada dinlenip ertesi gün şehre girmeyi planladı.

Gülendem'in geldiğini duyan şehir halkı, büyük küçük herkes onları karşılamaya geldi. Dutar satıcıları, rebap, sapay, davul ve zurnaları ile sepet sepet meyveleri armut, kavun, karpuz, yumurta tavuk, koyun ve kuzu, kovalarda boza ve ipek bel bağlıkları ile, kızlar demet demet çiçekler ve güler yüzleri, itikat ve samimiyetleri ile üç gece ve üç gündüz toy yaptı. Gülendem, Korla halkının hürmetine hürmet ile karşılık verdi. Yüreklerine su serpti, mütevazilik ile selam verip, baş eğip teşekkür etti ve yola çıktı.

Elkıssa; Kuçar, Aksu, Üçturfan, Bay, Sayram gibi yerlerde ve aziz Kaşkar'da büyük kutlamalar düzenlendi. Toy ve diğer merasimler yapıldı. Aylar sonra Gülendem ve beraberindekiler başkent Yarkent'e ulaştılar. Başkente geldiklerinde Sultan Yusuf Kadir Han, biricik kızı, çolpan yıldızı, tahtının çiçeği, canı ciğeri, kendinden sonraki mirasçısı, devlet kuşu olan Gülendem'i kucakladı. Yürekten sevinerek kırk gün ve kırk gece toy yapıp kutladı. Gülendem, savaşa gittiğinde annesi sürekli ağlamış ve iki gözü kör olmuştu. Pek çok hekime göstermelerine rağmen iyileşememişti. Gülendem annesini kucaklayıp göğsünü göğsüne değdirip, gözlerinden öpmüştü. Bir anda annesinin gözleri açılıp görmeye başladı! Bakın, sevinç üstüne sevinç, mutluluk üstüne mutluluk geldi. Annesi, kızını yine bağrına basarak, boynuna nazarlık astı, dua ederek kızına baht diledi.

Yusuf Kadir Han, kızına bakarak:

- Ey, can kızım! Bizim şimdi anne babalık borcumuzu ödememiz lazım. Buyur, şehzadelerden hangisini beğendin? Yurt içinde görevimizi yapalım, toy ve düğünler düzenleyelim, dedi.

Gülendem, anne ve babasının niyetini anladı:

“Tamam, sizi dinliyorum. Ama ben oduncu İbrahim babanın oğlu Şahanver’e gönül vermişim. Eğer o kabul ederse onunla evleneceğim” dedi.

Bunlardan Şahanver’in haberi yoktu. Gülendem ile evlenmek onun rüyasına bile girmemişti. Sultan Yusuf Kadir kızına bakarak:

“Bahtın olsun biricik kızım, biz sana katılıyoruz. Şimdi sıra yiğidinin ne düşündüğünü bilmektedir.” dedi.

“Öyleyse, bu işi bana bırakın. Şahanver benim sıradan bir askerim oluyor. Kendisiyle başa baş görüşeceğim.” diye anne ve babasından izin alıp dışarıya çıktı.

Gülendem, kendisinin has bağına geldi, cariyelerini Şahanver’i çağırmaya yolladı. Şahanver, “Beni has bağa çağırtmış, Gülendem’in ne işi vardır?” diye aklından geçirerek bağa geldi.

Şahanver düşünerek hareket eden, başladığı işi tamamlayan, eli çabuk, akıllı bir yiğit idi. On dokuz yaşındaydı, bıyıkları yeni yeni terlemeye başlamıştı. Boyu posu düzgün, yakışıklı, güçlü kuvvetli bir yiğit idi. Güzel uzun giysi giyen, belini sıkı bağlayan, başlığını yana kaydırıp giyen Şahanver, has bağda Gülendem’in tek başına kendisini beklediğini görünce çekinerek ne diyeceğini bilemedi. Gülendem onun huyunu bildiği için sevecenlikle ona baktı, kalbini ateş yaktı ve aşağıdakileri söyledi:

Bana iyi bak, azizim,
Sana söyleyecek sözüm var.
Seninle nurlu yüzüm,
Seninle nurlu gözüm.

Bana iyi bak kartalım,
Sen benim sevdiğimsin.
Sendedir benim gönlüm,
Bu benim kesin kararım.

Gülendem senden ayrılmaz,
Başka yerlere hiç bakmaz.
Şimdi sensiz yaşayamaz,
Dağ ve tepeleri aşamaz.

Kucakla beni yârin olayım,
Sonsuza dek vefalın olayım.
Geri dönmez talibin olayım,
Şeker dudaklı yârin olayım.

Dağa çıkarsam yardımcım ol,
Aşağı inersem elimden tut.
İşlerimde destekçim ol,
Yola çıkarsam güvencim ol.
Kucakla beni yârin olayım,
Sonsuza dek vefalın olayım.

Elkıssa; Şahanver hayret içinde kaldı. Kendi kendine, "Gerçek mi? Rüya mı? Hiç bilmiyorum." dedi. Daha sonra kendini toparlayıp şunları söyledi:

- Ben razıyım. Yalnız annem ve babamın olurunu almadan bu işe başlayamayız, ben onların fikrini alayım, dedi.

Gülendem de:

- Olur, anne ve babanın, kardeşlerinin olurunu al, dedi.

Şahanver, has bağdan çıktıktan sonra, "Koşanlar kalır, kısmeti olanlar alır." dedikleri doğruymuş diyerek anne ve babasına gitti. Anne ve babası ve de kardeşleri razı oldular. İstemek için Gülendem'in evine geldiler. İkisinin sevinci yüreklerine sığmıyordu. Güzel giysilerini giyerek düğün hazırlıklarına başladılar.

Sultan Yusuf Kadir Oğlu uzak yakın ülkelere, bütün şehirlere "Gülendem ile Şahanver'in kırk gün ve gece sürecek düğünü var. Sazlı, danslı eğlenceler var. Duyduk duymadık demeyin, düğüne geç kalmayın." diye haber gönderdi. Günler geçti, düğün hazırlıkları tamamlandı.

Rum ile Şam'dan, Bağdat ile Nil'den, Amu ile Sir'den ve daha pek çok ülkeden, uzak yakın şehirlerden, köy ve kasabalardan yüzlerce sazendeler, zurnacılar, cambazlar, rakkaseler, şarkıcılar, sihirbazlar, şairler, destancılar, koşmacılar geldi. Kervanlar dolusu hediyeler getirdiler.

Yarkent halkı işlerini bırakıp, birbirini tebrik etti. Gelen misafirleri karşıladı. Büyük bir düğün merasimi yapıldı. Çeşitli yarışmalar düzenlendi, öncelikle oğlak kapışma yarışı yapıldı. Kırk deve, kırk kısrak, kırk koyun, kırk inek kesildi. Sabah mantı, üstüne börek, öğlen pilav üstüne kebap, akşamleyin yağlı çorba üstüne narın ile çeşitli kavurmalar, türlü türlü meyveler sofrayı doldurdu. Rakkaselere uzun kaban, başlık, gömlek, ceket hediye edildi. Şakacılara sandık sandık mal armağan edildi. Ziyafet üstüne ziyafet, mey üstüne şarap, kımız üstüne müselles, koyun üstüne kuzu kesildi. Görenlere derman, görmeyenlere arman oldu. Dutar ve rebap sazları ile güzel kızlar naz ile, yetişkinler keyifle doya doya eğlendi.

Düğüne Kumul sultanı Turun sevgili yâri Mihray ile, Turfan sultanı Abuk vefalı yâri Hüsünay ile, Ordu komutanı Hüseyin Mülki güzel yâri Bilkızhan ile, Korla sultanı Suhuri vefakar eşi Çolpanay ile, Kuçar sultanı Sulhi sevgili yâri Kamber Han ile geldiler. Onların hepsi Gülendem ile Şahanver'in yanlarında bulundu. Kırk gün ve kırk gece süren düğüne katıldı. Bütün Yarkent halkının sevincine sevinç katıldılar. Düğün şans getirdi ve pek çok kız ve yiğit muradına erdi. Misafirlere çeşitli hediyeler verildi. Yarkent Şehri'nin ünlü taşından yapılmış çiçek nakışlı hatıra eşyaları dağıtıldı. Hüseyin Mülki adına Şam Padişahı'na kırk kuçar at,[338] Suhuri adına Nil Padişahı'na kırk adet Hoten kilimi, Abuk adına Rum Padişahı'na kırk sandık paha biçilmez porselen takım, Turun adına Amu Padişahı'na kırk paket ipek kumaş, Sulhi adına Bağdat Padişahı'na kırk devede meyve ve yemiş hediye olarak verildi. Yarkent halkına yiyecek içecek, pirinç ve yağ dağıtıldı. Hediye ve armağan almayan kalmadı.

Düğünden sonra Kumul, Turfan, Korla, Kuçar sultanlarının her biri, kırkar silah, at katır ve pek çok hediye verilerek uğurlandı. Komutan Hüseyin Mülki'ye Hotan şehrinde has bağ inşa edildi. Ona kırk cariye ve çeşitli hediyeler verildi.

Daha sonra Gülendem ile Şahanver anne ve babalarının hayır duasını alarak, kervanlar dolusu mallar, kırk bey ve yeterli sayıdaki asker ile nişancı ve ordusuyla Şingşingşa'ya doğru yola çıktılar. Onlar şehir şehir sefer yaparak, Uygur ülkesini karış karış gezdiler ve uğradıkları yerlerdeki halkı sevindirdiler. Kırk gün ve kırk gece yürüdükten sonra Şingşingşa'ya ulaştılar. Oraya hendek kazarak ve uzun süreli olarak

[338] Kuçar: Atları ile ünlü bir yer.

yerleştiler. Haydutlara geçit vermediler, genç çiftler mutluluk ve huzur içinde yaşamlarını sürdürdüler. Gülendem ile Şahanver'in hududa yerleştiğini öğrenen düşmanlar korkuya kapıldı. Uygur halkı, o günden beri dış düşmanlara gerekli darbeyi vurmaya devam etti ve aynı zamanda kahraman kız Gülendem'i gururla anar, onu anlatan koşma ve destanlarında över oldu.

Elkıssa, destan burada tamamlanmıştır.

Neşre Hazırlayan: Hakimcan Hemrayef
Kazakistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Uygur Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı

Arzu Dergisi, Kazakistan Yazarlar Birliğinin Yayını, İki Aylık Edebî, Bedîi, İctimaî, Siyasî, Halk Dergisi, 1991 Ekim Neşri (Sayısı). Arzu Dergisi, No.3, 1992 Almaatı, Sayfa 3-28.

BİBLİYOGRAFYA

ABDURAHİM, Kerimcan. "Tahir-Zühre Destanının Tarihi Kaynakları Üzerine". Şincan Eğitim Üniversitesi İlmi Dergisi. Urumçi: 1988. S. 3, s. 3-7.

_____ *Günümüz Uygur Edebiyatı Sözlüğü.* Kaşgar: Kaşgar Uygur Neşriyatı, 1998.

AÇA, Mehmet. *Kazak Türklerinin Destanları ve Destan geleneği.* Konya: Kömen Yayınları, 2002.

_____ "Anonim Halk Edebiyatı". (Müge Ercan ile birlikte) *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.* Ed. M. Öcal Oğuz, Haz. M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Grafiker Yay., 2004.

ALİEVA, M. "Uygur Folklor Araştırmaların Gelişmesi". Komünizm Tuğu Gazetesi, 23 Mayis 1979.

_____ "Folklor Eserlerini Derlemek Önemli Görevdir". Komünizm Tuğu Gazetesi, 17 Eylül 1980.

_____ "N. N. Pantusov ve Uygur Folkloru". *Seriya Filologiçeskaya*, 1980, No. 1.

_____ "Uygur Halk İcadındaki Rivayet, Efsane ve Vakalar". *Uygur Edebiyatı ve Folklorundaki Türler*". Almatı: Nauka, 1980, ss. 147-158.

_____ "Uygur Klasik Edebiyatı ile Ağız İcadının Karşılıklı Etkileri Üzerine". Komünizm Tuğu Gazetesi, 16 Mayis 1980.

ALPTEKİN, Ali Berat. *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı.* Ankara: Akçağ Yay., 1997.

ARAT, Reşit Rahmeti. *Doğu Türkçesi Metinleri.* Yay. Haz. Osman Fikri Sertkaya. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1987.

BAHAVİDİNOV, A. V. "Uygur Halk Edebiyatı Üzerine". Künçıkış Hakikatı Gazetesi, 3 Nisan 1935.

BANG, W.; G. R. Rahmeti Arat. *Oğuz Kağan Destanı.* İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1970.

BASCOM, William R. "Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar". *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-1* . Çev. R. Nur Aktaş vd.; Yay. Haz. Gülin Öğüt Eker vd. Ankara: Millî Folklor Yayınları, 2003. ss. 468-505.

_____ "Folklorun Dört İşlevi". *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2.* Çev. Ferya Çalış; Haz. M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005. ss. 125-151.

BAVUDUN, Bahtiyar; Gayretcan Osman. "Şincan Halk Edebiyat-Sanatçılar Topluluğu'nun 20. Yılı". *Yeni Çin Kurulduktan Sonraki Uygur Halk Edebiyat–Sanatı.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 2000. ss. 115-122.

BORATAV, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Folkloru.* İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973.

_____ *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı.* İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988.

_____ *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği.* İstanbul: Adam Yayınları, 1988.

ÇOBANOĞLU, Özkul. *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş.* Ankara: Akçağ Yayınları.1999.

DAVUT, Rahile**.** "Uygurların Kurt Totemi İnancı Üzerine İnceleme". Miras Dergisi. Urumçi: 1993. S. 1, ss. 17-20.

DORSON, Richard M.. *Günümüz Folklor Kuramları.* Yay. Haz. Fikret Türkmen. Çeviren: Nermin Ulutaş. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi. 1984.

DUNDES, Alan. "Sözel doku, Metin ve Bağlam (Text,Texture and Context)" *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-1* . Çev. Metin Ekici. Yay. Haz. Gülin Öğüt Eker vd. Ankara: Millî Folklor Yayınları, 2003. ss. 67-90.

DUYMAZ, Ali. *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma.* Ankara: KB Yay., 2001.

Dünya Tarihi Ansiklopedisi. İstanbul: Millîyet Yayınları, 1991.

EKİCİ, Metin. "Anadolu Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler". *Uluslararası Sempozyumu Bildirileri.* Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, 1998. ss. 378-386.

_____ "Dede Korkut Kitabı'nda Kadın Tipleri". *Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2000. ss. 123-138.

_____ "Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler I.", Millî Folklor Dergisi. 2002, S. 53, ss. 27-33.

_____ "Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında II". Millî Folklor Dergisi, Sayı: 54, Ankara: 2002, ss. 11-18.

_____ "Araştırma Yöntemleri" *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.* Yay. Haz. Öcal Oğuz vd. Ankara: Grafiker Yayınları, 2004. ss. 70-111.

_____ *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri.* Ankara: Geleneksel Yay., 2004.

_____ *Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol) –İnceleme ve Metinler-.* Ankara: Akçağ Yay., 2004.

_____ "Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış." *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Gazi Üniv. THBMER Yay., 2006, ss. 83-89.

ELÇİN, Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş.* Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.

_____ *Halk Edebiyatı Araştırmaları.* C. I, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.

Emir Göroğli, Urumçi: Şincan Gençler-Çocuklar Neşriyatı, 1994.

EREN, Hasan. *Türklük Bilimi Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.

ERGİN, Muharrem. *Oğuz Kağan Destanı (Tercüme-Metin-Sözlük).* İstanbul: Hülbe Yayınları, 1988.

_____ *Dede Korkut Kitabı.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2000.

ERGUN, Metin. *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi I.* Ankara: TDK Yay., 1997.

ERŞİDİNOV, Batur. "Uygur Halk Destanı-Garip ile Senem". Kominizm Tuğu Gazetesi. 21 Kasım 1965.

_____ "Geleneksel Olay Örgüsü Temelindeki Uygur Halk Destanları". *Uygur Sovyet Edebiyatında Geleneksel ve Yenilik Meseleleri Hakkında.* Almatı: Nauka Neşriyatı, 1970, ss. 191-206.

_____ "Tahir ile Zühre Kıssası". Yeni Hayat Gazetesi. 14 Haziran 1973.

_____ "Uygur Halk Destanları". Komünizm Tuğu Gazetesi. 1 Kasım 1973.

_____ "Destancılığın Gelişmesindeki Yol". Yeni Hayat Gazetesi. 18 Aralık 1976.

_____ "Hürilika Destanı". Yeni Hayat Gazetesi. 28 Nisan 1977.

_____ "Halk Destanlarının Tür ve Biçimlik Esasları". *Uygur Edebiyatı ve Folklorundaki Türler.* Almatı: Nauka, 1980, ss. 196-226.

_____ *Destanlar Dünyasına Seyahat.* Almatı: İlim Neşriyatı. 2003.

ESİN, Emel. "Naziğim'in Destanı". Türk Kültürü. S. 73. 1968. ss. 89-97.

Eski Uygurların Tarihi Destanı- Oğuzname. Pekin: Milletler Neşriyatı, 1980.

FEDAKAR, Selami. *Erali ve Şirali Destanı.* Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir-1999 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

_____ *Özbek Destan Geleneği ve Rüstem Han Destanı*. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir-2003 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

FEDAKAR-DÖNMEZ, Pınar. "Köyden Kente Kültürel Değişim Sürecinde Efsaneler ve Şehir Efsaneleri". *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri.* Ankara: Gazi Üniv. THBMER Yay., 2006, ss. 174-179.

GAFUR, Vahitcan; Asker Hüseyin. *Uygur Klasik Edebiyatı Tarihi.* Pekin: Milletler Neşriyatı, 1988.

GÖKYAY, Orhan Şaik. *Dedem Korkud'un Kitabı.* İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1973.

GÜNAY, Umay. *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi.* Ankara: Akçağ Yay., 1997.

HAVLAT, İsabella. **"**Vengir Helk Çöcigi 'Ak Atoğli' Bilen Türki Tillik Milletlerning Helk Çoçeklirining Syojit Kurulmisini Selişturuş" (Macar Halk Masalı 'Ak Atoğli' ve Türk Boylarının Halk Masallarının Olay Örgüsü Bakımından Mukayesesi). Miras Dergisi. S. 4, 1994, s.7-10.

HESEN, Abliz. "Halk Destanı Tahir-Zühre Üzerine". Miras Dergisi. Urumçi: 1985. S. 4, s. 10-15.

HOCA, Abdukeyyum. vd. *Eski Uygur Yazma Yadigârlıklarından Seçmeler.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1983, s. 212.

HONKO, Lauri. "Miti Tanımlama Problemi.", *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* 2. Çev. Nezir Temür; Yay. Haz. M. Öcal Oğuz vd. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005, s. 246-259.

İBRAYEV, Şakir. *Epos Âlemi.* Almatı: İlim Neşriyatı, 1993.

İNAN, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm –Materyaller ve Araştırmalar.* Ankara: TTK Yayını, 1986.

İNAYET, Alimcan. *Hürilika-Hemracan Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992.

_____ *Uygur Halk Hikâyeleri Üzerinde İncelemeler*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1995.

_____ *Uygur Halk Destanları-I.* Ankara: TDK Yayınları, 2004.

İSMAİL, Osman. *Uygur Halk Ağız Edebiyatındaki Edebî Türler.* Urumçi: Şincan Gençler-Çocuklar Neşriyatı, 1994.

_____ *Halk Ağız Edebiyatı Hakkında Genel Bilgiler.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1998.

JARRİNG, Gunnar. *Uygur Halk Edebiyatının Cevherleri.* Pekin: Milletler Neşriyatı, 1997.

KADİR, Reyhan. "Çın Tömür Batur Türündeki Masalların Karşılaştırılması". Miras Dergisi. Urumçi: 1991. S. 2, ss. 20-24.

_____ "Çın Tömür Batür Türkümoidiki Çöçeklerining Selişturmisi". (Çın Tömür Batur Dairesindeki Masalların Mukayesesi). Miras Dergisi, S. 2, 1993, ss. 10-14.

KAFESOĞLU, İbrahim. *Türk Millî Kültürü.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 89; *Türk Tarihi Ansiklopedisi.* İstanbul: Millîyet Yayınları, 1991.

KARAKAYALI, Hüseyin. *Ekonomi Kuramı.* Manisa: Emek Matbaacılık, 2002.

KÖPRÜLÜ, Fuad. *Edebiyat Araştırmaları I.* Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

KÖSE, Nerin. "Kızıl Gülüm Destanı". Türk Kültürü. S. 365. 1993.

_____ *Araştırmalar-I.* Ankara: Millî Folklor Yayınları,1996.

KROHN, Julius. Kaarle Krohn. *Halk Bilimi Yöntemi.* Yay. Haz. Fikret Türkmen, Çev. Günsel İçöz. Ankara: TDK Yayınları, 2004.

KUTLUK, Tengrikul. "Uygur El Edebiyatı". Kembigeller Avazı. Almaata: 28 Şubat, 8-30 Mart 1926.

LİANG–Tao, Wei. *Yarkent Hanlığının Tarihi Hakkında Umumi Beyan*. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1999.

MANDUHU. *Çin'deki Altay Dilini Kullanan Milletlerin Efsaneleri.* Pekin: Milletler Neşriyatı, 1997.

_____ *Çin'deki Altay Dilini Kullanan Milletlerin Halk Edebiyatları.* Pekin: Merkez Milletler Üniversitesi Neşriyatı, 2003.

MAVAEV, N.; A. Huday Kulov. "İki Kelime Söz". *Uygur El Edebiyatı.* Taşkent: 1934, ss. 3-8.

MEHMET, Abdulhakim. *Çın Tömür Batur Destanı Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma.* İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.

MEHMET, Osman. *Halk Ağız Edebiyatı Üzerine.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1998.

OSMANOV, Ö. J.*;* A. S. Mirza Ahmetova. *Kırgızistan Tarihi.* Bişkek: Pedegogika Neşriyatı, 2000, s. 113.

ÖGEL, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi.* C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: TTK Yayını, 1989.

ÖZKAN, İsa. *Abdurahman Han Destanı.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

POPPE, Nikolaus. *Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri.* Çev. Z. Kaymaz. İstanbul: Toz Grafik, 1994.

RAHMAN, Abdulkerim. *Edebiyat Üzerine Analizler.* Pekin: Milletler Neşriyatı, 1984.

_____ *Folklor ve Edebiyat.* Kaşgar: Kaşgar Uygur Neşriyatı, 1988.

_____ *Uygur Halk Destanları (I)*, Urumçı: Şincang Halk Neşriyatı, 1988.

_____ *Uygur Folkloru Üzerine.* Urumçi: Şincan Üniversitesi Neşriyatı, 1989.

_____ *Uygur Folkloru*. Çev. Soner Yalçın- Erkin Emet. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

_____ *Uygur Örf ve Adetleri.* Urumçi: Şincan Gençler-Çocuklar Neşriyatı, 1996.

RASONYİ, Laszlo. *Tarihte Türklük.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993.

REICHL, Karl. *Türk Boylarının Destanları: Gelenekler, Şekiller ve Şiir Yapısı.* Çev. Metin Ekici. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.

RİNÇİNDORJ. *Cangir Üzerine İncelemeler.* Kökhot: İçmoğolistan Üniversitesi Neşriyatı, 1994.

SADİK, Mehemmetcan. *Uygur Halk Ağız Edebiyatı Hakkında.* Urumçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1995.

SAKAOĞLU, Saim. *Gümüşhane ve Bayburt Masalları.* Ankara: Akçağ Yay., 2002.

SHENG-Min,Yang. *Eski Uygurlar Tarihi.* Kaşkar: Kaşgar Uygur Neşriyatı, 2000.

SÜLEYMAN, Eset. "Altay Medeniyet Çevresindeki Yalmavuz Tipi". Miras Dergisi. Urumçi: 1994. S. 1, ss. 16-21.

ŞIRVANİ, I. Z. "Uygur Halkının Batırlık Kıssalarından Biri - Çistanı İlig Beg". Şark Hakikatı. Taşkent, 1947, S. 10, ss. 10-12.

Şincan Yıllığı-1997. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1997.

TAKOWO, Nishwaki. "Çın Tömür Batur Hikâyesinin Motif Tahlili". Halk Edebiyatı Münberi. 1997, S. 4, ss. 23-27.

TATLİK, Erşidin. "Başeğim ve Tahir-Zühre". Bulak Dergisi. Urumçi: 1992. s. 2-8.

THOMPSON, Stith. *Motif Index of Folk-Literature.* Bloomington: Indiana University Press. 1955-58.

TÖMÜR, İsmail. *İdikat Uygur Edebiyatı Hakkında.* Urumçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1995.

_____ *İdikut Uygur Medeniyeti.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1998.

Türk Dünyası El Kitabı. C. II. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992.

Türk Halk Edebiyatı El Kitabı. Yay. Haz. M. Öcal Oğuz, vd., Ankara: Grafiker Yayınları, 2004.

TÜRKMEN, Fikret. "Köroğlu'nun Özbek ve Ermeni Varyantları". Ankara: *Köroğlu Semineri Bildirileri* (Bolu 5–7 Haziran 1982), 1983, ss. 83–90.

_____ "Nasreddin Hoca Fıkralarının Yayılma Sahaları". Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, S. III, 1984, ss. 141–152.

_____ "Köroğlu'nun Orta Asya Arapları ve Tacikler Arasındaki Varyantları". İstanbul: *Prof. Dr. Mehmet Kaplan'a Armağan*, 1984, s. 266–274.

_____ "Köroğlu Hikâyelerinin Yayılma Sahaları ve Menşei Meselesi". Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, S. IV, 1985, s. 9–19.

_____ "Tahir ile Zühre'nin Anadolu ve Özbek Varyantları". Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten. 1986, s. 83–88.

_____ *Sahada Folklor Derleme Teknikleri*, İzmir Ege Üniversitesi, 1993.

_____ "Yeni Bir Oğuzname Yazmasında Cengiz Han ile İlgili Rivayetler". *Türk Kültürü Araştırmaları, (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan),* Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1994, ss. 343–362.

_____ *Âşık Garip Hikâyesi İnceleme-Metin.* Ankara: Akçağ Yay., 1995.

_____ *Manas Destanı Üzerine İncelemeler (Çeviriler I).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.

_____ *Tahir ile Zühre.* Ankara: AKMB Yay., 1995.

_____ "Mizahta Üstünlük Teorisi ve Nasrettin Hoca Fıkraları". *V. Uluslararası Türk Halk Kültürü Kongresi Seksiyon Bildirileri (24–25 Haziran 1996).* 1996, ss. 263–270;

_____ "Söz Sanatlarına ve Kelime Oyunlarına Dayalı Nasrettin Hoca Fıkraları Üzerine". *Uluslararası Türk Dili Kongresi Bildirileri.* Ankara: TDK Yayınları, 1996, ss. 351–356.

_____ "Günümüzde Mizah Teorileri ve Nasreddin Hoca Fıkraları". Türk Yurdu. S. 114. 1997, ss. 21–24.

_____ "Modern Mizah Teorilerine Göre Nasrettin Hoca Fıkralarının Yorumu". *Uluslararası Nasrettin Hoca Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri (İzmir 24–26 Aralık 1996).* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. 1997, ss. 47–52.

_____ "Doğu ve Batı Dünyasında Mizah Anlayışı". *Türk Kültürü Araştırmaları (F. Köprülü Armağanı).* Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. Y. XXXIV/1–2, 1998, ss. 173–186.

_____ *Letâif-i Nasreddin Hoca (Burhaniye Tercümesi)-İnceleme, Şerh.* İzmir: Akademi Kitapevi, 1999.

_____ "Gülme Teorileri ve Bursa Yöresi Yörük Fıkralarının Analizi". *I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri* (4–6 Nisan 2002), Bursa:. Uludağ Üniversitesi Yayınları, C. II, 2002, ss. 367–375.

_____ "M. Yu. Lermontov ve Âşık Garip Hikâyesi". Ankara: *X. Uluslararası Kıbatek Türk Edebiyatı Şöleni Bildirleri* (Kiev Uluslar Arası Üniversitesi). Kiev-Ukrayna 11–16 Mayıs 2005, ss. 137–141.

UÇKUN, Rabia. *Gagauz Masallarının Tip ve Motif Yapısı Bakımından İncelenmesi.* İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2003.

Uygur Dilinin İzahlı Sözlüğü. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1999.

Uygur Halk Ağız İcadı. Yayına Hazırlayan: G. Sadvakasov. Almatı: Kazakistan SSCB "Nauka (İlim) Neşriyatı, 1983.

Uygur Halk Destanları-I, Haz: Alimcan İnayet. Ankara: TDK Yayınları, 2005.

Uygur Örf ve Adetleri. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1996.

YİNG, Lang. *Manas Üzerine İncelemeler.* Kökhot: İçmoğolistan Üniversitesi Neşriyatı, 1991.

YUAN-XİN, Wang. *Çin'deki Türk Dilleri ve Diyalektleri Üzerindeki Çalışmalar.* Ankara: TDK Yayınları, 1994.

ZAMAN, Nurmehemmet. *"Sovyet Uygur Edebiyatının Şekillenmesi ve Etkileri". Şincan Üniversitesi İlmi Makaleleri Toplamı.* Urumçi: Şincan Üniversitesi Neşriyatı, 1995, ss. 188-200.

ZEYDİ, Mehmut. Semet Dugaylı. *Edebiyat Atalguları Luğatı*. Pekin: Milletler Neşriyatı, 1988.

ZUNUN, Mehmet; Abdulkerim Rahman. *Uygur Halk Ağız Edebiyatının Esasları.* Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı, 1982.

Çince Kaynaklar - □□□□

□□□□□□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□, 2002□□

[□]□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□1994□□

[□]□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□2004□□

□□□《□□□□□□□□□□□□□》□□□□□□□□《□□□□□□□□□□□□□□ 1□□□□□□□□2001□□

□□□《□□□□□□□□□□□》□□□□□□□□□□□□1992□□

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□2001□□

□□□□《□□□□□□□》□□□□□□□□□□□□2003□□

《□□□□□□□□□》□□□□□□□□□□□□□2000□□

□□□□《□□□□□□□□□》□□□□□□□□□□1983□□

耿世民:<<新疆文史论集>>,中央民族大学出版社,2001年.

□□□□□《□□□□□□□□□ 》□□□□□□□□□□1982□□

《□□□□□□□□□□ 》□□□□□□□□□□□□2002□□

□□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□1999□□

□□□□□《□□□---□□□□□□□□》□□□□□□□□□□□2000□□

(日) 江上波夫着, 张承志译 :<< 骑马民族国家>>, 光明日报出版社,1988年.

金麦田编着:<<中国古代神话故事全集>>,京华出版社,2004年.

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□1991□□

□□□□□《□□□□》□□□□□□□□□□1999□□

[□□□]□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□1985□□

[□□]□□□□□□□□□□□□《□□□□□□□》□《□□□□□□》□2001□2□□

□□□□□□□□□□《□□□□□□》□□□□□□□□□1997□□

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□1998□□

雷茂奎,李竟成:<<丝绸之路民族民间文学研究>>,新疆人民出版社,1994年.

[□]□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□1985□□

□□□《□□□□》□□□□□□□□□□1999□□

□□□□□□□□□□《□□□□□□》□□□□□□□□□□□2002□□

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□2002□□

□□□□《□□□□□》□□□□□□□□□□1999□□

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□1997□□

□□□□□□□□□□□□□□□□□《□□□□□□》□□□□□□□2001□□

[□]□□□□□□□□□□□□□《□□□□□□□□□》□□□□□□□□□□□1986□□

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□1997□□

□□□□□《□□□□□□□□□□□□□》□□□□□□□□□1983□□

□□□□□□□《□□□□□□□□□□□□》□□□□□□□□□□□1981□□

□□□□□□□□2000□□

□□□□《□□□□□□□□□□□□》□《□□□□□□》□1990□3□□

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□1990□□

[□]□□□□□□□□□《□□□□□□□□□□□□□》□□□□□□□□□1993□□

萨仁格日勒:<<蒙古史诗生成论>>,中央民族大学出版社,2001年.

□□□□□□□《□□□□□□□□□□》□□□□□□□□□□1981□□

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□2001□□

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□1999□□

□□□□□□《□□□□□□□□□□□》□□□□□□□□□□1999□□

□□□□□□□《□□□□□□》□□□□□□□□□1989□□

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□1985□□

特伦斯.霍克斯:<<结构主义和符号学>>,上海文艺出版社,1987年.

□□□□□□□□□《□□□》□□□□□□□□□1987□□

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□2001□□

[□]□□□□□□□□□□□□□□□□□《□□□□□□□□□》□□□□□□□□□□1991□□

□□□□《□□□□----□□□□□□□》□□□□□□□□□1995□□

□□□□《□□□□□□□》□□□□□□□□□1991□□

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□2003□□

□□□□□□□《□□□□□□□□□□》□□□□□□□□□1992□□

《□□□□□□□□□□□□》□1987□□

《□□□□□□□□□□□□》□□□□□□□□□□□1997□□

□□□□□□《□□□□□》□□□□□□□□□1998□

□□□□□□《□□□□□□》□□□□□□□□□1980□□

《□□□□□□□□□》□□□□□□□□□1985□□

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□1985□□

□□□□□□《□□□□□□□》□□□□□□□□□1986□□

□□□□□□□□□《□□□□□□□□》□□□□□□□□□1986□□

□□□□□□《□□□□□□□□□□》□□□□□□□□□1983□□

DİZİN

A

Abdulhakim MehmetV, 2, 11, 25, 30, 36, 37, 39, 40, 46, 66, 69, 71, 105, 107, 126, 131, 146
Abdulkerim Rahman14, 15, 16, 17, 18, 20, 23, 29, 73, 75, 106, 109, 847
Abdurahman Goca.....40
Abdurahman Han Destanı.....38, 110, 843
Abdurrahman Hoca.....12
Abulkerim Rahman.....14
Ağa Yunus Peri.....180, 181, 184, 185, 194
Aksu 7, 13, 21, 22, 29, 115, 778, 832
Alabaytal 527
Alimcan İnayetV, 38, 39, 40, 41, 46, 105, 106, 146, 846
Altay1, 3, 24, 27, 40, 46, 66, 68, 69, 70, 842, 843, 844
AnlatıcıIII, 35, 42, 47, 48, 50, 57, 58, 81, 87, 88, 89, 91, 92, 94, 99, 104, 124, 199, 207
Artuş.....113
Âşık18, 21, 37, 72, 82, 84, 88, 193, 637, 723, 841, 845

B

B. Erşidinov.....31, 32, 33
Boz Körpeş Kara Köz Ayım.....12
Boz YiğitIV, 13, 29, 110, 146, 152, 153, 158, 159, 160, 164, 172, 179, 200, 201, 202, 203, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 727, 728, 730, 731, 733, 734, 735, 736, 740, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 750, 752, 753, 760, 761, 762, 770, 774

Ç

Çembil109, 153, 154, 155, 156, 158, 165, 166, 187, 188, 199, 208, 223, 227, 230, 234, 246, 247, 269, 274, 289, 290, 300, 306, 307, 316, 317, 318, 322, 327, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 338, 340, 343, 345, 352, 353, 354, 356, 362, 363, 371, 383, 522, 524, 535, 536, 537, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 558, 559, 560, 561, 564, 573, 581, 587, 602, 603, 605, 606, 609, 613, 614, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 623, 629, 630, 631, 632, 636, 637, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 652, 654, 656, 657, 658, 659, 666, 667, 668, 670, 672, 675, 677, 685, 686, 694, 695, 696
Çın Tömür Batur2, 4, 12, 21, 27, 38, 39, 40, 46, 69, 105, 106, 107, 109, 146, 202, 203, 842, 843, 844
Çin Halk Cumhuriyeti 45

D

Danıyar153, 154, 166, 184, 191, 193, 194, 198, 203, 524, 525, 526, 527, 528, 532, 533, 535, 542
Dede Korkut17, 59, 64, 67, 105, 107, 108, 175, 839, 840
Destan5, 18, 41, 42, 45, 47, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 63, 65, 68, 72, 79, 80, 81, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 99, 100, 101, 103, 105, 113, 117, 120, 124, 139, 141, 145, 164, 202, 839
Destancı.....52, 73, 83, 85, 117, 118, 120, 829
DinleyiciIII, 42, 48, 50, 51, 58, 61, 82, 87, 92, 99, 101, 104, 117, 207
Dolan Ekolu (Mektebi).....115
Dutar.....III, 64

E

Elnağmeci.....118
Emir Göroglu.....107
Emir Göroğlu22, 108, 146, 152, 153, 157, 158, 164, 165, 166, 179, 201, 202, 203, 522, 542, 609, 614, 617, 618, 620, 621, 622, 646, 665, 667, 669, 682, 683, 685, 686, 687, 688, 690, 691, 692, 694, 695, 698
Erşidin Tatlik.....8, 26

F

Fikret Türkmen26, 37, 38, 39, 40, 88, 125, 146, 838, 842
Folklor14, 16, 26, 33, 34, 35, 48, 72, 73, 74, 81, 86, 88, 125, 837, 838, 839, 842, 843, 845
Fuad Köprülü.....Bakın

G

Garip Senem.....12
Garip-Senem.....12, 110
Gayretcan Osman 8, 9, 10, 11, 14, 15, 23, 838
Geng Shi-Min 12, 108
Gicek 64
Göroğlu108, 109, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 165, 166, 170, 179, 197, 203, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 530, 532, 533, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 575, 576, 579, 580, 582, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 609, 610, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 625, 627, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 641, 642, 643, 644,

645, 646, 647, 648, 649, 650, 653, 656, 659, 660, 665, 666, 670, 671, 672, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 682, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695
Gözlem 125
Gülendam94, 146, 152, 160, 164, 175, 176, 179, 185, 200, 202, 203
Gürcistan155, 166, 192, 203, 243, 255, 276, 284, 337, 555, 568, 589, 596, 601, 642, 650, 651, 655, 657, 668, 670, 672, 675, 681, 698

H

Haldar Beyzade 156, 189, 608, 609, 611
Halk Bilimi III
Havaz Han154, 155, 156, 157, 158, 165, 166, 179, 182, 185, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 544, 545, 546, 563, 564, 567, 573, 575, 576, 578, 580, 581, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 591, 594, 597, 600, 602, 603, 604, 605, 606, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 631, 632, 633, 636, 637, 638, 639, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 659, 660, 661, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 672, 673, 674, 675, 676, 678, 679, 680, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 693, 694, 695, 697
Hoca Beht Ve Onun Oğli.....12
Hotan 180, 778, 835
Hörlika-Hemracan 12, 40, 110, 146, 152
Hürlika–Hemracan.....38
Hüseyin Mülki185, 199, 517, 786, 788, 798, 799, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 826, 827, 831, 832, 835

İ

İli Ekolu (Mektebi) 115
İslamiyet17, 18, 63, 66, 69, 84, 88, 96, 106, 109, 166, 176

K

Kamer Şah Ve Şemsi Canan Destanı.....105, 110
Karşılıklı Görüşme 125
Kaşgar4, 5, 6, 7, 10, 13, 14, 15, 16, 22, 23, 29, 32, 97, 118, 180, 778, 837, 843, 844
Kazakistan13, 31, 33, 35, 36, 37, 46, 84, 108, 836, 846
Kemerşah Ve Şemsi Canan 12, 40
Kırgızistan 31, 97, 843
Kıssahan 72, 85, 117, 118, 119
Kızıl Gülüm.....39, 40, 146, 152, 842
Kızılgülüm.....12, 21
Korla190, 463, 514, 517, 520, 778, 825, 828, 832, 835
Koşakçı.....117, 118, 119
Kumul Ekolu (Mektebi).....116

L

Leyli Kır154, 157, 184, 524, 526, 527, 528, 530, 533, 538, 539, 679, 680, 687, 691
Leyli-Mecnun 12, 28

M

Makam..... 18, 27, 64, 65, 72, 79, 119, 147
Makamçı.....118, 119
Manas 23, 59, 64, 68, 69, 152, 845, 846
Meddah..... 16, 73, 85, 118, 119, 120
Mehmet Aça 68, 92
Mehmet İbrahim 117, 124
Mehmet Niyaz 117, 124
Mehmet Zunun 14, 15, 16, 17, 18, 20, 29, 106
Mehmetcan Sadık 14, 15, 20
Melodi 58, 60, 62, 79, 100, 103, 117
Metin Ekici40, 41, 48, 73, 74, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 91, 125, 146, 175, 178, 838, 843
Moğol 66, 67, 68, 69, 70

N

Nağme63, 79, 118, 618, 656, 712, 715, 753, 757, 758, 759, 770, 774, 793, 816
Nozugum 40, 146, 203
Nuzugum 12, 18, 21, 29

O

Oğuz Kağan Destanı..... 1, 38, 64, 71, 105, 107, 108
On Halkalı Sistem.....50
Osman İsmail..... 14, 15, 21, 22, 46, 75, 106, 109

Ö

Öcal Oğuz43, 86, 90, 92, 146, 837, 838, 839, 841, 844
Özbekistan.....31, 83, 84, 108

R

Rebap.....64, 795, 832, 835
Rustem Çakan.....12

S

Sahipcemal152, 159, 160, 172, 187, 192, 194, 199, 712, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 723, 726, 727, 730, 731, 733, 734, 735, 739, 743, 744, 746, 749, 750, 752, 753, 755, 757, 758, 759, 760, 761
Sapayı 64
Satar.....64, 475, 789
Senuber..... 12, 17, 40, 105, 110, 146, 152
Seyit Noçı Destanı 105, 106, 110

Seyit Noçi 12, 18, 21, 32, 34, 36, 40
Stith Thompson ..... IV, 38, 146, 178, 207

Ş

Şah Adilhan 12, 105, 110
Şahanver 192, 193, 199, 825, 828, 829, 833, 834, 835
Şahzade Behram Ve Melike Dilriz 12
Şahzade Ferhat Ve Şirin 12
Şahzade Nizamidin Ve Melike Rena 12
Şahzade Perruh Ve Melike Gülruh 12
Şamanizm 67, 68, 82, 841
Şinahşah Beğke Lanet 12
Şincan2, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 37, 39, 46, 63, 73, 74, 106, 108, 110, 113, 114, 115, 116, 837, 838, 839, 841, 842, 843, 844, 846, 847

T

Tahir-Zuhra 12
Tambur 64
Turfan13, 22, 109, 116, 125, 188, 190, 193, 196, 778, 813, 819, 822, 823, 825, 827, 828, 830, 831, 835
Turfan Ekolu (Mektebi) 116
Tursun Ayup 12, 108
Tüketici 50, 53, 57, 58, 99, 100, 101
Türk III
TürkiyeIV, 12, 36, 37, 38, 40, 46, 71, 73, 75, 78, 82, 84, 89, 146, 206, 207, 522, 841

U

Urumçi8, 12, 13, 14, 15, 16, 20, 21, 22, 26, 27, 29, 37, 39, 46, 63, 73, 74, 85, 106, 108, 110, 113, 837, 838, 839, 841, 842, 843, 844, 846, 847
UygurIII, IV, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 49, 50, 58, 61, 63, 64, 66, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 96, 97, 99, 101, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 124, 125, 139, 146, 152, 164, 177, 178, 179, 190, 202, 203, 206, 207, 208, 502, 514, 520, 777, 816, 828, 835, 836, 837, 838, 840, 841, 842, 843, 844, 846, 847
Uygur Özerk Bölgesi2, 10, 11, 13, 15, 22, 25, 26, 29, 30, 45

Ü

Üretici 54, 57, 58, 60, 99, 100, 101

Y

Yarkent5, 63, 97, 113, 160, 175, 179, 180, 186, 189, 199, 463, 469, 471, 472, 474, 475, 478, 479, 483, 501, 503, 519, 777, 778, 784, 785, 786, 787, 788, 793, 797, 816, 817, 832, 835, 842
Yusuf-Zuleyha 12

ÖZET

Uygur Türklerinin millî kimliklerinin oluşmasında etkili olan destanlar, Uygur toplumunu sosyal, siyasî ve kültürel açıdan da etkilemiştir. Bu çalışmanın amacı, çocukluğumdan beri kulaklarımda olan Uygur destanlarının sadece sanat eseri olmakla kalmayıp, anlatıldıkları sosyal çevre ve şartlarla birlikte kültürel bir değer, bir miras olduğunu ortaya koymaktır.

Çalışmamız "Giriş" ve dört bölümden oluşmaktadır. "Giriş" kısmında; ilk olarak Uygur destanları üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiş ve bu çalışmalar; derlemeler, bilimsel incelemeler ve işlenmiş malzemeler alt başlıkları altında ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Birinci Bölüm'de; çalışmanın temelini oluşturmak amacıyla öncelikle destan türü ele alınmış ve destanın tanımı ile bir anlatı türü olarak destanın özellikleri tartışılmıştır.

İkinci Bölüm'de, Uygur destan geleneği ve Uygur halk destanları konu edilmiş ve Uygur destanları ve özellikleri, Uygur destan icrâcıları, dil ve müzik aleti ve Uygur destan dinleyicileri ve dinleme yeri ve zamanı hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü Bölüm'de ise, Uygur Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktardığımız üç Uygur destanının konuları, kahramanları ve motifleri incelenmiştir.

"Sonuç" kısmında, araştırmamızda elde ettiğimiz neticeler sıra ile değerlendirilmiştir.

Çalışmamızda, "Sonuç"tan sonra, Dördüncü Bölüm olarak "Metinler" yer almaktadır. Bu bölümde; incelemede kullandığımız "Emir Göroğli", "Boz Yiğit" ve "Gülendem" adlı üç Uygur destanın metinleri yer almaktadır.

Çalışmamız, "Dizin" ve "Kaynaklar" kısımları ile tamamlanmıştır.

ABSTRACT

The epics, effective on the formation of Uighur Turk's national identity have also affected the Uighur community socially, politically and culturally. The purpose of this study, not only showing that the Uighur epics, which have been in my ears since my childhood, are only arts but also betraying that they are a heritage together with their social surroundings and conditions.

Our study is formed of an "Introduction" and four chapters. In the "Introduction" part, the information about the studies on Uighur epics has been given and these studies; have been evaluated seperately under the subtitles of compilations, scientific analyses and processed materials.

In the First Chapter; first of all, the type of epic has been examined in order to form the ground of the study and the definition of the epic and the features of the epic as a narration type have been discussed.

In the Second Chapter, the tradition of Uighur epicism and Uighur folk epics have been examined and the information about the Uighur epics and their features, Uighur epic tellers, their language and musical instruments and Uighur epic listeners and their listening places and their time have been given.

In the Third Chapter, the themes, heros and motifs of three Uighur epics, which were translated into Turkey dialect of Turkish from Uighur dialect of Turkish, have been analysed.

In the "Conclusion" part, the conclusions which were obtained during our study have been evaluated respectively.

In our study, there are "Texts" after the "Conlusion", as the fourth chapter. In this chapter, three Uighur epics, named as "Emir Göroğli", "Boz Yiğit" and "Gülendem" which were used in our study, take part.

Our study has been completed with the parts of "Index" and "Bibliography".

YÜKSEKÖĞRENİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN Soyadı: MEHMET Adı: Abdulhakim	Merkezimizde Doldurulacaktır Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : UYGUR HALK DESTANLARI (İcra Merkezli ve Karşılaştırmalı Bir Araştırma)

Yabancı Dil : Uigur Folk Epics

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans Doktora Doçentlik Tıpta Uzmanlık Sanatta Yeterlilik

[ ] [X] [ ] [ ] [ ]

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ :
Üniversite : EGE ÜNİVERSİTESİ

Fakülte :
Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar :
Tarih:

TEZ YAYINLANMIŞSA :

Yayınlayan :
Basım Yeri:
Basım Tarihi:

ISBN:

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : Metin EKİCİ
Ünvanı : Prof. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : TÜRKÇE	TEZİN SAYFA SAYISI : 846

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

UYGUR HALK DESTANLARI (İcra Merkezli ve Karşılaştırmalı Bir Araştırmanın Yapılması)

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :
1- Uygur Türkleri
2- Destan
3- Köroğlu
4- Halk Bilimi (Folklor)
5- İcra, 12 Makam
Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:(Konunuzla İlgili yabancı indeks, abstrakt ve thesaurus'ları kullanınız.)
1- Uigur
2- Epic
3- Koroglu
4- Folklore
5- Performance, 12 Makam
Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

1-Tezimden Fotokopi Yapılmasına izin veriyorum
[ ] 2-Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir [X]
3-Kaynak göstermek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir
[ ]

Yazarın İmzası Tarih :

ÖZGEÇMİŞ

Nisan 1963 tarihinde Çin Şincang Uygur Özerk Bölgesi'nin Turfan ili Piçan ilçesinde doğdum. İlk, orta ve lise öğrenimimi doğduğum ilçede tamamladım. 1980'de girdiğim üniversite seçme sınavı sonucunda Pekin Merkez Milletler Üniversitesi Azınlıklar Dili ve Edebiyatı Fakültesi'nin Uygur Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kazandım.

1984 yılında fakülte mezuniyetimin ardından aynı fakültede Araştırma Görevlisi olarak çalıştım. 1996 yılında Yüksek Lisans sınavını kazanarak Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı Halk Bilimi Anabilim dalında Yüksek Lisans öğrenimine başladım. 1999 yılında "Çın Tömür Batur Destanı Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme" konulu tez çalışması ile Yüksek Lisans diploması almaya hak kazandım.

1999 yılı sonbaharda aynı enstitünün aynı bilim dalında doktora öğrenimini başladım, halen bu eğitimim devam etmektedir.

Ad ve soyadım Çince'de ve Uygurca'da, Türkiye Türkçesindeki gibi telaffuz edilmediği için bu konuda bir açıklama yapmak gerekmektedir. Ad ve soyadım şöyle de yazılabilir:

Uygurca : Ablikim Mehemmet

Çince (Pinyin) : Abuliqimu Maimaiti

Abdulhakim MEHMET